

Suttantapiṭake Majjhimanikāye

Mūlapaṇṇāsapāliyā saṁvaṇṇanābhūtā

Bhadantamahābuddhaghosattherena katā

Papañcasūdanī nāma

MŪLAPANṆĀSATṬHAKATHĀ

(Paṭhamo bhāgo)

Romanized from Myanmar version published in 1957

© Buddhasāsana Society

Aṭṭhakathā Series 10

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṇa
 ဇ ca ဆ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 တ ta ဌ tha ဒ da ဝ dha ဏ ṇa
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ la ၵ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ = ā ဲ = i ဳ = ī ဴ = u ဵ = ū ံ = e ့ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကေ ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ယံ ṅgha	ကန ṇṭha	ဈာ dhya	လှ pla	လှ lla
ကွ kka	ဇ cca	ကဏ ṇḍa	ဇ dhva	ဗ pba	လှ lya
ကျ kya	ဆ ccha	ကဏ ṇṇa	နိ nta	ဘိ bbha	လှ lha
ကြ kri	ဇ jja	ကဏ ṇha	နိ ntva	ဈ bya	ဂ vha
ကလ kla	ဇ jja	ကတ tta	နိ ntha	ဇ bra	ဆ sta
ကွ kva	ည ṇṇa	ကတ ttha	နိ nda	ဗ mpa	ကြ strā
ဈ khya	ဗ ṇha	ကတ tva	နိ ndra	ဗ mpha	သ္မ sna
ဇ khva	ဗ ṇca	ကျ tya	နိ ndha	ဗ mba	သ္မ sya
ဂ gga	ဆ ṇcha	ကြ tra	နိ nna	ဗ mbha	သ္မ ssa
ဃ ggha	ဗ ṇja	ဒ dda	ဈ nya	ဗ mma	သ္မ sma
ဈ gya	ဗ ṇjha	ဒ ddha	နိ nha	ဈ mya	သ္မ sva
ဂ gra	ဇ ṭta	ဈ dya	ဗ ppa	ဗ mha	ကွ hma
ကံ ṅka	ဇ ṭtha	ဒ dra	ဗ ppha	လှ yya	ကွ hva
နံ ṅkha	ဗ ḍḍa	ဒ dva	ဈ pya	လှ yha	ဇ lha
ဂံ ṅga					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Nidānakathā

Sirimatā amhākaṃ Buddhena Bhagavatā Arahatā Sammāsambuddhena sakalalokapatthaṭamahākaruṇāsinehasiniddhahadayena sabbattha appaṭihatasabbaññutānāvarenaḍiñānobhāsasamujjalitena sanarāmaralokagurunā sadevakassa lokassa atthāya hitāya sukhāya dhammo ca vinayo ca desito pañṇatto, so pariyaṭṭipattipattipattivedhavasena vibhassetu tīsu saddhammesu pariyaṭṭisaddhammo nāma, tadeva ca sāsanaṭṭhitiyā pamāṇaṃ, satiyeva hi tasmīṃ itare uppajjanti, nāsati, vuttañhetam **Aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ**— (Am-Ṭṭha 1. 72 piṭṭhe)

“Suttantesu asantesu, pamuṭṭhe vinayamhi ca.

Tamo bhavissati loko, sūriye atthaṅgate yathā.

Suttante rakkhite sante, paṭipatti hoti rakkhitā.

Paṭipattiyaṃ ṭhito dhīro, yogakkhemā na dhamṣati”ti.

Teneva ca saddhammaciraṭṭhitikāmino theravarā Mahākassapādayo pariyaṭṭisaddhammasaṅkhātāṃ Tepiṭakaṃ Buddhavacanaṃ saṅgītimāropetvā Buddhasāsanaṃ saṃrakkhimsu, taṃkālikā ca rājāno saddhammābhivuddhikāmaṃ tesaṃ saṅgītikārānāmanubalappadānena sahāyattamupāgamuṃ.

Tathā hi catūhādhikatimāsaparinibbute Bhagavati Mahākassapattherappamukhehi pañcahi arahantasatehi Rājagahe **paṭhamā dhammasaṅgīti** katā rañño Māgadhasa Ajātasattuno visesānuggahamādāya.

Vassasataparinibbute ca Bhagavati Mahāyasattherappamukhehi sattahi arahantasatehi Vesāliyaṃ **dutiyā dhammasaṅgīti** katā, tadā ca Kālāsoko mahīpati tesaṃ sahāyattamupāgato.

Tathāgataparinibbānato pana dvinnāṃ vassasatānamupari pañcattimsatime vasse Mahāmoggaliputtatissattherappamukhehi arahantasahashehi Pāṭaliputte **tatiyā dhammasaṅgīti** katā sakalalokapatthaṭayasassa Dhammāsokassa bhūpatino niratisayānuggaham laddhāna.

Sammāsambuddhapariniibbutito pana catunnaṃ vassasatānamupari paṇṇāse vasse Laṅkādiṇe Vaṭṭagāmaṇirājino kāle Mātulajanapade Ālokalēṇe **catutthī dhammasaṅgīti** katā pañcahi arahantasatehi Mahādhammarakkhitattherappamukhehi, yā loke “pothakāropanasaṅgīti”ti pākaṭā.

Buddhavasṣe pana catussatādhikadvisahassānamupari pannarasamaṣaṅkhyāṃ sampatte imasmimpi Marammaraṭṭhe **Mindonnā**massa mahādhammarājino kāle Mandalay itipākaṭe Ratanāpuñjanagare **pañcamī dhammasaṅgīti** katā catussatādhikadvisahassattherehi Dakkhiṇārāmaṇvāsītipīṭakadharabhadantaajāgarattherappamukhehi tasṣeva rañño anavaṣeṇaṇuggaḥamaḍāya, yā loke “selakkharāropanasaṅgīti”ti vuccati.

Itthaṃ sudāṃ Buddhassa Bhagavato sāsanaṃ iddhañceva hoti phītaṇca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāvajjatanā.

Cirakālato panetaṃ Buddhavacanāṃ lekhaṇaparamparāya ceva muddaṇaparamparāya ca anekakkhattuṃ parivattiyābhataṃ na sakkā dāni vattuṃ “paṭhamadutiyatatiyādisaṅgītimāropitākāreṇeva sabbaso parisuddhaṃ”ti, aññadatthu paṇādhunikapotthakesu saṃvijjamāṇehi kehici paṇādalekhādisaṅgītakhalitādhikaparibhaṭṭhapāṭhehi malīnamevetāṃ, tathā hi nāṇadesiyapotthakesu aññamaññaṃ saṃsandiyaṃāṇesu anekā visadisapāṭhā dissanti.

Tatoyeva ca Buddhavacanassa suparisuddhabhāvakāmīno mahātherā sasatthantarapīṭakattayakovidā dhammavinayaṃ vācentāyeva te khalitādhikaparibhaṭṭhapāṭhe disvā evaṃ samacintesuṃ kathesuṃ ca—

“Advayaṇvādīno suparisuddhavacanassa tassa Bhagavato pāvacanāṃ advayaṃ suparisuddhaṃ nimmalamevassa, imesu pana pāvacanapotthakesu aññamaññaṃ visadisā ceva aparisuddhā ca pāṭhā dissanti, nissamsayaṃ kho ayameva mūlapāṭho, yo nesāṃ yuttisampanno, tadañño pana paṇādalekhaṇapāṭhoyeva, tādisā ca dissanti ādhunikapāvacanapotthakesu kismiñci kismiñci ṭhāṇe.

Kāmañcetedāni na tāva bahutarā, yāva yathābhūtaṃ Pāḷiyā atthaṃ paṭisedheyyuṃ, etarahi pana asodhiyaṃāṇā te gacchante gacchante

kāle bahutarā bahutarā jāyeyyūṃ, taṃkālikā ca pacchimā janā te sodhetuṃ asamatthā yathādhippetāṃ Pāḷiyā atthaṃ na sammā jāneyyūṃ, evamete saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvatteyyuṃ.

Vuttaṃ hetuṃ **Āṅguttaranikāye**— (Am 1. 60 piṭṭhe)

‘Dveme bhikkhave dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti, katame dve, dunnikkhittaṃ ca padabyañjanaṃ attho ca dunnīto, dunnikkhittassa bhikkhave padabyañjanassa atthopi dunnayo hoti, ime kho bhikkhave dve dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti’ ti.

Yaṃnūna mayāṃ te sodhetvā nimmalaṃ parisuddhaṃ Buddhavacanaṃ sampatiṭṭhāpeyyāma, tadassa saddhammaciraṭṭhitiyā bahujanahitāya bahujanasukhāya ca, taṃ pana na sukaraṃ sampādetuṃ aññatra dhammikaṛājūnāmanuggahenā” ti.

Sā paṇāyaṃ kathā patthaṭā sādhujanaparamparāya, sutā ca **U Nu** nāmadheyyaggamahāmacappamukhehi Marammaraṭṭhissarehi, sutvāna te evaṃ samacintesuṃ sammantayimsu ca “na kho panetaṃ amhākaṃ patirūpaṃ, ye mayāṃ pubbakehi dhammikehi dhammarājūhi samanuggahitassa Buddhasāsanassa parihānikāraṇaṃ passamānāyeva ajjhupekkhitvā appossukkā vihareyyāma, yaṃnūna mayāṃ sāsānopakārupāye sampādetvā visesato ca ādhunikapāvācanapotthakesu dissamāne saṃsayaṭṭhāniye pamādalekhapāṭhe saṃsodhetukāmānaṃ mahātherānaṃ ajjhāsayaṃ paripūretvā Buddhasāsaṇaṃ anuggaṇheyyāma” ti, atha te sabbe pi sāsānānuggahāya katasanniṭṭhānā ahesuṃ.

Anuggahitukāmehipi ca tehi na sakkā āṇāya kātuṃ vinā mahājanacchandasañjātōpadesena, mahājanappatinidhibhūtā hi etarahi Marammikā rājāno, upadeso ca santhāgārasamitiyaṃ mahājanappatinidhibhūtānaṃ matisajīvānaṃ chandeneva samuppajjati, tasmā Buddhasāsanānuggahāya santhāgārasamitiyaṃ ekaṃ dhammupadesaṃ paññāpetvā **Buddhasāsanasamiti** nāma mahāsamiti samuṭṭhāpitā. Tassā kho pana samitiyā sabhāpati hoti *Thadosirīsudhammopādhidhārī* **Sīr U Thwin** vhayo mahāseṭṭhi, upasabhāpati pana *Thadosirīsudhammopādhidhārī* yeva **U Thein Maung** vhayo padhānaḍḍavinicchayamandiramhi mahākkhadassādhipati, sabbakammavidhāyako pana

hitadharo *Thadomahāsa*resīthūpādhiko **U Chan Htun**vhayo
upadesikādhīpatipadhānanīvedimahāmantī. Bhaṇḍuppāḍako pana
raṭṭhissarānaṃ patinidhibhūto **U Win** nāmadheyyo
sāsanaṭṭhānikamahāmatto.

Atha te Buddhasāsanasamitikā “yāyeva kho panatthāya
samuṭṭhāpitāyaṃ samiti, tadatthamidāni visesato kāhāmā”ti
Marammaraṭṭhebbhipākaṭaḡaḡasamudayasamudite tattha tattha
padhānanāyakabhūte paropaṇṇāsamahāthere dīghadassino nimantiya
evamārocesuṃ “ayaṃ bhante amhākaṃ Buddhasāsanamahāsamiti
Buddhasāsanānuggahatthāyeva raṭṭhissarānaṃ dhammupadesena
samuṭṭhāpitā, sacedāni bhante pubbe viya dhammasaṅgītiṃ katvā sāsanaṃ
paggaṇhituṃ yujjeyya, mahātherā ca tathā kātumiccheyyuṃ, vissatthāva
bhante karontu, mayaṃ tattha kāyañāṇapaccayabalehi niravasesaṃ byāvaṭā
bhavissāmā”ti.

Atha kho te mahātherā “dhammasaṅgītiṃ karissāmā”ti katasanniṭṭhānā
evaṃ pativedesuṃ “kattabbāyevesā dhammasaṅgīti, nesā na kattabbā, tasmā
mayaṃ dāni piṭakapotthakāni pañcamasaṅgītisilālekhāya samānetvā
tāniyeva sarīraṃ katvā Pāḷisaṃsodhanapubbaṅgamaṃ dhammasaṅgītiṃ
kassāma, yāya ādhunikapotthakesu paramparāparivattanavasena saṅjātā
pamādalekhaḡapāṭhā ca nirākariyissanti, visodhitaṅca suparisuddhaṃ
pāvacanamūlaṃ labhivā taṃ muddāpetvā sakalaloke nānāraṭṭhesu
nānādesesu byāpanavasena Buddhasāsanassa ciraṭṭhiti ca sādhiyissati, sabbe
ca Theravādikā raṭṭhā Marammaraṭṭhasahitā ekato hutvā Buddhasāsanāṃ
abhūtapubbapaggahena paggaṇhituṃ labhissanti, sā ca purimikā pañca
saṅgītiyo upanidhāya **chaṭṭhasaṅgīti** nāma bhavissati, taṅca sabbaṃ
bhavissati bahujaṇahitāya bahujaṇasukhāya atthāya hitāya sukhāya
devamanussānaṃ, bahūni panettha āvassakakiccāni paṭikacceva
samādapetabbāni tumhākamāyattāni, tasmā saṅgītikālavavatthānādikiccaṃ
tumhākaṃyeva bhāro hotū”ti.

Atha te Buddhasāsanasamitikā sāsanaḡālakānaṃ mahātherānaṃ
chandaṅca ruciṅca samādāya ovādaṅca sirasā samḡaṭicchitvā therānaṃ ceva
attano ca kattabbakiccānaṃ pariniṭṭhānasamayaṃ sallakkhetvā “ayaṃ
chaṭṭhasaṅgīti Sammāsambuddhapaṇinibbānato catussatādhikānaṃ dvinnaṃ
vassasahassānamupari

aṭṭhanavutime vasse vesākhapūṇṇamito paṭṭhāya ārabhitabbā, dve ca vassāni kattabbā, pañcannaṃ ca sāsanaṃ vassasahassānam upaḍḍhavasve vesākhapūṇṇamiyaṃ yeva pariniṭṭhāpetabbā”ti saṅgītikālaṃ vavatthapesuṃ.

Tato paṭṭhāya ca te punappunaṃ sannipatitvā sammantayitvā saṅgītiyā pubbakiccesu nirantaraṃ byāvaṭṭaṃ honti, “mahantaṃ kho Jinasāsanaṃ mahatiyāyevetaṃ pūjāya pūjanīyaṃ”ti mantvā tehi kārapitāni mahantamahantāni sāsanaṃ mandirāni, tattha saṅgītiṃ kurumānassa bhikkhusaṃghassa sukhassannisaṃjattamaṃ sannipātaṭṭhānabhūtaṃ mahantaṃ saṅgītiṃ mandiraṃ Yangon nāma rājadhāniyaṃ **Sirimaṅgalatthale Kaba Aye** (Lokasāma) nāmakassa cetiyassa āsanne selapabbataguhaṃ vesena kārapitaṃ tibhūmakāṃ pāyaso silā-iṭṭhakāyomayaṃ, evaṃ mahantampetaṃ ekasaṃvachhareneva pariniṭṭhāpitaṃ iddhiyā maññe nimmitaṃ, taṅca bahi ṭhatvā apekkhattaṃ sayamaṃ jātase lapabbato viya dissati, anto pavisitvā olokayataṃ pana olokitolokitaṭṭhānato dassanīyaṃ pāsādikāṃ ramaṇīyaṃ atittikameva hutvā devavimānaṃ miva khāyati. Tassa paṇāvidūre aḍḍhateyyānaṃ saṅgītikārabhikkhusaṃghassa nāvāsappahonakā cattāro iṭṭhakamayā mahāpāsādā ceva iṭṭhakamayāyeva bhojanamahāsālā ca mahāsīmāpāsādādayo ca muddaṇayantasālā ca tattheva kārapitā.

Mahātherāpi ca “saṅgītikiccaṃ nāma therādheyyaṃ, therānaṃ ovādeneva kattabbaṃ, na vinā tena, tasmā bhikkhusaṃghassa ceva upāsakānaṃca sabbampi saṅgītipaṭibaddhamovādaṃ dātum bhavitabbamettha ovādadāyakaṃ saṃghasabhāyapī”ti Marammaraṭṭhadhajūpame aggamahāpaṇḍitopādhidhārino ca raṭṭhovādācariyasammate ca raṭṭhavinayadharasammate ca aññe cābhipākaṭaḡarubhāvanīyādiguṇaḡasamaḡinoti parosataṃ nāyakamahāthere uccinitvā “chaṭṭhasaṅgīti-ovādācariyasāḡhanāyakaṃ sabhaṃ” nāmekāṃ padhānamahāsāḡghasabhaṃ patiṭṭhāpesuṃ, te ca nāyakamahātherā Sambuddhavadānaratanaḡakaraḡāreḡe vividhasatthantaragahaṃ sāḡgacārīne therānuthere pañcavīsatiṃ matte samuccinitvā “chaṭṭhasaṅgītidhurandharasabhā”ti ca sammannitvā tassā sabhāya bhāraṃ niyyātesuṃ sabbāni saṅgītipaṭibaddhakiccāni saṃvidahituṃ. Te ca saṅgītidhurandharasabhikā therā sakalamarammaraṭṭhe **Nyaung Yan Sayadaw**ti abhipākaṭaṃ “Aggamahāpaṇḍito” pādhiṇā ceva “Abhidhajamahāraṭṭhagurū” pādhiṇā cāti

dvīhi Marammaraṭṭhissarasamappitopādhīhi virājitaṃ jātiyā āsītivassikaṃ upasampadāya saṭṭhivassaṃ “Bhadantarevataṃ” nāma mahātheravaraṃ sabhāpatiṃ katvā Tepiṭake Buddhavacane ceva nānāsatthesu ca kovide dhammācariyakavipadappatte bhikkhū uccinitvā aṭṭhadasādivaggavasena parosataṃ Pāḷivisodhakavagge ceva sambahule ca paṭivisodhakavagge bandhāpetvā visodhanappaṭivisodhanehi Buddhavacanaṃ superisuddhattaṃ paṭipāpetvā dhammasaṅgītimakaṃsu yathā taṃ porāṇakasāṅgītikārā.

Evam saṅgītimāropitassa Tepiṭakassa Buddhavacanassa atthasaṃvaṇṇanābhūtā Aṭṭhakathāyo ca saṃvijjanti manoramāya tantinayānucchavikāya bhāsāya Ācariyabuddhaghosādīhi theravarehi katā.

Tāsampi Aṭṭhakathānaṃ sadesīyamūlehi ceva videsīyamūlehi ca saṃsanditvā Tepiṭakassa viya Buddhavacanassa visodhanappaṭivisodhanavasena mahātherā pāvacanadassino saṃvaṇṇanākovidā pāṭhasodhanamakāṃsu.

Icevamatṭhakathāyo ca pamādakhalitādhika paribhaṭṭhapāṭhānaṃ nirākaraṇavasena visodhitā ceva paṭivisodhitā ca hutvā Buddhasāsanamuddaṇayantālaye samappitā suṭṭhu muddāpaṇāya.

Muddāpaṇakāle ca Piṭakattayamuddāpaṇe viya mahātheravarā mūlasodheyyapattapāṭhakehi gahaṭṭhapaṇḍitehi ceva dhammācariyabhikkhupaṇḍitehi ca anekavāraṃ parisodhitaṃ osānasodheyyapattaṃ paṭivisodhitamūlapotthakena ceva aññehi sadesa desantarika Aṭṭhakathāpotthakehi ca vividhabyākaraṇādisatthehi ca punappunaṃ saṃsandetvā suvisada paribyattakaṇḍavāra vākyaccheda saṅketatañca sampāpetvā mahatā parissamena osānasodhanamakāṃsu.

Evametāsampi ca suvisodhitānaṃ Aṭṭhakathānaṃ saṅgītibhāranitthārakā mahātherā nikhilamarammaraṭṭhe **Maso Yein Sayadaw**ti abhipākaṭaṃ “Aggamahāpaṇḍito” pādhinā ceva “Abhidhajamahāraṭṭhagurū” pādhinā cāti dvīhi Marammaraṭṭhissarasamappitopādhīhi virājitaṃ jātiyā chasattativassikaṃ upasampadāya chappaññāsavassaṃ “Bhadantasūriyābhivaṃsaṃ” nāma mahātheravaraṃ sabhāpatiṃ katvā chaṭṭhasaṅgītikārapariyāpannehi therānutherehi saṅgamma paṭhanatthāya samārabhiṃsu yathā taṃ chaṭṭhasaṅgītidhammasaṅgāyanākāle.

Evametāsaṃ Aṭṭhakathānaṃ saṃsodhana-muddāpaṇa-samphaṇesu
 karīyamānesu raṭṭhissaragaṇe aggamahāmacco **U Nu** nāmadheyyo
 mahāsayo ceva Buddhasāsanasamitiyaṃ sampati bhaṇḍuppadako
 raṭṭhissarānaṃ patinidhibhūto **U Basaw** nāmadheyyo
 sāsanaṭṭhānikamahāmatto cāti-imepi taṃkiccasampādanāya Pāḷisaṅgītikāle
 viya mahussāhena byāvaṭṭā honti.

Icevametāpi Aṭṭhakathāyo theravādīnekāyikavibudhappamukhānaṃ
 satthāgamaratanālayasāragāhīnaṃ veyyākaraṇakesarīnaṃ
 accantanimmalañāṇavārīnā paridhovitā saṅgamma ca paṭhitā, tā
 vibudhappavarekagocarā vimuttirasassādāyiniyo Piṭakattayassatthaṃ
 paribyattaṃ pakāsentīyo ciraṃ vilasantiyo lokatthasiddhiṃ sādhayantūti.

Tenetaṃ vuccati—

1. Mūlakaṃ pariyattīva, sāsanaṃ Mahesino.
 Pariyattippamāṇā hi, ciraṃ saddhammasaṅgīti.
2. Tasmā taṃ rakkhituṃ therā, dhammasaṅgāhaka purā.
 Rājāno upanissāya, akaṃsu dhammasaṅgahe.
3. **Paṭhamam** dhammasaṅgītiṃ, **Ajātasattur**ājino.
 Anuggahena katvāna, pālayuṃ Jinasāsanam.
4. **Dutiyaṃ** tu tathā katvā, **Kālāsokassa** rājino.
 Kāle tamupanissāya, pālayuṃ Jinasāsanam.
5. **Tatiyaṃ**pica katvāna, **Dhammāsokassa** rājino.
 Anuggahena Buddhassa, sāsanaṃ abhipālayuṃ.
6. **Catutthim** pana Laṅkāyaṃ, **Vaṭṭagāmaṇi**rājino.
 Kālamhi potthakāruḷhaṃ, katvāna pālayuṃ tathā.
7. Imasmiṃ Marammaraṭṭhepi, **Mindonnāma** narādhipaṃ.
 Rajjaṃ samanussāsantaṃ, ratanattayamāmakaṃ.
8. Sannissāya mahātherā, thirasīlā guṇākarā.
Pañcamim dhammasaṅgītiṃ, karontā sāsanaṭṭhitim.

9. Patthayantā likhāpetvā, silāpaṭṭesu peṭakaṃ.
Vāyāmena mahantena, pālayuṃ Jinasāsanam.
10. Itthaṃ purā mahātherā, rājāno cāpi dhammikā.
Sāsanam paripālesuṃ, jīvitaṃ viya attano.
11. Tathāpi khalitādāni, dissanti Piṭakattaye.
Paramparāya lekhāya, sañjātā muddaṇena ca.
12. Disvāna te mahātherā, vācentāva Tipeṭakaṃ.
Vuccamānanayenevaṃ, cintesuṃ mantayimsu ca.
13. “Katvāna sādhuṃ gantha-suddhikaṃ sāsanaṃyukaṃ.
Yaṃnūna dhammasaṅgītiṃ, kareyyāma mayaṃ” iti.
14. Etamatthaṃ suṇitvāna, **U Nu** nāma mahāsaya.
Marammavisaye **agga-mahāmacca**dhurandharo.
15. “Sāsanaṃyattakiccāni, sampādentā visesato.
Saṅgītiyaṇca therānaṃ, sampūrentā manorathaṃ.
16. Yathā rakkhimsu porāṇā, surājāno tathā mayaṃ.
Saṃrakkheyyāma Sambuddha-sāsanam” iti cintiya.
17. Mahāmaccehi aññehi, saṅgamehi ca mantiya.
Suppatiṭṭhāpayitvāna, **Buddhasāsana**saṅgamaṃ.
18. Mahātherānamādāya, chandaṃ idha nivāsinaṃ.
Aññesu Sīhaḷādīsu, videsesu ca vāsinaṃ.
19. Kāretvā dhammasaṅgītiṃ, sodhetvā Satthusāsanam.
Saddhammānuggahatthāya, karaṃ daḷhaparakkamaṃ.
20. **Sirīmaṅgalavikhyāte**, thalasmiṃ pavare subhe.
Cetiyaśāvidūramhi, **Kaba Aye** itisaññino.
21. Guhāvesena kāretvā, mahāsaṅgītimandiraṃ.
Āvāsādiṇca bhikkhūnaṃ, kāresi muddaṇālayaṃ.
22. Ganthasaṃsodhanaṃ dhamma-saṅgītiyā tu paṇḍitā.
Mahātheravarākaṃsu, satimantā punappunaṃ.

23. Muddāpente ca passitvā, mahātherehi pañcahi.
Sodheyyapattamosānaṃ, nimmalattaṃ supāpitaṃ.
24. Katvā suvisadaṃ Buddha-bhāsitaṃ Piṭakattayaṃ.
Yathā muddāpitaṃ āsi, sāsanaṭṭhaṃ Mahesino.
25. Tathā Aṭṭhakathāyo ca, saṃsodhetvā punappunaṃ.
Suṭṭhu muddāpitā honti, sabbalokatthasiddhiyāti.

Mūlapaṇṇāsattakathā

Paṭhamabhāga

Mātikā		Piṭṭhaṅka
Ganthārambhakathā		1
Nidānakathā		2

1. Mūlapariyāyavagga

1. Mūlapariyāyasuttavaṇṇanā		4
Suttanikkhepavaṇṇanā		16
Pathavīvāravaṇṇanā		26
Āpovārādivaṇṇanā		31
Bhūtavārādivaṇṇanā		33
Ākāśānañcāyatanavārādivaṇṇanā		37
Diṭṭhasutavārādivaṇṇanā		38
Ekattavārādivaṇṇanā		39
Sekkhavāradutiyanayavaṇṇanā		42
Khīṇāsavavāratatiyādinayavaṇṇanā		44
Tathāgataavārasattamanayavaṇṇanā		47
Tathāgataavāra-aṭṭhamanayavaṇṇanā		55
2. Sabbāsavasuttavaṇṇanā		62
Dassanāpahātabba-āsavavaṇṇanā		69
Saṁvarāpahātabba-āsavavaṇṇanā		77
Paṭisevanāpahātabba-āsavavaṇṇanā		80
Adhivāsānāpahātabba-āsavavaṇṇanā		81
Parivajjanāpahātabba-āsavavaṇṇanā		83
Vinodanāpahātabba-āsavavaṇṇanā		84

Mātikā	Piṭṭhaṅka
Bhāvanāpahātabba-āsavaṇṇanā	85
3. Dhammadāyādasuttavaṇṇanā	91
4. Bhayabheravasuttavaṇṇanā	113
Kāyakammantavārakathā	117
Vacīkammantavārādivaṇṇanā	118
Bhayabheravasenāsanādivaṇṇanā	122
Asammohavihāravaṇṇanā	125
Pubbabhāgapāṭipadādivaṇṇanā	127
Pubbenivāsakathāvaṇṇanā	129
Dibbacakkhuññānakathāvaṇṇanā	130
Āsavakkhayaññānakathāvaṇṇanā	131
Araññavāsakāraṇavaṇṇanā	132
Desanānumodanāvaṇṇanā	133
Pasannākāraṇavaṇṇanā	135
Saraṇagamanakathā	136
Upāsakavidhikathā	140
5. Anaṅgaṇasuttavaṇṇanā	142
Sammutiparamatthadesanākathā	142
6. Ākaṅkheyyasuttavaṇṇanā	158
7. Vatthasuttavaṇṇanā	170
8. Sallekhasuttavaṇṇanā	185
9. Sammādiṭṭhisuttavaṇṇanā	199
Akusalakammapathavaṇṇanā	201
Kusalakammapathavaṇṇanā	206
Āhāravāraṇṇanā	210
Saccavāraṇṇanā	219
Jarāmarāṇavāraṇṇanā	219
Jātivāraṇṇanā	222

Mātikā	Piṭṭhaṅka
Bhavavāraṇṇanā	223
Upādānavāraṇṇanā	223
Taṇhāvāraṇṇanā	224
Vedanāvāraṇṇanā	225
Phassavāraṇṇanā	226
Saḷāyatanavāraṇṇanā	226
Nāmarūpavāraṇṇanā	226
Viññānavāraṇṇanā	227
Saṅkhāravāraṇṇanā	227
Avijjāvāraṇṇanā	228
Āsavavāraṇṇanā	229
10. Satipaṭṭhānasuttavaṇṇanā	230
Uddesavārakathāvaṇṇanā	232
Kāyānupassanā-ānāpānāpabbavaṇṇanā	251
Iriyāpathapabbavaṇṇanā	255
Catusampajaññapabbavaṇṇanā	258
Paṭikūlamānasikārapabbavaṇṇanā	275
Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā	275
Navasivathikapabbavaṇṇanā	277
Vedanānupassanāvaṇṇanā	279
Cittānupassanāvaṇṇanā	284
Dhammānupassanānīvaraṇapabbavaṇṇanā	285
Khandhapabbavaṇṇanā	291
Āyatanapabbavaṇṇanā	291
Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā	293
Catusaccapabbavaṇṇanā	304

Mātikā		Piṭṭhaṅka
2. Sīhanādavagga		
1. Cūḷasīhanādasuttavaṇṇanā		307
2. Mahāsīhanādasuttavaṇṇanā		325
Vesālinagaravaṇṇanā		325
Uttarimanussadhammādivaṇṇanā		327
Dasabalaññādivaṇṇanā		331
Aṭṭhapaṇṇasavaṇṇanā		339
Catuyonivaṇṇanā		341
Pañcagativaṇṇanā		341
Ñāṇappavattākāraṇṇanā		342
Āsavakkhayavāraṇṇanā		345
Dukkarakārikādisuddhivaṇṇanā		346
Āhārasuddhivaṇṇanā		354
Saṃsārasuddhi-ādivaṇṇanā		356
3. Mahādukkhakkhandhasuttavaṇṇanā		359
4. Cūḷadukkhakkhandhasuttavaṇṇanā		365
5. Anumānasuttavaṇṇanā		370
6. Cetokhīlasuttavaṇṇanā		372
7. Vanapatthapariyāyasuttavaṇṇanā		376
8. Madhupiṇḍikasuttavaṇṇanā		377
9. Dvedhāvitakkasuttavaṇṇanā		383
10. Vitakkasaṇṭhānasuttavaṇṇanā		391

Mūlapaṇṇāsaṭṭhakathāya paṭhamabhāge mātikā niṭṭhitā.

Majjhimanikāya

Mūlapaṇṇāsattakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhakathā

Karuṇāsītalahadayaṃ, paññāpajjotavihatamohatamaṃ.

Sanarāmaralokagaruṃ, vande **Sugataṃ** gativimuttaṃ.

Buddhopi Buddhabhāvaṃ, bhāvetvā ceva sacchikatvā ca.

Yaṃ upagato gatamalaṃ, vande tamanuttaraṃ **dhammaṃ**.

Sugatassa orasānaṃ, puttānaṃ mārāsenamathanānaṃ.

Aṭṭhannampi samūhaṃ, sirasā vande **ariyasamghaṃ**.

Iti me pasannamatino, ratanattayavandanāmayaṃ puññaṃ.

Yaṃ suvihatantarāyo, hutvā tassānubhāvena.

Majjhimapamāṇasuttaṃ, idha **Majjhimāgamavarassa**.

Buddhānubuddhasamva,ṇṇitassa paravādamathanassa.

Atthappakāsanatthaṃ, **Aṭṭhakathā** ādito vasisatehi.

Pañcahi yā saṅgītā, anusaṅgītā ca pacchāpi.

Sīhaḍadīpaṃ pana ābha, tātha vasinā Mahāmahindena.

Ṭhapitā Sīhaḍabhāsāya, dīpavāsīnamatthāya.

Apanetvāna tatohaṃ, Sīhaḍabhāsam manoramaṃ bhāsam.

Tantinayānucchavikaṃ, āropento vigatadosam.

Samayaṃ avilomento, therānaṃ theravaṃsadīpānaṃ¹.

Sunipuṇavinicchayānaṃ, Mahāvihāre nivāsīnaṃ².

Hitvā punappunāgata, matthaṃ atthaṃ pakāsayissāmi.

Sujanassa ca tuṭṭhatthaṃ, ciraṭṭhitatthañca dhammassa.

Sīlakathā dhutadhammā, kammaṭṭhānāni ceva sabbāni.

Ariyāvidhānasahito, jhānasamāpattivitthāro.

Sabbā ca abhiññāyo, paññāsaṅkalananicchayo ceva.

Khandhādhatāyatani, ndriyāni ariyāni ceva cattāri.

Saccāni paccayākā, radesanā supārisuddhanipuṇanayā.

Avimuttatantimaggā, vipassanābhāvanā ceva.

Iti pana sabbam yasmā, **Visuddhimagge** mayā supārisuddham.

Vuttaṃ tasmā bhiyyo, na taṃ idha vicārayissāmi.

“Majjhe **Visuddhimaggo**, esa catunnampi āgamānañhi.

Ṭhatvā pakāsayissati, tattha yathābhāsitamatthaṃ”.

Iceva kato tasmā, tampi gahetvāna saddhimetāya.

Aṭṭhakathāya vijānatha, majjhimaśaṅgītiyā atthanti.

Nidānakathā

1. Tattha **Majjhimaśaṅgīti** nāma paṇṇāsato Mūlapaṇṇāsā
Majjhimaṇṇāsā Uparipaṇṇāsāti paṇṇāsattayasaṅgahā. Vaggato ekekāya
paṇṇāsāya pañca pañca vagge katvā pannarasavaggasamāyogā. Suttato
diyaddhasuttasataṃ dve ca suttantā. Padato tevīsuttarapañcasatādhikāni
asītipadasahassāni. Tenāhu porāṇā—

“Asītipadasahassāni, bhiyyo pañcasatāni ca.

Puna tevīsati vuttā, padamevaṃ vavatthitan”ti.

1. Theravaṃsappadīpānaṃ (Syā)

2. Mahāvihārādhivāsīnaṃ (Sī) Mahāvihāravāsīnaṃ (Syā)

Akkharato satta akkharasatasahassāni cattālīsaṇca saḥassāni
 tepaññāsaṇca akkharāni. Bhāṇavārato asīti bhāṇavārā tevīsapadādhiko ca
 upaḍḍhabhāṇavāro. Anusandhito pucchānusandhi-
 ajjhāsayānusandhiyathānusandhivasena saṅkhepato tividho anusandhi.
 Vitthārato panettha tīṇi anusandhisahassāni nava ca satāni honti. Tenāhu
 porāṇā—

“Tīṇi sandhisahassāni, tathā navasatāni ca.
 Anusandhinayā ete, majjhimassa pakāsītā”ti.

Tattha paṇṇāsāsu **Mūlapaṇṇāsā** ādi, vaggesu **Mūlapariyāyavaggo**,
 suttesu **Mūlapariyāyasuttaṃ**. Tassāpi “evaṃ me sutan”ti-ādikaṃ āyasmatā
 Ānandena paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttaṃ nidānamādi. Sā panesā
 paṭhamamahāsaṅgīti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya ādimhi
 vitthāritā. Tasmā sā tattha vitthāritanayeneva veditabbā.

1. Mūlapariyāyavagga

1. Mūlapariyāyasuttavaṇṇanā

Yaṃ panetaṃ “evaṃ me sutan”ti-ādikaṃ nidānaṃ. Tattha **evanti** nipātapadaṃ. **Meti**-ādīni nāmapadāni. **Ukkatthāyaṃ viharatī**ti ettha **vīti** upasaggapadaṃ, **haratī**ti ākhyātapadanti iminā tāva nayena padavibhāgo veditabbo.

Atthato pana **evam**saddo tāva upamūpadesasampahaṃsanagaraḥṇavacana sampañiggahākāra nidassanā vadhāraṇādi-anekatthappabhedo. Tathāhesa “evaṃ jātena maccena, kattabbaṃ kusalaṃ bahun”ti evamādisu¹ upamāyaṃ āgato. “Evaṃ te abhikkamitabbaṃ, evaṃ te paṭikkamitabbaṃ”ti-ādīsu² upadeso. “Evametaṃ Bhagavā, evametaṃ Sugatā”ti-ādīsu³ sampahaṃsane. “Evamevaṃ panāyaṃ vasalī yasmim vā tasmim vā tassa muṇḍakassa samaṇakassa vaṇṇaṃ bhāsati”ti-ādīsu⁴ garahaṇe. “Evaṃ bhanteti kho te bhikkhū Bhagavato paccassosun”ti-ādīsu⁵ vacanasampañiggāhe. “Evaṃ byākho ahaṃ bhante Bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmī”ti-ādīsu⁶ ākāre. “Ehi tvaṃ māṇavaka, yena samaṇo Ānando tenupasaṅkama, upasaṅkamitvā mama vacanena samaṇaṃ Ānandaṃ appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ puccha ‘Subho māṇavo Todeyyaputto bhavantaṃ Ānandaṃ appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchati’ti, evaṃ vadehi sādhu kira bhavaṃ Ānando yena Subhassa māṇavassa Todeyyaputtassa nivesanaṃ, tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā”ti-ādīsu⁷ nidassane. “Taṃ kiṃ maññatha kālāmā, ime dhammā kusalā vā akusalā vāti. Akusalā bhante. Sāvajjā vā anavajjā vāti. Sāvajjā bhante. Viññugarahitā vā viññuppasatthā vāti. Viññugarahitā bhante. Samattā samādinna ahitāya dukkhāya saṃvattanti no vā, kathaṃ vo ettha hotīti. Samattā bhante samādinna ahitāya dukkhāya saṃvattanti, evaṃ no ettha hoti”ti-ādīsu⁸ avadhāraṇe. Svāyamidha ākāranidassanāvadhāraṇesu datṭhabbo.

1. Khu 1. 21 piṭṭhe.

4. Saṃ 1. 162 piṭṭhe.

7. Dī 1. 188 piṭṭhe.

2. Aṃ 1. 439 piṭṭhe.

5. Ma 1. 1 piṭṭhe.

3. Aṃ 1. 193 piṭṭhe.

6. Ma 1. 325 piṭṭhe.

8. Aṃ 1. 190 piṭṭhe.

Tattha ākāraṭṭhena **evaṃ**saddena etamatthaṃ dīpeti—nānāyananipuṇaṃ
 anekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ atthabyañjanasampannaṃ vividhapāṭihāriyaṃ
 dhammatthadesanāpaṭivedhagamabhīraṃ sabbasattānaṃ
 sakasakabhāsānurūpato sotapathamāgacchantāṃ tassa Bhagavato vacanaṃ
 sabbappakārena ko samattho viññātuṃ, sabbathāmena pana sotukāmataṃ
 janetvāpi evaṃ me sutāṃ, mayāpi ekenākārena sutanti.

Nidassanaṭṭhena “nāhaṃ sayambhū, na mayā idaṃ sacchikatan”ti
 attānaṃ parimocento evaṃ me sutāṃ, mayāpi evaṃ sutanti idāni vattabbaṃ
 sakalaṃ suttaṃ nidasseti.

Avadhāraṇaṭṭhena “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānaṃ
 bhikkhūnaṃ bahussutānaṃ yadidaṃ Ānando, gatimantānaṃ, satimantānaṃ,
 dhitimantānaṃ, upaṭṭhākānaṃ yadidaṃ Ānando”ti¹ evaṃ Bhagavatā
 “āyasmā Ānando atthakusalo dhammakusalo byañjanakusalo niruttikusalo
 pubbāparakusalo”ti² evaṃ Dhammasenāpatinā ca pasatthabhāvānurūpaṃ
 attano dhāraṇabalaṃ dassento sattānaṃ sotukamyataṃ janeti “evaṃ me
 sutāṃ, taṅca kho atthato vā byañjanato vā anūnamanadhikaṃ, evameva na
 aññathā daṭṭhabbanti.

Mesaddo tīsu atthesu dissati. Tathā hissa “gāthābhigītaṃ me
 abhojaneyyaṃ”ti-ādīsu³ mayāti attho. “Sādhu me bhante Bhagavā
 saṃkhittena dhammaṃ desetū”ti-ādīsu⁴ mayhanti attho. “Dhammadāyādā
 me bhikkhave bhavathā”ti-ādīsu⁵ mamāti attho, idha pana “mayā sutan”ti ca
 “mama sutan”ti ca atthadvaye yujjati.

Sutanti ayaṃ sutasaddo sa-upasaggo ca anupasaggo ca
 gamanavissutakilinna upacitānuyoga sotaviññeyya sotadvārānusāra
 viññātādi-anekatthappabhedo. Tathā hissa “senāya pasuto”ti-ādīsu
 gacchantoti attho. “Sutadhammassa passato”ti-ādīsu⁶ vissutadhammassāti
 attho, “avassutā avassutassā”ti-ādīsu⁷ kilinnā kilinnassāti attho. “Tumhehi
 puññaṃ pasutaṃ anappakan”ti-ādīsu⁸

1. Am 1. 25 piṭṭhe.

4. Sam 2. 285 piṭṭhe.

7. Vi 2. 276 piṭṭhe.

2. Am 1. 177 piṭṭhe.

5. Ma 1. 15 piṭṭhe.

3. Khu 1. 292 piṭṭhe.

6. Khu 1. 88 piṭṭhe.

8. Khu 1. 9 piṭṭhe.

upacitanti attho. “Ye jhānapasutā dhīrā”¹ti-ādīsu¹ jhānānuyuttāti attho. “Diṭṭhaṃ sutam mutan”²ti-ādīsu² sotaviññeyyanti attho. “Sutadharo sutasannicayo”³ti-ādīsu³ sotadvārānu sāraviññātadharoti attho. Idha panassa sotadvārānusārena “upadhāritan”⁴ti vā “upadhāraṇan”⁵ti vāti attho. Mesaddassa hi mayāti atthe sati “evaṃ mayā sutam sotadvārānusārena upadhāritan”⁶ti yujjati. Mamāti atthe sati “evaṃ mama sutam sotadvārānusārena upadhāraṇan”⁷ti yujjati.

Evametesu tīsu padesu **evanti** sotaviññāṇādiviññāṇakiccanidassanam. **Meti** vuttaviññāṇasamaṅgipuggalanidassanam. **Sutanti** assavanabhāvappaṭikkhepato anūnānadhikāviparītaggaḥaṇanidassanam. Tathā **evanti** tassā sotadvārānusārena pavattāya viññāṇavīthiyā nānappakārena ārammaṇe pavattibhāvappakāsanam. **Meti** attappakāsanam. **Sutanti** dhammappakāsanam. Ayañhettha saṅkhepo “nānappakārena ārammaṇe pavattāya viññāṇavīthiyā mayā na aññaṃ kataṃ, idaṃ pana kataṃ, ayaṃ dhammo suto”⁸ti.

Tathā **evanti** niddisittabbappakāsanam. **Meti** puggalappakāsanam. **Sutanti** puggalakiccappakāsanam. Idaṃ vuttam hoti—yaṃ suttam niddisissāmi, taṃ mayā evaṃ sutanti.

Tathā **evanti** yassa cittasantānassa nānākārappavattiyā nānatthabyañjanaggahaṇam hoti, tassa nānākāraniddeso. **Evanti** hi ayaṃ ākārapaññatti. **Meti** kattuniddeso. **Sutanti** visayaniddeso. Ettāvata nānākārappavattena cittasantānena taṃsamaṅgino kattuviseyye gahaṇasanniṭṭhānam kataṃ hoti.

Atha vā **evanti** puggalakiccaniddeso. **Sutanti** viññāṇakiccaniddeso. **Meti** ubhayakiccayuttapuggalaniddeso. Ayaṃ panettha saṅkhepo—mayā savanakiccaviññāṇasamaṅginā puggalena viññāṇavasena laddhasavanakiccavohārena sutanti.

Tattha **evanti** ca **meti** ca saccikaṭṭhaparamatthavasena avijjamānapaññatti. Kiñhettha taṃ paramatthato atthi, yaṃ evanti vā meti vā niddesaṃ labhetha.

1. Khu 1. 40 Dhammapade.

2. Ma 1. 189 piṭṭhe.

3. Ma 1. 277 piṭṭhe.

Sutanti vijjamānapaññatti. Yaṃ hi taṃ ettha sotena upaladdhaṃ, taṃ paramatthato vijjamānanti.

Tathā **evanti** ca **meti** ca taṃ taṃ upādāya vattabbato upādāpaññatti. **Sutanti** diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato upanidhāpaññatti. Ettha ca **evanti** vacanena asammohaṃ dīpeti. Na hi sammūlho nānappakārapaṭivedhasamattho hoti. **Sutanti** vacanena sutassa asammosaṃ dīpeti. Yassa hi sutaṃ sammutthaṃ hoti, na so kālantarena mayā sutanti paṭijānāti. Iccassa asammohena paññāsiddhi, asammosena pana satisiddhi. Tattha paññā pubbaṅgamāya satiyā byañjanāvadhāraṇasamatthatā, satipubbaṅgamāya paññāya atthapaṭivedhasamatthatā. Tadubhayasamatthatāyogena atthabyañjanasampannassa dhammakosassa anupālanasamatthato dhammabhaṇḍāgārikattasiddhi.

Aparo nayo—**evanti** vacanena yoniso manasikāraṃ dīpeti, ayoniso manasikaroto hi nānappakārapaṭivedhābhāvato. **Sutanti** vacanena avikkhepaṃ dīpeti, vikkhittacittassa savanābhāvato. Tathā hi vikkhittacitto puggalo sabbasampattiyā vuccamānopi “na mayā sutaṃ, puna bhaṇathā”ti bhaṇati. Yoniso manasikārena cettha attasammāpaṇidhiṃ pubbe ca katapuññataṃ sādheti, sammā apaṇihitattassa pubbe akatapuññassa vā tadabhāvato. Avikkhepena pana saddhammassavanaṃ sappurisūpanissayaṇca sādheti. Na hi vikkhittacitto sotuṃ sakkoti, na ca sappurise anupassayamānassa savanaṃ atthīti.

Aparo nayo—yasmā **evanti** yassa cittasantānassa nānākārappavattiyā nānatthabyañjanaggahaṇaṃ hoti, tassa nānākāraniddesoti vuttaṃ. So ca evaṃ bhaddako ākāro na sammā appaṇihitattano pubbe akatapuññassa vā hoti, tasmā **evanti** iminā bhaddakena ākārena pacchimacakkadvayasampattiṃ attano dīpeti, **sutanti** savanayogena purimacakkadvayasampattiṃ. Na hi appatirūpadese vasato sappurisūpanissayavirahitassa vā savanaṃ atthi, iccassa pacchimacakkadvayasiddhiyā āsayasuddhi siddhā hoti. Purimacakkadvayasiddhiyā payogasuddhi. Tāya ca āsayasuddhiyā adhigamabyattisiddhi, payogasuddhiyā āgamabyattisiddhi. Iti

payogāsayasuddhassa āgamādhigamasampannassa vacanaṃ aruṇaggaṃ¹ viya sūriyassa udayato yonisomanasikāro viya ca kusalakammassa arahatī Bhagavato vacanassa pubbaṅgamaṃ bhavitunti t̥hāne nidānaṃ t̥hapento **evaṃ me sutanti**-ādimāha.

Aparo nayo—**evanti** iminā nānappakārapaṭivedhadīpakena vacanena attano atthapaṭibhānapaṭisambhidāsampattisabbhāvaṃ dīpeti. **Sutanti** iminā sotabbabhedapaṭivedhadīpakena dhammaniruttipaṭisambhidāsampattisabbhāvaṃ. **Evanti** ca idaṃ yonisomanasikāradīpakaṃ vacanaṃ bhāsamāno “ete mayā dhammā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā”ti dīpeti. **Sutanti** idaṃ savanayogadīpakaṃ vacanaṃ bhāsamāno “bahū mayā dhammā sutā dhātā² vacasā paricitā”ti dīpeti. Tadubhayenapi atthabyañjanapāripurīm dīpento savane ādaraṃ janeti. Atthabyañjanaparipuṇṇaṃhi dhammaṃ ādarena assuṇanto mahatā hitā paribāhiro hotīti ādaraṃ janetvā sakkaccaṃ dhammo sotabboti.

“Evaṃ me sutan”ti iminā pana sakalena vacanena āyasmā Ānando Tathāgatappaveditaṃ dhammaṃ attano adahanto asappurisabhūmiṃ atikkamati, sāvakattaṃ paṭijānanto sappurisabhūmiṃ okkamati. Tathā asaddhammā cittaṃ vuṭṭhāpeti, saddhamme cittaṃ patiṭṭhāpeti. “Kevalaṃ sutamevetam mayā tasseva pana Bhagavato vacanan”ti dīpento attānaṃ parimoceti, Satthāraṃ apadisati, Jinavacanaṃ appeti, dhammanettiṃ patiṭṭhāpeti.

Api ca “evaṃ me sutan”ti attanā uppāditabhāvaṃ appaṭijānanto purimavacanaṃ³ vivaranto “sammukhā paṭiggahitamidaṃ mayā tassa Bhagavato Catuvesārajjavīsāradassa Dasabaladharassa Āsabhaṭṭhānaṭṭhāyino⁴ Sihanādanādino Sabbasattuttamassa Dhammissarassa Dhammarājassa Dhammādhīpatino Dhammadīpassa Dhammasaraṇassa Saddhammavaracakkavattino Sammāsambuddhassa vacanaṃ, na ettha atthe vā dhamme vā pade vā byañjane vā kaṅkhā vā vimati vā kattabbā”ti sabbadevamanussānaṃ imasmim dhamme assaddhiyaṃ vināseti, saddhāsampadaṃ uppādetīti. Tenetaṃ vuccati—

1. Aruṇaggaṃ (Sī)

3. Purimasavanaṃ (Sī, Syā)

2. Dhātā (Sī, Syā)

4. Āsabhaṭṭhānaṭṭhāyino (Sī, Syā)

“Vināsayati assaddhaṃ, saddhaṃ vaḍḍheti sāsane.
Evaṃ me sutamiccevaṃ, vadaṃ Gotamasāvako”ti.

Ekanti gaṇanaparicchedaniddeso. **Samayanti** paricchinnaniddeso. **Ekam**
sayanti aniyamitaparidīpanaṃ. Tattha **samayasaddo**—

Samavāye khaṇe kāle, samūhe hetudiṭṭhisu.
Paṭilābhe pahāne ca, paṭivedhe ca dissati.

Tathā hissa “appeva nāma svepi upasaṅkameyyāma kālañca samayañca upādāyā”ti evamādisu¹ samavāyo attho. “Ekova kho bhikkhave khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā”ti-ādisu² khaṇo. “Uṇhasamayo pariḷāhasamayo”ti-ādisu³ kālo. “Mahāsamayo pavanasmin”ti-ādisu⁴ samūho. “Samayopi kho te Bhaddāli appaṭividdho ahosi, Bhagavā kho Sāvatthiyaṃ viharati, Bhagavāpi maṃ jānissati ‘Bhaddāli nāma bhikkhu Satthusāsane sikkhāya na paripūrakārī’ti, ayampi kho te Bhaddāli samayo appaṭividdho ahosī”ti-ādisu⁵ hetu. “Tena kho pana samayena uggāhamāno paribbājako samaṇamuṇḍikāputto samayappavādake tindukācīre ekasālake Mallikāya ārame paṭivasatī”ti-ādisu⁶ diṭṭhi.

“Diṭṭhe dhamme ca yo attho, ye cattho samparāyiko.
Atthābhisamayā dhīro, paṇḍitoti pavuccatī”ti—

Ādisu⁷ paṭilābho. “Sammā mānābhisamayā antamakāsi dukkhassā”ti-ādisu⁸ pahānaṃ. “Dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho abhisamayattṭho”ti-ādisu⁹ paṭivedho. Idha panassa kālo attho. Tena saṃvacchara-
utumāsaddhamāsarattidivapubbaṇhamajjhanhikasāyanhapaṭhamamajjhimapa
cchimayāmamuhuttādisu kālappabhedabhūtesu samayesu ekaṃ sayanti
dīpeti.

Tattha kiñcāpi etesu saṃvaccharādisu samayesu yaṃ yaṃ suttaṃ yaṃhi
yaṃhi saṃvacchare utumhi māse pakkhe rattibhāge divasabhāge vā vuttaṃ,
sabbaṃ taṃ

1. Dī 1. 188 piṭṭhe.

2. Aṃ 3. 61 piṭṭhe.

3. Vi 2. 155 piṭṭhe.

4. Dī 2. 201 piṭṭhe.

5. Ma 2. 102 piṭṭhe.

6. Ma 2. 214 piṭṭhe.

7. Saṃ 1. 90 piṭṭhe.

8. Ma 1. 15 piṭṭhe.

9. Khu 9. 293 Paṭisambhidāmagge.

therassa suviditaṃ suvavatthāpitaṃ paññāya. Yasmā pana “evaṃ me suttaṃ asukasamvacchare asuka-utumhi asukamāse asukapakkhe asukarattibhāge asukadivasabhāge vā”ti evaṃ vutte na sakkā sukhena dhāretuṃ vā uddisitūṃ vā uddisāpetuṃ vā, bahu ca vattabbaṃ hoti, tasmā ekeneva padena tamatthaṃ samodhānetvā “ekaṃ samayan”ti āha.

Ye vā ime gabbhokkantisamayo jātisamayo saṃvegasamayo abhinikkhamanasamayo dukkarakārikasamayo māravijayasamayo abhisambodhisamayo diṭṭhadhammasukhavihārasamayo desanāsamayo parinibbānasamayoti evamādayo Bhagavato devamanussesu ativiya suppakāsā¹ anekakālappabhedā eva samayā, tesu samayesu desanāsamayasaṅkhātāṃ ekaṃ samayanti dīpeti. Yo cāyaṃ ñāṇakaruṇākiccasamayesu karuṇākiccasamayo, attahitaparahitapaṭipattisamayesu parahitapaṭipattisamayo, sannipatitānaṃ karaṇīyadvayasamayesu dhammikathāsamayo, desanāpaṭipattisamayesu desanāsamayo, tesupi samayesu aññataraṃ sandhāya “ekaṃ samayan”ti āha.

Kasmā panettha yathā Abhidhamme “yasmiṃ samaye kāmāvacaran”ti ca ito aññesu suttapadesu “yasmiṃ samaye bhikkhave bhikkhu vivicceva kāmehi”ti ca bhumavacanena niddeso kato, Vinaye ca “tena samayena Buddho Bhagavā”ti karaṇavacanena, tathā akatvā “ekaṃ samayan”ti upayogavacananiddeso katoti. Tattha tathā idha ca aññathā atthasambhavato. Tattha hi Abhidhamme ito aññesu suttapadesu ca adhikaraṇattho bhāvenabhāvalakkhaṇattho ca sambhavati. Adhikaraṇañhi kālattho ca samūhattho ca samayo, tattha vuttānaṃ phassādidhammānaṃ khaṇasamavāya hetusaṅkhātassa ca samayassa bhāvena tesāṃ bhāvo lakkhīyati, tasmā tadatthajotanatthaṃ tattha bhumavacananiddeso kato.

Vinaye ca hetu-attho karaṇattho ca sambhavati. Yo hi so sikkhāpadapaññattisamayo Sāriputtādīhipi dubbhāṇeyyo, tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtena ca sikkhāpadāni paññāpayanto sikkhāpadapaññattihetuṇa apekkhamāno Bhagavā tattha tattha vihāsi, tasmā tadatthajotanatthaṃ tattha karaṇavacanena niddeso kato.

1. Pakāsā (Sī)

Idha pana aññasmiṇca evaṃjālike accantasamhyogatto sambhavati. Yañhi samayaṃ Bhagavā imaṃ aññaṃ vā suttantaṃ desesi, accantameva taṃ samayaṃ karuṇāvihārena viḥāsi, tasmā tadatthajotananatthaṃ idha upayogavacananiddeso katoti.

Tenetaṃ vuccati—

“Taṃ taṃ atthamapekkhitvā, bhummena karaṇena ca.
Aññaṭṭha samayo vutto, upayogena so idhā”ti.

Porāṇā pana vaṇṇayanti “tasmim samaye”ti vā “tena samayenā”ti vā “ekaṃ samayan”ti¹ vā abhilāpamattabhedo esa, sabbattha bhummaṃeva atthoti. Tasmā “ekaṃ samayan”ti vuttepi “ekasmim samaye”ti attho veditabbo.

Bhagavāti garu. Garuñhi loka “Bhagavā”ti vadanti. Ayaṇca sabbaguṇavisitṭhatāya sabbasattānaṃ garu, tasmā “Bhagavā”ti veditabbo. Porāṇehipi vuttaṃ—

“Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ, Bhagavāti vacanamuttamaṃ.
Garugāravayutto so, Bhagavā tena vuccatī”ti.

Api ca—

“Bhāgyavā bhaggavā yutto, bhagehi ca vibhattavā.
Bhattavā vantagamano, bhavesu Bhagavā tato”ti—

Imissā gāthāya vasenassa padassa vitthārato attho veditabbo. So ca **Visuddhimagge** Buddhānussatiniddese vuttoyeva.

Ettāvatā cettha **evaṃ me sutanti** vacanena yathāsutaṃ dhammaṃ dassento² Bhagavato dhammasarīraṃ paccakkhaṃ karoti. Tena “nayidaṃ atikkantasatthukaṃ pāvacaṇaṃ, ayaṃ vo Satthā”ti Satthu adassanena ukkaṇṭhitaṃ janaṃ samassāseti.

Ekaṃ samayaṃ Bhagavāti vacanena tasmim samaye Bhagavato avijjamānabhāvaṃ dassento rūpakāyaparinibbānaṃ sādheti. Tena

1. Taṃ samayanti (Syā, Ka)

2. Desento (Sī, Syā)

“evaṃvidhassa nāma ariyadhammassa desako Dasabaladharo vajjiraṅghātasamānakāyo sopi Bhagavā parinibbuto, kena aññena jīvite āsā janetabbā”ti jīvitamadamattam janam saṃvejeti, saddhamme cassa ussāham janeti.

Evanti ca bhaṇanto desanāsampattiṃ niddisati. **Me sutanti** sāvakasampattiṃ. **Ekaṃ samayanti** kālasampattiṃ. **Bhagavāti** desakasampattiṃ.

Ukkatṭhāyaṃ viharatīti ettha ukkāti dīpikā, tañca nagaram “maṅgaladivaso sukhaṇo sunakkhattam mā atikkamī”ti rattimpi¹ ukkāsu ṭhitāsu māpitattā ukkatṭhāti vuccati. Daṇḍadīpikāsu jāletvā dhāriyamānāsu māpitattāti vuttam hoti, tassam **Ukkatṭhāyaṃ**. Samīpatthe cetam bhumavacanam. **Viharatīti** avisesena iriyāpathadibbabrahma-ariyavihāresu aññataravihārasamaṅgiparidīpanametam. Idha pana ṭhānagamananisinnasayanappabhedesu iriyāpathesu aññatara-iriyāpathasamāyogaparidīpanam, tena ṭhitopi gacchantopi nisinnopi sayānopi Bhagavā viharaticceva veditabbo. So hi Bhagavā ekaṃ iriyāpathabāddhanam aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantam attabhāvaṃ harati pavatteti, tasmā viharatīti vuccati.

Subhagavaneti ettha subhagattā **subhagam**, sundarasirikattā sundarakāmattā cāti vuttam hoti. Tassa hi vanassa sirisampattiya manussā annapānādīni ādāya divasam² tattheva chaṇasamajja-ussave karontā bhogasukham anubhonti, sundarasundare cettha kāme patthenti “puttam labhāma dhītaram labhāmā”ti, tesam tam tattheva hoti, evam tam sundarasirikattā sundarakāmattā ca **subhagam**. Api ca bahujanakantatāyapi subhagam. Vanayatīti³ **vanam**, attasampadāya sattānam bhattim kāreti, attani sineham uppādetīti attho. Vanute iti vā **vanam**, nānāvidhakusumagadhasammodamattakokilādivihaṅgamābhirutehi mandamāluta calitarukkhāsākhāviṭṭapapallavapalāsehi ca “etha maṃ paribhuñjathā”ti sabbapāṇino yācati viyāti attho. Subhagañca tam vanañcāti **Subhagavanam**. Tasmim **Subhagavane**. Vanañca nāma ropimam sayamjātanti duvidham, tattha

1. Rattim hi (Syā)

2. Rattindivam (Sī)

3. Vanatīti (Ka)

Veḷuvanajetavanādīni ropimāni. Andhavanamahāvana-añjanavanādīni sayam jātāni. Idampi sayamjātanti veditabbaṃ.

Sālarājamūleti ettha sālarukkhopi sāloti vuccati. Yathāha “seyyathāpi bhikkhave gāmassa vā nigamassa vā avidūre mahantaṃ sālavanaṃ, tañcassa eḷaṇḍehi¹ sañchannan”ti² “antarena yamakasālānan”ti ca³ vanappatijetṭhakarukkhopi. Yathāha—

“Taveva deva vijite, tavevuyyānabhūmiyā.

Ujuvaṃsā mahāsālā, nīlobhāsā manoramā”ti⁴.

Yo koci rukkhopi. Yathāha “atha kho taṃ bhikkhave māluvabājāṃ aññatarasmim sālamūle nipateyyā”ti⁵. Idha pana vanappatijetṭhakarukkho adhippeto. Rājasaddo panassa tameva jetṭhakabhāvaṃ sādheti. Yathāha “suppatiṭṭhitassa kho brāhmaṇa Dhammika nigrodharājassā”ti⁶. Tattha dvedhā samāso, sālānaṃ rājātipi **sālarājā**, sālo ca so jetṭhakaṭṭhena rājā ca itipi **sālarājā**. **Mūlanti** samīpaṃ. Ayaṃ hi mūlasaddo “mūlāni uddhareyya antamaso usiranāḷimattānipi”ti-ādīsu⁷ mūlamūle dissati. “Lobho akusalamūlan”ti-ādīsu⁸ asādhāraṇahetumhi. “Yāva majjhanhike kāle chāyā pharati, nivāte paṇṇāni patanti, ettāvatā rukkhamūlan”ti-ādīsu samīpe. Idha pana samīpe adhippeto, tasmā sālarājassa samīpeti evamettha attho daṭṭhabbo.

Tattha siyā—yadi tāva Bhagavā Ukkatṭhāyaṃ viharati, “Subhagavane sālarājamūle”ti na vattabbaṃ, atha tattha viharati, “Ukkatṭhāyaṃ”ti na vattabbaṃ, na hi sakkā ubhayattha ekaṃ samayaṃ viharitunti. Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ.

Nanu avocumha “samīpatthe cetaṃ bhumma vacanan”ti. Tasmā yathā Gaṅgāyamunādīnaṃ samīpe goyūthāni carantāni “Gaṅgāya caranti, Yamunāya caranti”ti vuccanti, evamidhāpi yadidaṃ Ukkatṭhāya samīpe Subhagavanāṃ⁹ sālarājamūlaṃ, tattha viharanto vuccati “Ukkatṭhāyaṃ viharati Subhagavane sālarājamūle”ti.

1. Eḷaṇḍehi (Syā, Ka)

2. Ma 1. 176 piṭṭhe.

3. Dī 2. 111 piṭṭhe.

4. Khu 6. 53 piṭṭhe.

5. Ma 1. 380 piṭṭhe.

6. Am 2. 324 piṭṭhe.

7. Am 1. 519 piṭṭhe.

8. Dī 3. 180 piṭṭhe.

9. Subhagavanā (Ka)

Gocaragāmanidassanattāñhissa ukkaṭṭhāvacaṇaṃ,
pabbajitānurūpanivāsaṭṭhānanidassanattāṃ sesavacaṇaṃ.

Tattha Ukkaṭṭhākittanena āyasmā Ānando Bhagavato
gahaṭṭhānuggahakaraṇaṃ dasseti, Subhagavanādikittanena
pabbajitānuggahakaraṇaṃ. Tathā purimena paccayaggahaṇato
attakilamathānuyogavivajjanaṃ, pacchimena vatthukāmappahānato
kāmasukhallikānuyogavivajjanupāyadassanaṃ¹. Purimena ca
dhammadesanābhīyogaṃ, pacchimena vivekādhimuttiṃ. Purimena karuṇāya
upagamaṇaṃ, pacchimena paññāya apagamaṇaṃ. Purimena sattānaṃ
hitasukhanipphādanādhimuttataṃ, pacchimena parahitasukhakaṛaṇe
nirupalepanaṃ. Purimena dhammikasukhāpariccāganimittaṃ phāsuvihāraṃ,
pacchimena uttarimanussadhammānuyoganimittaṃ. Purimena manussānaṃ
upakārabahulataṃ, pacchimena devānaṃ. Purimena loke jātassa loke
saṃvaḍḍhabbhāvaṃ, pacchimena lokena anupalittataṃ. Purimena
“ekapuggalo bhikkhave loke uppajjamāno uppajjati bahujaṇahitāya
bahujaṇasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ.
Katamo ekapuggalo, Tathāgato Arahaṃ Sammāsambuddho”²ti vacanato
yadatthaṃ Bhagavā uppanno, tadatthapariniḥṣādanāṃ, pacchimena yattha
uppanno, tadanurūpavihāraṃ. Bhagavā hi paṭhamāṃ Lumbinivane, dutiyaṃ
Bodhimaṇḍeti lokiyalokuttarāya uppattiyā vaneveva uppanno, tenassa
vaneveva vihāraṃ dasseti evamādinā nāyenettha atthayojanā veditabbā.

Tatrāti desakālaparidīpanaṃ. Tañhi yaṃ samayaṃ viharati, tatra
samaye. Yasmiṃ ca sālārājamūle viharati, tatra sālārājamūleti dīpeti.
Bhāsitaḥṣayutte vā desakāle dīpeti. Na hi Bhagavā ayutte dese kāle vā
dhammaṃ bhāsati. “Akālo kho tāva bāhiyā”³ ti-ādicettha sādhaṇaṃ. **Kho**ti
padapūraṇamatte avadhāraṇe ādikālatthe vā nipāto. **Bhagavā**ti
lokaḥṣarudīpanaṃ. **Bhikkhū**ti kathāsavanayuttapuggalavacaṇaṃ. Apicettha
“bhikkhakoti bhikkhu, bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti bhikkhū”⁴ti-ādinā
nāyena vacanattho veditabbo. **Āmantesi**ti ālapi abhāsi sambodhesi
ayamettha attho.

1. Kāmasukhallikānuyogavijjanaṃ (Syā)

3. Khu 1. 85 piṭṭhe.

2. Am 1. 21 piṭṭhe.

4. Vi 1. 28 piṭṭhe.

Aññatra pana ñāpanepi hoti. Yathāha “āmantayāmi vo bhikkhave, paṭivedayāmi vo bhikkhave”ti. Pakkosanepi. Yathāha “ehi tvaṃ bhikkhu mama vacanena Sāriputtaṃ āmantehi”ti¹.

Bhikkhavoti āmantanākārādīpanaṃ. Tañca bhikkhanasīlatādiguṇayogasiddhattā vuttaṃ. Bhikkhanasīlatāguṇayuttopi hi **bhikkhu** bhikkhanadhammatāguṇayuttopi. Bhikkhane sādhu-kāritāguṇayuttopīti saddavidū maññanti. Tena ca nesaṃ bhikkhanasīlatādiguṇayogasiddhena vacanena hīnādhikajanasevitaṃ vuttim pakāsento uddhata-dīnabhāvaniggahaṃ² karoti. Bhikkhavoti iminā ca gaṇuṇāvippahārasommahadayanayanānīpātapubbaṅgamaṇa vacanena te attano mukhābhīmukhe³ karoti. Teneva ca kathetukamyatādīpakena vacanena nesaṃ sotukamyataṃ janeti. Teneva ca sambodhanaṭṭhena sādhu-kāṃ savanāmanasikārepi ne niyojati. Sādhukasavanāmanasikārāyattā hi sāsana-sampatti.

Aparesupi devamanussesu vijjāmaṇesu kasmā bhikkhūyeva āmantesi ti ce. Jeṭṭhasēṭṭhāsannasādāsannihitabhāvato. Sabbapaṇṇāsādhāraṇā hi Bhagavato dhamma-desanā. Paṇṇāsa ca jeṭṭhā bhikkhū, paṭhamaṃ uppannattā. Sēṭṭhā, anagāriyabhāvaṃ ādīnaṃ katvā Satthucariyānuvidhāyakattā sakala-sāsanapaṭiggāhakattā ca. Āsannā, tattha nisīnnesu Satthusantikattā. Sādāsannihitā, Satthusantikāvacarattāti. Api ca te dhamma-desanāya bhājanāṃ, yathānusiṭṭhaṃ paṭipattisabbhāvato⁴. Viśeṣato ca ekacce bhikkhūyeva sandhāya ayaṃ desanātipi te eva āmantesi.

Tattha siyā—kimatthaṃ pana Bhagavā dhammaṃ desento paṭhamaṃ bhikkhū āmantesi, na dhamma-eva deseti. Satijānanatthaṃ. Bhikkhū hi aññaṃ cintenti paṭipatticittāpi dhammaṃ paccavekkhantāpi kammaṭṭhānaṃ manasikarontāpi nisīnnā honti, te anāmantetvā dhamma-ḍesiyaṃ “ayaṃ desanā kinnidānā kimpaccayā katamāya aṭṭhuppattiyā desitā”ti sallakkhetuṃ asakkontā duggahitaṃ vā gaṇheyyuṃ, na vā gaṇheyyuṃ. Tena nesaṃ satijānanatthaṃ Bhagavā paṭhamaṃ āmantetvā pacchā dhammaṃ deseti.

1. Am 3. 181 piṭṭhe.

3. Abhimukhe (Ka)

2. Uddhatalīnabhāvaniggahaṃ (Syā)

4. Paṭipattisambhāvato (Syā)

Bhadanteti gāravavacanametam, Satthuno paṭivacanadānam vā, apicettha bhikkhavoti vadamāno Bhagavā te bhikkhū ālapati. Bhadanteti vadamānā te Bhagavantam paccālapanti. Tathā bhikkhavoti Bhagavā ābhāsati. Bhadanteti te paccābhāsanti. Bhikkhavoti paṭivacanam dāpeti, bhadanteti paṭivacanam denti. **Te bhikkhū**ti ye Bhagavā āmantesi.

Bhagavato paccassosunti Bhagavato āmantanam paṭi-assosum, abhimukhā hutvā suṇimsu sampaṭicchimsu paṭiggahesunti attho. **Bhagavā etadavocāti** Bhagavā etam idāni vattabbam sakalam suttaṃ avoca.

Ettāvata ca yaṃ āyasmata ānandena
kamalakavalayujjalavimalasādurasasalilāya pokkharaniyā
sukhāvataranattam nimmalasilātalaracana vilāsasobhitaratanasopānam
vipakīṇṇamuttātalasadisavālikakīṇṇapaṇḍarabhūmibhāgam titthaṃ viya
suvihattabhittivicitravedikāparikkhattassa nakkhattapatham
phusitukāmatāya viya, vijambhita¹ samussayassa pāsādarassa
sukhārohanattam
dantamayasaṇhamuduphalakakañcanalatāvinaddhamanigaṇappabhāsamuday
ujjalasobham sopānam viya, suvaṇṇavalayānupurādisaṃ
ghaṭṭanasaddasammissitakathitahasitamadhurassaragehajanavicaritassa
ulāra-issariyavibhavasobhitassa mahāgharassa sukhappavesanattam
suvaṇṇarajatamanimuttāpavālādijutivissaravijjotitasuppatiṭṭhitavisāladvāraba
ham mahādvāram viya ca atthabyañjanasampannassa Buddhānam
desanāññagambhīrabhāvasamsūcakassa imassa suttassa
sukhāvagāhanattam kāladesadesakavatthuparisāpadesapaṭimaṇḍitam
nidānam bhāsitaṃ, tassa atthavaṇṇanā samattā.

Suttanikkhepavaṇṇanā

Idāni “sabbadhammamūlapariyāyam vo”ti-ādinā nayena Bhagavatā
nikkhattassa suttassa vaṇṇanāya okāso anupatto. Sā panesā suttavaṇṇanā
yasmā suttanikkhepaṃ vicāretvā vuccamānā pākāṭā hoti, tasmā
suttanikkhepaṃ tāva vicārayissāma. Cattāro hi suttanikkhepā attajjhāsayo
parajjhāsayo pucchāvasiko aṭṭhuppattikoti.

1. Pavijumbhita (Sī)

Tattha yāni suttāni Bhagavā parehi anajjhīṭṭho kevalaṃ attano ajjhāsayeneva kathesi. Seyyathidaṃ, Ākaṅkheyyasuttaṃ Vatthasuttaṃ Mahāsatipaṭṭhānasuttaṃ Mahāsaḷāyatanavibhaṅgasuttaṃ Ariyavaṃsasuttaṃ Sammappadhānasuttantahāraḷako Iddhipāda-indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgasuttantahāraḷakoti evamādīni. Tesāṃ attajjhāsayo nikkhepo.

Yāni pana “paripakkā kho Rāhulassa vimutti-paripācanīyā dhammā, yaṃnūnāhaṃ Rāhulaṃ uttari āsavānaṃ khaye vineyyan”¹ti evaṃ paresāṃ ajjhāsayaṃ khantiṃ manaṃ abhinīhāraṃ bujjanabhāvaṃ ca avekkhitvā paraajjhāsayaवासena kathitāni. Seyyathidaṃ, Cūḷārāhulovādasuttaṃ Mahārāhulovādasuttaṃ Dhammacakkappavattanaṃ Dhātuvibhaṅgasuttanti evamādīni. Tesāṃ paraajjhāsayo nikkhepo.

Bhagavantaṃ pana upasaṅkamitvā catasso parisā cattāro vaṇṇā nāgā supaṇṇā gandhabbā asurā yakkhā mahārājāno Tāvatisādayo devā mahābrahmāti evamādayo “bojjhaṅgā bojjhaṅgā”²ti bhante vuccanti. “Nīvaraṇā nīvaraṇā”³ti bhante vuccanti. Ime nu kho bhante pañcu pādānakkhandhā. “Kiṃ sūḍha vittaṃ purisassa seṭṭhan”⁴ti-ādinā⁵ nayena pañhaṃ pucchanti. Evaṃ puṭṭhena Bhagavatā yāni kathitāni Bojjhaṅgasāmyuttādīni. Yāni vā panaññānīpi Devatāsāmyutta Mārasāmyutta Brahmasāmyutta Sakkapañha Cūḷavedalla mahāvedallasāmaññaphala-ālavakasūcilomakharalomasuttādīni. Tesāṃ pucchāvasiko nikkhepo.

Yāni panetāni uppannaṃ kāraṇaṃ paṭicca kathitāni. Seyyathidaṃ, dhammādayādaṃ cūḷasīhanādaṃ candūpamaṃ puttamaṃsūpamaṃ dārūkkhandhūpamaṃ aggikkhandhūpamaṃ pheṇapiṇḍūpamaṃ pāricchattakūpamanti evamādīni. Tesāṃ aṭṭhuppattiko nikkhepo.

Evaṃimesu catūsu nikkhepesu imassa suttassa aṭṭhuppattiko nikkhepo. Aṭṭhuppattiyañhi idaṃ Bhagavatā nikkhittaṃ. Katarāya aṭṭhuppattiyā? Pariyattim nissāya uppanne māne. Pañcasatā kira brāhmaṇā tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū aparabhāge Bhagavato dhammadesanaṃ sutvā kāmesu ādīnavaṃ nekkhamme ca ānisaṃsaṃ sampassamānā Bhagavato santike pabbajitvā nacirasseva sabbaṃ Buddhavacanaṃ uggaṇhitvā pariyattim nissāya mānaṃ uppādesuṃ “yaṃ yaṃ Bhagavā katheti, taṃ taṃ mayaṃ khippameva jānāma, Bhagavā hi tīṇi

1. Saṃ 2. 324 piṭṭhe.

2. Khu 1. 306 piṭṭhe Suttanipāte.

līṅgāni cattāri padāni satta vibhattiyo muñcitvā na kiñci katheti, evaṃ kathite ca amhākaṃ gaṇṭhipadaṃ nāma natthī”ti. Te¹ Bhagavati agāravā hutvā tato paṭṭhāya Bhagavato upaṭṭhānampi dhammassavanampi abhiṇhaṃ na gacchanti. Bhagavā tesam taṃ cittacāraṃ² ñatvā “abhabbā ime imaṃ mānakhilaṃ anupahacca maggaṃ vā phalaṃ vā sacchikātun”ti tesam sutapariyattim nissāya uppannaṃ mānaṃ aṭṭhuppattim katvā desanākusalo Bhagavā mānabhañjanatthaṃ **sabbadhammamūlapariyāyanti** desanaṃ ārabhi.

Tattha **sabbadhammamūlapariyāyanti** sabbesaṃ dhammānaṃ mūlapariyāyaṃ. Sabbesanti anavasesānaṃ. Anavasesavācako hi ayaṃ sabbasaddo. So yena yena sambandhaṃ gacchati, tassa tassa anavasesataṃ dīpeti. Yathā, “sabbaṃ rūpaṃ aniccaṃ sabbaṃ vedanā aniccā sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesū”ti. **Dhammasaddo** panāyaṃ pariyattisaccasamādhipaṇṇāpakatisabhāvasuññatāpuññāpattiñeyyādīsu dissati. “Idha bhikkhu dhammaṃ pariyāpuṇāti Suttaṃ Geyyaṃ”ti-ādīsu³ hi dhammasaddo pariyattiyaṃ vattati. “Diṭṭhadhammo veditadhammo”ti-ādīsu⁴ saccesu. “Evaṃ dhammā te Bhagavanto”ti-ādīsu samādhimhi.

“Yassete caturo dhammā, vānarinda yathā tava.

Saccaṃ dhammo dhiti cāgo, diṭṭhaṃ so ativattati”ti—

ādīsu⁵ paññāya.

“Jātidhammā jarādhammā, atho maraṇadhammino”ti-ādīsu pakatiyaṃ. “Kusalā dhammā”ti-ādīsu⁶ sabhāve. “Tasmim kho pana samaye dhammā honti”ti-ādīsu⁷ suññatāyaṃ. “Dhammo suciṇṇo sukhamāvahātī”ti-ādīsu⁸ puññe. “Dve aniyatā dhammā”ti-ādīsu⁹ āpattiyaṃ. “Sabbe dhammā sabbākārena Buddhassa Bhagavato ñāṇamukhe āpāthaṃ āgacchantī”ti-ādīsu ñeyye. Idha panāyaṃ sabhāve vattati. Tatrāyaṃ vacanattho—attano lakkhaṇaṃ dhārentīti **dhammā**. **Mūlasaddo** vitthārīto eva. Idha panāyaṃ asādhāraṇahetumhi daṭṭhabbo.

1. Tena (Sī)

2. Cittavāraṃ (Syā)

3. Aṃ 2. 76 piṭṭhe.

4. Dī 1. 102 piṭṭhe.

5. Khu 1. 14 piṭṭhe.

6. Abhi 1. 1 piṭṭhe.

7. Abhi 1. 35 piṭṭhe.

8. Khu 5. 215 piṭṭhe.

9. Vi 1. 285 piṭṭhe.

Pariyāyasaddo “Madhupiṇḍikapariyāyoti naṃ dhārehi”¹ti-ādīsu¹ desanāyaṃ vattati. “Atthi khvesa brāhmaṇa pariyāyo, yena maṃ pariyāyena sammā vadamāno vadeyya akiriyavādo samaṇo Gotamo”²ti-ādīsu² kāraṇe. “Kassa nu kho Ānanda ajja pariyāyo bhikkhuniyo ovaditun”³ti-ādīsu³ vāre. Idha pana kāraṇepi desanāyampi vattati. Tasmā “sabbadhammamūlapariyāyan”⁴ti ettha sabbesaṃ dhammānaṃ asādhāraṇahetusaññitaṃ kāraṇanti vā sabbesaṃ dhammānaṃ kāraṇadesananti vā evaṃ attho daṭṭhabbo. Neyyatthattā cassa suttassa na catubhūmakāpi sabhāvadhammā sabbadhammāti veditabbā. Sakkāyapariyāpannā pana tebhūmakā dhammāva anavasesato veditabbā, ayamettha adhippāyoti.

Voti ayaṃ vosaddo paccatta upayoga karaṇa sampadāna sāmivacanapadapūraṇesu dissati. “Kacci pana vo Anuruddhā samaggā sammodamānā”⁴ti-ādīsu⁴ hi paccatte dissati. “Gacchatha bhikkhave paṇāmemi vo”⁵ti-ādīsu⁵ upayoge. “Na vo mama santike vatthabban”⁶ti-ādīsu⁶ karaṇe. “Vanapatthapariyāyaṃ vo bhikkhave desessāmi”⁷ti-ādīsu⁷ sampadāne. “Sabbesaṃ vo Sāriputta subhāsitan”⁸ti-ādīsu⁸ sāmivacane. “Ye hi vo ariyā parisuddhakāyakammantā”⁹ti-ādīsu⁹ padapūraṇamatte. Idha paṇāyaṃ sampadāne daṭṭhabbo.

Bhikkhaveti patissavena abhimukhībhūtānaṃ punālapanaṃ. **Desessāmīti** desanāpaṭijānanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti, bhikkhave sabbadhammānaṃ mūlakāraṇaṃ tumhākaṃ desessāmi, dutiyena nayena kāraṇadesanaṃ tumhākaṃ desessāmīti. **Taṃ suṇāthāti** taṃ atthaṃ taṃ kāraṇaṃ taṃ desanaṃ mayā vuccamānaṃ suṇātha. **Sādhukaṃ manasi karoṭhāti** ettha pana sādhukaṃ sādhuṭi ekatthametaṃ. Ayaṃ ca sādhu saddo āyācana sampaṭicchana sampahaṃsana sundaradaḷhikammādīsu dissati. “Sādhu me bhante Bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetū”¹⁰ti-ādīsu¹⁰ hi āyācane dissati. “Sādhu bhanteti kho

1. Ma 1. 161 piṭṭhe.

2. Vi 1. 2 piṭṭhe.

3. Ma 3. 315 piṭṭhe.

4. Ma 1. 266 piṭṭhe.

5. Ma 2. 120 piṭṭhe.

6. Ma 2. 120 piṭṭhe.

7. Ma 1. 149 piṭṭhe.

8. Ma 1. 281 piṭṭhe.

9. Ma 1. 20 piṭṭhe.

10. Saṃ 2. 294 piṭṭhe.

so bhikkhu Bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā”ti-ādīsu¹
sampaṭicchane. “Sādhu sādhu Sāriputtā”ti-ādīsu² sampahaṃsane.

“Sādhu dhammarucī rājā, sādhu paññāṇavā naro.

Sādhu mittānamaddubbho, pāpassākāraṇaṃ sukhā”ti—

Ādīsu³ sundare. “Tena hi brāhmaṇa sādhukaṃ suṇāhī”ti-ādīsu⁴
sādhukasaddoyeva daḥhikamme, āṇattiyantipi vuccati. Idhāpi ayaṃ ettheva
daḥhikamme ca āṇattiyaṃ ca attho veditabbo. Sundaratthehi vattati.
Daḥhikaraṇatthena hi daḥhamimaṃ dhammaṃ suṇātha suggahitaṃ gaṇhantā.
Āṇatti-atthena mama āṇattiyā suṇātha. Sundaratthena sundaramimaṃ
bhaddakaṃ dhammaṃ suṇāthāti evaṃ dīpitaṃ hoti.

Manasi karoṭhāti āvajjetha, samannāharathāti attho, avikkhittacittā
hutvā nisāmetha citte karoṭhāti adhippāyo. Idānettha **taṃ suṇāthāti**
sotindriyavikkhepavāraṇametam. Sādhukaṃ manasi karoṭhāti manasikāre
daḥhikammaniyojanena manindriyavikkhepavāraṇaṃ. Purimañcettha
byañjanavipallāsaggāhavāraṇaṃ, pacchimam atthavipallāsaggāhavāraṇaṃ.
Purimena ca dhammassavane niyojeti, pacchimena sutānaṃ dhammānaṃ
dhāraṇūpaparikkhādīsu. Purimena ca sabyañjano ayaṃ dhammo, tasmā
savanīyoti dīpeti. Pacchimena sāttho, tasmā manasi kātabboti.
Sādhukapadaṃ vā ubhayapadehi yojetvā yasmā ayaṃ dhammo
dhammagambhīro desanāgambhīro ca, tasmā suṇātha sādhukaṃ, yasmā
atthagambhīro paṭivedhagambhīro ca, tasmā sādhukaṃ manasi karoṭhāti
evaṃ yojanā veditabbā.

Bhāsissāmīti desessāmi. “Taṃ suṇāthā”ti ettha paṭiññātaṃ desanaṃ na
saṃkhittatova desessāmi, Api ca kho vitthāratopi naṃ bhāsissāmīti vuttaṃ
hoti, saṃkhepavittthāravācakāni hi etāni padāni. Yathāha Vaṅḡsatthero—

“Saṃkhittenapi deseti, vitthārenapi bhāsati.

Sālikāyiva nigghoso, paṭibhānaṃ udīrayī”ti⁵.

1. Ma 3. 66 piṭṭhe.

2. Dī 3. 226 piṭṭhe.

3. Khu 6. 45 Ummādaṇṭijātake.

4. Am 2. 197 piṭṭhe.

5. Saṃ 1. 191 piṭṭhe.

Evam vutte ussāhajātā hutvā **evam bhanteti kho te bhikkhū Bhagavato paccassosum** Satthu vacanam sampatichimsu, paṭiggaheṣunti vuttam hoti. Atha nesam **Bhagavā etadavoca** etam idāni vattabbam **idha bhikkhavoti-** ādikam sakalam suttam avoca. Tattha **idhāti** desāpadese nipāto. Svāyam katthaci lokam upādāya vuccati. Yathāha “idha Tathāgato loka uppajjati”¹. Katthaci sasanam. Yathāha “idheva bhikkhave samaṇo idha dutiyo samaṇo”². Katthaci okāsam. Yathāha—

“Idheva tiṭṭhamānassa, devabhūtaṣṣa me sato.
Punarāyu ca me laddho, evam jānāhi mārīsā”³.

Katthaci padapūraṇamattameva. Yathāha “idhāham bhikkhave bhuttāvī assam pavārito”⁴. Idha pana lokam upādāya vuttoti veditabbo.

2. **Bhikkhaveti** yathāpaṭiññātam desanam desetum puna bhikkhū ālapati. Ubhayenāpi bhikkhave imasmim loketi vuttam hoti. **Assutavā puthujjanoti** ettha pana āgamādhigamābhāvā ñeyyo assutavā iti. Yassa hi khandhadhātu-āyatanasaccapaccayākārasatipaṭṭhānādīsu uggahaparipucchāvinicchayaarahitattā maññanāpaṭisedhako neva āgamo, paṭipattiyā adhigantabbassa anadhigatattā neva adhigamo atthi. So āgamādhigamābhāvā ñeyyo assutavā iti. Svāyam

Puthūnam jananādīhi, kāraṇehi puthujjano.
Puthujjanantogadhattā, puthuvāyam jano iti.

So hi puthūnam nānappakārānam kilesādīnam jananādīhi kāraṇehi **puthujjano**. Yathāha—puthu kilese janentīti puthujjanā, puthu avihatasakkāyadiṭṭhikāti puthujjanā, puthu satthārānam mukhamullokikāti puthujjanā, puthu sabbagatīhi avuṭṭhitāti puthujjanā, puthu nānābhisaṅkhāre abhisaṅkharontīti puthujjanā, puthu nānā-oghehi vuyhantīti puthujjanā, puthu nānāsantāpehi santappantīti puthujjanā, puthu nānāpariḷāhehi paridayhantīti puthujjanā, puthu pañcasu kāmagaṇesu rattā giddhā

1. Dī 1. 58 piṭṭhe.

3. Dī 2. 227 piṭṭhe.

2. Am 1. 560 piṭṭhe.

4. Ma 1. 16 piṭṭhe.

gadhītā mucchītā ajjhosannā¹ laggā lagitā² palibuddhāti puthujjanā, puthu pañcahi nīvaraṇehi āvuṭā nivutā ovutā pihitā paṭicchannā paṭikujjitāti puthujjanāti³. Puthūnaṃ vā gaṇanapathamatītānaṃ ariyadhammaparammukhānaṃ nīcadhammasamācārānaṃ janānaṃ antogadhattāpi puthujjanā. Puthu vā ayaṃ, viṣuṃ yeva saṅkhaṃ gato, viṣaṃsaṭṭho sīlasutādiguṇayuttehi ariyehi janotipi puthujjano. Evameteḥi “assutavā puthujjano”ti dvīhipi padehi yete—

Duve puthujjanā vuttā, Buddhenādiccabandhunā.

Andho puthujjano eko, kalyāṇeko puthujjanoti—

Dve puthujjanā vuttā, tesu andhaputhujjano vutto hotīti veditabbo. **Ariyānaṃ adassāvīti**—ādīsu **ariyāti** ārakattā kilesehi, anaye na-iriyanato, aye iriyanato, sadevakena ca lokena araṇīyato Buddhā ca Paccekabuddhā ca Buddhasāvakā ca vuccanti, Buddhā eva vā idha ariyā. Yathāha “sadevake bhikkhave loke -pa- Tathāgato ariyoti vuccatī”ti⁴. **Sappurisāti** ettha pana Paccekabuddhā Tathāgatasāvakā ca “sappurisā”ti veditabbā. Te hi lokuttaraguṇayogena sobhanā purisāti **sappurisā**. Sabbeva vā ete dvedhāpi vuttā. Buddhāpi hi ariyā ca sappurisā ca, Paccekabuddhā Buddhasāvakāpi. Yathāha—

Yo ve kataññū katavedi dhīro,

Kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hoti.

Dukhitassa sakkacca karoti kiccaṃ,

Tathāvidhaṃ sappurisaṃ vadantīti⁵.

Kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hotīti ettāvatā hi Buddhasāvako vutto, kataññūtādīhi Paccekabuddhā Buddhāti. Idāni yo tesā ariyānaṃ adassanasīlo, na ca dassane sādhuṇā, so **ariyānaṃ adassāvīti** veditabbo. So ca cakkhunā adassāvī ñāṇena adassāvīti duvidho, tesu ñāṇena adassāvī idha adhippeto. Maṃsacakkhunā hi dibbacakkhunā vā

1. Ajjhāpannā (Sī)

2. Laggitā (Ka)

3. Khu 7. 113 piṭṭhe Mahāniddese.

4. Saṃ 3. 381 piṭṭhe.

5. Khu 6. 10 Jātake.

ariyā diṭṭhāpi adiṭṭhāva honti, tesam cakkhūnam vaṇṇamattaggahaṇato, na ariyabhāvagocarato. Soṇasiṅgālādayopi ca cakkhunā ariye passanti, na ca te ariyānam dassāvino.

Tatridam vatthu—Cittalapabbatavāsino kira khīṇāsavattherassa upaṭṭhāko vuddhapabbajito ekadivasam therena saddhim piṇḍāya caritvā therassa pattacīvaram gahetvā piṭṭhito āgacchanto theram pucchi, “ariyā nāma bhante kīdisā”ti. Thero āha, “idhekacco mahallako ariyānam pattacīvaram gahetvā vattapaṭipattim¹ katvā sahacarantopi neva ariye jānāti, evam dujjānā āvuso ariyā”ti. Evam vuttepi so neva aññāsi. Tasmā na cakkhunā dassanam dassanam, ñāṇena dassanameva dassanam. Yathāha “kim te Vakkali iminā pūtikāyena diṭṭhena? Yo kho Vakkali dhammam passati, so mam passati”ti². Tasmā cakkhunā passantopi ñāṇena ariyehi diṭṭham aniccādilakkhaṇam apassanto ariyādhigatañca dhammam anadhigacchanto ariyakaradhammanam ariyabhāvassa ca adiṭṭhattā “ariyānam adassāvī”ti veditabbo.

Ariyadhammassa akovidoti satipaṭṭhānādibhede ariyadhamme akusalo. **Ariyadhamme avinītoti** ettha pana—

Duvidho vinayo nāma, ekamekettha pañcadhā.

Abhāvato tassa ayam, “avinīto”ti vuccati.

Ayam hi saṃvaravinayo pahānavinayoti duvidho vinayo. Ettha ca duvidhepi vinaye ekameko vinayo pañcadhā bhijjati. **Saṃvaravinayopi** hi sīlasaṃvaro satisaṃvaro ñāṇasaṃvaro khantisaṃvaro vīriyasaṃvaroti pañcavidho. **Pahānavinayopi** tadaṅgapahānam vikkhambhanapahānam samucchadapahānam paṭippassaddhipahānam nissaraṇapahānanti pañcavidho.

Tattha “iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto”ti³ ayam **sīlasaṃvaro**. “Rakkhati cakkhundriyam cakkhundriye saṃvaram āpajjati”ti⁴ ayam **satisaṃvaro**.

1. Vattapaṭivattam (Sī, Syā)

2. Saṃ 2. 98 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

4. Dī 1. 66; Ma 1. 238; Saṃ 2. 384; Am 1. 111 piṭṭhādīsu.

“Yāni sotāni lokasmim, (Ajitāti Bhagavā)
 Sati tesam nivāraṇam.
 Sotānam saṁvaram brūmi,
 Paññāyete pidhiyare”ti¹.

Ayam **ñāṇasaṁvaro**. “Khamo hoti sītassa uṇhassā”ti² ayam
khantisamvaro. “Uppannam kāmavitakkam nādhivāseti”ti³ ayam
vīriyasamvaro. Sabbopi cāyam samvaro yathāsakam samvaritabbānam
 vinetabbānañca kāyaduccaritādīnam samvaraṇato “samvaro” vinayanato
 “vinayo”ti vuccati. Evaṁ tāva samvaravinayo pañcadhā bhijjatīti veditabbo.

Tathā yaṁ nāmarūpaparicchedādīsu vipassanāññāṇesu
 paṭipakkhabhāvato dīpālokeneva tamassa, tena tena vipassanāññāṇena tassa
 tassa anatthassa⁴ pahānam. Seyyathidaṁ, nāmarūpavavatthānena
 sakkāyadiṭṭhiyā, paccayapariggahena ahetuvisamahetudiṭṭhīnaṁ, tasseva
 aparabhāgena kaṅkhāvitaraṇena kathamkathībhāvassa, kalāpasammasanena
 “aham mamā”ti gāhassa, maggāmaggavavatthānena amagge maggasaññāya,
 udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā, vayadassanena sassatadiṭṭhiyā,
 bhayadassanena sabhaye abhayasaññāya, ādīnavadassanena assādasaññāya,
 nibbidānupassanāya abhiritisaññāya, muccitukamyatāññāṇena
 amuccitukamyatāya, upekkhāññāṇena anupekkhāya, anulomena
 dhammaṭṭhitiyaṁ nibbāne ca paṭilomabhāvassa, gotrabhunā
 saṅkhāranimittaggāhassa pahānam, etaṁ **tadaṅgapahānam** nāma.

Yaṁ pana upacārappanābhedenā samādhinā pavattibhāvanivāraṇato
 ghaṭappahāreneva udakapiṭṭhe sevālassa tesam tesam
 nīvaraṇādidhammānam pahānam, etaṁ **vikkhambhanapahānam** nāma.

Yaṁ catunnam ariyamaggānam bhāvitattā taṁtaṁmaggavato attano
 attano santāne “diṭṭhigatānam pahānāyā”ti-ādīsu⁵ nayena vuttassa
 samudayapakkhikassa kilesagaṇassa accantaṁ appavattibhāvena pahānam,
 idaṁ **samucchedapahānam** nāma. Yaṁ pana phalakkhaṇe
 paṭippassaddhattaṁ kilesānam, etaṁ

1. Khu 1. 434 piṭṭhe.

2. Ma 1. 13; Aṁ 2. 433; Aṁ 3. 341 piṭṭhesu.

3. Ma 1. 4; Aṁ 2. 432; Aṁ 3. 342 piṭṭhesu.

4. Aṅgassa (Sī, Syā)

5. Abhi 1. 72 piṭṭhe.

paṭippassaddhipahānaṃ nāma. Yaṃ sabbasaṅkhatanissaṭṭattā pahīnasabbasaṅkhatam nibbānaṃ, etaṃ **nissaraṇapahānaṃ** nāma. Sabbampi cetam pahānaṃ yasmā cāgaṭṭhena pahānaṃ vinayanatṭhena vinayo, tasmā “pahānavinayo”ti vuccati. Taṃtaṃpahānavato vā tassa tassa vinayassa sambhavatopetaṃ “pahānavinayo”ti vuccati. Evaṃ pahānavinayopi pañcadhā bhijjati veditabbo.

Evaṃayaṃ saṅkhepato duvidho bhedato ca dasavidho vinayo bhinnasaṃvarattā pahātabbassa ca appahīnattā yasmā etassa assutavato puthujjanassa natthi, tasmā abhāvato tassa ayaṃ “avinīto”ti vuccatīti. Esa nayo **sappurisānaṃ adassāvī sappurisadhammassa akovido sappurisadhamme avinīto**ti etthapi. Ninnānākaraṇaṃhi etaṃ atthato. Yathāha, “yeva te ariyā, teva te sappurisā. Yeva te sappurisā, teva te ariyā. Yo eva so ariyānaṃ dhammo, so eva so sappurisānaṃ dhammo. Yo eva so sappurisānaṃ dhammo, so eva so ariyānaṃ dhammo. Yeva te ariyavinayā, teva te sappurisavinayā. Yeva te sappurisavinayā, teva te ariyavinayā. Ariyeti vā sappuriseti vā, ariyadhammeti vā sappurisadhammeti vā, ariyavinayeti vā sappurisavinayeti vā esese eke ekatthe same samabhāge tājāte taññevā”ti.

Kasmā pana Bhagavā “sabbadhammamūlapariyāyaṃ vo bhikkhave desessāmi”ti vatvā taṃ adesetvāva “idha bhikkhave assutavā puthujjano ariyānaṃ adassāvī”ti evaṃ puthujjanaṃ niddisīti. Puggalādhiṭṭhānāya dhammadesanāya taṃ atthaṃ āvikātuṃ. Bhagavato hi dhammādhiṭṭhānā dhammadesanā, dhammādhiṭṭhānā puggaladesanā, puggalādhiṭṭhānā puggaladesanā, puggalādhiṭṭhānā dhammadesanāti dhammapuggalavaseneva tāva catubbidhā desanā.

Tattha “tisso imā bhikkhave vedanā. Katamā tisso, sukhā vedanā dukkhā vedanā adukkhamasukhā vedanā. Imā kho bhikkhave tisso vedanā”ti¹ evarūpī dhammādhiṭṭhānā dhammadesanā veditabbā. “Chadhāturo² ayaṃ puriso chaphassāyatano aṭṭhārassa manopavicāro caturādhiṭṭhāno”ti³ evarūpī dhammādhiṭṭhānā puggaladesanā. “Tayome bhikkhave puggalā santo

1. Saṃ 2. 407 piṭṭhe.

2. Chadhātuyo (Ka)

3. Ma 3. 282 piṭṭhe.

saṁvijjamānā lokasmiṁ. Katame tayo, andho ekacakkhu dvicakkhu. Katamo ca bhikkhave puggalo andho”ti¹ evarūpī puggalādhiṭṭhānā puggaladesanā. “Katamañca bhikkhave duggatibhayaṁ. Idha bhikkhave ekacco iti paṭisañcikkhati, kāyaduccaritassa kho pāpako vipāko abhisamparāyaṁ -pa- suddhamattānaṁ pariharati. Idam vuccati bhikkhave duggatibhayaṁ”ti² evarūpī puggalādhiṭṭhānā dhammadesanā.

Svāyaṁ idha yasmā puthujjano aperiññātavattuko, aperiññāmūlikā ca idhādhippetānaṁ sabbadhammānaṁ mūlabhūtā maññanā hoti, tasmā puthujjanaṁ dassetvā puggalādhiṭṭhānāya desanāya taṁ atthaṁ āvikātuṁ “idha bhikkhave assutavā puthujjano ariyānaṁ adassāvī”ti evaṁ puthujjanaṁ niddisīti veditabbo.

Pathavīvāraṇṇanā

Evaṁ puthujjanaṁ niddisitvā idāni tassa pathavī-ādīsu vatthūsu sabbasakkāyadhammajanitaṁ maññanaṁ dassento **pathaviṁ pathavitoti-** ādimāha. Tattha lakkhaṇapathavī sasambhārapathavī ārammaṇapathavī sammutipathavīti catubbidhā pathavī. Tāsu “katamā ca āvuso ajjhattikā pathavīdhātu, yaṁ ajjhattaṁ paccattaṁ kakkhaḷaṁ kharigatan”ti-ādīsu³ vuttā **lakkhaṇapathavī**. “Pathaviṁ khaṇeyya vā khaṇāpeyya vā”ti-ādīsu⁴ vuttā **sasambhārapathavī**. Ye ca kesādayo vīsati koṭṭhāsā, ayolohādayo ca bāhirā. Sā hi vaṇṇādīhi sambhārehi saddhiṁ pathavīti sasambhārapathavī. “Pathavīkasiṇameko sañjānāti”ti-ādīsu⁵ āgatā pana **ārammaṇapathavī**, nimittapathavīti vuccati. Pathavīkasiṇajjhānalābhī devaloke nibbatto āgamanavasena pathavīdevatāti nāmaṁ labhati. Ayaṁ **sammutipathavīti** veditabbā. Sā sabbāpi idha labbhati. Tāsu yaṁkañci pathaviṁ ayaṁ puthujjano pathavito sañjānāti, pathavīti sañjānāti, pathavībhāgena sañjānāti, lokavohāraṁ gahetvā saññāvipallāsena sañjānāti pathavīti. Evaṁ pathavībhāgaṁ amuñcantoyeva vā etaṁ⁶ “sattoti vā sattassā”ti vā ādinā nayena sañjānāti. Kasmā evaṁ sañjānātīti

1. Am 1. 126 piṭṭhe.

4. Vi 2. 49 piṭṭhe.

2. Am 1. 438 piṭṭhe.

5. Dī 3. 257 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 84 piṭṭhe.

6. Evaṁ (Syā, Ka)

na vattabbaṃ. Ummattako viya hi puthujjano. So yaṃkiñci yena kenaci ākārena gaṇhāti. Ariyānaṃ adassāvitādibhedameva vā ettha kāraṇaṃ. Yaṃ vā parato “apariññātaṃ tassā”ti vadantena Bhagavatāva vuttaṃ.

Pathaviṃ pathavito saññatvāti so taṃ pathaviṃ evaṃ viparītasaññāya saññānitvā, “saññānidānā hi papañcasāṅkhā”ti¹ vacanato aparabhāge thāmapattehi taṇhāmānadiṭṭhipapañcehi idha maññanānāmena vuttehi maññati kappeti vikappeti, nānappakārato aññathā gaṇhāti. Tena vuttaṃ “pathaviṃ maññati”ti. Evaṃ maññato cassa tā maññanā oḷārikanayena dassetuṃ “yā ayaṃ kesā lomā”ti-ādinā nayena vīsatiḥedā ajjhattikā pathavī vuttā, yā cāyaṃ Vibhaṅge “tatha katamā bāhirā pathavīdhātu, yaṃ bāhiraṃ kakkhaḷaṃ kharigataṃ kakkhaḷattaṃ kakkhaḷabhāvo bahiddhā anupādinnaṃ. Seyyathidaṃ, ayo lohaṃ tipu sīsaṃ sajjaṃ muttā maṇi veḷuriyaṃ saṅkho silā pavāḷaṃ rajataṃ jātarūpaṃ lohitaṅko masāragallaṃ tiṇaṃ kaṭṭhaṃ sakkharā kaṭhalaṃ bhūmi pāsāṇo pabbato”ti² evaṃ bāhirā pathavī vuttā, yā ca ajjhattārammaṇattike nimittapathavī, taṃ gahetvā ayamatthayojanā vuccati.

Pathaviṃ maññatiti tīhi maññanāhi ahaṃ pathavīti maññati, mama pathavīti maññati, paro pathavīti maññati, parassa pathavīti maññati, atha vā ajjhattikaṃ pathaviṃ taṇhāmaññanāya maññati, mānamaññanāya maññati, diṭṭhimaññanāya maññati. Kathaṃ? Ayañhi kesādīsu chandarāgaṃ janeti kese assādeti abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati. Lome, nakhe, dante, tacam, aññatarāṃ vā pana rajjanīyavatthum. Evaṃ ajjhattikaṃ pathaviṃ taṇhāmaññanāya maññati. Iti me kesā siyumaṃ anāgatamaddhānaṃ. Iti lomāti-ādinā vā pana nayena tattha nandiṃ samannāneti. “Imināhaṃ sīlena vā -pa-brahmacariyena vā evaṃ siniddhamudusukhumanīlakeso bhavissāmī”ti-ādinā vā pana nayena appaṭiladdhānaṃ paṭilābhāya cittaṃ paṇidhati. Evampi ajjhattikaṃ pathaviṃ taṇhāmaññanāya maññati.

Tathā attano kesādīnaṃ sampattiṃ vā vipattiṃ vā nissāya mānaṃ janeti, “seyyohamasmīti vā sadisohamasmīti vā hīnohamasmīti vā”ti evaṃ

1. Khu 1. 414 piṭṭhe Suttanipāte.

2. Abhi 2, Dhātuvibhaṅge 84 piṭṭhe.

ajjhattikaṃ pathaviṃ mānamaññanāya maññati. “Taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ”¹ti āgatanayena pana kesaṃ “jīvo”ti abhinivisati. Esa nayo lomādīsu. Evaṃ ajjhattikaṃ pathaviṃ diṭṭhimaññanāya maññati.

Atha vā “yā ceva kho panāvuso ajjhattikā pathavīdhātu, yā ca bāhirā pathavīdhātu, pathavīdhātūvesā, taṃ netam mama”²ti² imissā pavattiyā paccanīkanayena kesādhedam pathaviṃ etaṃ mama esohamasmi eso me attāti abhinivisati. Evampi ajjhattikaṃ pathaviṃ diṭṭhimaññanāya maññati. Evaṃ tāva ajjhattikaṃ pathaviṃ tīhi maññanāhi maññati.

Yathā ca ajjhattikaṃ, evaṃ bāhirampi. Kathaṃ? Ayañhi ayalohādīsu chandarāgaṃ janeti. Ayalohādīni assādeti abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati. Mama ayo mama lohanti-ādīnā nayena ayādīni mamāyati rakkhati gopayati, evaṃ bāhiraṃ pathaviṃ taṇhāmaññanāya maññati. Iti me ayalohādayo siyūṃ anāgatamaddhānanti vā panettha nandim samannāneti, “imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā evaṃ sampanna-ayalohādi-upakaraṇo bhavissāmī”³ti appaṭiladdhassa paṭilābhāya cittam paṇidahati. Evampi bāhiraṃ pathaviṃ taṇhāmaññanāya maññati.

Tathā attano ayalohādīnam sampattim vā vipattim vā nissāya mānam janeti “imināhaṃ seyyosmīti vā sadisosmīti vā hīnosmīti vā”³ti³ evaṃ bāhiraṃ pathaviṃ mānamaññanāya maññati. Aye jīvasaṇhī hutvā pana ayaṃ “jīvo”ti abhinivisati. Esa nayo lohādīsu. Evaṃ bāhiraṃ pathaviṃ diṭṭhimaññanāya maññati.

Atha vā “idhekacco pathavīkasiṇaṃ attato samanupassati. Yaṃ pathavīkasiṇaṃ, so ahaṃ. Yo ahaṃ, taṃ pathavīkasiṇanti pathavīkasiṇaṃca attāṃca advayaṃ samanupassati”⁴ti⁴ paṭisambhidāyaṃ vuttanayeneva nimittapathaviṃ “atthā”ti abhinivisati. Evaṃ bāhiraṃ pathaviṃ diṭṭhimaññanāya maññati. Evampi bāhiraṃ pathaviṃ tīhi maññanāhi maññati. Evaṃ tāva “pathaviṃ maññati”ti ettha tissopi maññanā veditabbā. Ito param saṅkhepeneva kathayissāma.

1. Ma 2. 151 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 359 piṭṭhe.

2. Ma 1. 242 piṭṭhe.

4. Khu 9. 137 piṭṭhe.

Pathaviyā maññatīti ettha **pathaviyā**ti bhummacānametaṃ. Tasmā ahaṃ pathaviyāti maññati, mayhaṃ kiñcanaṃ palibodho pathaviyāti maññati, paro pathaviyāti maññati, parassa kiñcanaṃ palibodho pathaviyāti maññatīti ayamettha attho.

Atha vā yvāyaṃ “kathaṃ rūpasmiṃ attānaṃ samanupassati, idhekacco vedanaṃ, saññaṃ, saṅkhāre, viññāṇaṃ attato samanupassati, tassa evaṃ hoti, ayaṃ kho me attā, so kho pana me attā imasmiṃ rūpeti evaṃ rūpasmiṃ vā attānaṃ samanupassati”¹ti etassa atthanayo vutto, eteneva nayena vedanādidhamme attato gahetvā tato ajjhātikabāhirāsu pathaviṣu yaṃkañci pathaviṃ tassokāsabhāvena parikkappetvā so kho pana me ayaṃ attā imissā pathaviyāti maññanto pathaviyā maññati, ayamassa diṭṭhimaññaṇā. Tasmim yeva panassa attani sinehaṃ tabbatthukaṇca mānaṃ uppādayato taṇhāmānamaññaṇāpi veditabbā. Yadā pana teneva nayena so kho panassa attā pathaviyāti maññati, tadā diṭṭhimaññaṇā eva yujjati. Itarāyopi pana icchanti.

Pathavito maññatīti ettha pana **pathavitoti** nissakkavacanaṃ. Tasmā sa-upakaraṇassa attano vā parassa vā yathāvuttappabhedato pathavito uppattim vā niggamaṇaṃ vā pathavito vā añño attāti maññaṃ māno pathavito maññatīti veditabbo, ayamassa diṭṭhimaññaṇā. Tasmim yeva panassa diṭṭhimaññaṇāya maññite vatthusmiṃ sinehaṃ mānaṇca uppādayato taṇhāmānamaññaṇāpi veditabbā. Apare āhu “pathavīkaṣiṇaṃ parittaṃ bhāvetvā tato aññaṃ appamāṇaṃ attānaṃ gahetvā pathavito bahiddhāpi me attāti maññaṃ māno pathavito maññatī”ti.

Pathaviṃ meti maññatīti ettha pana kevalaṇhi mahāpathaviṃ taṇhāvasena mamāyatīti iminā nayena pavattā ekā taṇhāmāññaṇā eva labbhatīti veditabbā. Sā cāyaṃ mama kesā, mama lomā, mama ayo, mama lohanti evaṃ yathāvuttappabhedāya sabbāyapi ajjhātikabāhirāya pathaviyā yojetabbāti.

1. Khu 9. 139 Paṭisambhidāmagge.

Pathaviṃ abhinandatīti vuttappakārameva pathaviṃ taṇhādīhi abhinandati, assādeti, parāmasati cāti vuttaṃ hoti. “Pathaviṃ maññatī”ti eteneva etasmiṃ atthe siddhe kasmā etaṃ vuttanti ce. Avicāritametaṃ porāṇehi. Ayaṃ pana attano mati, desanāvilāsato vā ādīnavadassanato vā. Yassā hi dhammadhātuyā suppaṭividdhattā nānāyavicitradesanāvilāsasampanno, ayaṃ¹ sā Bhagavatā suppaṭividdhā. Tasmā pubbe maññanāvasena kilesuppattiṃ dassetvā idāni abhinandanāvasena² dassento desanāvilāsato vā idamāha. Yo vā pathaviṃ maññati, pathaviyā maññati, pathavito maññati, pathaviṃ meti maññati, so yasmā na sakkoti pathavīnissitaṃ taṇhaṃ vā diṭṭhiṃ vā pahātum, tasmā pathaviṃ abhinandatiyeva. Yo ca pathaviṃ abhinandati, dukkhaṃ so abhinandati, dukkhaṇca ādīnavoti ādīnavadassanatopi idamāha. Vuttaṃ cetāṃ Bhagavatā “yo bhikkhave pathavīdhātum abhinandati, dukkhaṃ so abhinandati, yo dukkhaṃ abhinandati, aparimutto so dukkhasmāti vadāmī”ti.

Evam pathavīvatthukaṃ maññanaṃ abhinandanaṇca vatvā idāni yena kāraṇena so maññati, abhinandati ca, taṃ kāraṇaṃ āvikaronto āha **taṃ kissa hetu, apariññātaṃ tassāti vadāmī**ti. Tassattho, so puthujjano taṃ pathaviṃ kissa hetu maññati, kena kāraṇena maññati, abhinandatīti ce. Apariññātaṃ tassāti vadāmīti, yasmā taṃ vatthu tassa apariññātaṃ, tasmāti vuttaṃ hoti. Yo hi pathaviṃ pariṇānāti, so tīhi pariññāhi pariṇānāti nātapariññāya tīraṇapariññāya pahānapariññāyāti.

Tattha katamā nātapariññā. Pathavīdhātum pariṇānāti, ayaṃ pathavīdhātu ajjhattikā, ayaṃ bāhirā, idamassā lakkhaṇaṃ, imāni rasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānānīti, ayaṃ **nātapariññā**. Katamā tīraṇapariññā. Evam nātaṃ katvā pathavīdhātum tīreti aniccato dukkhato rogatoti dvācattālīsāya ākārehi, ayaṃ **tīraṇapariññā**. Katamā pahānapariññā. Evam tīrayitvā aggamaggena pathavīdhātuyā chandarāgaṃ pajahati, ayaṃ **pahānapariññā**.

1. Assa (Sī)

2. Abhinandanādivasena (Syā)

Nāmarūpavavatthānam vā nātāpariññā. Kalāpasammasanādi-anulomapariyosānā tīraṇāpariññā. Ariyamagge ñāṇam pahānāpariññāti. Yo pathaviṃ parijānāti, so imāhi tihi pariññāhi parijānāti, assa ca puthujjanassa tā pariññāyo natthi, tasmā aparīññātattā pathaviṃ maññati ca abhinandati cāti. Tenāha Bhagavā “idha bhikkhave assutavā puthujjano -pa- pathaviṃ maññati, pathaviyā maññati, pathavito maññati, pathaviṃ meti maññati, pathaviṃ abhinandati. Tam kissa hetu, aparīññātāṃ tassāti vadāmi”ti.

Pathavīvāro niṭṭhito.

Āpovārādivaṇṇanā

Āpam āpatoti etthāpi lakkhaṇasasambhārārammaṇasammutivasena catubbidho āpo. Tesu “tattha katamā ajjhātikā āpodhātu. Yaṃ ajjhātaṃ paccattaṃ āpo āpogataṃ sineho sinehagataṃ bandhanattaṃ rūpassa ajjhātaṃ upādinnan”ti-ādīsu¹ vutto **lakkhaṇa-āpo**. “Āpokasiṇaṃ uggaṇhanto āpasmiṃ nimittaṃ gaṇhātī”ti-ādīsu vutto **sasambhāra-āpo**. Sesāṃ sabbaṃ pathaviyaṃ vuttasadisameva. Kevalaṃ yojanānaye² pana “pittaṃ semhan”ti-ādinaṃ nayena vuttā dvādasabhedā ajjhātikā āpodhātu, “tattha katamā bāhirā āpodhātu. Yaṃ bāhiraṃ āpo āpogataṃ sineho sinehagataṃ bandhanattaṃ rūpassa bahiddhā anupādinnaṃ. Seyyathidaṃ, mūlaraso khandharaso tacaraso pattaraso puppharaso phalaraso khīraṃ dadhi sappi navanītaṃ telaṃ madhu phāṇitaṃ bhummaṇi vā udakāni antalikkhāni vā”ti³ evaṃ vuttā ca bāhirā āpodhātu veditabbā, yo ca ajjhāttārammaṇattike nimitta-āpo.

Tejaṃ tejatoti imasmiṃ tejovārepi vuttanayeneva vitthāro veditabbo. Yojanānaye panettha “yena ca santappati, yena ca jīrīyati, yena ca pariḍayhati, yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchatī”ti³ evaṃ vuttā catuppabhedā ajjhātikā tejodhātu, “tattha

1. Abhi 2. 84 piṭṭhe.

2. Yojanānaye (Syā)

3. Abhi 2. 85 piṭṭhe.

katamā bāhirā tejodhātu. Yaṃ bāhiraṃ tejo tejogataṃ usmā usmāgataṃ usumaṃ usumagataṃ bahiddhā anupādinnaṃ. Seyyathidaṃ, kaṭṭhaggi palālaggi tiṇaggi gomayaggi thusaggi saṅkāraggi indaggi aggisantāpo sūriyasantāpo kaṭṭhasannicayasantāpo tiṇasannicayasantāpo dhaññasannicayasantāpo bhaṇḍasannicayasantāpo”¹ evaṃ vuttā ca bāhirā tejodhātu veditabbā.

Vāyaṃ vāyatoti imassa vāyavārassāpi yojanānaye pana “uddhaṅgamā vātā adhogamā vātā kucchisayā vātā koṭṭhāsaya vātā aṅgamaṅgānusārino vātā satthakavātā khurakavātā uppalakavātā assāso passāso”² evaṃ vuttā ajjhattikā vāyodhātu, “tattha katamā bāhirā vāyodhātu. Yaṃ bāhiraṃ vāyo vāyogataṃ thambhitattaṃ rūpassa bahiddhā anupādinnaṃ. Seyyathidaṃ, puratthimā vātā pacchimā vātā uttarā vātā dakkhiṇā vātā sarajā vātā arajā vātā sītā vātā uṇhā vātā parittā vātā adhimattā vātā kālavātā verambhavātā pakkhavātā supaṇṇavātā tālavaṇṭavātā vidhūpanavātā”² evaṃ vuttā ca bāhirā vāyodhātu veditabbā. Sesāṃ vuttanayamevāti. Ettāvātā ca yvāyaṃ—

“Vuttamhi ekadhamme, ye dhammā ekalakkhaṇā tena.

Vuttā bhavanti sabbe, iti vutto lakkhaṇo hāro”^{ti}—

Evaṃ nettiyaṃ **lakkhaṇo** nāma hāro vutto, tassa vasena yasmā catūsu bhūtesu gahitesu upādārūpampi gahitameva bhavati, rūpalakkhaṇaṃ anatītattā. Yañca bhūtopādārūpaṃ, so rūpakkhando. Tasmā “assutavā puthujjano pathaviṃ āpaṃ tejaṃ vāyaṃ maññatī”^{ti} vadantena atthato rūpaṃ attato samanupassatīti vuttaṃ hoti. “Pathaviyā āpasmiṃ tejasmim vāyasmim maññatī”^{ti} vadantena rūpasmiṃ vā attānaṃ samanupassatīti vuttampi hoti. “Pathavito āpato tejato vāyato maññatī”^{ti} vadantena rūpato añño attāti siddhattā rūpavantaṃ vā attānaṃ attani vā rūpaṃ samanupassatīti vuttaṃ hoti. Evametā catasso rūpavatthukā

1. Abhi 2. 85 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 86 piṭṭhe.

sakkāyadiṭṭhimaññanā veditabbā. Tattha ekā ucchedadiṭṭhi, tisso sassatadiṭṭhiyoti dveva diṭṭhiyo hontīti ayampi atthaviseso veditabbo.

Bhūtavārādivaṇṇanā

3. Evaṃ rūpamukhena saṅkhāravatthukam maññanam vatvā idāni ye saṅkhāre upādāya sattā paññapiyanti, tesu saṅkhāresu sattesupi yasmā puthujjano maññanam karoti, tasmā te satte niddisanto **bhūte bhūtato sañjānātī**ti-ādimāha. Tatthāyaṃ **bhūtasaddo** pañcakkhandha amanussa dhātuvijjamāna khīṇāsava sattarukkadhādisu dissati. “Bhūtamidanti bhikkhave samanupassathā”ti-ādīsu¹ hi ayaṃ pañcakkhandhesu dissati. “Yānīdha bhūtāni samāgatāni”ti² ettha amanussesu. “Cattāro kho bhikkhu mahābhūtā hetū”ti³ ettha dhātūsu. “Bhūtasmiṃ pācittiyā”ti-ādīsu⁴ vijjamāne. “Yo ca kālaghaso bhūto”ti⁵ ettha khīṇāsave. “Sabbeva nikkhipissanti, bhūtā loke samussayan”ti⁶ ettha sattesu. “Bhūtagāmapātabyatāyā”ti⁷ ettha rukkhadhādisu. Idha pañāyaṃ sattesu vattati, no ca kho avisesena. Cātumahārājikānam hi heṭṭhā sattā idha bhūtāti adhippetā.

Tattha **bhūte bhūtato sañjānātī**ti-ādi vuttanayameva. **Bhūte maññatī**ti-ādīsu pana tissopi maññanā yojetabbā. Kathaṃ? Ayaṃ hi “so passati gahapatim vā gahapatiputtam vā pañcahi kāmaguṇehi samappitam samaṅgibhūtan”ti⁸ vuttanayena bhūte subhā sukhitāti gahetvā rajjati, disvāpi ne rajjati, sutvāpi, ghāyitvāpi, sāyitvāpi, phusitvāpi, ñatvāpi. Evaṃ bhūte taṇhāmaññanāya maññati. “Aho vatāham khattiyamahāsālānam vā saḥabyatam upapajjeyyan”ti-ādīnā⁹ vā pana nayena appaṭiladdhassa paṭilābhāya cittam paṇidahati, evampi bhūte taṇhāmaññanāya maññati. Attano pana bhūtānañca sampattim vipattim nissāya attānam vā seyyam dahati. Bhūtesu ca yaṃkiñci bhūtam hīnam attānam vā hīnam, yaṃkiñci bhūtam

1. Ma 1. 326 piṭṭhe.

4. Vi 2. 37 piṭṭhe.

7. Vi 2. 52 piṭṭhe.

2. Khu 1. 312 piṭṭhe.

5. Khu 5. 68 piṭṭhe.

8. Am 2. 439 piṭṭhe.

3. Ma 3. 67 piṭṭhe.

6. Dī 2. 129 piṭṭhe.

9. Dī 3. 214 piṭṭhe.

seyyaṃ. Attānaṃ vā bhūtena, bhūtaṃ vā attanā sadisaṃ¹ dahati. Yathāha “idhekacco jātiyā vā -pa- aññataraññatarena vatthunā pubbakālaṃ parehi sadisaṃ attānaṃ dahati. Aparakālaṃ attānaṃ seyyaṃ dahati. Pare hīne dahati, yo evarūpo māno -pa- ayaṃ vuccati mānātimāno”². Evaṃ bhūte mānamaññanāya maññati.

Bhūte pana “niccā dhuvā sassatā avipariṇāmadhammā”³ti vā “sabbe sattā sabbe paṇā sabbe bhūtā sabbe jīvā avasā abalā avīriyā niyatisaṅgati bhāva parināta chasvevābhijātisu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedentī”³ti vā maññamāno diṭṭhimaññanāya maññati. Evaṃ bhūte tīhi maññanāhi maññati.

Kathaṃ **bhūtesu maññati**? Tesu tesu bhūtesu attano upapattiṃ vā sukhupattiṃ vā ākaṅkhati. Evaṃ tāva taṇhāmaññanāya bhūtesu maññati. Bhūtesu vā upapattiṃ ākaṅkhamāno dānaṃ deti, sīlaṃ samādiyati, uposathakammaṃ karoti. Evampi bhūtesu taṇhāmaññanāya maññati. Bhūte pana samūhaggāhena gahetvā tattha ekacce bhūte seyyato dahati, ekacce sadisato vā hīnato vāti. Evaṃ bhūtesu mānamaññanāya maññati. Tathā ekacce bhūte niccā dhuvāti maññati. Ekacce aniccā adhuvāti, ahampi bhūtesu aññatarosmīti vā maññati. Evaṃ bhūtesu diṭṭhimaññanāya maññati.

Bhūtato maññatīti ettha pana sa-upakaraṇassa attano vā parassa vā yato kutoci bhūtato uppattiṃ maññamāno bhūtato maññatīti veditabbo, ayamassa diṭṭhimaññanā. Tasmimyeva panassa diṭṭhimaññanāya maññite vatthusmim sinehaṃ mānaṅca uppādayato taṇhāmanamaññanāpi veditabbā. **Bhūte meti maññatī**ti ettha pana ekā taṇhāmaññanāva labbhati. Sā cāyaṃ “mama puttā, mama dhītā, mama ajeḷakā, kukkuṭasūkarā, hatthigavassavaḷavā”³ti evamādinā nayena mamāyato pavattatīti veditabbā. **Bhūte abhinandatī**ti etaṃ vuttanayameva. **Apariññātāṃ tassāti** ettha pana ye saṅkhāre upādāya bhūtānaṃ paññatti, tesāṃ apariññātattā bhūtā apariññātā hontīti veditabbā. Yojanā pana vuttanayeneva kātabbā.

1. Attānaṃ vā bhūtaṅca attanā sadisaṃ (Syā)

2. Abhi 2. 369 piṭṭhe.

3. Dī 1. 50 piṭṭhe.

Evam saṅkhepato saṅkhāravasena ca sattavasena ca maññanāvattum dassetvā idāni bhūmivisesādinā bhedenā vitthāratopi taṃ dassento **deve devatoti**-ādimāha. Tattha dibbanti pañcahi kāmagaṇehi attano vā iddhiyāti **devā**, kīlanti jotenti cāti attho. Te tividhā sammutidevā upapattidevā visuddhidevāti. **Sammutidevā** nāma rājāno deviyo rājakumārā. **Upapattidevā** nāma Cātumahārājike deve upādāya tatuttaridevā. **Visuddhidevā** nāma arahanto khīṇāsavā. Idha pana upapattidevā daṭṭhabbā, no ca kho avisesena. Paranimmitavasavattidevaloke māraṃ sapaṇisaṃ ṭhapetvā sesā cha kāmāvacarā idha devāti adhippetā. Tattha sabbā atthavaṇṇanā bhūtavāre vuttanayeneva veditabbā.

Pajāpatinti ettha pana māro pajāpatīti veditabbo. Keci pana “tesaṃ tesaṃ devānaṃ adhipatīnaṃ mahārājādīnaṃ etaṃ adhivacanan”ti vadanti. Taṃ devaggahaṇeneva tesaṃ gahitattā ayuttanti Mahā-aṭṭhakathāyaṃ paṭikkhittaṃ, māroyeva pana satta-saṅkhātāya pajāya adhipatibhāvena idha pajāpatīti adhippeto. So kuhiṃ vasati? Paranimmitavasavattidevaloke. Tatra hi **Vasavattirājā** rajjaṃ kāreti. **Māro** ekasmiṃ padese attano paṇisāya issariyaṃ pavattento rajjapaccante dāmarikarājaputto viya vasatīti vadanti. Māraggahaṇeneva cettha mārapaṇisāyapi gahaṇaṃ veditabbaṃ. Yojanānayo cettha pajāpatiṃ vaṇṇavantaṃ dīghāyukaṃ sukhabahulaṃ disvā vā sutvā vā rajjanto taṇhāmaññanāya maññati. “Aho vatāhaṃ pajāpatino sahaḃyataṃ upapajjeyyan”ti-ādinā vā pana nayena appaṭiladdhassa paṭilābhāya cittaṃ paṇidahantopi pajāpatiṃ taṇhāmaññanāya maññati. Pajāpatibhāvaṃ pana patto samāno ahamasmi pajānamissaro adhipatīti mānaṃ janento pajāpatiṃ mānamaññanāya maññati. “Pajāpati nicco dhuvo”ti vā “ucchiḃjissati vinassissatī”ti vā “avaso abalo avīriyo niyatisaṅgatibhāvapariṇato chasvevābhijātisu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedetī”ti vā maññamāno pana pajāpatiṃ diṭṭhimaññanāya maññatīti veditabbo.

Pajāpatisminti ettha pana ekā diṭṭhimaññanāva yujjati. Tassā evaṃ pavatti veditabbā. Idhekacco “pajāpatismim ye ca dhammā saṃvijjanti, sabbe te niccā

dhuvā sassatā avipariṇāmadhammā”ti maññati. Atha vā “pajāpatismim natthi pāpaṃ, na tasmim pāpakāni kammāni upalabbhanti”ti¹ maññati.

Pajāpatitoti ettha tissopi maññanā labbhanti. Kathaṃ? Idhekacco sa-upakaraṇassa attano vā parassa vā pajāpatito uppattim vā niggamanam vā maññati, ayamassa diṭṭhimaññanā. Tasmimyeva panassa diṭṭhimaññanāya maññite vatthusmim sineham mānañca uppādayato taṇhāmānāmaññanāpi veditabbā. **Pajāpatim** meti ettha pana ekā taṇhāmaññanāva labbhati. Sā cāyaṃ “pajāpati mama satthā mama sāmī”ti-ādinā nayena mamāyato pavattatīti veditabbā. Sesam vuttanayameva.

Brahmam brahmatoti ettha brūhito tehi tehi guṇaviseschīti **brahmā**. Api ca brahmāti mahābrahmāpi vuccati, Tathāgatopi brāhmaṇopi mātāpitaropi seṭṭhampi. “Sahasso brahmā dvisahasso brahmā”ti-ādīsu² hi mahābrahmā brahmāti vuccati. “Brahmāti kho bhikkhave Tathāgatassetam adhivacanan”ti ettha Tathāgato.

“Tamonudo Buddho samantacakkhu,
Lokantagū sabbabhavātivatto.
Anāsavo sabbadukkhappahīno,
Saccavhaya brahme upāsito me”ti³—

Ettha brāhmaṇo.

“Brahmāti mātāpitaro, pubbācariyāti vuccare”ti⁴—

Ettha mātāpitaro. “Brahmacakkaṃ pavatteti”ti⁵ ettha seṭṭham. Idha pana paṭhamābhiniibbatto kappāyuko brahmā adhippeto. Taggahaneneva ca Brahmapurohitabrahmapārisajjāpi gahitāti veditabbā. Atthavaṇṇanā panettha pajāpativāre vuttanayeneva veditabbā.

Ābhassaravāre daṇḍadīpikāya acci viya etesaṃ sarīrato ābhā chijjitvā chijjitvā⁶ patantī viya sarati visaratīti **Ābhassarā**. Tesam

1. Upalippantīti (Sī) 2. Ma 3. 142 piṭṭhe. 3. Khu 8. 206 piṭṭhe.

4. Khu 1. 269 piṭṭhe; Khu 6. 82 piṭṭhe ca.

5. Ma 1. 99 piṭṭhe; Am 2. 8 piṭṭhe ca.

6. Chijjitvā (Ka)

gahaṇena sabbāpi dutiyajjhānabhūmi gahitā, ekatalavāsino eva cete sabbepi Parittābhā Appamāṇābhā Ābhassarāti veditabbā.

Subhakiṇḥavāre subhena okiṇṇā vikiṇṇā subhena sarīrapabhāvaṇṇena ekagghanā suvaṇṇamañjūsāya ṭhapitasampajjalitakañcanapiṇḍasassirikāti **Subhakiṇḥā**. Tesam gahaṇena sabbāpi tatiyajjhānabhūmi gahitā, ekatalavāsino eva cete sabbepi Parittasubhā Appamāṇasubhā Subhakiṇḥāti veditabbā.

Vehapphalavāre vipulā phalāti **Vehapphalā**. Catutthajjhānabhūmi brahmāno vuccanti. Atthanayayojanā pana imesu tīsupi vāresu bhūtavāre vuttanayeneva veditabbā.

Abhibhūvāre abhibhavīti **Abhibhū**. Kim abhibhavi? Cattāro khandhe arūpino. Asaññabhavassetam adhivacanam. Asaññasattā devā Vehapphalehi saddhim ekatalāyeva ekasmin okāse yena iriyāpathena nibbattā, teneva yāvātāyukam tiṭṭhanti cittakammarūpasadisā hutvā. Te idha sabbepi abhibhūvacanena gahitā. Keci **Abhibhū** nāma sahasso brahmāti evamādinā nayena tattha tattha adhipatibrahmānam vaṇṇayanti. Brahmaggahaṇeneva pana tassa gahitattā ayuttametanti veditabbarā. Yojanānayo cettha abhibhū vaṇṇavā dīghāyukoti sutvā tattha chandarāgam uppādentō abhibhum taṇhāmaññanāya maññati. “Aho vatāham abhibhuno sahabyatam upapajjeyyan”ti-ādinā pana nayena appaṭiladdhassa paṭilābhāya cittam paṇidahantopi abhibhum taṇhāmaññanāya maññati. Attānam hīnato abhibhum seyyato dahanto pana abhibhum mānāmaññanāya maññati. “Abhibhū nicco dhuvo”ti-ādinā nayena parāmasanto abhibhum diṭṭhimaññanāya maññatīti veditabbo. Sesam pajāpativāre vuttanayameva.

Ākāsañācāyatanavārādivaṇṇanā

4. Evam Bhagavā paṭipāṭiyā devaloke dassentopi abhibhūvacanena asaññabhavam dassetvā idāni yasmā ayam vaṭṭakathā, Suddhāvāsā ca vivaṭṭapakke ṭhitā, anāgāmikhīṇāsavā eva hi te devā. Yasmā vā

katipayakappasahassāyukā te devā, Buddhuppādakāleyeva honti. Buddhā pana asaṅkheycipi kappe na uppajjanti, tadā suññāpi sā bhūmi hoti. Rañño khandhāvārattāṅhaṇaṃ viya hi Buddhānaṃ Suddhāvāsabhavo. Te teneva ca kāraṇena viññāṇaṭṭhitisattāvāsavasenaṃ na gahitā, sabbakālikā pana imā maññanā. Tasmā tasmaṃ sadāviḍḍhamānabhūmiṃ dassento Suddhāvāse atikkamitvā **Ākāsānañcāyatananti**-ādimāha. Tattha **Ākāsānañcāyatananti** tabbhūmikā cattāro kusalavipākakiriyaṃ khandhā. Te ca tatrūpapannāyeva daṭṭhabbā bhavaparicchedakathā ayanti katvā. Esa nayo
Viññāṇañcāyatanādisu. Atthayojanā pana catūsupi etesu vāresu Abhibhūvāre vuttanayeneva veditabbā. Mānamaññanā cettha pajāpativāre vuttanayenāpi yujjati.

Diṭṭhasutavārādivaṇṇanā

5. Evaṃ bhūmivisesādinā bhedena vitthāratopi maññanāvattum dassetvā idāni sabbaṃ maññanāvattubhūtaṃ sakkāyapariyāpannaṃ tebhūmakadhammabhedam diṭṭhādīhi catūhi saṅgaṇhitvā dassento **diṭṭham diṭṭhatoti**-ādimāha.

Tattha **diṭṭhanti** maṃsacakkhunāpi diṭṭham, dibbacakkhunāpi diṭṭham. Rūpāyatanassetam adhivacanaṃ. Tattha **diṭṭham maññati**ti diṭṭham tīhi maññanāhi maññati. Kathaṃ? Rūpāyatanam subhasaññāya sukhasaññāya ca passanto tattha chandarāgaṃ janeti, tam assādeti abhinandati. Vuttampi hetam Bhagavatā “itthirūpe bhikkhave sattā rattā giddhā gadhitā mucchitā ajjhosannā, te dīgharattaṃ socanti itthirūpavasānugā”ti¹. Evaṃ diṭṭham taṇhāmaññanāya maññati. “Iti me rūpaṃ siyā anāgatamaddhānanti vā panettha nandim samannāneti, rūpasampadam vā pana ākaṅkhamāno dānaṃ deti”ti vitthāro. Evampi diṭṭham taṇhāmaññanāya maññati. Attano pana parassa ca rūpasampattiṃ vipattiṃ nissāya mānaṃ janeti. “Imināham seyyosmī”ti vā “sadisosmī”ti vā “hīnosmī”ti vāti evam diṭṭham mānamaññanāya maññati. Rūpāyatanam pana niccam dhuvaṃ sassatanti maññati, attānaṃ attaniyanti maññati, maṅgalaṃ amaṅgalanti maññati, evam diṭṭham diṭṭhimaññanāya maññati. Evaṃ diṭṭham tīhi maññanāhi maññati. Katham diṭṭhasmiṃ maññati? Rūpasmiṃ

1. Am 2. 60 piṭṭhe.

attānaṃ samanupassananayena maññanto diṭṭhasmiṃ maññati. Yathā vā dhane dhaññe¹. Evaṃ rūpasmiṃ rāgādayoti maññantopi diṭṭhasmiṃ maññati. Ayamassa diṭṭhimaññanā. Tasmiññeva panassa diṭṭhimaññanāya maññite vatthusmiṃ sinehaṃ mānañca uppādayato taṇhāmānamaññanāpi veditabbā. Evaṃ diṭṭhasmiṃ maññati. Sesāṃ pathavīvāre vuttanayeneva veditabbaṃ.

Sutanti maṃsasotenapi sutam, dibbasotenapi sutam, saddāyatanassetam adhivacanam.

Mutanti mutvā munitvā ca gahitaṃ, āhacca upagantvāti attho, indriyānaṃ ārammaṇānañca aññamaññasaṃsilese viññātanti vuttam hoti, gandharasaphoṭṭhabbāyatanānaṃ etaṃ adhivacanam.

Viññātanti manasā viññātaṃ, sesānaṃ sattannaṃ āyatanānametaṃ adhivacanam dhammārammaṇassa vā. Idha pana sakkāyapariyāpannameva labbhati. Viṭṭhāro panettha diṭṭhavāre vuttanayeneva veditabbo.

Ekattavārādivaṇṇanā

6. Evaṃ sabbaṃ sakkāyabhedam diṭṭhādīhi catūhi dassetvā idāni tameva samāpannakavārena ca asamāpannakavārena ca dvidhā dassento **ekattaṃ nānattanti**-ādimāha.

Ekattanti iminā hi samāpannakavāraṃ dasseti. **Nānattanti** iminā asamāpannakavāraṃ. Tesāṃ ayaṃ vacanattho, ekabhāvo **ekattaṃ**. Nānābhāvo **nānattanti**. Yojanā panettha samāpannakavāraṃ catūhi khandhehi, asamāpannakavārañca pañcahi khandhehi bhinditvā “rūpaṃ attato samanupassatī”ti-ādinā sāsananayena pathavīvārādīsu vuttena ca Aṭṭhakathānayaṇa yathānurūpaṃ vīmaṃsitvā veditabbā. Keci pana ekattanti ekattanayaṃ vadanti nānattanti nānattanayaṃ. Apare “ekattasaññī attā hoti arogo paraṃ maraṇā, nānattasaññī attā hoti”ti evaṃ diṭṭhābhinivesam. Taṃ sabbaṃ idha nādhīpetattā ayuttameva hoti.

1. Thane thaññam (Si)

Evam sabbam sakkāyam dvidhā dassetvā idāni tameva ekadhā sampiṇḍetvā dassento **sabbam sabbatoti**-ādimāha. Yojanānayo panettha sabbam assādentō sabbam taṇhāmaññanāya maññati. “Mayā ete sattā nimmitā”ti-ādinā nayena attanā nimmitam maññanto sabbam mānāmaññanāya maññati. “Sabbam pubbekatakammahetu, sabbam issaranimmānahetu, sabbam ahetu-apaccayā, sabbam atthi, sabbam natthī”ti-ādinā nayena maññanto sabbam diṭṭhimaññanāya maññatīti veditabbo. Katham sabbasmim maññati? Idhekacco evaṃdiṭṭhiko hoti “mahā me attā”ti. So sabbalokasannivāsam tassokāsabhāvena parikappetvā so kho pana me ayam attā sabbasminti maññati, ayamassa diṭṭhimaññanā. Tasmim yeva panassa attani sineham tabbatthukañca mānam uppādayato taṇhāmānāmaññanāpi veditabbā. Sesam pathavīvāre vuttanayeneva veditabbam.

Evam sabbam sakkāyam ekadhā dassetvā idāni aparenapi nayena tam ekadhā dassento **nibbānam nibbānatoti** āha. Tattha **nibbānanti** “yato kho bho ayam attā pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgibhūto paricāreti. Ettāvatā kho bho ayam attā paramadiṭṭhadhammanibbānam patto hoti”ti-ādinā nayena pañcadhā āgataṃ paramadiṭṭhadhammanibbānam veditabbam. Tattha nibbānam assādentō taṇhāmaññanāya maññati. Tena nibbānena “ahamasmi nibbānam patto”ti mānam janento mānāmaññanāya maññati. Anibbānamyeva samānam tam nibbānato niccādito ca gaṇhanto diṭṭhimaññanāya maññatīti veditabbā.

Nibbānato pana aññam attānam gahetvā so kho pana me ayam attā imasmim nibbāneti maññanto nibbānasmim maññati, ayamassa diṭṭhimaññanā. Tasmimyeva panassa attani sineham tabbatthukañca mānam uppādayato taṇhāmānāmaññanāpi veditabbā. Esa nayo nibbānato maññanāyapi. Tatrapi hi nibbānato aññam attānam gahetvā “idaṃ nibbānam, ayam attā, so kho pana me ayam attā ito nibbānato añño”ti maññanto nibbānato maññati, ayamassa diṭṭhimaññanā. Tasmimyeva panassa attani sineham tabbatthukañca mānam uppādayato taṇhāmānāmaññanāpi veditabbā. “Aho sukham mama nibbānan”ti maññanto pana nibbānam meti maññatīti veditabbo. Sesam vuttanayameva. Ayam panettha anugīti.

Yādiso esa sakkāyo, tathā naṃ avijānato.
 Puthujjanassa sakkāye, jāyanti sabbamaññanā.
 Jeguccho bhiduro cāyaṃ, dukkho aparīṇāyako.
 Taṃ paccaṇīkato bālo, gaṇhaṃ gaṇhāti maññanaṃ.
 Subhato sukhato ceva, sakkāyaṃ anupassato.
 Salabhasseva aggimhi, hoti taṇhāya maññanā.
 Niccasaññaṃ adhiṭṭhāya, sampattiṃ tassa passato.
 Gūthādī viya¹ gūthasmiṃ, hoti mānena maññanā.
 Attā attaniyo meti, passato naṃ abuddhino.
 Ādāse viya bondhissa², diṭṭhiyā hoti maññanā.
 Maññanāti ca nāmetaṃ, sukhumaṃ mārabandhanaṃ.
 Sithilaṃ duppamuñcaṇca, yena baddho puthujjano.
 Bahuṃ vipphandamānopi, sakkāyaṃ nātivattati.
 Samussitaṃ dāḥatthambhaṃ, sāva gaddulabandhano.
 Saso sakkāyamalīno, jātiyā ca jarāya ca.
 Rogādīhi ca dukkhehi, niccaṃ haññati bālhaso³.
 Taṃ vo vadāmi bhaddante, sakkāyaṃ anupassatha.
 Asātato asubhato, bhedato ca anattato.
 Eso sabhāvo hetassa⁴, passaṃ evamimaṃ budho.
 Pahāya maññanā sabbā, sabbadukkhā pamuccatīti.

Puthujjanavasena catuvīsatisabbā⁵ paṭhamanayakathā niṭṭhitā.

1. Sāva (Sī, Syā)

2. Mandassa (Sī), bimbassa (Syā)

3. Bāliso (Sī, Syā)

4. So tassa (Ka)

5. Catuvīsatisabbā (Ka)

Sekkhavāradutiyanayaṇṇanā

7. Evaṃ Bhagavā pathavī-ādīsu vatthūsu sabbasakkāyadhammamūlabhūtaṃ puthujjanassa pavattiṃ dassetvā idāni tesveva vatthūsu sekkhassa pavattiṃ dassento **yopi so bhikkhave bhikkhu sekkhoti**-ādimāha. Tattha **yoti** uddesavacanaṃ. **Soti** niddesavacanaṃ. **Pikāro** sampiṇḍanattho ayampi dhammo aniyatoti-ādīsu viya. Tena ca ārammaṇasabhāgena puggalaṃ sampiṇḍeti, no puggalasabhāgena, heṭṭhato hi puggalā diṭṭhivipannā, idha diṭṭhisampannā, na tesaṃ sabhāgatā atthi. Ārammaṇaṃ pana heṭṭhā puggalānampi tadeva, imesampi tadevāti. Tena vuttaṃ “ārammaṇasabhāgena puggalaṃ sampiṇḍeti no puggalasabhāgena”ti. **Yopi soti** iminā pana sakalena vacanena idāni vattabbaṃ sekkhaṃ dassetīti veditabbo. **Bhikkhave bhikkhūti** idaṃ vuttanayameva.

Sekkhoti kenatṭhena sekkho? Sekkhadhammapaṭilābhato **sekkho**. Vuttañhetarṃ “kittāvatā nu kho bhante sekkho hotīti. Idha bhikkhave bhikkhu sekkhāya sammādiṭṭhiyā samannāgato hoti -pa- sekkhena sammāsamādhinā samannāgato hoti. Ettāvatā kho bhikkhu sekkho hoti”ti¹. Api ca sikkhatīti sekkho. Vuttaṃ hetarṃ “sikkhatīti kho bhikkhu tasmā sekkhoti vuccati. Kiñca sikkhati, adhisīlampi sikkhati, adhicitampi sikkhati, adhipaññampi sikkhati, sikkhatīti kho bhikkhu tasmā sekkhoti vuccati”ti².

Yopi kalyāṇaputhujjano anulomapaṭipadāya paripūrakārī sīlasampanno indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū jāgariyānuyogamanuyutto pubbarattāpararattaṃ bodhipakkhiyānaṃ dhammānaṃ bhāvanānuyogamanuyutto viharati “ajja vā sve vā aññataraṃ sāmāññaphalaṃ adhigamissāmi”ti, sopi vuccati sikkhatīti sekkhoti. Imasmiṃ panatthe paṭivedhappattova sekkho adhippeto, no puthujjano.

Appattaṃ mānaṃ etenāti **appattamānaso**. **Mānasanti** rāgopi cittampi arahattampi. “Antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānaso”ti³ ettha hi

1. Saṃ 3. 12 piṭṭhe. 2. Aṃ 1. 232 piṭṭhesu. 3. Vi 3. 28; Saṃ 1. 113 piṭṭhesu.

rāgo mānasam. “Cittam mano mānasam”¹ti ettha cittam. “Appattamānaso sekkho, kālam kayirā janesutā”²ti ettha arahattam. Idhāpi arahattameva adhippetam. Tena appattārahattoti vuttam hoti.

Anuttaranti seṭṭham, asadisanti attho. Catūhi yogehi khemaṃ ananuyuttanti³ **yogakkhemaṃ**, arahattameva adhippetam. **Patthayamānoti** dve patthanā taṇhāpatthanā ca, chandapatthanā ca. “Patthayamānassa hi pajappitāni, pavedhitaṃ vāpi pakappitesū”⁴ti ettha taṇhāpatthanā.

“Chinnam pāpimato sotam, viddhastam vinaḷikatham.

Pāmojjabahulā hotha, khemaṃ pattattha bhikkhavo”⁵—

Ettha kattukamyatā kusalacchandapatthanā. Ayameva idhādhippetā. Tena **patthayamānoti** tam yogakkhemaṃ pattukāmo adhigantukāmo tanninno tappono tappabbhāroti veditabbo. **Viharatīti** aññaṃ iriyāpathadukkham aññaṃ iriyāpathena vicchinditvā aparipatantaṃ kāyaṃ harati. Atha vā “sabbe saṅkhārā aniccāti adhimuccanto saddhāya viharatī”⁶ti ādināpi niddesanayenettha attho daṭṭhabbo. **Pathaviṃ pathavito abhijānātīti** pathaviṃ pathavībhāvena abhijānāti, na puthujjano viya sabbakāraviparītāya saññāya sañjānāti. Api ca kho abhivisiṭṭhena ñāṇena jānāti, evaṃ pathavīti etaṃ pathavībhāvaṃ adhimuccantoyeva⁶ nam aniccātipi dukkhātipi anattātipi evaṃ abhijānātīti vuttam hoti. Evañca nam abhiññatvā pathaviṃ mā maññīti vuttam hoti. Maññatīti **maññī**. Ayaṃ pana maññī ca na maññī ca na vattabboti. Etasmiñhi atthe idaṃ padaṃ nipātetvā vuttanti veditabbaṃ. Ko panettha adhippāyoti. Vuccate, puthujjano tāva sabbamaññanānaṃ appahīnattā maññatīti vutto. Khīṇāsavo pahīnattā na maññatīti. Sekkhassa pana diṭṭhimaññanā pahīnā, itarā pana tanubhāvaṃ gatā, tena so maññatītipi na vattabbo puthujjano viya, na maññatītipi na vattabbo khīṇāsavo viyāti.

Pariññeyyam tassāti tassa sekkhassa tam maññanāvattu okkantaniyāmatā sambodhiparāyaṇattā ca tīhi pariññāhi pariññeyyam, apariññeyyañca

1. Abhi 1. 27 piṭṭhe.

2. Sam 1. 122 piṭṭhe.

3. Anupaddutanti (Sī, Syā)

4. Khu 1. 419 piṭṭhe.

5. Ma 1. 289 piṭṭhe.

6. Amuñcantoyeva (Sī, Syā)

apariññātāñca na hoti puthujjanassa viya, nopi pariññātāñ khīṇāsavassa viya. Sesāñ sabbattha vuttanayameva.

Sekkhavasena dutiyanayakathā niṭṭhitā.

Khīṇāsavavāratatiyādinayavaṇṇanā

8. Evañ pathavī-ādīsu vatthūsu sekkhassa pavattiñ dassetvā idāni khīṇāsavassa pavattiñ dassento **yopi so bhikkhave bhikkhu arahanti-ādimāha**. Tattha **yopī**tipisaddo sampiṇḍanattho. Tena idha ubhayasabhāgatāpi labbhatīti dasseti. Sekkho hi khīṇāsavena ariyapuggalattā sabhāgo, tena puggalasabhāgatā labbhati, ārammaṇasabhāgatā pana vuttanayā eva. **Arahanti** ārakakilesa, dūrakilesa pahīnakilesoti attho. Vuttañcetāñ Bhagavatā “kathañca bhikkhave bhikkhu arahāñ hoti. Ārakāssa honti pāpakā akusalā dhammā saṃkilesikā ponobbhavikā sadarā dukkhavipākā āyatīñ jātijarāmarañiyā. Evañ kho bhikkhave bhikkhu arahāñ hotī”ti¹. **Khīṇāsavoti** cattāro āsavā kāmāsavo -pa- avijjāsavo, ime cattāro āsavā arahato khīṇā pahīnā samucchinnā paṭippassaddhā, abhabbuppattikā ñāṇagginā daḍḍhā, tena vuccati khīṇāsavoti.

Vusitavāti garusaṃvāsepi ariyamaggasaṃvāsepi dasasu ariyavāsesupi vasi parivasi vuttho parivuttho, so vutthavāso ciñṇacaraṇoti **vusitavā**. **Katakaraṇīyoti** puthujjanakalyāṇakāñ upādāya satta sekkhā catūhi maggehi karaṇīyañ karonti nāma, khīṇāsavassa sabbakaraṇīyāni katāni pariyositāni, natthi tassa uttari karaṇīyañ dukkhakkhayādhigamāyāti katakaraṇīyo. Vuttampi hetāñ—

“Tassa sammā vimuttassa, santacittassa bhikkhuno.
Katassa paṭicayo natthi, karaṇīyañ na vijjati”ti².

Ohitabhāroti tayo bhārā khandhabhāro kilesabhāro abhisankhārabhāroti, tassime tayo bhārā ohitā oropitā

1. Ma 1. 348 piṭṭhe.

2. Khu 2. 312 piṭṭhe.

nikkhittā pātītā, tena vuccati **ohitabhāro**ti. **Anuppattasadattho**ti anuppatto sadattham, sakatthanti vuttam hoti. Kakārassāyam dakāro kato, sadattho ca arahattam veditabbam. Tañhi attupanibandhanaṭṭhena attānam avijahanaṭṭhena attano paramatthaṭṭhena ca attano attho sakattho vuccati.

Parikkhīṇabhavasamyojanoti bhavasamyojanānīti dasa samyojanāni kāmārāgasamyojanam paṭighamānadiṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsabhavarāga-issāmacchariyasamyojanam avijjāsamyojanam. Imāni hi satte bhavesu samyojenti upanibandhanti, bhavam vā bhavena samyojenti, tasmā “bhavasamyojanānī”ti vuccanti. Imāni bhavasamyojanāni arahato parikkhīṇāni pahīnāni ñāṇagginā daḍḍhāni, tena vuccati “parikkhīṇabhavasamyojano”ti. **Sammadaññā vimuttoti** ettha **sammadaññā**ti sammā aññāya. Kim vuttam hoti—kandhānam kandhaṭṭham, āyatanānam āyatanaṭṭham, dhātūnam dhātuṭṭham, dukkhassa pīḷanaṭṭham, samudayassa pabhavaṭṭham, nirodhassa santaṭṭham, maggassa dassanaṭṭham, sabbe saṅkhārā aniccāti evamādiṃ vā bhedaṃ sammā yathābhūtam aññāya jānitvā tīrayitvā tulayitvā vibhāvetvā vibhūtam katvāti.

Vimuttoti dve vimuttiyo cittassa ca vimutti nibbānañca. Arahā sabbakilesehi vimuttacittattā cittavimuttiyāpi vimutto. Nibbānam adhimuttattā nibbānēpi vimutto. Tena vuccati “sammadaññā vimutto”ti.

Pariññātaṃ tassāti tassa arahato taṃ maññanāvattu tīhi pariññāhi pariññātaṃ. Tasmā so taṃ vatthum na maññati, taṃ vā maññanam na maññatīti vuttam hoti, sesaṃ vuttanayameva.

Nibbānavāre pana **khayā rāgassāti**—ādayo tayo vārā vuttā. Te pathavīvārādīsupi vitthāretabbā. Ayañca pariññātavāro nibbānavārepi vitthāretabbo. Vitthārentena ca pariññātaṃ tassāti sabbapadehi yojetvā puna khayā rāgassa vītarāgattāti yojetabbam. Esa nayo itaresu. Desanā pana ekattha vuttam sabbattha vuttameva hotīti saṃkhittā.

Khayā rāgassa vītarāgattāti ettha ca yasmā bāhirako kāmesu vītarāgo, na khayā rāgassa vītarāgo. Arahā pana khayā eva, tasmā

vuttaṃ “khayā rāgassa vītarāgattā”^{ti}. Esa nayo dosamohesupi. Yathā ca “pariññātāṃ tassāti vadāmī”^{ti} vuttepi pariññātattā so taṃ vatthum taṃ vā maññanaṃ na maññatīti attho hoti, evamidhāpi vītarāgattā so taṃ vatthum taṃ vā maññanaṃ na maññatīti daṭṭhabbo.

Ettha ca pariññātāṃ tassāti ayaṃ vāro maggabhāvanāpāripūridassanattāṃ vutto. Itare pana phalasacchikiriyāpāripūridassanattānti veditabbā. Dvīhi vā kāraṇehi arahā na maññati vatthussa ca pariññātattā akusalamūlānaṃca samucchinattā. Tenassa pariññātavārena vatthuno vatthupariññāṃ¹ dīpeti, itarehi akusalamūlasamucchedanti. Tattha pacchimesu tīsu vāresu ayaṃ viseso veditabbo, tīsu hi vāresu rāge ādīnavaṃ disvā dukkhānupassī viharanto appaṇihitavimokkhena vimutto khayā rāgassa vītarāgo hoti. Dose ādīnavaṃ disvā aniccānupassī viharanto animittavimokkhena vimutto khayā dosassa vītadoso hoti. Mohe ādīnavaṃ disvā anattānupassī viharanto suññatavimokkhena vimutto khayā mohassa vītamoho hotīti.

Evaṃ sante na eko tīhi vimokkhehi vimuccatīti dve vārā na vattabbā siyunti ce, taṃ na. Kasmā? Aniyamitattā. Aniyamena hi vuttaṃ “yopi so bhikkhave bhikkhu arahā”^{ti}, na pana vuttaṃ appaṇihitavimokkhena vā vimutto, itarena vāti, tasmā yaṃ arahato yujjati, taṃ sabbaṃ vattabbamevāti.

Avisesena vā yo koci arahā samānepi² rāgādikkhaye vipariṇāmadukkhassa pariññātattā khayā rāgassa vītarāgoti vuccati, dukkhadukkhassa pariññātattā khayā dosassa vītadosoti. Saṅkhāradukkhassa pariññātattā khayā mohassa vītamohoti. Itthārammaṇassa vā pariññātattā khayā rāgassa vītarāgo. Anīthārammaṇassa pariññātattā khayā dosassa vītadoso. Majjhātārammaṇassa pariññātattā khayā mohassa vītamoho. Sukhāya vā vedanāya rāgānusayassa samucchinattā khayā rāgassa vītarāgo, itarāsu paṭighamohānusayānaṃ

1. Pariññātataṃ (Ka)

2. Samānopi (Sī)

samucchinnattā vītadoso vītamoho cāti. Tasmā taṃ visesaṃ dassento āha
“khayā rāgassa vītarāgattā -pa- vītamohattā”ti.

Khīṇāsavavasena tatiyacatutthapañcamachaṭṭhanayakathā niṭṭhitā.

Tathāgatavārasattamanayavaṇṇanā

12. Evaṃ pathavī-ādīsu vatthūsu khīṇāsavassa pavattiṃ dassetvā idāni
attano pavattiṃ dassento **Tathāgatopi bhikkhavi**ti-ādimāha. Tattha
Tathāgatoti aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā Tathāgatoti vuccati, tathā āgatoti
Tathāgato, tathā gatoti Tathāgato, tathalakkhaṇaṃ āgatoti Tathāgato,
tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti Tathāgato, tathadassitāya
Tathāgato, tathāvāditāya Tathāgato, tathākāritāya Tathāgato,
abhibhavanaṭṭhena Tathāgatoti.

Kathaṃ Bhagavā tathā āgatoti Tathāgato. Yathā sabbalokahitāya
ussukkamāpannā purimakā Sammāsambuddhā āgatā, yathā Vipassī Bhagavā
āgato, yathā Sikhī Bhagavā, yathā Vessabhū Bhagavā, yathā Kakusandho
Bhagavā, yathā Koṇāgamano Bhagavā, yathā Kassapo Bhagavā āgatoti. Kiṃ
vuttaṃ hoti, yena abhinīhārena ete Bhagavanto āgatā, teneva amhākampi
Bhagavā āgato.

Atha vā yathā Vipassī Bhagavā -pa- yathā Kassapo Bhagavā
dānapāramiṃ pūretvā sīlanekkhammaṇṇāvīriyakhantisacca-
adhiṭṭhānamettā-upekkhāpāramiṃ pūretvā imā dasa pāramiyo dasa
upapāramiyo dasa paramatthapāramiyoti samattiṃ sapāramiyo pūretvā
aṅgapariccāgaṃ nayana dhana rajja puttadārapariccāganti ime pañca
mahāpariccāge pariccajitvā pubbayoga pubbacariya
dhammakkhānañātattacariyādayo pūretvā buddhicariyāya koṭiṃ patvā
āgato, tathā amhākampi Bhagavā āgato.

Yathā ca Vipassī Bhagavā -pa- yathā Kassapo Bhagavā cattāro
satipaṭṭhāne sammappadhāne iddhipāde pañcīndriyāni pañca balāni satta
bojjhaṅge ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvetvā brūhetvā āgato, tathā
amhākaṃ Bhagavāpi āgatoti Tathāgato.

Yatheva lokamhi Vipassi-ādayo,
 Sabbaññubhāvaṃ munayo idhāgatā.
 Tathā ayaṃ Sakyamunīpi āgato,
 Tathāgato vuccati tena cakkhumāti.

Evam tathā āgatoti Tathāgato. (1)

Kathaṃ tathā gatoti Tathāgato. Yathā sampatijāto Vipassī Bhagavā gato -pa- Kassapo Bhagavā gato. Kathaṃ ca so gatoti, so hi sampatijātova samehi pādehi pathaviyaṃ patiṭṭhāya uttarābhimukho sattapadavītiḥārena gato. Yathāha—sampatijāto Ānanda bodhisatto samehi pādehi pathaviyaṃ patiṭṭhahitvā uttarābhimukho sattapadavītiḥārena gacchati setamhi chatte anudhārīyamāne, sabbā ca disā anuviloketi, āsabhīṇca vācaṃ bhāsati “aggohamasmi lokassa, jeṭṭhohamasmi lokassa, seṭṭhohamasmi lokassa, ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo”¹.

Taṇcassa gamanaṃ tathaṃ ahosi avitathaṃ anekesaṃ visesādhigamānaṃ pubbanimittabhāvena. Yañhi so sampatijātova samehi pādehi patiṭṭhahi, idamassa caturiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittam. Uttarābhimukhabhāvo pana sabbalokuttarabhāvassa pubbanimittam. Sattapadavītiḥāro sattabojjhaṅgaratanapaṭilābhassa. “Suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti cāmarā”² ettha vutto cāmarukkhepo sabbatitthiyanimmathanassa. Setacchattadhāraṇaṃ arahattavimuttivaravimalasetacchattapaṭilābhassa. Sabbadisānuvilokanaṃ sabbaññutānāvaraṇaṇāṇapaṭilābhassa. Āsabhīvācābhāsaṇaṃ appaṭivattiyavaradhammacakkappavattanassa pubbanimittam. Tathā ayaṃ Bhagavāpi gato. Taṇcassa gamanaṃ tathaṃ ahosi avitathaṃ tesaññeva visesādhigamānaṃ pubbanimittabhāvena. Tenāhu porāṇā—

“Muhuttajātova gavaṃpatī yathā,
 Samehi pādehi phusī vasundharaṃ.
 So vikkamī satta padāni Gotamo,
 Setañca chattaṃ anudhārayuṃ marū.

1. Ma 3. 164 piṭṭhe.

2. Khu 1. 386 piṭṭhe.

Gantvāna so satta padāni Gotamo,
 Disā vilokesi samā samantato.
 Aṭṭhaṅgupetaṃ gīramabbhudīrayī,
 Sīho yathā pabbatamuddhaniṭṭhito”ti.

Evam tathā gatoti Tathāgato.

Atha vā yathā Vipassī Bhagavā -pa- yathā Kassapo Bhagavā, ayampi Bhagavā tatheva nekkhammena kāmaccandaṃ pahāya gato. Abyāpādena byāpādaṃ, ālokasaññāya thinamiddhaṃ, avikkhepena uddhaccakukkuccaṃ, dhammavavathhānena vicikicchaṃ pahāya, ñāṇena avijjāṃ padāletvā, pāmojjena aratīṃ vinodetvā, paṭhamajjhānena nīvaraṇakavāṭaṃ ugghāṭetvā, dutiyajjhānena vitakkavicārādhumāṃ vūpasametvā, tatiyajjhānena pīṭhīṃ virājetvā, catutthajjhānena sukhadukkhāṃ pahāya, ākāsaññāyatanasamāpattiya rūpasāññāpaṭighasaññānānattasaññāyo samatikkamitvā, viññāṇāyatanasamāpattiya ākāsaññāyatanasaññāṃ, ākiñcaññāyatanasamāpattiya viññāṇāyatanasaññāṃ, nevasāññānāsaññāyatanasamāpattiya ākiñcaññāyatanasaññāṃ samatikkamitvā gato.

Aniccānupassanāya niccasaññāṃ pahāya, dukkhānupassanāya sukhasaññāṃ, anattānupassanāya attasaññāṃ, nibbidānupassanāya nandīṃ, virāgānupassanāya rāgaṃ, nirodhānupassanāya samudayaṃ, paṭinissaggānupassanāya ādānaṃ, khayānupassanāya ghanasaññāṃ, vayānupassanāya āyūhanaṃ, vipariṇāmanupassanāya dhuvasaññāṃ, animittānupassanāya nimittaṃ, appaṇihitānupassanāya paṇidhiṃ, suññatānupassanāya abhinivesaṃ, adhipaṇṇādhammavipassanāya sārādānābhinivesaṃ, yathābhūtañāṇadassanena sammohābhinivesaṃ, ādīnavānupassanāya ālayābhinivesaṃ, paṭisaṅkhānupassanāya appaṭisaṅkhaṃ, vivaṭṭhānupassanāya saṃyogābhinivesaṃ, sotāpattimaggena diṭṭhekaṭṭhe kilese bhañjitvā, sakadāgāmiimaggena oḷārike kilese pahāya, anāgāmiimaggena aṇusahagata kilese samugghāṭetvā, arahattamaggena sabbakilese samucchinditvā gato, evampi tathā gatoti Tathāgato. (2)

Katham tathalakkhaṇaṃ āgatoti Tathāgato. Pathavīdhātuyā kakkhaḷattalakkhaṇaṃ tatham avitatham. Āpodhātuyā paggharaṇalakkhaṇaṃ. Tejodhātuyā uṇhattalakkhaṇaṃ. Vāyodhātuyā vitthambhanalakkhaṇaṃ. Ākāśadhātuyā asamphuṭṭhalakkhaṇaṃ. Viññāṇadhātuyā vijānanalakkhaṇaṃ.

Rūpassa ruppanalakkhaṇaṃ. Vedanāya vedayitalakkhaṇaṃ. Saññāya sañjānanalakkhaṇaṃ. Saṅkhārānaṃ abhisāṅkhāraṇalakkhaṇaṃ. Viññāṇassa vijānanalakkhaṇaṃ.

Vitakkassa abhiniropanalakkhaṇaṃ. Vicārassa anumajjanalakkhaṇaṃ. Pītiyā pharaṇalakkhaṇaṃ. Sukhassa sātālakkhaṇaṃ. Cित्तेkaggaṭāya avikkhepalakkhaṇaṃ. Phassassa phusanalakkhaṇaṃ.

Saddhindriyassa adhimokkhalakkhaṇaṃ. Vīriyindriyassa paggaḥaṇalakkhaṇaṃ. Satindriyassa upaṭṭhānalakkhaṇaṃ. Samādhindriyassa avikkhepalakkhaṇaṃ. Paññindriyassa pajānanalakkhaṇaṃ.

Saddhābalassa assaddhiye akampiyalakkhaṇaṃ. Vīriyabalassa kosajje. Satibalassa muṭṭhasacce. Samādhibalassa uddhacce. Paññābalassa avijjāya akampiyalakkhaṇaṃ.

Satisambojjhaṅgassa upaṭṭhānalakkhaṇaṃ. Dhammavicayasambojjhaṅgassa pavicayalakkhaṇaṃ. Vīriyasambojjhaṅgassa paggaḥaṇalakkhaṇaṃ. Pītisambojjhaṅgassa pharaṇalakkhaṇaṃ. Passaddhisambojjhaṅgassa upasamalakkhaṇaṃ. Samādhisambojjhaṅgassa avikkhepalakkhaṇaṃ. Upekkhāsambojjhaṅgassa paṭisaṅkhānalakkhaṇaṃ.

Sammādiṭṭhiyā dassanalakkhaṇaṃ. Sammāsaṅkappassa abhiniropanalakkhaṇaṃ. Sammāvācāya pariggāhalakkhaṇaṃ. Sammākamantassa samuṭṭhānalakkhaṇaṃ. Sammā-ājīvassa vodānalakkhaṇaṃ. Sammāvāyāmassa paggaḥalakkhaṇaṃ. Sammāsatiyā upaṭṭhānalakkhaṇaṃ. Sammāsamādhissa avikkhepalakkhaṇaṃ.

Avijjāya aññāṇalakkhaṇaṃ. Saṅkhārānaṃ cetanālakkhaṇaṃ. Viññāṇassa vijānanalakkhaṇaṃ. Nāmassa namanalakkhaṇaṃ. Rūpassa ruppanalakkhaṇaṃ. Saḷāyatanassa āyatanalakkhaṇaṃ. Phassassa phusanalakkhaṇaṃ. Vedanāya vedayitalakkhaṇaṃ. Taṇhāya hetulakkhaṇaṃ. Upādānassa gahaṇalakkhaṇaṃ. Bhavassa āyūhanalakkhaṇaṃ. Jātiyā nibbattilakkhaṇaṃ. Jarāya jiraṇalakkhaṇaṃ. Maraṇassa cutilakkhaṇaṃ.

Dhātūnaṃ suññatālakkaṇaṃ. Āyatanānaṃ āyatanalakkaṇaṃ. Satipaṭṭhānaṃ upaṭṭhānalakkaṇaṃ. Sammappadhānaṃ padahanalakkaṇaṃ. Iddhipādānaṃ ijghanalakkaṇaṃ. Indriyānaṃ adhipatilakkaṇaṃ. Balānaṃ akampiylakkaṇaṃ. Bojjhaṅgānaṃ niyyānalakkaṇaṃ. Maggassa hetulakkaṇaṃ.

Saccānaṃ tathalakkaṇaṃ. Samathassa avikkhepalakkaṇaṃ. Vipassanāya anupassanālakkaṇaṃ. Samathavipassanānaṃ ekarasalakkaṇaṃ. Yuganaddhānaṃ anativattanalakkaṇaṃ.

Sīlavisuddhiyā saṃvaralakkaṇaṃ. Cittavisuddhiyā avikkhepalakkaṇaṃ. Diṭṭhivisuddhiyā dassanalakkaṇaṃ.

Khayeñāṇassa samucchedalakkaṇaṃ. Anuppādeñāṇassa passaddhilakkaṇaṃ. Chandassa mūlalakkaṇaṃ. Manasikārassa samuṭṭhānalakkaṇaṃ. Phassassa samodhānalakkaṇaṃ. Vedanāya samosaraṇalakkaṇaṃ. Samādhissa pamukhalakkaṇaṃ. Satiyā ādhipeyyalakkaṇaṃ. Paññāya tatuttarilakkaṇaṃ. Vimuttiyā sāralakkaṇaṃ. Amatogadhassa nibbānassa pariyosānalakkaṇaṃ tathaṃ avitathaṃ. Evaṃ tathalakkaṇaṃ ñāṇagatiyā āgato avirajjhivā patto anuppattoti Tathāgato, evaṃ tathalakkaṇaṃ āgatoti Tathāgato. (3)

Kathaṃ tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti Tathāgato. Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni. Yathāha “cattārimāni bhikkhave tathāni avitathāni anaññathāni. Katamāni cattāri, idaṃ dukkhanti bhikkhave tathametaṃ avitathametaṃ anaññathametan”¹ti vitthāro. Tāni ca Bhagavā abhisambuddho, tasmā tathānaṃ abhisambuddhattā Tathāgatoti vuccati. Abhisambuddhattho hi ettha gatasaddo. Api ca jarāmarāṇassa jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho -pa-. Saṅkhārānaṃ avijjāpaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho. Tathā avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho. Saṅkhārānaṃ viññāṇassa paccayaṭṭho -pa-. Jātiyā jarāmarāṇassa paccayaṭṭho tatho avitatho anaññatho. Taṃ sabbaṃ Bhagavā abhisambuddho, tasmāpi tathānaṃ dhammānaṃ abhisambuddhattā

1. Saṃ 3. 377 piṭṭhe.

Tathāgatoti vuccati. Evaṃ tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti
Tathāgato. (4)

Kathaṃ tathadassitāya Tathāgato. Bhagavā yaṃ sadevake loka -pa-
sadevamanussāya aparimāṇasu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ
cakkhuvāre āpāthaṃ āgacchantaṃ rūpārammaṇaṃ nāma atthi. Taṃ
sabbākārato jānāti passati. Evaṃ jānatā passatā ca tena taṃ
iṭṭhāṇiṭṭhādivasena vā diṭṭhasutamutaviññātesu labbhamānakapadavasena vā
“katamaṃ taṃ rūpaṃ rūpāyatanam, yaṃ rūpaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ
upādāya vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappaṭighaṃ nīlaṃ pītakaṃ”¹ ādinā
nayena anekehi nāmehi terasahi vārehi dvepaññāsāya nayehi vibhajjamānaṃ
tathameva hoti, vitathaṃ natthi. Esa nayo sotadvārādīsupi
āpāthamāgacchantesu saddādīsu. Vuttaṃ cetam Bhagavatā “yaṃ bhikkhave
sadevakassa lokassa -pa- sadevamanussāya diṭṭhaṃ sutam mutaṃ viññātaṃ
pattaṃ pariyesitaṃ anuvicaritaṃ manasā, tamahaṃ jānāmi, tamahaṃ
abhiññāsim, taṃ Tathāgatassa viditaṃ, taṃ Tathāgato na upaṭṭhāsī”².
Evaṃ tathadassitāya Tathāgato. Tattha tathadassī-atthe Tathāgatoti
padasambhavo veditabbo. (5)

Kathaṃ tathāvāditāya Tathāgato, yaṃ rattim Bhagavā Bodhimaṇḍe
Aparājitapallaṅke nisinno tiṇṇaṃ mārānaṃ matthakaṃ madditvā anuttaraṃ
sammāsambodhiṃ abhisambuddho, yañca rattim yamakasālānamantare
anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi, etthantare
pañcaccattālīsavassaparimāṇe kāle paṭhamabodhiyāpi majjhimabodhiyāpi
pacchimabodhiyāpi yaṃ Bhagavatā bhāsitaṃ Suttaṃ Geyyaṃ -pa-
Vedallaṃ, taṃ sabbaṃ atthato ca byañjanato ca anupavajjaṃ
anūnāmanadhikaṃ sabbākārāparipuṇṇaṃ rāgama
danimmadanaṃ dosamohamadanimmadanaṃ, natthi tattha vālaggamattampi
pakkhalitaṃ, sabbaṃ taṃ ekamuddikāya lañchitaṃ viya, ekanāḷiyā mitaṃ
viya, ekatulāya tulitaṃ viya ca tathameva hoti avitathaṃ. Tenāha “yañca
Cunda rattim Tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhati,
yañca rattim anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati, yaṃ etasmim
antare bhāsati lapati niddisati, sabbaṃ taṃ tatheva hoti no aññathā. Tasmā
Tathāgatoti vuccati”³.

1. Abhi 1. 162 piṭṭhe.

2. Am 1. 333 piṭṭhe.

3. Am 1. 332 piṭṭhe.

gada-attho hi ettha gatasaddo. Evaṃ tathāvāditāya Tathāgato. Api ca āgadanam āgado, vacananti attho. Tatho aviparīto āgado assāti dakārassa takāram katvā Tathāgatoti evametasmim atthe padasiddhi veditabbā. (6)

Katham tathākāritāya Tathāgato. Bhagavato hi vācāya kāyo anulometi, kāyassapi vācā. Tasmā yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī ca hoti. Evambhūtaṃ cassa yathā vācā, kāyopi tathā gato pavattoti attho. Yathā ca kāyo, vācāpi tathā gatā pavattāti Tathāgato. Tenāha “yathāvādī bhikkhave Tathāgato tathākārī, yathākārī tathāvādī. Iti yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī. Tasmā Tathāgatoti vuccatī”¹. Evaṃ tathākāritāya Tathāgato. (7)

Katham abhibhavanaṭṭhena Tathāgato. Upari Bhavaggaṃ heṭṭhā Avicim pariyaṇṭam katvā tiriyaṃ aparimāṇasu lokadhātūsu sabbasatte abhibhavati sīlenapi samādhināpi paññāyapi vimuttiyāpi vimuttiñāṇadassanenapi, na tassa tulā vā pamāṇam vā atthi, atulo appameyyo anuttaro rājarājo devadevo sakkānam atisakko brahmānam atibrahmā. Tenāha “sadevake bhikkhave loke -pa- sadevamanussāya Tathāgato abhibhū anabhibhūto aññadatthu daso vasavattī. Tasmā Tathāgatoti vuccatī”¹.

Tatrevaṃ padasiddhi veditabbā, agado viya agado. Ko panesa? Desanāvilāsamayo ceva puññussayo ca. Tena hesa mahānubhāvo bhisakko dibbāgadena sappe viya sabbaparappavādino sadevakañca lokam abhibhavati, iti sabbalokābhibhavane tatho aviparīto desanāvilāsamayo ceva puññussayo ca agado assāti dakārassa takāram katvā Tathāgatoti veditabbo. Evaṃ abhibhavanaṭṭhena Tathāgato. (8)

Api ca tathāya gatotipi Tathāgato, tatham gatotipi Tathāgato. **Gatoti** avagato, atīto, patto, paṭipannoti attho.

1. Am 1. 332 piṭṭhe.

tattha sakalaṃ lokaṃ tīraṇapariññāya tathāya gato avagatoti Tathāgato.
 Lokasamudayaṃ pahānapariññāya tathāya gato atītoti Tathāgato.
 Lokanirodhaṃ sacchikiriyāya tathāya gato pattoti Tathāgato.
 Lokanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ tathaṃ gato paṭipannoti Tathāgato. Tena
 yaṃ vuttaṃ Bhagavatā “loko bhikkhave Tathāgatena abhisambuddho,
 lokasmā Tathāgato visaṃyutto. Lokasamudayo bhikkhave Tathāgatena
 abhisambuddho, lokasamudayo Tathāgatassa pahīno. Lokanirodho
 bhikkhave Tathāgatena abhisambuddho, lokanirodho Tathāgatassa
 sacchikato. Lokanirodhagāminī paṭipadā bhikkhave Tathāgatena
 abhisambuddhā, lokanirodhagāminī paṭipadā Tathāgatassa bhāvitā. Yaṃ
 bhikkhave sadevakassa lokassa -pa- sabbaṃ taṃ Tathāgatena
 abhisambuddhaṃ, tasmā Tathāgatoti vuccatī”¹. Tassa evampi attho
 veditabbo. Idampi ca Tathāgatassa Tathāgatabhāvadīpane mukhamattameva.
 Sabbākārena pana Tathāgatova Tathāgatassa Tathāgatabhāvaṃ vaṇṇeyya.

Arahaṃ Sammāsambuddhoti padadvaye pana ārakattā arīnaṃ, arānañca
 hatattā, paccayādīnaṃ arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvāti imehi tāva kāraṇehi
Arahanti veditabbo.

Sammā sāmañca sabbadhammānaṃ Buddhattā pana
Sammāsambuddhoti ayamettha saṅkhepo. Vitthārato panetaṃ padadvayaṃ
 Visuddhimagge Buddhānussativaṇṇanāyaṃ pakāsitaṃ.

Pariññātantaṃ Tathāgatassāti ettha pana taṃ maññanāvattu
 pariññātaṃ Tathāgatassāti attho veditabbo. Pariññātantaṃ nāma
 pariññātapāraṃ pariññātāvasānaṃ anavasesato pariññātanti vuttaṃ hoti.
 Buddhānañhi sāvakehi saddhiṃ kiñcāpi tena tena maggena kilesappahāne
 viseso natthi, pariññāya pana atthi. Sāvakā hi catunnaṃ dhātūnaṃ
 ekadesameva sammāsivā nibbānaṃ pāpuṇanti, Buddhānaṃ pana
 aṇuppannānaṃ saṅkhāragataṃ nāṇena
 adiṭṭhamatullitamatīritamasacchikataṃ natthi.

1. Am 1. 331 piṭṭhe.

Tathāgatavāra-aṭṭhamanayavaṇṇanā

13. **Nandī dukkhassa mūlanti**-ādisu ca **nandīti** purimataṇhā. **Dukkanti** pañcakkhandhā. **Mūlanti** ādi. **Iti viditvāti** taṃ purimabhavanandiṃ “imassa dukkhassa mūlan”ti evaṃ jānitvā. **Bhavāti** kammabhavato. **Jātīti** vipākakkhandhā. Te hi yasmā jāyanti, tasmā “jātī”ti vuttā. Jātisīsenā vā ayaṃ desanā. Etampi “iti viditvā”ti iminā yojetabbaṃ. Ayaṃ hi ettha attho “kammabhavato upapattibhavo hotīti evaṃ jānitvā”ti. **Bhūtassāti** sattassa. **Jarāmarañanti** jarā ca marañāṇca. Idaṃ vuttaṃ hoti—tena upapattibhavana bhūtassa sattassa khandhānaṃ jarāmarāṇaṃ hotīti evaṃ jānitvāti.

Ettāvatā yaṃ Bodhirukkhamūle Aparājitapallaṅke nisinno sammasitvā sabbaññutaṃ patto, tassa paṭiccasamuppādassa paṭivedho maññanānaṃ abhāvakāraṇaṃ dasseto catusaṅkhepaṃ tisandhiṃ tiyaddhaṃ vīsataṅkāraṃ tameva paṭiccasamuppādaṃ dasseti.

Kathaṃ pana ettāvatā esa sabbo dassito hotīti. Ettha hi nandīti ayameko saṅkhepo. Dukkhasāti vacanato dukkhaṃ dutiyo, bhavā jātīti vacanato bhavo tatiyo, jātijarāmarāṇaṃ catuttho. Evaṃ tāva cattāro saṅkhepā veditabbā, koṭṭhāsāti attho. Taṇhādukkhanaṃ pana antaraṃ eko sandhi, dukkhassa ca bhavassa ca antaraṃ dutiyo, bhavassa ca jātiyā ca antaraṃ tatiyo. Evaṃ catunnaṃ aṅgulīnaṃ antarasadisā catusaṅkhepantarā tayo sandhī veditabbā.

Tattha nandīti atīto addhā, jātijarāmarāṇaṃ anāgato, dukkhaṇca bhavo ca paccuppannoti evaṃ tayo addhā veditabbā. Atīte pana pañcasu ākāresu nandīvacanena taṇhā ekā āgatā, tāya anāgatāpi avijjāsaṅkhārā-upādānabhavā paccayalakkhaṇena gahitāva honti. Jātijarāmarāṇavacanena pana yesaṃ khandhānaṃ tajjātijarāmarāṇaṃ, te vuttā evāti katvā āyatim viññāṇanāmarūpasalāyatanaphassavedanā gahitāva honti.

Evamete “purimakammabhavasmim moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamaṇaṃ upādānaṃ, cetanā bhavo iti ime pañca dhammā

purimakammabhavasmiṃ idha paṭisandhiyā paccayā. Idha paṭisandhi viññāṇaṃ, okkanti nāmarūpaṃ, pasādo āyatanāṃ, phuṭṭho phasso, vedayitaṃ vedanā iti ime pañca dhammā idhūpapattibhavasmiṃ purekatassa kammassa paccayā. Idha paripakkattā āyatanānaṃ moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamanamupādānaṃ, cetanā bhavo iti ime pañca dhammā idha kammabhavasmiṃ āyatim paṭisandhiyā paccayā. Āyatim paṭisandhi viññāṇaṃ, okkanti nāmarūpaṃ, pasādo āyatanāṃ, phuṭṭho phasso, vedayitaṃ vedanā iti ime pañca dhammā āyatim upapattibhavasmiṃ idha katassa kammassa paccayā”ti evaṃ niddiṭṭhalakkhaṇā vīsati ākāra idha veditabbā. Evaṃ “nandī dukkhassa mūlanti iti veditvā bhavā jāti, bhūtaṃ jarāmaraṇaṃ”ti ettāvata esa sabbopi catusaṅkhepo tisandhi tiyaddho vīsatakkāro paṭiccasamuppādo dassito hotīti veditabbo.

Idāni **tasmā tiha bhikkhave -pa- abhisambuddhoti vadāmīti** ettha apubbapadavaṇṇanaṃ katvā padayojanāya atthanigamaṇaṃ karissāma. **Tasmā tihāti** tasmā icceva vuttaṃ hoti. Tikārahakārā hi nipātā. **Sabbasoti** anavasesavacanametam. **Taṇhānanti** nandīti evaṃ vuttānaṃ sabbataṇhānaṃ. **Khayāti** lokuttaramaggena accantakkhayā. **Virāgādīni** khayavevacanāneva. Yā hi taṇhā khīṇā, virattāpi tā¹ bhavanti niruddhāpi cattāpi paṭinissatṭhāpi. **Khayāti** vā catumaggakiccasādhāraṇametam. Tato paṭhamamaggena **virāgā**, dutiyena **nirodhā**, tatiyena **cāgā**, catutthena **paṭinissaggāti** yojetabbaṃ. Yāhi vā taṇhāhi pathaviṃ pathavito sañjāneyya, tāsāṃ khayā. Yāhi pathaviṃ maññeyya, tāsāṃ virāgā. Yāhi pathaviyā maññeyya, tāsāṃ nirodhā. Yāhi pathavito maññeyya, tāsāṃ cāgā. Yāhi pathaviṃ meti maññeyya, tāsāṃ paṭinissaggā. Yāhi vā pathaviṃ maññeyya, tāsāṃ khayā -pa-. Yāhi pathaviṃ abhinandeyya, tāsāṃ paṭinissaggāti evamettha yojanā kātabbā, na kiñci virujjhati.

Anuttaranti uttaravirahitaṃ sabbasetṭhaṃ. **Sammāsambodhinti** sammā sāmāñca bodhiṃ. Atha vā pasatthaṃ sundarañca bodhiṃ. **Bodhīti** rukkhopi maggopi sabbaññutaññāṇampi nibbānampi. “Bodhirukkhāmūle paṭhamābhisambuddho”ti² ca

1. Tā virattā khepitā (Ka)

2. Vi 3. 1; Khu 1. 77 piṭṭhesu.

“antarā ca bodhim antarā ca Gayan”¹ti ca āgataṭṭhāne hi rukkho bodhīti vuccati. “Catūsu maggesu ñāṇan”²ti āgataṭṭhāne maggo. “Pappoti bodhim varabhūrimedhaso”³ti āgataṭṭhāne sabbaññutaññāṇaṃ. “Patvāna bodhim amataṃ asaṅkhatan”⁴ti āgataṭṭhāne nibbānaṃ. Idha pana Bhagavato arahattamaggañāṇaṃ adhippetāṃ. Apare sabbaññutaññāṇantipi vadanti.

Sāvakanāṃ arahattamaggo anuttarā bodhi hoti na hotīti. Na hoti. Kasmā? Asabbaguṇadāyakattā. Tesañhi kassaci arahattamaggo arahattaphalameva deti, kassaci tisso vijjā, kassaci cha abhiññā, kassaci catasso paṭisambhidā, kassaci sāvakaṇāṃ paṇāṇaṃ. **Paccekabuddhānaṃ** paccekabodhiñāṇameva deti. **Buddhānaṃ** pana sabbaguṇasampattiṃ deti abhiseko viya rañño sabbalokissariyabhāvaṃ. Tasmā aññassa kassacipi anuttarā bodhi na hotīti.

Abhisambuddho abhiññāsi paṭivijjhi, patto adhigatoti vuttaṃ hoti. **Iti vadāmīti** iti vadāmi ācikkhāmi desemi paññapemi paṭṭhapemi vivarāmi vibhajāmi uttānīkaromīti⁴. Tatrāyaṃ yojanā—Tathāgatopi bhikkhave -pa-pathaviṃ na maññati -pa-pathaviṃ nābhinandati. Taṃ kissa hetu, nandī dukkhassa mūlaṃ, bhavā jāti, bhūtaṃ jarāmaṇanti iti veditvāti. Tattha **iti veditvāti itikāro** kāraṇattho. Tena imassa paṭiccasamuppādassa veditattā paṭividdhattāti vuttaṃ hoti. Kiñca bhiyyo—yasmā ca evamimaṃ paṭiccasamuppādaṃ veditvā Tathāgatassa yā nandīti vuttataṇhā sabbappakārā, sā pahīnā, tesañca Tathāgato sabbaso taṇhānaṃ khayā -pa-anuttaraṃ sammāsambodhim abhisambuddho. Tasmā pathaviṃ na maññati -pa-pathaviṃ nābhinandatīti vadāmīti evaṃ abhisambuddhattā na maññati nābhinandatīti vadāmīti vuttaṃ hoti.

Atha vā yasmā “nandī dukkhassa mūlaṃ”⁵ti-ādinā nayena paṭiccasamuppādaṃ veditvā sabbaso taṇhā khayāṃ gatā⁵, tasmā tiha bhikkhave Tathāgato sabbaso taṇhānaṃ khayā -pa-abhisambuddho vadāmi. So evaṃ

1. Vi 3. 11; Ma 1. 227 piṭṭhesu.

3. Dī 3. 129 piṭṭhe.

5. Taṇhānaṃ khayāṃ gato (Sī)

2. Khu 8. 231 Cūḷaniddese.

4. Uttānīṃ karomīti (Ka)

abhisambuddhattā pathaviṃ na maññati -pa- nābhinandatīti. Yattha yattha hi yasmāti avatvā tasmāti vuccati, tattha tattha yasmāti ānetvā yojetabbam, ayaṃ sāsanaṃ utti. Esa nayo sabbattha.

Idamavoca Bhagavāti idam nidānāvasānato pabhuti yāva abhisambuddhoti vadāmīti sakalasuttantaṃ Bhagavā paresaṃ paññāya alabbhaṇeyyapatiṭṭhaṃ paramagambhīraṃ sabbaññutaññāṇaṃ dassento ekena puthujjanavārena ekena sekkhavārena catūhi khīṇāsavavārehi dvīhi Tathāgatavārehīti aṭṭhahi mahāvārehi ekamekasmiṃca vāre pathavī-ādīhi catuvīsatiyā antaravārehi paṭimaṇḍetvā dvebhāṇavāraparimāṇāya tantiyā¹ avoca.

Evam vicitranaḍḍesanaṇvilāsayuttaṃ panetaṃ suttaṃ karavikarudamañjunā kaṇṇasukhena paṇḍitajanahadayānaṃ amatābhisekasadisena brahmassaarena bhāsaṃ mānassāpi. **Na te bhikkhū Bhagavato bhāsitaṃ abhinanduntī** te pañcasatā bhikkhū idam Bhagavato vacanaṃ nānumodīṃsu. Kasmā? Aññāṇakena. Te kira imassa suttassa atthaṃ na jānīṃsu, tasmā nābhinandiṃsu. Tesañhi tasmīṃ samaye evaṃ vicitranaḍḍesanaṇvilāsayuttampi etaṃ suttaṃ ghanaputhulena dussapaṭṭena mukhe bandham² katvā purato ṭhapitamānuññabhojanaṃ viya ahoṣi. Nanu ca Bhagavā attanā desitaṃ dhammaṃ pare ñāpetum kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni pāramiyo pūretvā sabbaññutaṃ patto. So kasmā yathā te na jānanti, tathā desesīti. Vuttamidaṃ imassa suttassa nikkhepavicāraṇāyaṃ eva “mānabhañjanatthaṃ sabbadhammamūlapariyāyanti desanaṃ ārabhī”ti, tasmā na yidha puna vattabbamatthi, evaṃ mānabhañjanatthaṃ desitaṃca panetaṃ suttaṃ sutvā te bhikkhū taṃyeva kira pathaviṃ diṭṭhigatikopi sañjānāti, sekkhopi arahāpi Tathāgatopi sañjānāti. Kinnāmidam katham nāmidanti cintentā pubbe mayam Bhagavatā kathitaṃ yaṃkiñci khippameva jānāma, idāni paṇimassa mūlapariyāyassa antaṃ vā koṭiṃ vā na jānāma na passāma, aho Buddhā nāma appameyyā atulāti uddhaṭṭadāṭhā viya sappā nimmadā hutvā Buddhupaṭṭhānaṃca dhammassavanaṃca sakkaccaṃ āgamaṃsu.

1. Pariyattiyā (Syā, Ka)

2. Mukhabandhanaṃ (Sī)

Tena kho pana samayena bhikkhū dhammasabhāyaṃ sannisinā imaṃ kathāṃ samuṭṭhāpesuṃ “aho Buddhānaṃ ānubhāvo, te nāma brāhmaṇapabbajitā tathā mānamadamattā Bhagavatā mūlapariyāyadesanāya nihatamānā katā”ti, ayañcarahi tesaṃ bhikkhūnaṃ antarākathā vippakatā. Atha Bhagavā Gandhakuṭiyā nikkhamitvā taṅkhaṇānurūpena pāṭihāriyena dhammasabhāyaṃ paññattavarabuddhāsane nisīditvā te bhikkhū āha “kāya nuttha bhikkhave etarahi kathāya¹ sannisinā”ti. Te tamatthaṃ Bhagavato ārocesuṃ. Bhagavā etadavoca “na bhikkhave idāneva, pubbepi ahaṃ ime evaṃ mānapaggahitasire vicarante nihatamāne akāsin”ti. Tato imissā aṭṭhuppattiyā idaṃ atītaṃ ānesi—

Bhūtapubbaṃ bhikkhave aññataro disāpāmoḁkko brāhmaṇo Bārāṇasiyaṃ paṭivasati tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū sanighaṇṭukeṭubhānaṃ sākkharappabhedānaṃ itihāsaṇcamānaṃ padako veyyākaraṇo lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo, so pañcamattāni māṇavakasatāni mante vāceti. Paṇḍitā māṇavakā bahuñca gaṇhanti lahuñca, suṭṭhu ca upadhārenti, gahitañca tesaṃ na vinassati. Sopi brāhmaṇo ācariyamuṭṭhiṃ akatvā ghaṭe udakaṃ āsiñcanto viya sabbampi sippaṃ uggaṇhāpetvā te māṇavake etadavoca “ettakamidaṃ sippaṃ diṭṭhadhammasamparāyahitaṃ”ti. Te māṇavakā “yaṃ amhākaṃ ācariyo jānāti, mayampi taṃ jānāma, mayampi dāni ācariyā evā”ti mānaṃ uppādetvā tato pabhuti ācariye agāravā nikkhattavattā viharimsu. Ācariyo ñatvā “karissāmi nesaṃ mānaniggahan”ti cintesi. So ekadivasāṃ upaṭṭhānaṃ āgantvā vanditvā nisinne te māṇavake āha “tātā pañhaṃ pucchissāmi, kaccittha samatthā kathetun”ti. Te “pucchatha ācariya pucchatha ācariyā”ti sahasāva āhaṃsu, yathā taṃ sutamadamattā. Ācariyo āha—

“Kālo ghasati bhūtāni, sabbāneva sahattanā.

Yo ca kālaghaso bhūto, sa bhūtapacaniṃ pacī”ti”².

Vissajjetha tātā imaṃ pañhanti.

1. Antarākathāya (Sī, Syā, Ka) Pāliya saṃsandetabbaṃ.

2. Khu 5. 68 piṭṭhe.

Te cintentā ajānamānā tuṇhī ahesuṃ. Ācariyo āha “alam tātā gacchathajja, sve katheyyāthā”ti uyyojesi. Te dasapi vīsatiṇi sampiṇḍitā hutvā na tassa pañhassa ādim, na antamaddasaṃsu. Āgantvā ācariyassa ārocesuṃ “na imassa pañhassa atthaṃ ajānāmā”ti. Ācariyo tesam niggaḥatthāya imam gāthamābhāsi—

“Bahūni naraśīsāni, lomaśāni brahāni ca.

Gīvāsu paṭimukkāni, kocidevettha kaṇṇavā”ti¹.

Gāthayatto—bahūni narānam śīsāni dissanti, sabbāni ca tāni lomaśāni sabbāni ca mahantāni gīvāyameva ca ṭhapitāni, na tālaphalam viya hatthena gahitāni, natthi tesam imehi dhammehi nānakaraṇam. Ettha pana kocideva kaṇṇavāti attānam sandhāyāha. **Kaṇṇavāti** paññavā. Kaṇṇacchiddam pana na kassaci natthi, tam sutvā te māṇavakā maṅkubhūtā pattakkhandhā adhomukhā aṅguliya bhūmiṃ vilikhantā tuṇhī ahesuṃ.

Atha nesaṃ sahirikabhāvaṃ passitvā ācariyo “uggaṇhatha tātā pañhan”ti pañham vissajjesi. **Kāloti** purebhattakālopi pacchābhattakālopi evamādi. **Bhūtānīti** sattādhivacanametam. Kālo hi bhūtānam na cammamamsādīni khādati, Api ca kho nesaṃ āyuvaṇṇabalāni khepento yobbaññam maddanto ārogyam vināsento **ghasati** khādatīti vuccati. **Sabbāneva sahattanāti** evam ghasanto ca na kiñci vajjeti, sabbāneva ghasati. Na kevalaṅca bhūtāniyeva, Api ca kho sahattanā attānampi ghasati. Purebhattakālo hi pacchābhattakālam na pāpuṇāti. Esaayo pacchābhattakālādīsu. **Yo ca kālaghaso bhūtoti** khīṇāsavassetam adhivacanam. So hi āyatim paṭisandhikālam khepetvā khāditvā ṭhitattā “kālaghaso”ti vuccati. **Sa bhūtapacaniṃ pacīti** so yāyam taṇhā apāyesu bhūte pacati, tam nāṇagginā paci dayhi² bhasmamakāsi, tena “bhūtapacaniṃ pacī”ti vuccati. “**Pajanin**”tipi pātho. Janikam nibbattikanti³ attho.

Atha te māṇavakā dīpasahassalokena viya rattim samavisamaṃ ācariyassa vissajjanena pañhassa atthaṃ pākātam disvā “idāni mayam yāvajjivam

1. Khu 5. 68 piṭṭhe.

2. Paridayhi (Sī, Syā)

3. Janitam nibbattitanti (Ka)

garuvāsaṃ vasissāma, mahantā ete ācariyā nāma, mayaṇhi bahussutamānaṃ uppādetvā catuppadikagāthāyapi atthaṃ na jānāmā”ti nihataṃ mānā pubbasadisameva ācariyassa vattappaṭipattiṃ katvā saggaparāyaṇā ahesuṃ.

Ahaṃ kho bhikkhave tena samayena tesamācariyo ahoṣiṃ, ime bhikkhū māṇavakā. Evaṃ pubbepāhaṃ ime evaṃ mānapaggahitasire vicarante nihataṃ māne akāsinti.

Imaṃcā jātakam sutvā te bhikkhū pubbepe mayaṃ māneneva upahatāti bhiyyosomattāya nihataṃ mānā hutvā attano upakāraḥ kammaṭṭhānaparāyaṇā ahesuṃ.

Tato Bhagavā ekaṃ samayaṃ janapadacārikaṃ caranto Vesālīṃ patvā Gotamake cetiye viharanto imesaṃ pañcasatānaṃ bhikkhūnaṃ ñānaparipākaṃ viditvā imaṃ Gotamakasuttaṃ kathesi—

“Abhiññāyāhaṃ bhikkhave dhammaṃ desemi no anabhiññāya, sanidānātāṃ -pa- sappāṭihāriyāhaṃ bhikkhave dhammaṃ desemi no appāṭihāriyaṃ. Tassa mayhaṃ bhikkhave abhiññāya dhammaṃ desayato -pa- no appāṭihāriyaṃ. Karaṇīyo ovādo, karaṇīyā anusāsani. Alaṃcā pana vo bhikkhave tuṭṭhiyā alaṃ attamanatāya alaṃ somanassāya Sammāsambuddho Bhagavā¹, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṃghoti. Idamavoca Bhagavā, imasmiṃcā pana veyyākaraṇasmim bhaññamāne dasasahassilokadhātu akampitthā”ti².

Idaṃcā suttaṃ sutvā te pañcasatā bhikkhū tasmim yevāsane saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇimsu, evāyaṃ desanā etasmim ṭhāne niṭṭhamagamāsīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mūlapariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Sammāsambuddho vata so Bhagavā (Sī)

2. Am 1. 280 piṭṭhe.

2. Sabbāsavasuttavaṇṇanā

14. **Evam me sutam -pa- Sāvattḥiyanti** Sabbāsavasuttam. Tatrāyam apubbapadavaṇṇanā—**Sāvattḥīti** savatthassa isino nivāsaṭṭhānabhūtā nagarī, yathā kākandī mākandī kosambīti evam tāva akkharacintakā. Aṭṭhakathācariyā pana bhaṇanti “yamkiñci manussānam upabhogaparibhogam sabbamettha atthīti Sāvattḥī. Satthasamāyoge ca kim bhaṇḍamatthīti pucchite sabbamatthīti vacanamupādāya Sāvattḥī.

Sabbadā sabbūpakaraṇam, Sāvattḥiyam samohitam.

Tasmā sabbamupādāya, Sāvattḥīti pavuccati.

Kosalānam puram rammaṃ, dassaneyyam manoramaṃ.

Dasahi saddehi avivittam, annapānasamāyutam.

Vuddhim vepullatam pattam, iddham phitam manoramaṃ.

Aḷakamandāva devānam, Sāvattḥipuramuttaman”ti.

Tassam **Sāvattḥiyam. Jetavaneti** ettha attano paccatthikajanam jinātīti jeto, raññā vā attano paccatthikajane jite jātoti jeto, maṅgalakamyatāya vā tassa evaṃnāmameva katantijeto, Jetassa vanam Jetavanam. Tañhi Jetena rājakumārena ropitam samvaddhitam paripālitaṃ, so ca tassa sāmī ahoṣi. Tasmā Jetavananti vuccati, tasmim **Jetavane. Anāthapiṇḍikassa ārāmeti** ettha Sudatto nāma so gahapati mātāpitūhi katanāmasena.

Sabbakāmasamiddhitāya pana vigatamalamaccheratāya

karuṇādiguṇasamaṅgitāya ca niccakālam anāthānam piṇḍamadāsi, tena

Anāthapiṇḍikoti saṅkham gato. Āramanti ettha pāṇino visesena vā

pabbajitāti ārāmo, tassa pupphaphalādisobhāya

nātīdūranaccāsannatādīpañcavidhasenāsaṅgasampattiyā ca tato tato

āgamma ramanti abhiramanti anukkaṇṭhitā hutvā nivasantīti attho.

Vuttappakārāya vā sampattiyā tattha tattha gatepi attano abbhantaramyeva

ānetvā rametīti ārāmo. So hi Anāthapiṇḍikena gahapatinā Jetassa

rājakumārassa hatthato aṭṭhārasahi hiraṇṇakoṭīhi koṭisantharena kīṇitvā

aṭṭhārasahi hiraṇṇakoṭīhi senāsanāni kārāpetvā aṭṭhārasahi hiraṇṇakoṭīhi

vihāramaham

niṭṭhāpetvā evaṃ catupaṇṇāsahiraṇṇakoṭipariccāgena Buddhappamukhassa saṃghassa niyyādito. Tasmā “Anāthapiṇḍikassa ārāmo”ti vuccati. Tasmim **Anāthapiṇḍikassa ārāme.**

Ettha ca “Jetavane”ti vacanaṃ purimasāniparikittanaṃ. “Anāthapiṇḍikassa ārāme”ti pacchimasāniparikittanaṃ. Kimetesāṃ parikittane payojananti. Puṇṇakāmānaṃ diṭṭhānugati-āpajjanaṃ. Tatra hi dvārakoṭṭhakapāsādamāpane bhūmivikkayaladdhā aṭṭhārasa hiraṇṇakoṭiyo anekakoṭi-agghanakā rukkhā ca jetassa pariccāgo, catupaṇṇāsa koṭiyo Anāthapiṇḍikassa. Iti tesāṃ parikittanena evaṃ puṇṇakāmā puṇṇāni karontīti dassento āyasmā Ānando aññepi puṇṇakāme tesāṃ diṭṭhānugati-āpajjane niyojati.

Sabbāsavaśaṃvarapariyāyaṃ vo bhikkhaviti kasmā idaṃ suttaṃabhāsi. Tesāṃ bhikkhūnaṃ upakkilesavisodhanaṃ ādim katvā āsavakkhayāya paṭipattidassanattham. Tattha **sabbāsavaśaṃvarapariyāyanti** sabbesaṃ āsavānaṃ saṃvarakāraṇaṃ saṃvarabhūtaṃ kāraṇaṃ, yena kāraṇena te saṃvaritā pidahitā hutvā anuppādanirodha saṅkhātāṃ khayāṃ gacchanti pahīyanti nappavattanti, taṃ kāraṇanti attho. Tattha āsavantīti **āsavā**, cakkhutopi -pa- manatopi sandanti pavattantīti vuttaṃ hoti. Dhammato yāva gotrabhuṃ okāsato yāva bhavaggaṃ savantīti vā āsavā, ete dhamme etaṅca okāsaṃ antokaritvā pavattantīti attho. Antokaraṇattho hi ayaṃ ākāro. Cirapārīvāsiyaṭṭhena madirādayo āsavā, āsavā viyātipi āsavā. Lokasmiṇhi cirapārīvāsikā madirādayo āsavāti vuccanti. Yadi ca cirapārīvāsiyaṭṭhena āsavā, ete yeva bhavitumarahanti. Vuttañhetam “purimā bhikkhave koṭi na paññāyati avijjāya, ito pubbe avijjā nahosī”ti-ādi¹. Āyataṃ vā saṃsāradukkhāṃ savanti pasavantītipi āsavā. Purimāni cettha nibbacaṇāni yattha kilesā āsavāti āgacchanti, tattha yujjanti, pacchimaṃ kammepi. Na kevalaṅca kammakilesāyeva āsavā, Api ca kho nānappakāraḥ upaddavāpi. Suttasu hi “nāhaṃ Cunda diṭṭhadhammikānaṃ yeva āsavānaṃ saṃvarāya dhammaṃ desemi”ti² ettha vivādamūlabhūtā kilesā āsavāti āgatā.

1. Am 3. 346 piṭṭhe.

2. Dī 3. 107 piṭṭhe.

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo.
Yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ, manussattaṃ ca abbaje.
Te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷikata”¹—

Ettha tebhūmakāṃ ca kammaṃ avasesā ca akusalā dhammā.
“Diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya samparāyikānaṃ āsavānaṃ
paṭighātāyā”² ettha parūpavādavipparisāravadhabandhādayo ceva
apāyadukkhabhūtā ca nānappakārā upaddavā. Te panete āsavā yattha yathā
āgatā, tattha tathā veditabbā.

Ete hi vinaye tāva “diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya,
samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā”³ ti dvedhā āgatā. Saḷāyatane “tayome
āvuso āsavā, kāmāsavo bhavāsavo avijjāsavo”⁴ ti dvedhā āgatā. Aññesu ca
suttantesu abhidhamme ca teyeva diṭṭhāsavena saha catudhā āgatā.
Nibbedhikapariyāye “atthi bhikkhave āsavā nirayagāminiyā, atthi āsavā
tiracchānayonigāminiyā, atthi āsavā pettivisayagāminiyā, atthi āsavā
manussalokagāminiyā, atthi āsavā devalokagāminiyā”⁵ ti pañcadhā āgatā.
Chakkanipāte “atthi bhikkhave āsavā saṃvarā pahātabbā”⁶ ti ādinā nayena
chadhā āgatā. Imasmim̐ pana sutte teyeva dassanāpahātabbehi saddhim̐
sattadhā āgatāti. Ayaṃ tāva āsavapade vacanattho ceva pabhedo ca.

Saṃvarapade pana saṃvarayatīti **saṃvaro**, pidahati nivāreti pavattitum̐
na detīti attho. Tathā hi “anujānāmi bhikkhave divā paṭisallīyantena dvāraṃ
saṃvaritvā paṭisallīyitum̐”⁷, “sotānaṃ saṃvaram̐ brūmi, paññāyete
pidhīyare”⁸ ca ādīsu pidhānaṭṭhena saṃvaramāha. Svāyaṃ saṃvaro
pañcavidho hoti sīlasaṃvaro sati ñāṇa khanti vīriyasaṃvaroti. Tattha “iminā
pātimokkhasaṃvarena upeto”⁹ ti ayaṃ sīlasaṃvaro.

1. Am̐ 1. 348 piṭṭhe.

2. Vi 1. 24 piṭṭhe.

3. Saṃ 2. 400 piṭṭhe.

4. Am̐ 2. 362 piṭṭhe.

5. Vi 1. 48 piṭṭhādīsu.

6. Khu 1. 434 piṭṭhe Suttanipāte.

7. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

pātimokkhasīlāñhi ettha saṁvaroti vuttaṁ. “Cakkhundriye saṁvaramāpajjati”ti-ādīsu¹ satisaṁvaro. Sati hettha saṁvaroti vuttā. Sati hettha saṁvaroti vuttā. “Sotānaṁ saṁvaram brūmi, paññāyete pidhīyare”ti ayaṁ nāṇasaṁvaro. Nāṇaṁhettha pidhīyareti iminā pidhānaṭṭhena saṁvaroti vuttaṁ. “Khamo hoti sītassa -pa- uppannaṁ kāmavitakkaṁ nādhivāseti”ti-ādīna² pana nayena idheva khantivīriyasaṁvarā āgatā. Tesam ca “sabbāsavaṁsaṁvarapariyāyan”ti iminā uddesena saṅgahitattā saṁvarabhāvo veditabbo.

Api ca pañcavidhopi ayaṁ saṁvaro idha āgatoyeva, tattha khantivīriyasaṁvarā tāva vuttāyeva. “So tañca anāsaṇaṁ tañca agocaraṇa”ti³ ayaṁ panettha silasaṁvaro. “Paṭisaṅkhā yoniso cakkhundriyasaṁvarasaṁvuto”ti⁴ ayaṁ satisaṁvaro. Sabbattha paṭisaṅkhā nāṇasaṁvaro. Aggahitaggahaṇena pana dassanaṁ paṭisevaṇā bhāvaṇā ca nāṇasaṁvaro. Pariyāyanti etena dhammāti pariyaṇṇo, uppattiṁ nirodhaṁ vā gacchantīti vuttaṁ hoti. Ettāvata “sabbāsavaṁsaṁvarapariyāyan”ti ettha yaṁ vattabbaṁ, taṁ vuttaṁ hoti.

15. Idāni **jānato ahanti**-ādīsu **jānatoti** jānantassa. **Passatoti** passantassa. Dvepi padāni ekatthāni, byañjanaṁeva nānaṁ. Evaṁ santepi jānatoti nāṇalakkaṇaṁ upādāya puggalaṁ niddisati, jānanaḷakkhaṇaṁhi nāṇaṁ. Passatoti nāṇappabhāvaṁ upādāya, passaṇappabhāvaṁhi nāṇaṁ. Nāṇasamaṅgī puggalo cakkhumā viya cakkhunā rūpāni nāṇena vivaṇṇe dhamme passati. Api ca yonisomanasikāraṁ uppādetuṁ jānato, ayonisomanasikāro yathā na uppajjati, evaṁ passatoti ayamettha sāro. Keci paṇācariyā bahū papañce bhaṇanti, te imasmiṁ atthe na yujjanti.

Āsavānaṁ khayanti āsavappahānaṁ āsavānaṁ accantakkhayasamuppādaṁ khīṇākāraṁ natthibhāvanti ayameva hi imasmiṁ ca sutte “āsavānaṁ khayā anāsaṇaṁ cetovimuttin”ti-ādīsu⁵ ca āsavakkhayattho. Aññattha pana maggaḷaḷaṇibbānāni pi āsavakkhayoti vuccanti. Tathā hi—

1. Dī 1. 66 piṭṭhādīsu.

2. Ma 1. 13. 14 piṭṭhesu.

3. Ma 1. 14 piṭṭhe.

4. Ma 1. 12 piṭṭhe.

5. Ma 1. 353 piṭṭhe.

“Sekhassa sikkhamānassa, ujumaggānusārino.
Khayasmim paṭhamam ñāṇam, tato aññā anantarā”¹—

Ādisu maggo āsavakkhayoti vutto, “āsavānam khayā samaṇo hoti”²ti-
ādīsu² phalaṃ.

“Paravajjānupassissa, niccam ujjhānasaññino.
Āsavā tassa vaḍḍhanti, ārā so āsavakkhayā”³—

Ādisu nibbānam “āsavakkhayo”³ti vuttaṃ.

No ajānato no apassatoti yo pana na jānāti na passati, tassa neva vadāmīti attho. Etena ye ajānato apassatopi saṃvarādīhiyeva suddhim vadanti, te paṭikkhittā honti. Purimena vā padadvayena upāyo vutto, iminā anupāyapaṭisedho. Saṅkhepena cettha ñāṇam āsavasaṃvarapariyāyoti dassitaṃ hoti.

Idāni yaṃ jānato āsavānam khayoti, taṃ dassetukāmo **kiñca bhikkhave jānatoti** puccham ārabhi, tattha jānanā bahuvīdhā. Dabbajātiko eva hi koci bhikkhu chattaṃ kātum jānāti, koci cīvarādīnam aññataram, tassa īdisāni kammāni vattasīse thatvā karontassa sā jānanā maggaphalānam padaṭṭhānam na hotīti na vattabbā. Yo pana sāsane pabbajitvā vejjakammādīni kātum jānāti, tassevaṃ jānato āsavā vaḍḍhantiyeva, tasmā yaṃ jānato passato ca āsavānam khayoti, tadeva dassento āha **yoniso ca manasikāram ayoniso ca manasikāranti**.

Tattha **yoniso manasikāro** nāma upāyamanasikāro pathamanasikāro, aniccādīsu aniccanti-ādinā eva nayena saccānulomikena vā cittassa āvaṭṭanā anvāvaṭṭanā ābhogo samannāhāro manasikāro, ayaṃ vuccati yoniso manasikāroti. **Ayoniso manasikāro**ti anupāyamanasikāro uppathamanasikāro, anicce niccanti dukkhe sukhanti anattani attāti asubhe subhanti ayoniso manasikāro uppathamanasikāro. Saccapaṭikulena vā cittassa āvaṭṭanā anvāvaṭṭanā

1. Khu 1. 231 piṭṭhe.

2. Ma 1. 353 piṭṭhe.

3. Khu 1. 50 Dhammapade.

ābhogo samannāhāro manasikāro, ayaṃ vuccati ayoniso manasikāroti.
Evaṃ yoniso manasikāraṃ uppādetuṃ jānato, ayoniso manasikāro ca yathā
na uppajjati, evaṃ passato āsavānaṃ khayō hoti.

Idāni imassevatthassa yuttim dassento āha **ayoniso bhikkhave -pa-
pahīyantīti**. Tena kiṃ vuttaṃ hoti, yasmā ayoniso manasikaroto āsavā
uppajjanti, yoniso manasikaroto pahīyanti, tasmā jānitabbaṃ yoniso
manasikāraṃ uppādetuṃ jānato, ayoniso manasikāro ca yathā na uppajjati,
evaṃ passato āsavānaṃ khayō hotīti, ayaṃ tāvettha saṅkhepavaṇṇanā.

Ayaṃ pana vitthāro—tattha “yoniso, ayoniso”ti imehi tāva dvīhi padehi
ābaddhaṃ hoti upari Sakalasuttaṃ. Vaṭṭavivaṭṭavasena hi upari Sakalasuttaṃ
vuttaṃ. Ayoniso manasikāramūlakaṇca vaṭṭaṃ, yoniso
manasikāramūlakaṇca vivaṭṭaṃ. Kathaṃ? Ayoniso manasikāro hi
vaḍḍhamāno dve dhamme paripūreti avijjāṃ ca bhavataṇhaṃ ca. Avijjāya
ca sati “avijjāpaccayā saṅkhārā -pa- dukkhakkhandhassa samudayo hoti.
Taṇhāya sati taṇhāpaccayā upādānaṃ -pa- samudayo hoti”ti evaṃ ayaṃ
ayoniso manasikārabahulo puggalo vātavegābhaghātena vippanaṭṭhanāvā
viya gaṅgāvaṭṭe patitagokulaṃ viya cakkayante yuttabalibaddo viya ca
punappunaṃ bhavayonigativināṇaṭṭhitisattāvāsesu āvaṭṭaparivaṭṭaṃ karoti,
evaṃ tāva ayoniso manasikāramūlakaṃ vaṭṭaṃ.

Yoniso manasikāro pana vaḍḍhamāno “yoniso
manasikārasampannassetāṃ bhikkhave bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ, ariyaṃ
aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvēssati, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ
bahulīkarissati”ti¹ vacanato sammādiṭṭhipamukhaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ
paripūreti. Yā ca sammādiṭṭhi, sā vijjāti tassa vijjuppādā avijjānirodho,
“avijjānirodhā saṅkhāranirodho -pa- evametassa kevalassa
dukkhakkhandhassa nirodho hoti”ti² evaṃ yoniso manasikāramūlakaṃ
vivaṭṭaṃ veditabbaṃ. Evaṃ imehi dvīhi padehi ābaddhaṃ hoti upari
Sakalasuttaṃ.

1. Saṃ 3. 24 piṭṭhe.

2. Vi 3. 1 piṭṭhe.

Evam ābaddhe cettha yasmā pubbe āsavappahānaṃ dassetvā pacchā uppatti vuccamānā na yujjati. Na hi pahīnā puna uppajjanti. Uppannānaṃ pana pahānaṃ yujjati, tasmā uddesapaṭilomatopi “ayoniso bhikkhave manasikaroto”ti-ādimāha.

Tattha **ayoniso manasikarototi** vuttappakāraṃ ayoniso manasikāraṃ uppādayato. **Anuppannā ceva āsavā uppajjantīti** ettha ye pubbe appaṭiladdhapubbaṃ cīvarādiṃ vā paccayaṃ upaṭṭhākasaddhivihārika-antevāsikānaṃ vā aññataraṃ manuññaṃ vatthum paṭilabhitvā taṃ sutam sukhanti ayoniso manasikaroto, aññataraññataraṃ vā pana ananubhūtapubbaṃ ārammaṇaṃ yathā vā tathā vā ayoniso manasikaroto āsavā uppajjanti, te anuppannā uppajjantīti veditabbā, aññathā hi anamatagge saṃsāre anuppannā nāma āsavā na santi. Anubhūtapubbepi ca vatthumhi ārammaṇe vā yassa pakatisuddhiyā vā uddesaparipucchāpariyattinavakammayonisomanasikārānaṃ vā aññataravasena pubbe anuppajjitvā pacchā tādisena paccayena sahasā uppajjanti, imepi anuppannā uppajjantīti veditabbā. Tesueva pana vatthārammaṇesu punappunaṃ uppajjamānā uppannā pavaḍḍhantīti vuccanti. Ito aññathā hi paṭhamuppannānaṃ vaḍḍhi nāma natthi.

Yoniso ca kho bhikkhaveti ettha pana yassa pakatisuddhiyā vā seyyathāpi āyasmato Mahākassapassa bhaddāya ca kāpilāniyā, uddesaparipucchādīhi vā kāraṇehi āsavā nuppajjanti, so ca jānāti “na kho me āsavā maggena samugghātaṃ gatā, handa nesaṃ samugghātāya paṭipajjāmī”ti. Tato maggabhāvanāya sabbe samugghāteti. Tassa te āsavā anuppannā na uppajjantīti vuccanti. Yassa pana kārakasseva sato satisammosena sahasā āsavā uppajjanti, tato saṃvegamāpajjitvā yoniso padahanto te āsave samucchindati, tassa uppannā pahīyantīti vuccanti Maṇḍalārāmaṃvāsīmahātissabhūtattherassa viya. So kira tasmīṃ yeva vihāre uddesaṃ gaṇhāti, athassa gāme piṇḍāya carato visabhāgārammaṇe kilesa uppajji, so taṃ vipassanāya vikkhambhetvā vihāraṃ agamāsi. Tassa supinantepi taṃ ārammaṇaṃ na upaṭṭhāsi. So “ayaṃ kilesa vaḍḍhitvā apāyasaṃvattaniko hotī”ti saṃvegaṃ janetvā ācariyaṃ āpucchitvā vihārā nikkhamma Mahāsaṃgharakkhitattherassa

santike rāgapāṭipakkhaṃ asubhakammaṭṭhānaṃ gahetvā gumbantaraṃ pavisitvā paṃsukūlacīvaraṃ santharitvā¹ nisajja anāgāmi maggena pañcakāmaguṇikarāgaṃ chinditvā uttāhāya ācariyaṃ vanditvā punadivase uddesamaggaṃ pāpuṇi. Ye pana vattamānuppannā, tesāṃ paṭipattiyā pahānaṃ nāma natthi.

16. Idāni “uppannā ca āsavā pahīyanti”ti idameva padaṃ gahetvā ye te āsavā pahīyanti, tesāṃ nānappakārato aññampi pahānakāraṇaṃ āvikātuṃ desanaṃ vitthārento **atthi bhikkhave āsavā dassanā pahātabbāti**-ādimāha yathā taṃ desanāpabhedakusalo dhammarājā. Tattha **dassanā pahātabbāti** dassanena pahātabbā. Esa nayo sabbattha.

Dassanāpahātabba-āsavavaṇṇanā

17. Idāni tāni padāni anupubbato byākātukāmo “katame ca bhikkhave āsavā dassanā pahātabbā”ti pucchāṃ katvā mūlapariyāyavaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva “idha bhikkhave assutavā puthujjano”ti puggalādhiṭṭhānaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **manasikaraṇīye dhamme nappajānātīti** āvajjitabbe samannāharitabbe dhamme na pajānāti. **Amanasikaraṇīyeti** tabbiparīte. Esa nayo sesapadesupī. Yasmā pana ime dhammā manasikaraṇīyā, ime amanasikaraṇīyāti dhammato niyamo natthi, ākārato pana atthi. Yenākārena manasikariyamānā akusalupattipadaṭṭhānā honti, tenākārena na manasikātabbā. Yena kusalupattipadaṭṭhānā honti, tenākārena manasikātabbā. Tasmā “yassa bhikkhave dhamme manasikaroto anuppanno vā kāmāsavo”ti-ādimāha.

Tattha **yassāti** ye assa assutavato puthujjanassa. **Manasikarototi** āvajjayato samannāharantassa. **Anuppanno vā kāmāsavoti** ettha samuccayattho vāsaddo, na vikappattho. Tasmā yathā “yāvatā bhikkhave sattā apadā vā dvipadā vā -pa- Tathāgato

1. Pattharitvā (Sī, Syā)

tesaṃ aggamakkhāyati”¹ti vutte apadā ca dvipadā cāti attho, yathā ca “bhūtānaṃ vā sattānaṃ ṭhitiyā sambhavesīnaṃ vā anuggahāyā”²ti vutte bhūtānaṃca sambhavesīnaṃcāti attho, yathā ca “aggito vā udakato vā mithubhedato vā”³ti vutte aggito ca udakato ca mithubhedato cāti attho, evamidhāpi anuppanno ca kāmāsavo uppajjati, uppanno ca kāmāsavo pavaḍḍhatīti attho daṭṭhabbo. Evaṃ sesesu.

Ettha ca **kāmāsavoti** pañcakāmaguṇiko rāgo. **Bhavāsavoti** rūpārūpabhavā chandarāgo, jhānanikanti ca sassatucchedadiṭṭhisahagatā. Evaṃ diṭṭhāsavopi bhavāsavo eva samodhānaṃ gacchati. **Avijjāsavoti** catūsu saccesu aññānaṃ. Tattha kāmāguṇe assādato manasikaroto anuppanno ca kāmāsavo uppajjati, uppanno ca pavaḍḍhati. Mahaggatadhamme assādato manasikaroto anuppanno ca bhavāsavo uppajjati, uppanno ca pavaḍḍhati. Tīsu bhūmīsu dhamme catuvipallāsapadaṭṭhānabhāvena manasikaroto anuppanno ca avijjāsavo uppajjati, uppanno ca pavaḍḍhatīti veditabbo. Vuttanayapaccanīkato sukkapakkho vitthāretabbo.

Kasmā pana tayo eva āsavā idha vuttāti. Vimokkhapaṭipakkhato. Appaṇihitavimokkhapaṭipakkho hi kāmāsavo, animittasuññatavimokkhapaṭipakkhā itare. Tasmā ime tayo āsave uppādentā tiṇṇaṃ vimokkhānaṃ abhāgino honti, anuppādentā bhāginoti etamatthaṃ dassentena tayo eva vuttāti veditabbā. Diṭṭhāsavopi vā ettha vuttoyevāti vaṇṇitametaṃ.

Tassa amanasikaraṇīyānaṃ dhammānaṃ manasikārāti manasikārahetu, yasmā te dhamme manasi karoti, tasmāti vuttaṃ hoti. Esa nayo dutiyapadepi. “Anuppannā āsavā uppajjanti, uppannā ca āsavā pavaḍḍhanti”⁴ti heṭṭhā vutta-āsavānaṃyeva abhedato nigamanametaṃ.

18. Ettāvataṃ yo ayaṃ puggalādhiṭṭhānāya desanāya dissanā pahātabbe āsave niddisituṃ assutavā puthujjano vutto, so yasmā “ayoniso bhikkhave manasikaroto anuppannā āsavā uppajjanti”⁵ti evaṃ sāmāññato vuttānaṃ ayoniso manasikārapaccayānaṃ

1. Khu 1. 254 piṭṭhe.

2. Ma 1. 327 piṭṭhe.

3. Khu 1. 187 piṭṭhe Udāne.

kāmāsavādīnampi adhiṭṭhānaṃ, tasmā tepi āsave teneva puggalena dassetvā idāni dassanā pahātabbe āsave dassento **so evaṃ ayoniso manasi karoti, ahosiṃ nu kho ahanti**-ādimāha. Vicikicchāsīsenā cettha diṭṭhāsavampi dassetum imaṃ desanaṃ ārabhi.

Tassattho, yassa te iminā vuttanayena āsavā uppajjanti, so puthujjano, yo cāyaṃ “assutavā”ti-ādinā nayena vutto, so puthujjano evaṃ ayoniso anupāyena uppathena manasi karoti. Kathaṃ? Ahosiṃ nu kho -pa- so kuhiṃ gāmī bhavissatīti. Kiṃ vuttaṃ hoti, so evaṃ ayoniso manasi karoti, yathāssa “ahaṃ ahosiṃ nu kho”ti-ādinā nayena vuttā soḷasavidhāpi vicikicchā uppajjatīti.

Tattha **ahosiṃ nu kho nanu khoti** sassatākāraṇa adhiccasamuppatti-ākāraṇa nissāya atīte attano vijjamānataṃ avijjamānataṇca kaṅkhati. Kiṃ kāraṇanti na vattabbaṃ. Ummattako viya hi bālaputhujjano yathā vā tathā vā pavattati. Api ca ayoniso manasikāroyevettha kāraṇaṃ. Evaṃ ayoniso manasikārassa pana kiṃ kāraṇanti. Sveva puthujjanabhāvo ariyānaṃ adassanādīni vā. Nanu ca puthujjanopi yoniso manasi karotīti. Ko vā evamāha na manasi karotīti. Na pana tattha puthujjanabhāvo kāraṇaṃ, saddhammassavanakalyāṇamittādīni tattha kāraṇāni. Na hi macchamaṇsādīni attano attano pakatiyā sugandhāni, abhisāṅkhārapaccayā pana sugandhānipi honti.

Kiṃ nu kho ahosinti jātiliṅgūpapattiyo nissāya khattiyo nu kho ahosiṃ, brāhmaṇa vessa sudda gahaṭṭha pabbajite devamanussānaṃ aññataroti kaṅkhati.

Kathaṃ nu khoti saṅghānākāraṇa nissāya dīgho nu kho ahosiṃ, rassa odāta kaṇhappamāṇika-appamāṇikādīnaṃ aññataroti kaṅkhati. Keci pana issaranimmānādiṃ nissāya kena nu kho kāraṇena ahosinti hetuto kaṅkhatīti vadanti.

Kiṃ hutvā kiṃ ahosinti jāti-ādīni nissāya khattiyo hutvā nu kho brāhmaṇo ahosiṃ -pa- devo hutvā manussoti attano paramparaṃ kaṅkhati. Sabbattheva pana **addhānanti** kālādhivacanametam.

Bhavissāmi nu kho nanu khoti sassatākāraṇa ucchedākāraṇa nissāya anāgate attano vijjāmānataṃ avijjāmānataṇca kaṅkhati. Sesamettha vuttanayameva.

Etarahi vā paccuppannamaddhānanti idāni vā paṭisandhiṃ ādiṃ katvā cutipariyantaṃ sabbampi vattamānakālaṃ gahetvā. **Ajjhattaṃ kathaṃkathī hotīti** attano khandhesu vicikicchā¹ hoti. **Ahaṃ nu khosmīti** attano atthibhāvaṃ kaṅkhati. Yuttaṃ panetanti? Yuttaṃ ayuttanti kā ettha cintā. Apicettha idaṃ vatthumpi udāharanti. Cūḷamātāya kira putto muṇḍo mahāmātāya putto amuṇḍo, taṃ puttaṃ muṇḍesuṃ. So uṭṭhāya ahaṃ nu kho cūḷamātāya puttoti cintesi. Evaṃ ahaṃ nu khosmīti kaṅkhā hoti.

No nu khosmīti attano natthibhāvaṃ kaṅkhati. Tatrāpi idaṃ vatthu—eko kira macche gaṇhanto udake ciraṭṭhānena sītibhūtaṃ attano ūruṃ macchoti cintetvā pahari. Aparo susānapasse khettaṃ rakkhanto bhīto saṅkuṭito sayi. So paṭibujjhivā attano jaṇṇukāni dve yakkhāti cintetvā pahari. Evaṃ no nu khosmīti kaṅkhati.

Kim nu khosmīti khattiyova samāno attano khattiyabhāvaṃ kaṅkhati. Esa nayo sesesu. Devo pana samāno devabhāvaṃ ajānanto nāma natthi. Sopi pana “ahaṃ rūpī nu kho arūpī nu kho”ti-ādinā nayena kaṅkhati. Khattiyādayo kasmā na jānantīti ce. Apaccakkhā tesaṃ tattha tattha kule uppatti. Gahaṭṭhāpi ca potthalikādayo pabbajitasaññino. Pabbajitāpi “kuppaṃ nu kho me kamman”ti-ādinā nayena gahaṭṭhasaññino. Manussāpi ca rājāno viya attani devasaññino honti.

Kathaṃ nu khosmīti vuttanayameva. Kevalaṇcettha abbhantare jīvo nāma atthīti gahetvā tassa saṇṭhānākāraṃ nissāya dīgho nu khosmi, rassacaturaṃsachaḷaṃsa-aṭṭhaṃsasolaṃsāsādīnaṃ aññatarappakāroti kaṅkhanto kathaṃ nu khosmīti kaṅkhatīti veditabbo. Sarīrasaṇṭhānaṃ pana paccuppannaṃ ajānanto nāma natthi.

1. Vicikicchī (Sī, Syā)

Kuto āgato, so kuhiṃ gāmi bhavissatīti attabhāvassa āgatigatiṭṭhānaṃ kaṅkhati.

19. Evaṃ soḷasappabhedam vicikiccham dassetvā idāni yaṃ iminā vicikicchāsīsena diṭṭhāsavaṃ dassetuṃ ayaṃ desanā āraddhā, taṃ dassento **tassa evaṃ ayoniso manasikaroto channam diṭṭhīnanti**-ādimāha. Tattha tassa puggalassa yathā ayaṃ vicikicchā uppajjati, evaṃ ayoniso manasikaroto tasseva savicikicchassa ayoniso manasikarassa thāmagatattā channam diṭṭhīnam aññatarā diṭṭhi uppajjatīti vuttaṃ hoti. Tattha sabbapadesu vāsaddo vikappattho, evaṃ vā evaṃ vā diṭṭhi uppajjatīti vuttaṃ hoti. **Atthi me attā**ti cettha sassatadiṭṭhi sabbakālesu attano atthitaṃ gaṇhāti. **Saccato thetatoti** bhūtato ca thirato ca, “idaṃ saccan”ti bhūtato suṭṭhu daḷhabhāvenāti vuttaṃ hoti. **Natthi me attā**ti ayaṃ pana ucchedadiṭṭhi, sato sattassa tattha tattha vibhavaggahaṇato. Atha vā purimāpi tīsu kālesu atthīti gahaṇato sassatadiṭṭhi, paccuppannameva atthīti gaṇhantī ucchedadiṭṭhi. Pacchimāpi atītānāgatesu natthīti gahaṇato bhasmantā hutiyoti gahitadiṭṭhikānaṃ viya ucchedadiṭṭhi. Atīte eva natthīti gaṇhantī adhicca samuppattikasseva sassatadiṭṭhi.

Attanāva attānaṃ sañjānāmīti saññākkhandhasīsena khandhe attāti gahetvā saññāya avasesakkhandhe sañjānato iminā attanā imaṃ attānaṃ sañjānāmīti hoti. **Attanāva anattānanti** saññākkhandhamyeva attāti gahetvā, itare cattāropi anattāti gahetvā saññāya tesam jānato evaṃ hoti. **Anattanāva attānanti** saññākkhandham anattāti, itare cattāro attāti gahetvā saññāya tesam jānato evaṃ hoti, sabbāpi sassatucchedadiṭṭhiyova.

Vado vedeyyoti-ādayo pana sassatadiṭṭhiyā eva abhinivesākārā. Tattha vadatīti **vado**, vacīkammassa kārakoti vuttaṃ hoti. Vedayatīti **vedeyyo**, jānāti anubhavati cāti vuttaṃ hoti. Kiṃ vedetīti. Tatra tatra kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ

vipākam paṭisaṃvedeti. **Tatra tatrā**ti tesu tesu yonigatiṭṭhitinivāsanikāyesu ārammaṇesu vā. **Niccoti** uppādavayarahito. **Dhuvoti** thiro sārabhūto. **Sassatoti** sabbakāliko. **Avipariṇāmadhammoti** attano pakatibhāvaṃ avijāhanadhammo, kakaṇṭako viya nānappakāratam nāpajjati. **Sassatisamanti** candasūriyasamuddamahāpathavīpabbatā lokavohārena sassatiyoti vuccanti. Sassatīhi samam **sassatisamam**. Yāva sassatiyo tiṭṭhanti, tāva tatheva ṭhassatīti gaṇhato evaṃdiṭṭhi hoti.

Idam vuccati bhikkhave diṭṭhigatanti-ādīsu **idanti** idāni vattabbassa paccakkhanidassanam diṭṭhigatasambandhena ca idanti vuttam, na diṭṭhisambandhena, ettha ca diṭṭhiyeva **diṭṭhigatam**, gūthagatam viya. Diṭṭhisu vā gatam idam dassanam dvāsaṭṭhidiṭṭhi-antogadhattātipi diṭṭhigatam. Diṭṭhiyā vā gatam diṭṭhigatam. Idāñhi atthi me attāti-ādi diṭṭhiyā gamanamattameva, natthettha attā vā nicco vā kocīti vuttam hoti. Sā cāyam diṭṭhi dunniggamanatṭhena **gahanam**. Duratikkamatṭhena sappatibhayatṭhena ca **kantāro**, dubbhikkhakantāravāḷakantārādayo viya. Sammādiṭṭhiyā vinivijjhanatṭhena vilomanatṭhena vā **visūkam**. Kadāci sassatassa, kadāci ucchedassa gahaṇato virūpaṃ phanditanti **vipphanditam**. Bandhanatṭhena **saṃyojanam**. Tenāha “diṭṭhigahanam -pa- diṭṭhisamyojanan”¹. Idānissa tameva bandhanatṭham dassento **diṭṭhisamyojanasamnyuttoti**-ādimāha. Tassāyam saṅkhepattho, iminā diṭṭhisamyojanena samnyutto puthujjano etehi jāti-ādīhi na parimuccatīti. Kim vā bahunā, sakalavaṭṭadukkhato pi na muccatīti.

20. Evaṃ chappabhedaṃ diṭṭhāsavaṃ dassetvā yasmā sīlabbataparāmāso kāmāsavādivacaneneva dassito hoti. Kāmasukhatthañhi bhavasukhabhavavisuddhi-atthañca avijjāya abhibhūtā ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇā sīlabbatāni parāmasanti, tasmā taṃ adassetvā diṭṭhiggahaṇena vā tassa gahitattāpi taṃ adassetvāva idāni yo puggalo dassanā pahātabbe āsave pajahati, taṃ dassetvā tesam āsavānam pahānam

1. Abhi 1. 93 piṭṭhe.

dassetum pubbe vā ayoniso manasikaroto puthujjanassa tesam uppattim dassetvā idāni tabbiparītassa pahānam dassetum **sutavā ca kho bhikkhavi-**ādimāha.

Tassattho, yāva “so idam dukkhan”ti āgacchati, tāva heṭṭhā vuttanayena ca vuttapaccanīkato ca veditabbo. Paccanīkato ca sabbākārena ariyadhammassa akovidāvinītapaccanīkato ayam “sutavā ariyasāvako ariyadhammassa kovidō ariyadhamme suvinīto”ti veditabbo. Api ca kho sikhāpattavipassanato pabhuti yāva gotrabhu, tāva tadanurūpena atthēna ayam ariyasāvakoti veditabbo.

21. “So idam dukkhanti yoniso manasi karoti”ti-ādīsu pana ayam atthavibhāvanā, so catusaccakammaṭṭhāniko ariyasāvako taṇhāvajjā tebhūmakā khandhā **dukkham**, taṇhā **dukkhasamudayo**, ubhinnaṃ appavatti **nirodho**, nirodhasampāpako **maggoti** evaṃ pubbeva ācariyasantike uggahitacatusaccakammaṭṭhāno aparena samayena vipassanāmaggaṃ samāruḷho samāno te tebhūmake khandhe **idam dukkhanti yoniso manasi karoti**, upāyena pathena samannāharati vipassati ca. Ettha hi yāva sotāpattimaggo, tāva manasikārasīsenēva vipassanā vuttā. Yā panāyam tasseva dukkhassa samuṭṭhāpikā sambhāvikā taṇhā, **ayam samudayoti yoniso manasi karoti**. Yasmā pana dukkhañca samudayo ca idam ṭhānam patvā nirujjhanti nappavattanti, tasmā yadidaṃ **nibbānam** nāma, **ayam dukkhanirodhoti yoniso manasi karoti**. Nirodhasampāpakam aṭṭhaṅgikam maggaṃ **ayam dukkhanirodhagāmini paṭipadāti yoniso manasi karoti**, upāyena pathena samannāharati vipassati ca.

Tatrāyam upāyo, abhiniveso nāma vaṭṭe hoti, vivaṭṭe natthi. Tasmā “ayam atthi imasmim kāye pathaviḍhātu āpodhātū”ti-ādinā nayena sakasantatiyaṃ cattāri bhūtāni tadanusārena upādārūpāni ca pariggahetvā ayam rūpakkhandhoti vavatthapeti, tam vavatthāpayato uppanne tadārammaṇe cittacetāsike dhamme ime cattāro arūpakkhandhāti vavatthapeti, tato ime pañcakkhandhā dukkhanti vavatthapeti, te pana

saṅkhepato nāmañca rūpañcāti dve bhāgāyeva honti. Idañca nāmarūpaṃ sahetu sappaccayaṃ uppajjati. Tassa ayaṃ hetu ayaṃ paccayoti avijjābhavataṇhākammāhārādike hetupaccaye vavatthapeti. Tato tesāṃ paccayānañca paccayuppannadhammānañca yāthāvasarasalakkaṇaṃ vavatthapetvā ime dhammā ahutvā hontīti aniccalakkaṇaṃ āropeti, udayabbayapīlītattā dukkhāti dukkhalakkaṇaṃ āropeti, avasavattanato anattāti anattalakkaṇaṃ āropeti. Evaṃ tīṇi lakkaṇāni āropetvā paṭipāṭiyā vipassanaṃ pavattento sotāpattimaggaṃ pāpuṇāti.

Tasmim̐ khaṇe cattāri saccāni ekapaṭivedheneva paṭivijjhati, ekābhisamayena abhisameti. Dukkhaṃ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati, samudayaṃ pahānapaṭivedhena, nirodhaṃ sacchikiriyāpaṭivedhena, maggaṃ bhāvanāpaṭivedhena. Dukkhañca pariññābhisamayena abhisameti -pa-maggaṃ bhāvanābhisamayena abhisameti, no ca kho aññamaññena ñāṇena. Ekaññāṇeneva hi esa nirodhaṃ ārammaṇato, sesāni kiccato paṭivijjhati abhisameti ca. Na hissa tasmim̐ samaye evaṃ hoti “ahaṃ dukkhaṃ parijānāmī”ti vā -pa- “maggaṃ bhāvemī”ti vā, api ca khvassa ārammaṇaṃ katvā paṭivedhavasena nirodhaṃ sacchikaroto evaṃ taṃ ñāṇaṃ dukkhapariññākiccampi samudayapahānakiccampi maggabhāvanākiccampi karotiyeva. Tassa evaṃ upāyena yoniso manasikaroto tīṇi saṃyojanāni pahīyanti vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhi, aṭṭhavatthukā vicikicchā, “sīlena suddhi vatena suddhi”ti sīlabbatānaṃ parāmasanato sīlabbataparāmāsoti. Tattha catūsu āsavesu sakkāyadiṭṭhisīlabbataparāmāsā diṭṭhāsavena saṅgahitattā āsavā saṃyojanā ca. Vicikicchā saṃyojanameva, na āsavo. “Dassanā pahātabbā āsavā”ti ettha pariyāpannattā pana āsavāti.

“Ime vuccanti -pa- pahātabbā”ti ime sakkāyadiṭṭhi-ādayo dassanā pahātabbā nāma āsavāti dassento āha. Atha vā yā ayaṃ channaṃ diṭṭhīnaṃ aññatarā diṭṭhi uppajjatīti evaṃ sarūpeneva sakkāyadiṭṭhi vibhattā. Taṃ sandhāyāha “ime vuccanti bhikkhave”ti. Sā ca yasmā sahaajātapahānekaṭṭhehi saddhim̐ pahīyati. Diṭṭhāsave hi pahīyamāne taṃsahajāto catūsu diṭṭhisampayuttacittesu kāmāsavopi avijjāsavopi

pahīyati. Pahānekaṭṭho pana catūsu diṭṭhivippayuttesu nāgasupaṇṇādisamiddhipatthanāvasena uppajjamāno bhavāsavo. Teneva sampayutto avijjāsavopi. Dvīsu domanassacittesu pāṇātipātādinibbattako avijjāsavopi, tathā vicikicchācittasampayutto avijjāsavopīti evaṃ sabbathāpi avasesā tayopi āsavā pahīyanti. Tasmā bahuvacananiddeso katoti evamettha attho veditabbo. Esa porāṇānaṃ adhippāyo.

Dassanā pahātabbāti dassanaṃ nāma sotāpattimaggo, tena pahātabbāti attho. Kasmā Sotāpattimaggo dassanaṃ? Paṭhamāṃ nibbānadassanato. Nanu gotrabhu paṭhamataraṃ passatīti. No na passati. Disvā katabbakiccaṃ pana na karoti saṃyojanānaṃ appahānato. Tasmā passatīti na vattabbo. Yattha katthaci rājānaṃ disvāpi paṇṇākāraṃ datvā kiccaṇipphattiyā adiṭṭhattā “ajjāpi rājānaṃ na passāmi”ti vadanto gāmaṃvāsī puriso cettha nidassanaṃ.

Saṃvarāpahātabba-āsavavaṇṇanā

22. Evaṃ dassanena pahātabbe āsave dassetvā idāni tadanantaruddiṭṭhe saṃvarā pahātabbe dassetuṃ **katame ca bhikkhave āsavā saṃvarā pahātabbāti** āha. Evaṃ sabbattha sambandho veditabbo. Ito parañhi atthamattameva vaṇṇayissāma.

Nanu ca dassanena bhāvanāyāti imehi dvīhi appahātabbo āsavo nāma natthi, atha kasmā visuṃ saṃvarādīhi pahātabbe dassetīti. Saṃvarādīhi pubbabhāge vikkhambhitā āsavā catūhi maggehi samugghātāṃ gacchanti, tasmā tesāṃ maggānaṃ pubbabhāge imehi pañcahākārehi vikkhambhanappahānaṃ dassento evamāha. Tasmā yo cāyaṃ vutto paṭhamo dassanamaggoyeva, idāni bhāvanānāmena vuccissanti¹ tayo maggā, tesāṃ sabbesampi ayaṃ pubbabhāgapāṭipadāti veditabbā.

1. Bujjhissanti (Ka)

Tattha **idhā**ti imasmim̐ sāsane. **Paṭisaṅkhā**ti paṭisaṅkhāya. Tatthāyaṃ saṅkhāsaddo ñāṇakoṭṭhāsapaññattigaṇanāsu dissati. “Saṅkhāyekaṃ paṭisevatī”ti-ādīsu¹ hi ñāṇe dissati. “Papañcasaññāsaṅkhā samudācarantī”ti-ādīsu² koṭṭhāse. “Tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ saṅkhā samaññā”ti-ādīsu³ paññattiyaṃ. “Na sukaraṃ saṅkhātun”ti-ādīsu⁴ gaṇanāyaṃ. Idha pana ñāṇe daṭṭhabbo.

Paṭisaṅkhā yonisoti hi upāyena pathena paṭisaṅkhāya ñatvā paccavekkhitvāti attho. Ettha ca asaṃvare ādīnavapaṭisaṅkhā yoniso paṭisaṅkhāti veditabbā. Sā cāyaṃ “varaṃ bhikkhave tattāya ayosalākāya ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya cakkhundriyaṃ sampalimaṭṭhaṃ, na tveva cakkhuviññeyyesu rūpesu anubyañjanaso nimittaggāho”ti-ādīnā⁵ ādittapariyāyanayena veditabbā. **Cakkhundriyasaṃvarasaṃvuto viharatī**ti ettha cakkhumeva indriyaṃ cakkhundriyaṃ, saṃvaraṇato saṃvaro, pidahanato thakanatoti vuttaṃ hoti. Satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Cakkhundriye saṃvaro cakkhundriyasaṃvaro. Titthakāko āvāṭakacchapo vanamahimsoti-ādayo viya.

Tattha kiñcāpi cakkhundriye saṃvaro vā asaṃvaro vā natthi. Na hi cakkhupasādaṃ nissāya sati vā muṭṭhasaccaṃ vā uppajjati. Api ca yadā rūpārammaṇaṃ cakkhussa āpāthaṃ āgacchati, tadā bhavaṅge dvikkhattum uppajjitvā niruddhe kiriyaṃanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati, tato cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccaṃ, tato vipākamanodhātu sampañicchanakiccaṃ, tato vipākāhetukamanoviññāṇadhātu santīraṇakiccaṃ, tato kiriyāhetukamanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanakiccaṃ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati. Tadanantaraṃ javanaṃ javati.

Tatthapi neva bhavaṅgasamaye, na āvajjanādīnaṃ aññatarasamaye saṃvaro vā asaṃvaro vā atthi. Javanakkhaṇe pana sace dussīlyaṃ vā muṭṭhasaccaṃ vā aññāṇaṃ vā akkhanti vā kosajjaṃ vā uppajjati, ayaṃ asaṃvaro hoti, evaṃ hontopi so cakkhundriye asaṃvaroti vuccati. Kasmā? Tasmim̐ hi sati dvārampi aguttaṃ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthiccittānīpi. Yathā

1. Ma 2. 127 piṭṭhe.

4. Saṃ 1. 389 piṭṭhe.

2. Ma 1. 156 piṭṭhe.

5. Saṃ 1. 377 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 256 piṭṭhe.

6. Voṭṭhapanakiccaṃ (Sī)

kiṃ, yathā nagare catūsu dvāresu asaṃvutesu kiñcāpi anto gharakoṭṭhakagabbhādayo susaṃvutā, tathāpi antonagare sabbaṃ bhaṇḍaṃ arakkhitaṃ agopitameva hoti. Nagaradvārena hi pavisitvā corā yadicchanti, taṃ kareyyum, evameva javane dussilyādīsu uppannesu tasmim̐ asaṃvare sati dvārampi aguttaṃ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthiccittānipīti.

Tasmim̐ pana silādīsu uppannesu dvārampi guttaṃ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthiccittānipi. Yathā kiṃ, yathā nagaradvāresu susaṃvutesu kiñcāpi anto gharādayo asaṃvutā, tathāpi antonagare sabbaṃ bhaṇḍaṃ surakkhitaṃ sugopitameva hoti. Nagaradvāresu hi pihitesu corānaṃ paveso natthi, evameva javane silādīsu uppannesu dvārampi suguttaṃ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthiccittānipi. Tasmā javanakkhaṇe uppajjamānopi cakkhundriye saṃvaroti vutto. Idha cāyaṃ satisaṃvaro adhippeto veditabbo. Cakkhundriyasaṃvarena saṃvuto **cakkhundriyasaṃvarasaṃvuto**, upetoti vuttaṃ hoti. Tathā hi pātimokkhasaṃvarasaṃvutoti imassa Vibhaṅge “iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti -pa- samannāgato”¹ti vuttaṃ. Taṃ ekajjhaṃ katvā cakkhundriyasaṃvarena saṃvutoti evamattho veditabbo.

Atha vā saṃvarīti saṃvuto, thakesi pidahīti vuttaṃ hoti. Cakkhundriye saṃvarasaṃvuto cakkhundriyasaṃvarasaṃvuto, cakkhundriyasaṃvarasaññitaṃ satikavāṭaṃ cakkhudvāre gharadvāre kavāṭaṃ viya saṃvari thakesi pidahīti vuttaṃ hoti. Ayameva cettha attho sundarataro. Tathā hi “cakkhundriyasaṃvaraṃ asaṃvutassa viharato saṃvutassa viharato”²ti etesu padesu ayameva attho dissati.

Viharatīti evaṃ cakkhundriyasaṃvarasaṃvuto yena kenaci iriyāpathavihārena viharati. **Yañhissāti**-ādimhi yaṃ cakkhundriyasaṃvaraṃ assa bhikkhuno asaṃvutassa athaketvā apidahitvā viharantassāti evamattho veditabbo. Atha vā yekārassa **yanti** ādeso, **hikāro** ca padapūraṇo, ye assāti attho.

1. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

Uppajjeyyunti nibbatteyyuṃ. **Āsavā vighātapariḷāhā**ti cattāro āsavā ca aññe ca vighātakarā kilesapariḷāhā vipākapariḷāhā ca. Cakkhudvāre hi iṭṭhārammaṇaṃ āpāthagataṃ kāmāssādavasena assādayato abhinandato kāmāsavo uppajjati, īdisaṃ aññasmimpi sugatibhave labhissāmīti bhavapatthanāya assādayato bhavāsavo uppajjati, sattoti vā sattassāti vā gaṇhantassa diṭṭhāsavo uppajjati, sabbeheva sahaajātaṃ aññāṇaṃ avijjāsavoti cattāro āsavā uppajjanti. Tehi sampayuttā apare kilesā vighātapariḷāhā, āyatim vā tesam vipākā. Tepi hi asaṃvutasseva viharato uppajjeyyunti vuccanti.

Evamsa teti evaṃ assa te, evaṃ etena upāyena na honti, no aññathāti vuttaṃ hoti. Esa nayo **paṭisaṅkhā yoniso sotindriyasamvarasamvutoti**-ādīsu.

Ime vuccanti bhikkhave āsavā samvarā pahātabbāti ime chasu dvāresu cattāro cattāro katvā catuvīsati āsavā samvarena pahātabbāti vuccanti. Sabbattheva cettha satisamvaro eva samvaroti veditabbo.

Paṭisevanāpahātabba-āsavavaṇṇanā

23. **Paṭisaṅkhā yoniso cīvaranti**-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ Visuddhimagge Sīlakathāyaṃ vuttameva. **Yañhissāti** yaṃ cīvarapiṇḍapātādīsu vā aññataraṃ assa. **Appaṭisevatoti** evaṃ yoniso appaṭisevantassa. Sesam vuttanayameva. Kevalaṃ panidha aladdhaṃ cīvarādiṃ patthayato laddhaṃ vā assādayato kāmāsavassa uppatti veditabbā. Īdisaṃ aññasmimpi sampattibhave sugatibhave labhissāmīti bhavapatthanāya assādayato bhavāsavassa, ahaṃ labhāmi na labhāmīti vā mayhaṃ vā idanti attasaññaṃ adhiṭṭhahato¹ diṭṭhāsavassa uppatti veditabbā. Sabbeheva pana sahaajāto avijjāsavoti evaṃ catunnaṃ āsavānaṃ uppatti vipākapariḷāhā ca navavedanuppādanatopi veditabbā.

1. Avijahato (Sī)

Ime vuccanti bhikkhave āsavā paṭisevanā pahātabbāti ime ekamekasmim paccaye cattāro cattāro katvā soḷasa āsavā iminā nāṇasaṃvarasaṅkhātena paccavekkhaṇapaṭisevanena pahātabbāti vuccanti.

Adhivāsanāpahātabba-āsavavaṇṇanā

24. **Paṭisaṅkhā yoniso khamo hoti sītassāti** upāyena pathena paccavekkhitvā khamo hoti sītassa sītaṃ khamati sahati, na avīrapuriso viya appamattakenapi sītena calati kampati kammaṭṭhānaṃ vijahati. Api ca kho Lomasanāgattthero viya anappakenāpi sītena phuṭṭho na calati na kampati, kammaṭṭhānameva manasi karoti. Thero kira Cetiyapabbate Piyaṅguguhāyaṃ padhānaghare viharanto antaraṭṭhake himapātasamaye Lokantarikaniraye paccavekkhitvā kammaṭṭhānaṃ avijahantova abbhokāse vītināmesi. Evaṃ **uṇhādīsupi** atthayojanā veditabbā.

Kevalaṇhi yo bhikkhu adhimattampi uṇhaṃ sahati sveva thero viya, ayaṃ “khamo uṇhassā”ti veditabbo. Thero kira gimhasamaye pacchābhattaṃ bahicaṅkame nisīdi. Kammaṭṭhānaṃ manasikaronto¹ sedāpissa kacchehi muccanti. Atha naṃ antevāsiko āha “idha bhante nisīdatha, sītalo okāso”ti. Thero “uṇhabhayenevamhi āvuso idha nisinno”ti Avīcimahānirayaṃ paccavekkhitvā nisīdiyeva. **Uṇhanti** cettha aggisantāpova veditabbo. Sūriyasantāpavasena panetaṃ vatthu vuttaṃ.

Yo ca dve tayo vāre bhattaṃ vā pāṇiyaṃ vā alabhamānopi anamatagge saṃsāre attano pettivisayūpapattiṃ paccavekkhitvā avedhento kammaṭṭhānaṃ na vijahatiyeva. Adhimattehi daṃsamakasavātātapasamphassehi phuṭṭho cāpi tiracchānupapattiṃ paccavekkhitvā avedhento kammaṭṭhānaṃ na vijahatiyeva. Sarīsapasamphassena phuṭṭho cāpi anamatagge saṃsāre sīhabyagghādīmukhesu anekavāraṃ parivattitapubbabhāvaṃ paccavekkhitvā avedhento kammaṭṭhānaṃ na vijahatiyeva Padhāniyatthero viya. Ayaṃ “khamo jighacchāya -pa- sarīsapasamphassānaṃ”ti veditabbo.

1. Manasikaroto (Syā)

Theraṃ kira Khaṇḍacelavihāre¹ kaṇikārapadhāniyaghare ariyavaṃsaṃ suṇantaṃ ghoraviso sappo ḍaṃsi. Thero jānitvāpi pasannacitto nisinno dhammaṃyeva suṇāti. Visavego thaddho ahosi. Thero upasampadamāṇḍalaṃ ādiṃ katvā sīlaṃ paccavekkhitvā parisuddhasīlohamasmīti pītiṃ uppādesi. Saha pītuppādā viṣaṃ nivattitvā pathaviṃ pāvīsi. Thero tattheva cittekaggataṃ labhitvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇi.

Yo pana akkosavasena durutte duruttattāyeva ca durāgate api antimavatthusaññite vacanapathe sutvā khantiguṇaṃyeva paccavekkhitvā na vedhati Dīghabhāṇaka-abhayatthero viya. Ayaṃ “khamo duruttānaṃ durāgatānaṃ vacanapathānaṃ”ti veditabbo.

Thero kira paccayasantosabhāvanārāmatāya mahā-ariyavaṃsappaṭipadaṃ kathesi, sabbo mahāgāmo āgacchati. Therassa mahāsakkāro uppajjati. Taṃ aññataro mahāthero adhivāsetuṃ asakkonto Dīghabhāṇako ariyavaṃsaṃ kathemīti sabbarattiṃ kolāhalaṃ karosīti-ādīhi akkosi, ubhopi ca attano attano vihāraṃ gacchantā gāvutamattaṃ ekapathena agamaṃsu. Sakalagāvutampi so taṃ akkosiyeva. Tato yattha dvinnaṃ vihārānaṃ maggo bhijjati, tattha ṭhatvā Dīghabhāṇakatthero taṃ vanditvā “esa bhante tumhākaṃ maggo”ti āha. So asuṇanto viya agamaṃsi. Theropi vihāraṃ gantvā pāde pakkhāletvā nisīdi. Tamenāṃ antevāsiko “kim bhante sakalagāvutaṃ paribhāsantaṃ na kiñci avocutthā”ti āha. Thero “khantiyeva āvuso mayhaṃ bhāro, na akkhanti. Ekapaduddhārepi kammaṭṭhānaviyogaṃ na passāmi”ti āha. Ettha ca vacanameva **vacanapathoti** veditabbo.

Yo pana uppannā sārīrikā vedanā dukkhamanaṭṭhena² **dukkhā**, bahalaṭṭhena **tibbā**, pharusaṭṭhena **kharā**, tikhīṇaṭṭhena **kaṭukā**, assādavirahato **asātā**, manāṃ avaḍḍhanato **amanāpā**, pāṇaharaṇasamatthātāya **pāṇaharā** adhivāsetiyeva, na vedhati. Evaṃ sabhāvo hoti Cittalapabbate Padhāniyatthero viya. Ayaṃ “uppannānaṃ -pa-adhivāsanajātiko”ti veditabbo.

1. Khaṇḍe Cetiyavihāre (Ka)

2. Dukkhā vahanaṭṭhena (Syā), dukkhāpanaṭṭhena (Ka)

Therassa kira rattim padhānena vītināmetvā ʒhitassa udaravāto uppajji. So taṃ adhivāsetum asakkonto āvattati parivattati. Tamenam caṅkamapasse ʒhito Piṇḍapātiyatto āha “āvuso pabbajito nāma adhivāsanasiḷo hoti”ti. So sādhu bhanteti adhivāsetvā niccalo sayi. Vāto nābhito yāva hadayaṃ phāleti. Thero vedanam vikkhambhetvā vipassanto muhuttana anāgāmī hutvā parinibbāyīti.

Yaṇhissāti sītādīsu yaṃkiñci ekadhammampi assa. **Anadhivāsayatoti** anadhivāsentassa akkhamantassa. Sesam vuttanayameva. Āsavuppatti panettha evaṃ veditabbā. Sītena phuṭṭhassa uṇham patthayantassa kāmāsavo uppajjati, evaṃ sabbattha. Natthi no sampattibhave sugatibhave sītam vā uṇham vāti bhavam patthayantassa bhavāsavo. Mayham sītam uṇhanti gāho diṭṭhāsavo. Sabbeheva sampayutto avijjāsavoti.

“**Ime vuccanti -pa- adhivāsanā pahātabbā**”ti ime sītādīsu ekamekassa vasena cattāro cattāro katvā aneke āsavā imāya khantisamvarasaṅkhātāya adhivāsanāya pahātabbāti vuccantīti attho. Ettha ca yasmā ayaṃ khanti sītādidhamme adhivāseti, attano upari āropetvā vāsetiyeva. Na asahamānā hutvā nirassati¹, tasmā “adhivāsanā”ti vuccatīti veditabbā.

Parivajjanāpahātabba-āsavavaṇṇanā

25. **Paṭisaṅkhā yoniso caṇḍam hatthim parivajjetīti** aham samaṇoti caṇḍassa hatthissa āsanne na ʒhātabbam. Tatonidānāhi maraṇampi siyā maraṇamattampi dukkhanti evaṃ upāyena pathena paccayena paccavekkhitvā caṇḍam hatthim parivajjeti paṭikkamati. Esa nayo sabbattha. **Caṇḍanti** ca duṭṭham, vāḷanti vuttam hoti. **Khāṇunti** khadirakhāṇu-ādim. **Kaṇṭakaṭṭhānanti** kaṇṭakānam ʒhānam, yattha kaṇṭakā vijjanti, taṃ okāsanti vuttam hoti. **Sobbhanti** sabbato paricchinnataṇam. **Papātanti** ekato chinnataṇam. **Candanikanti** ucchiṭṭhodakagabbhamalādīnam chaḍḍanaṭṭhānam. **Oḷigallanti**

1. Nidassati (Ka)

tesaṃyeva sakaddamādināṃ sandanokāsaṃ. Taṃ jaṇṇumattampi asucibharitaṃ hoti, dvepi cetāni ṭhānāni amanussaduṭṭhāni honti. Tasmā tāni vajjetabbāni. **Anāsaneti** ettha pana ayuttaṃ āsanaṃ **anāsanam**, taṃ atthato aniyatavattukam rahopaṭicchannāsananti veditabbam. **Agocareti** etthapi ca ayutto gocaro **agocarō**, so vesiyādibhedato pañcavidho. **Pāpake mitteti** lāmake dussile mittapatirūpake, amitte vā. **Bhajantanti** sevamānaṃ. **Viññū sabrahmacārīti** paṇḍitā buddhisampannā sabrahmacārayo, bhikkhūnametaṃ adhivacanaṃ. Te hi ekakammaṃ ekuddeso samasikkhatāti imaṃ brahmaṃ samānaṃ caranti, tasmā **sabrahmacārīti** vuccanti. **Pāpakesu ṭhānesūti** lāmaṃkesu ṭhānesu. **Okappeyyunti** saddaheyyum, adhimucceyyum “addhā ayamāyasmā akāsi vā karissati vā”ti.

Yañhissāti hatthi-ādīsu yaṃkiñci ekampi assa. Sesaṃ vuttanayameva. Āsavuppatti panettha evaṃ veditabbā. Hatthi-ādinidānena dukkhena phuṭṭhassa sukhaṃ patthayato kāmāsavo uppajjati. Natthi no sampattibhave sugatibhave īdisaṃ dukkhanti bhavaṃ patthentassa bhavāsavo. Maṃ hatthi maddati, maṃ assoti gāho diṭṭhāsavo. Sabbeheva sampayutto avijjāsavoti.

Ime vuccanti -pa- parivajjanā pahātabbāti ime hatthi-ādīsu ekekassa vasena cattāro cattāro katvā aneke āsavā iminā sīlasaṃvarasaṅkhātena parivajjanena pahātabbāti vuccantīti veditabbā.

Vinodanāpahātabba-āsavavaṇṇanā

26. **Paṭisaṅkhā yoniso uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetīti** “iti pāyaṃ vitakko akusalo, itipi sāvajjo, itipi dukkhavipāko. So ca kho attabyābādhāya saṃvattatī”ti-ādinā nayena yoniso kāmavitakke ādīnavaṃ paccavekkhitvā tasmiṃ tasmiṃ ārammaṇe uppannaṃ jātamabhinibbattaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti, cittaṃ āropetvā na vāseti, abbhantare vā na vāsetīti attho.

Anadhivāsento kiṃ karotīti? **Pajahati** chaḍḍeti.

Kim kacavaraṃ viya piṭakenāti? Na hi, Api ca kho naṃ **vinodeti** tudati vijjhati nīharati.

Kim balibaddam viya patodenāti? Na hi, atha kho nam **byantikaroti** vigatantam karoti. Yathassa antopi nāvasissati antamaso bhaṅgamattampi, tathānam karoti.

Katham pana nam tathā karotīti? **Anabhāvaṃ gametīti** anu anu abhāvaṃ gameti, vikkhambhanappahānena yathā suvikkhambhito hoti, tathā karotīti vuttam hoti. Esa nayo **byāpādavihimsāvitakkesu**.

Ettha ca **kāma vitakkoti** “yo kāmapaṭisaṃyutto takko vitakko micchāsankappo”¹ ti Vibhaṅge¹ vutto. Esa nayo itaresu. **Uppannuppanneti** uppanne uppanne, uppannamatteyevāti vuttam hoti. Sakim vā uppanne vinodetvā dutiyavāre ajjupekkhitā na hoti, satakkhattumpi uppanne uppanne vinodetiyeva. **Pāpake akusaleti** lāmakatṭhena pāpake, akosallatāya² akusale. **Dhammeti** teyeva kāma vitakkādayo sabbepi vā nava mahāvitakke. Tattha tayo vuttā eva. Avasesā “ñātivitakko janapadavitakko amaravitakko parānuddayatāpaṭisaṃyutto vitakko lābhasakkāra siloka paṭisaṃyutto vitakko anavaññattipaṭisaṃyutto vitakko”³ ti³ ime cha.

Yañhissāti etesu vitakkesu yaṃkiñci assa, sesam vuttanayameva. Kāma vitakko panettha kāmasavo eva. Tabbiseso bhavāsavo. Taṃsampayutto diṭṭhāsavo. Sabbavitakkesu avijjāsavoti evam āsavupattipi veditabbā.

Ime vuccanti -pa- vinodanā pahātabbāti ime kāma vitakkādivasena vuttappakārā āsavā iminā tasmim tasmim vitakke ādinavapaccavekkhaṇasahitena vīriyasamvarasāṅkhātena vinodanena pahātabbāti vuccantīti veditabbā.

Bhāvanāpahātabba-āsavavaṇṇanā

27. **Paṭisaṅkhā yoniso satisambojjhaṅgam bhāvetīti** abhāvanāya ādinavam, bhāvanāya ca ānisaṃsam upāyena pathena paccavekkhitvā

1. Abhi 2. 377 piṭṭhe.

2. Akosallatāya paṭipakkhatāya (Ka)

3. Khu 7. 402 Mahāniddese.

satisambojjhaṅgaṃ bhāveti, esa nayo sabbattha. Ettha ca kiñcāpi ime uparimaggattayasamayāsambhūtā lokuttarabojjhaṅgā eva adhippetā, tathāpi ādikammikānaṃ bojjhaṅgesu asammohatthaṃ lokiya lokuttaramissakena nesaṃ nayena atthavaṇṇanaṃ karissāmi. Idha pana lokiyanayaṃ pahāya lokuttaranayo eva gahetabbo. Tattha satisambojjhaṅganti-ādinā nayena vuttānaṃ sattannaṃ ādipadānaṃyeva tāva—

Atthato lakkhaṇādīhi, kamato ca vinicchayo.

Anūnādhikato, viññātabbo vibhāvinā.

Tattha satisambojjhaṅge tāva saraṇaṭṭhena **sati**. Sā panesā upaṭṭhānalakkhaṇā, apilāpanalakkhaṇā vā. Vuttampi hetam “yathā mahārāja rañño bhaṇḍāgāriko rañño sāpateyyaṃ apilāpeti, ettakaṃ mahārāja hiraññaṃ, ettakaṃ suvaṇṇaṃ, ettakaṃ sāpateyyanti, evameva kho mahārāja sati uppajjamānā kusalākusala sāvajjānavajja hīnapaṇīta kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme apilāpeti. Ime cattāro satipaṭṭhānā”¹ti vitthāro. Apilāpanarasā. Kiccavaseneva hissa etaṃ lakkhaṇaṃ therena vuttaṃ. Asammosarasā vā. Gocarābhimukhabhāvapaccupaṭṭhānā. Sati eva sambojjhaṅgo **satisambojjhaṅgo**. Tattha bodhiyā, bodhissa vā aṅgoti bojjhaṅgo.

Kim vuttaṃ hoti, yā hi ayaṃ dhammasāmaggī, yāya lokiya lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhattakilamathānuyoga-ucchedasassatābhinivesādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya sati dhammavicaya vīriya pīti passaddhi samādhi upekkhāsāṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhatīti katvā “bodhī”ti vuccati, **bujjhatīti** kilesasantānaniddāya uṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikarotīti vuttaṃ hoti. Yathāha “satta bojjhaṅge bhāvetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho”ti. Tassā dhammasāmaggisāṅkhātāya bodhiyā aṅgotipi bojjhaṅgo, jhānaṅgamaggaṅgādayo viya.

1. Khu 11. 36 Milindapañhe.

Yopesa yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujḥatīti katvā ariyasāvako “bodhi”ti vuccati, tassa bodhissa aṅgotipi bojḥhaṅgo, senaṅgarathaṅgādayo viya. Tenāhu Aṭṭhakathācariyā “bujḥhanakassa puggalassa aṅgāti vā bojḥhaṅgā”ti. Api ca “bojḥhaṅgāti kenaṭṭhena bojḥhaṅgā, bodhāya saṁvattantīti bojḥhaṅgā, bujḥhantīti bojḥhaṅgā, anubujḥhantīti bojḥhaṅgā, paṭibujḥhantīti bojḥhaṅgā, sambujḥhantīti bojḥhaṅgā”ti-ādinā¹ paṭisambhidānāyenaṇṇapi attho veditabbo. Passattho sundaro vā bojḥhaṅgoti sambojḥhaṅgo. Evaṁ sati eva sambojḥhaṅgo satisambojḥhaṅgo. Taṁ **satisambojḥhaṅgaṁ**. Evaṁ tāva ekassa ādipadassa atthato lakkhaṇādīhi ca vinicchayo viññātabbo.

Dutiyādisu pana catusaccadhamme vicinātīti **dhammavicayo**. So pana vicayalakkhaṇo, obhāsanaraso, asammohapaccupaṭṭhāno. Vīrabhāvato vidhinā irayitabbato ca **vīriyaṁ**. Taṁ paggahalakkhaṇaṁ, upatthambhanarasāṁ, anosīdanapaccupaṭṭhānaṁ. Pīṇayatīti **pīti**. Sā pharaṇalakkhaṇā, tuṭṭhilakkhaṇā vā, kāyacittānaṁ pīṇanarasā, tesāmyeva odagypaccupaṭṭhānā. Kāyacittadarathapassambhanato **passaddhi**. Sā upasamalakkhaṇā, kāyacittadarathanimmaddanarasā, kāyacittānaṁ aparipphandanabhūtasītibhāvapaccupaṭṭhānā. Samādhānato **samādhī**. So avikkhepalakkhaṇo, avisāralakkhaṇo vā, cittacetāsikānaṁ sampiṇḍanaraso, cittatṭhitipaccupaṭṭhāno. Ajḥhupekkhanato **upekkhā**. Sā paṭisaṅkhānalakkhaṇā, samavāhitalakkhaṇā vā, ūnādhikatānivāraṇarasā, pakkhapātupacchedarasā vā, majḥhattabhāvapaccupaṭṭhānā. Sesāṁ vuttanayameva. Evaṁ sesapadānampi atthato lakkhaṇādīhi ca vinicchayo viññātabbo.

Kamatoti ettha ca “satiṇca khvāhaṁ bhikkhave sabbatthikaṁ vadāmi”ti² vacanato sabbesaṁ sesabojḥhaṅgānaṁ upakārakattā satisambojḥhaṅgova paṭhamaṁ vutto. Tato paraṁ “so tathā sato viharanto taṁ dhammaṁ paññāya pavicinati”ti-ādinā³ nayena sesabojḥhaṅgānaṁ pubbāpariyavacane payojanaṁ sutteyeva vuttaṁ. Evamettha kamatopi vinicchayo viññātabbo.

Anūnādhikatoti kasmā pana Bhagavatā satteva bojḥhaṅgā vuttā anūnā anadhikāti. Līnuddhaccapaṭipakkhato sabbatthikato ca. Ettha hi

1. Khu 9. 302 piṭṭhe.

2. Saṁ 3. 100 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 236 piṭṭhe.

tayo bojjhaṅgā līnassa paṭipakkhā. Yathāha “yasmim ca kho bhikkhave samaye līnaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmim samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāyā”¹. Tayo uddhaccassa paṭipakkhā. Yathāha “yasmim ca kho bhikkhave samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, kālo tasmim samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāyā”². Eko panettha sabbatthiko. Yathāha “satiṅca khvāhaṃ bhikkhave sabbatthikaṃ vadāmi”². “Sabbatthakan”²tipi pāṭho, dvinnampi sabbattha icchitabbanti attho. Evaṃ līnuddhaccapaṭipakkhato sabbatthikato ca satteva bojjhaṅgā vuttā anūnā anadhikāti, evamettha anūnādhikatopi vinicchayo viññātabbo.

Evaṃ tāva “satisambojjhaṅgaṃ”²ti-ādinā nayena vuttānaṃ sattannaṃ ādīpadānaṃyeva atthavaṇṇanaṃ ñatvā idāni **bhāveti vivekanissitanti**-ādīsu evaṃ ñātabbā. **Bhāveti**ti vadḍheti, attano cittasantāne punappunaṃ janeti abhinibbattetīti attho. **Vivekanissitanti** viveke nissitaṃ. **Vivekoti** vivittatā. Svāyaṃ tadaṅgaviveko vikkhambhanasamucchedapaṭippassaddhi nissaraṇavivekoti pañcavidho. Tassa nānattaṃ “ariyadhamme avinīto”²ti ettha vuttanayeneva veditabbaṃ. Ayameva hi tattha vinayoti vutto. Evametasmim pañcavidhe viveke.

Vivekanissitanti tadaṅgavivekanissitaṃ samucchedavivekanissitaṃ nissaraṇavivekanissitaṃca satisambojjhaṅgaṃ bhāvetīti ayamattho veditabbo. Tathā hi ayaṃ bojjhaṅgabhāvanānuyutto yogī vipassanākkhaṇe kiccato tadaṅgavivekanissitaṃ, ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṃ, maggakāle pana kiccato samucchedavivekanissitaṃ, ārammaṇato nissaraṇavivekanissitaṃ satisambojjhaṅgaṃ bhāveti. Pañcavidhavivekanissitantipi eke, te hi na kevalaṃ balavavipassanāmaggaḥḥalakkhaṇesu eva bojjhaṅge uddharanti, vipassanāpāḍakakasiṇajjhāna-ānāpānāsubhabrahmavihārajjhānesupi uddharanti. Na ca paṭisiddhā Aṭṭhakathācariyehi. Tasmā tesāṃ matena etesaṃ jhānānaṃ pavattikkhaṇe kiccato eva vikkhambhanavivekanissitaṃ.

1. Saṃ 3. 99 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 100 piṭṭhe.

Yathā ca “vipassanākkhaṇe ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṃ”ti vuttaṃ, evaṃ paṭippassaddhivivekanissitaṃpi bhāvetīti vattum vaṭṭati. Esa nayo **virāganissitā**dīsu. Vivekaṭṭhā eva hi virāgādayo.

Kevalañhettha **vossaggo** duvidho pariccāgavossaggo ca pakkhandanavossaggo cāti. Tattha **pariccāgavossaggoti** vipassanākkhaṇe ca tadanāgavasena, maggakkhaṇe ca samucchedavasena kilesappahānaṃ. **Pakkhandanavossaggoti** vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe pana ārammaṇakaraṇena nibbānapakkhandanaṃ. Tadubhayampi imasmiṃ lokiyalokuttaramissake atthavaṇṇanānaye vaṭṭati. Tathā hi ayaṃ satisambojjhaṅgo yathāvuttena pakārena kilese pariccajati, nibbānañca pakkhandati. **Vossaggapariṇāmi**nti iminā pana sakalena vacanena vossaggattaṃ pariṇamantaṃ pariṇatañca paripaccantaṃ paripakkañcāti. Idaṃ vuttaṃ hoti “ayañhi bojjhaṅgabhāvanānuyutto bhikkhu yathā satisambojjhaṅgo kilesapariccāgavossaggattaṃ nibbānapakkhandanavossaggattañca paripaccati, yathā ca paripakko hoti, tathā naṃ bhāveti”ti. Esa nayo sesambojjhaṅgesu.

Idha pana nibbānaṃyeva sabbasaṅkhatehi vivittattā **viveko**, sabbesaṃ virāgabhāvato **virāgo**, nirodhabhāvato **nirodhoti** vuttaṃ. Maggo eva ca vossaggapariṇāmī, tasmā satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattiyā vivekanissitaṃ. Tathā **virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ**. Tañca kho ariyamaggakkhaṇupattiyā kilesānaṃ samucchedato pariccāgabhāvena ca nibbānapakkhandanabhāvena ca pariṇataṃ paripakkanti ayameva attho daṭṭhabbo. Esa nayo sesambojjhaṅgesu.

Yañhissāti etesu bojjhaṅgesu yaṃkiñci assa. Sesāṃ vuttanayameva. Āsavupattiyaṃ panettha imesaṃ uparimaggattayasampayuttānaṃ bojjhaṅgānaṃ abhāvitattā ye uppajjeyyūṃ kāmāsavo bhavāsavo avijjāsavoti tayo āsavā, bhāvayato evaṃsa te āsavā na hontīti ayaṃ nayo veditabbo.

Ime vuccanti -pa- bhāvanā pahātabbāti ime tayo āsavā imāya maggattayasampayuttāya bojjhaṅgabhāvanāya pahātabbāti vuccantīti veditabbā.

28. Idāni imehi sattahākārehi pahīnāsavaṃ bhikkhuṃ thomento āsavappahāne cassa ānisaṃsaṃ dassento eteheva ca kāraṇehi āsavappahāne sattānaṃ ussukkaṃ janento **yato kho bhikkhave -pa- antamakāsi dukkhassāti** āha. Tattha **yato khoti** sāmivacane tokāro, yassa khoti vuttaṃ hoti. Porāṇā pana yasmiṃ kāleti vaṇṇayanti. **Ye āsavā dassanā pahātabbāti** ye āsavā dassanena pahātabbā, te dassaneneva pahīnā honti, na appahīnesuyeve pahīnasaññī hoti. Evaṃ sabbattha vitthāro.

Sabbāsavaṣaṃvarasaṃvutoti sabbehi āsavapidhānehi pihito, sabbesaṃ vā āsavānaṃ pidhānehi pihito. **Accehchi taṇhanti** sabbampi taṇhaṃ chindi saṃchindi samucchindi. **Vivattayi saṃyojananti** dasavidhampi saṃyojanaṃ parivattayi nimmalamakāsi. **Sammāti** hetunā kāraṇena. **Mānābhisamayāti** mānassa dassanābhisamayā pahānābhisamayā ca. Arahattamaggo hi kiccavasena mānaṃ passati, ayamassa dassanābhisamayo. Tena diṭṭho pana so tāvadeva pahīyati diṭṭhavisena diṭṭhasattānaṃ¹ jīvitaṃ viya. Ayamassa pahānābhisamayo.

Antamakāsi dukkhassāti evaṃ arahattamaggena sammā mānassa diṭṭhattā pahīnattā ca ye ime “kāyabandhanassa anto jīrati². Haritantaṃ vā”³ evaṃ vutta-antimamariyādanto ca, “antamidaṃ bhikkhave jīvikānaṃ”⁴ evaṃ vuttalāmakanto ca, “sakkāyo eko anto”⁵ evaṃ vuttakoṭṭhāsanto ca, “esevanto dukkhassa sabbapaccayasāṅkhayā”⁶ evaṃ vuttakoṭṭanto cāti evaṃ cattāro antā, tesu sabbasseva vaṭṭadukkhassa antaṃ catutthakoṭṭisaṅkhātāṃ antimakoṭṭisaṅkhātāṃ antamakāsi paricchedaṃ parivaṭumaṃ akāsi, antimasamussayamattāvasesaṃ dukkhamakāsīti vuttaṃ hoti.

Attamanā te bhikkhūti sakamanā tuṭṭhamanā, pītisomanassehi vā sampayuttamanā hutvā. **Bhagavato bhāsitaṃ abhinanduntī** idaṃ dukkhassa

1. Dāṭhavisena daṭṭhasattānaṃ (Syā) 2. Vi 4. 277 piṭṭhe. 3. Ma 1. 246 piṭṭhe.

4. Khu 1. 255; Saṃ 2. 76 piṭṭhe. 5. Aṃ 2. 351 piṭṭhe. 6. Saṃ 1. 311 piṭṭhe.

antakiriyaṃpariyosānaṃ Bhagavato bhāsitaṃ sukathitaṃ sulapitaṃ,
evametaṃ Bhagavā evametaṃ Sugatāti matthakena sampaṭicchantā
abbhanumodimsūti.

Sesamettha yaṃ na vuttaṃ, taṃ pubbe vuttattā suviññeyyattā ca na
vuttaṃ. Tasmā sabbaṃ vuttānusārena anupadaso paccavekkhitabbaṃ.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sabbāsavasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dhammadāyādasuttavaṇṇanā

29. **Evam me sutanti** Dhammadāyādasuttaṃ. Yasmā panassa
aṭṭhuppattiko nikkhepo, tasmā taṃ dassetvāvassa apubbapadavaṇṇanaṃ
karissāma. Katarāya ca pana idaṃ aṭṭhuppattiyā nikkhittanti. Lābhasakkāre.
Bhagavato kira mahālābhasakkāro uppajji. Yathā taṃ cattāro asaṅkhyeyye
pūritadānapāramisañcayassa sabbadisāsu yamakamahāmegho vuṭṭhahitvā
mahoghaṃ viya sabbapāramiyo ekasmiṃ attabhāve vipākaṃ dassāmāti
sampiṇḍitā viya lābhasakkāramahoghaṃ nibbattayimsu. Tato tato
annapānayānavatthamālāgandhavilepanādihatthā khattiyabrāhmaṇādayo
āgantvā “kahaṃ Buddho kahaṃ Bhagavā kahaṃ devadevo narāsabho
purisasīho”ti Bhagavantam pariyesanti. Sakaṭasatehipi paccaye āharitvā
okāsaṃ alabhamānā samantā gāvutappamāṇampi sakaṭadhurena
sakaṭadhuramāhaccatiṭṭhanti ceva anubandhanti ca
andhakavindabrāhmaṇādayo viya. Sabbaṃ Khandhake tesu tesu suttesu ca
āgatanayeneva veditabbaṃ. Yathā ca Bhagavato, evaṃ bhikkhusaṃghassāpi.

Vuttampi cetam “tena kho pana samayena Bhagavā sakkato hoti
garukato mānito pūjito apacito lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsana-
gilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ, Bhikkhusaṃghopi kho sakkato
hoti -pa- parikkhārānaṃ”ti¹. Tathā

1. Khu 1. 89 piṭṭhe.

“yāvatā kho Cunda etarahi saṃgho vā gaṇo vā loke uppanno, nāhaṃ Cunda aññaṃ ekasaṃghampi samanupassāmi, evaṃ lābhaggayasaggapattāṃ, yathariva Cunda bhikkhusaṃgho”¹.

Svāyaṃ Bhagavato ca bhikkhusaṃghassa ca uppanno lābhasakkāro ekato hutvā dvinnāṃ mahānadīnaṃ udakamiva appameyyo ahoṣi. Kamena bhikkhū paccayagarukā paccayabāhulikā ahesuṃ. Pacchābhattampi telamadhuphāṇitādīsu āhaṭesu gaṇḍiṃ yeva paharitvā “amhākaṃ ācariyassa detha, upajjhāyassa dethā”²ti uccāsaddamahāsaddaṃ karonti. Sā ca nesaṃ pavatti Bhagavatopi pākaṭā ahoṣi. Tato Bhagavā ananucchavikanti dhammasaṃvegaṃ uppādetvā cintesi—

“Paccayā akappiyāti na sakkā sikkhāpadaṃ paññāpetuṃ. Paccayapaṭibaddhā hi kulaputtānaṃ samaṇadhammavutti. Handāhaṃ dhammadāyādapaṭipadaṃ desemi. Sā sikkhākāmānaṃ kulaputtānaṃ sikkhāpadapaññatti viya bhavissati nagaradvāre ṭhapitasabbakāyika-ādāso viya ca, yathā hi nagaradvāre ṭhapite sabbakāyike ādāse cattāro vaṇṇā attano chāyaṃ disvā vajjaṃ pahāya niddosā honti, evameva sikkhākāmā kulaputtā payogamaṇḍanena² attānaṃ maṇḍetukāmā imaṃ sabbakāyikādāsūpamaṃ desanaṃ āvajjitvā āmisadāyādapaṭipadaṃ vajjetvā dhammadāyādapaṭipadaṃ pūrentā khippameva jātijarāmarāṇassa antaṃ karissantī”²ti. Imissā aṭṭhuppattiyā idaṃ suttaṃ abhāsi.

Tattha **dhammadāyādā me bhikkhave bhavatha, mā āmisadāyādāti** dhammassa me dāyādā bhikkhave bhavatha, mā āmisassa. Yo mayhaṃ dhammo, tassa paṭiggāhakā bhavatha. Yañca kho mayhaṃ āmisāṃ, tassa mā paṭiggāhakā bhavathāti vuttaṃ hoti. Tattha dhammopi duvidho nippariyāyadhammo pariyāyadhammoti. Āmisampi duvidhaṃ nippariyāyāmisāṃ pariyāyāmisanti. Kathaṃ? Maggaphalanibbānabhedo hi navavidhopi lokuttaradhammo **nippariyāyadhammo** nibbattitadhammo, na yena kenaci pariyāyena kāraṇena vā lesena vā dhammo. Yaṃ panidaṃ vivaṭṭūpanissitaṃ kusalaṃ, seyyathidaṃ,

1. Dī 3. 104 piṭṭhe.

2. Sikkhāyogamaṇḍanena (Sī)

idhekacco vivaṭṭaṃ patthento dānaṃ deti, sīlaṃ samādiyati,
 uposathakammaṃ karoti, gandhamālādīhi vatthupūjaṃ karoti, dhammaṃ
 suṇāti deseti jhānasamāpattiyo nibbatteti, evaṃ karonto anupubbena
 nippariyāyadhammaṃ amataṃ nibbānaṃ paṭilabhati, ayaṃ
pariyāyadhammo. Tathā cīvarādayo cattāro paccayā **nippariyāyāmisameva**,
 na aññena pariyāyena kāraṇena vā lesena vā āmisarṃ. Yaṃ panidaṃ
 vaṭṭagāmikusalāṃ, seyyathidaṃ, idhekacco vaṭṭaṃ patthento
 sampattibhavaṃ icchamāno dānaṃ deti -pa- samāpattiyo nibbatteti, evaṃ
 karonto anupubbena devamanussasampattiṃ paṭilabhati, idaṃ
pariyāyāmisarṃ nāma.

Tattha nippariyāyadhammopi Bhagavatoyeva santako. Bhagavatā hi
 kathitattā bhikkhū maggaphalanibbānāni adhigacchanti. Vuttampi cetāṃ “so
 hi brāhmaṇa Bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā, asaṇṇjātassa
 maggassa saṇjanetā, anakkhātassa maggassa akkhātā, maggaññū maggavidū
 maggakovidō. Maggānugā ca pana etarahi sāvaka viharanti pacchā
 samannāgatā”¹ ti¹ ca, “so hāvuso Bhagavā jānaṃ jānāti, passaṃ passati
 cakkhubhūto ñāṇabhūto dhammabhūto brahmabhūto vattā pavattā atthassa
 ninnetā amatassa dātā dhammassāmī Tathāgato”² ti² ca.

Pariyāyadhammopi Bhagavatoyeva santako. Bhagavatā hi kathitattā
 evaṃ jānanti “vivaṭṭaṃ patthetvā dānaṃ dento -pa- samāpattiyo nibbattento
 anukkamena amataṃ nibbānaṃ paṭilabhati”³ ti. Nippariyāyāmisampi ca
 Bhagavatoyeva santakaṃ. Bhagavatā hi anuññātattāyeva bhikkhūhi
 Jīvakavatthum ādiṃ katvā paṇītacīvaraṃ laddhaṃ. Yathāha “anujānāmi
 bhikkhave gahapaticīvaraṃ. Yo icchati, paṃsukūliko hotu. Yo icchati,
 gahapaticīvaraṃ sādīyatu. Itarītarenapāhaṃ bhikkhave santuṭṭhimyeva
 vaṇṇemī”³ ti³.

Pubbe ca bhikkhū paṇītapīṇḍapātaṃ nālatthum.
 Sapadānapīṇḍiyālopabhojanā evāhesum. Tehi Rājagahe viharantena
 Bhagavatā “anujānāmi bhikkhave saṃghabhattaṃ uddesabhattaṃ
 nimantanāṃ salākabhattaṃ

 1. Ma 3. 59 piṭṭhe.

2. Ma 1. 157 piṭṭhe.

3. Vi 3. 392 piṭṭhe.

pakkhikaṃ uposathikaṃ pāṭipadikaṃ”¹ti evaṃ anuññātattāyeva paṇītabhojanaṃ laddhaṃ. Tathā senāsaṇaṃ. Pubbe hi akatapabbhārarukkhamulādisenāsaṇāyeva bhikkhū ahesuṃ. Te “anujānāmi bhikkhave pañca leṇānī”²ti evaṃ Bhagavatā anuññātattāyeva vihāro adḍhayogo pāsādo hammiyaṃ guhāti imāni senāsaṇāni labhiṃsu. Pubbe ca muttahaṇitakeva bhesajjaṃ akaṃsu. Te Bhagavatāyeva “anujānāmi bhikkhave pañca bhesajjāni, seyyathidaṃ, sappi, navaṇitaṃ, telaṃ, madhu, phāṇitaṃ”³ti evamādinā nayena anuññātattā nānābhesajjāni labhiṃsu.

Pariyāyāmisampi Bhagavatoyeva santakaṃ. Bhagavatā hi kathitattā yeve jānanti “sampattibhavaṃ patthento dānaṃ datvā sīlaṃ -pa- samāpattiyo nibbattetvā anukkamena pariyāyāmiṣaṃ dibbasampattiṃ manussasampattiṃ paṭilabhati”ti. Tadeva, yasmā nippariyāyadhammopi pariyāyadhammopi nippariyāyāmisampi pariyāyāmisampi Bhagavatoyeva santakaṃ, tasmā tattha attano sāmibhāvaṃ dassento āha “dhammadāyādā me bhikkhave bhavatha, mā āmisadāyādā”ti.

Yo mayhaṃ santako duvidhopi dhammo, tassa dāyādā bhavatha. Yaṃ ca kho etaṃ mayhameva santakaṃ āmiṣaṃ, tassa dāyādā mā bhavatha. Dhammakotṭhāsasseva sāmīno bhavatha, mā āmisakotṭhāsassa. Yo hi Jinasāsane pabbajitvā paccayaparamo viharati catūsu taṇhuppādesu sandissamāno nikkhattadhuro dhammānudhammappaṭipattiyaṃ, ayaṃ **āmisadāyādo** nāma. Tādisā mā bhavatha. Yo pana anuññātapaccayesu appicchatādīni nissāya paṭisaṅkhā sevamāno paṭipattiparamo viharati catūsu ariyavaṃsesu sandissamāno, ayaṃ **dhammadāyādo** nāma. Tādisā bhavathāti vuttaṃ hoti.

Idāni yesaṃ tattha etadahosi, bhavissati vā anāgatamaddhānaṃ “kiṃ nu kho Bhagavā sāvakaṇaṃ alābhatthiko evamāhā”ti tesaṃ atipaṇītalābhatthiko ahaṃ evaṃ vadāmīti dassetuṃ āha **atthi me tumhesu -pa- no āmisadāyādāti**.

1. Vi 4. 329 piṭṭhe.

2. Vi 4. 290 piṭṭhe.

3. Vi 3. 290 piṭṭhe.

Tassāyamattho, atthi me tumhesu anukampā anuddayā hitesitā, kena nu kho kāraṇena kena upāyena sāvakā dhammadāyādā assu dhammakotṭhāsasāmino, no āmisadāyādāti. Ayaṃ pana adhippāyo, passati kira Bhagavā āmisagarukānaṃ āmise upakkhalitānaṃ atītakāle tāva Kāpilassa bhikkhuno, “saṅghāṭipi ādittā hotī”¹ti ādinā nayena āgatapāpabhikkhubhikkhunīsikkhamānādīnaṃ ca anekasatānaṃ apāyaparipūraṇattaṃ attano sāsane pabbajitānaṃca Devadattādīnaṃ. Dhammagarukānaṃ pana Sāriputtamoggallānamahākassapādīnaṃ abhiññāpaṭisambhidādiguṇappaṭilābhaṃ. Tasmā tesaṃ apāyā parimuttiṃ sabbaguṇasampattiṃca icchanto āha “atthi me tumhesu anukampā kinti me sāvakā dhammadāyādā bhaveyyuṃ, no āmisadāyādā”ti. Paccayagaruko ca catuparisantare kūṭakahāpaṇo viya nibbutaṅgāro viya ca nittejo nippabho hoti. Tato vivattitacitto dhammagaruko tejavā sīhova abhibhuyyacārī, tasmāpi evamāha “atthi me -pa- no āmisadāyādā”ti.

Evam “dhammadāyādā me bhikkhave bhavatha, mā āmisadāyādā”ti idaṃ anukampāya paṇītataṃ lābhaṃ icchantena vuttaṃ, no alābhatthikenāti sāvetvā idāni imassa ovādassa akaraṇe ādīnavaṃ dassento āha “tumhe ca me bhikkhave -pa- no dhammadāyādā”ti. Tattha **tumhepi tena ādiyā² bhaveyyāthāti** tumhepi tena āmisadāyādabhāvena no dhammadāyādabhāvena ādiyā² bhaveyyātha apadisitabbā³ visuṃ kātabbā vavatthapetabbā, viññūhi gārayhā bhaveyyāthāti vuttaṃ hoti. Kinti? Āmisadāyādā Satthusāvaka viharanti, no dhammadāyādāti.

Ahampi tena ādiyo bhaveyyanti ahampi tena tumhākaṃ āmisadāyādabhāvena no dhammadāyādabhāvena gārayho bhaveyyaṃ. Kinti? Āmisa -pa- dāyādāti. Idaṃ Bhagavā tesaṃ atīva mudukaraṇatthaṃ āha. Ayañhi ettha adhippāyo, sace bhikkhave tumhe āmisalolā carissatha, tattha viññū maṃ garahissanti “kathañhi nāma sabbaññū samāno attano

1. Vi 1. 148 piṭṭhe, Saṃ 1. 451 piṭṭhe ca.

2. Ādissā (Sī, Syā)

3. Avadisitabbā (Sī, Syā)

sāvake dhammadāyāde no āmisadāyāde kātuṃ na sakkotī”ti. Seyyathāpi nāma anākappasampanne bhikkhū disvā ācariyupajjhāye garahanti “kassime saddhivihārikā, kassantevāsikā”ti, seyyathā vā pana kulakumārake vā kulakumārīkāyo vā dussīle pāpadhamme disvā mātāpitaro garahanti “kassime puttā, kassa dhītaro”ti, evameva maṃ viññū garahissanti “kathañhi nāma sabbaññū samāno attano sāvake dhammadāyāde no āmisadāyāde kātuṃ na sakkotī”ti.

Evam imassa ovādassa akaraṇe ādīnavaṃ dassetvā karaṇe ānisaṃsaṃ dassento **tumhe ca meti**-ādimāha. Tattha **ahampi tena na ādiyo bhaveyyanti** seyyathāpi nāma vattaparipūrake daharabhikkhū uddesaparipucchāsampanne Vassasatikatthere viya

ākappasampanne disvā, kassa saddhivihārikā, kassantevāsikāti, asukassāti, “patirūpaṃ therassa, paṭibalo vata ovadituṃ anusāsituṃ”ti ācariyupajjhāyā na ādiyā na gārayhā bhavanti, evameva ahampi tena tumhākaṃ dhammadāyādabhāvena no āmisadāyādabhāvena kassa sāvakā nālakaṭṭhapaṭipadaṃ tuvaṭṭakapaṭipadaṃ candūpamaṭipadaṃ rathavinītaṭipadaṃ mahāgosīṅgasālapaṭipadaṃ mahāsuññatapaṭipadaṃ paṭipannā catupaccayasantosabhāvanārāma-ariyavaṃsesu sakkhibhūtā paccayagedhato vivattamānasā abbhā muttacandasamā viharantīti, “samaṇassa Gotamassā”ti vutte “sabbaññū vata Bhagavā, asakkhi vata sāvake āmisadāyādapaṭipadaṃ chaḍḍāpetvā dhammadāyādapaṭipattipūrake kātuṃ”ti viññūnaṃ na ādiyo na gārayho bhaveyyanti. Evamimasmimṃ pade adhippāyaṃ ñatvā sesaṃ kaṇhapakkhe vuttanayapaccanīkena veditabbaṃ. Evam imassa ovādassa karaṇe ānisaṃsaṃ dassetvā idāni taṃ ovādaṃ niyyātento¹ āha “tasmātiha me bhikkhave -pa- no āmisadāyādā”ti.

30. Evamimaṃ ovādaṃ niyyātetvā idāni tassā dhammadāyādapaṭipattiyā paripūrakārīm thometuṃ **idhāhaṃ bhikkhave**ti-ādimāha. Bhagavato hi thomaṇaṃ sutvāpi hontiyeva tadatthāya² paṭipajjitāro.

1. Niyyādentō (Ka)

2. Tathattāya (Sī, Syā)

Tattha **idhāti** nipātapadametaṃ. **Bhuttāvī**ti bhuttavā, katabhattakiccoti vuttaṃ hoti. **Pavāritoti** yāvadatthapavāraṇāya pavārito, yāvadatthaṃ bhuñjitvā paṭikkhattabhojano tittovāti vuttaṃ hoti. Catubbidhā hi pavāraṇā vassaṃvuṭṭhapavāraṇā paccayapavāraṇā anatirittapavāraṇā yāvadatthapavāraṇāti. Tattha “anujānāmi bhikkhave vassaṃvuṭṭhānaṃ bhikkhūnaṃ tihi ṭhānehi pavāretun”¹ti¹ ayam **vassaṃvuṭṭhapavāraṇā**. “Icchāmaṃ bhante saṃghaṃ catumāsāṃ bhesajjena pavāretun”²ti² ca “aññatra punapavāraṇāya aññatra niccapavāraṇāya”³ti³ ca³ ayam **paccayapavāraṇā**. “Pavārito nāma asanaṃ paññāyati, bhojanaṃ paññāyati, hatthapāse ṭhito abhiharati, paṭikkhepo paññāyati. eso pavārito nāma”⁴ti⁴ ayam **anatirittapavāraṇā**. “Paññitena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesi sampavāresi”⁵ti⁵ ayam **yāvadatthapavāraṇā**. Ayamidha adhippetā. Tena vuttaṃ “pavāritoti yāvadatthapavāraṇāya pavārito”ti.

Paripuṇṇoti bhojanena paripuṇṇo. **Pariyositoti** pariyositabhojano, uttarapadalopo daṭṭhabbo. Yāvatakaṃ bhuñjitabbaṃ, tāvatakaṃ bhuttaṃ hoti, avasitā me bhojanakiriyāti attho. **Suhitoti** dhāto, jighacchādukkhābhāvena vā sukhitoti vuttaṃ hoti. **Yāvadatthoti** yāvatako me bhojanena attho, so sabbo pattoti. Ettha ca purimānaṃ tiṇṇaṃ pacchimāni sādhaṇāni. Yo hi pariyosito, so bhuttāvī hoti. Yo ca suhito, so yāvadatthapavāraṇāya pavārito. Yo yāvadattho, so paripuṇṇoti. Purimāni vā pacchimānaṃ. Yasmā hi bhuttāvī, tasmā pariyosito. Yasmā pavārito, tasmā suhito. Yasmā paripuṇṇo, tasmā yāvadatthoti. Sabbaṃ cetāṃ parikappetvā vuttanti veditabbaṃ.

Siyāti ekaṃse ca vikappane ca. “Pathavīdhātu siyā ajjhakkā, siyā bāhirā”⁶ti⁶ ekaṃse. “Siyā aññatarassa bhikkhuno āpatti vitikkamo”⁷ti⁷ vikappane. Idha ubhayampi vaṭṭati. Atirekova **atirekadhammo**. Tathā **chaḍḍanīyadhammo**. Adhiko ca chaḍḍetabbo ca, na aññaṃ kiñci

1. Vi 3. 223 piṭṭhe.

2. Vi 2. 135 piṭṭhe.

3. Vi 2. 137 piṭṭhe.

4. Vi 2. 111 piṭṭhe.

5. Dī 1. 102. 142 piṭṭhādīsu.

6. Ma 3. 283 piṭṭhe.

7. Ma 3. 29 piṭṭhe.

kātabboti attho. **Athā**ti tamhi kāle. **Jighacchādubbalyaparetā**ti jighacchāya ca dubbalyena ca paretā phuṭṭhā anugatā ca aṭṭhapi dasapi divasāni. Tattha keci jighacchitāpi na dubbalā honti, sakkonti jighaccham sahitum. Ime pana na tādisāti dassetum ubhayamāha. **Tyāhanti** te aham. **Sace ākaṅkathā**ti yadi icchatha.

Appahariteti apparuḥharite, yasmim ṭhāne piṇḍapātajjhottharaṇena vinassanadhammāni tiṇāni natthi, tasminti attho. Tena nittiṇam ca mahātiṇagahanam ca, yattha sakaṇepi chaḍḍite piṇḍapāte tiṇāni na vinassanti, tam ca ṭhānam pariggahitam hoti. Bhūtagāmasikkhāpadassa hi avikopanatthametam vuttam.

Appāṇaketi nippāṇake piṇḍapātajjhottharaṇena maritabbapāṇakarahite vā mahā-udakakkhandhe. Parittodake eva hi bhattapakkhepena ālulite sukhumapāṇakā maranti, na mahātaḷākādīsūti. Pāṇakānurakkhaṇatthañhi etam vuttam. **Opilāpessāmī**ti nimujjāpessāmi.

Tatrekassāti tesu dvīsu ekassa. Yo imam dhammadesanam suṭṭhu sutavā punappunam āvajjeti ca, tam sandhāyāha **vuttam kho panetanti**. Ayam **vuttasaddo** kesohāraṇepi dissati “kāpaṭiko māṇavo daharo vuttasiro”ti-ādīsu¹. Ropitepi “yathā sārādikam bījam, khetto vuttam virūhati”ti-ādīsu². Kathitepi “vuttamidam Bhagavatā, vuttamidam arahatā”ti-ādīsu. Idha pana kathite daṭṭhabbo. Kathitam kho panetanti ayañhissa attho. **Āmisaññataranti** catunnam paccayāmisānam aññataram, ekanti attho. **Yadidanti** nipāto, sabbaliṅgavibhattivacanesu tādisova tattha tattha atthato pariṇāmetabbo. Idha panāssa yo esoti attho. Yo eso piṇḍapāto nāma. Idam āmisaññataranti vuttam hoti. **Yarimūnāhanti** sādhu vatāham. **Evanti** yathā idāni imam khaṇam vītināmemi, evameva rattindivam. **Vītināmeyyanti** khepeyyam ativattāpeyyam.

So tam piṇḍapātanti so tam sadevakena lokena sirasā sampañcchitabbarūpaṃ Sugatātirittampi piṇḍapātam abhuñjitvā dhammāyādabhāvam

1. Ma 2. 380 piṭṭhe.

2. Khu 5. 75 piṭṭhe.

ākaṅkhamāno ādittasīsūpamaṃ paccavekkhitvā teneva jighacchādubbalyena evaṃ taṃ rattindivaṃ vītināmeyya.

Atha dutiyassāti imasmim̐ pana vāre esa saṅkhepo, sace so bhikkhu yaṃnūnāhaṃ -pa- vītināmeyyanti cintento evampi cinteyya, pabbajitena kho vālamigākule araṇṇe bhesajjaṃ viya pañcakāmaguṇavālākule gāme piṇḍapātopi dukkhaṃ pariyesitum̐. Ayaṃ pana piṇḍapāto itipariyesanādīnavavimutto ca Sugatātiritto cāti ubhato sujātakhattiyakumāro viya hoti, yehi ca pañcahi kāraṇehi piṇḍapāto na paribhuñjitabbo hoti. Seyyathidaṃ, puggalaṃ garahitvā na paribhuñjitabbo hoti “alajjipuggalassa santako”ti. Aparisuddha-uppattitāya na paribhuñjitabbo hoti “bhikkhuniparipācana-asantasambhāvanuppanno”ti. Sāmikānukampāya na paribhuñjitabbo hoti “piṇḍapātasāmiko bhikkhu jighacchito”ti. So dhāto tasseva antevāsikādīsu anukampāya na paribhuñjitabbo hoti “antevāsikā aṇṇe vā tappaṭibaddhā jighacchitā”ti, tepi dhātā suhitā, Api ca kho assaddhatāya na paribhuñjitabbo hoti “piṇḍapātasāmiko bhikkhu assaddho”ti. Tehi ca kāraṇehi ayaṃ vimutto. Bhagavā hi lajjīnaṃ aggo, parisuddhupattiko piṇḍapāto, Bhagavā ca dhāto suhito, paccāsīsakopi aṇṇo puggalo natthi, ye loke saddhā, Bhagavā tesaṃ aggoti evaṃ cintetvā ca so taṃ piṇḍapātaṃ bhuñjitvā -pa- vītināmeyya. Ettāvataṃ yopi abhuñjitvā samaṇadhammaṃ karoti, sopi bhuñjitabbakameva piṇḍapātaṃ na bhutto hoti, yopi bhuñjitvā samaṇadhammaṃ karoti, sopi bhuñjitabbakameva bhutto hoti. Natthi piṇḍapāte viseso. Puggale pana atthi viseso. Tasmā taṃ dassento **kiñcāpi** soti-ādimāha.

Tattha **kiñcāpī**ti anujānanappasaṃsanatthe nipāto. Kiṃ anujānāti? Tassa bhikkhuno taṃ anavaJJaparibhogaṃ. Kiṃ pasaṃsati? Bhutvā samaṇadhammakaraṇaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti, yadipi so bhikkhu evaṃ bhuñjitabbameva bhuñjitvā kātabbameva kareyya. **Atha kho asueva me purimo bhikkhū**ti yo purimo bhikkhu tampi piṇḍapātaṃ paṭikkhipitvā samaṇadhammaṃ karoti, soyeva mama dvīsu sūresu sūrataro viya dvīsu paṇḍitesu paṇḍitataro viya ca

pujjataro ca pāsāmsataro ca, dutiyabhikkhuto atirekena pūjanīyo ca pasāmsanīyo cāti vuttaṃ hoti.

Idāni tamatthaṃ kāraṇena sādmento **taṃ kissa hetūti**-ādimāha. Tassattho, tattha siyā tumhākaṃ, kasmā so bhikkhu Bhagavato pujjataro ca pāsāmsataro cāti, **tañhi tassāti** yasmā taṃ piṇḍapāṭapaṭikkhipanaṃ tassa bhikkhuno dīgharattaṃ appicchatāya -pa- vīriyārambhāya saṃvattissati. Kathaṃ? Tassa hi sace aparena samayena paccayesu atricchatā vā pāpicchatā vā mahicchatā vā uppajjissati. Tato naṃ iminā piṇḍapāṭapaṭikkhepaṅkusena nivāressati “are tvaṃ Sugatātirittampi piṇḍapāṭaṃ paṭikkhipitvā īdisaṃ icchaṃ uppādesī”ti evaṃ paccavekkhamāno. Esa nayo asantuṭṭhiyā asallekhassa cuppannassa nivāraṇe. Evaṃ tāvassa appicchatāya santuṭṭhiyā saṃlekhāya saṃvattissati.

Subharatāyāti ettha ayaṃ saṃvaṇṇanā, idhekacco attanopi upaṭṭhākānampi dubbharo hoti dupposo. Ekacco attanopi upaṭṭhākānampi subharo hoti suposo. Kathaṃ? Yo hi ambilādīni laddhā anambilādīni pariyesati, aññassa ghare laddhaṃ aññassa ghare chaḍḍento sabbaṃ gāmaṃ vicaritvā rittapattova vihāraṃ pavisitvā nipajjati, ayaṃ attano dubbharo. Yo pana sālīmaṃsodanādīnaṃ patte pūretvā dinnepi dummukhabhāvaṃ anattamanabhāvameva ca dasseti, tesaṃ vā sammukhāva taṃ piṇḍapāṭaṃ “kiṃ tumhehi dinnan”ti apasādentō sāmaṇeragahaṭṭhādīnampi deti, ayaṃ upaṭṭhākānaṃ dubbharo. Etaṃ disvā manussā dūrato parivajjanti “dubbharo bhikkhu na sakkā positun”ti. Yo pana yaṃkiñci lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā laddhā tuṭṭhacittova bhuñjitvā vihāraṃ gantvā attano kammaṃ karoti, ayaṃ attano subharo. Yo ca paresampi appaṃ vā bahuṃ vā lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā dānaṃ ahīletvā attamano vippasannamukho hutvā tesaṃ sammukhāva paribhuñjitvā yāti, ayaṃ upaṭṭhākānaṃ subharo. Etaṃ disvā manussā ativiya vissatthā honti, “amhākaṃ bhadanto subharo thokenapi tussati, mayameva naṃ posissāmā”ti paṭiññaṃ katvā posenti.

Tattha sace aparena samayena assa attano vā upaṭṭhākānaṃ vā dubbharatānayaena cittaṃ uppajjissati. Tato naṃ iminā piṇḍapāṭapaṭikkhepaṅkusena nivāressati “are tvaṃ Sugatātirittampi piṇḍapāṭaṃ paṭikkhipitvā

īdisaṃ cittaṃ uppādesī”ti evaṃ paccavekkhamāno, evamassa subharatāya saṃvattissati. Sace panassa kosajjaṃ uppajjissati, tampi etenevaṅkusena nivāressati “are tvaṃ nāma tadā Sugatātirittampi piṇḍapātaṃ paṭikkhipitvā tathā jighacchādubbalyaparetopi samaṇadhammaṃ katvā ajja kosajjamanuyuñjasi”ti evaṃ paccavekkhamāno, evamassa vīriyārambhāya saṃvattissati. Evamassa idaṃ piṇḍapātaṃ paṭikkhipanaṃ dīgharattaṃ appicchatāya -pa- vīriyārambhāya saṃvattissati. Evamassime pañca guṇā paripūrā dasa kathāvatthūni paripūressanti.

Kathaṃ? Atra hi Pāliyaṃyeva appicchatāsantuṭṭhitāvīriyārambhavasena tīṇi āgatāni, sesāni sallekkena saṅgahitāni, idaṃ hi sabbakathāvatthūnaṃ nāmameva, yadidaṃ sallekho. Yathāha “yā ca kho ayaṃ Ānanda kathā abhisallekhikā cetovinīvaraṇasappāyā¹ ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati. Seyyathidaṃ, appicchakathā”ti² vitthāro. Evaṃ ime pañca guṇā paripūrā dasa kathāvatthūni paripūressanti. Dasa kathāvatthūni paripūrāni tisso sikkhā paripūressanti.

Kathaṃ? Etesu hi appicchakathā santosakathā asaṃsaggakathā sīlakathāti imā catasso kathā adhisīlasikkhāsaṅgahitāyeva. Pavivekakathā vīriyārambhakathā samādhikathāti imā tisso adhicitasikkhāsaṅgahitā. Paññākathā vimuttikathā vimuttiñāṇadassanakathāti imā tisso adhipaññāsikkhāsaṅgahitāti. Evaṃ dasa kathāvatthūni paripūrāni tisso sikkhā paripūressanti. Tisso sikkhā paripūrā pañca asekkhadhammakhandhe paripūressanti.

Kathaṃ? Paripūrā hi adhisīlasikkhā asekkho sīlakkhandhoyeva hoti, adhicitasikkhā asekkho samādhikkhandho, adhipaññāsikkhā asekkhā paññāvimuttivimuttiñāṇadassanakhandhā evāti evaṃ tisso sikkhā paripūrā pañca asekkhadhammakhandhe paripūressanti. Pañca dhammakhandhā paripūrā amataṃ nibbānaṃ paripūressanti. Seyyathāpi uparipabbate pāvussako mahāmegho

1. Cetovivaraṇasappāyā (Ka)

2. Ma 3. 155. 157 piṭṭhesu.

abhivuttho pabbatakandarasarasākhā paripūreti. Tā paripūrā kusobbhe, kusobbhā mahāsobbhe, mahāsobbhā kunnadiyo, kunnadiyo mahānadiyo, mahānadiyo mahāsamuddasāgaram paripūrenti, evameva tassa bhikkhuno ime pañca guṇā paripūrā dasa kathāvatthūni ādim katvā yāva amataṃ nibbānaṃ paripūressanti. Evamayaṃ bhikkhu dhammadāyādapaṭipadaṃ paṭipanno paramadhammadāyādaṃ labhatīti etamatthaṃ sampassamāno Bhagavā “taṃ kissa hetu, tañhi tassa bhikkhave bhikkhuno”ti-ādimāha.

Evam tassa bhikkhuno pujjatarapāsamsatarabhāvaṃ kārāṇena sādhetvā idāni te bhikkhū tathattāya sanniyojento **tasmātiha me bhikkhave**ti-ādimāha. Kiṃ vuttaṃ hoti, yasmā yo taṃ piṇḍapātaṃ bhuñjitvā samaṇadhammaṃ kareyya, so imehi pañcahi mūlaguṇehi paribāhiro. Yo pana abhuñjitvā kareyya, so imesaṃ bhāgī hoti “tasmātiha me bhikkhave -pa- no āmisadāyādā”ti.

Idamavoca Bhagavāti idaṃ nidānapariyosānato pabhuti yāva no āmisadāyādāti suttappadesaṃ Bhagavā avoca. **Idaṃ vatvāna Sugatoti** idaṃca suttappadesaṃ vatvāva² sobhanāya paṭipadāya gatattā **Sugatoti** saṅkhaṃ pattoyeva Bhagavā. **Uṭṭhāyāsanaṃ vihāraṃ pāvisīti** paññattavarabuddhāsanato uṭṭhahitvā vihāraṃ attano Mahāgandhakuṭiṃ pāvisi asambhinnāya eva parisāya, kasmā? Dhammathomanatthaṃ.

Buddhā kira apariniṭṭhitāya desanāya vihāraṃ pavisantā dvīhi kārāṇehi pavisanti puggalathomanatthaṃ vā dhammathomanatthaṃ vā. Puggalathomanatthaṃ pavisanto evaṃ cintesi “imaṃ mayā saṅkhittena uddesaṃ uddiṭṭhaṃ, vitthārena avibhattaṃ, dhammapaṭiggāhakā bhikkhū uggahetvā Ānandaṃ vā Kaccānaṃ vā upasaṅkamitvā pucchissanti, te mayhaṃ nāṇena saṃsandetvā kathessanti³, tato dhammapaṭiggāhakā puna maṃ pucchissanti, tesaṃ ahaṃ sukathitaṃ bhikkhave Ānandena, sukathitaṃ Kaccānena, maṃ cepi tumhe etamatthaṃ puccheyyātha, ahampi naṃ evameva byākareyyanti evaṃ te puggale thomessāmi, tato tesu gāravaṃ janetvā bhikkhū upasaṅkamissanti, tepi bhikkhū atthe ca dhamme

1. Pabbatakandarapadarasākhā (Sī, Syā) 2. Vatvā ca (Ka) 3. Vissajjessanti (Sī)

ca niyojessanti, te tehi niyojitā tisso sikkhā paripūrentā dukkhassantaṃ karissanti”ti.

Dhammathomanatthaṃ pavisanto evaṃ cintesi, yathā idheva cintesi “mayi vihāraṃ paviṭṭhe tameva āmisadāyādāṃ garahanto dhammadāyādāṃ ca thomento imissaṃyeva parisati nisinno Sāriputto dhammaṃ desessati, evaṃ dvinnampi amhākaṃ ekajjhāsayāya matiyā desitā ayaṃ desanā aggā ca garukā ca bhavissati pāsāṇacchattasadisā. Caturoghanittharaṇaṭṭhena titthe ṭhapitā nāvā viya maggagamanaṭṭhena catuyutta-ājaññaratho viya ca bhavissati. Yathā ca ‘evaṃ karontassa ayaṃ daṇḍo’ti parisati āṇaṃ ṭhapetvā uṭṭhāyāsanaṃ pāsādaṃ āruḷhe rājini tattheva nisinno senāpati taṃ raññā ṭhapitaṃ āṇaṃ pavatteti, evampi mayā ṭhapitaṃ desanaṃ imissaṃyeva parisati nisinno Sāriputto thometvā desessati, evaṃ dvinnampi amhākaṃ matiyā desitā ayaṃ desanā balavatarā majjhanhikasūriyo viya pajjalissati”ti, evaṃ idha dhammathomanatthaṃ uṭṭhāyāsanaṃ vihāraṃ pāvisi.

Īdisesu ca ṭhānesu Bhagavā nisinnāsaneveva antarahito cittagatiyā vihāraṃ pavisatīti veditabbo. Yadi hi kāyagatiyā gaccheyya, sabbā parisā Bhagavantaṃ parivāretvā gaccheyya, sā ekavāraṃ bhinnā puna dussannipātā bhaveyyāti Bhagavā cittagatiyā eva pāvisi.

31. Evaṃ paviṭṭhe pana Bhagavati Bhagavato adhippāyānurūpaṃ taṃ dhammaṃ thometukāmo **tatra kho āyasmā Sāriputto -pa- etadavoca.** Tattha **āyasmāti** piyavacanametaraṃ. **Sāriputtoti** tassa therassa nāmaṃ, tañca kho mātito, na pitito. Rūpasāriyā hi brāhmaṇiyā so putto, tasmā Sāriputtoti vuccati. **Acirapakkantassāti** pakkantassa sato nacirena. **Āvuso bhikkhaveti** ettha pana Buddhā Bhagavanto sāvake ālapantā bhikkhaveti ālapanti. Sāvakaṃ pana Buddhahi sadisā mā homāti āvusoti paṭhamāṃ vatvā pacchā bhikkhaveti bhaṇanti. Buddhahi ca ālapito bhikkhusaṃgho bhadanteti paṭivacanaṃ deti, sāvakehi āvusoti.

Kittāvatā nu kho āvusoti ettha **kittāvatā**ti paricchedavacanaṃ, kittakenāti vuttaṃ hoti. **Nukāro** pucchāyaṃ. **Khokāro** nipātamattaṃ. **Satthu pavivittassa viharatoti** tihi vivekehi kāyacitta-upadhivivekehi Satthuno viharantassa. **Vivekaṃ nānusikkhantī**ti tiṇṇaṃ vivekānaṃ aññatarampi nānusikkhanti, āmisadāyādāva hontīti imamatthaṃ āyasmā Sāriputto bhikkhū pucchi. Esa nayo sukkapakkhepi.

Evam vutte tamatthaṃ sotukāmā bhikkhū **duratopi khoti**-ādimāhaṃsu. Tattha **dūratopi**ti tiroraṭṭhatopi tirojanapadatopi anekayojanagaṇanatopi vuttaṃ hoti. **Santiketi** samīpe. **Aññātunti** jānitum bujjhitum. **Āyasmantaṃyeva Sāriputtaṃ paṭibhātū**ti āyasmato yeva Sāriputtassa bhāgo hotu, āyasmā pana Sāriputto attano bhāgaṃ katvā vibhajātūti vuttaṃ hoti. **Āyasmato** hi bhāgo yadidaṃ atthakkhānaṃ, amhākaṃ pana savanaṃ bhāgoti ayamettha adhippāyo, evaṃ saddalakkhaṇena sameti. Keci pana bhaṇanti “paṭibhātūti dissatū”ti. Apare “upaṭṭhātū”ti. **Dhāressantī**ti uggahessanti pariyāpuṇissanti. Tato nesaṃ kathetukāmo thero **tena hīti**-ādimāha. Tattha **tenā**ti kāraṇavacanaṃ. **Hikāro** nipāto. Yasmā sotukāmāttha, yasmā ca mayhaṃ bhāraṃ āropayittha, tasmā suṇāthāti vuttaṃ hoti. Tepi bhikkhū therassa vacanaṃ sampañcchimsu, tenāha “evamāvusoti -pa-paccassosun”ti.

Atha nesaṃ āmisadāyādaṃ garahantena Bhagavatā “tumhepi tena ādiyā bhaveyyāthā”ti ekenevākārena vuttamatthaṃ tihi ākārehi dassento āyasmā Sāriputto etadavoca “idhāvuso Satthu pavivittassa viharato -pa-. Ettāvatā kho āvuso Satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekaṃ nānusikkhantī”ti.

Ettāvatā yañca Bhagavā āmisadāyādapaṭipadaṃ garahanto “tumhepi tena ādiyā bhaveyyāthā”ti āha, yañca attanā pucchaṃ pucchi “kittāvatā nu kho -pa- nānusikkhantī”ti, tassa vitthārato attho suvibhatto hoti. So ca kho Bhagavato ādiyabhāvaṃ anāmasitvāva. Bhagavatoyeva hi yuttaṃ sāvake anuggaṇhantassa

“ahampi tena ādiyo bhavissāmī”ti vattum, na sāvakanāṃ. Esa nayo sukkapakkhepi, ayaṃ tāvettha anusandhikkamayojanā.

Ayaṃ panatthavaṇṇanā. **Idhā**ti imasmim sāsane, **Satthu pavivittassā**ti Satthuno tīhi vivekehi accantapavivittassa. **Vivekaṃ nānusikkhantī**ti kāyavivekaṃ nānusikkhanti, na paripūrentīti vuttaṃ hoti. Yadi pana tividhaṃ vivekaṃ sandhāya vadeyya, pucchāya aviseso siyā, byākaraṇapakkho hi ayaṃ. Tasmā iminā padena kāyavivekaṃ, “yesañca dhammānan”ti-ādinā cittavivekaṃ, “bāhulikā”ti-ādinā upadhivivekaṃ dassetīti evamettha saṅkhepato attho veditabbo.

Yesañca dhammānanti lobhādayo sandhāyāha, ye parato “tatrāvuso lobho ca pāpako”ti-ādinā nayena vakkhati. **Nappajahantī**ti na pariccajanti, cittavivekaṃ na paripūrentīti vuttaṃ hoti. **Bāhulikā**ti cīvarādibāhullāya paṭipannā. Sāsanaṃ sithilaṃ gaṇhantīti **sāthalikā**. **Okkamane pubbaṅgamā**ti ettha **okkamanā** vuccanti avagamanatṭhena pañca nīvaraṇāni, tena pañcanīvaraṇapubbaṅgamāti vuttaṃ hoti. **Paviveketi** upadhiviveke nibbāne. **Nikkhittadhurā**ti oropitadhurā, tadadhiḡamāya ārambhampi akurumānāti, ettāvatā upadhivivekaṃ na paripūrentīti vuttaṃ hoti.

Ettāvatā aniyameneva vatvā idāni desanaṃ niyamento “tatrāvuso”ti-ādimāha. Kasmā? Sāvaka “tīhi ṭhānehī”ti evaṇhi aniyametvā vuccamāne “kampī maññe¹ bhaṇati, na amhe”ti udāsīnāpi honti. “Therā navā majjhimā”ti evaṃ pana niyametvā vuccamāne amhe bhaṇatīti ādaraṃ karonti. Yathā rañña² “amaccehi nagaravīthiyo sodhetabbā”ti vuttepi “kena nu kho sodhetabbā”ti maññamānā na sodhenti, attano attano gharadvāraṃ sodhetabbanti pana bheriyā nikkhantāya sabbe muhuttana sodhenti ca alaṅkaronti ca, evaṃsāmpadamidaṃ veditabbaṃ.

Tattha **tatrā**ti tesu sāvakesu. **Therā**ti dasa vasse upādāya vuccanti. **Tīhi ṭhānehī**ti tīhi kāraṇehi. Ayaṇhi ṭhānasaddo issariyaṭṭhitikhaṇakāraṇesu dissati. “Kiṃ panāyasmā Devānamindo kammaṃ

1. Tampi aññe (Ka)

2. Rañño (Ka Sī)

katvā imaṃ ṭhānaṃ patto”ti-ādīsu hi issariye dissati. “Ṭhānakusalo hoti akkhaṇavedhī”ti-ādīsu ṭhitiyaṃ. “Ṭhānasovetaṃ Tathāgataṃ paṭibhātī”ti-ādīsu¹ khaṇe. “Ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato”ti-ādīsu² kāraṇe. Idha pana kāraṇeyeva. Kāraṇaṃhi yasmā tattha phalaṃ tiṭṭhati tadāyattavuttibhāvena, tasmā ṭhānanti vuccati.

Iminā paṭhamena ṭhānena therā bhikkhū gārayhāti ettha gārayhāti garahitabbā. **Therā** nāma samānā araṇṇavanapatthāni pantāni senāsanaṃ na upenti, gāmantasenāsanaṃ na muñcanti, saṅgaṇikārāmataṃ vaḍḍhenta viharanti, kāyavivekampi na paripūrenti, navamajjhimakāle kīdisā ahesunti evaṃ ninditabbā honti, imaṃ nindaṃ āvuso labhantīti dasseti. **Dutiyena ṭhānenāti** etthāpi ime nāma āvuso therāpi samānā yesaṃ dhammaṇaṃ Satthā pahānamāha, te lobhādidhamme na jahanti, accharāsaṅghātamattampi ekamantaṃ nisīditvā cittekaggataṃ na labhanti, navamajjhimakāle kīdisā ahesunti evaṃ ninditabbā honti, imaṃ nindaṃ āvuso labhantīti dassetīti evaṃ yojanā kātabbā. **Tatīyena ṭhānenāti** etthāpi ime nāma āvuso therāpi samānā itarītarena na yāpenti, cīvara patta senāsana pūtikāyamaṇḍanānuyogamanuyuttā viharanti upadhivivekaṃ apūrayamānā, navamajjhimakāle kīdisā ahesunti evaṃ ninditabbā honti, imaṃ nindaṃ āvuso labhantīti dassetīti evaṃ yojanā veditabbā. Esa nayo majjhimanavavāresu.

Ayaṃ pana viseso. **Majjhimāti** pañca vasse upādāya yāva nava vassā vuccanti. **Navāti** ūnapaṇcavassā vuccanti. Yathā ca tattha navamajjhimakāle kīdisā ahesunti vuttaṃ, evamidha navakāle kīdisā ahesuṃ, therakāle kīdisā bhavissanti, majjhimatherakāle kīdisā bhavissantīti vatvā yojetabbam.

32. Imasmiṃ ca kaṇhapakkhe vuttapaccanīkanayena sukkapakkhe attho veditabbo. Ayaṃ panettha saṅkhepo, ime vata therāpi samānā yojanaparamparāya araṇṇavanapatthāni pantāni senāsanaṃ sevanti, gāmantasenāsanaṃ upagantaṃ yuttakālepi na upagacchanti, evaṃ jīṇṇasarīrāpi

1. Ma 2. 58 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 348 piṭṭhe; Ma 1. 99 piṭṭhe ca.

āraddhavīriyā paccayadāyakānaṃ pasādaṃ janenti, navamajjhimakāle kīdisā ahesunti iminā paṭhamena ṭhānena therā pāsamsā bhavanti, pasamsaṃ labhanti. Lobhādayo pahāya cittavivekaṃ pūrenti, ayampi mahāthero saddhivihārika-antevāsikaparivārīto hutvā nisīdituṃ yuttakālepi īdisepi vaye vattamāne bhattakiccaṃ katvā pavīṭṭho sāyaṃ nikkhamati, sāyaṃ pavīṭṭho pāto nikkhamati, kasiṇaparikkammaṃ karoti, samāpattiyo nibbatteti, maggaphalāni adhigacchati, sabbathāpi cittavivekaṃ pūretīti iminā dutiyena ṭhānena therā bhikkhū pāsamsā bhavanti, pasamsaṃ labhanti. Yasmiṃ kāle therassa paṭṭadukūlakoseyyādīni¹ sukhasamphassāni lahucīvarādīni yuttāni, tasmimpi nāma kāle ayaṃ mahāthero paṃsukūlāni dhāreti, asithilaṃ sāsanaṃ gahetvā vigatanīvaraṇo phalasamāpattiṃ appetvā upadhivivekaṃ paripūrayamāno viharati, navamajjhimakāle kīdiso ahoṣīti iminā tatiyena ṭhānena therā pāsamsā bhavanti, pasamsaṃ labhantīti. Esa nayo majjhimanavavāresu.

33. **Tatrāvusoti** ko anusandhi, evaṃ navahākārehi āmisadāyādapaṭipadaṃ garahanto, navahi dhammadāyādapaṭipadaṃ thomento, aṭṭhārasahākārehi desanaṃ niṭṭhāpetvā, ye te “yesaṃ ca dhammānaṃ Satthā pahānaṃ āha, te ca dhamme na pajahantī”ti evaṃ pahātabbadhammā vuttā, te sarūpato “ime te”ti dassetuṃ idaṃ “tatrāvuso lobho cā”ti-ādimāha, ayaṃ anusandhi.

Api ca heṭṭhā pariyāyeneva dhammo kathito. Āmisaṃ pana pariyāyenapi nippariyāyenapi kathitaṃ. Idāni nippariyāyadhammaṃ lokuttaramaggaṃ kathetuṃ idamāha. Ayampettha anusandhi.

Tattha **tatrāti** atītadesanānidassanaṃ, “Satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekaṃ nānusikkhantī”ti-ādinā nayena vuttadesanāyanti vuttaṃ hoti. **Lobho ca pāpako doso ca pāpakoti** ime dve dhammā pāpakā lāmakā, ime pahātabbāti dasseti. Tattha lubbhanalakkhaṇo **lobho**. Dussanalakkhaṇo **doso**. Tesu lobho āmisadāyādassa paccayānaṃ lābhe hoti, doso alābhe.

1. Paṭṭunnadukūlakoseyyādīni (Ka)

lobhena aladdham pattheti, dosena alabhanto vighātavā hoti. Lobho ca deyyadhamme hoti, doso adāyake vā amanuññadāyake vā. Lobhena navataṇhāmūlake dhamme paripūreti, dosena pañca macchariyāni.

Idāni nesaṃ pahānupāyaṃ dassento **lobhassa ca pahānāyā**ti-ādimāha. Tassattho, tassa pana pāpakassa lobhassa ca dosassa ca pahānāya. **Atthi majjhimā paṭipadā**ti maggaṃ sandhāya idaṃ vuttaṃ. Maggo hi lobho eko anto, doso eko antoti ete dve ante na upeti na upagacchati, vimutto etehi antehi, tasmā “majjhimā paṭipadā”ti vuccati. Etesaṃ majjhe bhavattā **majjhimā**, paṭipajjitabbato ca **paṭipadā**ti. Tathā kāmasukhallikānuyogo eko anto, attakilamathānuyogo eko anto, sassataṃ eko anto, ucchedo eko antoti purimanayeneva vitthāretabbam.

Cakkhukaraṇīti-ādīhi pana tameva paṭipadam thometi. Sāhi saccānaṃ dassanāya saṃvattati dassanapariṇāyakatṭhenāti **cakkhukaraṇī**. Saccānaṃ ñāṇāya saṃvattati viditakaraṇatṭhenāti **ñāṇakaraṇī**. Rāgādīnaṃ ca vūpasamanato **upasamāya saṃvattati**¹. Catunnampi saccānaṃ abhiññeyyabhāvadassanato **abhiññāya saṃvattati**. **Sambodhoti** maggo, tassatthāya saṃvattanato **sambodhāya saṃvattati**. Maggoyeva hi maggatthāya saṃvattati maggena kātabbakiccakaraṇato. ²**Nibbānaṃ** nāma appaccayaṃ, tassa² pana sacchikiriyāya paccakkhakammāya saṃvattanato **nibbānāya saṃvattatī**ti vuccati, ayamettha sāro. Ito aññathā vaṇṇanā papañcā.

Idāni taṃ majjhimapaṭipadam sarūpato dassetukāmo “katamā ca sā”ti pucchitvā “ayamevā”ti-ādinā nayena vissajjeti.

Tattha **ayamevā**ti avadhāraṇavacanam, aññamaggappaṭisedhanattham, Buddhapaccekabuddhabuddhasāvakānaṃ sādharmaṇabhāvadassanattham ca. Vuttaṃ cetam “eseva maggo natthañño, dassanassa visuddhiyā”ti³. Svāyaṃ kilesānaṃ ārakattāpi **ariyo**. Aripahānāya saṃvattatītipi ariyena desitotipi ariyabhāvappaṭilābhāya saṃvattatītipi ariyo. Aṭṭhahi aṅgehi

1. Saṃvattati nāma (Syā, Ka) 2-2. Nibbānāmatassa (Sī) 3. Khu 1. 52 piṭṭhe.

upetattā **aṭṭhaṅgiko**, na ca aṅgavinimutto pañcaṅgikatūriyādīni viya, kilese mārento gacchati, maggati vā nibbānaṃ, maggīyati vā nibbānatthikehi, gammati vā tehi paṭipajjīyatīti **maggo**. **Seyyathidanti** nipāto, tassa katamo so iti ceti attho, katamāni vā tāni aṭṭhaṅgānīti. Ekamekañhi aṅgaṃ maggoyeva. Yathāha “sammādiṭṭhi maggo ceva hetu cā”¹. Porāṇāpi bhaṇanti “dassanamaggo sammādiṭṭhi, abhiniropanamaggo sammāsaṅkappo -pa-avikkhepamaggo sammāsamādhī”²ti.

Sammādiṭṭhādīsu cetesu sammā dassanalakkhaṇā **sammādiṭṭhi**. Sammā abhiniropanalakkhaṇo **sammāsaṅkappo**. Sammā pariggahalakkhaṇā **sammāvācā**. Sammā samuṭṭhānalakkhaṇo **sammākammanto**. Sammā vodānalakkhaṇo **sammā-ājīvo**. Sammā paggahalakkhaṇo **sammāvāyāmo**. Sammā upaṭṭhānalakkhaṇā **sammāsati**. Sammā samādhānalakkhaṇo **sammāsamādhī**. Nibbacanampi nesaṃ sammā passatīti **sammādiṭṭhī** eteneva nayena vedītabbāṃ.

Tattha sammādiṭṭhi uppajjamānā micchādiṭṭhiṃ tappaccanīyakilese² ca avijjaṃ ca pajahati, nibbānañca ārammaṇaṃ karoti, sampayuttadhamme ca passati, te ca kho asammohato, no ārammaṇato, tasmā “sammādiṭṭhī”²ti vuccati.

Sammāsaṅkappo micchāsaṅkappaṃ tappaccanīyakilese ca pajahati, nibbānañca ārammaṇaṃ karoti, sampayuttadhamme ca sammā abhiniropeti, tasmā “sammāsaṅkappo”²ti vuccati.

Sammāvācā micchāvācaṃ tappaccanīyakilese ca pajahati, nibbānañca ārammaṇaṃ karoti, sampayuttadhamme ca sammā pariggaṇhāti, tasmā “sammāvācā”²ti vuccati.

Sammākammanto micchākammantaṃ tappaccanīyakilese ca pajahati, nibbānañca ārammaṇaṃ karoti, sampayuttadhamme ca sammā samuṭṭhāpeti, tasmā “sammākammanto”²ti vuccati.

1. Abhi 1. 212 piṭṭhe.

2. Tappaccanīyakilese (Syā)

Sammā-ājīvo micchā-ājīvaṃ tappaccanīyakilese ca pajahati, nibbānañca ārammaṇaṃ karoti, sampayuttadhamme ca sammā vodāpeti, tasmā “sammā-ājīvo”ti vuccati.

Sammāvāyāmo micchāvāyāmaṃ tappaccanīyakilese ca kosajjaṃ ca pajahati, nibbānañca ārammaṇaṃ karoti, sampayuttadhamme ca sammā paggaṇhāti, tasmā “sammāvāyāmo”ti vuccati.

Sammāsati micchāsatiṃ tappaccanīyakilese ca pajahati, nibbānañca ārammaṇaṃ karoti, sampayuttadhamme ca sammā upaṭṭhāpeti, tasmā “sammāsati”ti vuccati.

Sammāsamādhi micchāsamādhiṃ tappaccanīyakilese ca uddhaccaṃ ca pajahati, nibbānañca ārammaṇaṃ karoti, sampayuttadhamme ca sammā samādhīyati, tasmā “sammāsamādhi”ti vuccati.

Idāni **ayaṃ kho sā āvusoti** tameva paṭipadaṃ nigamento āha. Tassattho, yvāyaṃ cattāropi lokuttaramagge ekato katvā kathito aṭṭhaṅgiko maggo, ayaṃ kho sā āvuso -pa- nibbānāya saṃvattatīti.

Evam pahātabbadhammesu lobhadose tappahānupāyaṃ ca dassetvā idāni aññepi pahātabbadhamme tesam pahānupāyaṃ ca dassento **tatrāvuso kodho cāti**-ādimāha. Tattha kujjhanalakkhaṇo **kodho**, caṇḍikkalakkhaṇo vā, āghātakaraṇaraso, dussanapaccupaṭṭhāno. Upanandhanalakkhaṇo **upanāho**, vera-appaṭinissajjanaraso, kodhānupabandhabhāvapaccupaṭṭhāno. Vuttaṃ cetam “pubbakāle kodho, aparakāle upanāho”ti-ādi¹.

Paraguṇamakkhanalakkhaṇo **makkho**, tesam vināsanaraso, tadavacchādanapaccupaṭṭhāno. Yugaggāhalakkhaṇo **paḷāso**, paraguṇehi attano guṇānaṃ samīkaraṇaraso, paresam guṇappamaṇena upaṭṭhānapaccupaṭṭhāno.

Parasampattikhīyanalakkhaṇā **issā**, tassā akkhamanalakkhaṇā vā, tattha anabhiratirasā, tato vimukhabhāvapaccupaṭṭhānā. Attano

1. Abhi 2. 371 piṭṭhe.

sampattinigūhanalakkhaṇaṃ **maccheram**, attano sampattiyā parehi sādharmaṇabhāva-asukhāyanarasaṃ, saṅkocanapaccupaṭṭhānaṃ.

Katapāpapaṭicchādanalakkhaṇā **māyā**, tassa nigūhanarasaṃ, tadāvaraṇapaccupaṭṭhānā. Attano aviḍḍamānaguṇapakāsanalakkhaṇaṃ **sāṭheyyam**, tesam samudāharaṇarasaṃ, sarīrākārehipi tesam vibhūtakaraṇapaccupaṭṭhānaṃ.

Cittassa uddhumātabhāvalakkhaṇo **thambho**, appatissayavuttiraso, amaddavatāpaccupaṭṭhāno. Karaṇuttariyalakkhaṇo **sārambho**, vipaccanikatāraso, agāravapaccupaṭṭhāno.

Uṇṇatilakkhaṇo **māno**, ahaṃkāraraso, uddhumātabhāvapaccupaṭṭhāno. Abbhūṇṇatilakkhaṇo **atimāno**, ativiya ahaṃkāraraso accuddhumātabhāvapaccupaṭṭhāno.

Mattabhāvalakkhaṇo **mado**, madaggāhaṇaraso, ummādapaccupaṭṭhāno. Pañcasu kāmaguṇesu cittavossaggalakkhaṇo **pamādo**, vossaggānuppadānaraso, sativippavāsapaccupaṭṭhānoti evaṃ imesaṃ dhammānaṃ lakkhaṇādīni veditabbāni. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana “tattha katamo kodho”ti-ādinā Vibhaṅge¹ vuttanayeneva veditabbo.

Visesato cettha āmisadāyādo attanā alabhanto aññassa lābhino kujjhati, tassa sakim uppanno kodho **kodhoyeva**, tatuttari **upanāho**. So evaṃ kuddho upanayhanto ca santepi aññassa lābhino guṇe makkheti, ahampi tādisoti ca yugaggāhaṃ gaṇhāti, ayamassa makkho ca paḷāso ca, evaṃ makkhī paḷāsī tassa lābhasakkārādīsu kim imassa imināti issati padussati, ayamassa **issā**. Sace panassa kāci sampatti hoti, tassā tena sādharmaṇabhāvaṃ na sahati, idamassa **maccheram**. Lābhahetu kho pana attano santepi dose paṭicchādeti, ayamassa **māyā**. Asantepi guṇe pakāseti, idamassa **sāṭheyyam**. So evaṃ paṭipanno sace yathādhippāyaṃ lābhaṃ labhati, tena thaddho hoti amuducitto, nayidaṃ evaṃ kātābbanti ovadituṃ asakkuṇeyyo, ayamassa **thambho**. Sace pana naṃ koci kiñci vadati “nayidaṃ evaṃkātābban”ti, tena sāraddhacitto hoti bhākuṭikamukho “ko

1. Abhi 2. 371 piṭṭhe.

me tvaṇ”ti pasayha bāṇī, ayamassa **sārambho**. Tato thambhena “ahameva seyyo”ti attānaṃ maññaṇto mānī hoti. Sārambhena “ke ime”ti pare atimaññaṇto atimānī, ayamassa **māno** ca **atimāno** ca. So tehi mānātimānehi jātimadādi-anekarūpaṃ madam janeti, matto samāno kāmaguṇādibhedesu vatthūsu pamajjati, ayamassa **mado** ca **pamādo** cāti.

Evaṃ āmisadāyādo aparimutto hoti imehi pāpakehi dhammehi aññehi ca evarūpehi. Evaṃ tāvattha pahātabbadhammā veditabbā. Pahānupāyo pāṭhato ca atthato ca sabbattha nibbisesoyeva.

Ñānaparicayaapāṭavattham panettha ayaṃ bhedo ca kamo ca bhāvanānayo ca veditabbo. Tattha **bhedo** tāva, ayañhi majjhimā paṭipadā kadāci ariyo aṭṭhaṅgiko maggo hoti, kadāci sattaṅgiko. Ayañhi lokuttarapaṭhamajjhānavasena uppajjamāno aṭṭhaṅgiko maggo hoti, avasesajjhānavasena sattaṅgiko. Ukkaṭṭhaniddesato panidha aṭṭhaṅgikoti vutto. Ito parañhi maggaṅgaṃ natthi. Evaṃ tāvettha bhedo veditabbo.

Yasmā pana sabbakusalānaṃ sammādiṭṭhi seṭṭhā, yathāha “pañña hi seṭṭhā kusalā vadanti”ti¹. Kusalavāre ca pubbaṅgamā, yathāha “kathaṇa bhikkhave sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hoti, sammādiṭṭhiṃ sammādiṭṭhīti pajānāti, micchādiṭṭhiṃ micchādiṭṭhīti pajānāti”ti² vitthāro. Yathā cāha “vijjā ca kho bhikkhave pubbaṅgamā kusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiya”ti. Tappabhavābhiniḍḍattāni sesaṅgāni, yathāha “sammādiṭṭhiṃ sammāsaṅkappo pahoti -pa- sammāsatissa sammāsamādhi pahoti”ti³. Tasmā iminā kamena etāni aṅgāni vuttānīti evamettha **kamo** veditabbo.

Bhāvanānayoti koci samathapubbaṅgaṃ vipassanaṃ bhāveti, koci vipassanāpubbaṅgaṃ samathaṃ. Kathaṃ? Idhekacco paṭhamam upacārasamādhim vā appanāsamādhim vā uppādeti, ayaṃ samatho, so taṇca taṇsāmpayutte ca dhamme aniccādihi vipassati, ayaṃ vipassanā. Iti paṭhamam samatho, pacchā vipassanā. Tena vuccati “samathapubbaṅgaṃ vipassanaṃ bhāveti”ti. Tassa samathapubbaṅgaṃ vipassanaṃ bhāvayato maggo sañjāyati, so tam maggaṃ

1. Khu 6. 10 piṭṭhe.

2. Ma 3. 116 piṭṭhe.

3. Ma 3. 120 piṭṭhe.

āsevati bhāveti bahulikaroti, tassa taṃ maggaṃ āsevato bhāvayato bahulikaroto saṃyojanāni pahīyanti, anusayā byantīhonti¹, evaṃ samathapubbaṅgamaṃ vipassanaṃ bhāveti.

Idha panekacco vuttappakāraṃ samathaṃ anuppādetvāva pañcupādānakkhandhe aniccādihi vipassati, ayaṃ vipassanā. Tassa vipassanāpāripūriyā tattha jātānaṃ dhammānaṃ vossaggārammaṇato uppajjati cittassa ekaggatā, ayaṃ samatho. Iti paṭhamāṃ vipassanā, pacchā samatho. Tena vuccati “vipassanāpubbaṅgamaṃ samathaṃ bhāveti”ti. Tassa vipassanāpubbaṅgamaṃ samathaṃ bhāvayato maggo sañjāyati, so taṃ maggaṃ āsevati -pa- bahulikaroti, tassa taṃ maggaṃ āsevato -pa- anusayā byantīhonti¹, evaṃ vipassanāpubbaṅgamaṃ samathaṃ bhāveti.

Samathapubbaṅgamaṃ pana vipassanaṃ bhāvayatopi vipassanāpubbaṅgamaṃ samathaṃ bhāvayatopi lokuttaramaggakkhaṇe samathavipassanā yuganaddhāva honti. Evamettha bhāvanānayo veditabboti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Dhammadāyādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Bhayabheravasuttavaṇṇanā

34. **Evaṃ me sutanti** Bhayabheravasuttaṃ. Tatrāyaṃ apubbapadavaṇṇanā—**athā**ti avicchedanatthe nipāto. **K**hoti avadhāraṇatthe, Bhagavato Sāvatthiyaṃ vihāre avicchinneyevāti vuttaṃ hoti. **Jāṇussoṇī**ti netāṃ tassa mātāpitūhi katanāmaṃ, api ca kho ṭhānantarapaṭilābhaladdhaṃ. Jāṇussoṇiṭṭhānaṃ kira nāmetaṃ purohitaṭṭhānaṃ, taṃ tassa raññā dinnā, tasmā “Jāṇussoṇi”ti vuccati. Brahmaṃ aṇatīti **brāhmaṇo**, mante sajjhāyatīti attho, idameva hi jātibrāhmaṇānaṃ niruttivacanaṃ. Ariyā pana bāhitapāpattā **brāhmaṇā**ti vuccanti.

1. Am 1. 475; Khu 9. 282 piṭṭhesu tannissayapāli.

Yena Bhagavā tenupasaṅkamīti yenāti bhummatthe karaṇavacanaṃ, tasmā yattha Bhagavā, tattha upasaṅkamīti evamettha attho daṭṭhabbo. Yena vā karaṇena Bhagavā devamanussehi upasaṅkamitabbo, tena karaṇena upasaṅkamīti evamettha attho daṭṭhabbo. Kena ca karaṇena Bhagavā upasaṅkamitabbo? Nānappakāraguṇavisesādhigamādhippāyena, sādupalūpabhogādhippāyena dijjagaṇehi niccaphalitamahārukkho viya.

Upasaṅkamīti ca gatoti vuttaṃ hoti. **Upasaṅkamitvāti** upAsaṅKamanapariyosānadīpanaṃ. Atha vā evaṃ gato tato āsannataraṃ ṭhānaṃ Bhagavato samīpasaṅkhātaraṃ gantvātipi vuttaṃ hoti. **Bhagavatā saddhiṃ sammodīti** yathā khamanīyādīni pucchanto Bhagavā tena, evaṃ sopi Bhagavatā saddhiṃ samappavattamodo ahosi, sītodakaṃ viya uṇhodakena sammoditaṃ ekībhāvaṃ agamāsi. Yāya ca “kacci te bho Gotama khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kacci bho Gotamassa Gotamasāvakanāṃ ca appābādhaṃ appātākaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāro”ti-ādikāya kathāya sammodi, taṃ pītipāmojjasaṅkhātasammodajananato sammodituṃ yuttabhāvato ca **sammodanīyaṃ**, atthabyañjanamadhuratāya sucirampi kālaṃ sāretuṃ nīrantaraṃ pavattetuṃ araharūpato saritabba bhāvato ca **sāraṇīyaṃ**. Suyyamānasukhato ca sammodanīyaṃ, anussariyamānasukhato ca sāraṇīyaṃ. Tathā byañjanaparisuddhatāya sammodanīyaṃ, atthaparisuddhatāya sāraṇīyanti evaṃ anekehi pariyāyehi sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā pariyosāpetvā niṭṭhāpetvā yenatthena āgato, taṃ pucchitukāmo ekamantaṃ nisīdi.

Ekamantanti bhāvanapuṃsakaniddeso, “visamaṃ candimasūriyā parivattanti”ti-ādīsu¹ viya. Tasmā yathā nisinno ekamantaṃ nisinno hoti, tathā nisīdīti evamettha attho daṭṭhabbo. Bhummatthe vā etaṃ upayogavacanaṃ. **Nisīdīti** upāvisi. Paṇḍitā hi purisā garuṭṭhāniyaṃ upasaṅkamitvā āsanakusalatāya ekamantaṃ nisīdanti, ayaṅca nesaṃ aññātaro, tasmā ekamantaṃ nisīdi.

Kathaṃ nisinno pana ekamantaṃ nisinno hotīti. Cha nisajjadose vajjetvā. Seyyathidaṃ, atidūraṃ accāsannaṃ uparivātaṃ unnatapadesaṃ atisammukhaṃ atipacchāti. Atidūre nisinno hi sace kathetukāmo hoti,

1. Am 1. 386 piṭṭhe.

uccāsaddena kathetabbaṃ hoti. Accāsanne nisinno saṃghaṭṭanaṃ karoti. Uparivāte nisinno sarīragandhena bādhati. Unnatappadese nisinno agāravaṃ pakāseti. Atisammukhā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, cakkhunā cakkhum āhacca daṭṭhabbaṃ hoti. Atipacchā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, gīvaṃ pasāretvā daṭṭhabbaṃ hoti. Tasmā ayampi ete cha nisajjadose vajjetvā nisīdi, tena vuttaṃ “ekamantaṃ nisīdi”ti.

Yemeti ye ime. **Kulaputtā**ti duvidhā kulaputtā jātikulaputtā ācārakulaputtā. Tattha “tena kho pana samayena Raṭṭhapālo nāma kulaputto tasmīmyeva Thullakoṭṭhike aggakulassa¹ putto”ti² evaṃ āgatā uccākulappasutā **jātikulaputtā** nāma. “Ye te kulaputtā saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā”ti³ evaṃ āgatā pana yattha katthaci kule pasutāpi ācārasampannā **ācārakulaputtā** nāma. Idha pana dvīhipi kāraṇehi kulaputtāyeva.

Saddhāti saddhāya. **Agārasmāti** agārato. **Anagāriyanti** pabbajjaṃ bhikkhubhāvaṃ ca. Pabbajjāpi hi natthettha agāriyanti **anagāriyā**, agārassa hitaṃ kasigorakkhādikammaṃ ettha natthīti attho. Bhikkhupi natthetassa agāranti anagāro, anagārassa bhāvo anagāriyaṃ. **Pabbajitāti** upagatā, evaṃ sabbathāpi anagāriyasaṅkhātāṃ pabbajjaṃ bhikkhubhāvaṃ vā upagatāti vuttaṃ hoti. **Pubbaṅgamoti** purato gāmī nāyako. **Bahukāro**ti hitakiriyaṃ bahūpakāro. **Bhavaṃ tesāṃ Gotamo samādapetāti** te kulaputte bhavaṃ Gotamo adhisīlādīni gāhetā sikkhāpetā. **Sā janatāti** so janasamūho. **Diṭṭhānugatiṃ āpajjatīti** dassanānugatiṃ paṭipajjati, yandiṭṭhiko bhavaṃ Gotamo yaṃkhantiko yaṃruciko, tepi tandiṭṭhikā honti taṃkhantikā taṃrucikāti attho.

Kasmā panāyaṃ evamāhāti, esa kira pubbe aneke kulaputte agāramajjhe vasante devaputte viya pañcahi kāmaguṇehi paricārayamāne anto ca bahi ca susaṃvihitārakkhe disvā te aparena samayena Bhagavato madhurarasaṃ dhammadesanaṃ⁴ sutvā saddhāya gharā nikkhamma pabbajitvā

1. Aggakulikassa (Sī, Syā, Ka)

2. Ma 2. 245 piṭṭhe.

3. Ma 3. 57 piṭṭhe.

4. Madhurasaraṃ dhammadesanaṃ (Sī), madhurasaddhammadesanaṃ (Syā)

ghāsacchādanaparamatāya santuṭṭhe āraññakesu senāsanesu kenaci arakkhiyamānepi anussañkitāparisaṅkate haṭṭhapahaṭṭhe udaggudagge addasa, disvā ca imesaṃ kulaputtānaṃ “ayaṃ phāsuvihāro kaṃ nissāya uppanno”ti cintento “samaṇaṃ Gotamaṃ”ti Bhagavati pasādaṃ alattha. So taṃ pasādaṃ nivedetuṃ Bhagavato santikaṃ āgato, tasmā evamāha.

Athassa Bhagavā taṃ vacanaṃ sampaṭicchanto abbhanumodanto ca **evametaṃ brāhmaṇā**ti-ādimāha. Vacanasampannicchanānumodanattahoyeva hi ettha ayaṃ **evanti** nipāto. **Mamaṃ uddissā**ti maṃ uddissa. **Saddhā**ti saddhāyeva. Na iṇaṭṭā na bhayaṭṭāti-ādīni sandhāyāha. Īdisānaṃyeva hi Bhagavā pubbaṅgamo, na itaresaṃ. **Durabhisambhavāni hī**ti sambhavitum dukkhāni dussahāni, na sakkā appesakkhehi ajjhogāhitunti vuttaṃ hoti. **Araññavanapatthānī**ti araṇṇāni ca vanapatthāni ca. Tattha kiñcāpi abhidhamme nippariyāyena “nikkhamitvā bahi indakhilā sabbametaṃ araṇṇaṃ”ti¹ vuttaṃ, tathāpi yantaṃ “pañcadhanusatikaṃ pacchimaṃ”ti āraññikaṅganipphādakaṃ senāsanaṃ vuttaṃ, tadeva adhippetanti veditabbaṃ.

Vanapatthanti gāmantāṃ atikkamitvā manussānaṃ anupacāraṭṭhānaṃ, yattha na kasīyati na vapīyati. Vuttampi cetāṃ “vanapatthanti dūrānametaṃ senāsanānaṃ adhivacanaṃ, vanapatthanti vanasaṇḍānametaṃ senāsanānaṃ, vanapatthanti bhīmsanakānametaṃ, vanapatthanti salomahaṃsānametaṃ, vanapatthanti pariyaṇṭānametaṃ, vanapatthanti na manussūpacārānametaṃ senāsanānaṃ adhivacanaṃ”ti¹. Ettha ca **pariyaṇṭānanti** imamekaṃ pariyaṇṭānaṃ ṭhapetvā sesapariyaṇṭāyehi vanapatthāni veditabbāni. **Pantānī**ti pariyaṇṭāni atidūrāni. **Dukkaraṃ pavivekanti** kāyavivekaṃ dukkaraṃ. **Durabhiramanti** abhiramitum na sukhaṃ. **Ekatteti** ekābhāve. Kim dasseti? Kāyaviveke kathepi tattha cittaṃ abhiramāpetum dukkaraṃ. Dvayaṃdvayārāmo hi ayaṃ lokoti. **Haranti maññeti** haranti viya ghasanti viya. **Manoti** manāṃ. **Samādhim alabhamānassā**ti upacārasamādhim vā appanāsamādhim vā alabhantassa. Kim dasseti? Īdisassa bhikkhuno tiṇapaṇṇamigādisaddehi vividhehi ca bhīmsanakehi vanāni cittaṃ vikkhipanti maññeti, sabbaṃ brāhmaṇo saddhāpabbajitānaṃ kulaputtānaṃ araṇṇavāse² vimhito āha.

1. Abhi 2. 260 piṭṭhe.

2. Araññavāsena (Sī, Syā)

Kāyakammantavārakathā

35. Athassa Bhagavā purimanayeneva “evametaṃ brāhmaṇā”ti-ādīhi taṃ taṃ vacanaṃ sampaṭicchitvā abbhanumoditvā ca yasmā soḷasasu ṭhānesu ārammaṇapariggaharahitānaṃyeva tādīsāni senāsanāni durabhisambhavāni, na tesu ārammaṇapariggāhayuttānaṃ, attanā ca bodhisatto samāno tādiso ahosi, tasmā attano tādīsānaṃ senāsanānaṃ durabhisambhavataṃ dassetuṃ **mayhampi khoti**-ādimāha.

Tattha **pubbeva sambodhā**ti sambodhato pubbeva, ariyamaggappattito aparabhāgeyevāti vuttaṃ hoti. **Anabhisambuddhassāti** appaṭividdhacatusaccassa. **Bodhisattasseva satoti** bujjanakasattasseva sammāsambodhiṃ adhigantuṃ arahasattasseva sato, bodhiyā vā sattasseva laggasseva sato. Dīpaṅkarassa hi Bhagavato pādamūle aṭṭhadhammasamodhānena abhinīhārasamiddhito pabhuti Tathāgato bodhiyā satto laggo “pattabbā mayā esā”ti tadadhigamāya parakkamaṃ amuñcantoyeva āgato, tasmā **bodhisattoti** vuccati. **Tassa mayhanti** tassa evaṃ bodhisattasseva sato mayhaṃ. **Ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vāti** ye keci pabbajjūpagatā vā bhovādino vā.

Aparisuddhakāyakammantāti aparisuddhena pāṇātipātādinaṃ kāyakammantena samannāgatā. **Aparisuddhakāyakammantasandosahetūti** aparisuddhassa kāyakammantaṣaṅkhātassa attano dosassa hetu, aparisuddhakāyakammantakāraṇāti vuttaṃ hoti. **Haveti** ekaṃsavacane nipāto. **Akusalanti** sāvajjaṃ akkhemāṃ ca. **Bhayabheravanti** bhayaṃ ca bheravaṃ ca. Cittutrāsassa ca bhayānakārammaṇassa cetāṃ adhivacanaṃ. Tatra **bhayaṃ** sāvajjaṭṭhena akusalaṃ, **bheravaṃ** akkhemāṭṭhenāti veditabbaṃ. **Avhāyantīti** pakkosanti. Kathaṃ? Te hi pāṇātipātādini katvā “mayāṃ ayuttamakamhā, sace no te jāneyyumaṃ, yesaṃ aparajjhimhā, idāni anubandhitvā anayabyasanaṃ āpādeyyun”ti araṇṇaṃ pavisitvā gacchantare vā gumbantare vā nisīdanti. Te “appamattakampi tiṇasaddaṃ vā paṇṇasaddaṃ vā sutvā idānimhā naṭṭhā”ti tasanti vittasanti, āgantvā parehi parivāritā viya baddhā vadhitā viya ca honti. Evaṃ taṃ bhayabheravaṃ attani samāropanaṭṭhena avhāyanti pakkosanti.

Na kho panāhaṃ -pa- paṭisevāmīti ahaṃ kho pana aparisuddhakāyakammanto hutvā araṇṇavanapatthāni pantāni senāsanāni na paṭisevāmi. **Ye hi voti** ettha **voti** nipātamattaṃ. **Ariyā** vuccanti Buddhā ca Buddhasāvaka ca. **Parisuddhakāyakammantāti** īdisā hutvā. **Tesamahaṃ aṇṇataroti** tesaṃ ahampi eko aṇṇataro. Bodhisatto hi gahaṭṭhopi pabbajitopi parisuddhakāyakammantova hoti. **Bhiyyoti** atirekatthe nipāto. **Pallomanti** pannalomataṃ, khemaṃ sotthibhāvanti attho. **Āpādinti** āpajjiṃ, atirekaṃ sotthibhāvaṃ atirekena vā sotthibhāvamāpajjinti vuttaṃ hoti. **Araṇṇe viharāyāti** araṇṇe viharatthāya.

Kāyakammantavārakathā niṭṭhitā.

Vacīkammantavārādivaṇṇanā

36. Esa nayo sabbattha. Ayaṃ pana viseso, vacīkammantavāre tāva **aparisuddhvacīkammantāti** aparisuddhena musāvādādīnā vacīkammantena samannāgatā. Te kathaṃ bhayaabheravaṃ avhāyanti? Te musāvādena parassa atthaṃ bhaṇṇitvā pisaṇavācāya mittabhedāṃ katvā pharusavācāya paresaṃ parisamajjhe mammāni tuditvā¹ niratthakavācāya parasattānaṃ² kammante nāsetvā “mayāṃ ayuttamakamhā, sace no te jāneyyūṃ, yesaṃ aparajjhimhā, idāni anubandhitvā anayabyasanaṃ pāpeyyun”ti araṇṇaṃ pavisitvā gacchantare vā gumbantare vā nisīdanti. Te “appamattakampi tiṇasaddaṃ vā paṇṇasaddaṃ vā sutvā idānimhā naṭṭhā”ti tasanti vittasanti, āgantvā parehi parivāritā viya baddhā vadhitā viya ca honti. Evaṃ taṃ bhayaabheravaṃ attani samāropanaṭṭhena avhāyanti pakkosanti.

Manokammantavāre **aparisuddhamanokammantāti** aparisuddhena abhiijhādīnā manokammantena samannāgatā. Te kathaṃ bhayaabheravaṃ avhāyanti? Te paresaṃ rakkhitagopitesu bhaṇḍesu abhiijhāvisamalobhaṃ uppādetvā parassa kujjhitvā parasatthe³ micchādassanaṃ gāhāpetvā mayāṃ ayuttamakamhā -pa- attani samāropanaṭṭhena avhāyanti pakkosanti.

1. Mammāni bhinditvā tuditvā (Sī)

2. Paraputtānaṃ (Ka)

3. Paraputte (Ka)

Ājīvavāre **aparissuddhājīvā**ti aparissuddhena
vejjakammadūtakammavaḍḍhipayogādinā ekavīsati-anesanabhedena ājīvena
samannāgatā. Te katham bhayabheravaṃ avhāyanti? Te evaṃ jīvikam
kappetvā suṇanti “sāsanasodhakā kira Tepiṭakā bhikkhū sāsanam sodhetum
nikkhamtā, ajja vā sve vā idhāgamiṣanti”ti araṇṇam pavisitvā gacchantare
vā -pa- tasanti vittasanti. Te hi āgantvā parivāretvā gahitā viya
odātavatthanivāsitā viya ca hontīti. Sesam tādīsameva.

37. Ito param **abhijjhālūti**-ādīsu kiñcāpi abhijjhābyāpādā
manokammantena saṅgahitā, tathāpi nīvaraṇavasena puna vuttāti veditabbā.
Tattha **abhijjhālūti** parabhaṇḍādi-abhijjhāyanasīlā. **Kāmesu tibbasārāgātī**
vatthukāmesu bahalakilesarāgā, te katham bhayabheravaṃ avhāyanti? Te
avavatthitārammaṇā honti, tesam avavatthitārammaṇānam araṇṇe
viharaṇānam divā diṭṭham rattim bhayabheravaṃ hutvā upaṭṭhāti “te
ākulacittā appamattakenapi tasanti vittasanti, rajjum vā latam vā disvā
sappasaṇṇino honti, khāṇum disvā yakkhasaṇṇino, thalam vā pabbatam vā
disvā hatthisaṇṇino sappādīhi anayabyasanam āpādītā viya hontī”ti. Sesam
tādīsameva.

38. **Byāpannacittā**ti pakatibhāvavijahanena vipannacittā.
Kilesānugataṇhi cittam pakatibhāvaṃ vijahati, purāṇabhattabyaṇjanam viya
pūtikam hoti. **Paduṭṭhamanasāṅkappā**ti paduṭṭhacittasaṅkappā, abhadrakena
paresam anattajanakena cittasaṅkappena samannāgatāti vuttam hoti. Te
katham bhayabheravaṃ avhāyanti? Bhayabheravāvahāyanam ito pabhuti
abhijjhāluvāre vuttanayeneva veditabbam. Yattha pana viseso bhavissati,
tattha vakkhāma. **Na kho panāham byāpannacittoti** ettha pana mettacitto
aham hitacittoti dasseti, īdisā hi bodhisattā honti. Evaṃ sabbattha
vuttadosapaṭipakkhavasena bodhisattassa guṇā vaṇṇetabbā.

39. **Thinamiddhapariyuṭṭhitā**ti cittagelaṇṇabhūtena thinena
sesanāmakāyagelaṇṇabhūtena middhena ca pariyuṭṭhitā, abhibhūtā gahitāti
vuttam hoti. Te niddābahulā honti.

40. **Uddhatā**ti uddhaccapakatikā vipphandamānacittā, uddhaccena hi ekārammaṇe cittaṃ vipphandati dhajayaṭṭhiyaṃ vātena paṭākā viya. **Avūpasantacittā**ti anibbutacittā, idha kukkuccaṃ gaheṭuṃ vaṭṭati.

41. **Kaṅkhī vicikicchī**ti ettha ekamevidaṃ pañcamaṃ nīvaraṇaṃ. Kiṃ nu kho idanti ārammaṇaṃ kaṅkhanato kaṅkhā, idamevidanti nicchetuṃ asamatthabhāvato vicikicchāti vuccati, tena samannāgatā samaṇabrāhmaṇā “kaṅkhī vicikicchī”ti vuttā.

42. **Attukkaṃsaṇakā paravambhī**ti ye attānaṃ ukkaṃsenti ukkhipanti, uce ṭhāne ṭhapenti, paraṇca vambhenti garahanti nindanti, nīce ṭhāne ṭhapenti, tesameṭaṃ adhivacanaṃ. Te kathaṃ bhayaḥheravaṃ avhāyanti? Te parehi “asuko ca kira asuko ca attānaṃ ukkaṃsenti, amhe garahanti, dāse viya karonti, gaṇhatha ne”ti anubaddhā palāyitvā araṇṇaṃ pavisitvā gacchantare vā gumbantare vāti kāyakammantasadisāṃ vitthāretabbaṃ.

43. **Chambhī**ti kāyathambhanalomahaṃsaṇakarena thambhena samannāgatā. **Bhīrukaḷāṭikā**ti bhīrukapakatikā, gāmadārakā viya bhayaḥbahulā asūrā kātarāti vuttaṃ hoti.

44. **Lābhasakkārasilokanti** ettha labbhatīti **lābho**, catunnaṃ paccayānametaṃ adhivacanaṃ. **Sakkāro**ti sundarakāro, paccayā eva hi paṇītapāṇītā sundarasundarā ca abhisankharitvā katā sakkārāti vuccanti. Yā ca parehi attano gāravakiriyaṃ pupphādīhi vā pūjā. **Silokoti** vaṇṇabhaṇanaṃ etaṃ, lābhaṇca sakkāraṇca silokaṇca **lābhasakkārasilokaṃ**. **Nikāmayamānā**ti patthayamānā. Bhayaḥheravāvahāyanaṃ abhijjhāluvarasadisameva. Tadatthadīpaṇaṃ panettha Piyagāmikavatthum kathenti—

Eko kira Piyagāmiko nāma bhikkhu samādinnaḍḍhutaṅgaṇaṃ bhikkhūnaṃ lābhaṃ disvā “ahampi dhutaṅgaṃ samādiyitvā lābhaṃ uppādeṃ”ti cintetvā sosānikaṅgaṃ samādāya susāne vasati. Aṭṭhakaḍḍhasaṃ ekokammamutto jaraggavo divā gocare caritvā rattiṃ tasmīṃ susāne pupphagumbe sīsaṃ katvā romanthayamāno¹ aṭṭhāsi. Piyagāmiko rattiṃ caṅkamaṇā

1. Romatthayamāno (Syā, Ka)

nikkhanto tassa hanusaddam sutvā cintesi “addhā maṃ lābhagiddho esa susāne vasatīti ñatvā devarājā viheḥhetum āgato”ti, so jaraggavassa purato añjalim paggahehvā “sappurisa devarāja ajja me ekarattim khama, sve paṭṭhāya na evaṃ karissāmi”ti namassamāno sabbarattim yācanto aṭṭhāsi. Tato sūriye uṭṭhite tam disvā kattarayaṭṭhiyā paharitva palāpesi “sabbarattim maṃ bhimsāpesi”ti.

45. **Kusītā**ti kosajjānugatā. **Hīnavīriyā**ti hīnā vīriyena virahitā viyuttā, nibbīriyāti vuttam hoti. Tattha kusītā kāyikavīriyārambhavirahitā honti, hīnavīriyā cetasikavīriyārambhavirahitā. Te ārammaṇavavattthānamattampi kātum na sakkonti. Tesam avavattthitārammaṇānantī sabbam pubbasadisameva.

46. **Muṭṭhassatī**ti natṭhassatī. **Asampajānā**ti paññārahitā, imassa ca paṭipakkhe “upaṭṭhitassatīhamasmī”ti vacanato satibhājaniyamevetam. Paññā panettha satidubbalyadīpanattham vuttā. Duvidhā hi sati paññāsampayuttā paññāvippayuttā ca. Tattha paññāsampayuttā balavatī, vippayuttā dubbalā, tasmā yadāpi tesam sati hoti, tadāpi asampajānantā muṭṭhassatīyeva te, dubbalāya satiyā satikiccābhāvatoti etamattham dīpetum “asampajānā”ti vuttam. Te evaṃ muṭṭhassatī asampajānā ārammaṇavavattthānamattampi kātum na sakkontīti sabbam pubbasadisameva.

47. **Asamāhitā**ti upacārappanāsamādhivirahitā. **Vibbhantacittā**ti ubbhantacittā. Samādhivirahena laddhokāsenā uddhaccena tesam samādhivirahānam cittam nānārammaṇesu paribbhamati, vanamakkaṭo viya vanasākhāsu uddhaccena ekārammaṇe vipphandati. Pubbe vuttanayeneva te evaṃ asamāhitā vibbhantacittā ārammaṇavavattthānamattampi kātum na sakkontīti sabbam pubbasadisameva.

48. **Duppaññā**ti nippaññānametaṃ adhivacanam. Paññā pana duṭṭhā nāma natthi. **Elamūgā**ti elamukhā, khakārassa gakāro kato. Lālamukhāti vuttam hoti. Duppaññānāhi kathentānam lālā mukhato galati, lālā ca

elāti vuccati. Yathāha “passelamūgaṃ uragaṃ dujjivhan”ti. Tasmā te “eḷamūgā”ti vuccanti. “Elamukhā”tipi pāṭho. “Elamugā”ti keci paṭhanti, apare “elamukā”tipi, sabbattha “elamukhā”ti attho. Te kathaṃ bhayabheravaṃ avhāyanti? Te duppaññā eḷamūgā ārammaṇavavatthānamattampi kātuṃ na sakkonti. Tesāṃ avavatthitārammaṇānaṃ araññe viharantānaṃ divā diṭṭhaṃ rattinṃ bhayabheravaṃ hutvā upaṭṭhāti “te ākulacittā appamattakenapi tasanti vittasanti, rajjuṃ vā lataṃ vā disvā sappasaññino honti, khāṇuṃ disvā yakkhasaññino, thalaṃ vā pabbataṃ vā disvā hatthisaññino sappādīhi anayabyasanaṃ āpāditaṃ viya honti”ti. Evaṃ taṃ bhayabheravaṃ atthani samāropanatthena avhāyanti pakkosanti. **Paññāsampannohamasmīti** ettha **paññāsampannoti** paññāya sampanno samannāgato, no ca kho vipassanāpaññāya, na maggapaññāya, Api ca kho pana imesu soḷasasu ṭhānesu ārammaṇavavatthānapaññāyāti attho. Sesāṃ sabbattha vuttanayamevāti.

Soḷasaṭṭhānārammaṇapariggaho niṭṭhito.

Bhayabheravasenāsanādivaṇṇanā

49. **Tassa mayhanti** ko anusandhi? Bodhisatto kira imāni soḷasārammaṇāni pariggaṇhanto ca bhayabheravaṃ adisvā bhayabheravaṃ nāma evarūpāsu rattīsu evarūpe senāsane ca paññāyati, handa naṃ tatthāpi gavesissāmīti¹ bhayabheravagavesanaṃ akāsi, etamatthaṃ Bhagavā idāni brāhmaṇassa dassento **tassa mayhanti**-ādimāha.

Tattha **yā tāti** ubhayametaṃ rattīnaṃyeva uddesaniddesavacanaṃ. **Abhiññātāti** ettha **abhīti** lakkhaṇatthe upasaggo. Tasmā abhiññātāti candapāripūriyā candaparikkhayenāti evamādīhi lakkhaṇehi ñātāti veditabbā. **Abhilakkhiāti** ettha upasaggamattameva, tasmā abhilakkhitāti lakkhaṇīyā icceva attho, uposathasamādānadhammassavanapūjāsakkārādikaraṇatthaṃ lakkhetabbā sallakkhetabbā upalakkhetabbāti vuttaṃ hoti.

1. Gavesāmīti (Sī, Syā)

Cātuddasīti pakkhassa paṭhamadivasato pabhuti catuddasannaṃ pūraṇī ekā ratti. Evaṃ **pañcadāsī aṭṭhamī** ca. **Pakkhassā**ti sukkapakkhassa kaṇhapakkhassa ca. Etā tisso tisso katvā cha rattiyo, tasmā sabbattha pakkhavacanaṃ yojetabbaṃ “pakkhassa cātuddasī pakkhassa pañcadāsī pakkhassa aṭṭhamī”ti. Atha pañcamī kasmā na gahitāti. Asabbakālikattā. Buddhe kira Bhagavati anuppannepi uppajjitvā aparinibbutepi pañcamī anabhilakkhitāyeva, parinibbute pana dhammasaṅgāhakattherā cintesum “dhammassavanaṃ cirena hoti”ti. Tato sammannitvā pañcamīti dhammassavanadivasam ṭhapesum, tato pabhuti sā abhilakkhitā jātā, evaṃ asabbakālikattā ettha na gahitāti.

Tathārūpāsūti tathāvidhāsu. **Ārāmacetiyaṇīti** pupphārāmaphalārāmādayo ārāmā eva ārāmacetiyaṇi. Cittikataṭṭhena hi **cetiyaṇīti** vuccanti, pūjanīyaṭṭhenāti vuttaṃ hoti. **Vanacetiyaṇīti** baliharaṇavanasaṇḍa subhagavana devasālavanādīni vanāniyeva vanacetiyaṇi. **Rukkhacetiyaṇīti** gāmanigamādidvāresu pūjanīyarukkhāyeva rukkhacetiyaṇi. Lokiyā hi dibbādhivatthāti vā maññaṃaṇā tesuye vā dibbasaṇṇino hutvā ārāmavanarukkhe cittikaronti pūjenti, tena te sabbepi **cetiyaṇīti** vuccanti. **Bhimsanakāṇīti** bhayaajanakāni, passatopi suṇatopi bhayaṃ janenti. **Salomahaṃsāṇīti** saheva lomahaṃsena vattanti, pavisamānasseva lomahaṃsajanato. **Appeva nāma passeyyanti** api nāma taṃ bhayaabheravaṃ passeyyameva. **Aparena samayenāti** “etadahosi yaṃnūnāhan”ti evaṃ cintitakālato paṭṭhāya aññaṃ kālana.

Tattha ca me brāhmaṇa viharatoti tathārūpesu senāsanesu yaṃ yaṃ manussānaṃ āyācana-upahārakaraṇārāhaṃ yakkhaṭṭhānaṃ pupphadhūpamaṃsaruhiravasāmedapihakapapphāsasurāmerayādīhi okiṇṇakilinnadharaṇi talaṃ ekanipātaṃ viya yakkharakkhasapisācānaṃ, yaṃ divāpi passantānaṃ hadayaṃ maññaṃ phalati, taṃ ṭhānaṃ sandhāyāha “tattha ca me brāhmaṇa viharato”ti. **Mago vā āgacchatīti** siṅgaṇi vā khuraṇi vā koṭṭento gokaṇṇakhaggadīpivarāhādibhedo mago vā āgacchati, sabbacatuppadānaṃhi idha **magoti** nāmaṃ. Katthaci pana kāḷasiṅgālopi vuccati. Yathāha—

“Usabhasseva te khandho, sīhasseva vijambhitam.

Magarāja namo tyatthu, api kiñci labhāmase”¹.

Moro vā kaṭṭham pātetīti moro vā sukkhakaṭṭham rukkhato cāletvā pātetī. Moraggahaṇena ca idha sabbapakkhiggahaṇam adhippetam, tena yo koci pakkhīti vuttam hoti. Atha vā moro vāti vāsaddena añño vā koci pakkhīti. Esa nayo purime magaggahaṇepi. **Vāto vā paṇṇakasaṭam eretīti** vāto vā paṇṇakacavaram ghaṭṭeti. **Etam nūna tam bhayabheravam āgacchatīti** yam etam āgacchati, tam bhayabheravam nūnāti. Ito pabhuti ca ārammaṇameva bhayabheravanti veditabbam. Parittassa ca adhimattassa ca bhayassa ārammaṇattā sukhārammaṇam rūpam sukhamiva. **Kim nu kho aham aññadatthu bhayapaṭikaṅkhī viharāmīti** aham kho kim kāraṇam ekamseneva bhayam ākaṅkhamāno icchamāno hutvā viharāmi.

Yathābhūtam yathābhūtassāti yena yena iriyāpathena bhūtassa bhavitassa sato vattamānassa samaṅgībhūtassa vā. **Meti** mama santike. **Tathābhūtam tathābhūto vāti** tena teneva iriyāpathena bhūto bhavito santo vattamāno samaṅgībhūto vāti attho. **So kho aham -pa- paṭivinemīti** bodhisattassa kira caṅkamantassa tasmim magasiṅgakhurasaddādibhede bhayabheravārammaṇe āgate neva mahāsatto tiṭṭhati, na nisīdati na sayati, atha kho caṅkamantova parivīmaṁsanto parivicinanto bhayabheravam na passati, magasiṅgakhurasaddādimattameva cetam hoti, so tam ṇatvā idam nāmetam, na bhayabheravanti tato tiṭṭhati vā nisīdati vā sayati vā. Etamattham dassento “so kho aham”^{ti}-ādimāha. Esa nayo sabbapeyyālesu. Ito param ca iriyāpathapaṭipāṭiyā avatvā āsannaapaṭipāṭiyā iriyāpathā vuttāti veditabbā, caṅkamantassa hi bhayabherave āgate na ṭhito na nisinno na nipanno ṭhitassāpi āgate na caṅkamīti evam tassa āsannaapaṭipāṭiyā vuttāti.

1. Khu 5. 89 piṭṭhe.

Asammohavihāraṇṇanā

50. Evaṃ bhimsanakesupī ṭhānesu attano bhayabheravābhāvaṃ dassetvā idāni jhāyīnaṃ sammohaṭṭhānesu attano asammohavihāraṃ dassetuṃ **santi kho pana brāhmaṇāti**-ādimāha.

Tattha **santīti** atthi saṃvijjanti upalabbhanti. **Rattimyeva samānanti** rattimyeva santaṃ. **Divāti sañjānanti** “divaso ayan”ti sañjānanti. **Divāyeveva samānanti** divasaṃyeveva santaṃ. **Rattīti sañjānanti** “ratti ayan”ti sañjānanti. Kasmā panete evaṃsaññino hontīti. Vuṭṭhānakosallābhāvato vā sakuṇarutato vā. Kathaṃ? Idhekacco odātakasiṇalābhī divā parikammaṃ katvā divā samāpanno divāyeveva vuṭṭhahāmīti manasikāraṃ uppādeti, no ca kho addhānaparicchede kusalo hoti. So divasaṃ atikkamitvā rattibhāge vuṭṭhāti. Odātakasiṇapharaṇavasena cassa visadaṃ hoti vibhūtaṃ suvibhūtaṃ. So divā vuṭṭhahāmīti uppāditamanasikāratāya odātakasiṇapharaṇavisadavibhūtatāya ca rattimyeveva samānaṃ divāti sañjānāti. Idha panekacco nīlakasiṇalābhī rattim parikammaṃ katvā rattim samāpanno rattimyeveva vuṭṭhahāmīti manasikāraṃ uppādeti, no ca kho addhānaparicchede kusalo hoti. So rattim atikkamitvā divasabhāge vuṭṭhāti. Nīlakasiṇapharaṇavasena cassa avisadaṃ hoti avibhūtaṃ. So rattim vuṭṭhahāmīti uppāditamanasikāratāya nīlakasiṇapharaṇavisadāvibhūtatāya ca divāyeveva samānaṃ rattīti sañjānāti. Evaṃ tāva vuṭṭhānakosallābhāvato evaṃsaññino hontīti.

Sakuṇarutato pana idhekacco antosenāsane nisinno hoti. Atha divā ravanakasakuṇā kākādayo candālokena divāti maññamānā rattim ravanti, aññehi vā kāraṇehi. So tesaṃ saddaṃ sutvā rattimyeveva samānaṃ divāti sañjānāti. Idha panekacco pabbatantare gambhīrāya ghanavanappaṭicchannāya giriguhāya sattāhavaddalikāya vattamānāya antarahitasūriyāloke kāle nisinno hoti. Atha rattim ravanakasakuṇā ulūkādayo majjhanhikasamayepi tattha tattha samandhakāre nilīnā rattisaññāya vā aññehi vā kāraṇehi ravanti. So tesaṃ saddaṃ sutvā divāyeveva samānaṃ rattīti sañjānāti. Evaṃ sakuṇarutato evaṃsaññino hontīti.

Idamahanti idaṃ ahaṃ evaṃ

sañjānanam. **Sammohavihārasmiṃ vadāmīti** sammohavihārapariyāpannam antogadham, sammohavihārānam aññataram vadāmīti vuttam hoti.

Aham kho pana brāhmaṇa -pa- sañjānāmīti pākaṭo bodhisattassa rattindivaparicchedo. Sattāhavaddalepi candimasūriyesu adissamānesupi jānātiyeva “ettakam purebhattakālo gato, ettakam pacchābhattakālo, ettakam paṭhamayāmo, ettakam majjhimayāmo, ettakam pacchimayāmoti, tasmā evamāha. Anacchariyam cetam, yam pūritapārami bodhisatto evam jānāti. Padesañāṇe ṭhitānam sāvakānampi hi rattindivaparicchedo pākaṭo hoti.

Kalyāṇiyamahāvihāre kira Godattatthero dvaṅgulakāle bhattam gahetvā aṅgulakāle bhuñjati. Sūriye adissamānepi pātoyeva senāsanam pavisitvā tāya velāya nikkhamati. Ekadivasam āramikā “sve therassa nikkhamanakāle passāmā”ti bhattam sampādetvā kālathambhamūle nisīdimsu. Thero dvaṅgulakāleyeva nikkhamati¹. Tato pabhuti kira sūriye adissamānepi therassa nikkhamanasaññāya eva bherim ākoṭenti.

Ajaravihārepi Kāḷadevatthero antovasse yāmagandikam paharati, āciṇṇametaṃ therassa. Na ca yāmayantanālikam payojeti, aññe bhikkhū payojenti. Atha nikkhante paṭhame yāme there muggaram gahetvā ṭhitamatteyeva ekaṃ dve vāre paharanteyeva vā yāmayantaṃ patati, evam tīsu yāmesu samaṇadhammaṃ katvā thero pātoyeva gāmaṃ pavisitvā piṇḍapātaṃ ādāya vihāraṃ āgantvā bhojanavelāya² pattam gahetvā divā vihāraṭṭhānam gantvā samaṇadhammaṃ karoti. Bhikkhū kālathambham disvā therassa adisvā āgamanatthāya pesenti. So bhikkhu theram divā vihāraṭṭhānā nikkhamantameva vā antarāmagge vā passati. Evam padesañāṇe ṭhitānam sāvakānampi rattindivaparicchedo pākaṭo hoti, kimaṅgam pana bodhisattānanti.

Yam kho taṃ brāhmaṇa -pa- vadeyyāti ettha pana “yam kho taṃ brāhmaṇa asammohadhammo satto loka uppanno -pa- sukhāya devamanussānan”ti

1. Nikkhami (Sī)

2. Bhojanasālāya (Sī, Syā)

vacanaṃ vadamāno koci sammā vadeyya, sammā vadamāno siyā, na vitathavādī assa. Mameva taṃ vacanaṃ vadamāno sammā vadeyya, sammā vadamāno siyā, na vitathavādī assāti evaṃ padasambandho veditabbo.

Tattha **asammohadhammoti** asammohasabhāvo. **Loketi** manussaloke. **Bahujanahitāyāti** bahujanassa hitatthāya, paññāsampattiyaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikahitūpadesakoti. **Bahujanasukhāyāti** bahujanassa sukatthāya, cāgasampattiyaṃ upakaraṇasukhassa dāyakoti¹. **Lokānukampāyāti** lokassa anukampatthāya, mettākaruṇāsampattiyaṃ mātāpitara viya lokassa rakkhitā gopayitāti². **Atthāya hitāya sukhāya devamanussānanti** idha devamanussaggahaṇena ca bhabbapuggalaveneyyasattheyeva gahetvā tesāṃ nibbānamaggaphalādhigamāya attano uppattiṃ dassetīti veditabbo. **Atthāyāti** hi vutte paramatthattāya nibbānāyāti vuttaṃ hoti. **Hitāyāti** vutte taṃ sampāpakamaggatthāyāti vuttaṃ hoti, nibbānasampāpakamaggato hi uttari hitaṃ nāma natthi. **Sukhāyāti** vutte phalasamāpattisukhatthāyāti vuttaṃ hoti, tato uttari sukhābhāvato. Vuttaṃ cetāṃ “ayaṃ samādhi paccuppannasukho ceva āyatiṃca sukhavipāko”ti³.

Pubbabhāgaṭṭipadādivaṇṇanā

51. Evaṃ Bhagavā Buddhaguṇapaṭilābhāvasānaṃ attano asammohavihāraṃ brāhmaṇassa dassetvā idāni yāya ṭṭipadāya taṃ koṭippattaṃ asammohavihāraṃ adhigato, taṃ pubbabhāgato pabhuti dassetuṃ **āraddhaṃ kho pana me brāhmaṇāti**-ādimāha.

Keci panāhu “imaṃ asammohavihāraṃ sutvā brāhmaṇassa cittamevaṃ uppannaṃ ‘kāya nu kho ṭṭipadāya imaṃ patto’ti, tassa cittamaññāya imāyāhaṃ ṭṭipadāya imaṃ uttamaṃ asammohavihāraṃ pattoti dassento evamāha”ti.

1. Upakaraṇasukhasampadāyakoti (Sī), upakaraṇasukhasampattidāyakoti (Syā)

2. Gopāyitāti (Syā), gopāpayitāti (Ka)

3. Dī 3. 234; Aṃ 2. 20; Abhi 2. 347 piṭṭhesu.

Tattha **āraddhaṃ kho pana me brāhmaṇa vīriyaṃ ahoṣīti** brāhmaṇa na mayā ayaṃ uttamo asammohavīhāro kusītena muṭṭhassatinā sāraddhakāyena vikkhattacittena vā adhigato, Api ca kho tadadhigamāya āraddhaṃ kho pana me vīriyaṃ ahosi, Bodhimaṇḍe nisinnena mayā caturaṅgavīriyaṃ āraddhaṃ ahosi, paggahitaṃ asithilappavattitanti vuttaṃ hoti. Āraddhattāyeva ca metaṃ **asallīnaṃ** ahosi.

Upaṭṭhitā sati asammuṭṭhāti na kevalaṅca vīriyameva, satipi me ārammaṇābhimukhībhāvena upaṭṭhitā ahosi. Upaṭṭhitattāyeva ca asammuṭṭhā. **Passaddho kāyoti** kāyacittappassaddhisambhavana kāyopi me passaddho ahosi. Tattha yasmā nāmakāye passaddhe rūpakāyopi passaddhoyeva hoti, tasmā nāmakāyo rūpakāyoti avisesetvāva passaddho kāyoti vuttaṃ. **Asāraddho**ti so ca kho passaddhattāyeva asāraddho, vigatadarathoti vuttaṃ hoti. **Samāhitaṃ cittaṃ ekagganti** cittampi me sammā āhitaṃ suṭṭhu ṭhapitaṃ appitaṃ viya ahosi. Samāhitattā eva ca ekaggaṃ acalaṃ nipphandananti, ettāvata jhānassa pubbabhāgapāṭipadā kathitā hoti.

Idāni imāya paṭipadāya adhigataṃ paṭhamāṃ jhānaṃ ādim katvā vijjāttayapariyosānaṃ visesaṃ dassento **so kho ahanti-ādimāha**. Tattha **viviceva kāmehi -pa- catutthaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsinti** ettha tāva yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ Visuddhimagge pathavīkasiṇakathāyaṃ vuttaṃ. Kevalaṅhi tattha “upasampajja viharatī”ti āgataṃ, idha “vihāsin”ti, ayameva viseso. Kiṃ katvā pana Bhagavā imāni jhānāni upasampajja vihāsīti, kammaṭṭhānaṃ bhāvetvā. Kataraṃ? Ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ.

Imāni ca pana cattāri jhānāni kesaṅci cittekaggatattāni honti, kesaṅci vipassanāpāḍakāni, kesaṅci abhiññāpāḍakāni, kesaṅci nirodhapāḍakāni, kesaṅci bhavokkamanattāni. Tattha khīṇāsavānaṃ cittekaggatattāni honti. Te hi samāpajjitvā ekaggacittā sukhaṃ divasaṃ viharissāmāti iccevaṃ kasiṇaparikkammaṃ katvā aṭṭha samāpattiyo nibbattenti. Sekkhaputhujjanānaṃ samāpattito vuṭṭhāya samāhitena cittena vipassissāmāti nibbattentānaṃ vipassanāpāḍakāni honti. Ye pana aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā abhiññāpāḍakajjhānaṃ samāpajjitvā samāpattito vuṭṭhāya

“ekopi hutvā bahudhā hoti”¹ti¹ vuttanayā abhiññāyo patthentā nibbattenti, tesam abhiññāpādakāni honti. Ye pana aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā nirodhasamāpattim samāpajjitvā sattāhaṃ acittā hutvā diṭṭheva dhamme nirodhaṃ nibbānaṃ patvā sukhaṃ viharissāmāti nibbattenti, tesam nirodhapādakāni honti. Ye pana aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā aparihīnājjhānā brahmaloke uppajjissāmāti nibbattenti, tesam bhavokkamanatthāni honti.

Bhagavatā panidaṃ catutthajjhānaṃ Bodhirukkhamūle nibbattitaṃ, taṃ tassa vipassanāpādakañceva ahosi abhiññāpādakañca sabbakiccasādhakañca, sabbalokiyalokuttaraguṇadāyakanti veditabbaṃ.

Pubbenivāsakathāvaṇṇanā

52. Yesaṃ guṇānaṃ dāyakaṃ ahosi, tesam ekadesaṃ dassento **so evaṃ samāhite citteti**-ādimāha. Tattha dvinnam vijjānaṃ anupadavaṇṇanā ceva bhāvanānayo ca Visuddhimagge vitthārito. Kevalañhi tattha “so evaṃ samāhite citte -pa- abhininnāmeti”ti vuttaṃ, idha “abhininnāmesin”ti. **Ayaṃ kho me brāhmaṇāti** ayaṃ ca appanāvāro tattha anāgatoti ayameva viseso. Tattha **soti** so ahaṃ. **Abhininnāmesinti** abhinīharim. Abhininnāmesinti ca vacanato **soti** ettha so ahanti evamattho veditabbo.

Yasmā cidaṃ Bhagavato vasena pubbenivāsānussatiñāṇaṃ āgataṃ, tasmā “so tato cuto idhūpapanno”ti ettha evaṃ yojanā veditabbā. Ettha hi **so tato cutoti** paṭinivattantassa paccavekkhaṇaṃ. Tasmā **idhūpapannoti** imissā idhūpapattiyā anantaraṃ. **Amutra udapādinti** Tusitabhavanaṃ sandhāyāhāti veditabbo. **Tatrāpāsīm evaṃnāmoti** tatrāpi Tusitabhavane Setaketu nāma devaputto ahosiṃ. **Evaṃ gottoti** tāhi devatāhi saddhim ekagotto.

Evaṃvaṇṇoti suvaṇṇavaṇṇo. **Evaṃāhāro**ti dibbasudhāhāro.

Evaṃsukhadukkhaṇṇapaṭisaṃvedīti evaṃ dibbasukhaṇṇapaṭisaṃvedī. Dukkhaṃ pana saṅkhārādukkhamattameva. **Evaṃāyupariyantoti** evaṃ satta paññāsa vassa koṭi saṭṭhivassa sata saḥassā yupariyanto.

1. Dī 1. 73; Khu 9. 107 piṭṭhādīsu.

So tato cutoti so ahaṃ tato Tusitabhavanato cuto. **Idhūpapannoti** idha Mahāmāyāya deviyā kucchimhi nibbatto.

Ayaṃ kho me brāhmaṇāti-ādīsu **meti** mayā. **Vijjā**ti viditakaraṇaṭṭhena vijjā. Kiṃ viditaṃ karoti? Pubbenivāsaṃ. **Avijjā**ti tasseva pubbenivāsassa aviditakaraṇaṭṭhena tappaṭicchādako moho vuccati. **Tamoti** sveva moho paṭicchādakaṭṭhena “tamo”ti vuccati. **Āloko**ti sāyeva vijjā obhāsakaraṇaṭṭhena “āloko”ti vuccati. Ettha ca vijjā adhigatāti ayaṃ attho, sesaṃ paṣaṃsāvacaṇaṃ. Yojanā panettha ayaṃ kho me vijjā adhigatā, tassa me adhigatavijjassa avijjā vihatā, vinaṭṭhāti attho. Kasmā? Yasmā vijjā uppannā. Esa nayo itarasmimpi padadvaye.

Yathā tanti ettha **yathā**ti opamme. **Tanti** nipāto. Satiyā avippavāseṇa **appamattassa**. Viriyātāpena **ātāpino**. Kāye ca jīvite ca anapekkhatāya **pahitattassa**, pesitattassāti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti “yathā appamattassa ātāpino pahitattassa viharato avijjā vihaññeyya, vijjā uppajjeyya. Tamo vihaññeyya, āloko uppajjeyya. Evameva mama avijjā vihatā, vijjā uppannā. Tamo vihato, āloko uppanno. Etassa me padhānānuyogassa anurūpameva phalaṃ laddhaṃ”ti.

Pubbenivāsakathā niṭṭhitā.

Dibbacakkhuñāṇakathāvaṇṇanā

53. Cutūpapātakathāyaṃ yasmā idha Bhagavato vasena Pāli āgatā, tasmā “passāmi pajānāmī”ti vuttaṃ, ayaṃ viseso. Sesaṃ Vsuddhimagge vuttasadisameva.

Ettha pana **vijjā**ti dibbacakkhuñāṇavijjā. **Avijjā**ti sattānaṃ cutipaṭisandhipaṭicchādikā avijjā. Sesaṃ vuttanayamevāti. Yasmā ca pūritapāramīnaṃ mahāsattānaṃ parikammakiccaṃ nāma natthi. Te hi citte abhininnāmitamatteyeva

anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussaranti, dibbena cakkhunā satte passanti. Tasmā yo tattha parikammaṃ ādiṃ katvā bhāvanānayo vutto, na tena idha atthoti.

Āsavakkhayañāṇakathāvaṇṇanā

54. Tatiyavijjāya **so evaṃ samāhite citteti** vipassanāpāḍakaṃ catutthajjhānacittaṃ veditabbaṃ. **Āsavānaṃ khayañāṇāyāti** arahattamaggañāṇatthāya, arahattamaggo hi āsavavināsanato āsavānaṃ khayoti vuccati, tatra cetāṃ ñāṇaṃ, tappariyāpannattāti. **Cittaṃ abhininnāmesinti** vipassanācittaṃ abhinīharim. **So idaṃ dukkhanti** evamādisu “ettakaṃ dukkhaṃ, na ito bhiyyo”ti sabbampi dukkhasaccaṃ sarasalakkaṇapaṭivedhena yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ jāniṃ paṭivijjhim. Tassa ca dukkhassa nibbattikaṃ taṇhaṃ **ayaṃ dukkhasamudayoti**. Tadubhayampi yaṃ ṭhānaṃ patvā nirujjhati, taṃ tesāṃ appavattim nibbānaṃ **ayaṃ dukkhanirodhoti**. Tassa sampāpakaṃ ariyamaggaṃ **ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti** sarasalakkaṇapaṭivedhena yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ jāniṃ paṭivijjhinti evamattho veditabbo.

Evaṃ sarūpato saccāni dassetvā idāni kilesavasena pariyāyato dassento **ime āsavāti**-ādimāha. **Tassa me evaṃ jānato evaṃ passatoti** tassa mayhaṃ evaṃ jānantassa evaṃ passantassa. Saha vipassanāya koṭippattaṃ maggaṃ katheti. **Kāmāsavāti** kāmāsavato. **Vimuccitthāti** iminā phalakkhaṇaṃ dasseti, maggakkhaṇe hi cittaṃ vimuccati, phalakkhaṇe vimuttaṃ hoti. **Vimuttasmim vimuttamitiñāṇanti** iminā paccavekkhaṇaṇāṇaṃ dasseti. **Khīṇā jātīti**-ādihi tassa bhūmim, tena hi ñāṇena Bhagavā paccavekkhanto “khīṇā jātī”ti-ādini abbhaññāsi. Katamā pana Bhagavato jāti khīṇā, kathaṃ ca naṃ abbhaññāsīti. Na tāvassa atītā jāti khīṇā, pubbeva khīṇattā, na anāgatā, anāgate vāyāmābhāvato, na paccuppannā, vijjamānattā. Yā pana maggassa abhāvitattā uppajjeyya ekacatupañcavokārabhavesu ekacatupañcakkhandhabhedā jāti, sā maggassa bhāvitattā anuppādadhammataṃ āpajjanena khīṇā, taṃ somagga bhāvanāya pahīnakilese paccavekkhitvā “kilesābhāve vijjamānampi kammaṃ āyatim appaṭisandhikaṃ hotī”ti jānanto abbhaññāsi.

Vusitanti vuttam parivuttham, kataṃ caritaṃ niṭṭhanti attho.

Brahmacariyanti maggabrahmacariyaṃ, puthujjanakalyāṇakena hi saddhiṃ sattasekkhā brahmacariyavāsaṃ vasanti nāma, khīṇāsavo vutthavāso. Tasmā Bhagavā attano brahmacariyavāsaṃ paccavekkhanto “vusitaṃ brahmacariyaṃ”ti abbhaññāsi. **Kataṃ kariṇīyanti** catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāvasena soḷasavidhampi kiccaṃ niṭṭhāpitanti attho. Puthujjanakalyāṇakādayo hi taṃ kiccaṃ karonti, khīṇāsavo katakaraṇīyo. Tasmā Bhagavā attano karaṇīyaṃ paccavekkhanto “kataṃ karaṇīyaṃ”ti abbhaññāsi.

Nāparam itthattāyāti idāni puna itthabhāvāya evaṃsoḷasakiccabhāvāya, kilesakkhakāya vā maggabhāvanākiccaṃ me natthīti abbhaññāsi. Atha vā **itthattāyāti** itthabhāvato imasmā evaṃpakārā idāni vattamānakkhandhasantānā aparaṃ khandhasantānaṃ mayhaṃ natthi. Ime pana pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti chinnaṃulakā rukkhā viya. Te carimakaviññāṇanirodhena anupādāno viya jātavedo nibbāyissantīti abbhaññāsi.

Idāni evaṃ paccavekkhaṇaṇāṇapariggahitaṃ āsavānaṃ khayaṇāṇādhigamaṃ brāhmaṇassa dassento **ayaṃ kho me brāhmaṇāti-**ādimāha. Tattha **vijjāti** arahattamaggañāṇavijjā. **Avijjāti** catusaccapaṭicchādikā avijjā. Sesaṃ vuttanayameva. Ettāvatā ca pubbenivāsañāṇena atītaṃsañāṇaṃ, dibbacakkhunā paccuppannānāgataṃsañāṇaṃ, āsavakkhayena sakalalokiyalokuttaraguṇanti evaṃ tīhi vijjāhi sabbepe sabbaññuṇe saṅgahetvā pakāsento attano asammohavihāraṃ brāhmaṇassa dassesi.

Araññavāsakāraṇavaṇṇanā

55. Evaṃ vutte kira brāhmaṇo cintesi “samaṇo Gotamo sabbaññutaṃ paṭijānāti, ajjāpi ca araññavāsaṃ na vijahati, atthi nu khvassa aññampi kiñci karaṇīyaṃ”ti. Athassa Bhagavā ajjhāsayaṃ viditvā iminā ajjhāsayaṇusandhinā **siyā kho pana teti-**ādimāha. Tattha **siyā kho pana te brāhmaṇa evamassāti** brāhmaṇa kadāci tuyhaṃ evaṃ bhaveyya. **Na kho panetaṃ brāhmaṇa evaṃ datṭhabbanti** etaṃ kho pana brāhmaṇa tayā mayhaṃ

pantasenāsanapaṭisevanam avītarāgāditāyāti evam na daṭṭhabbam. Evam pantasenāsanapaṭisevane akāraṇam paṭikkhipitvā kāraṇam dassento **dve kho ahanti**-ādimāha. Tattha atthoyeva atthavaso. Tasmā **dve kho aham brāhmaṇa atthavaseti** aham kho brāhmaṇa dve atthe dve kāraṇāni sampassamānoti vuttaṃ hoti. **Attano ca diṭṭhadhammasukhavihāranti** ettha **diṭṭhadhammo** nāma ayaṃ paccakkho attabhāvo. **Sukhavihāro** nāma catunnampi iriyāpathavihārānam phāsutā, ekakassa hi araṇṇe antamaso uccārapassāvakkiccam upādāya sabbeva iriyāpathā phāsukā honti, tasmā diṭṭhadhammassa sukhavihāranti¹ ayamatto veditabbo. **Pacchimañca janataṃ anukampamānoti** katham araṇṇavāsena pacchimā janatā anukampitā hoti? Saddhāpabbajitā hi kulaputtā Bhagavato araṇṇavāsam disvā Bhagavāpi nāma araṇṇasenāsanāni na muñcati, yassa nevatti pariṇṇātabbam na pahātabbam na bhāvetabbam na sacchikātabbam, kimaṅgam pana mayanti cintetvā tattha vasitabbameva maññissanti. Evam khippameva dukkhassantakarā bhavissanti. Evam pacchimā janatā anukampitā hoti, etamattam dassento āha “pacchimañca janataṃ anukampamāno”ti.

Desanānumodanāvaṇṇanā

56. Tam sutvā attamano brāhmaṇo **anukampitarūpāti**-ādimāha. Tattha **anukampitarūpāti** anukampitajātikā anukampitasabhāvā. **Janatāti** janasamūho. **Yathā taṃ Arahatā Sammāsambuddhenāti** yathā Araham Sammāsambuddho anukampeyya, tattheva anukampitarūpāti.

Evañca pana vatvā puna taṃ Bhagavato dhammadesanam abbhanumodamāno Bhagavantam etadavoca **abhikkantaṃ bho Gotama abhikkantaṃ bho Gotamāti**. Tatthāyaṃ abhikkantasaddo khayasundarābhirūpa-abbhanumodanesu dissati. “Abhikkantā bhante ratti, nikkhanto paṭhamo yāmo, ciranisinno bhikkhusaṅgho”ti-ādīsu² hi khaye dissati. “Ayaṃ imesaṃ catunnam puggalānam abhikkantataro ca paṇītataro cā”ti-ādīsu³ sundare.

1. Diṭṭhadhammassa sukhavihāram diṭṭhadhammasukhavihāranti (Sī, Syā)

2. Vi 4. 418; Am 3. 44 piṭṭhesu.

3. Am 1. 414 piṭṭhe.

“Ko me vandati pādāni, iddhiyā yasasā jalaṃ.
Abhikkantena vaṇṇena, sabbā obhāsayaṃ disā”ti—

Ādisu¹ abhirūpe. “Abhikkantaṃ bhante”ti-ādīsu² abbhanumodane.
Idhāpi abbhanumodaneyeva. Yasmā ca abbhanumodane, tasmā sādhu sādhu
bho Gotamāti vuttaṃ hotīti veditabbaṃ.

“Bhaye kodhe pasaṃsāyaṃ, turite kotūhalacchare.
Hāse soke pasāde ca, kare āmeditaṃ budho”ti—

Iminā ca lakkhaṇena idha pasādavasena pasaṃsāvasena cāyaṃ
dvikkhattuṃ vuttoti veditabbo. Atha vā **abhikkantanti** abhikantaṃ³ ati-
iṭṭhaṃ atimanāpaṃ, atisundaranti vuttaṃ hoti.

Tattha ekena abhikkantasaddena desanaṃ thometi, ekena attano
pasādaṃ. Ayañhettha adhippāyo—abhikkantaṃ bho Gotama yadidaṃ bho
Gotamassa dhammadesanā, abhikkantaṃ yadidaṃ bho Gotamassa
dhammadesanaṃ āgama mama pasādoti. Bhagavatoyeva vā vacanaṃ dve
dve atthe sandhāya thometi—bho Gotamassa vacanaṃ abhikkantaṃ
dosanāsanato, abhikkantaṃ guṇādhigamanato, tathā saddhājananato,
paññājananato, sātthato, sabyañjanato, uttānapadato, gambhīratthato,
kaṇṇasukhato, hadayaṅgamato, anattukkaṃsanato, aparavambhanato,
karuṇāsītalato, paññāvadātato, āpātharamaṇīyato, vimaddakkhamato,
suyyamānasukhato, vīmaṃsīyamānahitatoti evamādīhi
yojetabbaṃ.

Tato parampi catūhi upamāhi desanaṃyeva thometi. Tattha **nikkujjanti**
adho mukhaṭhapitaṃ, heṭṭhāmukhajātaṃ vā. **Ukkujjeyyāti** upari mukhaṃ
kareyya, **paṭicchannanti** tiṇapaṇṇādicchāditaṃ. **Vivareyyāti** ugghāṭeyya.
Mūḷhassāti disāmūḷhassa. **Maggaṃ ācikkheyyāti** hatthe gahetvā “esa
maggo”ti vadeyya. **Andhakāreti** kāḷapakkhacātuddasī-
aḍḍharattaghanavanasaṇḍameghapaṭalehi caturaṅge tame, ayaṃ tāva
anuttānapadattho.

Ayaṃ pana adhippāyayojanā—yathā koci nikkujjitaṃ ukkujjeyya, evaṃ
saddhammavimukhaṃ asaddhamme patitaṃ maṃ asaddhammā
vuṭṭhāpentena, yathā paṭicchannaṃ

1. Khu 2. 73 piṭṭhe.

2. Dī 1. 80; Vi 1. 7 piṭṭhādīsu.

3. Atikantaṃ (Sī)

vivareyya. Evaṃ Kassapassa Bhagavato sāsananantaradhānato pabhuti micchādittḥigahanapaṭicchannaṃ sāsanaṃ vivarantena, yathā mūlḥassa maggaṃ ācikkheyya, evaṃ kummaggamicchāmaggaṃ appaṭipannassa me saggamokkhamaggaṃ ācikkhantena¹, yathā andhakāre telapajjotaṃ dhāreyya, evaṃ mohandhakāre nimuggassa me Buddhādiratanarūpāni apassato tappaṭicchādakamohandhakāravidhamsakadesanāpajjotadhāraṇena mayhaṃ bhotā Gotamena etehi pariyāyehi pakāsītattā anekapariyāyena dhammo pakāsītoti.

Pasannākāravaṇṇanā

Evaṃ desanaṃ thometvā imāya desanāya ratanattayapasannacitto pasannākāraṃ karonto **esāhanti**-ādimāha. Tattha **esāhanti** eso ahaṃ. **Bhavaṃtaṃ Gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi**ti bhavaṃ me Gotamo saraṇaṃ parāyaṇaṃ aghassa tātā² hitassa ca vidhātāti iminā adhippāyena bhavaṃtaṃ Gotamaṃ gacchāmi bhajāmi sevāmi payirupāsāmi, evaṃ vā jānāmi bujjhāmi. Yesaṃhi dhātūnaṃ gati-attho, buddhipi tesaṃ attho. Tasmā gacchāmi imassa jānāmi bujjhāmi ayamattho vutto. **Dhammañca bhikkhusaṃghaṃ**cāti ettha pana adhigatamagge sacchikatanirodhe yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne ca apāyesu apatamāne dhāretīti **dhammo**, so atthato ariyamaggo ceva nibbānañca. Vuttañhetāṃ “yāvataṃ bhikkhave dhammā saṅkhatā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo tesaṃ aggamakkhāyati”ti³ vitthāro. Na kevalaṃ ariyamaggo ceva nibbānañca, Api ca kho ariyaphalehi saddhiṃ pariyattidhammopi. Vuttañhetāṃ chattamāṇavakavimāne—

“Rāgavirāgaṃ manejamasokaṃ,
Dhammasaṅkhatamappaṭikūlaṃ.
Madhuramimaṃ paṇaṃ suvibhattaṃ,
Dhammamimaṃ araṇatthamupehi”ti⁴.

Ettha **rāgavirāgo**ti maggo kathito. **Anejamasokanti** phalaṃ. **Dhammasaṅkhatanti** nibbānaṃ. **Appaṭikūlaṃ madhuramimaṃ paṇaṃ suvibhattanti** piṭakattayena vibhattā sabbadhammakhandhāti. Diṭṭhisīlasaṃghātena saṃhatoti **saṃgho**, so atthato aṭṭha-ariyapuggalasamūho. Vuttañhetāṃ tasmīmyeva vimāne.

1. Āvikarontena (Sī, Syā)

3. Am 1. 343 piṭṭhe.

2. Hantā (Sī, Syā)

4. Khu 2. 76 piṭṭhe.

“Yattha ca dinnamahapphalamāhu, catūsu sucīsu purisayugesu.
Aṭṭha ca puggala dhammasā te, saṅghamimaṃ saraṇatthamupehī”ti¹.

Bhikkhūnaṃ saṅgho **bhikkhusaṅgho**. Ettāvatā brāhmaṇo tīṇi
saraṇagamanāni paṭivedesi.

Saraṇagamanakathā

Idāni tesu saraṇagamanesu kosallatthaṃ saraṇaṃ, saraṇagamanam, yo
ca saraṇaṃ gacchati, saraṇagamanappabhedo, saraṇagamanassa phalaṃ,
saṃkilesa, bhedoti ayaṃ vidhi veditabbo. Seyyathidaṃ—padatthato tāva
himsatīti **saraṇaṃ**, saraṇagatānaṃ teneva saraṇagamanena bhayaṃ santāsaṃ
dukkhaṃ duggatiparikilesaṃ hanati vināsetīti attho, ratanattayassevetaṃ
adhivacanaṃ.

Atha vā hite pavattanena ahitā ca nivattanena sattānaṃ bhayaṃ himsati²
Buddho. Bhavakantārā uttāraṇena assāsādānena ca dhammo. Appakānampi
kāraṇaṃ vipulaphalapaṭilābhakaraṇena saṅgho. Tasmā imināpi pariyāyena
ratanattayaṃ saraṇaṃ. Tappasādataggarutāhi vihatakiḷeso
tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo saraṇagamanam. Taṃsamaṅgisatto
saraṇaṃ gacchati, vuttappakārena cittuppādena etāni me tīṇi saraṇāni
saraṇaṃ, etāni parāyaṇanti evaṃ upetīti attho. Evaṃ tāva **saraṇaṃ**
saraṇagamanam yo ca **saraṇaṃ gacchatīti** idaṃ tayaṃ veditabbaṃ.

Saraṇagamanappabhede pana duvidhaṃ saraṇagamanam lokuttaram
lokiyañca. Tattha lokuttaram diṭṭhasaccānaṃ maggakkhaṇe
saraṇagamanupakkilesasamucchedena ārammaṇato nibbānārammaṇaṃ
hutvā kiccatto sakalepi ratanattaye ijjhati. Lokiyaṃ puthujjanānaṃ
saraṇagamanupakkilesavikkhambhanaena ārammaṇato
Buddhādiguṇārammaṇaṃ hutvā ijjhati, taṃ atthato Buddhādīsu vatthūsu
saddhāpaṭilābho, saddhāmūlikā ca sammādiṭṭhi dasasu puñṇakiriyavatthūsu
diṭṭhijukammanti vuccati.

Tayidaṃ catudhā pavattati attasanniyyātanena tapparāyaṇatāya
sissabhāvūpagamanaena paṇipātenāti³. Tattha **attasanniyyātanam** nāma

1. Khu 2. 76 piṭṭhe.

2. Himsatīti (Sī, Syā)

3. Pāṇipātenāti (Syā, Ka)

“ajja ādiṃ katvā ahaṃ attānaṃ Buddhassa niyyātemi, dhammassa, saṃghassā”ti evaṃ Buddhādīnaṃ attapariccajanaṃ. **Tapparāyaṇatā** nāma “ajja ādiṃ katvā ahaṃ Buddhaparāyaṇo, dhammaparāyaṇo, saṃghaparāyaṇo iti maṃ dhārethā”ti evaṃ tapparāyaṇabhāvo.

Sissabhāvūpagamaṇaṃ nāma “ajja ādiṃ katvā ahaṃ Buddhassa antevāsiko, dhammassa, saṃghassāti maṃ dhārethā”ti evaṃ sissabhāvūpagamo.

Paṇipāto nāma “ajja ādiṃ katvā ahaṃ abhivādanapaccuṭṭhāna-añjalikammasāmīcikammaṃ Buddhādīnaṃyeva tiṇṇaṃ vatthūnaṃ karomi, iti maṃ dhārethā”ti evaṃ Buddhādīsu paramanipaccakāro. Imesañhi catunnaṃ ākāraṇaṃ aññatarampi karontena gahitaṃyeva hoti saraṇagamaṇaṃ.

Api ca Bhagavato attānaṃ pariccajāmi, dhammassa, saṃghassa attānaṃ pariccajāmi. Jīvitaṃ pariccajāmi, pariccattoyeva me attā, pariccattaṃyeva me jīvitaṃ, jīvitapariyantikaṃ Buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi, Buddho me saraṇaṃ leṇaṃ tāṇanti evampi attasanniyyātanaṃ veditabbāṃ. “Satthāraṇa vatāhaṃ passeyyaṃ Bhagavantameva passeyyaṃ, Sugataṇa vatāhaṃ passeyyaṃ Bhagavantameva passeyyaṃ, Sammāsambuddhaṇa vatāhaṃ passeyyaṃ Bhagavantameva passeyyaṃ”ti¹ evampi Mahākassapassa saraṇagamaṇaṃ² viya sissabhāvūpagamaṇaṃ daṭṭhabbāṃ.

“So ahaṃ vicarissāmi, gāmaṃ gāmaṃ purā purāṃ.

Namassamāno Sambuddhaṃ, dhammassa ca sudhammatan”ti³—

Evampi Āḷavakādīnaṃ saraṇagamaṇaṃ viya tapparāyaṇatā veditabbā. “Atha kho Brāhmāyu brāhmaṇo uṭṭhāyāsanaṃ ekamsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā Bhagavato pādesu sirasā nipatitvā Bhagavato pādāni mukhena ca paricumbati, pāṇīhi ca parisambāhati, nāmaṇa sāveti Brahmāyu ahaṃ bho Gotama brāhmaṇo, Brahmāyu ahaṃ bho Gotama brāhmaṇo”ti⁴ evampi paṇipāto daṭṭhabbo.

So panesa ñātibhayācariyadakkhiṇeyyavasena catubbidho hoti. Tattha dakkhiṇeyyapaṇipātena saraṇagamaṇaṃ hoti, na itarehi. Setṭhavaseneva hi saraṇaṃ gayhati, setṭhavasena bhijjati, tasmā yo

1. Saṃ 1. 419 piṭṭhe.

3. Khu 1. 307; Saṃ 1. 217 piṭṭesu.

2. Saraṇagamaṇe (Sī, Syā)

4. Ma 1. 345 piṭṭhe.

sākiyo vā koliyo vā “Buddho amhākaṃ ñātako”ti vandati, aggahitameva hoti saraṇaṃ. Yo vā “samaṇo Gotamo rājapūjito mahānubhāvo, avandiyamāno anattampi kareyyā”ti bhayena vandati, aggahitameva hoti saraṇaṃ. Yo vā bodhisattakāle Bhagavato santike kiñci uggahitaṃ saramāno Buddhakāle vā—

“Ekena bhoge bhuñjeyya, dvīhi kammaṃ payojaye.
Catutthaṃ ca nidhāpeyya, āpadāsu bhavissatī”ti¹—

Evarūpaṃ anusāsaṇiṃ uggahetvā “ācariyo me”ti vandati, aggahitameva hoti saraṇaṃ. Yo pana “ayaṃ loke aggadakkhiṇeyyo”ti vandati, teneva gahitaṃ hoti saraṇaṃ.

Evam gahitasaraṇassa ca upāsakassa vā upāsikāya vā aññatitthiyesu pabbajitampi ñātiṃ “ñātako me ayan”ti vandato saraṇagamanam na bhijjati, pageva apabbajitaṃ. Tathā rājānaṃ bhayavasena vandato, so hi raṭṭhapūjitattā avandiyamāno anattampi kareyyāti. Tathā yaṃkiñci sippaṃ sikkhāpakam titthiyaṃ “ācariyo me ayan”ti vandatopi na bhijjatīti evaṃ saraṇagamanappabhedo veditabbo.

Ettha ca lokuttarassa saraṇagamanassa cattāri sāmāññaphalāni vipākaphalaṃ, sabbadukkhakkhayo ānisaṃsaphalaṃ. Vuttañhetam—

“Yo ca Buddhañca dhammañca, saṃghañca saraṇaṃ gato.
Cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passati,

Dukkhaṃ dukkhasamuppādaṃ, dukkhassa ca atikkamaṃ.
Ariyaṃ caṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ, dukkhūpasamagāminaṃ.

Etaṃ kho saraṇaṃ khemaṃ, etaṃ saraṇamuttamaṃ.
Etaṃ saraṇamāgama, sabbadukkhā pamuccatī”ti².

Api ca niccato anupagamanādivasenapetassa ānisaṃsaphalaṃ veditabbaṃ. Vuttañhetam, “aṭṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo kañci saṅkhāraṃ niccato upagaccheyya, sukhato upagaccheyya, kañci dhammaṃ attato upagaccheyya, mātaraṃ jīvitaṃ voropeyya, pitaraṃ,

1. Dī 3. 153 piṭṭhe.

2. Khu 1. 42 Dhammapade.

arahantaṃ jīvitaṃ voropeyya, duṭṭhacitto Tathāgatassa lohitaṃ uppādeyya, saṃghaṃ bhindeyya, aññaṃ Satthāraṃ uddiseyya, netam̐ ṭhānaṃ vijjati”¹.

Lokiyassa pana saraṇagamanassa bhavasampadāpi bhogasampadāpi phalameva. Vuttañhetam̐—

“Yekeci Buddhaṃ saraṇaṃ gatāse,
Na te gamissanti apāyabhūmiṃ.
Pahāya mānusaṃ dehaṃ,
Devakāyaṃ paripūressanti”².

Aparampi vuttaṃ “atha kho Sakko Devānamindo asītiyā devatāsahashehi saddhiṃ yenāyasmā Mahāmoggallāno, tenupasaṅkami -pa-ekamantaṃ ṭhitaṃ kho Sakkaṃ Devānamindaṃ āyasmā Mahāmoggallāno etadavoca ‘sādhu kho Devānaminda Buddhaṃ saraṇagamanam̐ hoti, Buddhaṃ saraṇagamanahetu kho Devānaminda evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti”³. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti dibbena āyunā dibbena vaṇṇena sukhena yasena ādhipateyyena dibbehi rūpehi saddehi gandhehi rashehi phoṭṭhabbehi”⁴. Esa nayo dhamme saṃghe ca. Api ca Velāmasuttādivasenāpi⁴ saraṇagamanassa phalaviseso veditabbo. Evaṃ saraṇagamanaphalaṃ veditabbaṃ.

Tattha lokiyasaraṇagamanam̐ tīsu vatthūsu aññāṇasaṃsayamicchāññānādīhi saṃkilissati, na mahājutikaṃ hoti na mahāvipphāraṃ. Lokuttarassa natthi saṃkilesa. Lokiyassa ca saraṇagamanassa duvidho bhedo sāvajjo anavajjo ca. Tattha sāvajjo aññasatthārādīsu attasanniyyātanādīhi hoti, so anīṭṭhaphalo. Anavajjo kālaṃ kiriyāya, so avipākattā aphalo. Lokuttarassa pana nevatti bhedo. Bhavantarepi hi ariyasāvako aññaṃ Satthāraṃ na uddisati evaṃ saraṇagamanassa saṃkilesa ca bhedo ca veditabboti. **Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ Gotamo dhāretūti** maṃ bhavaṃ Gotamo “upāsako ayan”⁵ti evaṃ dhāretu, jānātūti attho.

1. Ma 3. 110 piṭṭhe; Aṃ 1. 29 piṭṭhe ca.

3. Saṃ 2. 463. 467 piṭṭhādīsu.

2. Saṃ 1. 25 piṭṭhe.

4. Aṃ 3. 195 piṭṭhe.

Upāsakavidhikathā

Upāsakavidhikosallatthaṃ panettha ko upāsako, kasmā upāsakoti vuccati, kimassa sīlaṃ, ko ājīvo, kā vipatti, kā sampattīti idaṃ pakiṇṇakaṃ veditabbaṃ.

Tattha **ko upāsakoti** yo koci tisaraṇagato gahaṭṭho, vuttañhetam “yato kho Mahānāma upāsako Buddhaṃ saraṇaṃ gato hoti, dhammaṃ saraṇaṃ gato hoti, saṅghaṃ saraṇaṃ gato hoti. Ettāvatā kho Mahānāma upāsako hoti”¹.

Kasmā upāsakoti ratanattayassa upāsanato. So hi Buddhaṃ upāsati upāsako. dhammaṃ, saṅghaṃ upāsati upāsako.

Kimassa sīlanti pañca veramaṇiyo. Yathāha “yato kho Mahānāma upāsako paṇātipātā paṭivirato hoti adinnādānā, kāmesumicchācārā, musāvādā, surāmerayamajjappamādaṭṭhānā paṭivirato hoti. Ettāvatā kho Mahānāma upāsako sīlavā hoti”².

Ko ājīvoti pañca micchāvaṇijjā pahāya dhammena samena jīvitakappanaṃ. Vuttañhetam “pañcimā bhikkhave vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā. Katamā pañca. Satthavaṇijjā, sattavaṇijjā, maṃsavaṇijjā, majjavaṇijjā, visavaṇijjā. Imā kho bhikkhave pañca vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā”³.

Kā vipattīti yā tasseva sīlassa ca ājīvassa ca vipatti, ayamassa vipatti. Api ca yāya esa caṇḍālo ceva hoti malañca patikuṭṭho⁴ ca. Sāpissa vipattīti veditabbā. Te ca atthato assaddhiyādayo pañca dhammā honti. Yathāha “pañcahi bhikkhave dhammehi samannāgato upāsako upāsakacaṇḍālo ca hoti upāsakamalañca upāsakapatikuṭṭho ca. Katamehi pañcahi. Assaddho hoti, dussīlo hoti, kotūhalamaṅgaliko hoti, maṅgalaṃ pacceti, no kammaṃ, ito ca bahiddhā dakkhiṇeyyaṃ pariyesati, tattha ca pubbakāraṃ karoti”⁵.

1. Saṃ 3. 344 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 145 piṭṭhe.

3. Am 2. 183 piṭṭhe.

4. Patikuṭṭho (Sī)

5. Am 2. 181 piṭṭhe.

Kā sampattīti yā cassa sīlasampadā ca ājīvasampadā ca, sā sampatti. Ye cassa ratanabhāvādikarā saddhādayo pañca dhammā. Yathāha “pañcahi bhikkhave dhammehi samannāgato upāsako upāsakaratanāñca hoti upāsakapadumañca upāsakapuṇḍarīkañca¹. Katamehi pañcahi. Saddho hoti, sīlavā hoti, na kotūhalamaṅgaliko hoti, kammaṃ paccehi, no maṅgalaṃ, na ito bahiddhā dakkhiṇeyyaṃ gavesati, idha ca pubbakāraṃ karoti”ti².

Ajjataggeti ettha ayaṃ **aggasaddo** ādikoṭikoṭṭhāsaseṭṭhesu dissati. “Ajjatagge samma dovārika āvarāmi dvāraṃ nigaṇṭhānaṃ nigaṇṭhīnaṃ”ti-ādīsu³ hi ādimhi dissati. “Teneva aṅgulaggena taṃ aṅgulaggaṃ parāmaseyya⁴, ucchaggaṃ veḷaggaṃ”ti-ādīsu koṭiyaṃ. “Ambilaggaṃ vā madhuraggaṃ vā tittakaggaṃ vā⁵, anujānāmi bhikkhave viharaggena vā pariveṇaggena vā bhājetun”ti-ādīsu⁶ koṭṭhāse. “Yāvatā bhikkhave sattā apadā vā -pa- Tathāgato tesāṃ aggamakkhāyatī”ti-ādīsu⁷ seṭṭhe. Idha panāyaṃ ādimhi daṭṭhabbo. Tasmā **ajjataggeti** ajjataṃ ādim katvā, evamettha attho veditabbo. **Ajjatanti** ajjabhāvaṃ. Ajjadaggeti vā pāṭho, dakāro padasandhikaro, ajja aggaṃ katvāti attho.

Pāṇupetanti pāṇehi upetaṃ, yāva me jīvitaṃ pavattati, tāva upetaṃ. Anaññasattḥukaṃ tīhi saraṇagamaṇehi saraṇaṃ gataṃ upāsakaṃ kappiyakārakaṃ maṃ bhavaṃ Gotamo dhāretu jānātu. Ahañhi sacepi me tikkhiṇena asinā sīsaṃ chindeyya, neva Buddhaṃ “na Buddha”ti vā dhammaṃ “na dhammo”ti vā saṃghaṃ “na saṃgho”ti vā vadeyyanti. Evaṃ attasanniyyātanena saraṇaṃ gantvā catūhi ca paccayehi pavāretvā uṭṭhāyāsanaṃ Bhagavantaṃ abhivādetvā tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā pakkāmīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bhayabheravasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Upāsakapuṇḍarīko ca (Sī, Syā, Ka)

2. Am 2. 181 piṭṭhe.

3. Ma 2. 43 piṭṭhe.

4. Abhi 4. 237 piṭṭhe.

5. Sam 3. 130 piṭṭhe.

6. Vi 4. 317 piṭṭhe.

7. Am 1. 343 piṭṭhe.

5. Anaṅgaṇasuttavaṇṇanā

57. **Evam me sutam -pa- āyasmā Sāriputtoti** Anaṅgaṇasuttam. Tatrāyaṃ anuttānapadavaṇṇanā—yathā cettha, evaṃ sabbasuttesu. Tasmā ito param ettakampi avatvā apubbapadavaṇṇanamyeva karissāma.

Cattāroti gaṇanaparicchedo. **Puggalā**ti sattā narā posā. Ettāvata ca puggalavādī mahātheroti na gahetabbaṃ, ayañhi āyasmā Buddhaputtānaṃ seṭṭho, so Buddhassa Bhagavato desanaṃ avilomentoyeva deseti.

Sammutiparamatthadesanākathā

Buddhassa Bhagavato duvidhā desanā sammutidesanā paramatthadesanā cāti. Tattha puggalo satto itthi puriso khattiyo brāhmaṇo devo māroti evarūpā **sammutidesanā**. Aniccaṃ dukkhaṃ anattā, khandhā dhātū āyatanāni satipaṭṭhānāti evarūpā **paramatthadesanā**.

Tattha Bhagavā ye sammutivasena desanaṃ sutvā atthaṃ paṭivijjhivā mohaṃ pahāya visesamadhigantuṃ samatthā, tesaṃ sammutidesanaṃ deseti. Ye pana paramatthavasena desanaṃ sutvā atthaṃ paṭivijjhivā mohaṃ pahāya visesamadhigantuṃ samatthā, tesaṃ paramatthadesanaṃ deseti. Tatthāyaṃ upamā, yathā hi desabhāsākusalo tiṇṇaṃ vedānaṃ atthasamvaṇṇanako ācariyo ye dāmiḷabhāsāya vutte atthaṃ jānanti, tesaṃ dāmiḷabhāsāya ācikkhati. Ye andhakabhāsādīsu aññatarāya, tesaṃ tāya tāya bhāsāya. Evaṃ te māṇavakā chekaṃ byattaṃ ācariyamāgama khippameva sippaṃ uggaṇhanti. Tattha ācariyo viya Buddho Bhagavā. Tayo vedā viya kathetabbabhāvena tithāni tīṇi piṭakāni. Desabhāsākosallamiva sammutiparamatthakosallaṃ. Nānādesabhāsā māṇavakā viya sammutiparamatthadesanāpaṭivijjhanasamatthā veneyyasattā. Ācariyassa dāmiḷabhāsādi-ācikkhanaṃ viya Bhagavato sammutiparamatthavasena desanā veditabbā. Āha cettha—

“Duve saccāni akkhāsi, Sambuddho vadatam varo.

Sammutim paramatthañca, tatiyaṃ nūpalabbhati.

Saṅketavacanaṃ saccaṃ, lokasammutikāraṇā.
 Paramatthavacanaṃ saccaṃ, dhammānaṃ bhūtakāraṇā.
 Tasmā vohārakusalassa, Lokanāthassa Satthuno.
 Sammutiṃ voharantassa, musāvādo na jāyati”ti.

Api ca aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā puggalakathaṃ katheti
 hirottappadīpanatthaṃ, kammassakatādīpanatthaṃ,
 paccattapurisakāradīpanatthaṃ, ānantariyadīpanatthaṃ,
 brahmavihāradīpanatthaṃ, pubbenivāsadīpanatthaṃ,
 dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṃ, lokasammutiyā appahānatthaṃ cāti.
 “Khandhadhātu-āyatanāni hiriyanti ottappanti”ti hi vutte mahājano na jānāti,
 sammohamāpajjati, paṭisattu hoti “kimidaṃ khandhadhātu-āyatanāni
 hiriyanti ottappanti nāmā”ti. “Itthi hiriyati ottappati puriso khattiyo
 brāhmaṇo devo māro”ti vutte pana jānāti, na sammohamāpajjati, na
 paṭisattu hoti. Tasmā Bhagavā **hirottappadīpanatthaṃ** puggalakathaṃ
 katheti.

“Khandhā kammassakā dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi ese va nayo. Tasmā
 Bhagavā **kammassakatādīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti.

“Veḷuvanādayo Mahāvihārā khandhehi kārapitā dhātūhi āyatanehi”ti
 vuttepi ese va nayo. Tasmā Bhagavā **paccattapurisakāradīpanatthaṃ**
 puggalakathaṃ katheti.

“Khandhā mātaraṃ jīvitā voropenti pitaraṃ arahantaṃ
 ruhiruppādakammaṃ karonti, saṅghabhedakammaṃ karonti, dhātuyo
 āyatanāni”ti vuttepi ese va nayo. Tasmā Bhagavā **ānantariyadīpanatthaṃ**
 puggalakathaṃ katheti. “Khandhā mettāyanti dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi
 ese va naso. Tasmā Bhagavā **brahmavihāradīpanatthaṃ** puggalakathaṃ
 katheti.

“Khandhā pubbenivāsamanussaranti dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi ese va
 nayo. Tasmā Bhagavā **pubbenivāsadīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti.
 “Khandhā dānaṃ paṭiggaṇhanti dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi mahājano na
 jānāti, sammohamāpajjati, paṭisattu hoti “kimidaṃ khandhadhātu-āyatanāni
 paṭiggaṇhanti nāmā”ti. “Puggalā paṭiggaṇhanti sīlavanto kalyāṇadhammā”ti
 vutte pana jānāti, na sammohamāpajjati, na paṭisattu hoti. Tasmā Bhagavā
dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṃ puggalakathaṃ katheti.

Lokasammutim ca Buddhā Bhagavanto nappajahanti, lokasamaññāya lokaniruttiyaṃ lokābhilāpe ʃhitāyeva dhammaṃ desenti. Tasmā Bhagavā **lokasammutiyā appahānatthampi** puggalakathaṃ katheti. Tasmā ayampi āyasmā lokavohāraḥ kusalatāya Buddhassa Bhagavato desanaṃ avilomento lokasammutiyaṃ ʃhatvāva **cattārome āvuso puggalāti** āha. Tasmā ettha paramatthavasena aggahetvā sammutivaseneva puggalo veditabbo.

Santo sarivijjamānāti lokasaṅketavasena atthi upalabbhamānā. **Lokasminti** sattaloke. **Sāṅgaṇova samānoti**-ādīsu pana **aṅgaṇanti** katthaci kilesā vuccanti. Yathāha “tattha katamāni tīṇi aṅgaṇāni, rāgo aṅgaṇaṃ, doso aṅgaṇaṃ, moho aṅgaṇaṃ”ti¹. Katthaci yaṃkiñci malaṃ vā paṅko vā, yathāha “tasseva rajassa vā aṅgaṇassa vā pahānāya vāyamaṭi”ti. Katthaci tathārūpo bhūmibhāgo, so bodhiyaṅgaṇaṃ cetiyaṅgaṇanti-ādīnaṃ vasena veditabbo. Idha pana nānappakārā tibbakilesā “aṅgaṇaṃ”ti adhippetā. Tathā hi vakkhati “pāpakānaṃ kho etaṃ āvuso akusalānaṃ icchāvacaṇānaṃ adhivacaṇaṃ, yadidaṃ aṅgaṇaṃ”ti². Saha aṅgaṇena **sāṅgaṇo**.

Sāṅgaṇova samānoti sakilesoyeva santo. **Atthi me ajjhattaṃ aṅgaṇanti** **yathābhūtaṃ nappajānātīti** mayhaṃ attano cittasantāne kilesa atthīti na jānāti. “Ime kilesā nāma kakkhaḷā vāḷā jahitabbā na gahitabbā visaduṭṭhasallasadisā”ti evaṃ yāthāvasarasatopi na jānāti. Yo atthīti ca jānāti, evaṃca jānāti. So “atthi me ajjhattaṃ aṅgaṇanti yathābhūtaṃ pajānātī”ti vuccati. Yassa pana na ca maggena samūhatā kilesā, na ca uppajjanti yena vā tena vā vāritattā, ayamidha anaṅgaṇoti adhippeto. **Natthi me ajjhattaṃ aṅgaṇanti yathābhūtaṃ nappajānātīti** “mayhaṃ kilesā yena vā tena vā vāritattā natthi, na maggena samūhatattā”ti na jānāti, “te uppajjamānā mahā-anatthaṃ karissanti kakkhaḷā vāḷā visaduṭṭhasallasadisā”ti evaṃ yāthāvasarasatopi na jānāti. Yo pana “iminā kāraṇena natthī”ti ca jānāti, evaṃca jānāti, so “natthi me ajjhattaṃ aṅgaṇanti yathābhūtaṃ pajānātī”ti

1. Abhi 2. 382 piṭṭhe.

2. Ma 1. 32 piṭṭhe.

vuccati. **Tatrā**ti tesu catūsu puggalesu, tesu vā dvīsu sāṅgaṇesu, **yvāyanti** yo ayaṃ, yāyanti pī pāṭho.

58. **Ko nu kho āvuso Sāriputta hetu ko paccayoti** ubhayenāpi kārāṇameva pucchati. **Yenimesanti** yena hetunā yena paccayena imesaṃ dvinnā eko seṭṭhapuriso eko hīnapuriso akkhāyati, so ko hetu ko paccayoti evamettha sambandho veditabbo. Tattha kiñcāpi “nappajānāti pajānāti”ti evaṃ vuttaṃ, pajānā nappajānanāti idameva ubhayaṃ hetu ceva paccayo ca.

59. Thero pana attano vicitrapaṭibhānatāya taṃ pākaṭataraṃ katvā dassetuṃ puna **tatrāvusoti**-ādimāha. Tattha **tassetam pāṭikaṅkhanti** tassa puggalassa etaṃ pāṭikaṅkhitabbaṃ. Idameva esa pāpuṇissati, na aññanti icchitabbaṃ, avassaṃ bhāvīti vuttaṃ hoti. “Na chandaṃ janessatī”ti-ādinā nayena vuttaṃ achandajananādiṃ sandhāyāha.

Tattha ca **na chandaṃ janessatī**ti appajānanto tassa aṅgaṇassa pahānatthaṃ kattukamyatāchandaṃ na janessati. **Na vāyamissatī**ti tato balavataraṃ vāyamaṃ na karissati, **na vīriyaṃ ārabhissatī**ti thāmagatavīriyaṃ pana neva ārabhissati, na pavattessatīti vuttaṃ hoti. **Sāṅgaṇoti** imehi rāgādīhi aṅgaṇehi sāṅgaṇo. **Samkiliṭṭhacittoti** tehiyeva suṭṭhuturaṃ kiliṭṭhacitto malīnacitto vibādhitacitto upatāpitacitto ca hutvā. **Kālaṃ karissatī**ti marissati.

Seyyathāpīti yathā nāma. **Kāmsapātī**ti kāmsalohabhājanaṃ. **Ābhatī**ti ānītā. **Āpaṇā vā kammārakulā vā**ti āpaṇato vā kāmsapātikārakānaṃ kammārānaṃ gharato vā. **Rajenā**ti āgantukarajena paṃsu-ādinā. **Malenā**ti tattheva uṭṭhitena lohamalena. **Pariyonaddhā**ti sañchannā. **Na ceva paribhuñjeyyunti** udakakhādanīyapakkhipanādīhi paribhogaṃ na kareyyuṃ. **Na ca pariyodapeyyunti** dhovanaghaṃsanādīhi na parisuddhaṃ kārāpeyyuṃ. **Rajāpatheti** rajapathe, ayameva vā pāṭho, rajassa āgamanatṭhāne vuṭṭhānuṭṭhāne vā hetṭhāmañce vā thusakoṭṭhake vā bhājanantare vā, yattha rajena okiriyatīti attho. **Samkiliṭṭhatarā** assa **malaggahitā**ti ettha rajāpathe nikkhipanena samkiliṭṭhatarā,

aparibhogāpariyodapanehi malaggahitatarāti vuttam hoti,
 paṭipucchāvacanam cetam. Tenassa evamattho veditabbo, āvuso sā
 kamsapāti evam karīyamānā aparena kālena saṁkiliṭṭhatarā ca
 malaggahitatarā ca mattikapātīti vā kamsapātīti vā itipi dujjānā bhaveyya nu
 kho noti, therō tam paṭijānanto āha “evamāvuso”ti. Puna Dhammasenāpati
 opammaṁ sampaṭipādentō **evameva khoti**-ādimāha. Tatthevaṁ
 opammasaṁsandanaṁ veditabbā—kiliṭṭhakamsapātisadisō sāṅgaṇo puggalo.
 Saṁkiliṭṭhakamsapātiyā napaṭibhuñjanamādiṁ katvā rajāpathanikkhepo viya
 tassa puggalassa pabbajjāṁ labhamānassa vejjakammādīsu
 pasutapuggalasantike pabbajjāpaṭilābho. Saṁkiliṭṭhakamsapātiyā puna
 saṁkiliṭṭhatarabhāvo viya tassa puggalassa anukkamena ācariyupajjhāyānam
 anusikkhato vejjakammādikaraṇam, ettha ṭhitassa sāṅgaṇakālakiriyā. Atha
 vā anukkamena dukkaṭadubbhāsītavītikkamanam, ettha ṭhitassa
 sāṅgaṇakālakiriyā. Atha vā anukkamena pācittiyathullaccayavītikkamanam,
 saṁghādisesavītikkamanam, pārājikavītikkamanam, mātughātādi-
 ānantariyakaraṇam, ettha ṭhitassa sāṅgaṇakālakiriyāti.

Saṁkiliṭṭhacitto kālam karissatīti ettha ca akusalacittena kālam
 karissatīti na evam attho daṭṭhabbo. Sabbasattā hi pakaticittena
 bhavaṅgacitteneva kālam karonti. Ayam pana avisodhetvā cittasantānam
 kālam karissatīti etamattham sandhāya evam vuttoti veditabbo.

Dutiyavāre **pariyodapeyyunti**
 dhovanaghaṁsanasaṇhachārikāparimajjanādihi parisuddham
 ādāsamaṇḍalasadisam kareyyum. **Na ca nam rajāpatheti** pubbe vuttappakāre
 ṭhāne anikkhipitvā karaṇḍamañjūsādīsu vā ṭhapeyyum, paliveṭhetvā vā
 nāgadante lageyyum. Sesam vuttanayānusāreneva gahetabbam.

Upamāsaṁsandanaṁ cettha evam veditabbā—kiliṭṭhakamsapātisadisō
 sāṅgaṇo bhābbapuggalo. Kiliṭṭhakamsapātiyā paṭibhuñjanamādiṁ katvā
 suddhaṭṭhāne ṭhapanam viya tassa puggalassa pabbajjāṁ labhamānassa
 pesalabhikkhūnam santike pabbajjāpaṭilābho. Ye ovaḍanti anusāsanti
 appamattakampi pamādam disvā daṇḍakammaṁ katvā punappunam
 sikkhāpentī, saṁkiliṭṭhakamsapātiyā

aparakāle parisuddhapariyodātabhāvo viya tassa puggalassa
 ācariyupajjhāyānaṃ anusikkhato anukkamena sammāvattapaṭipatti, ettha
 ʈhitassa anaṅgaṇakālakiriya. Atha vā anukkamena parisuddhe sīle paṭiṭṭhāya
 attano anurūpaṃ Buddhavacanaṃ uggaṇhitvā dhutaṅgāni samādāya attano
 anukūlakammaṭṭhānaṃ gahetvā gāmantasenāsanavāsaṃ muñcitvā
 pantasenāsanavāso, ettha ʈhitassa anaṅgaṇakālakiriya. Atha vā anukkamena
 kasiṇaparikkammaṃ katvā aṭṭhasamāpattinibbattanena kilesavikkhambhanaṃ,
 vipassanāpādaḥkajjhānā vuṭṭhāya vipassanāya kilesānaṃ tadanivāraṇaṃ,
 sotāpattiṭṭhānaḥkajjhānā -pa- arahattasacchikiriyāti ettha ʈhitassa accantaṃ
 anaṅgaṇakālakiriya eva.

Tatiyavāre **subhanimittanti** rāgaṭṭhāniyaṃ iṭṭhārammaṇaṃ. **Manasi**
karissatīti tasmiṃ vipannassati taṃ nimittaṃ āvajjissati. **Tassa**
subhanimittassa manasikārāti tassa puggalassa
 subhanimittamanasikārakāraṇā. **Anuddhamṣessatīti** himsissati
 adhibhavissati. Rāgo hi uppajjanto kusalavāraṃ pacchinditvā sayameva
 akusalajavanaṃ hutvā tiṭṭhanto kusalcittaṃ anuddhamṣetīti veditabbo.
 Sesaṃ vuttanayānusāreṇeva gahetabbaṃ.

Opammasaṃsandānaṃ panettha evaṃ veditabbā—
 parisuddhakāṃsapātisadiso pakatiyā appakilesa anaṅgaṇapuggalo.
 Parisuddhakāṃsapātīyā napaṭibhuñjanaṃ ādiṃ katvā rajāpathe nikkhepo
 viya tassa puggalassa pabbajjaṃ labhamānassāti ito paraṃ sabbaṃ
 paṭhamavārasadisameva.

Catutthavāre **subhanimittam na manasi karissatīti** tasmiṃ
 sativiraḥbhāvato taṃ nimittaṃ nāvajjissati, sesaṃ dutiyavārānusāreṇa
 veditabbaṃ. “Ayaṃ kho āvuso”ti-ādi “ko nu kho āvuso”ti-ādimhi
 vuttanayameva.

60. Idāni taṃ aṅgaṇaṃ nānappaḥkārato pākaṭaṃ kārapetukāmenāyasmaṭā
 Mahāmoggallānena “aṅgaṇaṃ aṅgaṇa”ti-ādinā nayena puṭṭho taṃ
 byākaronto **pāpakānaṃ kho etaṃ āvusoti-ādimāha**. Tattha **icchāvacaṇānanti**
 icchāya avacaṇaṃ, icchāvasena otiṇṇānaṃ pavattānaṃ nānappaḥkārānaṃ
 kopa-appaccayānanti attho. **Yaṃ idhekaccassāti** yena idhekaccassa evaṃ
 icchā uppajjeyya, taṃ ʈhānaṃ taṃ kāraṇaṃ vijjati atthi,

upalabbhatīti vuttaṃ hoti. **Āpanno assanti** āpanno bhavēyyaṃ. **Na ca maṃ bhikkhū jāneyyunti** bhikkhū ca maṃ na jāneyyūṃ. Kiṃ panettha ṭhānaṃ, lābhatthikatā. Lābhatthiko hi bhikkhu pakatiyāpi ca katapuñño manussehi sakkato garukato evaṃ cinteti “āpattiṃ āpannaṃ bhikkhuṃ therā ñatvā majjhimānaṃ ārocenti, te navakānaṃ, navakā vihāre vighāsādādīnaṃ, te ovādaṃ āgatānaṃ bhikkhunīnaṃ, evaṃ kamena catasso parisā jānanti. Evamassa lābhantarāyo hoti. Aho vatāhaṃ āpattiṃ ca vata āpanno assaṃ, na ca maṃ bhikkhū jāneyyūṃ”ti.

Yaṃ taṃ bhikkhuṃ bhikkhū jāneyyunti yena kāraṇena taṃ bhikkhuṃ aññe bhikkhū jāneyyūṃ, taṃ kāraṇaṃ vijjati kho pana atthiyeva, no natthi. Therā hi ñatvā majjhimānaṃ ārocenti. Evaṃ so pubbe vuttanayena catūsu parisāsu pākaṭo hoti. Evaṃ pākaṭo ca ayasābhībhūto gāmasatampi pavisitvā ummārasatesu ṭhānesu uñchitvā¹ yathādhoteṇa pāttena nikkhamati. Tato **jānanti maṃ bhikkhū āpattiṃ āpannoti** tehi camhi evaṃ nāsītoti cintetvā, **iti so kupito hoti appatīto** so iminā kāraṇena kupito ceva hoti kodhābhībhūto appatīto ca domanassābhībhūto.

Yo ceva kho āvuso kopo yo ca appaccayo ubhayametaṃ aṅgaṇanti āvuso yo cāyaṃ saṅkhārakkhandhasaṅgahito kopo, yo ca vedanākkhandhasaṅgahito appaccayo, etaṃ ubhayaṃ aṅgaṇanti evamettha attho daṭṭhabbo. Idañca tādīsānaṃ puggalānaṃ vasena vuttaṃ. Lobho pana imassa aṅgaṇassa pubbhāgavasena, moho sampayogavasenāpi gahitoyeva hoti.

Anuraho manti purimasadisameva bhikkhuṃ gahetvā vihārapaccante senāsanaṃ pavesetvā dvāraṃ thaketvā codente icchati. **Ṭhānaṃ kho panetanti** etaṃ kāraṇaṃ vijjati, yaṃ taṃ bhikkhuṃ catuparisamajje ānetvā byattā vinītā “tayā asukamhi nāma ṭhāne vejjakammaṃ katan”ti-ādīnā nayena codeyyūṃ. So catūsu parisāsu pākaṭo hoti. Evaṃ pākaṭo ca ayasābhībhūtoti sabbaṃ purimasadisameva.

1. Pāde puñchitvā (Sī, Syā)

Sappaṭipuggaloti samāno puggalo. **Samānoti** sāpattiko. **Paṭipuggaloti** codako. Ayaṃ sāpattikeneva codanaṃ icchati, tvampi imaṃcīmaṃca āpattiṃ āpanno, taṃ tāva paṭikaroḥi pacchā maṃ codessasīti vuttuṃ sakkāti maññamāno. Api ca jāti-ādīhipi samāno puggalo sappaṭipuggalo. Ayañhi attano jātiyā kulena bāhusaccena byattatāya dhutaṅgenāti evamādīhipi samāneneva codanaṃ icchati, tādīsena vuttaṃ nātidukkhaṃ hotīti maññamāno. **Appaṭipuggaloti** ettha ayutto paṭipuggalo appaṭipuggalo. Imehi āpattādīhi asadisattā paṭisattu paṭisallo¹, codako bhavituṃ ayuttoti vuttaṃ hoti. **Iti so kupitoti** iti so imāya appaṭipuggalacodanāya evaṃ kupito hoti.

Catutthavāre **aho vatāti** “aho vata re amhākaṃ paṇḍitakā, aho vata re amhākaṃ bahussutakā tevijjakā”²ti² garahāyaṃ dissati. “Aho vata maṃ daharaṃyeva samānaṃ rajje abhisīnceyyun”³ti³ patthanāyaṃ. Idha patthanāyameva. **Paṭipucchitvā paṭipucchitvāti** punappunaṃ pucchitvā. Ayaṃ bhikkhu lābhatthiko Bhagavato attānaṃ paṭipucchitabbaṃ icchati, taṃ ca kho anumatipucchāya, no maggaṃ vā phalaṃ vā vipassanaṃ vā antaraṃ katvā. Ayañhi passati Bhagavantaṃ Sāriputtādayo mahāthere “taṃ kiṃ maññasi Sāriputta, Moggallāna, Kassapa, Rāhula cakkhuṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā”³ti evaṃ parisamajjhe paṭipucchitvā paṭipucchitvā dhammaṃ desentaṃ, manusse ca “tesaṃ paṇḍitā therā Satthu cittaṃ ārādhenti”³ti vaṇṇaṃ bhaṇante, lābhasakkāraṃca upaharante. Tasmā taṃ lābhasakkāraṃ icchanto evaṃ cintetvā nikhaṇitvā ṭhapitakhāṇu viya Bhagavato puratova hoti.

Iti so kupitoti atha Bhagavā taṃ amanasikaritvāva aññaṃ therāṃ paṭipucchitvā dhammaṃ deseti, tena so kupito hoti Bhagavato ca therassa ca. Kathaṃ Bhagavato kuppatti? “Ahaṃ pabbajitakālato pabhuti Gandhakuṭipariveṇato bahinikkhamanaṃ na jānāmi, sabbakālaṃ chāyāva na vijahāmi, maṃ nāma pucchitvā dhammadesanāmatampī natthi. Taṃmuhuttaṃ diṭṭhamattakameva therāṃ pucchitvā dhammaṃ deseti”³ti evaṃ Bhagavato kuppatti. Kathaṃ therassa kuppatti? “Ayaṃ mahallakatthero Bhagavato purato

1. Paṭimallo (Sī, Syā)

2. Dī 1. 100 piṭṭhe.

3. Vi 3. 47 piṭṭhe.

khāṇu viya nisīdati, kadā nu kho imaṃ dhammakammikā abhabbaṭṭhānaṃ pāpetvā nīharissanti, ayañhi yadi imasmim vihare na bhaveyya, avassaṃ Bhagavā mayā saddhim sallapeyyā”ti evaṃ therassa kuppati.

Purakkhatvā purakkhatvāti purato purato katvā, samparivāretvāti vuttaṃ hoti. Ayampi lābhatthikoyeva, ayañhi passati bahussute bhikkhū mahāparivārena gāmaṃ pavisante, cetiyaṃ vandante, tesañca taṃ sampattiṃ disvā upāsake pasanne pasannākāraṃ karonte. Tasmā evaṃ icchatī. **Kupitoti** ayampi dvīsu ṭhānesu kuppati bhikkhūnaṃ therassa ca. Kathaṃ bhikkhūnaṃ? “Ime yadeva mayhaṃ uppajjati cīvaraṃ vā piṇḍapāto vā, taṃ gahetvā paribhuñjanti, mayhaṃ pana pattacīvaraṃ gahetvā piṭṭhito āgacchantopi natthī”ti evaṃ bhikkhūnaṃ kuppati. Kathaṃ therassa? “Eso mahallakatthero tesu tesu ṭhānesu sayameva paññāyati, kudāssu nāma naṃ dhammakammikā nikkadḍhissanti, imasmim asati avassaṃ mañyeva parivāressanti”ti.

Bhattaggeti bhojanaṭṭhāne. **Aggāsananti** saṃghattherāsaṇaṃ. **Aggodakanti** dakkhiṇodakaṃ. **Aggapinḍanti** saṃghattherapiṇḍaṃ. Sabbattha vā **agganti** paṇītādhivacanametam. Tattha **ahameva labheyyanti** icchā nātimahāsavajjā. **Na añño bhikkhu labheyyāti** pana atimahāsavajjā. Ayampi lābhatthiko pāsādiko hoti cīvaradhāraṇādīhi, kadāci pabbajati, kadāci vibbhamati, tena so pubbe laddhapubbaṃ āsanādiṃ pacchā alabhanto evaṃ cintesi. **Na so bhikkhu labheyyāti** na so bhikkhu therānaṃ aggāsanādīsu¹ tadanusārena majjhimānaṃ aññesañca navānaṃ kadāci yaṃ vā taṃ vā sabbanihīnaṃ āsanādiṃ labhati. **Kupitoti** ayampi dvīsu ṭhānesu kuppati manussānaṃ ca therānaṃ ca. Kathaṃ manussānaṃ? “Ime maṅgalādīsu maṃ nissāya bhikkhū labhanti, ete ‘bhante ettake bhikkhū gahetvā amhākaṃ anukampaṃ karoṭhā’ti vadanti, idāni taṃmuhuttaṃdiṭṭhamattakaṃ mahallakattheraṃ gahetvā gatā, hotu idāni, nesaṃ kicce uppanne jānissāmi”ti evaṃ manussānaṃ kuppati. Kathaṃ therānaṃ? “Ime nāma yadi na bhaveyyuṃ, mañyeva manussā nimanteyyuṃ”ti evaṃ therānaṃ kuppati.

1. Aggāsanādīsu pātesu (Sī, Syā)

Anumodeyyanti anumodanaṃ kareyyaṃ. Ayampi lābhatthiko yaṃ vā taṃ vā khaṇḍānumodanaṃ jānāti, “so anumodanaṭṭhāne bahū mātugāmā āgacchanti, tā maṃ sañjānitvā tato pabhuti thālakabhikkhaṃ dassanti”ti patthento evaṃ cintesi. **Thānanti** bahussutānaṃ anumodanā bhāro, tena bahussuto anumodeyyāti vuttaṃ hoti. **Kupitoti** ayampi tīsu ṭhānesu kuppati manussānaṃ therassa dhammakathikassa ca. Kathaṃ manussānaṃ? “Ime pubbe maṃyeva upasaṅkamitvā yācanti ‘amhākaṃ Nāgatthero amhākaṃ Sumanatthero anumodatu’ti, ajja pana nāvocun”ti evaṃ manussānaṃ kuppati. Kathaṃ therassa? “Ayaṃ saṃghatthero ‘tumahākaṃ kulupakaṃ Nāgattheraṃ Sumanattheraṃ upasaṅkamatha, ayaṃ anumodissati’ti na bhaṇāti”ti evaṃ therassa kuppati. Kathaṃ dhammakathikassa? “Therena vuttamatteyyeva pahāraṃ laddhakukkuṭo viya turitaturitaṃ vassati, imaṃ nāma nikkadḍhantā natthi, imasmiṃhi asati ahameva anumodeyyan”ti evaṃ dhammakathikassa kuppati.

Ārāmagatānanti vihāre sannipatitānaṃ. Ayampi lābhatthiko yaṃ vā taṃ khaṇḍadhammakathaṃ jānāti, so passati tādīsesu ṭhānesu dviyojanatiyojanato sannipatitvā bhikkhū sabbarattikāni dhammassavanāni¹ suṇante, tuṭṭhacitte ca dahare vā sāmaṇere vā sādhu sādhuṭi mahāsaddena sādhuḥkāraṃ dente, tato dutiyadivase antogāmagate bhikkhū upāsakā pucchanti “ke bhante dhammaṃ kathesun”ti. Te bhaṇanti “asuko ca asuko cā”ti. Taṃ sutvā pasannā manussā dhammakathikānaṃ mahāsakkāraṃ karonti. So taṃ icchamāno evaṃ cintesi. **Thānanti** bahussutānaṃ vinicchayakusalānaṃ dhammadesanā bhāro, tena bahussuto deseyyāti vuttaṃ hoti. **Kupitoti** catuppadikaṃ gāthampi vattum okāsaṃ alabhamāno kupito hoti attano mandabhāvassa “ahaṃhi mando duppaṇṇo kuto labhissāmi desetun”ti.

Bhikkhunīnanti ovādatthaṃ vā uddesatthaṃ vā paripucchatthaṃ vā pūjākaraṇatthaṃ vā ārāmaṃ āgantvā sannipatitabhikkhunīnaṃ. Ayampi lābhatthiko, tassevaṃ hoti imā mahākulā pabbajitā bhikkhuniyo, tāsū kulesu pavisetvā nisinnāsu manussā pucchissanti “kassa santike ovādaṃ vā uddesaṃ vā paripucchaṃ vā gaṇhathā”ti. Tato vakkhanti “asuko nāma

1. Sabbarattikaniccadhammassavanāni (Sī, Syā)

ayyo bahussuto, tassa detha karoṭhā”ti, tenassa evaṃ icchā uppajjati.

Ṭhānanti ovādādayo nāma bahussutānaṃ bhāro, tena bahussuto deseyyāti vuttaṃ hoti. **Kupitoti** ayampi dvīsu ṭhānesu kuppati, tāsāṃca bhikkhunīnaṃ “imā pubbe maṃ nissāya uposathappavāraṇādīni labhanti, tā idāni taṃmuhuttaṃ diṭṭhamattakamahallakattherassa santikaṃ gatā”ti, dhammakathikassa ca “esa imāsaṃ sahasā ovādaṃ adāsiyevā”ti.

Upāsakānanti āramagatānaṃ upāsakānaṃ. Nissatṭhakammantā nāma mahā-upāsakā honti, te puttabhātukānaṃ kammaṃ niyyātetvā dhammaṃ suṇantā vicaranti, ayaṃ tesaṃ desetum icchati, kiṃ kāraṇā? Ime pasīditvā upāsikānampi ārocessanti, tato saddhiṃ upāsikāhi mayhameva lābhasakkāraṃ upaharissantīti. Ṭhānaṃ bahussuteneva yojetabbaṃ. **Kupitoti** ayampi dvīsu ṭhānesu kuppati, upāsakānaṃca “ime aññattha suṇanti, amhākaṃ kulupakassa santike suṇāmāti nāgacchanti, hotu idāni, tesaṃ uppanne kicce jānissāmi”ti, dhammakathikassa ca “ayametesam desetī”ti.

Upāsikānanti āramagatānaṃ. **Upāsikā** nāma āsanapūjādikaraṇatthaṃ vā uposathadivase vā dhammassavanatthaṃ sannipatitā. Sesam upāsakavāre vuttanayameva.

Sakkareyyunti sakkaccaṃ ca kareyyum, sundaraṃ ca kareyyum. Iminā attani kāraṃ karīyamānaṃ sakkaccaṃ kataṃ ca sundaraṃ ca pattheti. **Garum kareyyunti** bhāriyaṃ kareyyum, iminā bhikkhūhi attānaṃ garuṭṭhāne ṭhapīyamānaṃ pattheti. **Māneyyunti** piyāyeyyum. **Pūjeyyunti** evaṃ sakkarontā garum karontā mānentā paccayehi pūjeyyunti paccayapūjaṃ pattheti. **Ṭhānanti** “piyo garu bhāvaniyo”ti vuttappakāro bahussuto ca sīlavā ca etaṃ vidhiṃ arahati, tena bhikkhū evarūpaṃ evaṃ kareyyunti vuttaṃ hoti. **Kupitoti** ayampi dvīsu ṭhānesu kuppati, bhikkhūnaṃ ca “ime etaṃ sakkarontī”ti, therassa ca “imasmim asati maṃyeva sakkareyyun”ti. Esa nayo ito paresu tīsu vāresu.

Paṇītānaṃ cīvarānanti paṭṭadukūlapaṭṭuṇṇakoseyyādīnaṃ mahagghasukhumasukhasamphassānaṃ cīvarānaṃ. Idhāpi **ahameva lābhī assanti** icchā nātimahāsāvajjā. **Na añño bhikkhu lābhī assāti** pana mahāsāvajjā.

Paṇītānaṃ piṇḍapātānanti sappitelamadhusakkarādipūritānaṃ¹ seṭṭhapīṇḍapātānaṃ. **Paṇītānaṃ senāsanānanti** anekasatasahassagghanakānaṃ mañcapīṭhādīnaṃ paṇītānaṃ. **Gilānappaccayabhesajjaparikkhārānanti** sappitelamadhuphāṇitādīnaṃ uttamabhesajjānaṃ. Sabbatthāpi ṭhānaṃ bahussutehi puññavantehi ca yojetabbari. **Kupitoti** sabbatthāpi dvīsu ṭhānesu kuppatti, manussānaṃ ca “imesaṃ nāma paricitabhāvopi natthi, dīgharattaṃ ekato vasantassa paṃsukūlatthāya vā piṇḍapātattthāya vā sappitelādikāraṇā vā gharapaṭipāṭiyā carantassāpi me ekadivasampi kiñci paṇītaṃ paccayaṃ na denti. Āgantukaṃ mahallakaṃ pana disvāva yaṃ icchati, taṃ denti”ti, therassa ca “ayampi mahallako imesaṃ attānaṃ dassentoyeva carati, kudāssu nāma naṃ dhammakammikā nikkadḍheyyuṃ, evaṃ imasmiṃ asati ahameva lābhī assan”ti.

Imesaṃ kho etaṃ āvusoti imesaṃ heṭṭhā ekūnavīsativārehi vuttānaṃ icchāvacarānaṃ.

61. **Dissanti sūyanti cāti** na icchāvacarā cakkhunā dissanti, na sotena sūyanti, manoviññāṇavisayattā. Appahīna-icchāvacarassa pana puggalassa icchāvacaravasena pavattakāyakammaṃ disvā diṭṭhā viya vacīkammaṃ sutvā sutā viya ca honti, tena vuttaṃ “dissanti sūyanti cā”ti. Paccakkhakāle dissanti, “asuko kira bhikkhu īdiso”ti tirokkhakāle² sūyanti. **Kiñcāpīti** anuggahagarahavacanāṃ. Tena āraññikattaṃ anuggaṇhāti, icchāvacarānaṃ appahānaṃ garahati.

Tatrāyaṃ yojanā, kiñcāpi so bhikkhu gāmantasenāsaṇaṃ paṭikkhipitvā āraññiko hoti, ante paṇṭasenāsaṇe vasati, ime cassa ettakā icchāvacarā appahīnā. Kiñcāpi so atirekalābhaṃ paṭikkhipitvā

1. Sappitelamaṃsasakkarādipūritānaṃ (Ka), sappitelamaṃsarasādipūritānaṃ (Syā)

2. Parokkhakāle (Syā)

piṇḍapātiko hoti. Kiñcāpi so loluppacāraṃ vajjetvā sapadānacārī hoti. Kiñcāpi so gahapaticīvaraṃ paṭikkhipitvā paṃsukūliko hoti.

Lūkhacīvaradharoti ettha pana **lūkhanti** satthalūkhaṃ suttalūkhaṃ rajanalūkhanti tīhi kāraṇehi lūkhaṃ veditabbaṃ. Tattha satthena khaṇḍākhaṇḍikaṃ chinnāṃ **satthalūkhaṃ** nāma, taṃ agghena parihāyati, thūladīghasuttakena sibbitaṃ **suttalūkhaṃ** nāma, taṃ phassena parihāyati kharasamphassaṃ hoti. Rajanena rattaṃ **rajanalūkhaṃ** nāma, taṃ vaṇṇena parihāyati dubbaṇṇaṃ hoti. Kiñcāpi so bhikkhu evaṃ satthalūkhasuttalūkharajanalūkhacīvaradharo hoti, ime cassa ettakā icchāvacarā appahīnā dissanti ceva sūyanti ca, atha kho naṃ viññū sabrahmacārī neva sakkaronti -pa- na pūjentīti. **Taṃ kissa hetūti** ettha **tanti** nipātamattaṃ, **kissa hetūti** kiṃ kāraṇā. **Te hi tassa -pa- sūyanti ca** yasmā tassa te pāpakā sūyanti cāti vuttaṃ hoti. Imesaṃ icchāvacarānaṃ appahīnattāti ayamettha adhippāyo.

Idāni tamatthaṃ upamāya pākataṃ karonto **seyyathāpīti**-ādimāha. Tattha **kuṇapanti** matakaḷevaram. Ahissa kuṇapaṃ **ahikuṇapaṃ**. Evaṃ itarāni. Atipaṭikūlajigucchaniyabhāvato cettha imāneva tīni vuttānīti veditabbāni. Aññesañhi sasasūkarādīnaṃ¹ kuṇapaṃ manussā kaṭukabhaṇḍādīhi abhisankharitvā paribhuñjanti. Imesaṃ pana kuṇapaṃ abhinavampi jigucchantiyeva, ko pana vādo kālātikkamena pūtibhūte. **Racayitvāti** vadḍhetvā, paripūretvāti attho, kuṇapaṃ gahetvā kaṃsapātiyaṃ pakkhipitvāti vuttaṃ hoti. **Aññissāti** aparāya. **Paṭikujjhivāti** pidahitvā. **Antarāpaṇanti** āpaṇānamantare mahājanasaṃkiṇṇaṃ racchāmukhaṃ. **Paṭipajjeyyunti** gaccheyyunt. **Jañña jaññaṃ viyāti** cokkhacokkhaṃ² viya manāpamanāpaṃ viya. Api ca vadhukāpaṇṇākāraṃ viyāti vuttaṃ hoti. **Vadhukāti** janetti vuccati, tassā nīyamānaṃ paṇṇākāraṃ jaññaṃ, ubhayatthāpi ādaravasena vā pasamsāvasena vā punaruttaṃ. “Jañña jaññaṃ byā”tipi pātho.

Apāpuritvāti vivaritvā. **Tassa saha dassanena amanāpatā ca saṇṭhaheyyāti** tassa kuṇapassa dassanena saheva tassa janassa

1. Pasusūkarādīnaṃ (Syā)

2. Mokkhamokkhaṃ (Syā)

amanāpatā tiṭṭheyya. **Amanāpatā**ti ca “amanāpaṃ idan”ti uppannacittacetasi kāṇametaṃ adhivacanāṃ. Esa nayo **paṭikulyajegucchatāsu. Jighacchitānampī**ti chātānampi. **Na bhottukamyatā assā**ti bhuñjitukāmatā na bhaveyya. **Pageva suhitānanti** dhātānaṃ¹ pana paṭhamatarameva bhuñjitukāmatā na bhaveyyāti vuttaṃ hoti.

Tatrāyaṃ upamāsaṃsandana—parisuddhakaṃsapātisadisāṃ imassa pabbajjāliṅgaṃ, kuṇaparacanaṃ viya icchāvacarānaṃ appahānaṃ, aparakaṃsapātiyā paṭikujjhaṇaṃ viya āraññikaṅgādīhi icchāvacarappaṭicchādanāṃ, kaṃsapātiṃ vivaritvā kuṇapadassanena janassa amanāpatā viya āraññikaṅgādīni anādiyitvā icchāvacaradassanena sabrahmacārīnaṃ asakkārakaraṇādītīti.

62. Sukkapakkhe pana **kiñcāpī**ti anuggahapaṃsāvacanaṃ, tena āraññikattaṃ anuggaṇhāti, icchāvacarappahānaṃ paṃsaṃsati. **Nemantanikoti** nimantanapaṭiggāhako. **Vicitakālakanti** vicinivā apanītakālakāṃ. **Anekaśūpaṃ aneka byañjananti** ettha **sūpo** nāma hatthahāriyo vuccati, **byañjananti** uttaribhaṅgaṃ, tena macchamaṃsamuggasūpādīhi anekasūpaṃ, nānappaṭikāraṃsādibyañjanehi anekabyañjananti vuttaṃ hoti. Sesāṃ vuttanayeneva veditabbaṃ.

Upamāsaṃsandane ca sālivarabhattacharacanaṃ viya icchāvacarappahānaṃ, aparakaṃsapātiyā paṭikujjhaṇaṃ viya appicchatāsamutṭhānehi gāmantavihārādīhi icchāvacarappahānapaṭicchādaṃ, kaṃsapātiṃ vivaritvā sālivarabhattachadassanena janassa manāpatā viya gāmantavihārādīni anādiyitvā icchāvacarappahānadassanena sabrahmacārīnaṃ sakkārakaraṇādītā veditabbā.

63. **Upamā maṃ āvuso Sāriputta paṭibhātī**ti mayhaṃ āvuso Sāriputta upamā upaṭṭhāti, ekaṃ upamaṃ vatthukāmo ahanti adhippāyo. **Paṭibhātu tanti** tuyhaṃ paṭibhātu upaṭṭhātu, vada tvanti adhippāyo. **Ekamidāhanti** ettha **idāti** nipātamattaṃ, ekasmiṃ samaye ahanti vuttaṃ hoti, bhummatthe upayogavacanāṃ. **Rājagahe viharāmi Giribbajeti Rājagahanti** tassa nagarassa nāmaṃ. Samantato pana giriparikkhepena vajo viya saṇṭhitattā **Giribbajanti** vuccati. Tasmīṃ nagare viharāmi, taṃ nissāya

1. Achātānaṃ (Ka), chātānaṃ (Syā)

aham viharāmīti vuttam hoti. **Atha khvāhanti** atha kho aham. Ettha ca **athāti** aññādhikāravacanārambhe nipāto. **Khoti** padapūraṇamatte.

Pubbaṇhasamayanti divasassa pubbabhāgasamayam, pubbaṇhasamayeti attho, pubbaṇhe vā samayam pubbaṇhasamayam, pubbaṇhe ekaṁ khaṇanti vuttam hoti, evam accantasamyoge upayogavacanam labbhati. **Nivāsetvāti** paridahitvā, vihāranivāsanaparivattanavasenetam veditabban.

Gāmapavesanattāya vā saṇṭhapetvā nivāsanavasena, na hi so tato pubbe anivattho ahosi.

Pattacīvaramādāyāti pattam hatthena cīvaram kāyena ādiyitvā.

Piṇḍāyāti piṇḍapātattāya. **Samīti** tassa nāmam. **Yānakāraputtoti** rathakāraputto. **Paṇḍuputtoti** paṇḍussa putto. **Ājīvakoti** naggasamaṇako.

Purāṇayānakāraputtoti porāṇayānakārakulassa putto. **Paccupaṭṭhitoti** upagantvā ṭhito. **Vaṅkam** nāma ekato kuṭilam. **Jimham** nāma sappagatamaggasadisam. **Dosanti** phegguvisamagaṇṭhikādim. **Yathā yathāti** kālatthe nipāto, yadā yadā yasmim yasmim kāleti vuttam hoti. **Tathā tathāti** ayampi kālatthoyeva, tasmim tasmim kāleti vuttam hoti. So attano suttānulomena cintesi, itaro tena cintitakkhaṇe cintitaṭṭhānameva tacchati.

Attamanoti sakamano tuṭṭhamano pītisomanassehi gahitamano.

Attamanavācam nicchāresīti attamanatāya vācam, attamanabhāvassa vā vuttam vācam nicchāresi udīrayi, pabyaharīti vuttam hoti. **Hadayā hadayam maññe aññāyāti** cittena cittam jānitvā viya.

Assaddhāti Buddhadhammasamghesu saddhāviraṭṭhā. **Jīvikatthāti** iṇabhayādīhi pīlītā bahi jīvitum asakkontā idha jīvikatthikā hutvā. **Na saddhāti** na saddhāya. **Saṭṭhā māyāvinoti** māyāsāṭṭheyyehi yuttā. **Ketabinoti**¹ sikkhitakerāṭikā, nipphannathāmagatasāṭṭheyyāti vuttam hoti. Sāṭṭheyyaṇhi abhūtaguṇadassanato abhūtabhaṇḍaguṇadassanasamam katvā “kerāṭiyan”ti vuccati. **Unnaḷāti** uggatanaḷā, utṭhitatucchamānāti vuttam

1. Keṭubhinoti (bahūsu)

hoti. **Capalā**ti pattacīvaramaṇḍanādinā cāpallena yuttā. **Mukharā**ti mukhakharā, kharavacanāti vuttaṃ hoti, **vikīṇavācā**ti asaṃyatavacanā, divasampi niratthakavacanappalāpino. **Indriyesu aguttadvārā**ti chasu indriyesu asaṃvutakammadvārā. **Bhojane amattaññunoti** bhojane yā mattā jānitabbā pariyesanapaṭiggahaṇaparibhogesu yuttatā, tassā ajānanakā. **Jāgariyaṃ ananuyuttā**ti jāgare ananuyuttā. **Sāmaññe anapekkhavantoti** samaṇadhamme nirapekkhā, dhammānudhammappaṭipattirahitāti attho. **Sikkhāya na tibbagāravā**ti sikkhāpadesu bahulagāravā na honti, āpattivītikkamabahulā vā. **Bāhulikā**ti-ādi dhammadāyāde vuttaṃ, **kusītā**ti-ādi bhayabherave. **Dhammapariyāyenā**ti dhammadesanāya.

Saddhā agārasmāti pakatīyāpi saddhā, pabbajitāpi saddhāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā. **Pivanti maññe ghasanti maññeti** pivanti viya ghasanti¹ viya. Attamanavācam nicchārentā vacasā pivanti viya, abbhanumodantā manasā ghasanti viya. **Sādhu vatā**ti sundaraṃ vata. **Sabrahmacārī**ti rassampi vaṭṭati dīghampi. Rasse sati Sāriputtassa upari hoti, dīghe sati sabrahmacārīnaṃ. Yadā Sāriputtassa upari hoti, tadā sabrahmacārī Sāriputto amhe akusalā vuṭṭhāpetvāti attho. Yadā sabrahmacārīnaṃ, tadā sabrahmacārayo akusalā vuṭṭhāpetvāti attho. **Daharoti** taruṇo. **Yuvā**ti yobbanabhāve ṭhito. **Maṇḍanakajātiko**ti alaṅkarakasabhāvo, tattha koci taruṇopi yuvā na hoti yathā atitaruṇo, koci yuvāpi maṇḍanakajātiko na hoti yathā upasantasabhāvo, ālasiyabyasanādīhi vā abhibhūto, idha pana daharo ceva yuvā ca maṇḍanakajātiko ca adhippeto, tasmā evamāha. **Uppalādī**ni lokasammatattā vuttāni. **Itiha teti** evaṃ te. **Ubho mahānāgā**ti dvepi mahānāgā, dvepi hi ete aggasāvaka “mahānāgā”ti vuccanti. Tatrāyaṃ vacanattho, chandādīhi na gacchantīti **nāgā**, tena tena maggena pahīne kilese na āgacchantīti **nāgā**, nānappakārakaṃ āgum na karontīti **nāgā**, ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana Mahāniddese² vuttanayeneva veditabbo. Api ca—

1. Gilanti (Sī, Syā)

2. Khu 7. 155 piṭṭhe.

“Āgum na karoti kiñci loke,
Sabbasaṃyoge visajja bandhanāni.
Sabbattha na sajjatī vimutto,
Nāgo tādī pavuccate tathattā”ti¹—

Evamettha attho veditabbo. Mahantā nāgā **mahānāgā**, aññehi khīṇāsavanāgehi pujjatarā ca pāsamsatarā cāti attho. **Aññamaññassā**ti añño aññassa. **Samanumodimsū**ti samaṃ anumodimsu. Tattha imāya upamāya Mahāmoggallāno anumodi, paṭibhātu taṃ āvusoti Dhammasenāpati. Tena vuttaṃ “aññamaññassa subhāsitarī samanumodimsū”ti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Anaṅgaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Ākaṅkheyyasuttavaṇṇanā

64. **Evam me sutanti** Ākaṅkheyyasuttaṃ. Tattha **sampannasīlā**ti tividhaṃ sampannaṃ paripuṇṇasamaṅgimadhuravasena. Tattha—

“Sampannaṃ sālīkedāraṃ, suvā bhuñjanti kosiya.
Paṭivedemi te brahme, na naṃ vāretumussahe”ti²—

Idaṃ **paripuṇṇasampannaṃ** nāma. “Iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto upāgato samupāgato upapanno sampanno samannāgato”ti³ idaṃ **samaṅgisampannaṃ** nāma. “Imissā bhante mahāpathaviyā heṭṭhimatalaṃ sampannaṃ, seyyathāpi khuddamadhuṃ aneḷakaṃ, evamassādan”ti⁴ idaṃ **madhurasampannaṃ** nāma. Idha pana paripuṇṇasampannampi samaṅgisampannampi vaṭṭati. Tasmā sampannasīlāti paripuṇṇasīlā hutvātipi sīlasamaṅgino hutvātipi evamettha attho veditabbo. **Sīlanti** kenaṭṭhena sīlaṃ. Sīlaṇaṭṭhena **sīlaṃ**? Tassa vitthārakathā Visuddhimagge vuttā.

1. Khu 1. 359 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

2. Khu 5. 276 piṭṭhe.

4. Vi 1. 8 piṭṭhe.

Tattha “paripuṇṇasīlā”ti iminā atthena khattadosavigamena khattapāripūrī viya sīladosavigamena sīlapāripūrī vuttā hoti. Yathā hi khettaṃ bījakhaṇḍaṃ vappakhaṇḍaṃ udakakhaṇḍaṃ ūsakhaṇḍanti¹ catudosasamannāgataṃ aparipūraṃ hoti.

Tattha **bījakhaṇḍaṃ** nāma yattha antarantarā bījāni khaṇḍāni vā pūtīni vā honti, tāni yattha pavanti, tattha sassam na uṭṭheti, khettaṃ khaṇḍaṃ hoti. **Vappakhaṇḍaṃ** nāma yattha akusalo bījāni vapanto antarantarā nipātetī. Evañhi sabbattha sassam na uṭṭheti, khettaṃ khaṇḍaṃ hoti. **Udakakhaṇḍaṃ** nāma yattha katthaci udakaṃ atibahu vā na vā hoti, tatrāpi hi sassāni na uṭṭhenti, khettaṃ khaṇḍaṃ hoti. **Ūsakhaṇḍaṃ** nāma yattha kassako kismiñci padese naṅgalena bhūmiṃ cattāro pañca vāre kasanto atigambhīraṃ karoti, tato ūsaṃ uppajjati, tatrāpi hi sassam na uṭṭheti, khettaṃ khaṇḍaṃ hoti, tādisaṃ ca khettaṃ na mahapphalaṃ hoti na mahānisaṃsaṃ, tatrāpi hi bahumpi vapitvā appaṃ labhati. Imesaṃ pana catunnaṃ dosānaṃ vigamā khettaṃ paripuṇṇaṃ hoti. Tādisaṃ ca khettaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsaṃ. Evameva khaṇḍaṃ chiddaṃ sabalaṃ kammāsanti catudosasamannāgataṃ sīlaṃ aparipūraṃ hoti. Tādisaṃ ca sīlaṃ na mahapphalaṃ hoti na mahānisaṃsaṃ. Imesaṃ pana catunnaṃ dosānaṃ vigamā sīlakkhettaṃ paripuṇṇaṃ hoti, tādisaṃ ca sīlaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsaṃ.

“Sīlasamaṅgino”ti iminā panatthena sīlena samaṅgibhūtā samodhānaṃ gatā samannāgatā hutvā viharathāti idameva vuttaṃ hoti. Tattha dvīhi kārāṇehi sampannasīlatā hoti sīlavipattiyā ca ādīnavadassanena sīlasampattiyā ca ānisaṃsadassanena. Tadubhayampi Visuddhimagge vitthāritaṃ.

Tattha “sampannasīlā”ti ettāvata kira Bhagavā catupārisuddhisīlaṃ uddisitvā “pātimokkhasaṃvarasaṃvutā”ti iminā tattha jeṭṭhakasīlaṃ vitthāretvā dassesīti Dīpavihāravāsī Sumatthero āha. Antevāsiko panassa Tepiṭakacūlanāgatthero āha—ubhayatthāpi pātimokkhasaṃvaro Bhagavatā vutto, pātimokkhasaṃvaroyeva hi sīlaṃ. Itarāni pana tīṇi sīlanti vuttaṭṭhānaṃ nāma atthīti ananujānanto vatvā

1. Usakhaṇḍanti (Ka)

āha—“indriyaśaṃvaro nāma chadvārarakkhāmatlakameva, ājīvapārisuddhi dhammena samena paccayupattimattakaṃ, paccayanissitaṃ paṭiladdhapaccaye idamatthanti paccavekkhitvā paribhuñjanamattakaṃ. Nippariyāyena pātimokkhasaṃvarova sīlaṃ. Yassa so bhinno, ayaṃ chinnasīso viya puriso hatthapāde sesāni rakkhissatīti na vattabbo. Yassa pana so arogo, ayaṃ acchinnasīso viya puriso jīvitaṃ sesāni puna pākatikāni katvā rakkhituṃ sakkoti. Tasmā ‘sampaṇṇasīlā’ti iminā pātimokkhasaṃvaram uddisitvā ‘sampaṇṇapātimokkhā’ti tasseva vevacanaṃ vatvā taṃ vitthāretvā dassento ‘pātimokkhasaṃvarasaṃvutā’ti-ādimāhā”ti.

Tattha **pātimokkhasaṃvarasaṃvutā**ti pātimokkhasaṃvarena samannāgatā. **Ācāragocarasaṃpaṇṇā**ti ācārena ca gocarena ca sampaṇṇā. **Aṇumattesū**ti appamattakesu. **Vajjesū**ti akusaladhammesu. **Bhayadassāvī**ti bhayadassino. **Samādāyā**ti sammā ādiyitvā. **Sikkhatha sikkhāpadesū**ti sikkhāpadesu taṃ taṃ sikkhāpadaṃ samādiyitvā sikkhatha. Api ca **samādāya sikkhatha sikkhāpadesū**ti yaṃkiñci sikkhakoṭṭhāsesu sikkhitabbaṃ kāyikaṃ vācasikaṃ, taṃ sabbaṃ samādāya sikkhathāti ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana sabbānetāni pātimokkhasaṃvarādīni padāni Visuddhimagge vuttāni.

65. **Ākaṅkheyya ceti** idaṃ kasmā āradḍhaṃ? Sīlānisaṃsadassanattamaṃ. Sacepi acirapabbajitānaṃ vā duppaññānaṃ vā evamassa “Bhagavā sīlaṃ pūrethāti vadati, ko nu kho sīlapūraṇe ānisaṃso, ko viseso, kā vaḍḍhī”ti. Tesāṃ sattarasa ānisaṃse dassetuṃ evamāha. Appeva nāma etaṃ¹ sabrahmacārīnaṃ piyamaṇāpatādi-āsavakkhayapariyosānaṃ ānisaṃsaṃ sutvāpi sīlaṃ paripūreyyunti visakaṇṭakavāṇijo viya. **Visakaṇṭakavāṇijo** nāma guḷavāṇijo vuccati.

So kira guḷaphāṇitakaṇḍasakkharādīni sakaṭeṇādāya paccantaḡāmaṃ gantvā “visakaṇṭakaṃ gaṇhatha visakaṇṭakaṃ gaṇhathā”ti ugghosesi. Taṃ sutvā ḡamikā “visaṃ nāma kakkhaḷaṃ, yo naṃ khādati, so marati, kaṇṭakampi vijjhītvā māreti, ubhopete kakkhaḷā, ko ettha ānisaṃso”ti gehadvārāni thakesuṃ, dārake ca palāpesuṃ. Taṃ disvā vāṇijo

“avohāraḥkusalā ime gāmikā, handa ne upāyena gaṇhāpemi”ti “atimadhuraṃ gaṇhatha, atisāduṃ gaṇhatha, guḷaṃ phāṇitaṃ sakkharaṃ samagghaṃ labbhati, kūṭamāsakakūṭakahāpaṇādīhipi labbhati”ti ugghosesi. Taṃ sutvā gāmikā haṭṭhatuṭṭhā āgantvā bahumpi mūlaṃ datvā gahesuṃ. Tattha vāṇijassa “visakaṇṭakaṃ gaṇhathā”ti ugghosanaṃ viya Bhagavato “sampaṇnasīlā bhikkhave viharatha -pa- samādāya sikkhatha sikkhāpadesū”ti vacanaṃ. “Ubhopete kakkhaḷā, ko ettha ānisaṃso”ti gāmikānaṃ cintanaṃ viya Bhagavā “sampaṇnasīlā viharathā”ti āha, “sīlaṃ ca nāmetaṃ kakkhaḷaṃ pharuṣaṃ khiḍḍādīpaccanīkaṃ, ko nu kho sampaṇnasīlānaṃ ānisaṃso”ti bhikkhūnaṃ cintanaṃ. Atha tassa vāṇijassa “atimadhuraṃ gaṇhathā”ti-ādivacanaṃ viya Bhagavato piyamaṇāpatādi-āsavakkhayapariyosānaṃ sattarasa-ānisaṃsappakāsanatthaṃ “ākaṅkheyya ce”ti-ādivacanaṃ veditabbaṃ.

Tattha **ākaṅkheyya ceti** yadi ākaṅkheyya yadi iccheyya. **Piyo ca assanti** piyacakkhūhi sampassitabbo, sinehuppattiyā padaṭṭhānabhūto bhaveyyanti vuttaṃ hoti. **Manāpoti** tesaṃ manavaḍḍhanako, tesaṃ vā manena pattabbo, mettacittena pharitabboti vuttaṃ hoti. **Garūti** tesaṃ garuṭṭhāniyo pāsāṇacchattasadiṣo. **Bhāvanīyoti** “addhā ayamāyasmā jānaṃ jānāti passaṃ passatī”ti evaṃ sambhāvanīyo. **Sīlesvevassa paripūrakārīti** catupārisuddhisīlesuyeva paripūrakārī assa, anūnena paripūritākārena samannāgato bhaveyyāti vuttaṃ hoti. **Ajjhattaṃ cetosamathamānuyuttoti** attano cittasamathe yutto, ettha hi ajjhattanti vā attanoti vā ekaṃ ekatthaṃ, byañjanaṃ nānaṃ. Bhummatthe panetaṃ samathanti upayogavacanaṃ. Anūti iminā upasaggena yoge siddhaṃ. **Anirākatajjhānoti** bahi anīhaṭṭajjhāno, avināsitaṭṭhāno vā, nīharaṇavināsatthañhi idaṃ nirākaraṇaṃ nāma. Thambhaṃ niraṃkatvā¹ nivātavuttīti-ādīsu cassa payogo daṭṭhabbo.

Vipassanāya samannāgatoti sattavidhāya anupassanāya yutto, sattavidhā **anupassanā** nāma aniccānupassanā dukkhānupassanā anattānupassanā nibbidānupassanā virāgānupassanā nirodhānupassanā paṭinissaggānupassanāti. Tā Visuddhimagge vitthāritā. **Brūhetā suññāgārānanti**

vaḍḍhetā suññāgārānaṃ, ettha ca samathavipassanāvasena kammaṭṭhānaṃ gahetvā rattindivaṃ suññāgāraṃ pavisitvā nisīdamāno bhikkhu “brūhetā suññāgārānaṃ”ti veditabbo. Ekabhūmakādipāsāde kurumānopi pana neva suññāgārānaṃ brūhetāti daṭṭhabboti.

Ettāvatā ca yathā taṇhāvicaritadesanā paṭhamāṃ taṇhāvasena āradhāpi taṇhāpadaṭṭhānattā mānadiṭṭhīnaṃ mānadiṭṭhiyo osaritvā kamena papañcattayadesanā jātā, evamayāṃ desanā paṭhamāṃ adhisīlasikkhāvasena āradhāpi sīlapadaṭṭhānattā samathavipassanānaṃ samathavipassanāyo osaritvā kamena sikkhattayadesanā jātāti veditabbā.

Ettha¹ hi “sīlesvevassa paripūrakārī”ti ettāvatā adhisīlasikkhā vuttā. “Ajjhattaṃ cetosamathamānuyutto anirākatajjhāno”ti ettāvatā adhicitasikkhā, “vipassanāya samannāgato”ti ettāvatā adhipaññāsikkhā, “brūhetā suññāgārānaṃ”ti iminā pana samathavasena suññāgāravaḍḍhane adhicitasikkhā, vipassanāvasena adhipaññāsikkhāti evaṃ dvepi sikkhā saṅgahetvā vuttā. Ettha ca “ajjhattaṃ cetosamathamānuyutto anirākatajjhāno”ti imihi padehi sīlānurakkhikā eva cittekaggatā kathitā. “Vipassanāyā”ti iminā padena sīlānurakkhiko saṅkhārapariggaho.

Kathaṃ cittekaggatā sīlamanurakkhati? Yassa hi cittekaggatā natthi, so byādhimhi uppanne vihaññati, so byādhivihato vikkhittacitto sīlaṃ vināsetvāpi byādhivūpasamaṃ kattā hoti. Yassa pana cittekaggatā atthi, so taṃ byādhidukkhaṃ vikkhambhetvā samāpattiṃ samāpajjati, samāpannakkhaṇe dukkhaṃ durāpakataṃ hoti, balavatasukhamuppajjati. Evaṃ cittekaggatā sīlamanurakkhati.

Kathaṃ saṅkhārapariggaho sīlamanurakkhati? Yassa hi saṅkhārapariggaho natthi, tassa “mama rūpaṃ mama viññāṇaṃ”ti attabhāve balavamamattaṃ hoti, so tathārūpesu dubbhikkhabyādhibhayādīsu sampattesu sīlaṃ vināsetvāpi attabhāvaṃ posetā hoti. Yassa pana saṅkhārapariggaho atthi, tassa attabhāve balavamamattaṃ vā sineho vā na hoti, so tathārūpesu dubbhikkhabyādhibhayādīsu sampattesu sacepissa antāni bahi nikkhamanti²,

1. Tattha (Syā, Ka)

2. Antaṃ bahi nikkhamati (Sī, Syā)

sacepi ussussati visussati, khaṇḍākhaṇḍiko vā hoti satadhāpi saḥassadhāpi, neva sīlaṃ vināsetvā attabhāvaṃ poṣetā hoti. Evaṃ saṅkhārapariggaho sīlamanurakkhati. “Brūhetā suññāgārānaṃ”ti iminā pana tasseva ubhayassa brūhanā vaḍḍhanā sātaccakiriyā dassitā.

Evaṃ Bhagavā yasmā “sābrahmacārīnaṃ piyo cassaṃ manāpo ca garu ca bhāvanīyo cā”ti ime cattāro dhamme ākaṅkhaṇṭhena natthaññaṃ kiñci kātappaṃ, aññadatthu sīlādiguṇasamannāgatena bhavitappaṃ. Īdiso hi sābrahmacārīnaṃ piyo hoti manāpo garu bhāvanīyo. Vuttampi hetam—

“Sīladassanasampannaṃ, dhammaṭṭhaṃ saccavādinam.
Attano kamma kubbānaṃ, taṃ jano kurute piyaṃ”ti¹.

Tasmā “ākaṅkheyya ce bhikkhave bhikkhu sābrahmacārīnaṃ piyo cassaṃ manāpo ca garu ca bhāvanīyo cāti sīlesvevassa paripūrakārī -pa-suññāgārānaṃ”ti vatvā idāni yasmā paccaya-lābhādīn² patthayantenāpi idameva karaṇīyaṃ, na aññaṃ kiñci, tasmā “ākaṅkheyya ce bhikkhave bhikkhu lābhī assaṃ”ti-ādīmāha. Na cettha Bhagavā lābhanimittaṃ sīlādiparipūraṇaṃ kathetīti veditabbo. Bhagavā hi ghāsesanaṃ chinnakatho na vācaṃ payuttaṃ bhaṇeti, evaṃ sāvake ovadati, so kathaṃ lābhanimittaṃ sīlādiparipūraṇaṃ kathessati, puggalajjhāsayavasena panetaṃ vuttaṃ. Yesāhi evaṃ ajjhāsayo bhaveyya “sace mayaṃ catūhi paccayehi na kilameyyāma, sīlādīn pūretuṃ sakkuṇeyyāmā”ti, tesaṃ ajjhāsaya-sena Bhagavā evamāha. Api ca rasānisaṃso esa sīlassa, yadidaṃ cattāro paccayā nāma. Tathā hi paṇḍitamanussā koṭṭhādīsu ṭhapitaṃ nīharitvā puttādīnampi adatvā attanāpi aparibhuñjitvā sīlavantānaṃ dentīti sīlassa sarasānisaṃsadassanattampetaṃ vuttaṃ.

Tatīyavāre **yesāhanti** yesaṃ ahaṃ. **Tesaṃ te kārāti** tesaṃ devānaṃ vā manussānaṃ vā te mayi katā paccaya-dānakārā. Devāpi hi sīlādiguṇayuttānaṃ paccaye denti, na kevalaṃ manussāyeva, Sakko viya āyasmato Mahākassapassa. **Mahapphalā mahānisaṃsāti** ubhayametaṃ atthato ekaṃ, byañjana-meva nānaṃ. Mahantaṃ vā lokiyasukhaṃ phalaṇtīti

1. Khu 1. 45 piṭṭhe.

2. Paccaya-lābhādīnaṃ (Sī), paccaya-lābhādīnaṃ (Syā)

mahapphalā. Mahato lokuttarasukhassa ca paccayā hontīti **mahānisamsā.** Sīlādiguṇayuttassa hi kaṭacchubhikkhāpi pañcaratanaṃattāya bhūmiyā paṇṇasālāpi katvā dinnā anekāni kappasahassāni duggativinipātato rakkhati, pariyosāne ca amatāya parinibbānadhātuyā paccayo hoti. “Khīrodanaṃ ahamadāsin”ti-ādīni cettha vatthūni, sakalameva vā Petavatthu Vimānavatthu ca sādhaṃ. Tasmā paccayadāyakehi attani katānaṃ kārānaṃ mahapphalataṃ icchantenāpi sīlādiguṇayutteneva bhavitabbanti dasseti.

Catutthavāre **ñātīti** sassusasurapakkhikā. **Sālohitāti** ekalohitasambaddhā pitipitāmahādayo. **Petāti** peccabhāvaṃ gatā. **Kālaṅkatāti** matā. **Tesaṃ tanti** tesaṃ taṃ mayi pasannacittataṃ vā pasannena cittena anussaraṇaṃ vā. Yassa hi bhikkhuno kālaṅkato pitā vā mātā vā “amhākaṃ ñātako thero sīlavā kalyāṇadhammo”ti pasannacitto hutvā taṃ bhikkhuṃ anussarati, tassa so cittappasādopī taṃ anussaraṇamattampi mahapphalaṃ mahānisamsameva hoti, anekāni kappasatasahassāni duggatito vāretuṃ² ante ca amataṃ pāpetuṃ samatthameva hoti. Vuttañhetāṃ Bhagavatā “ye te bhikkhave bhikkhū sīlasampannā samādhisampannā paññā, vimutti, vimuttiñāṇadassanasampannā, dassanaṃpāhaṃ bhikkhave tesaṃ bhikkhūnaṃ bahukāraṃ vadāmi. Savanaṃ, anussatiṃ, anupabbajjaṃ, upasaṅkamaṇaṃ, payirupāsanaṃpāhaṃ bhikkhave tesaṃ bhikkhūnaṃ bahukāraṃ vadāmi”ti³. Tasmā ñātisālohitānaṃ attani cittappasādassa anussatiyā ca mahapphalataṃ icchantenāpi sīlādiguṇayutteneva bhavitabbanti dasseti.

66. Pañcamavāre **aratiratisaho assanti** aratiyā ratiyā ca saho abhibhavitā ajjhottharitā bhaveyyaṃ. Ettha ca **aratīti** adhikusalesu dhammesu pantasenāsanesu ca ukkaṇṭhā. **Ratīti** pañcakāmaguṇarati. **Na ca maṃ arati saheyyāti** maṃ ca arati na abhibhaveyya na maddeyya na ajjhotthareyya. **Uppannanti** jātāṃ nibbattaṃ. Sīlādiguṇayutto hi aratiṃ ca ratiṃ ca sahati ajjhottharati madditvā tiṭṭhati. Tasmā īdisamattānaṃ icchantenāpi sīlādiguṇayutteneva bhavitabbanti dasseti.

1. Khu 2. 44 piṭṭhe.

2. Taretuṃ (Syā)

3. Khu 1. 267 piṭṭhe.

Chaṭṭhavāre **bhayaṃ** cittutrāsopi ārammaṇampi. **Bheravaṃ** ārammaṇameva. Sesam pañcamavāre vuttanayameva. Sīlādiguṇayutto hi bhayabheravaṃ sahati ajjhottharati madditvā tiṭṭhati Ariyakoṭiyavāsī Mahādattatthero¹ viya.

Thero kira maggaṃ paṭipanno aññataram pāsādikam araṇṇam disvā “idhevajja samaṇadhammaṃ katvā gamissāmi”ti maggā okkamma aññatarasmim rukkhamūle saṅghāṭim paññapetvā pallaṅkam ābhujitvā nisīdi, rukkhadevatāya dāraḥ therassa sīlatejena sakabhāvena saṅṭhātum² asakkontā vissaramakamsu. Devatāpi rukkham cālesi. Thero acalova nisīdi. Sā devatā dhūmayi pajjali, neva sakkhi theram cāletum, tato upāsakavaṇṇenāgantvā vanditvā aṭṭhāsi. “Ko eso”ti vuttā “aham bhante etasmim rukkhe adhivatthā devatā”ti avoca. Tvaṃ ete vikāre akāsīti. Āma bhanteti. Kasmāti ca vuttā āha “tumhākam bhante sīlatejena dāraḥ sakabhāvena saṅṭhātum asakkontā vissaramakamsu, sāham tumhe palāpetum evamakāsin”ti. Thero āha “atha kasmā idha bhante mā vasatha, mayham aphāsūti paṭikacceva nāvācāsi³. Idāni pana mā kiñci avaca, Ariyakoṭiyamahādatto amanussabhayena gatoti vacanato lajjāmi, tenāham idheva vasissam, tvaṃ pana ajjekadivasam yattha katthaci vasāhi”ti. Evaṃ sīlādiguṇayutto bhayabheravasaho hoti. Tasmā īdisamattānam icchantenāpi sīlādiguṇayutteneva bhavitabbanti dasseti.

Sattamavāre **abhicetasikānanti abhicetoti** abhikkantaṃ visuddhacittam vuccati, adhiccittam vā, abhicetasi jātāni abhicetasikāni, abhiceto sannissitānīti vā abhicetasikāni. **Diṭṭhadhammasukhavihārānanti** diṭṭhadhamme sukhavihārānam. **Diṭṭhadhammoti** paccakkho attabhāvo vuccati, tattha sukhavihārabhūtānanti attho rūpāvacarajjhānānametaṃ adhivacanam. Tāni hi appetvā nisinnā jhāyino imasmim yeva attabhāve asaṃkiliṭṭham nekkhammasukham vindanti, tasmā “diṭṭhadhammasukhavihārāni”ti vuccanti. **Nikāmalābhīti** nikāmena lābhī attano icchāvasena lābhī,

1. Pāṭiyakoṭiyavāsī Mahādattatthero (Ka)

2. Sandhāretum (Ka)

3. Nāvocāti (Si), nāvocase (Syā)

icchiticchitakkhaṇe samāpajjitum samatthoti vuttaṃ hoti. **Akicchālābhīti** sukheneva paccanīkadhamme vikkhambhetvā samāpajjitum samatthoti vuttaṃ hoti. **Akasiralābhīti** akasirānaṃ vipulānaṃ lābhī, yathāparicchedeveyeva vuṭṭhātum samatthoti vuttaṃ hoti. Ekacco hi lābhīyeva hoti, na pana sakkoti icchiticchitakkhaṇe samāpajjitum. Ekacco sakkoti tathā samāpajjitum, pāribandhike¹ pana kicchena vikkhambheti. Ekacco tathā samāpajjati, pāribandhike¹ ca akiccheneva vikkhambheti, na sakkoti nālikāyantaṃ viya yathāparicchedeveyeva ca vuṭṭhātum. Yo pana imaṃ tividhampi sampadaṃ icchati, sopi sīlesvevassa paripūrakārīti.

Evam abhiññāpādake jhāne vutte kiñcāpi abhiññānaṃ vāro āgato, atha kho naṃ Bhagavā aggahetvāva yasmā na kevalaṃ abhiññāpādakajjhānāni ca abhiññāyoyeva ca sīlānaṃ ānisaṃso, Api ca kho cattāri āruppajjhānāni tayo ca heṭṭhimā ariyamaggā, tasmā taṃ sabbaṃ pariyādiyitvā dassetuṃ **ākaṅkheyya ce -pa- Ye te santāti** evamādimāha.

Tattha **santāti** aṅgasantatāya ceva ārammaṇasantatāya ca. **Vimokkhāti** paccanīkadhammehi vimuttattā² ārammaṇe ca adhimuttattā³. **Atikkamma rūpeti** rūpāvacarajjhāne atikkamitvā, ye te vimokkhā atikkamma rūpe santāti padasambandho, itarathā hi atikkamma rūpe kiṃ karotīti na paññāyeyyūṃ. **Āruppāti** ārammaṇato ca vipākato ca rūpavirahitā. **Kāyena phusitvāti** nāmakāyena phusitvā pāpuṇitvā, adhigantvā vuttaṃ hoti. Sesaṃ uttānameva. Idaṃ vuttaṃ hoti “yopi bhikkhu ime vimokkhe phusitvā viharitukāmo, sopi sīlesvevassa paripūrakārī”ti.

67. Navamavāre **tiṇṇaṃ saṃyojanānanti** sakkāyaditṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsasaṅkhātānaṃ tiṇṇaṃ bandhanānaṃ. Tāni hi saṃyojenti khandhagatibhavādīhi khandhagatibhavādayo, kammaṃ vā phalena⁴, tasmā **saṃyojanānīti** vuccanti, bandhanānīti attho. **Parikkhayāti** parikkhayena. **Sotāpannoti**

1. Pāripanthike (Sī, Syā)

2. Vimuttā (Sī)

3. Adhimuttā (Sī)

4. Kammaphalena saṃyojenti yasmā (Ka)

sotaṃ āpanno. Sototi ca maggassetam̐ adhivacanam̐. **Sotāpannoti** taṃsamaṅgipuggalassa¹. Yathāha “soto sototi hidam̐ Sāriputta vuccati. Katamo nu kho Sāriputta sototi. Ayameva hi bhante ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Seyyathidam̐, sammādiṭṭhi -pa- sammāsamādhīti. Sotāpanno sotāpannoti hidam̐ Sāriputta vuccati. Katamo nu kho Sāriputta sotāpannoti. Yo hi bhante iminā aṭṭhaṅgikena maggena samannāgato, ayaṃ vuccati sotāpanno, yoyaṃ āyasmā evaṃnāmo evaṃgotto”ti². Idha pana maggena phalassa nāmaṃ dinnam̐, tasmā phalaṭṭho “sotāpanno”ti veditabbo. **Avinipātadhammoti** vinipātetīti vinipāto, nāssa vinipāto dhammoti avinipātadhammo, na attānam̐ apāye vinipātasabhāvoti vuttam̐ hoti. Kasmā? Ye dhammā apāyagamaniyā, tesam̐ pahīnattā. Sambodhi param̐ ayanam̐ gati assāti **sambodhiparāyaṇo**, uparimaggattayaṃ avassam̐ sampāpakoti attho. Kasmā? Paṭiladdhapaṭhamamaggattā. **Sīlesvevāti** īdiso hotukāmopi sīlesvevassa paripūrakārīti.

Dasamavāre paṭhamamaggena parikkhīṇānīpi tīṇi saṃyojanāni sakadāgāmi maggassa vaṇṇabhaṇanattham̐ vuttāni. **Rāgadosamohānam̐ tanuttāti** etesam̐ tanubhāvena, tanuttakaraṇenāti vuttam̐ hoti. Tattha dvīhi kāraṇehi tanuttam̐ veditabbam̐ adhiccuppattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya ca. Sakadāgāmiṣṣa hi vaṭṭānusārimahājanasseva kilesā abhiṇham̐ na uppajjanti, kadāci karahaci uppajjanti viraḷākārā hutvā, viraḷavāpīte khetto añkurā viya. Uppajjamānāpi ca vaṭṭānusārimahājanasseva maddantā pharantā chādentā andhakāram̐ karontā na uppajjanti, mandamandā uppajjanti tanukākārā hutvā, abbhapaṭalamiva makkhikāpattamiva ca.

Tattha keci therā bhaṇanti “sakadāgāmiṣṣa kilesā kiñcāpi cirena uppajjanti, bahalāva uppajjanti, tathā hissa puttā ca dhītaro ca dissanti”ti, etaṃ pana appamāṇam̐. Puttadhītaro hi aṅgapaccaṅgaparāmasanamattenapi hontīti. Dvīhiyeva kāraṇehiṣṣa kilesānam̐ tanuttam̐ veditabbam̐ adhiccuppattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya cāti.

1. Taṅkhaṇe puggalassa (Sī, Ka)

2. Sam̐ 3. 302 piṭṭhe.

Sakadāgāmīti sakim āgamanadhammo. **Sakideva imam lokam āgantvā**ti ekavāramyeva imam manussalokam paṭisandhivasena āgantvā. Yopi hi idha sakadāgāmimaggaṃ bhāvetvā idheva parinibbāti, sopi idha na gahito. Yopi idha maggaṃ bhāvetvā devesu upapajjitvā tattheva parinibbāti. Yopi devaloke maggaṃ bhāvetvā tattheva parinibbāti. Yopi devaloke maggaṃ bhāvetvā idheva manussaloke nibbattitvā parinibbāti. ()¹ yo pana idha maggaṃ bhāvetvā devaloke nibbatto, tattha yāvatāyukaṃ ṭhatvā puna idheva upapajjitvā parinibbāti, ayamidha gahitoti veditabbo. **Dukkhasantaṃ kareyyanti** vaṭṭadukkhasa paricchedaṃ kareyyaṃ. **Sīlesvevāti** īdiso hotukāmopi sīlesvevassa paripūrakārīti.

Ekādasamavāre **pañcannanti** gaṇanaparicchedo. **Oraṃbhāgiyānanti** oraṃ vuccati heṭṭhā, heṭṭhābhāgiyānanti attho, kāmāvacaraloke uppattipaccayānanti adhippāyo. **Samyojanānanti** bandhanānaṃ, tāni kāmāgābyāpādasamyojanehi saddhiṃ pubbe vuttasamyojanāneva veditabbāni. Yassa hi etāni appahīnāni, so kiñcāpi bhavagge uppanno hoti, atha kho āyuparikkhayā kāmāvacare nibbattatiyeva, gilitalalisamacchūpamo svāyaṃ² puggalo dīghasuttakena pāde baddhavihaṅgūpamo cāti veditabbo. Pubbe vuttānampi cettha vacanaṃ vaṇṇabhaṇanattamevāti veditabbaṃ. **Opapātikoti** sesayonipaṭikkhepavacanametaraṃ. **Tattha parinibbāyīti** tattheva brahmaloke parinibbāyī. **Anāvattidhammo tasmā lokāti** tato brahmalokā paṭisandhivasena puna anāvattisabhāvo. **Sīlesvevāti** īdiso hotukāmopi sīlesvevassa paripūrakārīti.

68. Evaṃ anāgāmimagge vutte kiñcāpi catutthamaggassa vāro āgato, atha kho naṃ Bhagavā aggahetvāva yasmā na kevalā āsavakkhayābhiññā eva silānaṃ ānisaṃso, Api ca kho lokiyapañcābhiññāyopi, tasmā tāpi dassetuṃ, yasmā ca āsavakkhaye kathite desanā niṭṭhitā hoti, evaṃ ca sati imesaṃ guṇānaṃ akathitattā ayaṃ kathā muṇḍābhiññākathā nāma bhaveyya, tasmā ca abhiññāpāripūriṃ katvā dassetumpi, yasmā ca anāgāmimagge ṭhitassa sukhena

1. (Sopi idha na gahito.) (?)

2. Hayaṃ (Sī)

iddhivikuppanā ijhati, samādhiparibandhānaṃ kāmārāgabyāpādānaṃ samūhatattā, anāgāmī hi silesu ca samādhimhi ca paripūrakārī, tasmā yuttaṭṭhāneyeva lokiyābhiññāyo dassetumpi “ākaṅkheyya ce -pa- anekavihitaṃ”ti evamādimāhāti ayamanusandhi.

Tattha “anekavihitaṃ iddhividhan”ti-ādinā nayena āgatānaṃ pañcannampi lokiyābhiññānaṃ Pāḷivaṇṇanā saddhim bhāvanāyena Visuddhimagge vuttā.

69. Chaṭṭhābhiññāya **āsavānaṃ khayāti** arahattamaggena sabbakilesānaṃ khayā. **Anāsavanti** āsavavirahitaṃ. **Cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ** ettha cetovacanaena arahattaphalasampayuttova samādhī, paññāvacanaena taṃsampayuttā paññāva vuttā. Tattha ca samādhī rāgato vimuttattā **cetovimutti**, paññā avijjāya vimuttattā **paññāvimutti**ti veditabbā. Vuttaṃ cetam Bhagavatā “yo hissa bhikkhave samādhī, tadassa samādhindriyaṃ. Yā hissa bhikkhave paññā, tadassa paññindriyaṃ. Iti kho bhikkhave rāgavirāgā cetovimutti, avijjāvirāgā paññāvimutti”ti, apicettha samathaphalaṃ **cetovimutti**, vipassanāphalaṃ **paññāvimutti**ti veditabbā.

Ditṭheva dhammeti imasmimyeva attabhāve. **Sayaṃ abhiññā sacchikatvāti** attanoyeva paññāya paccakkhaṃ katvā, aparapaccayena ñatvāti attho. **Upasampajja vihareyyanti** pāpuṇitvā sampādetvā vihareyyaṃ. **Silesvevāti** evaṃ sabbāsava niddhunitvā cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ adhigantukāmopi silesvevassa paripūrakārīti.

Evaṃ Bhagavā sīlānisamsakathaṃ yāva arahattā kathetvā idāni sabbampi taṃ sīlānisamsaṃ sampiṇḍetvā dassento nigamaṇaṃ āha “sampaṇnasīlā bhikkhave -pa- idametaṃ paṭicca vuttan”ti. Tassāyaṃ saṅkhepattho, “sampaṇnasīlā bhikkhave viharatha -pa- samādāya sikkhatha sikkhāpadesū”ti iti yaṃ taṃ mayā pubbe evaṃ vuttaṃ, idaṃ sabbampi sampaṇnasīlo bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo hoti manāpo, garu bhāvanīyo paccayānaṃ lābhī, paccayadāyakānaṃ mahapphalakaro, pubbañātīnaṃ anussaraṇacetanāya phalamahattakaro, aratiratisaho, bhayaabheravasaho, rūpāvacarajjhānānaṃ arūpāvacarajjhānānaṃ ca lābhī, heṭṭhimāni tīṇi sāmāññaphalāni pañca lokiyābhiññā āsavakkhayaññanti ca ime ca guṇe sayaṃ abhiññā

sacchikattā hoti, etaṃ paṭicca idaṃ sandhāya vuttanti. Idamavoca Bhagavā, attamanā te bhikkhū Bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Ākaṅkheyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vatthasuttavaṇṇanā

70. **Evam me sutanti** Vatthasuttaṃ. Tattha **seyyathāpi bhikkhave vatthanti** upamāvacanamevetam. Upamaṃ karonto ca Bhagavā katthaci paṭhamameva upamaṃ dassetvā pacchā atthaṃ dasseti, katthaci paṭhamam atthaṃ dassetvā pacchā upamaṃ, katthaci upamāya atthaṃ parivāretvā dasseti, katthaci atthena upamaṃ.

Tathā hesa “seyyathāpissu bhikkhave dve agārā sadvārā¹, tattha cakkhumā puriso majjhe ṭhito passeyyā”ti² sakalampi Devadūtasuttaṃ upamaṃ paṭhamam dassetvā pacchā atthaṃ dassento āha. “Tirokuṭṭam tiropākāram tiropabbataṃ asajjamāno gacchati, seyyathāpi ākāse”ti-ādinā³ pana nayena sakalampi iddhividham atthaṃ paṭhamam dassetvā pacchā upamaṃ dassento āha. “Seyyathāpi brāhmaṇapuriso sārattthiko sārāgavesī”ti-ādinā⁴ nayena sakalampi Cūlasāropamasuttaṃ upamāya atthaṃ parivāretvā dassento āha. “Idha pana bhikkhave ekacce kulaputtā dhammam pariyāpuṇanti suttaṃ -pa-. Seyyathāpi bhikkhave puriso alagaddatthiko”ti-ādinā⁵ nayena sakalampi Alagaddasuttaṃ Mahāsāropamasuttanti evamādīni suttāni atthena upamaṃ parivāretvā dassento āha.

Svāyaṃ idha paṭhamam upamaṃ dassetvā pacchā atthaṃ dasseti. Kasmā panevaṃ Bhagavā dassetīti. Puggalajjhāsayena vā desanāvilāsenā vā. Ye hi puggalā paṭhamam upamaṃ dassetvā vuccamānam atthaṃ sukhena paṭivijjhanti,

1. Sannadvārā (Ka)

2. Ma 3. 216 piṭṭhe.

3. Dī 1. 73; Khu 9. 107 piṭṭhādīsu.

4. Ma 1. 258 piṭṭhe.

5. Ma 1. 186 piṭṭhe.

tesaṃ paṭhamāṃ upamāṃ dasseti. Esa nayo sabbattha. Yassā ca dhammadhātuyā suppaṭividdhattā desanāvilāsaṃ patto hoti, tassā suppaṭividdhā, tasmā esa desanāvilāsaṃ patto Dhammissaro Dhammarājā, so yathā yathā icchati, tathā tathā dhammaṃ desetīti evaṃ iminā puggalajjhāsayena vā desanāvilāsenā vā evaṃ dassetīti veditabbo.

Tattha **vatthanti** pakatiparisuddhaṃ vatthaṃ. **Saṃkiliṭṭhaṃ malaggahitaṃ** āgantukena paṃsurajādinā saṃkilesena saṃkiliṭṭhaṃ, sedajallikādinā malena gahitattā malaggahitaṃ. **Raṅgajātetī** ettha raṅgameva raṅgajātaṃ. **Upasaṃhareyyāti** upanāmeyya. **Yadi nīlakāyāti** nīlakāya vā, nīlakatthāya vāti vuttaṃ hoti. Evaṃ sabbattha. Rajako hi nīlakatthāya upasaṃharanto kaṃsaṇilapalāsaṇilādike nīlaraṅge upasaṃharati. Pītakatthāya upasaṃharanto kaṇikārapupphasadise pītakaraṅge. Lohitakatthāya upasaṃharanto bandhujīvakaupupphasadise lohitakaraṅge. Mañjiṭṭhakatthāya upasaṃharanto kaṇavīrapupphasadise mandarattaraṅge. Tena vuttaṃ “yadi nīlakāya -pa- yadi mañjiṭṭhakāyā”ti.

Durattavaṇṇamevassāti duṭṭhu rajitavaṇṇameva assa. **Aparisuddhavaṇṇamevassāti** nīlavaṇṇopissa parisuddho na bhaveyya, sesavaṇṇopi. Tādisañhi vatthaṃ nīlakumbhiyā pakkhittampi sunīlaṃ na hoti, sesakumbhīsu pakkhittampi pītakādivaṇṇaṃ na hoti, milātanīla kuraṇḍa kaṇikāra bandhujīvaka kaṇavīrapupphavaṇṇameva hoti. **Taṃ kissa hetūti** taṃ vatthaṃ kissa hetu kiṃ kāraṇā īdisaṃ hoti, tasmīṃ vā vatthe raṅgajātaṃ kissa hetu īdisaṃ durattavaṇṇaṃ aparisuddhavaṇṇaṃ hotīti. Yasmā panassa vatthassa saṃkiliṭṭhabhāvoyevettha kāraṇaṃ, na aññaṃ kiñci, tasmā “aparisuddhattā bhikkhave vatthassā”ti āha.

Evameva khoti upamāsaṃpaṭipādanaṃ. **Citte saṃkiliṭṭheti** cittamhi saṃkiliṭṭhamhi. Kasmā pana Bhagavā saṃkiliṭṭhavatthena opammaṃ akāsīti ce, vāyāmahapphaladassanattaṃ. Yathā hi āgantukehi malehi saṃkiliṭṭhaṃ vatthaṃ pakatiyā paṇḍarattā puna dhovīyamānaṃ paṇḍaraṃ hoti, na tattha jātikālake viya eḷakalome vāyāmo nipphalo hoti, evaṃ cittampi āgantukehi kilesehi saṃkiliṭṭhaṃ. Pakatiyā pana taṃ sakalepi paṭisaṇḍhibhavaṅgavāre paṇḍarameva. Yathāha “pabhassaramidaṃ bhikkhave cittaṃ,

taṃ ca kho āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭhan”ti¹. Taṃ visodhīyamānaṃ sakkā pabhassarataraṃ kātuṃ, na tattha vāyāmo nipphaloti evaṃ vāyāmamahapphaladassanattamaṃ saṃkiliṭṭhavatthena opammaṃ akāsīti veditabbo.

Duggati pāṭikaṅkhāti idise citte duggati pāṭikaṅkhitabbā, duggatimeva esa pāpuṇissati, na aññanti evaṃ duggati icchitabbā, avassaṃ bhāvīti vuttaṃ hoti. Sā cāyaṃ duggati nāma paṭipattiduggati gatiduggatīti duvidhā hoti. Paṭipattiduggatipi agāriyapaṭipattiduggati anagāriyapaṭipattiduggatīti duvidhā hoti.

Agāriyo hi saṃkiliṭṭhacitto pāṇampi hanati, adinnampi ādiyati, sakalepi dasa akusalakammapathe pūreti, ayamassa **agāriyapaṭipattiduggati**. So tattha ṭhito kāyassa bhedaṃ nirayampi gacchati, tiracchānayanimpi, pettivisayampi gacchati, ayamassa **gatiduggati**.

Anagāriyopi imasmiṃ sāsane pabbajito saṃkiliṭṭhacitto dūteyyapahīṇagamanāṃ gacchati, vejjakammaṃ karoti, saṃghabhedāya cetiyabhedāya parakkamati, veḷudānādīhi jīvikaṃ kappeti, sakalampi anācāraṃ agocaraṃ ca paripūreti, ayamassa **anagāriyapaṭipattiduggati**. So tattha ṭhito kāyassa bhedaṃ nirayampi gacchati, tiracchānayanimpi, pettivisayampi gacchati, samaṇayakkho nāma hoti samaṇapeto, ādittehi saṃghāṭi-ādīhi sampajjalitakāyo aṭṭassaraṃ karonto vicarati, ayamassa **gatiduggati**.

Seyyathāpīti sukkapakkhaṃ dassetumāraddho, tassattho kaṇhapakkhe vuttapaccanīkeneva veditabbo. Etthāpi ca sugati nāma paṭipattisugati gatisugatīti duvidhā hoti. Paṭipattisugatipi agāriyapaṭipattisugati anagāriyapaṭipattisugatīti duvidhā hoti. Agāriyo hi parisuddhacitto pāṇātipātāpi viramati, adinnādānāpi, sakalepi dasa kusalakammapathe paripūreti, ayamassa **agāriyapaṭipattisugati**. So tattha ṭhito kāyassa bhedaṃ manussamahantatampi devamahantatampi upapajjati, ayamassa **gatisugati**.

1. Am 1. 9 piṭṭhe.

Anagāriyopi imasmiṃ sāsane pabbajitvā parisuddhacitto catupārisuddhisīlaṃ sodheti, terasa dhutaṅgāni samādiyati, aṭṭhatimsārammaṇesu attano anukūlaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā pantasenāsane paṭisevamāno kasiṇaparikammaṃ katvā jhānasamāpattiyo nibbatteti, sotāpattimaggaṃ bhāveti -pa- anāgāmiimaggaṃ bhāveti, ayamassa **anagāriyapaṭipattisugati**. So tattha ṭhito kāyassa bhedaṃ manussaloke vā tīsu mahākulesu, chasu vā kāmāvacaradevesu, dasasu vā brahmabhavanesu, pañcasu vā suddhāvāsesu, catūsu vā āruppesu upapajjati, ayamassa **gatisugatī**.

71. Evaṃ saṃkiliṭṭhe citte duggati pāṭikaṅkhā, asaṃkiliṭṭhe ca sugatīti vatvā idāni yehi upakkilesehi cittaṃ saṃkiliṭṭhaṃ hoti, te dassento **katame ca bhikkhave cittassa upakkilesā, abhijjhā visamalobhoti-ādimāha**.

Tattha sakabhaṇḍe chandarāgo **abhijjhā**, parabhaṇḍe **visamalobho**. Atha vā sakabhaṇḍe vā parabhaṇḍe vā hotu, yuttapattaṭṭhāne chandarāgo abhijjhā, ayuttāpattaṭṭhāne visamalobho. Thero panāha “kissa vinibbhogaṃ karotha, yutte vā ayutte vā hotu, ‘rāgo visamaṃ doso visamaṃ moho visamaṃ’¹ vacanato na koci lobho avisamo nāma, tasmā lobhoyeva abhijjhāyanaṭṭhena abhijjhā, visamaṭṭhena visamaṃ, ekatthametaṃ byañjanaṃeva nānaṃ”ti. So panesa abhijjhāvisamalobho uppajjitvā cittaṃ dūseti, obhāsituṃ na deti. Tasmā “cittassa upakkilesa”ti vuccati.

Yathā cesa, evaṃ navavidha-āghātavatthusambhavo **byāpādo**. Dasavidha-āghātavatthusambhavo **kodho**. Punappunaṃ citta-pariyonandhano **upanāho**. Agāriyassa vā anagāriyassa vā sukata-karaṇavināsaṃ **maṅkha**. Agāriyopi hi kenaci anukampakena daliddo samāno ucce ṭhāne ṭhapito, aparena samayena “kiṃ tayā mayhaṃ katan”ti tassa sukata-karaṇaṃ vināseti. Anagāriyopi sāmaṇerakālato

1. Abhi 2. 382 piṭṭhe.

pabhuti ācariyena vā upajjhāyena vā catūhi paccayehi uddesapariṇipucchāhi ca anuggahetvā dhammakathānayaṇapakaṇṇakosallādāni sikkhā¹ ito, aparena samayena rājarājamahāmattādāhi sakkato garukato ācariyupajjhāyesu acittikato caramāno “ayaṃ amhehi daharakāle evaṃ anuggahito samvaḍḍhito ca, atha panidāni nissineho¹ jāto”ti vuccamāno “kiṃ mayhaṃ tumhehi katan”ti tesāṃ sukatakaṇṇaṃ vināseti, tassa so sukatakaṇṇavināsano makkho uppajjitvā cittaṃ dūseti, obhāsituṃ na deti. Tasmā “cittassa upakkilesa”ti vuccati.

Yathā cāyaṃ, evaṃ bahussutepi puggale ajjhottharivā “īdisassa ceva bahussutassa aniyatā gati, tava vā mama vā ko vireso”ti-ādinā nayena uppajjamāno yugaggāhagāhī **paḷāso**. Paresāṃ sakkārādāni khīyaṇā **issā**. Attano sampattiyā parehi sādharmaṇabhāvaṃ asahamānaṃ **macchariyaṃ**. Vañcanikacariyabhūtā **māyā**. Kerāṭikabhāvena uppajjamānaṃ **sāṭheyyaṃ**. Kerāṭiko hi āyatanamaccho² viya hoti, **āyatanamaccho** nāma kira macchānaṃ naṅguṭṭhaṃ dasseti sappānaṃ sīsaṃ, “tumhehi sadiso ahan”ti jānāpetuṃ. Evameva kerāṭiko puggalo yaṃ yaṃ suttantikaṃ vā ābhiddhammikaṃ vā upasaṅkamati, taṃ taṃ evaṃ vadati “ahaṃ tumhākaṃ baddhacaro, tumhe mayhaṃ anukampakā, nāhaṃ tumhe muñcāmi”ti “evamete ‘sagāravo ayaṃ amhesu sappatisso’ti maññissantī”ti. Tassetāṃ kerāṭikabhāvena uppajjamānaṃ sāṭheyyaṃ uppajjitvā cittaṃ dūseti, obhāsituṃ na deti. Tasmā “cittassa upakkilesa”ti vuccati.

Yathā cetāṃ, evaṃ vātabharitabhastasadisathaddhabhāvapaggahitasira-anivātavuttikāraṇaṇo **thambho**. Taduttarikaṇaṇo **sārambho**. So duvidhena labbhati akusalavasena ceva kusalavasena ca. Tattha agāriyassa parena kataṃ alaṅkāradāni disvā taddiguṇakaṇṇaṇa uppajjamāno, anagāriyassa ca yattakaṃ yattakaṃ paro pariyaṇuṇāti vā katheti vā, mānavasena taddiguṇataddiguṇakaṇṇaṇa uppajjamāno akusalo. Agāriyassa pana paraṃ ekaṃ salākabhaddhantaṃ dentaṃ disvā attanā dve vā tīṇi vā dātukāmatāya uppajjamāno, anagāriyassa ca parena

1. Nisneho (Sī)

2. Ānandamaccho (Sī, Syā)

ekanikāye gahite mānaṃ anissāya kevalaṃ taṃ disvā attanā ālasiyaṃ abhibhuyya dve nikāye gahetukāmatāya uppajjamāno kusalo. Idha pana akusalo adhippeto. Ayañhi uppajjitvā cittaṃ dūseti, obhāsituṃ na deti. Tasmā “cittassa upakkilesa”ti vuccati.

Yathā cāyaṃ, evaṃ jāti-ādīni nissāya cittassa uṇṇativasena pavattamāno **māno**, accuṇṇativasena **atimāno**, madaggahaṇākāro **mado**, kāmaguṇesu cittavossaggavasena uppajjamāno **pamādo** uppajjitvā cittaṃ dūseti, obhāsituṃ na deti. Tasmā “cittassa upakkilesa”ti vuccati.

Kasmā pana Bhagavā upakkilesaṃ dassento lobhamādiṃ katvā dassetīti. Tassa paṭhamuppattito. Sabbasattānañhi yattha katthaci upapannānaṃ antamaso suddhāvāsabhūmiyampi sabbapaṭhamāṃ bhavanikantivasena lobho uppajjati, tato attano attano anurūpapaccayaṃ paṭicca yathāsambhavaṃ itare, na ca ete soḷaseva cittassa upakkilesā, etena pana nayena sabbepi kilesā gahitāyeva hontīti veditabbā.

72. Ettāvataṃ saṃkilesaṃ dassetvā idāni vodānaṃ dassento **sa kho so bhikkhavi**eti-ādimāha. Tattha **iti veditvā**ti evaṃ jānitvā. **Pajahatī**ti samucchadappahānavasena ariyamaggena pajahati. Tattha kilesapaṭipāṭiyā maggapaṭipāṭiyāti dvidhā pahānaṃ veditabbaṃ. Kilesapaṭipāṭiyā tāva abhiṃjhāvisamalobho thambho sārambho māno atimāno madoti ime cha kilesā arahattamaggena pahīyanti. Byāpādo kodho upanāho pamādoti ime cattāro kilesā anāgāmiyamaggena pahīyanti. Makkho palāso issā macchariyaṃ māyā sāṭheyyanti ime cha sotāpattimaggena pahīyantīti. Maggapaṭipāṭiyā pana sotāpattimaggena makkho palāso issā macchariyaṃ māyā sāṭheyyanti ime cha pahīyanti. Anāgāmiyamaggena byāpādo kodho upanāho pamādoti ime cattāro. Arahattamaggena abhiṃjhāvisamalobho thambho sārambho māno atimāno madoti ime cha pahīyantīti.

Imasmiṃ pana tḥāne ime kilesā sotāpattimaggavajjhā vā hontu sesamaggavajjhā vā, atha kho anāgāmimaggeneva pahānaṃ sandhāya “abhiijhāvisamalobhaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahatī”ti-ādimāhāti veditabbā. Ayamettha paveṇimaggāgato sambhavo, so ca upari catutthamaggasseva niddiṭṭhattā yujjati, tatiyamaggena pahīnāvasesānañhi visamalobhādīnaṃ tena pahānaṃ hoti, sesānaṃ imināva. Yepi hi¹ sotāpattimaggena pahīyanti, tepi taṃsamutṭhāpakacittānaṃ appahīnattā anāgāmimaggeneva suppahīnā hontīti. Keci pana paṭhamamaggena cettha pahānaṃ vaṇṇayanti, taṃ pubbāparena na sandhiyati. Keci vikkhambhanappahānampi, taṃ tesāṃ icchāmattameva.

73. **Yato kho bhikkhaveti ettha yatoti yamhi kāle. Pahīno hotīti** anāgāmimaggakkaṇe pahānaṃ sandhāyevāha.

74. **So Buddhhe aveccappasādenāti** etaṃ “yato kho bhikkhave abhiijhāvisamalobho pahīno hoti, so Buddhhe aveccappasādena samannāgato hotī”ti evaṃ ekamekena padena yojetabbaṃ. Imassa hi bhikkhuno anāgāmimaggena lokuttarappasādo āgato, athassa aparena samayena Buddhaguṇe dhammaguṇe saṃhaguṇe ca anussarato lokiyo uppajjati, tamassa sabbampi lokiya lokuttaramissakaṃ pasādaṃ dassento Bhagavā “Buddhe aveccappasādenā”ti-ādimāha.

Tattha **aveccappasādenāti** Buddhadhammasaṃhaguṇānaṃ yāthāvato ñātattā acalena accutena pasādena. Idāni yathā tassa bhikkhuno anussarato so aveccappasādo uppanno, taṃ vidhiṃ dassento “ītipi so Bhagavā”ti-ādinā nayena tīṇi anussatiṭṭhānāni vitthāresi, tesāṃ atthavaṇṇanā sabbākārena Visuddhimagge anussatikathāyaṃ vuttā.

75. Evamassa lokiya lokuttaramissakaṃ pasādaṃ dassetvā idāni kilesappahānaṃ aveccappasādasamannāgataṃ ca paccavekkhato uppajjamānaṃ

1. Imināva nayena yepi (Syā, Ka)

somanassādi-ānisaṃsaṃ dassento **yathodhi kho panassā**ti-ādimāha. Anāgāmissa hi paccante vuṭṭhitaṃ corupaddavaṃ vūpasametvā taṃ paccavekkhato mahānagare vasantassa rañño viya ime cime ca mama kilesā pahīnāti attano kilesappahānaṃ paccavekkhato balavasomanassaṃ uppajjati. Taṃ dassento Bhagavā “yathodhi kho panassā”ti-ādimāha.

Tassattho—yvāyaṃ anāgāmī bhikkhu evaṃ “Buddhe aveccappasādena samannāgato hoti -pa-. Dhamme -pa-. Saṃghe -pa- anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā”ti, tassa yathodhi kho cattaṃ hoti paṇinissaṭṭhaṃ sakasaka-odhivasena cattameva hoti, taṃ taṃ kilesajātaṃ vantaṃ muttaṃ pahīnaṃ paṇinissaṭṭhaṃ. **Sakasaka-odhivasenā**ti dve odhī kilesomī ca maggodhi ca, tattha kilesodhivasenāpi ye kilesā yaṃmaggavajjhā, te aññamaggavajjhehi amissā hutvā sakeneva odhinā pahīnā. Maggodhivasenāpi ye kilesā yena maggena pahātabbā, tena teyeva pahīnā honti. Evaṃ sakasaka-odhivasena taṃ taṃ kilesajātaṃ cattameva hoti paṇinissaṭṭhaṃ, taṃ paccavekkhitvā ca laddhasomanasso tatuttaripi so “Buddhe aveccappasādena samannāgatomhī”ti labhati atthavedanti sambandho.

Yatodhi khotipi pāṭho. Tassa vasena ayamattho, assa bhikkhuno yatodhi kho pana cattaṃ hoti paṇinissaṭṭhaṃ, tattha **yatoti** kāraṇavacanāṃ, yasmāti vuttaṃ hoti. **Odhī**ti heṭṭhā tayo maggā vuccanti. Kasmā? Te hi odhiṃ katvā koṭṭhāsaṃ katvā uparimaggena pahātabbakilese ṭhapetvā pajahanti, tasmā **odhī**ti vuccanti. Arahattamaggo pana kiñci kilesaṃ anavasesetvā pajahati, tasmā **anodhī**ti vuccati. Imassa ca bhikkhuno heṭṭhāmaggattayena cattaṃ. Tena vuttaṃ “yatodhi kho panassa cattaṃ hoti”ti. Tattha **kho panā**ti nipātamattaṃ. Ayāṃ pana piṇḍattho, yasmā assa odhi cattaṃ hoti paṇinissaṭṭhaṃ, tasmā taṃ paccavekkhitvā ca laddhasomanasso tatuttaripi so “Buddhe aveccappasādena samannāgatomhī”ti labhati atthavedanti yathāpālī netabbāṃ.

Tattha **cattanti** idaṃ sakabhāvapariccajanavasena vuttaṃ. **Vantanti** idaṃ pana anādiyanabhāvadassanavasena. **Muttanti** idaṃ santatito vinimocanavasena. **Pahīnanti** idaṃ muttassapi kvaci anavaṭṭhānadassanavasena. **Paṇinissaṭṭhanti** idaṃ pubbe

ādinnapubbassa paṇissaggadassanavasena paṭimukhaṃ vā nissaṭṭhabbhāvadassanavasena bhāvanābalena abhibhuyya nissaṭṭhabbhāvadassanavasenaṇāti vuttaṃ hoti. **Labhati atthavedaṃ labhati dhammavedanti** ettha Buddhādīsu aveccappasādayeva araṇīyato **attho**, upagantabbatoti vuttaṃ hoti. Dhāraṇato **dhammo**, vinipatitum appadānatoti vuttaṃ hoti. **Vedoti** ganthopi ñāṇampi somanassampi. “Tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū”ti-ādīsu¹ hi gantho “vedo”ti vuccati. “Yaṃ brāhmaṇaṃ vedagumābhijaññā, akiñcanaṃ kāmabhāve asattan”ti-ādīsu² ñāṇaṃ. “Ye vedajātā vicaranti loke”ti-ādīsu somanassaṃ. Idha pana somanassaṇca somanassasampayuttañāṇaṇca adhippetāṃ, tasmā “labhati atthavedaṃ labhati dhammavedanti aveccappasādārammaṇasomanassaṇca somanassamayañāṇaṇca labhatī”ti evamettha attho veditabbo.

Atha vā **atthavedanti** aveccappasādaṃ paccavekkhato uppannaṃ vuttappakārameva vedaṃ. **Dhammavedanti** aveccappasādassa hetuṃ odhiso kilesappahānaṃ paccavekkhato uppannaṃ vuttappakārameva vedanti evampi ettha attho veditabbo. Vuttañhetāṃ “hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā, hetuphale ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā”ti³. **Dammūpasañhitaṃ pāmojjanti** tameva atthaṇca Dhammaṇca atthadhammānisamsabhūtaṃ vedaṇca paccavekkhato uppannapāmojjaṃ. Tañhi anavajjalakkhaṇena paccavekkhaṇākārappavattena dhammena **upasañhanti** vuccati. **Pamuditassa pīti jāyatīti** iminā pāmojjena pamuditassa nirāmisā pīti jāyati. **Pītimanassāti** tāya pītiyā pīṇitamanassa. **Kāyo passambhatīti** kāyopi passaddho hoti vūpasantadaratho. **Passaddhakāyo sukhanti** evaṃ vūpasantakāyadaratho cetasikasukhaṃ paṭisaṃvedeti. **Cittaṃ samādhiyatīti** cittaṃ sammā ādhiyati appitaṃ viya acalaṃ tiṭṭhati.

76. Evamassa kilesappahānaṃ aveccappasādasamannāgataṃ paccavekkhato uppajjamānaṃ somanassādi-ānisamsaṃ dassetvā idāni “yathodhi kho pana me”ti vārena tassa⁴ paccavekkhaṇāya pavattākāraṃ pakāsetvā

1. Dī 1. 82 piṭṭhādīsu.

3. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

2. Khu 1. 438 piṭṭhe.

4. Tassā (Sī, Syā)

tasseva anāgāṃimaggānubhāvasūcakaṃ phalaṃ¹ dassento **sa kho so bhikkhaveti**-ādimāha.

Tattha **evaṃsīloti** tassa anāgāṃimaggasampayuttaṃ sīlakkhandhaṃ dasseti. **Evaṃdhammo evaṃpaññoti** taṃsampayuttameva samādhikkhandhaṃ paññākkhandhaṃ dasseti. **Sālinanti** lohitasāligandhasāli-ādīnaṃ anekarūpānaṃ. **Piṇḍapātanti** odanaṃ. **Vicitakālakanti** apanītakālakam. **Nevassa taṃ hoti antarāyāyāti** tassa evaṃvidhassa bhikkhuno taṃ vuttappakāraṃ piṇḍapātabhojanaṃ maggassa vā phalassa vā neva antarāyāya hoti, paṭiladdhaguṇassa hi taṃ kimantarāyaṃ karissati. Yopissa appaṭiladdho catutthamaggo ca phalaṃ ca tappaṭilābhāya vipassanaṃ ārabhatopi nevassa taṃ hoti antarāyāya, antarāyaṃ kātuṃ asamatthameva hoti. Kasmā? Vuttappakārasīladhammapaññāsaṅgahena maggena visuddhacittattā.

Yasmā cettha etadeva kāraṇaṃ, tasmā tadanurūpaṃ upamaṃ dassento **seyyathāpīti**-ādimāha.

Tattha **acchanti** vippasannaṃ. **Parisuddhaṃ** malavigamena. **Pariyodātaṃ** pabhassaratāya. **Ukkāmukhanti** suvaṇṇakārānaṃ mūsāmukhaṃ. Suvaṇṇakārānaṃ mūsā hi idha **ukkā**, aññattha pana dīpikādayopi vuccanti. “Ukkāsu dhārīyamānāsū”²ti² hi āgataṭṭhāne dīpikā “ukkā”³ti vuccati. “Ukkaṃ bandheyya, ukkaṃ bandhitvā ukkāmukhaṃ ālimpeyyā”³ti³ āgataṭṭhāne āṅārakapallaṃ. “Kammārānaṃ yathā ukkā, anto jhāyati no bahi”⁴ti⁴ āgataṭṭhāne kammāruddhanaṃ. “Evaṃvipāko ukkāpāto bhavissati”⁵ti⁵ āgataṭṭhāne vātavego “ukkā”⁵ti vuccati. Imasmiṃ pana ṭhāne aññesu ca evarūpesu “saṇḍāsena jātarūpaṃ gahetvā ukkāmukhe pakkipati”³ti³ āgataṭṭhānesu suvaṇṇakārānaṃ mūsā “ukkā”³ti veditabbā.

Tatrāyaṃ upamāsaṃsandana—saṃkiliṭṭhavatthaṃ viya hi saṃkiliṭṭhajātarūpaṃ viya ca imassa bhikkhuno puthujjanakāle kāmarāgādimalānugatacittaṃ datṭhabbaṃ. Acchodakaṃ viya ukkāmukhaṃ viya ca anāgāṃimaggo. Taṃ udakaṃ

1. Anāgāṃimaggānubhāvassa ca balaṃ (Sī, Syā)

3. Ma 3. 286 piṭṭhe.

4. Khu 6. 209 piṭṭhe.

2. Dī 1. 46 piṭṭhe.

5. Dī 1. 10 piṭṭhe.

ukkāmukhaṃ ca āgamma vatthasuvanṇānaṃ parisuddhatā viya tassa bhikkhuno vuttappakārasīladhammapaññāsaṅgahaṃ anāgāmiaggam āgamma visuddhacittatāti.

77. So mettāsahagatena cetasāti yathānusandhivasena desanā āgatā. Tayo hi anusandhī pucchānusandhi ajjhāsayaṇusandhi yathānusandhīti. Tattha “evaṃ vutte aññataro bhikkhu Bhagavantaṃ etadavoca ‘siyā nu kho bhante bahiddhā asati paritassanā’ti. ‘Siyā bhikkhū’ti Bhagavā avocā”ti¹ evaṃ pucchantānaṃ vissajjitasuttavasena **pucchānusandhi** veditabbo. “Siyā kho pana te brāhmaṇa evamassa, ajjāpi nuna samaṇo Gotamo avītarāgo”ti² evaṃ paresaṃ ajjhāsayaṃ veditvā vuttassa suttassa vasena **ajjhāsayaṇusandhi** veditabbo. Yena pana dhammena ādimhi desanā uṭṭhitā, tassa dhammassa anurūpadhammavasena vā paṭipakkhavasena vā yesu suttasu upari desanā āgacchati, tesāṃ vasena **yathānusandhi** veditabbo. Seyyathidaṃ, Ākaṅkheyasutte heṭṭhā sīlena desanā uṭṭhitā, upari cha abhiññā āgatā. Kakacūpame heṭṭhā akkhantiyā uṭṭhitā, upari kakacūpamovādo āgato. Alagadde heṭṭhā diṭṭhiparidīpanena uṭṭhitā, upari tiparivaṭṭasuññatāpakāsanā āgatā, cūḷa-assapure heṭṭhā kilesaparidīpanena uṭṭhitā, upari brahmavihārā āgatā. Kosambiyasutte heṭṭhā bhaṇḍanena uṭṭhitā, upari sāraṇīyadhammā āgatā. Imasmimpi Vatthasutte heṭṭhā kilesaparidīpanena uṭṭhitā, upari brahmavihārā āgatā. Tena vuttaṃ “yathānusandhivasena desanā āgatā”ti. Brahmavihāresu pana anupadavaṇṇanā ca bhāvanānayo ca sabbo sabbākārena Visuddhimagge vutto.

78. Evaṃ Bhagavā abhijjhādīnaṃ upakkilesānaṃ paṭipakkhabhūtaṃ sabbaso ca kāmarāgabyāpādappahānena vihatapaccatthikattā laddhapadaṭṭhānaṃ tassa anāgāmīno brahmavihārabhāvanāṃ dassetvā idānissa arahattāya vipassanaṃ dassetvā arahattappattiṃ dassetuṃ so **atthi idanti**-ādimāha.

Tassattho—so anāgāmī evaṃ bhāvitabrahmavihāro etesaṃ brahmavihārānaṃ yato kutoci vuṭṭhāya te eva brahmavihāradhamme

1. Ma 1. 189 piṭṭhe.

2. Ma 1. 28 piṭṭhe.

nāmasvasena tesam nissayam hadayavatthum vatthunissayāni bhūtānīti iminā
 nayena bhūtopādāyadhamme rūpavasena ca vavatthapetvā **atthi idanti**
 pajānāti, ettāvatānena dukkhasaccavavatthānam kataṃ hoti. Tato tassa
 dukkhassa samudayam paṭivijjhanto **atthi hīnanti** pajānāti, ettāvatānena
 samudayasaccavavatthānam kataṃ hoti. Tato tassa pahānupāyam vicinanto
atthi paṇītanti pajānāti, ettāvatānena maggasaccavavatthānam kataṃ hoti.
 Tato tena maggena adhigantabbaṭṭhānam vicinanto **atthi uttari imassa**
saññāgatassa nissaraṇanti pajānāti, imassa mayā adhigatassa
 brahmavihārasaññāgatassa uttari nissaraṇam nibbānam atthīti evam
 pajānātīti adhippāyo, ettāvatānena nirodhasaccavavatthānam kataṃ hoti.
Tassa evam jānato evam passatoti tassa vipassanāpaññāya evam catūhi
 ākārehi cattāri saccāni jānato, maggapaññāya evam passato, bhayaabherave
 vuttanayeneva kāmāsavāpi cittam vimuccati -pa- itthattāyāti pajānātīti.

Evam yāva arahattā desanam pāpetvā idāni yasmā tassam parisati
 nhānasuddhiko brāhmaṇo nisinnō, so evam nhānasuddhiyā vaṇṇam
 vuccamānam sutvā pabbajitvā arahattam pāpuṇissatīti Bhagavatā vidito,
 tasmā tassa codanatthāya “ayam vuccati bhikkhave bhikkhu sināto antarena
 sinānenā”ti imam pāṭiyekkam anusandhim āha. Tattha **antarena sinānenā**ti
 abbhantarena kilesavuṭṭhānasinānenā.

79. **Sundarikabhāradvājoti Bhāradvājo** nāma so brāhmaṇo attano
 gottavasena, Sundarikāya pana nadiyā sinātassa pāpappahānam¹ hotīti
 ayamassa diṭṭhi, tasmā “Sundarikabhāradvājo”ti vuccati. So tam Bhagavato
 vacanam sutvā cintesi “mayam sinānasuddhim vaṇṇema, samaṇopi Gotamo
 tatheva vaṇṇeti, samānacchando dāni esa amhehi”ti. Atha Bhagavantam
 Bāhukam nadim gantvā tam tattha pāpam pavāhetvā āgataṃ viya
 maññamāno āha “gacchati pana bhavam Gotamo Bāhukam nadim
 sināyitun”ti. Bhagavā tassa gacchāmīti vā na gacchāmīti vā avatvāyeva
 brāhmaṇassa diṭṭhisamugghātam kattukāmo “kim brāhmaṇa Bāhukāya

1. Pāpappavāhanam (Sī)

nadiyā, kiṃ Bāhukā nadī karissatī”ti āha. Tassattho, kiṃ payojanaṃ bahukāya, kiṃ sā karissati, asamatthā sā kassaci atthāya, kiṃ tattha gamissāmīti.

Atha brāhmaṇo taṃ pasaṃsanto **lokkhasammatā**ti-ādimāha. Tattha **lokkhasammatā**ti lūkhabhāvasammatā, **lūkhabhāvanti** cōkkhabhāvaṃ, visuddhibhāvaṃ detīti evaṃ sammatāti vuttaṃ hoti. **Lokyasammatā**tipi pāṭho. Tassattho, seṭṭhaṃ lokaṃ gamayatīti evaṃ sammatāti. **Puññasammatā**ti puññanti sammatā. **Pavāhetī**ti gamayati visodheti. **Gāthāhi ajjhabhāsī**ti gāthāhi abhāsī. Gāthā ca vuccamānā tadatthadīpanatthameva vā gāthārucikānaṃ vuccati visesatthadīpanattham vā. Idha panetā ubhayatthadīpanattham vuttāti veditabbā.

Bāhukanti idameva hi ettha vacanaṃ tadatthadīpakaṃ, sesāni visesatthadīpakāni. Yatheva hi bāhukaṃ, evaṃ adhikakkādīnipi loko gacchati nhānena pāpaṃ pavāhetum. Tattha ye tesam ṭhānānaṃ āsannā honti, te divasassa tikkhattum nhāyanti. Ye dūrā, te yathākkamaṃ dvikkhattum sakiṃ ekadivasantaram, evaṃ yāva saṃvaccharantaram nhāyanti. Ye pana sabbathāpi gantum na sakkonti, te ghaṭehipi tato udakaṃ āharāpetvā nhāyanti, sabbaṃ cetam niratthakaṃ, tasmā imaṃ visesattham dīpetum **adhikakkādīnipī**ti āha.

Tattha **adhikakkanti** nhānasambhāravasena laddhavohāraṃ ekaṃ tittham vuccati. **Gayā**tipi maṇḍalavāpisaṇṭhānaṃ titthameva vuccati. **Payāgā**ti etampi Gaṅgāya ekaṃ titthameva Mahāpanādassa rañño Gaṅgāyaṃ nimuggapāsādassa sopānasammukhaṭṭhānaṃ, Bāhukā Sundarikā Sarassatī Bāhumatīti imā pana catasso nadiyo. **Bālō**ti duppañño. **Pakkhandoti** pavisanto. **Na sujjet**ti kilesasuddhiṃ na pāpuṇāti, kevalaṃ rajojallameva pavāheti.

Kim sundarikā karissatīti sundarikā kilesavisodhane kiṃ karissati, na kiñci kātuṃ samatthāti adhippāyo. Esa nayo **payāgabāhukā**su. Imehi ca tīhi padehi vuttehi itarānipi cattāri lakkhaṇāhāranayena vuttāneva honti, tasmā yatheva sundarikā

payāgā bāhukā na kiñci karonti, tathā adhikakkādayopīti veditabbā.

Verinti pāṇātipātādipaṇcaverasamannāgataṃ. **Katakibbisanti** kataluddakammaṃ. **Na hi naṃ sodhayeti** sundarikā vā payāgā vā bāhukā vā na sodhaye, na sodhetīti vuttaṃ hoti. **Pāpakamminanti** pāpakehi verakibbisakammehi yuttaṃ, lāmakakammayuttaṃ vā verakibbisabhāvaṃ appattehi khuddakehipi pāpehi yuttanti vuttaṃ hoti.

Suddhassāti nikkilesassa. **Sadā phaggūti** niccampi phaggunīnakkhattameva. Phaggunamāse kira “uttaraphaggunadivase yo nhāyati, so saṃvaccharaṃ katapāpaṃ sodhetī”ti evaṃ diṭṭhiko so brāhmaṇo, tenassa Bhagavā taṃ diṭṭhiṃ paṭihananto āha “suddhassa ve sadā phaggū”ti. Nikkilesassa niccaṃ phaggunīnakkhattaṃ, itaro kiṃ sujhatīti. **Uposatho sadāti** suddhassa ca cātuddasapannarasādīsu uposathaṅgāni asamādiyatopi niccameva uposatho. **Suddhassa sucikammassāti** nikkilesatāya suddhassa sucīhi kāyakammādihi samannāgatassa. **Sadā sampajjate vatanti** īdisassa ca kusalūpasañhitaṃ vatasamādānampi niccaṃ sampannameva hotīti. **Idheva sināhīti** imasmiṃyeva mama sāsane sināhi. Kiṃ vuttaṃ hoti “sace ajjhattikakilesamalappavāhanaṃ icchasi, idheva mama sāsane aṭṭhaṅgikamaggasalilena sināhi, aññatra hi idaṃ netthī”ti.

Idānissa sappāyadesanāvasena tīsupi dvāresu suddhiṃ dassento **sabbabhūtesu karohi khematanti**-ādimāha. Tattha **khematanti** abhayaṃ hitabhāvaṃ, mettanti vuttaṃ hoti. Etenassa manodvārasuddhi dassitā hoti.

Sace musā na bhaṇasīti etenassa vacīdvārasuddhi. **Sace pāṇaṃ na hīṃsasi sace adinnaṃ nādiyasīti** etehi kāyadvārasuddhi. **Saddahāno amaccharīti** etehi pana naṃ evaṃ parisuddhadvāraṃ saddhāsampadāya cāgasampadāya ca niyojesi. **Kiṃ kāhasi Gayāṃ gantvā, udapānopi te gayāti** ayaṃ pana upaḍḍhagāthā, sace sabbabhūtesu khemataṃ karissasi, musā na bhaṇissasi, pāṇaṃ na hanissasi, adinnaṃ nādiyissasi, saddahāno amaccharī bhavissasi, kiṃ kāhasi Gayāṃ gantvā udapānopi te

gayā, gayāyapi hi te nhāyantassa udapānepi imāya eva paṭipattiyā kilesasuddhi, sarīramalasuddhi pana ubhayattha samāti evaṃ yojetabbaṃ. Yasmā ca loke gayā sammatatarā, tasmā tassa Bhagavā “gacchati pana bhavaṃ Gotamo Bāhukaṃ”ti puṭṭhopi “kiṃ kāhasi Bāhukaṃ gantvā”ti avatvā “kiṃ kāhasi Gayāṃ gantvā”ti āhāti veditabbo.

80. **Evam vutteti** evamādi bhayabherave vuttattā pākaṭameva. **Eko vūpakatṭhoti** ādisu pana **eko** kāyavivekena. **Vūpakatṭho** cittavivekena. **Appamatto** kammaṭṭhāne sati avijahanena. **Ātāpī** kāyikacetasikavīriyasaṅkhātena ātāpena. **Pahitatto** kāye ca jīvite ca anapekkhatāya. **Viharanto** aññatara-iriyāpathavihārena. **Nacirassevāti** pabbajjaṃ upādāya vuccati. **Kulaputtāti** duvidhā kulaputtā jātikulaputtā ca ācārakulaputtā ca, ayaṃ pana ubhayathāpi kulaputto. **Agārasmāti** gharā. Agārassa hitaṃ **agāriyaṃ**, kasigorakkhādikuṭumbaposanakammaṃ vuccati, natthi ettha agāriyanti **anagāriyaṃ**, pabbajjāyetaṃ adhivacanaṃ. **Pabbajantīti** upagacchanti upasaṅkamanti. **Tadanuttaranti** taṃ anuttaraṃ. **Brahmacariyapariyosānanti** maggabrahmacariyassa pariyosānaṃ, arahattaphalanti vuttaṃ hoti. Tassa hi atthāya kulaputtā pabbajanti. **Diṭṭheva dhammeti** tasmiṃyeva attabhāve. **Sayaṃ abhiññā sacchikatvāti** attanāyeva paññāya paccakkhaṃ katvā, aparappaccayaṃ katvāti attho. **Upasampajja vihāsīti** pāpuṇitvā sampādetvā vihāsīti, evaṃ viharanto ca khīṇā jāti -pa-abbhaññāsi. Etenassa paccavekkhaṇabhūmiṃ dasseti.

Katamā paṇassa jāti khīṇā, kathaṃ ca naṃ abbhaññāsīti. Vuccate, kāmāñcetaṃ bhayabheravepi vuttaṃ, tathāpi naṃ idha paṭhamapurisavasena yojanānāyassa dassanattamaṃ puna saṅkhepato bhaṇāma. Na tāvassa atītā jāti khīṇā, pubbeva khīṇattā. Na anāgatā, tattha vāyāmābhāvato. Na paccuppanā, vijjamānattā. Maggassa pana abhāvitattā yā uppajjeyya ekacatupañcavokārabhavesu ekacatupañcakkhandhappabhedā jāti, sā maggassa bhāvitattā anuppādadhammataṃ āpajjanena khīṇā, taṃ so maggabhāvanāya pahīnakilese paccavekkhitvā kilesābhāve vijjamānampi kammaṃ āyatim appaṭisandhikaṃ hotīti jānanto jānāti.

Vusitanti vutthaṃ parivutthaṃ, kataṃ caritaṃ niṭṭhāpitanti attho. **Brahmacariyanti** maggabrahmacariyaṃ. **Kataṃ karaṇīyanti** catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyabhāvanāvasena soḷasavidhampi kiccaṃ niṭṭhāpitanti attho. **Nāparaṃ itthattāyāti** idāni puna-itthabhāvāya evaṃsoḷasakiccabhāvāya, kilesakkhayāya vā maggabhāvanā natthīti. Atha vā **itthattāyāti** itthabhāvato imasmā evaṃpakārā idāni vattamānakkhandhasantānā aparaṃ khandhasantānaṃ natthi. Ime pana pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti, chinnaṃ rūpako rūkkho viyāti abbhāññāsi. **Aññataroti** eko. **Arahatanti** arahantānaṃ, Bhagavato sāvakānaṃ arahataṃ abbhantaro ahoṣīti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Vatthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sallekhasuttavaṇṇanā

81. **Evaṃ me sutanti** Sallekhasuttaṃ. Tattha **Mahācundoti** tassa therassa nāmaṃ. **Sāyanhasamayanti** sāyanhakāle. **Paṭisallānā vuṭṭhitoti** ettha **paṭisallānanti** tehi tehi sattasaṅkhārehi paṭinivattitvā sallānaṃ nilīyanaṃ, ekābhāvo pavivekoti vuttaṃ hoti. Yo tato vuṭṭhito, so paṭisallānā vuṭṭhito nāma hoti. Ayaṃ pana yasmā paṭisallānānaṃ uttamato phalasamāpattito vuṭṭhāsi, tasmā “paṭisallānā vuṭṭhito”ti vutto. **Bhagavantaṃ abhivādetvāti** samadasanakhujjalavibhūsitena sirasā Bhagavantaṃ sakkaccaṃ vanditvā, abhivādāpetvā vā “sukhī bhava Cundā”ti evaṃ vacībhedaṃ kārāpetvā, Bhagavā pana kira vandito samāno suvaṇṇadundubhisadisāṃ gīvaṃ paggayha kaṇṇasukhaṃ pemaṇiyaṃ amatābhisekasadisāṃ brahmaghosaṃ nicchārento “sukhī hohī”ti tassa tassa nāmaṃ gahetvā vadati, etaṃ āciṇṇaṃ Tathāgatānaṃ. Tatridaṃ Sādhakasuttaṃ, “Sakko bhante devānamindo sāmacco saparijano Bhagavato pāde sirasā vandatīti, sukhī hotu pañcasikha Sakko devānamindo sāmacco saparijano, sukhakāmā hi devā manussā asurā nāgā gandhabbā, ye

caññe santi puthukāyā”¹ti. Evaṃ ca pana Tathāgatā evarūpe mahesakkhe yakkhe abhivadantīti.

Yā imāti idāni vattabbābhimukhaṃ karonto viya āha. **Anekavihitāti** nānappakārā. **Diṭṭhiyoti** micchādiṭṭhiyo. **Loke uppajjantīti** sattesu pātubhavanti. **Attavādappaṭisaṃyuttāti** “rūpaṃ attato samanupassatī”ti-ādinayappavattena attavādena paṭisaṃyuttā, tā vīsati bhavanti. **Lokavādappaṭisaṃyuttāti** “sassato attā ca loko cā”ti-ādinayappavattena lokavādena paṭisaṃyuttā, tā aṭṭha honti sassato, asassato, sassato ca asassato ca, nevasassato nāsassato, antavā, anantavā, antavā ca anantavā ca, nevantavā nānantavā attā ca loko cāti evaṃ pavattattā.

Ādimevāti-ādīsu ayamatto, kiṃ nu kho bhante ādimeva manasikarontassa appatvāpi sotāpattimaggaṃ vipassanāmissakapaṭhamamanasikārameva manasikarontassa bhikkhuno evametāsaṃ ettakeneva upāyena etāsaṃ diṭṭhīnaṃ pahānaṃ ca paṭinissaggo ca hotīti. Idaṃ ca thero attanā anadhimānikopi samāno adhimānikānaṃ adhimānappahānatthaṃ adhimāniko viya hutvā pucchatīti veditabbo. Apare panāhu “therassa antevāsikā ādimanasikāreneva diṭṭhīnaṃ samucchadappahānaṃ hotīti evaṃsaññīnopi, samāpattivihārā sallekhavevihārāti evaṃsaññīnopi atthi. So tesaṃ atthāya Bhagavantam pucchatī”ti.

82. Athassa Bhagavā tesaṃ diṭṭhīnaṃ pahānūpāyaṃ dassento **yā imāti**-ādimāha. Tattha yattha cetā diṭṭhiyo uppajjantīti-ādi pañcakkhandhe sandhāya vuttaṃ. Etesu hi etā diṭṭhiyo uppajjanti. Yathāha “rūpe kho bhikkhave sati rūpaṃ abhinivissa evaṃ diṭṭhi uppajjati, so attā so loko so pecca bhavissāmi nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo”²ti vitthāro. Ārammaṇavasena pana ekavacanaṃ katvā **yattha cāti** āha, yasmim ārammaṇe uppajjantīti vuttaṃ hoti. Ettha ca **uppajjanti anusenti samudācarantīti** imesaṃ evaṃ nānākaraṇaṃ veditabbaṃ. Jātivasena hi ajātā jāyamānā **uppajjantīti** vuccanti. Punappunaṃ āsevītā

1. Dī 2. 214 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 149 piṭṭhe.

thāmagatā appaṭivinīṭā **anuseṇṭīti**. Kāyavacīdvāraṃ sampattā **samudācarantīti**, idametesāṃ nānākaraṇaṃ. **Taṃ netāṃ mamāti**-ādīsu taṃ pañcakkhandhappabhedāṃ ārammaṇaṃ etaṃ mayhaṃ na hoti, ahampi eso na asmi, eso me attāpi na hotīti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya passatoti evaṃ tāva padattho veditabbo.

Yasmā pana ettha etaṃ mamāti taṇhāgāho, tañca gaṇhanto aṭṭhasatataṇhāvicaritappabhedāṃ taṇhāpapañcaṃ gaṇhāti. Esohamasmīti mānagāho, tañca gaṇhanto navappabhedāṃ mānapapañcaṃ gaṇhāti. Eso me attāti diṭṭhigāho, tañca gaṇhanto dvāsaṭṭhidiṭṭhigatappabhedāṃ diṭṭhipapañcaṃ gaṇhāti. Tasmā **netāṃ mamāti** vadanto Bhagavā yathāvuttappabhedāṃ taṇhāpapañcaṃ paṭikkhipati. **Nesohamasmīti** mānapapañcaṃ. **Na meso attāti** diṭṭhipapañcaṃ. Diṭṭhekaṭṭhāyeva cettha taṇhāmānā veditabbā. **Evametanti** evaṃ “netāṃ mamā”-ti-ādinā ākārena etaṃ khandhapañcakaṃ. **Yathābhūtanti** yathā sabhāvaṃ, yathā atthīti vuttaṃ hoti. Khandhapañcakaṃhi eteneva ākārena atthi. Mamanti-ādinā pana gayhamānampi tenākārena nevattīti adhippāyo. **Sammappaññāya passatoti** sotāpattimaggaṇṇāpariyosānāya vipassanāpaññāya suṭṭhu passantassa. **Evametāsanti** etena upāyena etāsaṃ. **Pahānaṃ paṭinissaggoti** ubhayampetaṃ samucchedappahānassevādhivacanaṃ.

Evaṃ Bhagavā ādimanasikāreneva diṭṭhīnaṃ pahānaṃ hoti nu kho notī āyasmatā Mahācundena adhimānikānaṃ vasena pañhaṃ puṭṭho sotāpattimaggena diṭṭhipahānaṃ dassetvā idāni sayameva adhimānikānaṃ jhānaṃ vibhajanto **ṭhānaṃ kho panetanti**-ādimāha. Tattha **adhimānikā** nāma yesāṃ appatte pattasaññāya adhimāno uppajjati, svāyaṃ uppajjamāno neva lokavaṭṭānusārīnaṃ bālaputhujjanānaṃ uppajjati, na ariyasāvakaṇaṃ. Na hi sotāpannassa “sakadāgāmī ahan”-ti adhimāno uppajjati, na sakadāgāmissa “anāgāmī ahan”-ti, na anāgāmīno “arahā ahan”-ti, kārakasappa pana samathavasena vā vipassanāvasena vā vikkhambhi takilesassa niccaṃ yuttapayuttassa āradhavi-passakassa uppajjati. Tassa hi samathavikkhambhitānaṃ vā vipassanāvikkhambhitānaṃ vā kilesānaṃ samudācāraṃ apassato “sotāpanno ahanti vā, sakadāgāmī,

anāgāmī, arahā ahan”ti vā adhimāno uppajjati, Talaṅgara¹ tissapabbatavāsi-dhammadinnattherena ovādiyamānattherānaṃ² viya.

Therassa kira acirūpasampannasseva ovāde ṭhatvā bahū bhikkhū viśesaṃ adhigacchimsu, taṃ pavattiṃ sutvā Tissamahāvihāravāsī bhikkhusaṃgho “na aṭṭhānaniyojako theroti therāṃ ānethā”ti sambahule bhikkhū pāhesi. Te gantvā “āvuso Dhammadinna bhikkhusaṃgho taṃ pakkosāpeti”ti āhaṃsu. So āha “kiṃ pana tumhe bhante attānaṃ gavesatha paran”ti. Attānaṃ sappurisāti, so tesāṃ kammaṭṭhānamadāsi, sabbeva arahattaṃ pāpuṇimsu. Bhikkhusaṃgho puna aññe bhikkhū pāhesi, evaṃ yāvattatiyaṃ pahitā sabbepi tattheva arahattaṃ patvā viharimsu.

Tato saṃgho gatagatā nāgacchantīti aññataraṃ vuḍḍhapabbajitaṃ pāhesi, so gantvā ca “bhante Dhammadinna tikkhattuṃ Tissamahāvihāravāsī bhikkhusaṃgho tuyhaṃ santike pesesi, tvaṃ nāma saṃghassa āṇaṃ garuṃ na karosi, nāgacchasi”ti āha. Thero kimetanti paṇṇasālaṃ appavisitvāva pattacīvaraṃ gāhāpetvā tāvadeva nikkhami, so antarāmagge Haṅkanavihāraṃ³ pāvisi. Tattha ceko mahāthero saṭṭhivassātīto adhimānena arahattaṃ paṭijānāti, thero taṃ upasaṅkamitvā vanditvā paṭisanthāraṃ katvā adhigamaṃ pucchi. Thero āha “āma Dhammadinna, yaṃ pabbajitena kātabbaṃ, cirakataṃ taṃ mayā, atītasatṭhivassomhi etarahi”ti. Kiṃ bhante iddhimpi vaḷañjethāti. Āma Dhammadinnāti. Sādhū vata bhante, hatthiṃ tumhākaṃ paṭimukhaṃ āgacchantāṃ māpethāti. Sādhāvusoti thero sabbasetāṃ sattappatiṭṭhaṃ tidhāpabhinnaṃ naṅguṭṭhaṃ bījayamānaṃ soṇḍaṃ mukhe pakkhipitvā dvīhi dantehi vijjhītukāmaṃ viya paṭimukhaṃ āgacchantāṃ mahāhatthiṃ māpesi. So taṃ attanāyeva māpitaṃ hatthiṃ disvā bhīto palāyituṃ ārabhi, tadāva attānaṃ “nāhaṃ arahā”ti ṇatvā Dhammadinnassa pādamūle ukkuṭikaṃ nisīditvā “patiṭṭhā me hoti āvuso”ti āha. Dhammadinno “mā bhante soci, mā anattamano ahosi, kārakānaṃyeva adhimāno uppajjati”ti therāṃ samassāsetvā kammaṭṭhānamadāsi. Thero tassovāde ṭhatvā arahattaṃ pāpuṇi.

1. Vāḷaṅgara (Ka)

2. Ovāditattherānaṃ (Ka)

3. Taṅkhaṇavihāraṃ (Ka)

Cittalapabbatepi tādisova thero vasati. Dhammadinno tampi upasaṅkamitvā tatheva pucchi. Sopi tatheva byākāsi. Tato naṃ Dhammadinno kiṃ bhante iddhimpi vaḷañjethāti āha. Āmāvusoti. Sādhuvata bhante, ekaṃ pokkharāṇiṃ māpethāti. Thero māpesi. Ettha bhante padumagumbaṃ māpethāti. Tampi māpesi. Padumagumbe mahāpadumaṃ māpethāti. Tampi māpesi. Etasmiṃ padumagumbe ṭhatvā madhurassarena gāyantaṃ naccantaṃ ca ekaṃ itthiviggahaṃ māpethāti. Tampi māpesi. So etaṃ bhante punappunaṃ upanijjhāyathāti vatvā sayāṃ pāsādaṃ pāvisi. Therassa taṃ upanijjhāyato saṭṭhivassāni vikkhambhitakilesā calimsu, so tadā attānaṃ ñatvā purimatthero viya Dhammadinnattherassa santike kammatṭhānaṃ gahetvā arahattaṃ pāpuṇi.

Dhammadinnopi anupubbena Tissamahāvihāraṃ agamāsi. Tasmiṃ ca samaye therā cetiyaṅgaṇaṃ sammapajjitvā Buddhārammaṇaṃ pītiṃ uppādetvā nisinnā honti, etaṃ kira tesāṃ vattaṃ. Tena nesāṃ ekopi “idha pattacīvaraṃ ṭhapehi”ti Dhammadinnaṃ vattā pucchitāpi nāhosi. Dhammadinno eso bhaveyyāti ñatvā pana pañhaṃ pucchimsu. So pucchitapañhe tiṇhena asinā kumudanaḷakalāpaṃ viya chinditvā pādaṅguliya mahāpathaviṃ pahari. Bhante ayaṃ acetanā mahāpathavīpi Dhammadinnassa guṇaṃ jānāti. Tumhe pana jānitthāti ca vatvā imaṃ gāthamāha—

“Acetanāyaṃ pathavī, vijānāti guṇāguṇaṃ.

Sacetanātha kho bhante, na jānātha guṇāguṇaṃ”ti.

Tāvadeva ca ākāse abbhuggantvā Talaṅgaratissapabbatameva agamāsi. Evaṃ kārakasseva adhimāno uppajjati. Tasmā Bhagavā tādisānaṃ bhikkhūnaṃ vasena jhānaṃ vibhajanto **ṭhānaṃ kho panetanti**-ādimāha.

Tassattho, atthetaṃ kāraṇaṃ, no natthi. Yena idhekacco bhikkhu bāhiraparibbājakehi sādharmaṇaṃ vivicceva kāmehi -pa- paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja vihareyya, yaṃ pana **tassa evamassa sallekhena viharāmīti**, yaṃ paṭipattividdhānaṃ kilese saṃlikhati, tenāhaṃ viharāmīti, taṃ na yujjati,

na hi adhimānikassa bhikkhuno jhānaṃ sallekho vā sallekhapaṭipadā vā hoti. Kasmā? Avipassanāpādakattā. Na hi so jhānaṃ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasati, jhānaṃ panassa cittekaggamattaṃ karoti, diṭṭhadhammasukhavihāro hoti. Tasmā tamatthaṃ dassento Bhagavā “na kho panete Cunda ariyassa vinaye sallekhā vuccanti, diṭṭhadhammasukhavihārā ete ariyassa vinaye vuccanti”ti āha.

Tattha **eteti** jhānadhammavasena bahuvacanaṃ veditabbaṃ, ete paṭhamajjhānadhammāti vuttaṃ hoti. Samāpattivāsena vā, ekampi hi paṭhamajjhānaṃ punappunaṃ samāpattivāsena pavattattā bahuttaṃ gacchati. Ārammaṇavasena vā, ekampi hi paṭhamajjhānaṃ pathavīkasiṇādisu pavattivāsena bahuttaṃ gacchatīti. Esa nayo dutiyatatiyacatutthajjhānesu. Āruppajjhānesu pana ārammaṇabhedābhāvato purimakāraṇadvayavaseneva bahuvacanaṃ veditabbaṃ.

Yasmā cetesaṃ aṅgānipi santāni ārammaṇānipi. nibbutāni ceva sukhumāni cāti vuttaṃ hoti, tasmā tāni **santā ete vihārā**ti evaṃ vuttānīti veditabbāni. Ayaṃ tāva tesāṃ catunnampi sādharmaṇa vaṇṇanā. Visesaṇṇanā pana “sabbaso rūpasaññāna”ti-ādipadānusārato vattabbā siyā. Sā Visuddhimagge sabbākārena vuttāyeva.

83. Evaṃ yasmā adhimānikassa bhikkhuno jhānavihāro avipassanāpādakattā sallekhavihāro na hoti, na hi so jhānaṃ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasati, cittekaggakaro¹ diṭṭhadhamme sukhavihāro panassa hoti, tasmā tamatthaṃ dassento rūpajjhānāni ca arūpajjhānāni ca vibhajitvā idāni ca yattha sallekho kātabbo catucattālīsāya ākārehi, tañca vatthum tañca sallekhaṃ dassento **idha kho pana voti-**ādīmāha.

Kasmā pana “aṭṭhahi samāpattīhi avihimsādayo sallekhā”ti vuttā? Lokuttarapādakattā. Bāhirakānāhi aṭṭha samāpattiyo vaṭṭapādakāyeva. Sāsane saraṇagamanampi lokuttarapādakaṃ, pageva avihimsādayo. Imināyeva ca suttena veditabbaṃ “yathā bāhirakassa aṭṭhasamāpattilābhino pañcābhiññassāpi dinnadānato sāsane

1. Cittekaggaṃ karoti (Ka)

tisaraṇagatassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ hotī”ti. Idañhi sandhāya dakkhiṇāvisuddhisutte “bāhirake kāmesu vītarāge dānaṃ datvā koṭisatasahassaguṇā pāṭikaṅkhitabbā. Sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanne dānaṃ datvā asaṅkheyyā appameyyā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā, ko pana vādo sotāpanne”ti¹ vuttaṃ. Saraṇagamanato paṭṭhāya hi tattha sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno adhippetoti, ayaṃ tāvettha Pāḷiyojanā.

Anupadavaṇṇanāyaṃ pana **idhāti** vihiṃsādivatthudīpanametaraṃ. **Kho paṇāti** nipātamattaṃ. **Voti** karaṇatthe sāmivacanaṃ, ayaṃ pana saṅkhepattho, yadetaṃ “pare vihiṃsakā bhavissanti”ti-ādinā nayena vihiṃsādivatthum vadāma, idha Cunda tumhehi sallekho kātābboti.

Evam saṅkhepato vatvā idāni vitthārento “pare vihiṃsakā bhavissanti, mayamettha avihimsakā bhavissāmāti sallekho karaṇīyo”ti-ādimāha.

Tattha **pareti** ye keci imaṃ sallekhamananuyuttā. **Vihimsakā bhavissantīti** pāṇinā vā leḍḍunā vāti-ādīhi sattānaṃ vihesakā bhavissanti. **Mayamettha avihimsakā bhavissāmāti** mayaṃ pana yattheva vatthusmiṃ pare evaṃ vihiṃsakā bhavissanti, ettheva avihimsakā bhavissāma, avihimsaṃ uppādetvā viharissāma. **Iti sallekho karaṇīyoti** evaṃ tumhehi sallekho kātābbo. **Sallekhoti** ca idha avihimsāva veditabbā. Avihimsā hi vihiṃsaṃ sallekhati, taṃ chindati, tasmā **sallekhoti** vuccati. Esa nayo sabbattha. Ayaṃ pana viseso. **Pare micchādīṭṭhīti** ettha kammaopathānaṃ antamicchādīṭṭhiṃ ca micchattānaṃ ādimicchādīṭṭhiṃ ca missetvā dīṭṭhi vuttāti veditabbā. Tathā **mayamettha sammādīṭṭhīti** vuttaṭṭhāne sammādīṭṭhi. Ettha ca kammaopathakathā vitthārato Sammādīṭṭhisutte āvi bhavissati. Micchattesu micchādīṭṭhi-ādayo dvedhāvitakke.

Ayaṃ panettha saṅkhepo, pāṇaṃ atipātentīti **pāṇātipātī**, pāṇaghātakāti attho. Adinnaṃ ādiyaṇtīti **adinnādāyī**, parassa hārinoti attho. Abrahmaṃ hīnaṃ lāmakadhammaṃ² carantīti **abrahmacārī**,

1. Ma 3. 298 piṭṭhe.

2. Lāmakakammaṃ (Ka)

methunadhammappaṭisevakāti attho. Brahman seṭṭham paṭipadam carantīti **brahmacārī**, methunappaṭiviratāti attho. Ettha ca brahmacariyam sallekhoti veditabban. Brahmacariyañhi abrahmacariyam sallekhati. Musā vadantīti **musāvādī**, paresam atthabhañjanakam tuccham alikam vācam bhāsitaroti attho. Pisunā vācā etesanti **pisunavācā**. Paresam mammacchedikā pharusā vācā etesanti **pharusavācā**. Sampham niratthakavacanam palapanantīti **samphappalāpī**. Abhiijhāyantīti **abhiijhālū**, parabhaṇḍalubbhanasīlāti attho. Byāpannam pūtibhūtam cittametesanti **byāpannacittā**. Micchā pāpikā viññugarahitā etesam diṭṭhīti **micchādiṭṭhī**, kammappathapariyāpannāya natthi dinnanti-ādivatthukāya, micchattapariyāpannāya aniyyanikadiṭṭhiyā ca samannāgatāti attho. Sammā sobhanā viññuppasatthā etesam diṭṭhīti **sammādiṭṭhī**, kammappathapariyāpannāya atthi dinnanti-ādikāya kammassakatādiṭṭhiyā, sammattapariyāpannāya maggadiṭṭhiyā ca samannāgatāti attho.

Micchāsāṅkappāti ayāthāva-aniiyyānika-akusalasāṅkappā. Esa nayo **micchāvācā**ti-ādīsu. Ayaṁ pana viseso, micchāsāṅkappādayo viya hi **micchāsati** nāma pāṭi-ekko koci dhammo natthi, atītam pana cintayato pavattānam catunnampi akusalakkhandhānametaṁ adhivacanam. Yampi vuttam Bhagavatā “atthesā bhikkhave anussati, nesā natthīti vadāmi, puttalābham vā bhikkhave anussarato, dhanalābham vā bhikkhave anussarato, yasalābham vā bhikkhave anussarato”ti, tampi tam tam cintentassa satipatirūpakena uppattim sandhāya vuttanti veditabban. **Micchāñāṇī**ti ettha **micchāñāṇanti** pāpakiriyāsu upāyacintāvasena pāpam katvā “sukataṁ mayā”ti paccavekkhaṇākārena ca uppanno moho veditabbo, tena samannāgatā puggalā **micchāñāṇī**. **Sammāñāṇī**ti ettha pana ekūnavīsati bhedaṁ paccavekkhaṇāñāṇam “sammāñāṇan”ti vuccati, tena samannāgatā puggalā **sammāñāṇī**. **Micchāvimuttī**ti avimuttāyeva samānā “vimuttā mayan”ti evaṁsaññino, avimuttiyaṁ vā vimuttisaññino. Tatrāyaṁ vacanattho, micchā pāpikā viparītā vimutti etesam atthīti **micchāvimuttī**. Micchāvimuttīti ca yathāvuttenākārena pavattānam akusalakkhandhānametaṁ adhivacanam. Phalasampayuttāni pana sammādiṭṭhi-ādīni aṭṭhaṅgāni ṭhapetvā sesadhammā **sammāvimuttī**ti veditabbā. Sā ca micchāvimuttiṁ sallikhitvā ṭhitattā

sallekhoti veditabbā. Tattha niyojento āha “mayamettha sammāvimutti bhavissāmāti sallekho karaṇīyo”ti.

Ito parāni tīṇi nīvaraṇavasena vuttāni. **Abhijjhālū byāpannacittāti** evaṃ kammaopathesu vuttattā panettha paṭhamāni dve nīvaraṇāni na vuttānīti veditabbāni. Tattha thinamiddhena pariyuṭṭhitā abhibhūṭāti **thinamiddhapariyuṭṭhitā**. Uddhaccena samannāgatāti **uddhatā**. Vicinantā kicchanti na sakkonti sanniṭṭhānaṃ kātunti **vicikicchī**. **Kodhanāti**-ādīni dasa cittassa upakkilesavasena vuttāni. Tattha kodhādīsu yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ Dhammādayādavattasuttesu vuttaṃ. Ayaṃ panettha vacanattho, **kodhanāti** kujjhanasīlā. **Upanāhīti** upanāhanasīlā, upanāho vā etesaṃ atthīti **upanāhī**. Tathā **makkhī palāsī** ca. Issantīti **issukī**. Maccharāyanti **maccharī**, maccheraṃ vā etesaṃ atthīti maccharī. Saṭṭhayanti **saṭṭhā**, na sammā bhāsanti vuttaṃ hoti, kerāṭikayuttānametaṃ adhivacanaṃ. Māyā etesaṃ atthīti **māyāvī**. Thambhasamaṅgitāya **thaddhā**. Atimānayogena **atimānī**. Vuttapaccanīkanayena sukkapakkho veditabbo.

Dubbacāti vattuṃ dukkhā kiñci vuccamānā na sahanti. Tabbiparītā **suvacā**. Devadattādisadisā pāpakā mittā etesanti **pāpamittā**. Buddhā vā Sāriputtādisadisā vā kalyāṇā mittā etesanti **kalyāṇamittā**. Kāyaduccaritādīsu cittavossaggavasena **pamattā**. Viparītā **appamattāti** veditabbā. Imāni tīṇi pakīṇṇakavasena vuttāni. **Assaddhāti**-ādīni satta asaddhammavasena. Tattha tīsu vatthūsu saddhā etesaṃ natthīti **assaddhā**. Sukkapakkhe saddahantīti **saddhā**, saddhā vā etesaṃ atthīti saddhā. Natthi etesaṃ hirīti **ahirikā**, akusalasamāpattiyā ajigucchamānānametaṃ adhivacanaṃ. Hirī etesaṃ mane¹, hiriyā vā yuttamanātī **hirimanā**. Na ottappantīti **anottappī**, akusalasamāpattiyā na bhāyanti vuttaṃ hoti. Tabbiparītā **ottappī**. Appaṃ sutametesanti **appassutā**, **appanti** ca thokanti na gahetabbaṃ, natthīti gahetabbaṃ. “Appassutā”ti hi nissutā sutavirahitā vuccanti. Bahu sutametesanti **bahussutā**, Tathāgatabhāsitaṃ ekampi gāthaṃ yāthāvato ñatvā anurūpapaṭipannānametaṃ adhivacanaṃ. Kucchitā sīdanti **kusitā**, hīnavīriyānametaṃ adhivacanaṃ.

āraddhaṃ vīriyametesanti **āraddhavīriyā**, sammappadhānayaṭṭānametaṃ adhivacanaṃ, muṭṭhā sati etesanti **muṭṭhassatī**, naṭṭhassatīti vuttaṃ hoti. Upaṭṭhitā sati etesanti **upaṭṭhitassatī**, niccaṃ ārammaṇābhimukhappavattasatīnametaṃ adhivacanaṃ. Duṭṭhā paññā etesanti **duppaññā**, naṭṭhapaññāti vuttaṃ hoti. Paññāya sampannāti **paññāsampannā**, paññāti ca idha vipassanāpaññā veditabbā. Vipassanāsambhāro hi paripūro imasmim̐ ṭhāne āgato, tasmā vipassanāpaññāva ayanti porāṇānaṃ āṇā.

Idāni ekameva lokuttaraguṇānaṃ antarāyakaraṃ aniyyānikadiṭṭhiṃ tīhākārehi dassento **sandiṭṭhiparāmāsī**ti-ādimāha. Tattha sandiṭṭhiṃ parāmasantīti **sandiṭṭhiparāmāsī**. Ādhānaṃ gaṇhantīti **ādhānaggāhī**, **ādhānanti** daḷhaṃ vuccati, daḷhaggāhīti attho. Yuttakāraṇaṃ disvāva laddhiṃ paṇinissajjantīti **paṇinissaggī**, dukkhena kicchena kasirena bahumpi kāraṇaṃ dassetvā na sakkā paṇinissaggaṃ kātunti **duppaṇinissaggī**, ye attano uppannaṃ diṭṭhiṃ idameva saccanti daḷhaṃ gaṇhitvā api Buddhādīhi kāraṇaṃ dassetvā vuccamānā na paṇinissajjanti, tesametaṃ adhivacanaṃ. Tādisā hi puggalā yaṃ yadeva dhammaṃ vā adhammaṃ vā gaṇhanti¹, taṃ sabbaṃ “evaṃ amhākaṃ ācariyehi kathitaṃ, evaṃ amhehi sutan”ti kummova aṅgāni sake kapāle antoyeva samodahanti, kumbhīlaggāhaṃ gaṇhanti na vissajjanti. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

84. Evaṃ catucattālīsāya ākārehi sallekhaṃ dassetvā idāni tasmim̐ sallekhe cittuppādassāpi bahūpakāraṃ dassetuṃ **cittuppādampi kho ahanti**-ādimāha.

Tassattho, ahaṃ Cunda kusalesu dhammesu cittuppādampi bahūpakāraṃ vadāmi, yā panetā kāyena ca vācāya ca anuvidhiyānā, yathā paṭhamāṃ cittaṃ uppannaṃ, tattheva tesāṃ dhammānaṃ kāyena karaṇaṃ, vācāya ca “karoṭhā”ti āṇāpanaṃ vā uggahaparipucchādīni vā, tattha vādo yevako, ekantabahūpakārāyeva hi tā anuvidhiyānāti dasseti. Kasmā panettha cittuppādopi bahūpakāroti. Ekantahitasukhāvahattā anuvidhiyānānaṃ hetuttā ca.

1. Suṇanti (Sī, Syā)

“Dānaṃ dassāmī”ti hi cittuppādo sayampi ekantahitasukhāvaho anuvidhiyanānampi hetu, evaṇhi uppannacittattāyeva dutiyadivase mahāvīthim pidahitvā mahāmaṇḍapaṃ katvā bhikkhusatassa vā bhikkhusahassassa vā dānaṃ deti, “bhikkhusaṃghaṃ nimantetha pūjetha parivisathā”ti parijane āṇāpeti. Evaṃ “saṃghassa cīvaraṃ senāsanaṃ bhesajjaṃ dassāmī”ti cittuppādo sayampi ekantahitasukhāvaho anuvidhiyanānampi hetu, evaṃ uppannacittattāyeva hi cīvarādīni abhisankharoti deti dāpeti ca. Esa nayo saraṇagamanādīsu.

“Saraṇaṃ gacchāmī”ti hi cittaṃ uppādetvāva pacchā kāyena vā vācāya vā saraṇaṃ gaṇhāti. Tathā “pañcaṅgaṃ aṭṭhaṅgaṃ dasaṅgaṃ vā sīlaṃ samādiyissāmī”ti cittaṃ uppādetvāva kāyena vā vācāya vā samādiyati, “pabbajitvā catūsu sīlesu paṭiṭṭhahissāmī”ti ca cittaṃ uppādetvā kāyena vācāya ca pūretabbaṃ sīlaṃ pūreti. “Buddhavacanaṃ uggahessāmī”ti cittaṃ uppādetvāva ekaṃ vā nikāyaṃ dve vā tayo vā cattāro vā pañca vā nikāye vācāya uggaṇhāti. Evaṃ dhutaṅgasamādāna kammaṭṭhānuggaha kasiṇaparikamma jhānasamāpattivipassanā magga phala paccekabodhi sammāsambodhivasena netabbaṃ.

“Buddho bhavissāmī”ti hi cittuppādo sayampi ekantahitasukhāvaho anuvidhiyanānampi hetu, evaṇhi uppannacittattāyeva aparena samayena kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkheyyāni kāyena vācāya ca pāramiyo pūretvā sadevakaṃ lokaṃ tārento vicarati. Evaṃ sabbattha cittuppādopi bahūpakāro. Kāyavācāhi pana anuvidhiyanā atibahūpakārāyevāti veditabbā.

Evaṃ kusalesu dhammesu cittuppādassāpi bahūpakārataṃ dassetvā idāni tattha niyojento “tasmātiha Cundā”ti-ādimāha. Taṃ atthato pākaṭameva.

85. Evaṃ catucattālisāya ākārehi dassite sallekhe cittuppādassāpi bahūpakārataṃ dassetvā idāni tasseeva sallekhassa hitādhigamāya maggabhāvaṃ dassento **seyyathāpī**-ādimāha.

Tassattho, yathā nāma Cunda khāṇukaṇṭakapāsāṇādīhi visamo maggo bhaveyya, tassa parikkamanāya parivajjanatthāya añño suparikammakato viya bhūmibhāgo samo maggo bhaveyya, yathā ca rukkhamūlapāsāṇa papāta kumbhīla makarādi paribyaṅkulaṃ visamaṃ titthamassa, tassa parikkamanāya parivajjanatthāya aññaṃ avisamaṃ anupubbagambhīraṃ sopānaphalakasadisaraṃ titthaṃ bhaveyya, yaṃ paṭipanno sukheneva taṃ nadiraṃ vā taḷākaṃ vā ajjhogāhetvā nhāyeyya vā uttareyya vā, evameva kho Cunda visamamaggavisamatitthasadisāya vihiṃsāya samannāgatassa vihiṃsakapuggalassa samamaggasamatitthasadisā avihimsā hoti parikkamanāya. Yatheva hi visamamaggatitthaparivajjanatthāya samo maggo ca titthaṃca paṭiyattaṃ, evaṃ vihiṃsāparivajjanatthāya avihimsā paṭiyattā, yaṃ paṭipanno sukheneva manussagatiṃ vā devagatiṃ vā ajjhogāhetvā sampattiṃ vā anubhaveyya uttareyya vā lokā. Eteneva upāyena sabbapadāni yojetabbāni.

86. Evaṃ tasseva hitādhigamāya maggabhāvaṃ dassetvā idāni uparibhāgaṅgamanīyataṃ¹ dassento **seyyathāpīti**-ādimāha.

Tassattho, yathā nāma Cunda ye keci akusalā dhammā paṭisandhiyā janakā vā ajanakā vā, dinnāyapi paṭisandhiyā vipākajanakā vā ajanakā vā, sabbe te jātivasena adhobhāgaṅgamanīyāti² evaṃnāmāva honti, vipākakāle anitthakantavipākattā. Yathā ca ye keci kusalā dhammā paṭisandhiyā janakā vā ajanakā vā, dinnāyapi paṭisandhiyā vipākajanakā vā ajanakā vā, sabbe te jātivasena uparibhāgaṅgamanīyāti evaṃnāmāva honti, vipākakāle itthakantavipākattā, evameva kho Cunda vihiṃsakassa -pa- uparibhāgāyāti. Tatrāyaṃ opammasaṃsandana—yathā sabbe akusalā adhobhāgaṅgamanīyā, evaṃ vihiṃsakassa ekā vihiṃsāpi. Yathā ca sabbe kusalā uparibhāgaṅgamanīyā, evaṃ avihimsakassa ekā avihimsāpi. Eteneva upāyena akusalaṃ akusalena kusalaṃca kusaleṇa upametabbaṃ, ayaṃ kirettha adhippāyoti.

87. Evaṃ tasseva sallekhassa uparibhāgaṅgamanīyataṃ dassetvā idāni parinibbāpane samatthabhāvaṃ dassetuṃ **so vata Cundāti**-ādimāha.

1. Uparibhāvaṅgamanīyataṃ (Sī, Syā)

2. Adhobhāvaṅgamanīyāti (Sī, Syā)

Tattha **soti** vuttappakārapuggalaniddeso, tassa yoti imaṃ uddesavacanaṃ āharitvā yo attanā palipapalipanno, so vata Cunda paraṃ palipapalipannaṃ uddharissatīti evaṃ sabbapadesu sambandho veditabbo. **Palipapalipannoti** gambhīrakaddame nimuggo vuccati, no ca kho ariyassa vinaye. Ariyassa pana vinaye **palipanti** pañca kāmaguṇā vuccanti. **Palipannoti** tattha nimuggo bālaputhujjano, tasmā evamettha atthayojanā veditabbā. Yathā Cunda koci puriso yāva nāsikaggā gambhīre kaddame nimuggo aparaṃ tattheva nimuggaṃ hatthe vā sīse vā gahetvā uddharissatīti netam̐ ṭhānaṃ vijjati, na hi taṃ kāraṇamatthi, yena so taṃ uddharitvā thale patitṭhapeyya, evameva yo attanā pañcakāmaguṇapalipe palipanno, so vata paraṃ tattheva palipapalipannaṃ uddharissatīti netam̐ ṭhānaṃ vijjati.

Tattha siyā ayuttametaṃ, puthujjanānampi bhikkhubhikkhuni-upāsaka-upāsikānaṃ dhammadesanaṃ sutvā hontiyeva dhammaṃ abhisametāro, tasmā palipapalipanno uddharatīti, taṃ na tathā daṭṭhabbaṃ. Bhagavāyeva hi tattha uddharati, pasaṃsāmattameva pana dhammakathikā labhanti rañña pahitalekhavācako viya. Yathā hi rañño paccantajanapade pahitaṃ lekhaṃ tattha manussā lekhaṃ vācetuṃ ajānantā yo vācetuṃ jānāti, tena vācāpetvā tamatthaṃ sutvā “rañño āṇā”ti ādarena sampādentī, na ca nesaṃ hoti “lekhavācakassa ayaṃ āṇā”ti. Lekhavācako pana “vissatṭhāya vācāya vācesi anelagaḷāyā”ti pasaṃsāmattameva labhati, evameva kiñcāpi Sāriputtapabhutayo dhammakathikā dhammaṃ desenti, atha kho likhitapaṇṇavācako viya te honti. Bhagavatoyeva pana sā dhammadesanā rañño āṇā viya. Ye ca taṃ sutvā dhammaṃ abhisamenti, te Bhagavāyeva uddharatīti veditabbā. Dhammakathikā pana “vissatṭhāya vācāya dhammaṃ desenti anelagaḷāyā”ti pasaṃsāmattameva labhantīti. Tasmā yuttamevetanti. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

Adanto avinīto aparinibbutoti ettha pana anibbisatāya **adanto**. Asikkhitavinayatāya **avinīto**. Anibbutakilesatāya **aparinibbutoti** veditabbo². So tādiso paraṃ damessati, nibbisaṃ

1. Tattheva palipannaṃ (Sī, Syā)

2. Attho (Ka)

karissati, viñessati vā tisso sikkhā sikkhāpessati, parinibbāpessati vā tassa kilese nibbāpessatīti netam̐ ṭhānam̐ vijjati. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

Evameva kho Cunda vihiṃsakassa -pa- parinibbānāyāti ettha pana evamattho veditabbo—yathā hi attanā apalipapalipanno param̐ palipapalipannam̐ uddharissati, danto damessati, vinīto viñessati, parinibbuto parinibbāpessatīti ṭhānametaṃ vijjatīti. Ki pana tanti, apalipapalipannattam̐ dantattam̐ vinītattam̐ parinibbutattam̐ ca, evameva kho Cunda vihiṃsakassa purisapuggalassa avihimsā hoti parinibbānāya. Kiṃ vuttam̐ hoti, yo attanā avihimsako, tassa yā avihimsā, ayam̐ yā esā vihiṃsakassa parassa vihiṃsā, tassā parinibbānāya hoti, attanā hi avihimsako, parassa vihiṃsācetanam̐ nibbāpessatīti ṭhānametaṃ vijjati. Kiṃ pana tanti, avihimsakattameva. Yañhi yena attanā adhigataṃ hoti, so param̐ tadatthāya samādapetum̐ sakkotīti.

Atha vā yathā attanā apalipanno danto vinīto parinibbuto param̐ palipapalipannam̐ adantam̐ avinītam̐ aparinibbutam̐ ca uddharissati damessati viñessati parinibbāpessatīti ṭhānametaṃ vijjati, evameva vihiṃsakassa purisapuggalassa vihiṃsāpahānāya maggam̐ bhāvayato uppannā avihimsā hoti parinibbānāya. Parinibbuto viya hi aparinibbutam̐ avihimsācetanāva vihiṃsācetanam̐ parinibbāpetum̐ samatthā. Etamattham̐ dassento “evameva kho Cundā”ti-ādimāhāti evamettha attho daṭṭhabbo. Yathā cettha, evam̐ sabbapadesu. Ativithārabhayena pana anupadayojanā na katāti.

88. Evam̐ tassa parinibbāpane samatthabhāvam̐ dassetvā idāni tam̐ desanam̐ nigametvā dhammapaṭipattiyam̐ niyojetum̐ **iti kho Cundāti-**ādimāha. Tattha **sallekha-pariyāyoti** sallekhakāraṇam̐. Esa nayo sabbattha ettha avihimsādayo eva vihiṃsādīnam̐ sallekhanato sallekhakāraṇam̐. Tesam̐ vasena cittassa uppādetabbato cittuppādakāraṇam̐, vihiṃsādi, parikkamanassa hetuto parikkamanakāraṇam̐, uparibhāganipphādanato

uparibhāgākāraṇaṃ¹, vihiṃsādīnaṃ parinibbāpanato parinibbānakāraṇanti veditabbā. **Hitesināti** hitaṃ esantena. **Anukampakenāti** anukampamānena. **Anukampaṃ upādāyāti** anukampaṃ cittaṇa pariggahetvā, pariccātipi² vuttaṃ hoti. **Kataṃ vo taṃ mayāti** taṃ mayā ime pañca pariyāyedassentena tumhākaṃ kataṃ. Ettakameva hi anukampakassa Satthu kiccaṃ, yadidaṃ aviparītadhammadesanā. Ito paraṃ pana paṭipatti nāma sāvakaṇaṃ kiccaṃ. Tenāha **etāni Cunda rukkhāmūlāni -pa- amhākaṃ anusāsanīti**.

Tattha ca **rukkhamūlāni**ti iminā rukkhāmūlasenāsanam dasseti. **Suññāgārāni**ti iminā janavivattaṭṭhānaṃ. Ubhayenāpi ca yogānurūpasenāsanamācikkhati, dāyajjaṃ niyyāteti. **Jhāyathāti** ārammaṇūpaniṭṭhānena aṭṭhatimsārammaṇāni, lakkhaṇūpaniṭṭhānena ca aniccādito khandhāyatanādīni upaniṭṭhāyatha, samathaṇca vipassanaṇcavaḍḍhethāti vuttaṃ hoti. **Mā pamādatthāti** mā pamajjittha. **Mā pacchā vippaṭisārino ahuvatthāti** ye hi pubbe daharakāle ārogyakāle sattaṇṇāpāyādisampattikāle Satthu sammukhībhāvakāle ca yonisomanasikāravirahitā rattindivaṃ maṅgulabhattā³ hutvā seyyasukhaṃ middhasukhamanubhontā pamajjanti, te pacchā jarākāle rogakāle maraṇakāle vipattikāle Satthu parinibbutakāle ca taṃ pubbe pamādavihāraṃ anussarantā, sappāṭisandhikālakiriyaṇca bhāriyaṃ sampassamānā vippaṭisārino honti, tumhe pana tādisā mā ahuvatthāti etamatthaṃ dassento āha “mā pacchā vippaṭisārino ahuvatthā”ti. **Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanīti** ayaṃ amhākaṃ santikā “jhāyatha mā pamādatthā”ti tumhākaṃ anusāsanī, ovādoti vuttaṃ hoti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sallekhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sammādiṭṭhisuttavaṇṇanā

89. **Evam me sutanti** Sammādiṭṭhisuttaṃ. Tattha “sammādiṭṭhi sammādiṭṭhīti āvuso vuccati, kittāvatā nu kho āvuso”ti vā “katamaṃ

1. Uparibhāvanipphādanato uparibhāvākāraṇaṃ (Sī, Syā)

2. Paṭiccātipi (Sī, Syā)

3. Maṅkulabhattaṃ (Ka)

panāvuso akusalan”ti vā evaṃ yattakā therena pucchā vuttā, sabbā kathetukamyatā pucchā eva.

Tattha yasmā jānantāpi sammādiṭṭhīti vadanti ajānantāpi bāhirakāpi sāsānikāpi anussavādivasenāpi attapaccakkhenāpi, tasmā taṃ bahūnaṃ vacanaṃ upādāya dvikkhattuṃ āmasanto “sammādiṭṭhi sammādiṭṭhīti āvuso vuccatī”ti āha. Ayañhi ettha adhippāyo, aparehipi sammādiṭṭhīti vuccati, athāparehipi sammādiṭṭhīti vuccati, svāyaṃ evaṃ vuccamāno atthañca lakkhaṇaṃ upādāya kittāvatā nu kho āvuso ariyasāvako sammādiṭṭhi hotīti. Tattha **sammādiṭṭhīti** sobhanāya pasatthāya ca diṭṭhiyā samannāgato. Yadā pana dhammeya eva ayaṃ sammādiṭṭhisaddo vattati, tadāssa sobhanā pasatthā ca diṭṭhi **sammādiṭṭhīti** evamattho veditabbo.

Sā cāyaṃ sammādiṭṭhi duvidhā hoti lokiyā lokuttarāti. Tattha kammassakatāñāṇaṃ saccānulomikañāṇaṃ lokiyā sammādiṭṭhi, saṅkhepato vā sabbāpi sāsavā paññā. Ariyamaggaphalasampayuttā paññā lokuttarā sammādiṭṭhi. Puggalo pana tividho hoti puthujjano sekkho asekkho ca. Tattha puthujjano duvidho hoti bāhirako sāsāniko ca. Tattha bāhirako kammavādī kammassakatādiṭṭhiyā sammādiṭṭhi hoti, no saccānulomikāya attadiṭṭhiparāmāsakattā. Sāsāniko dvīhipi. Sekkho niyatāya sammādiṭṭhiyā sammādiṭṭhi. Asekkho asekkhāya. Idha pana niyatāya niyyānikāya lokuttarakusalasammādiṭṭhiyā samannāgato “sammādiṭṭhi”ti adhippeto. Tenevāha “ujugatāssa diṭṭhi dhamme aveccappasādena samannāgato āgato imaṃ saddhamman”ti, lokuttarakusalasammādiṭṭhiyeva hi antadvayamanupagamma ujubhāvena gatattā, kāyavaṅkāḍiṇi ca sabbavaṅkāṇi samucchinditvā gatattā ujugatā hoti, tāyeva ca diṭṭhiyā samannāgato navappakārepi lokuttaradhamme aveccappasādena acalappasādena samannāgato hoti, sabbadiṭṭhigahanāni ca vinibbeṭhento sabbakilese pajahanto jātisaṃsārā nikkhamanto paṭipattiṃ pariniṭṭhapento ariyena maggena āgato imaṃ Sambuddhappaveditaṃ amatogadhaṃ nibbānasaṅkhātāṃ **saddhammanti** vuccati.

Yato khoti kālaparicchedavacanametāṃ, yasmim kāleti vuttaṃ hoti. **Akusalañca pajānāti**ti dasākusalakammapathasaṅkhātāṃ

akusalañca pajānāti, nirodhārammaṇāya pajānanāya kiccavasena “idaṃ dukkhan”ti paṭivijjhanto akusalaṃ pajānāti. **Akusalamūlañca pajānātī**ti tassa mūlapaccayabhūtaṃ akusalamūlañca pajānāti, teneva pakārena “ayaṃ dukkhasamudayo”ti paṭivijjhanto. Esa nayo **kusalañca kusalamūlañcā**ti etthāpi. Yathā cettha, evaṃ ito paresu sabbavāresu kiccavaseneva vatthupajānanā veditabbā. **Ettāvatāpī**ti ettakena iminā akusalā dipajānanenāpi. **Sammādiṭṭhi hotī**ti vuttappakārāya lokuttarasammādiṭṭhiyā samannāgato hoti. **Ujugatāssa -pa- imaṃ saddhammanti** ettāvatā saṃkhittadesanā niṭṭhitā hoti. Desanāyeva cesā saṃkhittā, tesam pana bhikkhūnaṃ vitthāravaseneva sammāmanasikārappaṭivedho veditabbo.

Dutiyavāre pana desanāpi vitthārena manasikārappaṭivedhopi vitthāreneva vuttoti veditabbo. Tattha “saṃkhittadesanāya dve heṭṭhimamaggā, vitthāradesanāya dve uparimamaggā kathitā”ti bhikkhū āhaṃsu vitthāradesanāvasāne “sabbaso rāgānusayaṃ pahāyā”ti-ādivacanaṃ sampassamānā. Thero panāha “saṃkhittadesanāyapi cattāro maggā rāsito kathitā, vitthāradesanāyapi”ti. Yā cāyaṃ idha saṃkhittavitthāradesanāsu vicāraṇā āvikatā, sā sabbavāresu idha vuttanayeneva veditabbā. Apubbānuttānapadavaṇṇanāmattameva hi ito paraṃ karissāma.

Akusalakammapathavaṇṇanā

Tattha paṭhamavārassa tāva vitthāradesanāya “pāṇātipāto kho āvuso akusalan”ti-ādīsu akosallappavattiyā akusalaṃ veditabbaṃ, parato vattabbakusalappaṭipakkhato vā. Taṃ lakkhaṇato sāvajjadukkhavipākam saṃkiliṭṭhaṃ vā. Ayaṃ tāvettha sādharmaṇapadavaṇṇanā.

Asādhāraṇesu pana pāṇassa atipāto **pāṇātipāto**, pāṇavadho pāṇaghātoti vuttaṃ hoti. **Pāṇoti** cettha vohārato satto, paramatthato jīvitindriyaṃ. Tasmim pana pāṇe pāṇasaññino jīvitindriyupacchedaka-upakkamasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānaṃ aññataradvārappavattā vadhakacetanā pāṇātipāto. So guṇavirahitesu tiracchānagatādīsu pāṇesu khuddake pāṇe appasāvajjo,

mahāsarīre mahāsāvajjo. Kasmā? Payogamahantatāya. Payogasamattepi vatthumahantatāya. Guṇavantesu manussādīsu appaguṇe pāṇe appasāvajjo, mahāguṇe mahāsāvajjo. Sarīraguṇānaṃ pana samabhāve sati kilesānaṃ upakkamaṇaṃ ca mudutāya appasāvajjo, tibbatāya mahāsavajjoti veditabbo. Tassa pañca sambhārā honti pāṇo, pāṇasaññitā, vadhakacittaṃ, upakkamo, tena maraṇanti. Cha payogā sāhatthiko, āṇattiko, nissaggiyo, thāvaro, vijjāmayo, iddhimayoti. Imasmiṃ panettha vitthārīyamāne atipapañco hoti, tasmā naṃ na vitthārayāma, aññaṇa evarūpaṃ. Atthikehi pana Samantapāsādikavinayaṭṭhakathaṃ¹ oloketvā gahetabbā.

Adinnassa ādānaṃ **adinnādānaṃ**, parassa haraṇaṃ theyyaṃ, corikāti vuttaṃ hoti. Tattha **adinnanti** parapariggahitaṃ, yattha paro yathākāmakāritaṃ āpajjanto adaṇḍāraho anupavajjo ca hoti. Tasmim̐ pana parapariggahite parapariggahitasaññino tadādāyaka-upakkamasamuṭṭhāpikā theyyacetanā adinnādānaṃ, taṃ hīne parasantake appasāvajjaṃ, paṇīte mahāsāvajjaṃ. Kasmā? Vatthupaṇītatāya. Vatthusamatte sati guṇādhikānaṃ santake vatthusmim̐ mahāsāvajjaṃ. Taṃ taṃ guṇādhikaṃ upādāya tato tato hīnaguṇassa santake vatthusmim̐ appasāvajjaṃ. Tassa pañca sambhārā honti parapariggahitaṃ, parapariggahitasaññitā, theyyacittaṃ, upakkamo, tena haraṇanti. Cha payogā sāhatthikādayova. Te ca kho yathānurūpaṃ theyyāvahāro, pasayhāvahāro, paṭicchannāvahāro, parikappāvahāro, kusāvahāroti imesaṃ avahārānaṃ vasena pavattāti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana samantapāsādikāyaṃ² vutto.

Kāmesumicchācāroti ettha pana **kāmesū**ti methunasamācāresu. **Micchācāro**ti ekantanindito lāmakācāro. Lakkhaṇato pana asaddhammādhippāyena kāyadvārappavattā agamanīyaṭṭhānavītikkamacetanā kāmesumicchācāro.

Tattha **agamanīyaṭṭhānaṃ** nāma purisānaṃ tāva māturakkhitā, piturakkhitā, mātāpiturakkhitā, bhāturakkhitā, bhāginirakkhitā, ñātirakkhitā, gottarakkhitā, dhammarakkhitā, sārakkhā, saparidaṇḍāti māturakkhitādayo dasa,

1. Vi-Ṭṭha 2. 39 piṭṭhe.

2. Vi-Ṭṭha 1. 264 piṭṭhe.

dhanakkīṭā, chandavāsini, bhogavāsini, paṭavāsini, odapattakini, obhaṭacumbaṭā, dāsī ca bhariyā ca, kammakārī ca bhariyā ca, dhajāhatā, muhuttikāti etā ca dhanakkīṭādayo dasāti **vīsati itthiyo**. Itthīsu pana dvinnam sārakkhāsaparidaṇḍanam, dasannam ca dhanakkīṭādīnanti dvādasannam itthīnam aññe purisā, idaṃ **agamanīyaṭṭhānam** nāma. So panesa micchācāro sīlādiguṇarahite agamanīyaṭṭhāne appasāvajjo, sīlādiguṇasampanne mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā agamanīyavatthu, tasmim sevanacittam, sevanapayogo, maggenamaggappaṭipatti-adhivāsananti. Eko payogo sāhatthiko eva.

Musāti visamvādanapurekkhārassa atthabhañjako vacīpayogo kāyapayogo vā. Visamvādanādhippāyena panassa paravisamvādanakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā **musāvādo**. Aparo nayo **musāti** abhūtam ataccham vatthu. **Vādoti** tassa bhūtato tacchato viññāpanam. Lakkhaṇato pana atatham vatthum tathato param viññāpetukāmassa tathāviññattisamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo. So yamattham bhañjati, tassa appatāya appasāvajjo, mahantatāya mahāsāvajjo. Api ca gahaṭṭhānam attano santakam adātukāmatāya natthīti-ādinayappavatto appasāvajjo, sakkhinā hutvā atthabhañjanattham vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānam appakampi telam vā sappim vā labhitvā hasādhippāyena “ajja gāme telam nadīmaññe sandatī”ti pūraṇakathānayena pavatto appasāvajjo, adiṭṭhamyeva pana diṭṭhanti-ādinā nayena vadantānam mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā honti atatham vatthu, visamvādanacittam, tajjo vāyāmo, parassa tadatthavijānananti. Eko payogo sāhatthikova. So kāyena vā kāyappaṭibaddhena vā vācāya vā visamvādakakiriyākaraṇe daṭṭhabbo. Tāya ce kiriyāya paro tamattham jānāti, ayaṃ kiriyāsamuṭṭhāpikacetanākkhaṇeaya musāvādakammunā bajjhati.

Pisuṇā vācāti-ādīsu yāya vācāya yassa tam vācam bhāsati, tassa hadaye attano piyabhāvaṃ parassa ca suññabhāvaṃ karoti, sā **pisuṇā vācā**. Yāya pana attānampi parampi pharusampi karoti, sā vācā sayampi pharusā neva kaṇṇasukhā na hadayasukhā vā, ayaṃ **pharusā vācā**.

Yena samphaṃ palapati niratthakaṃ, so **samphappalāpo**. Tesāṃ mūlabhūtā cetanāpi piṣuṇāvācādinānameva labhati, sā eva ca idha adhippetāti. Tattha saṃkiliṭṭhacittassa paresāṃ vā bhedaḍḍaya attano piyakamyatāya vā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā piṣuṇā vācā. Sā yassa bhedaṃ karoti, tassa appaṇṇatāya appasāvajjā, mahāṇṇatāya mahāsāvajjā. Tassā cattāro sambhārā bhinditabbo paro, “iti ime nānā bhavissanti vinā bhavissanti”ti bhedapurekkhārātā vā, “ahaṃ piyo bhavissāmi vissāsiko”ti piyakamyatā vā, tajjo vāyāmo, tassa tadatthavijānananti.

Parassa mammacchedakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ekantapharusā cetanā pharusā vācā. Tassa āvibhāvattamidaṃ vatthu—eko kira dārako mātuvacanaṃ anādiyitvā araṇṇaṃ gacchati, taṃ mātā nivattetuṃ asakkonti “caṇḍā taṃ mahimsī anubandhatū”ti akkosi. Athassa tatheva araṇṇe mahimsī utṭhāsi, dārako “yaṃ mama mātā mukhena kathesi taṃ mā hotu, yaṃ cittaena cintesi taṃ hotū”ti saccakiriyaṃ akāsi. Mahimsī tattheva baddhā viya aṭṭhāsi, evaṃ mammacchedakopi payogo¹ cittasaṇhatāya pharusā vācā na hoti. Mātāpitāro hi kadāci puttake evampi vadanti “coro vo² khaṇḍākhāṇḍikaṃ karontū”ti, uppalapattampi ca nesaṃ upari patantaṃ³ na icchanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evaṃ vadanti “kiṃ ime ahirikā anottapino caranti⁴ niddhamatha ne”ti. Atha kho nesaṃ āgamādhigamasampattiṃ icchanti. Yathā ca cittasaṇhatāya pharusā vācā na hoti, evaṃ vacanasāṇhatāya aphaṇṇatāya vācāpi na hoti. Na hi mārāpetukāmassa “imaṃ sukhaṃ sayāpethā”ti vacanaṃ aphaṇṇatāya vācā hoti. Cittapharusatāya panesā pharusā vācāva. Sā yaṃ sandhāya pavattitā, tassa appaṇṇatāya appasāvajjā, mahāṇṇatāya mahāsāvajjā. Tassā tayo sambhārā akkositabbo paro, kupitacittaṃ, akkosanāti.

Anatthaviññāpakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā akusalacetanā **samphappalāpo**. So āsevanamandatāya appasāvajjo, āsevanamahantatāya mahāsāvajjo. Tassa dve sambhārā bhāratayuddhasītāharaṇādiniratthakakathāpurekkhārātā, tathārūpīkathākathananti.

1. Vacīpayogo (Syā) 2. Te (Ka) 3. Upari patanaṃ (Ka) 4. Vadanti (Sī, Syā)

Abhiḥjhāyatīti **abhiḥjhā**, parabhaṇḍābhimukhī hutvā tanninnatāya pavattatīti attho. Sā “aho vata idaṃ mamassā”ti evaṃ parabhaṇḍābhiḥjhāyanalakkhaṇā. Adinnādānaṃ viya appasāvajjā ca mahāsāvajjā ca. Tassā dve sambhārā parabhaṇḍaṃ, attano pariṇāmanañca. Parabhaṇḍavatthuke hi lobhe uppannepi na tāva kammaṇṇabhedo hoti, yāva “aho vatīdaṃ mamassā”ti attano na pariṇāmeti.

Hitasukhaṃ byāpādayatīti **byāpādo**. So paravināsāya manopadosalakkhaṇo, pharusā vācā viya appasāvajjo mahāsāvajjo ca. Tassa dve sambhārā parasatto ca, tassa ca vināsacintā. Parasattavatthuke hi kodhe uppannepi na tāva kammaṇṇabhedo hoti, yāva “aho vatāyaṃ ucchiḍḍeyya vinasseyyā”ti tassa vināsaṃ na cinteti.

Yathābhuccagahaṇābhāvena micchā passatīti **micchādiṭṭhi**. Sā “natthi dinnan”ti-ādinā nayena viparītadassanalakkhaṇā. Samphappalāpo viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Api ca aniyatā appasāvajjā, niyatā mahāsāvajjā. Tassā dve sambhārā vatthuno ca gahitākāraviparītātā, yathā ca taṃ gaṇhāti, tathābhāvena tassupaṭṭhānanti.

Imesaṃ pana dasannaṃ akusalakammaṇṇaṃ dhammato koṭṭhāsato ārammaṇato vedanāto mūlatoti pañcahākārehi vinicchayo veditabbo.

Tattha **dhammatoti** etesu hi paṭipāṭiyā satta cetanādhammāva honti, abhiḥjhādayo tayo cetanāsampayuttā.

Koṭṭhāsatoti paṭipāṭiyā satta, micchādiṭṭhi cāti ime aṭṭha kammaṇṇaṃ eva honti, no mūlāni. Abhiḥjhābyāpādā kammaṇṇaṃ ceva mūlāni ca. Abhiḥjhā hi mūlaṃ patvā lobho akusalamūlaṃ hoti. Byāpādo doso akusalamūlaṃ.

Ārammaṇatoti pāṇātipāto jīvitindriyārammaṇato saṅkhārārammaṇo hoti. Adinnādānaṃ sattārammaṇaṃ vā saṅkhārārammaṇaṃ vā. Micchācāro phoṭṭhabbavasena saṅkhārārammaṇo. Sattārammaṇotipi eke. Musāvādo sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā. Tathā pisuṇā vācā. Pharusā vācā sattārammaṇāva. Samphappalāpo diṭṭhasutamutaviññātavasena

sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā, tathā abhiijjhā. Byāpādo sattārammaṇova. Micchādiṭṭhi tebhūmakadhammasena saṅkhārārammaṇā.

Vedanātoti pāṇātipāto dukkhavedano hoti. Kiñcāpi hi rājāno coraṃ disvā hasamānāpi “gacchatha naṃ ghātethā”ti vadanti, sannitṭhāpakacetanā pana nesaṃ dukkhasampayuttāva hoti. Adinnādānaṃ tivedanaṃ. Micchācāro sukhamajjhattavasena dvivedano, sannitṭhāpakacitte pana majjhattavedano na hoti. Musāvādo tivedano, tathā pisuṇā vācā. Pharusā vācā dukkhavedanāva. Samphappalāpo tivedano. Abhiijjhā sukhamajjhattavasena dvivedanā, tathā micchādiṭṭhi. Byāpādo dukkhavedano.

Mūlatoti pāṇātipāto dosamohavasena dvimūlako hoti. Adinnādānaṃ dosamohavasena vā lobhamohavasena vā. Micchācāro lobhamohavasena. Musāvādo dosamohavasena vā lobhamohavasena vā, tathā pisuṇā vācā samphappalāpo ca. Pharusā vācā dosamohavasena. Abhiijjhā mohavasena ekamūlā, tathā byāpādo. Micchādiṭṭhi lobhamohavasena dvimūlāti.

Lobho akusalamūlanti-ādīsu lubbhatīti **lobho**. Dussatīti **dos**o. Muyhatīti **moh**o. Tesu lobho sayam ca akusalo sāvajjadukkhavipākattṭhena, imesaṃ ca pāṇātipātādīnaṃ akusalānaṃ kesañci sampayuttappabhāvakaṭṭhena kesañci upanissayapaccayaṭṭhena mūlanti **akusalamūlaṃ**. Vuttampi cetaṃ “ratto kho āvuso rāgena abhibhūto pariyādinnaṃ cittaṃ pāṇampi hanatī”ti-ādī. Dosamohānaṃ akusalamūlabhāvepi ese va nayo.

Kusalakammappathavaṇṇanā

Pāṇātipātā veramaṇī kusalanti-ādīsu **pāṇātipātā**dayo vuttatthā eva. Veraṃ maṇatīti **veramaṇī**, veraṃ pajahatīti attho. Viramati vā etāya karaṇabhūtāya, vikārassa¹ vekāraṃ katvāpi **veramaṇī**. Ayaṃ tāvettha byañjanato vaṇṇanā. Atthato pana **veramaṇī**ti kusalacittasampayuttā virati. Yā “pāṇātipātā viramantassa yā tasmim

1. Kāraṇabhūtāya veramhā puggaloti vikārassa (Sī, Syā)

samaye pāṇātipātā ārati viratī”ti evaṃ vuttā kusalacittasampayuttā viratī, sā bhedato tividho hoti sampattavirati samādānavirati samucchedaviratīti. Tatha asamādinnaśikkhāpadānaṃ attano jātivayabāhusaccādīni paccavekkhitvā “ayuttaṃ amhākaṃ evarūpaṃ¹ kātun”ti sampattavatthum avitikkamantānaṃ uppajjamānā viratī **sampattaviratī**ti veditabbā Sīhaḷadīpe **Cakkana-upāsakassa** viya.

Tassa kira daharakāleyeva mātuyā rogo uppajji. Vejjena ca “allasasamaṃsaṃ laddhum vaṭṭatī”ti vuttaṃ. Tato Cakkanassa bhātā “gaccha tāta khettaṃ āhiṇḍāhi”ti Cakkanam pesesi. So tattha gato, tasmim ca samaye eko saso taruṇasassaṃ khādītum āgato hoti, so taṃ disvā vegena dhāvento valliya baddho “kiri kiri”ti saddamakāsi. Cakkano tena saddena gantvā taṃ gahetvā cintesi “mātu bhesajjaṃ karomī”ti. Puna cintesi “na metaṃ patirūpaṃ, yvāhaṃ mātu jīvitakāraṇā paraṃ jīvītā voropeyyan”ti. Atha naṃ “gaccha araṇṇe sasehi saddhim tiṇodakaṃ paribhuñjā”ti muñci. Bhātarā ca “kim tāta saso laddho”ti pucchito taṃ pavattim ācikkhi. Tato naṃ bhātā paribhāsi. So mātusantikaṃ gantvā “yatohaṃ jāto, nābhijānāmi sañcicca paṇaṃ jīvītā voropetā”ti saccaṃ vatvā adhiṭṭhāsi². Tāvadevassa mātā arogā ahoṣi.

Samādinnaśikkhāpadānaṃ pana śikkhāpadasamādāne ca tatuttari ca attano jīvitampi pariccajivā vatthum avitikkamantānaṃ uppajjamānā viratī **samādānaviratī**ti veditabbā Uttaravaḍḍhamānapabbatavāsī-upāsakassa viya.

So kira **Ambariyavīhāravāsīpiṅgalabuddharakkhitattherassa** santike śikkhāpadāni gahetvā khettaṃ kassati. Athassa goṇo naṭṭho, so taṃ gavesanto Uttaravaḍḍhamānapabbataṃ āruhi, tatra naṃ mahāsappo aggahesi. So cintesi “imāyassa tikhiṇavāsīyā sīsaṃ chindāmī”ti. Puna cintesi “na metaṃ patirūpaṃ, yvāhaṃ bhāvanīyassa garuno³ santike śikkhāpadaṃ gahetvā bhindeyyan”ti. Evaṃ yāvatatiyaṃ cintetvā

1. Evarinnāma (Ka)

2. Aṭṭhāsi (Ka) Abhi-Ṭṭha 1. 146 piṭṭhepi.

3. Sāhaṃ Buddharakkhitattherassa (Ka)

“jīvitam pariccajāmi na sikkhāpadan”ti amse ṭhapitam tikhiṇadaṇḍavāsīm araṇṇe chaḍḍesi. Tāvadeva naṃ mahāvālo¹ muñcivā agamāsīti.

Ariyamaggasampayuttā pana virati **samucchedaviratī**ti veditabbā. Yassā uppatṭito pabhuti “pāṇam ghāteṣṣāmī”ti² ariyapuggalānaṃ cittampi na uppajjatīti. Sā panāyaṃ virati kosallappavattiyā **kusalanti** vuttā. Kucchitasayanato³ vā kusanti laddhavohāraṃ dussīlyaṃ lunātītipi **kusalaṃ**. Katamañcāvuso kusalanti imassa pana pañhassa ananurūpattā kusalāti na vuttā.

Yathā ca akusalānaṃ, evaṃ imesampi kusalakammapathānaṃ dhammato koṭṭhāsato ārammaṇato vedanāto mūlatoti pañcahākārehi vinicchayo veditabbo.

Tattha **dhammatoti**, etesu hi paṭipāṭiyā satta cetanāpi vaṭṭanti, viratiyopi. Ante tayo cetanāsampayuttāva.

Koṭṭhāsatotī paṭipāṭiyā satta kammapathā eva, no mūlāni. Ante tayo kammapathāceva mūlāni ca. Anabhijjhā hi mūlaṃ⁴ patvā alobho kusalamūlaṃ hoti. Abyāpādo adoso kusalamūlaṃ. Sammādiṭṭhi amoho kusalamūlaṃ.

Ārammaṇatotī pāṇātipātādīnaṃ ārammaṇāneva etesaṃ ārammaṇāni, vītikkamitabbatoyeva hi veramaṇī nāma hoti. Yathā pana nibbānārammaṇo ariyamaggo kilese pajahati, evaṃ jīvitindriyādi-ārammaṇāpete kammapathā pāṇātipātādīni dussīlyāni pajahantīti veditabbā.

Vedanātotī sabbe sukhavedanā vā honti, majjhattavedanā vā. Kusalaṃ patvā hi dukkhavedanā nāma natthi.

Mūlatoti paṭipāṭiyā satta kammapathā ñāṇasampayuttacittena viramantassa alobha-adosa-amohavasena timulā honti. Ñāṇavippayuttacittena viramantassa dvimulā. Anabhijjhā ñāṇasampayuttacittena

1. Mahāsappo (Syā)

3. Kucchitassa salanato (Sī, Syā)

2. Ghāteṣṣāmāti (Sī, Syā)

4. Kammapathaṃ (Syā, Ka)

viramantassa dvimūlā. Ñāṇavippayuttacittena ekamūlā. Alobho pana attanāva attano mūlaṃ na hoti, abyāpādepi eseṇa nayo. Sammādiṭṭhi alobhādosavasena dvimūlāvāti.

Alobho kusalamūlanti-ādīsu na lobhoti **alobho**, lobhapaṭipakkhassa dhammassetaṃ adhivacanaṃ. Adosāmoheṣupi eseṇa nayo. Tesu alobho sayañca kusalaṃ, imesañca pāṇātipātā veramaṇī-ādīnaṃ kusalaṇaṃ kesañci sampayuttappabhāvakaṭṭhena kesañci upanissayapaccayaṭṭhena mūlanti **kusalamūlaṃ**. Adosāmohānampi kusalamūlabhāve eseṇa nayo.

Idāni sabbampi taṃ saṅkhepena ca vitthārena ca desitaṃ atthaṃ nigamento **yato kho āvusoti**-ādi-appanāvāraṃ āha. Tattha **evaṃ akusalaṃ pajānāti**ti evaṃ yathānidḍiṭṭhadasākusalakammappathavasena akusalaṃ pajānāti. **Evaṃ akusalamūlanti**-ādīsupi eseṇa nayo. Ettāvatā ekena nayena catusaccakammaṭṭhānikassa yāva arahattā niyyānaṃ kathitaṃ hoti. Kathaṃ? Ettha hi ṭhapetvā abhiijhaṃ dasa akusalakammappathā ca kusalakammappathā ca dukkhasaccaṃ. Abhiijhā ca lobho akusalamūlañcāti ime dve dhammā nippariyāyena samudayasaccaṃ. Pariyāyena pana sabbepi kammappathā dukkhasaccaṃ. Sabbāni kusalākusalamūlāni samudayasaccaṃ. Ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ. Dukkhaṃ parijānanto samudayaṃ pajahamāno nirodhaṃ pajānanto ariyamaggo maggasaccanti iti dve saccāni sarūpena vuttāni, dve āvattahāravasena veditabbāni.

So sabbaso rāgānusayaṃ pahāyāti so evaṃ akusalādīni pajānanto sabbākārena rāgānusayaṃ pajahitvā. **Paṭighānusayaṃ paṭivinodetvāti** paṭighānusayañca sabbākāreneva nīharitvāti vuttaṃ hoti. Ettāvatā anāgānimaggo kathito. **Asmīti diṭṭhimānānusayaṃ samūhanitvāti** pañcasu khandhesu kañci dhammaṃ anavakārīkaritvā “asmī”ti iminā samūhaggahaṇākārena pavattaṃ diṭṭhimānānusayaṃ samugghāṭetvā.

Tattha **diṭṭhimānānusayanti** diṭṭhisadisāṃ mānānusayanti vuttaṃ hoti. Ayañhi mānānusayo asmīti pavattattā diṭṭhisadiso hoti, tasmā evaṃ

vutto. Imañca asmimānaṃ vitthārato viññātukāmena Khandhiyavagge Khemakasuttaṃ¹ oloketabbanti.

Avijjaṃ pahāyāti vaṭṭamūlaṃ avijjaṃ pajahitvā. **Vijjaṃ uppādetvāti** tassā avijjāya samugghāṭikaṃ arahattamaggavijjaṃ uppādetvā. Ettāvatā arahattamaggo kathito. **Diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hotīti** asmiṃyeva attabhāve vaṭṭadukkhassa paricchedakaro hoti. **Ettāvatāpi kho āvusoti** desanaṃ niyyāteti, imāya kammaopathadesanāya vuttamanasikārappaṭivedhavasena pīti vuttaṃ hoti. Sesaṃ vuttanayameva. Evaṃ anāgāmi magga-arahattamaggehi desanaṃ niṭṭhapesīti.

Kammaopathavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Āhāravāravaṇṇanā

90. **Sādhāvusoti kho -pa- āgato imaṃ saddhammanti** evaṃ āyasmato Sāriputtassa kusalākusalamukhena catusaccadesanaṃ sutvā taṃ āyasmato Sāriputtassa bhāsitaṃ “sādhāvuso”ti iminā vacanena te bhikkhū abhinanditvā imasseva vacanassa samuṭṭhāpakena cittena anumoditvā vacasā sampaṭicchitvā cetasā sampiyāyitvāti vuttaṃ hoti. Idāni yasmā thero nānappakārena catusaccadesanaṃ desetum paṭibalo, yathāha “Sāriputto bhikkhave pahoti cattāri ariyasaccāni vitthārena ācikkhitum desetun”ti, yasmā vā uttarimpi desetukāmo va hutvā “ettāvatāpi kho”ti avaca, tasmā aparenapi nayena saccadesanaṃ sotukāmā te bhikkhū āyasmantaṃ Sāriputtaṃ uttari pañhaṃ apucchimsu. Tena sayameva pucchitvā vissajjitapañhato uttariṃ siyā kho pañāvuso aññopi pariyāyo bhaveyya aññampi kāraṇanti iminā nayena aññaṃ atirekaṃ pañhaṃ pucchimsu, purimapañhassa vā uparibhāge pucchimsūti vuttaṃ hoti. Atha nesaṃ byākaramāno thero **siyā āvusoti**-ādimāha. Tatthāyaṃ anuttānapadavaṇṇanā, **āhāraṇti** paccayaṃ. Paccayo hi āharati attano phalaṃ, tasmā “āhāro”ti vuccati.

1. Saṃ 2. 103 piṭṭhe.

Bhūtānaṃ vā sattānanti-ādīsu **bhūtāti** sañjātā nibbattā. **Sambhavesīnanti** ye sambhavaṃ jātīm nibbattīm esanti gavesanti. Tattha catūsu yonīsu aṇḍajalābujā sattā yāva aṇḍakosaṃ vatthikosaṇca na bhindanti, tāva **sambhavesino** nāma. Aṇḍakosaṃ vatthikosaṇca bhinditvā bahi nikkhantā **bhūtā** nāma. Saṃsedajā opapātikā ca paṭhamacittakkhaṇe sambhavesino nāma. Dutiyacittakkhaṇato pabhuti bhūtā nāma. Yena yena vā iriyāpathena jāyanti, yāva te tato aññaṃ na pāpuṇanti, tāva sambhavesino nāma. Tato paraṃ bhūtā nāma.

Atha vā **bhūtāti** jātā abhinibbattā, ye bhūtāyeva na puna bhavissantīti saṅkhyāṃ gacchanti, tesaṃ khīṇāsavānametaṃ adhivacanaṃ. Sambhavamesantīti **sambhavesino**. Appahīnabhavasāmyojanattā āyatimpi sambhavaṃ esantānaṃ sekkhaputhujjanānametaṃ adhivacanaṃ. Evaṃ sabbathāpi imehi dvīhi padehi sabbasatte pariyādiyati. **Vāsaddo** cettha sampiṇḍanattho, tasmā bhūtānaṇca sambhavesīnaṇcāti ayamattho veditabbo.

Ṭhitiyāti ṭhitatthaṃ. **Anuggahāyāti** anuggahatthaṃ upakāratthaṃ. Vacanabhedo cesa, attho pana dvinnampi padānaṃ ekoyeva. Atha vā **ṭhitiyāti** tassa tassa sattassa uppannadhammānaṃ anuppabandhavasena avicchedāya. **Anuggahāyāti** anuppannānaṃ uppādāya. Ubhopi cetāni bhūtānaṃ ṭhitiyā ceva anuggahāya ca. Sambhavesīnaṃ vā ṭhitiyā ceva anuggahāya cāti evaṃ ubhayattha daṭṭhabbāni. **Kaḷālikāro āhāro**ti kabaḷaṃ katvā ajjhoharitabbato kaḷālikāro āhāro, odanakummāsādivatthukāya ojāyetaṃ adhivacanaṃ. **Oḷāriko vā sukhumo vāti** vatthu-oḷārikatāya oḷāriko, vatthusukhumatāya sukhumo. Sabhāvena pana sukhumarūpapariyāpannattā kaḷālikāro āhāro sukhumova hoti. Sāpi cassa vatthuto oḷārikatā sukhumatā ca upādāyupādāya veditabbā.

Kumbhīlānaṇhi āhāraṃ upādāya morānaṃ āhāro sukhumo. Kumbhīlā kira pāsāṇe gilanti. Te ca nesaṃ kucchippattāva vilīyanti. Morā sappavicchikā dipāṇe khādanti. Morānaṃ pana āhāraṃ upādāya taracchānaṃ āhāro sukhumo. Te kira tivassachadditāni visāṇāni ceva aṭṭhīni ca khādanti. Tāni ca nesaṃ kheḷena temitamatteneva kandaṃulānaṃ

viya mudukāni honti. Taracchānampi āhāraṃ upādāya hatthīnaṃ āhāro sukhumo. Tepi nānārukkhasākhāyo khādanti. Hatthīnaṃ āhārato gavayagokaṇṇamigādīnaṃ āhāro sukhumo. Te kira nissārāni nānārukkhapaṇṇādīni khādanti. Tesampi āhārato gunnaṃ āhāro sukhumo. Te¹ allasukkhatiṇāni khādanti. Tesam² āhārato sasānaṃ āhāro sukhumo. Sasānaṃ āhārato sakuṇānaṃ āhāro sukhumo. Sakuṇānaṃ āhārato paccantavāsīnaṃ āhāro sukhumo. Paccantavāsīnaṃ āhārato gāmabhojakānaṃ āhāro sukhumo. Gāmabhojakānaṃ āhārato rājarājamahāmattānaṃ āhāro sukhumo. Tesampi āhārato cakkavattino āhāro sukhumo. Cakkavattino āhārato bhummadevānaṃ āhāro sukhumo. Bhummadevānaṃ āhārato Cātumahārājikānaṃ āhāro sukhumo. Evaṃ yāva Paranimmitavasavattīnaṃ āhāro vitthāretabbo, tesam āhāro sukhumotveva niṭṭhaṃ patto.

Ettha ca oḷārike vatthusmiṃ oḷā parittā hoti dubbalā, sukhume balavatī. Tathā hi ekapattapūrampi yāguṃ pivato muhutteneva jighacchito hoti, yaṃkiñcideva khāditukāmo. Sappiṃ pana pasaṭamattaṃ pivitvā divasaṃ abhottukāmo hoti. Tattha vatthu parissamaṃ vinodeti, na pana sakkoti pāletuṃ. Oḷā pāleti, na sakkoti parissamaṃ vinodetuṃ. Dve pana ekato hutvā parissamaṃ ceva vinodenti pālenti cāti.

Phasso dutiyoti cakkhusamphassādi chabbidhopi phasso etesu catūsu āhāresu dutiyo āhāroti veditabbo. Desanānayo eva cesa. Tasmā iminā nāma kāraṇena dutiyo vā tatiyo vāti idamettha na gavesitabbaṃ. **Manosañcetanāti** cetanā eva vuccati. **Viññāṇanti** yaṃkiñci cittaṃ.

Etthāha, yadi paccayaṭṭho āhāraṭṭho, atha kasmā aññesupi sattānaṃ paccayesu vijjamānesu imeyeva cattāro vuttāti. Vuccate,

1. Tā (Sī)

2. Tāsam (Sī)

ajjhattikasantatiyā visesapaccayattā. Visesapaccayo hi
kabaḷikārāhārabhakkhānaṃ sattānaṃ rūpakāyassa kabaḷikāro āhāro.
Nāmakāye vedanāya phasso, viññāṇassa manosañcetanā, nāmarūpassa
viññāṇaṃ. Yathāha—

“Seyyathāpi bhikkhave ayaṃ kāyo āharaṭṭhitiko, āhāraṃ paṭicca
tiṭṭhati, anāhāro no tiṭṭhati. Tathā phassapaccayā vedanā,
saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpan”ti.

Ko panettha āhāro, kiṃ āharatīti. Kabaḷikārāhāro ojaṭṭhamakarūpāni
āharati. Phassāhāro tisso vedanā, manosañcetanāhāro tayo bhava,
viññāṇāhāro paṭisandhināmarūpanti.

Kathaṃ? Kabaḷikārāhāro tāva mukhe ṭhapitamattoyeva aṭṭha rūpāni
samuṭṭhāpeti. Dantavicuṇṇitaṃ pana ajjhoharīyamānaṃ ekekaṃ sitthaṃ
aṭṭhaṭṭha rūpāni samuṭṭhāpetiyeva, evaṃ ojaṭṭhamakarūpāni āharati.

Phassāhāro pana sukhavedaniyo phasso uppajjamāno sukhavedanaṃ
āharati, tathā dukkhavedaniyo dukkhaṃ, adukkhamasukhavedaniyo
adukkhamasukhanti evaṃ sabbathāpi phassāhāro tisso vedanā āharati.

Manosañcetanāhāro kāmabhavūpagaṃ kammaṃ kāmabhavaṃ āharati,
rūpārūpabhavūpagāni taṃ taṃ bhavaṃ. Evaṃ sabbathāpi
manosañcetanāhāro tayo bhava āharati.

Viññāṇāhāro pana ye ca paṭisandhikkhaṇe taṃsampayuttakā tayo
khandhā, yāni ca tisantativasena tiṃsarūpāni uppajjanti,
sahajātādipaccayanayena tāni āharatīti vuccati. Evaṃ viññāṇāhāro
paṭisandhināmarūpaṃ āharatīti.

Ettha ca manosañcetanāhāro tayo bhava āharatīti sāsavā
kusalākusalacetanāva vuttā. Viññāṇaṃ paṭisandhināmarūpaṃ āharatīti
paṭisandhiviññāṇameva vuttaṃ. Avisesena pana
taṃsampayuttataṃsamuṭṭhānadhammānaṃ āhāraṇatopete **āhārā**ti veditabbā.

Etesu catūsu āhāresu kabaḷikārāhāro upatthambhento āhāraḱiccaṃ sādheti. Phasso phusantoyeva. Manosañcetanā āyūhamānāva. Viññāṇaṃ vijānantameva.

Kathaṃ? Kabaḷikārāhāro hi upatthambhento ya kāyaṭṭhapanena sattānaṃ ṭṭhiyā hoti. Kammajānitopi hi ayaṃ kāyo kabaḷikārāhārena upatthambhito dasapi vassāni vassasatampi yāva āyuparimāṇaṃ tiṭṭhati. Yathā kiṃ? Yathā mātuyā jānitopi dārako dhātuyā thaṇṇādīni pāyevā posīyamānova ciraṃ tiṭṭhati, yathā cupatthambhena upatthambhitagehaṃ. Vuttampi cetāṃ—

“Yathā mahārāja gehe patante aññena dārunā upatthambhenti, aññena dārunā upatthambhitaṃ santaṃ evaṃ taṃ gehaṃ na patati, evameva kho mahārāja ayaṃ kāyo āhāraṭṭhitiko, āhāraṃ paṭicca tiṭṭhati”ti.

Evaṃ kabaḷikāro āhāro upatthambhento āhāraḱiccaṃ sādheti. Evaṃ sādhentopi ca kabaḷikāro āhāro dvinnāṃ rūpasantatīnaṃ paccayo hoti āhārasamuṭṭhānassa ca upādinnassa ca. Kammajānaṃ anupālako hutvā paccayo hoti. Āhārasamuṭṭhānānaṃ jānako hutvā paccayo hoti.

Phasso pana sukhādivatthubhūtaṃ ārammaṇaṃ phusantoyeva sukhādivedanāpavattanena sattānaṃ ṭṭhiyā hoti. Manosañcetanā kusalākusalakammavasena āyūhamānāyeva bhavamūlanipphādanato sattānaṃ ṭṭhiyā hoti. Viññāṇaṃ vijānantameva nāmarūpappavattanena sattānaṃ ṭṭhiyā hoti.

Evaṃ upatthambhanādivasena āhāraḱiccaṃ sādhayamānesu panetesu cattāri bhayāni daṭṭhabbāni. Seyyathidaṃ, kabaḷikārāhāre nikantiyeva bhayaṃ, phasse upagamaṇameva, manosañcetanāya āyūhaṇameva, viññāṇe abhinipātoyeva bhayanti. Kiṃ kāraṇā? Kabaḷikārāhāre hi nikantiṃ katvā sītādīnaṃ purekkhataṃ sattā āhāratthāya muddāgaṇaṇādikammāni karontā anappakaṃ dukkhaṃ nigacchanti. Ekacce ca imasmiṃ

sāsane pabbajitvāpi vejjakammādikāya anesanāya āhāraṃ pariyesantā diṭṭhepi dhamme gārayhā honti. Samparāyepi tassa saṅghātipi ādittā sampajjalitāti-ādinā Lakkhaṇasaṃyutte vuttanayena samaṇapetā honti. Imināva tāva kāraṇena kabaḷikārāhāre nikantiyeva bhayanti veditabbā.

Phassaṃ upagacchantāpi phassassādino paresaṃ rakkhitagopitesu dārādīsu bhaṇḍesu aparajjhanti. Te saha bhaṇḍena bhaṇḍasāmikā gahetvā khaṇḍākhaṇḍikaṃ vā chinditvā saṅkārakūṭesu chaḍḍenti. Raṇṇo vā niyyātenti. Tato ne rājā vividhā kammakāraṇā kārāpeti. Kāyassa ca bhedā duggati nesaṃ pāṭikaṅkhā hoti. Iti phassassādamūlakaṃ diṭṭhadhammikampi samparāyikampi bhayaṃ sabbamāgatameva¹ hoti. Iminā kāraṇena phassāhāre upagamanameva bhayanti veditabbaṃ.

Kusalākusalakammāyūhaneneva pana tammūlakaṃ tīsu bhavesu bhayaṃ sabbamāgataṃyeva hoti. Iminā kāraṇena manosañcetanāhāre āyūhanameva bhayanti veditabbaṃ.

Paṭisandhiviññāṇaṇca yasmim yasmim ṭhāne abhinipatati, tasmim tasmim ṭhāne paṭisandhināmarūpaṃ gahetvāva nibbattati, tasmim ca nibbatte sabbabhayaṇi nibbattāniyeva honti, tammūlakattāti, iminā kāraṇena viññāṇāhāre abhinipātōyeva bhayanti veditabbo.

Evam sabhayesu pana imesu āhāresu Sammāsambuddho kabaḷikārāhāre nikantipariyādānatthaṃ “seyyathāpi bhikkhave dve jāyampatikā”ti-ādinā² nayena **puttamaṃsūpamaṃ** desesi. Phassāhāre nikantipariyādānatthaṃ “seyyathāpi bhikkhave gāvī niccammā”ti-ādinā nayena **niccammagāvūpamaṃ** desesi. Manosañcetanāhāre nikantipariyādānatthaṃ “seyyathāpi bhikkhave aṅgārakāsū”ti-ādinā nayena **aṅgārakāsūpamaṃ** desesi. Viññāṇāhāre nikantipariyādānatthaṃ “seyyathāpi bhikkhave coraṃ āgucārin”ti-ādinā nayena **sattisatāhatūpamaṃ** desesi.

Tatrāyaṃ bhūtamatthaṃ katvā saṅkhepato atthayojanā, dve kira jāyampatikā puttaṃ gahetvā parittena pātheyyena yojanasatikam

1. Samāgatameva (Syā)

2. Saṃ 1. 322 piṭṭhe.

kantāramaggaṃ paṭipajjimsu. Tesāṃ paññāsa yojanāni gantvā pātheyyaṃ nitthāsi. Te khuppiāsaturā viralacchāyāyaṃ nisīdimsu. Tato puriso bhariyaṃ āha “bhadde ito samantā paññāsa yojanāni gāmo vā nigamo vā natthi, tasmā yaṃ taṃ purisena kātabbaṃ bahumpi kasigorakkhādikammaṃ, na dāni sakkā taṃ mayā kātum, ehi maṃ māretvā upaḍḍhamamsaṃ khāditvā upaḍḍhaṃ pātheyyaṃ katvā puttena saddhiṃ kantāraṃ nittharāhi”ti. Sāpi āha “sāmi mayā dāni yaṃ taṃ itthiyā kātabbaṃ bahumpi suddakantanādikammaṃ, taṃ kātum na sakkā, ehi maṃ māretvā upaḍḍhamamsaṃ khāditvā upaḍḍhaṃ pātheyyaṃ katvā puttena saddhiṃ kantāraṃ nittharāhi”ti. Tato so taṃ¹ āha “bhadde mātugāmamaraṇena dvinnāṃ maraṇaṃ paññāyati. Na hi mando kumāro mātaraṃ vinā jīvītum sakkoti. Yadi pana mayaṃ jīvāma, puna dāraṃ labheyyāma, handa dāni puttakaṃ māretvā maṃsaṃ gahetvā kantāraṃ nittharāma”ti.

Tato mātā puttamāha “tāta pitu santikaṃ gacchāhi”ti. So agamāsi. Athassa pitā “mayā puttakaṃ posessāmīti kasigorakkhādīhi anappakaṃ dukkhamanubhūtaṃ, na sakkomi puttaṃ māretum, tvaṃyeva tava puttakaṃ mārehi”ti vatvā “tāta mātusantikameva gacchāhi”ti āha. So agamāsi. Athassa mātāpi “mayā puttaṃ patthentiyaṃ govatakukkuravatadevatāyācanādīhipi tāva anappakaṃ dukkhaṃ anubhūtaṃ, ko pana vādo kucchinā pariharantiyā, na sakkāhaṃ puttaṃ māretum”ti vatvā “tāta pitusantikaṃyeva gacchāhi”ti āha. Evaṃ so dvinnāṃ antarā gacchantoyeva mato. Te taṃ disvā paridevitvā pubbe vuttanayeneva maṃsāni gahetvā khādantā pakkamimsu. Tesāṃ so puttamaṃsāhāro navahi kāraṇehi paṭikūlattā neva davāya hoti na madāya na maṇḍanāya na vibhūsanāya, kevalaṃ antāranittharaṇatthāyeva hoti.

Katamehi navahi kāraṇehi paṭikūloti ce. Sajātimaṃsatāya
ñātimaṃsatāya puttamaṃsatāya piyaputtamaṃsatāya taruṇamaṃsatāya
āmakamaṃsatāya agorasamaṃsatāya² aloṇatāya adhūpitatāyāti. Tasmā yo bhikkhu kabaḷikārāhāraṃ evaṃ puttamaṃsasadisāṃ

1. Puna so taṃ (Ka)

2. Agorasatāya (Ka Sī), agocaratāya (Ka sī), abhogamaṃsatāya (Syā)

passati, so tattha nikantiṃ pariyādiyati, ayaṃ tāva **puttamaṃsūpamāyaṃ** atthayojanā.

Niccammagāvūpamāyaṃ pana yathā sā gāvī gīvato yāva khurā, tāva cammaṃ uddāletvā muttā yaṃ yadeva nissāya tiṭṭhati, tattha pāṇakehi khajjamānā dukkhassevādhikaraṇaṃ hoti, evaṃ phassopi yaṃ yadeva vatthuṃ ārammaṇaṃ vā nissāya tiṭṭhati, tamtaṃvatthārammaṇasambhavassa vedayitadukkhassa adhikaraṇameva hoti. Tasmā yo bhikkhu phassāhāraṃ evaṃ niccammagāvisadisāṃ passati, so tattha nikantiṃ pariyādiyati, ayaṃ **niccammagāvūpamāyaṃ** atthayojanā.

Āṅgārakāsūpamāyaṃ pana yathā sā āṅgārakāsu, evaṃ mahāpariḷāhaṭṭhena tayo bhavā. Yathā nānābhāsu gahetvā tattha upakaḍḍhakā¹ dve purisā, evaṃ bhavesu upakaḍḍhanaṭṭhena manosañcetanā. Tasmā yo bhikkhu manosañcetanāhāraṃ evaṃ āṅgārakāsūpakaḍḍhakapurisasadisāṃ passati, so tattha nikantiṃ pariyādiyati, ayaṃ **āṅgārakāsūpamāyaṃ** atthayojanā.

Sattisatāhatūpamāyaṃ pana yena so puriso pubbaṇhasamaye sattisatena haññati, tamassa sarīre vaṇamukhasataṃ katvā antarā aṭṭhatvā vinivijjhivā aparabhāgeyeva patati, evaṃ itarāṇi dve sattisatāni, evamassa patitokāse apatitvā apatitvā gatāhi sattihi sabbasarīraṃ chiddāvachiddameva hoti, tassa ekavaṇamukhepi uppannassa dukkhassa pamāṇaṃ natthi, ko pana vādo tīsu vaṇamukhasatesu. Tattha sattinipātakālo viya paṭisandhiviññāṇanibbattakālo. Vaṇamukhajananaṃ viya khandhajananaṃ. Vaṇamukhesu dukkhavedanuppādo viya jātesu khandhesu vaṭṭamūlakanānāvidhadukkhuppādo. Aparō nayo, āgucārī puriso viya paṭisandhiviññāṇaṃ. Tassa sattighātehi uppannavāṇamukhāni viya viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ. Vaṇamukhapaccayā tassa purisassa kakkhaḷadukkhuppādo viya nāmarūpapaccayā viññāṇassa dvattiṃsakammakāraṇa-aṭṭhanavutirogādivasena nānappakāradukkhuppādo daṭṭhabbo. Tasmā yo bhikkhu viññāṇāhāraṃ evaṃ sattisatāhataśadisāṃ passati, so tattha nikantiṃ pariyādiyati, ayaṃ **sattisatāhatūpamāyaṃ** atthayojanā.

1. Upakaḍḍhantā (Syā, Ka)

So evaṃ imesu āhāresu nikantiṃ pariyādiyanto cattāropi āhāre parijānāti, yesu pariññātesu sabbampi pariññātaṃ vatthu pariññātameva hoti. Vuttañhetam Bhagavatā—

“Kabaḷikāre bhikkhave āhāre pariññāte pañcakāmaguṇiko rāgo pariññāto hoti. Pañcakāmaguṇike rāge pariññāte natthi taṃ saṃyojanaṃ, yena saṃyojanena saṃyutto ariyasāvako puna imaṃ lokam āgaccheyya. Phasse bhikkhave āhāre pariññāte tisso vedanā pariññātā honti. Tīsu vedanāsu pariññātāsu ariyasāvakassa natthi kiñci uttarikaraṇīyanti vadāmi. Manosañcetanāya bhikkhave āhāre pariññāte tisso taṇhā pariññātā honti. Tīsu taṇhāsu pariññātāsu ariyasāvakassa natthi kiñci uttarikaraṇīyanti vadāmi. Viññāṇe bhikkhave āhāre pariññāte nāmarūpaṃ pariññātaṃ hoti. Nāmarūpe pariññāte ariyasāvakassa natthi kiñci uttarikaraṇīyanti vadāmi”¹.

Taṇhāsamudayā āhārasamudayoti purimataṇhāsamudayā paṭisandhikānaṃ āhārānaṃ samudayo nibbatto hotīti attho. Kathaṃ? Paṭisandhikkhaṇe hi tisantativasena uppannasamatimsarūpabbhantare jātā oḷā atthi, ayaṃ taṇhāpaccayā nibbatto upādinnakakabaḷikārāhāro. Paṭisandhicittasampayuttā pana phassacetanā sayañca cittaṃ viññāṇanti ime taṇhāpaccayā nibbattā upādinnakaphassamanosañcetanā viññāṇāhārāti. Evaṃ tāva purimataṇhāsamudayā paṭisandhikānaṃ āhārānaṃ samudayo veditabbo. Yasmā panidha upādinnakāpi anupādinnakāpi āhārā missetvā kathitā, tasmā anupādinnakānampi evaṃ taṇhāsamudayā āhārasamudayo veditabbo. Aṭṭhalobhasahagatacittasamuṭṭhitesu hi rūpesu oḷā atthi, ayaṃ saha-jātataṇhāpaccayā nibbatto anupādinnakakabaḷikārāhāro. Lobhasahagatacittasampayuttā pana phassacetanā sayañca cittaṃ viññāṇanti ime taṇhāpaccayā nibbattā anupādinnakaphassamanosañcetanā viññāṇāhārāti.

1. Saṃ 1. 323 piṭṭhādīsu.

Taṇhānirodhā āhāranirodhoti imissā upādinnaṇānaṇca anupādinnaṇānaṇca āhārānaṇ paccayabhūtāya taṇhāya nirodhena āhāranirodho paññāyati. Sesam vuttanayameva. Ayaṇ pana viseso, idha cattāripi saccāni sarūpeneva vuttāni. Yathā ca idha, evaṇ ito uttarimpi sabbavāresūti. Tasmā sabbattha asaṇmuyhantena saccāni uddharitabbāni. Sabbavāresu ca “ettāvatāpi kho āvuso”ti idaṇ desanāniyyātanaṇ tattha tattha desitadhammavasena yojetabbaṇ. Tassa idha tāva ayaṇ yojanā. **Ettāvatāpīti** imāya āhāradesanāya vuttamanasikārappaṭivedhavasenāpīti vuttaṇ hoti. Esa nayo sabbatthāpi.

Āhāravāraṇṇanā niṭṭhitā.

Saccavāraṇṇanā

91. Idāni “sādhāvuso”ti purimanayeneva therassa bhāsitaṇ abhinanditvā anumoditvā te bhikkhū uttarimpi pañhaṇ pucchimsu. Thero ca nesaṇ aññenapi pariyāyena byākāsi. Esa nayo ito paresupi sabbavāresu. Tasmā ito paraṇ evarūpāni vacanāni anāmasitvā yena yena pariyāyena byākaroti, tassa tasveva atthaṇ vaṇṇayissāma. Imassa pana vārassa saṇkhepadesanāyaṇ **dukkhaṇca pajānātīti** ettha **dukkhanti** dukkhasaccaṇ. Vitthāradesanāyaṇ pana yaṇ vattabbaṇ siyā, taṇ sabbaṇ Visuddhimagge Saccaniddese vuttamevāti.

Saccavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Jarāmaṇavāraṇṇanā

92. Ito paraṇ paṭiccasamuppādasena desanā hoti. Tattha jarāmaṇavāre tāva **tesaṇ tesanti** ayaṇ saṇkhepato anekesaṇ sattānaṇ sādharmaṇaniddesoti ñātabbo. Yā Devadattassa jarā, yā Somadattassa jarāti evaṇhi divasampi kathentassa neva sattā

pariyādānaṃ gacchanti. Imehi pana dvīhi padehi na koci satto apariyādinno hoti. Tasmā vuttaṃ “ayaṃ saṅkhepato anekesaṃ sattānaṃ sādhāraṇaniddeso”ti.

Tamhi tamhīti ayaṃ gatijātivaseṇa anekesaṃ nikāyānaṃ sādhāraṇaniddeso. **Sattanikāyeti** sādhāraṇaniddeseṇa niddiṭṭhassa sarūpanidassanaṃ. **Jarā jīraṇatāti**-ādīsu pana **jarāti** sabhāvaniddeso. **Jīraṇatāti** ākāraniddeso. **Khaṇḍiccanti**-ādayo kālātikkame kiccaniddesā. Pacchimā dve pakatiniddesā. Ayañhi **jarāti** iminā padena sabhāvato dīpitā, tenassāyaṃ sabhāvaniddeso. **Jīraṇatāti** iminā ākārato. Tenassāyaṃ ākāraniddeso. **Khaṇḍiccanti** iminā kālātikkame dantanakhānaṃ khaṇḍitabhāvakaraṇakiccato. **Pāliccanti** iminā kesalomānaṃ palitabhāvakaraṇakiccato. **Valittacatāti** iminā maṃsaṃ milāpetvā tace valittabhāvakaraṇakiccato dīpitā. Tenassā ime **khaṇḍiccanti**-ādayo tayo kālātikkame kiccaniddesā. Te hi imesaṃ vikārānaṃ dassanavasena pākaṭibhūtā pākaṭajarā dassitā. Yatheva hi udakassa vā aggino vā vātassa vā tiṇarukkhādīnaṃ saṃbhaggapalibhaggatāya vā jhāmatāya vā gatamaggo pākaṭo hoti, na ca so gatamaggo tāneva udakādīni, evameva jarāya dantādīsu khaṇḍiccādivaseṇa gatamaggo pākaṭo, cakkhuṃ ummīletvāpi gayhati. Na ca khaṇḍiccādīneva¹ jarā, na hi jarā cakkhuviññeyyā hoti.

Āyuno saṃhāni indriyānaṃ paripākoti imehi pana padehi kālātikkameyeveva abhibyattatāya āyukkhayacakkhādi-indriyaparipākasaññitāya pakatiyā dīpitā. Tenassime pacchimā dve pakatiniddesāti veditabbā.

Tattha yasmā jaraṃ pattassa āyu hāyati, tasmā jarā “āyuno saṃhānī”ti phalūpacārena vuttā. Yasmā ca daharakāle suppasannāni sukhumampi attano visayaṃ sukheneva gaṇhanasamatthāni cakkhādīni indriyāni jaraṃ pattassa paripakkāni āluḷitāni avisadāni oḷārikampi attano visayaṃ gahetuṃ asamatthāni honti, tasmā “indriyānaṃ paripāko”tipi

1. Na ca khaṇḍiccādivaseṇa (Syā)

phalūpacāreneva vuttā. Sā panāyaṃ evaṃ niddiṭṭhā sabbāpi jarā pākaṭā paṭicchannāti duvidhā hoti.

Tattha dantādīsu khaṇḍabhāvādiddassanato rūpadhammesu jarā **pākaṭajarā** nāma. Arūpadhammesu pana tādīsassa vikārassa adassanato **paṭicchannajarā** nāma. Tattha yvāyaṃ khaṇḍādibhāvo dissati, so tādīsānaṃ dantādīnaṃ suviññeyyattā vaṇṇoyeva, taṃ cakkhunā disvā manodvārena cintetvā “ime dantā jarāya pahaṭā”ti jaraṃ jānāti udakaṭṭhāne baddhāni gosīsādīni oloketvā heṭṭhā udakassa atthibhāvaṃ jānaṃ viya. Puna avīci savīcīti evampi duvidhā hoti. Tattha maṇi kanakarajata pavālasūriyādīnaṃ mandadasakādīsu pāṇīnaṃ viya pupphaphalapallavādīsu ca apāṇīnaṃ viya antarantarā vaṇṇavisesādīnaṃ duviññeyyattā jarā **avīcijarā** nāma, nirantarajarāti attho. Tato aññesu pana yathāvuttesu antarantarā vaṇṇavisesādīnaṃ suviññeyyattā jarā **savīcijarā** nāmāti veditabbā.

Ito paraṃ **tesaṃ tesanti**-ādi vuttanayeneva veditabbaṃ. **Cuti cavanatāti**-ādīsu pana **cutīti** cavanakavasena vuccati, ekacatupañcakkhandhānaṃ sāmāññavacanametam. **Cavanatāti** bhāvavacanena lakkhāṇanidassanaṃ. **Bhedoti** cutikkhandhānaṃ bhaṅgupattiparidīpanaṃ¹. **Antaradhānanti** ghaṭasseva bhinnassa bhinnānaṃ cutikkhandhānaṃ yena kenaci pariyāyena ṭhānābhāvaparidīpanaṃ. **Maccu maraṇanti** maccusaṅkhātāṃ maraṇaṃ. Tena **samucchedamaraṇā**dīni nisedheti. **Kālo** nāma antako, tassa kiriyāti **kālakiriyā**. Etena lokasammutiyā maraṇaṃ dīpeti.

Idāni paramatthena dīpetum **khandhānaṃ bhedoti**-ādimāha. Paramatthena hi khandhāyeva bhijjanti, na satto nāma koci marati. Khandhesu pana bhijjamānesu satto marati, bhinnesu matoti vohāro hoti.

Ettha ca catuvokāravasena khandhānaṃ bhedo, ekavokāravasena kaḷavarassa nikkhepo. Catuvokāravasena vā khandhānaṃ bhedo, sesadvayavasena kaḷavarassa nikkhepo veditabbo. Kasmā? Bhavadvayepi rūpakāyasaṅkhātassa kaḷavarassa sambhavato. Atha vā yasmā ca cātumahārājikādīsu khandhā bhijjanteva, na kiñci nikkhipanti², tasmā tesaṃ

1. Bhaṅgappattiparidīpanaṃ (?)

2. Nikkhipati (Ka)

vasena khandhānaṃ bhedo, manussādīsu kaḷevarassa nikkhepo. Ettha ca kaḷevarassa nikkhepakāraṇato maraṇaṃ kaḷevarassa nikkhepoti vuttanti evamattho daṭṭhabbo.

Iti ayañca jarā idañca maraṇaṃ. Idaṃ vuccatāvusoti idaṃ ubhayampi ekato katvā jarāmaraṇanti kathiyati. Sesam vuttanayamevāti.

Jarāmarāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Jātivāraṇṇanā

93. Jātivāre **jāti sañjātī**ti-ādīsu jāyanaṭṭhena **jāti**, sā aparipuṇṇāyatanavasena yuttā. Sañjāyanaṭṭhena **sañjāti**, sā paripuṇṇāyatanavasena yuttā. Okkamaṇaṭṭhena **okkanti**, sā aṇḍajalābujavasena yuttā. Te hi aṇḍakosañca vatthikosañca okkamantā¹ pavisantā viya paṭisandhim gaṇhanti. Abhinibbattaṇaṭṭhena **abhinibbatti**, sā saṃsedaja-opapātikavasena yuttā, te hi pākaṭāyeva hutvā nibbattanti. Ayaṃ tāva vohāradesanā.

Idāni paramatthadesanā hoti. Khandhāyeva hi paramatthato pātubhavanti, na satto. Tattha ca **khandhānanti** ekavokārabhave ekassa catuvokārabhave catunnaṃ pañcavokārabhave pañcannampi gahaṇaṃ veditabbaṃ. **Pātubhāvoti** uppatti. **Āyatanānanti** ettha tatra tatra uppajjamānāyatanavaseneva saṅgaho veditabbo. **Paṭilābhoti** santatiyaṃ pātubhāvoyeva. Pātubhavantāneva hi tāni paṭiladdhāni nāma honti. **Ayaṃ vuccatāvuso jātī**ti iminā padena vohārato paramatthato ca desitāya jātiyā nigamanāṃ karotīti. **Bhavasamudayāti** ettha pana jātiyā paccayabhūto kammabhavo veditabbo. Sesam vuttanayamevāti.

Jātivāraṇṇanā niṭṭhitā.

1. Okkamanti okkamantā (Syā), okkantā (Ka)

Bhavavāraṇṇanā

94. Bhavavāre **kāmabhavoti** kammabhavo ca upapattibhavo ca. Tattha **kammabhavo** nāma kāmabhavūpagam kammameva. Taṃ hi upapattibhavassa kāraṇattā “sukho Buddhānamuppādo¹, dukkho pāpassa uccayo”ti-ādīni² viya phalavohārena bhavoti vuttaṃ. **Upapattibhavo** nāma tena kammena nibbattaṃ upādinnakhandhapañcakaṃ. Tañhi tattha bhavatīti katvā **bhavoti** vuttaṃ. Evaṃ sabbathāpi idaṃ kammañca upapatti ca ubhayampetamidha “kāmabhavo”ti vuttaṃ. Esa nayo **rūpārūpabhavesu**. **Upādānasamudayāti** ettha pana upādānaṃ kusalakammabhavassa upanissayavaseneva paccayo hoti. Akusalakammabhavassa upanissayavasenapi sahaṇātādivasenapi. Upapattibhavassa pana sabbassāpi upanissayavaseneva. Sesaṃ vuttanayamevāti.

Upādānavāraṇṇanā

95. Upādānavāre **kāmupādānanti**-ādīsu vatthukāmaṃ upādiyati etena, sayam vā taṃ upādiyati **kāmupādānaṃ**. Kāmo ca so upādānañcāti vā kāmupādānaṃ. **Upādānanti** daḥhaggahaṇaṃ vuccati. Daḥhattho hi ettha upasaddo “upāyāsa upakaṭṭhā”ti-ādīsu viya, pañcakāmaguṇikarāgassetam adhivacanaṃ. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato panetaṃ “tattha katamaṃ kāmupādānaṃ, yo kāmesu kāmaccando”ti³ vuttanayena veditabbaṃ.

Tathā diṭṭhi ca sā upādānañcāti **diṭṭhupādānaṃ**. Atha vā diṭṭhiṃ upādiyati, upādiyanti vā etena diṭṭhinti diṭṭhupādānaṃ ()⁴. Upādiyati hi purimadiṭṭhiṃ uttaradiṭṭhi. Upādiyanti ca tāya diṭṭhiṃ. Yathāha “sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamaññaṃ”ti-ādī⁵, sīlabbatupādāna-attavādupādānavajjassa sabbadiṭṭhigatassetam adhivacanaṃ. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato panetaṃ “tattha katamaṃ diṭṭhupādānaṃ natthi dinnan”ti³ vuttanayena veditabbaṃ.

1. Khu 1. 42 Dhammapade.

2. Khu 1. 30 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 241; Abhi 2. 389 piṭṭhādīsu.

4. (Sassato attā ca loko cāti-ādīsu hi purimadiṭṭhiṃ upādiyati tathā) (Syā)

5. Ma 3. 22 piṭṭhe.

Tathā sīlabbataṃ upādiyanti etena, sayamaṃ vā taṃ upādiyati, sīlabbatañca taṃ upādānañcāti vā **sīlabbatupādānaṃ**. Gosīlagovatādīni hi evaṃ suddhīti abhinivesato sayameva upādānāti ayamettha saṅkhepo. Vitthārato panetaṃ “tatha katamaṃ sīlabbatupādānaṃ, ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇānaṃ sīlena suddhī”ti¹ vuttanayena veditabbaṃ.

Idāni vadanti etenāti **vādo**. Upādiyanti etenāti **upādānaṃ**. Kim vadanti, upādiyanti vā? Attānaṃ. Attano vādupādānaṃ **attavādupādānaṃ**. Attavādamattameva vā attāti upādiyati etenāti attavādupādānaṃ, vīsativatthukāya sakkāyaditṭhiyā etaṃ adhivacanaṃ. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato panetaṃ “tatha katamaṃ attavādupādānaṃ, idha assutavā puthujjano ariyānaṃ adassāvī”ti¹ vuttanayena veditabbaṃ.

Taṇhāsamudayati ettha taṇhā kāmupādānassa upanissayavasena anantarasamanantaranatthivigatāsevanavasena vā paccayo. Avasesānaṃ pana sahaṇātādivasenāpi. Sesam vuttanayamevāti.

Taṇhāvāraṇṇanā

96. Taṇhāvāre **rūpatañhā -pa- dhammatañhāti** evaṃ cakkhudvārādīsu javanavīthiyaṃ pavattāya taṇhāya “seṭṭhiputto brāhmaṇaputto”ti evamādīsu pitito nāmaṃ viya pitisadisārammaṇato nāmaṃ. Ettha ca rūpārammaṇā taṇhā, rūpe taṇhāti **rūpatañhā**. Sā kāmārāgabhāvena rūpaṃ assādentī pavattamānā **kāmatañhā**. Sassataditṭhisahagatarāgabhāvena rūpaṃ niccaṃ dhuvaṃ sassatanti evaṃ assādentī pavattamānā **bhavatañhā**. Ucchedaditṭhisahagatarāgabhāvena rūpaṃ ucchiṇṇati vinassati pecca na bhavissatīti evaṃ assādentī pavattamānā **vibhavatañhāti** evaṃ tividhā hoti. Yathā ca rūpatañhā, tathā saddatañhādayopīti etāni aṭṭhārasa taṇhāvicaritāni² honti. Tāni ajjhattarūpādīsu aṭṭhārasa, bahiddhārūpādīsu aṭṭhārāsāti chattimsa. Iti atītāni chattimsa, anāgatāni chattimsa, paccuppannāni chattimsāti aṭṭhasataṃ. “Ajjhattikassupādāya ‘asmī’ti

1. Abhi 1. 241; Abhi 2. 389 piṭṭhādīsu.

2. Taṇhānaṃ vicaritāni (Sī)

hoti, ‘itthasmī’ti hotī”ti¹ vā evamādinā ajjhattikarūpādinissitāni aṭṭhārasa, “bāhirassupādāya ‘iminā asmī’ti hoti, ‘iminā’itthasmī’ti hotī”²ti evamādinā bāhirarūpādinissitāni aṭṭhārasāti chattimśa. Iti atītāni chattimśa, anāgatāni chattimśa, paccuppannāni chattimśāti evampi **aṭṭhasatataṇhāvicaritāni** honti. Puna saṅgahe karīyamāne rūpādīsu ārammaṇesu chaḷeva taṇhākāyā tissoyeva kāmataṇhādayo hontīti. Evaṃ—

“Niddesatthena niddesa-vitthārā vitthārassa ca.
Puna saṅgahato taṇhā, viññātabbā vibhāvināti.

Vedanāsamudayāti ettha pana **vedanāti** vipākavedanā adhippetā. Sā katham chasu dvāresu taṇhāya paccayo hotīti ce. Assādanīyato, sukhāya hi vedanāya assādanena sattā vedanaṃ mamāyantā vedanāya taṇham uppādetvā vedanārāgarattā hutvā cakkhudvāre iṭṭhameva rūpaṃ patthenti, laddhā ca naṃ assādenti, ārammaṇadāyakānaṃ ca cittakārādīnaṃ sakkāraṃ karonti. Tathā sotadvārādīsu iṭṭhe ca saddādayo patthenti, laddhā ca ne assādenti, ārammaṇadāyakānaṃ ca viñāvādaka **gandhikasūda** tantavāya nānāvidhasippasandassakādīnaṃ sakkāraṃ karonti. Yathā kiṃ, yathā puttasiṇehena puttāṃ mamāyantā dhātiyā sakkāraṃ karonti, sappāyasappikhīrādīniyeva naṃ pāyenti ceva bhojenti ca. Sesāṃ vuttanayameva.

Vedanāvāraṇaṇṇā

97. Vedanāvāre **vedanākāyāti** vedanāsamūhā. **Cakkhusamphassajā vedanā** -pa- **manosamphassajā vedanāti** etaṃ “cakkhusamphassajā vedanā atthi kusalā, atthi akusalā, atthi abyākatā”ti³ evaṃ Vibhaṅge āgatattā cakkhudvārādīsu pavattānaṃ kusalākusalābyākatavedanānaṃ “Sāriputto, Mantāniputto”ti evamādīsu mātito nāmaṃ viya mātisadisavatthuto nāmaṃ. Vacanattho panettha cakkhusamphassahetu jātā vedanā **cakkhusamphassajā vedanāti**. Esa nayo sabbattha. Ayaṃ tāvettha

1. Abhi 2. 406 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 410 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 16 piṭṭhe.

sabbasaṅgāhikakathā. Vipākavasena pana cakkhudvāre dve cakkhuviññāṇāni dve manodhātuyo tisso manoviññāṇadhātuyoti etā hi sampayuttavasena vedanā veditabbā. Esa nayo sotadvārādīsu. Manodvāre manoviññāṇadhātusampayuttāva.

Phassasamudayāti ettha pana pañcadvāre pañcavattthukavedanānaṃ sahaajātacakkhusamphassādisamudayā samudayo hoti. Avasesānaṃ cakkhusamphassādayo upanissayādivasena paccayā. Manodvāre tadārammaṇavedanānaṃ advārikānaṃ ca paṭisandhibhavaṅgacutivedanānaṃ sahaajātamanosamphassasamudayā samudayo hotīti veditabbo. Sesāṃ vuttanayameva.

Phassavāraṇṇanā

98. Phassavāre **cakkhusamphassoti** cakkhumhi samphasso. Esa nayo sabbattha. **Cakkhusamphasso -pa- kāyasamphassoti** ettāvata ca kusalākusalavipākā pañcavattthukā dasa samphassā vuttā honti. **Manosamphassoti** iminā sesā bāvīsati lokiyavipākamanasampayuttaphassā. **Salāyatanasamudayāti** channaṃ cakkhādīnaṃ āyatanānaṃ samudayena imassa chabbidhassāpi samphassassa samudayo hotīti veditabbo. Sesāṃ vuttanayamevāti.

Salāyatanavāraṇṇanā

99. Salāyatanavāre **cakkhāyatananti**-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ Visuddhimagge Khandhaniddese ceva Ayatananiddese ca vuttanayameva. **Nāmarūpasamudayāti** ettha pana yaṃ nāmaṃ yañca rūpaṃ yañca nāmarūpaṃ yassa āyatanassa paccayo hoti, tassa vasena Visuddhimagge Paṭiccasamuppādaniddese vuttanayena nāmarūpasamudayā salāyatanasamudayo veditabbo. Sesāṃ vuttappakāramevāti.

Nāmarūpavāraṇṇanā

100. Nāmarūpavāre namanalakkhaṇaṃ **nāmaṃ**. Ruppanalakkhaṇaṃ **rūpaṃ**. Vitthāravāre panassa **vedanāti** vedanākkhandho. **Saññāti** saññākkhandho. **Cetanā phasso manasikāroti** saṅkhārakkhandho veditabbo. Kāmañca aññepi

saṅkhārakkhandhasaṅgahitā dhammā santi, ime pana tayo sabbadubbalesupi cittesu santi. Tasmā etesaṃyeva vasenettha saṅkhārakkhandhopi dassito.

Cattāri ca mahābhūtānīti ettha **cattārī**ti gaṇanaparicchedo. **Mahābhūtānī** pathavī āpa teja vāyānametaṃ adhivacanāṃ. Yena pana kāraṇena tāni mahābhūtānī vuccanti, yo cettha añño vinicchayanayo, so sabbo Visuddhimagge Rūpakkhandaṇidde vutto.

Catunnaṅca mahābhūtānaṃ upādāyāti ettha pana **catunnanti** upayogatthe sāmivacanāṃ, cattāri ca mahābhūtānī vuttaṃ hoti. **Upādāyā**ti upādiyitvā, gahetvāti attho. Nissāyātipi eke. Vattamānanti ayaṃ cettha pāṭhaseso. Samūhatthe vā etaṃ sāmivacanāṃ. Tena catunnaṅca mahābhūtānaṃ samūhaṃ upādāya vattamānaṃ rūpanti ayamattho veditabbo. Evaṃ sabbathāpi yāni cattāri pathavī-ādīni mahābhūtāni, yaṃ ca catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pavattamānaṃ cakkhāyatanādibhedena Abhidhammapāḷiyameva¹ vuttaṃ tevīsatividhaṃ rūpaṃ, taṃ sabbampi “rūpaṃ”ti veditabbaṃ. **Viññāṇasamudayā**ti ettha pana yaṃ viññāṇaṃ yassa nāmassa yassa ca rūpassa yassa ca nāmarūpassa paccayo hoti, tassa vasena Visuddhimagge Paṭiccasamuppādanidde vuttanayeneva viññāṇasamudayā nāmarūpasamudayo veditabbo. Sesāṃ vuttanayamevāti.

Viññāṇavāraṇṇanā

101. Viññāṇavāre **cakkhuvīññāṇanti** cakkhumhi viññāṇaṃ, cakkhuto vā jātāṃ viññāṇanti **cakkhuvīññāṇaṃ**. Evaṃ **sotaghānajiṃhākāyaviññāṇāni**. Itaraṃ pana manoyeva viññāṇanti **manovīññāṇaṃ**. Dvipaṇcaviññāṇavajjassa tebhūmakavipākacittassetāṃ adhivacanāṃ. **Saṅkhārasamudayā**ti ettha pana yo saṅkhāro yassa viññāṇassa paccayo hoti, tassa vasena saṅkhārasamudayā viññāṇasamudayo veditabbo. Sesāṃ vuttanayamevāti.

Saṅkhāravāraṇṇanā

102. Saṅkhāravāre abhisāṅkhāraṇalakkhaṇo **saṅkhāro**. Vitthāravāre panassa **kāyasāṅkhāro**ti kāyato pavattasaṅkhāro, kāyadvāre

1. Abhidhamme Pāḷiyameva (Sī, Syā)

copanavasena pavattānaṃ kāmāvacarakusalato aṭṭhannaṃ, akusalato dvādasannanti vīsatiyā kāyasañcetanānametaṃ adhivacanaṃ. **Vacīsaṅkhāro**ti vacito pavattasaṅkhāro, vacīdvāre vacanabhedavasena pavattānaṃ vīsatiyā eva vacīsañcetanānametaṃ adhivacanaṃ. **Cittasaṅkhāro**ti cittato pavattasaṅkhāro, kāyavacīdvāre copanaṃ akatvā raho nisīditvā cintayantassa pavattānaṃ lokiyakusalākusalavasena ekūnatiṃsamanosañcetanānametaṃ adhivacanaṃ. **Avijjāsamudaya**ti ettha pana kusalānaṃ upanissayavasena akusalānaṃ sahaajādivasenāpi avijjāpaccayo hotīti veditabbo. Sesāṃ vuttanayamevāti.

Avijjāvāraṇṇanā

103. Avijjāvāre **dukkhe aññāṇanti** dukkhasacce aññāṇaṃ, mohassetāṃ adhivacanaṃ. Esa nayo **samudaye aññāṇanti**-ādīsu. Tattha catūhi kāraṇehi dukkhe aññāṇaṃ veditabbaṃ antogadhato vatthuto ārammaṇato paṭicchādanato ca. Tathā hi taṃ dukkhasaccapariyāpannattā dukkhe antogadhaṃ, dukkhasaccaṃ cassa nissayapaccayabhāvena vatthu, ārammaṇapaccayabhāvena ārammaṇaṃ, dukkhasaccañca etaṃ paṭicchādeti tassa yāthāvalakkhaṇappaṭivedhanivāraṇena, ñāṇappavattiyā cettha appadānena.

Samudaye aññāṇaṃ tīhi kāraṇehi veditabbaṃ vatthuto ārammaṇato paṭicchādanato ca. Nirodhe paṭipadāyañca aññāṇaṃ ekeneva kāraṇena veditabbaṃ paṭicchādanato. Nirodhapaṭipadāya hi paṭicchādakameva aññāṇaṃ tesāṃ yāthāvalakkhaṇappaṭivedhanivāraṇena, tesu ca ñāṇappavattiyā appadānena. Na pana tattha antogadhaṃ, tasmiṃ saccadvaye apariyāpannattā. Na tassa taṃ saccadvayaṃ vatthu, asahajātattā. Nārammaṇaṃ, tadārabba appavattanato. Pacchimañhi saccadvayaṃ gambhīrattā duddasaṃ, na cettha andhabhūtaṃ aññāṇaṃ pavattati. Purimaṃ pana vañcaniyatṭhena¹ sabhāvalakkhaṇassa duddasattā gambhīraṃ, tattha vipallāsaggāhasena pavattati.

Api ca **dukkheti** ettāvataṃ saṅgahato vatthuto ārammaṇato kiccato ca avijjā dīpitā. **Dukkhasamudayeti** ettāvataṃ vatthuto

1. Paccanikatṭhena (Sī, Syā)

ārammaṇato kiccatō ca. **Dukkhanirodhe dukkhanirodhagāminiya paṭipadāyāti** ettāvata kiccatō. Avisesato pana **aññāṇanti** etena sabhāvato niddiṭṭhāti nātabbā. **Āsavasamudaya**ti ettha pana kāmāsavabhavāsavā saha-jātādivasena avijjāya paccayā honti. Avijjāsavo upanissayavaseneva. Pubbuppannā cettha avijjā avijjāsavoti veditabbā. Sā aparāparuppannāya avijjāya upanissayapaccayo hoti. Sesam vuttanayamevāti.

Āsavavāraṇṇanā

104. Āsavavāre **avijjāsamudaya**ti ettha avijjā kāmāsavabhavāsavānaṃ saha-jātādivasena paccayo hoti. Avijjāsavassa upanissayavaseneva. Aparāparuppannā cettha avijjā avijjāsavoti veditabbā. Pubbuppannā avijjāyevassa aparāparuppannassa avijjāsavassa upanissayapaccayo hoti. Sesam vuttanayamevāti. Ayaṃ vāro yā esā paṭiccasamuppādapadesu jeṭṭhikā avijjā, tassāpi paccayadassanavasena vutto. Evaṃ vuttena vārena saṃsārassa anamataggaṭā sādhitā hoti. Kathaṃ? Āsavasamudayaena hi avijjāsamudayo. Avijjāsamudayenāpi āsavasamudayo. Evaṃ āsavā avijjāya avijjāpi āsavānaṃ paccayoti katvā pubbakoti na paññāyati avijjāya, tassā apaññāyanato saṃsārassa anamataggaṭā siddhā hotīti.

Evaṃ sabbepe ime imasmiṃ kamma-pathavāro āhāravāro dukkhavāro jarāmarāṇa, jāti, bhava, upādāna, taṇhā, vedanā, phassa, saṭṭyatana, nāmarūpa, viññāṇa, saṅkhāra, avijjā, āsavavāroti **soḷasavārā** vuttā.

Tesu ekekassa vārassa saṅkhepavittthārasena dvidhā vibhattā dvattiṃsaṭṭhānāni honti. Iti imasmiṃ sutte imāsu dvattiṃsaṭṭhānesu cattāri saccāni kathitāni. Etesaṃyeva vittthārasena vuttesu soḷasasu ṭhānesu arahattaṃ kathitaṃ. Therassa pana matena dvattiṃsāyapi ṭhānesu cattāri saccāni cattāro ca maggā kathitāti. Iti sakalepi pañcamahānikāyasaṅgahite Buddhavacane natthi taṃ suttaṃ, yattha dvattiṃsakkhattuṃ cattāri saccāni dvattiṃsakkhattuṃ ca arahattaṃ pakāsitaṃ aññatra imamahā Sammādiṭṭhisuttāti.

Idamavocāyasmā Sāriputtoti idam dvattiṃsāya catusaccapariyāyehi dvattiṃsāya arahattapariyāyehīti catusaṭṭhiyā kāraṇehi alaṅkaritvā Sammādiṭṭhisuttaṃ āyasmā Sāriputto avoca, attamanā te bhikkhū āyasmato Sāriputtassa bhāsitaṃ abhinandunti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sammādiṭṭhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Satipaṭṭhānasuttavaṇṇanā

105. **Evam me sutanti** Satipaṭṭhānasuttaṃ. Tattha **kurūsu viharatīti** Kurunāmakā jānapadino rājakumāro, tesaṃ nivāso ekopi janapado ruḥhīsaddena **Kurūti** vuccati, tasmaṃ Kurūsu janapade¹. Aṭṭhakathācariyā panāhu—Mandhātukāle tīsu dīpesu manussā Jambudīpo nāma Buddhapaccekabuddhamahāsāvakacakkavattipabhutīnaṃ uttamapurisānaṃ uppattibhūmi uttamadīpo atiramaṇīyoti sutvā rañṇā Mandhātucakkavattinā cakkaratanaṃ purakkhatvā cattāro dīpe anusamīyāyantaṃ saddhim āgamaṃsu. Tato rājā pariṇāyakaratanaṃ pucchi “atthi nu kho manussalokato ramaṇīyatarāṃ ṭhānaṃ”ti. Kasmā deva evaṃ bhaṇasi, kim na passasi candimasūriyānaṃ ānubhāvaṃ, nanu etesaṃ ṭhānaṃ ito ramaṇīyatarāṃ”ti.

Rājā cakkaratanaṃ purekkhatvā tattha agamāsi. Cattāro mahārājāno “Mandhātumahārājā āgato”ti sutvāva “mahiddhiko mahānubhāvo rājā² na sakkā yuddhena paṭibāhituṃ”ti sakarajjaṃ niyyātesuṃ. So taṃ gahetvā puna pucchi “atthi nu kho ito ramaṇīyatarāṃ ṭhānaṃ”ti. Athassa Tāvatiṃsabhavanaṃ kathayimāsu “Tāvatiṃsabhavanaṃ deva ramaṇīyatarāṃ, tattha Sakkassa devaraṇṇo ime cattāro mahārājāno paricārakā dovārikabhūmiyaṃ tiṭṭhanti. Sakko devarājā mahiddhiko mahānubhāvo. Tassimāni pana upabhogaṭṭhānāni, yojanasahassubbedho vejayantapāsādo, pañcayojanasatubbedhā Sudhammā devasabhā, diyaḍḍhayojanasatiko vejayantaratho, tathā Erāvaṇo hatthī,

1. Kurujanapade (Sī, Syā, Ka)

2. Mahiddhiko rājā (Syā, Ka)

dibbarukkhasahassapaṭimaṇḍitaṃ Nandanavanam Cittalatāvanam
Phārusakavanam Missakavanam, yojanasatubbedho pāricchattako koviḷāro,
tassa heṭṭhā satṭhiyojanāyāmā paṇṇāsayojanavitthatā
pañcadasayojanubbedhā jayasumanapupphavaṇṇā paṇḍukambalasilā, yassā
mudutāya Sakkassa nisīdato upaḍḍhakāyo anupavisati”ti.

Taṃ sutvā rājā tattha gantukāmo cakkaratanaṃ abbhukkiri. Taṃ ākāse
patiṭṭhāsi saddhim caturaṅginiyā senāya. Atha dvinnam devalokānam
vemajjhato cakkaratanaṃ otaritvā pathaviyaṃ patiṭṭhāsi saddhim
pariṇāyakaratanappamukhāya caturaṅginiyā senāya. Rājā ekakova
Tāvatisabhavanam agamāsi. Sakko “Mandhātā āgato”ti sutvā tassa
paccuggamanam katvā “svāgataṃ te mahārāja, sakam te mahārāja, anusāsa
mahārāja”ti vatvā saddhim nātakehi rajjam dvebhāge katvā ekam
bhāgamadāsi. Rañño Tāvatisabhavane patiṭṭhitamattasseva manussabhāvo¹
vigacchi, devabhāvo pāturahosi.

Tassa kira Sakkena saddhim Paṇḍukambalasilāyaṃ nisinnassa
akkhinimisamattena nānattam paññāyati. Taṃ asallakkhentā devā Sakkassa
ca tassa ca nānatte muyhanti. So tattha dibbasampattim anubhavamāno yāva
chattimsa sakkā uppajjitvā cutā, tāva rajjam kāretvā attitoyeva kāmehi tato
cavitvā attano uyyāne patiṭṭhito² vātātapena phuṭṭhagatto³ kālamakāsi.

Cakkaratane pana pathaviyaṃ patiṭṭhite pariṇāyakaratanam
suvaṇṇapaṭṭe Mandhātu-upāhanam likhāpetvā idam Mandhaturajjanti
rajjamanusāsi. Tepi tīhi dīpehi āgatamanussā puna gantum asakkontā
pariṇāyakaratanam upasaṅkamitvā “deva mayam rañño ānubhāvena āgatā,
idāni gantum na sakkoma, vasanaṭṭhānam no dehī”ti yācimsu. So tesam
ekekam janapadamadāsi. Tattha pubbavidehato āgatamanussehi
āvasitapadeso tāyeva purimasaññāya **Videharatṭhanti** nāmam labhi.
Aparagoyānato āgatamanussehi āvasitapadeso **Aparantajanapadoti** nāmam
labhi. Uttarakuruto āgatamanussehi āvasitapadeso **Kururatṭhanti** nāmam

1. Manussattabhāvo (Syā)

2. Patito (Sī, Syā)

3. Phuṭṭagatto (Sī)

labhīti. Bahuke pana gāmanigamādayo upādāya bahuvacanena voharīyati. Tena vuttaṃ “Kurūsu viharatī”ti.

Kammāsadhammaṃ nāma kurūnaṃ nigamoti kammāsadhammanti ettha keci dhakārassa dakārena atthaṃ vaṇṇayanti. Kammāso ettha damitoti **kammāsadammo. Kammāsoti** kammāsapādo porisādo vuccati. Tassa kira pāde khāṇukena viddhaṭṭhāne vaṇo ruhanto cittadārusadiso hutvā ruhi, tasmā **kammāsapādoti** paññāyittha. So ca tasmiṃ okāse damito porisādabhāvato paṭisedhito. Kena? Mahāsattena. Katarasmiṃ jātaketi? **Mahāsutasomajātaketi** eke. Ime pana therā **Jayaddisajātaketi** vadanti. Tadā hi mahāsattena kammāsapādo damito. Yathāha—

“Putto yadā homi jayaddisassa,
Pañcālaraṭṭhādhipatissa atrajo.
Cajitvāna pāṇaṃ pitaraṃ pamocayim,
Kammāsapādampi cahaṃ pasādayin”ti.

Keci pana dhakāreneva atthaṃ vaṇṇayanti. Kururaṭṭhavāsīnaṃ kira kuruvattadhammo tasmiṃ kammāso jāto, tasmā taṃ ṭhānaṃ kammāso ettha dhammo jātoti **kammāsadhammanti** vuccati, tattha niviṭṭhanigamassāpi etadeva nāmaṃ. Bhumnavacanena kasmā na vuttanti, avasanokāsato. Bhagavato kira tasmiṃ nigame vasanokāso koci vihāro nāhosi. Nigamato pana apakkamma aññatarasmiṃ udakasampanne ramaṇīye bhūmibhāge mahāvanasaṇḍo ahosi. Tattha Bhagavā vihāsi. Taṃ nigamaṃ gocaragāmaṃ katvā, tasmā evamettha attho veditabbo “Kurūsu viharati kammāsadhammaṃ nāma Kurūnaṃ nigamo, taṃ gocaragāmaṃ katvā”ti.

Uddesavāraḥkathāvaṇṇanā

106. **Ekāyano ayaṃ bhikkhave maggoti** kasmā Bhagavā idaṃ suttamabhāsi? Kururaṭṭhavāsīnaṃ gambhīradesanāpaṭiggahaṇasamatthatāya. Kururaṭṭhavāsino kira bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo utupaccayādisampannattā tassa raṭṭhassa sappāya-utupaccayasevanena

niccaṃ kallasarīrā kallacittā ca honti. Te cittasarīrakallatāya anuggahitapaññābalā gambhīrakathaṃ paṭiggahetuṃ samatthā honti. Tena nesaṃ Bhagavā imaṃ gambhīradesanāpaṭiggahaṇasamatthataṃ sampassanto ekavīsatiyā ṭhānesu kammaṭṭhānaṃ arahatte pakkhipitvā idaṃ gambhīratthaṃ Satipaṭṭhānasuttaṃ abhāsi. Yathā hi puriso suvaṇṇacaṅkoṭakaṃ labhitvā tattha nānāpupphāni pakkhipeyya, suvaṇṇamañjūsāṃ vā pana labhitvā sattaratanāni pakkhipeyya, evaṃ Bhagavā Kururaṭṭhavāsipariśaṃ labhitvā gambhīradesanaṃ desesi. Tenevettha aññānīpi gambhīratthāni Dīghanikāye **Mahānidānaṃ Mahāsatipaṭṭhānaṃ** imasmiṃ Majjhimanikāye **Sāropamaṃ Rukkhūpamaṃ Raṭṭhapālaṃ Māgaṇḍiyaṃ Āneñjasappāyanti** aññānīpi suttāni desesi.

Api ca tasmim janapade catasso parisā pakatiyāva satipaṭṭhānabhāvanānuyogamanuyuttā viharanti, antamaso dāsakammakaraparijanāpi satipaṭṭhānappaṭisaṃyuttameva kathaṃ kathenti. Udakatitthasuttakantanaṭṭhānādīsopi niratthakakathā nāma na pavattati. Sace kāci itthī “amma tvaṃ katarāṃ satipaṭṭhānabhāvanaṃ manasikarosī”ti pucchitā “na kiñci”ti vadati. Taṃ garahanti “dhiratthu¹ tava jīvitam, jīvamānāpi² tvaṃ matasadisā”ti. Atha naṃ “mā dāni puna evamakāsi”ti ovaditvā aññataraṃ satipaṭṭhānaṃ uggaṇhāpenti. Yā pana “ahaṃ asukaṃ satipaṭṭhānaṃ manasikaromī”ti vadati. Tassā “sādhu sādhu”ti sādhuṇāraṃ datvā “tava jīvitam sujīvitam³, tvaṃ nāma manussattaṃ pattā, tavatthāya Sammāsambuddho uppanno”ti-ādīhi pasamsanti. Na kevalaṃ cettha manussajātiyāyeva satipaṭṭhānamanasikārayuttā, te nissāya viharantā tiracchānagatāpi. Tatridaṃ vatthu—eko kira naṭako⁴ suvapotaṃ gahetvā sikkhāpento vicarati. So bhikkhunupassayaṃ upanissāya vasitvā gamanakāle suvapotaṃ pamussitvā gato. Taṃ sāmaṇeriyo gahetvā paṭijaggiṃsu. Buddharakkhitotissa nāmaṃ akaṃsu. Taṃ ekadivasam purato nisinnaṃ disvā mahātherī āha “Buddharakkhitā”ti, kiṃ ayyeti. Atthi koci tava manasikāroti⁵, natthi ayyeti. Āvuso pabbajitānaṃ santike vasantena nāma vissatṭha-attabhāvena bhavituṃ na vaṭṭati, kocideva manasikāro icchitabbo, tvaṃ pana aññaṃ na sakkhissasi, “atthi

1. Niratthakaṃ (Syā, Ka)

2. Jīvantīpi (Syā)

3. Satthakaṃ tava jīvitam (Ka)

4. Naṭagaṇo (Sī)

5. Bhāvanāmanasikāroti (Sī, Syā)

aṭṭhī”ti sajjhāyaṃ karohīti. So theriyā ovāde ṭhatvā “aṭṭhi aṭṭhī”ti sajjhāyanto carati.

Taṃ ekadivasaṃ pātova toraṇagge nisīditvā bālātapaṃ tapamānaṃ eko sakuṇo nakhapañjarena aggahesi. So “kira kirī”ti saddamakāsi. Sāmaṇeriyo sutvā “ayye Buddharakkhito sakuṇena gahito, mocema nan”ti leḍḍu-ādīni gahetvā anubandhitvā mocesuṃ. Taṃ ānetvā purato ṭhapitaṃ therī āha “Buddharakkhita sakuṇena gahitakāle kiṃ cintesī”ti. Na ayye aññaṃ cintesiṃ, “aṭṭhipuñjova aṭṭhipuñjaṃ gahetvā gacchati, katarasmimpi ṭhāne vippakirissatī”ti evaṃ ayye aṭṭhipuñjameva cintesinti. Sādhū sādhū Buddharakkhita anāgate bhavakkhayassa te paccayo bhavissatīti. Evaṃ tattha tiracchānagatāpi satipaṭṭhānamanasikārayuttā, tasmā nesaṃ Bhagavā satipaṭṭhānabuddhimeva janento idaṃ suttaṃ abhāsi.

Tattha **ekāyanoti** ekamaggo. Maggassa hi—

“Maggo pantho patho pajjo, añjasaṃ vaṭumāyanaṃ.

Nāvā uttarasetū ca, kullo ca bhisisaṅkamo”ti¹—

Bahūni nāmāni. Svāyaṃ idha ayananāmena vutto. Tasmā **ekāyano ayaṃ bhikkhave maggoti** ettha ekamaggo ayaṃ bhikkhave maggo, na dvedhāpathabhūtoti evamattho daṭṭhabbo. Atha vā ekena ayitabboti ekāyano, **ekenāti** gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya vūpakaṭṭhena pavivittacittena. **Ayitabboti** paṭipajjitabbo. Ayanti vā etenāti ayano, saṃsārato nibbānaṃ gacchantīti attho. Ekassa ayano ekāyano, **ekassāti** seṭṭhassa. Sabbasattānaṃ seṭṭho ca Bhagavā, tasmā Bhagavatoti vuttaṃ hoti. Kiñcāpi hi tena aññepi ayanti, evaṃ santepi Bhagavatova so ayano tena uppāditattā. Yathāha “so hi brāhmaṇa Bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā”ti-ādi². Ayatīti vā ayano, gacchati pavattatīti attho. Ekasmiṃ ayanoti ekāyano, imasmiṃyeva dhammavinaye pavattati, na aññatrāti vuttaṃ hoti. Yathāha “imasmiṃ kho Subhadda dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhatī”ti³. Desanābhedoyeva heso, attho paneko.

1. Khe 8. 201 piṭṭhe.

2. Ma 3. 59 piṭṭhe.

3. Dī 2. 125 piṭṭhe.

Api ca ekaṃ ayatīti ekāyano. Pubbabhāge
nānāmukhabbhāvanānayappavattopi aparabhāge ekaṃ nibbānameva
gacchatīti vuttaṃ Hoti. Yathāha brahmā Sahampati—

“Ekāyanam jātikhayantadassī,
Maggam pajānāti hitānukampī.
Etena maggena tarimsu pubbe,
Tarissanti ye ca taranti oghan”¹.

Keci pana “na pāram diguṇam yanti”²ti gāthānayena yasmā ekavāraṃ
nibbānam gacchati. Tasmā “ekāyano”³ti vadanti, tam na yujjati. Imassa hi
atthassa sakim ayanoti iminā byañjanena bhavitabbaṃ. Yadi pana ekaṃ
ayanamassa ekā gati pavattīti evaṃ atthaṃ yojetvā vucceyya, byañjanam
yujjeyya. Attho pana ubhayathāpi na yujjati. Kasmā? Idha
pubbabhāgamaggassa adhippetattā. Kāyādicatu-ārammaṇappavatto hi
pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggo idha adhippeto, na lokuttaro. So
anekavārampi ayati, anekañcassa ayanam hoti.

Pubbepi ca imasmim̐ pade mahātherānam sākacchā ahosiyeva.
Tipiṭakacūḷanāgattthero “pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggo”⁴ti āha. Ācariyo
panassa Tipiṭakacūḷasumatthero “missakamaggo”⁵ti āha. Pubbabhāgo
bhanteti. Missako āvusoti. Ācariye punappunam̐ bhaṇante appaṭibāhitvā
tuṇhī ahoṣi. Pañham̐ avinicchinitvāva uṭṭhahimsu. Athācariyatthero
nhānakoṭṭhakaṃ gacchanto “mayā missakamaggo kathito, Cūḷanāgo
pubbabhāgoti ādāya voharati, ko nu kho ettha nicchayo”⁶ti suttantaṃ ādito
paṭṭhāya parivattento “yo hi koci bhikkhave ime cattāro satipaṭṭhāne evaṃ
bhāveyya satta vassāni”⁷ti imasmim̐ ṭhāne sallakkhesi, lokuttaramaggo
upparijitvā satta vassāni tiṭṭhamāno nāma natthi, mayā vutto missakamaggo
na labbhati, Cūḷanāgena diṭṭho pubbabhāgamaggova labbhatīti ñatvā
aṭṭhamiyam̐ dhammassavane saṃghuṭṭhe agamāsi.

1. Sam̐ 3. 162 piṭṭhe.

Porāṇakattherā kira piyadhammassavanā honti. Saddaṃ sutvāva “ahaṃ paṭhamāṃ, ahaṃ paṭhaman”ti ekappahāreneva osaranti. Tasmim ca divase Cūlanāgattherassa vāro. Tena dhammāsane nisīditvā bījanim gahetvā pubbagāthāsu vuttāsu therassa āsanapiṭṭhiyaṃ ṭhitassa etadahosi “raho nisīditvā na vakkhāmī”ti. Porāṇakattherā hi anusūyakā honti, na attano rucimeva ucchubhāraṃ viya evaṃ ukkhipitvā vicaranti, kāraṇameva gaṇhanti, akāraṇaṃ vissajjenti, tasmā thero “āvuso Cūlanāgā”ti āha. So ācariyassa viya saddoti dhammaṃ ṭhapetvā “kim bhante”ti āha. Āvuso Cūlanāga mayā vutto missakamaggo na labbhati, tayā vutto pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggova labbhatīti.

Thero cintesi “amhākaṃ ācariyo sabbapariyattiko tepiṭako sutabuddho, evarūpassapi nāma bhikkhuno ayaṃ pañho āluṇeti, anāgate mama bhātikā imaṃ pañhaṃ āluṇessantīti suttaṃ gahetvā imaṃ pañhaṃ niccalaṃ karissāmi”ti paṭisambhidāmagгато “ekāyanamaggo vuccati pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggo—

Maggānaṭṭhaṅgiko seṭṭho, saccānaṃ caturo padā.

Virāgo seṭṭho Dhammānaṃ, dvipadānaṃ ca cakkhumā.

Eseva maggo natthañño, dassanassa visuddhiyā.

Etañhi tumhe paṭipajjatha, mārasenappamaddanaṃ.

Etañhi tumhe paṭipannā, dukkhassantaṃ karissathā”ti¹—

Suttaṃ āharitvā ṭhapesi.

Maggoti kenaṭṭhena maggo? Nibbānagamaṇaṭṭhena nibbānatthikehi magganiyaṭṭhena ca. **Sattānaṃ visuddhiyā**ti rāgādīhi malehi abhiṭṭhāvisamalobhādīhi ca upakkilesehi kiliṭṭhacittānaṃ sattānaṃ visuddhatthāya. Tathā hi imināva maggena ito satahassakappādhikānaṃ catunnaṃ asaṅkhyeyyānaṃ upari ekasmiññeva kappe nibbatte Taṇhaṅkaramedhaṅkarasaraṇaṅkaradīpaṅkaranāmake Buddhē ādiṃ katvā Sakyamunipariyosānā aneke Sammāsambuddhā anekasatā Paccekabuddhā gaṇanapathaṃ vītivattā ariyasāvakā cāti

ime sattā sabbe cittamalaṃ pavāhetvā paramavisuddhiṃ pattā.
Rūpamalavasena pana saṃkilesavodānapaññattiyeva natthi. Tathāhi—

Rūpena saṃkiliṭṭhena, saṃkilissanti māṇavā.
Rūpe suddhe visujjhanti, anakkhātāṃ Mahesinā.
Cittena saṃkiliṭṭhena, saṃkilissanti māṇavā.
Citte suddhe visujjhanti, iti vuttaṃ Mahesinā.

Yathāha “cittasaṃkilesā bhikkhave sattā saṃkilissanti, cittavodānā visujjhanti”¹. Tañca cittavodānaṃ iminā satipaṭṭhānamaggena hoti. Tenāha “sattānaṃ visuddhiyā”²ti.

Sokaparidevānaṃ samatikkamāyāti sokassa ca paridevassa ca samatikkamāya, pahānāyāti attho. Ayaṃ hi maggo bhāvito **Santatihāmatā**dīnaṃ viya sokasamatikkamāya, **Paṭācārā**dīnaṃ viya ca paridevasamatikkamāya ca saṃvattati. Tenāha “sokaparidevānaṃ samatikkamāyā”³ti. Kiñcāpi hi Santatihāmatto—

“Yaṃ pubbe taṃ visodhehi, pacchā te māhu kiñcanaṃ.
Majjhe ce no gahessasi, upasanto carissasi”⁴ti—

Imaṃ gāthaṃ sutvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patto.

Paṭācārā—

“Na santi puttā tāṇāya, na pitā nāpi bandhavā.
Antakenādhīpanassa, natthi ñātisu tāṇatā”⁵ti—

Imaṃ gāthaṃ sutvā sotāpattiphale patiṭṭhitā. Yasmā pana kāyavedanācittadhammesu kañci dhammaṃ anāmasitvā bhāvanā nāma natthi, tasmā tepi imināva maggena sokaparideve samatikkantāti veditabbā.

Dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāyāti kāyikadukkhassa ca cetasikadomanassassa cāti imesaṃ dvinnaṃ atthaṅgamāya, nirodhāyāti attho. Ayaṃ hi maggo bhāvito Tisattherādīnaṃ viya dukkhassa, Sakkādīnaṃ viya ca domanassassa atthaṅgamāya saṃvattati.

1. Saṃ 2. 123 piṭṭhe.

2. Khu 1. 425 piṭṭhe.

3. Khu 1. 54 piṭṭhe.

Tatrāyaṃ atthadīpanā—Sāvatthiyaṃ kira **Tisso** nāma kuṭumbikaputto cattālīsa hiraññakoṭiyo pahāya pabbajitvā agāmake araṇṇe viharati, tassa kaniṭṭhabhātubhəriyā “gacchatha naṃ jīvitā voropethā”ti pañcasate core pesesi. Te gantvā therāṃ parivāretvā nisīdiṃsu. Thero āha “kasmā āgatattha upāsakā”ti. Taṃ jīvitā voropessāmāti. Pāṭibhogā¹ me upāsakā gahetvā ajjekarattim jīvitāṃ dethāti. Ko te samaṇa imasmiṃ ṭhāne pāṭibhogobhavissatīti. Thero mahantaṃ pāsāṇaṃ gahetvā dve ūruṭṭhīni bhinditvā “vaṭṭati upāsakā pāṭibhogobho”ti āha. Te apakkamitvā caṅkamanasīse aggim katvā nipajjiṃsu. Therassa vedanaṃ vikkhambhetvā sīlaṃ paccavekkhato parisuddhaṃ sīlaṃ nissāya pītipāmojjaṃ uppajji. Tato anukkamena vipassanaṃ vadḍhento tiyāmarattim samaṇadhammaṃ katvā aruṇuggamane arahattaṃ patto imaṃ udānaṃ udānesi—

“Ubho pādāni bhinditvā, saññapessāmi vo ahaṃ.

Aṭṭiyāmi harāyāmi, sarāgamaraṇaṃ ahaṃ.

Evāhaṃ cintayitvāna, yathābhūtaṃ vipassisaṃ.

Sampatte aruṇuggamhi, arahattapāpuṇi”ti.

Aparepi tiṃsa bhikkhū Bhagavato santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā araṇṇavihāre vassaṃ upagantvā “āvuso tiyāmarattim samaṇadhammova kātabbo, na aññaṃaṇṇassa santikaṃ āgantabban”ti vatvā vihariṃsu. Tesāṃ samaṇadhammaṃ katvā paccūsasamaye pacalāyantaṇaṃ eko byaggho āgantvā ekekaṃ bhikkhuṃ gahetvā gacchati. Na koci “maṃ byaggho gaṇhi”ti vācampi nicchāresi. Evaṃ pañcasu dasasu bhikkhūsu khāditesu uposathadivase “itare āvuso kuhin”ti pucchitvā ṇatvā ca “idāni gahitena gahitomhīti vattabban”ti vatvā vihariṃsu.

Atha aññataraṃ daharabhikkhuṃ purimanayeneva byaggho gaṇhi. So “byaggho bhante”ti āha. Bhikkhū kattaradaṇḍe ca ukkāyo ca gahetvā mocessāmāti anubandhiṃsu. Byaggho bhikkhūnaṃ agatim² chinnaṭaṭṭhānaṃ āruyha taṃ bhikkhuṃ pādaṅguṭṭhakato paṭṭhāya khādituṃ ārabhi. Itarepi

1. Pāṭibhogāṃ (Ka)

2. Agatipathaṃ (Sī)

“idāni sappurisa amhehi kattabbaṃ natthi, bhikkhūnaṃ viseso nāma evarūpe
 ṭhāne paññāyati”¹ti āhaṃsu. So byagghamukhe nipannova taṃ vedanaṃ
 vikkhambhetvā vipassanaṃ vaḍḍhento yāva gopphakā khāditasamaye
 sotāpanno hutvā, yāva jaṇṇukā khāditasamaye sakadāgāmī, yāva nābhiyā
 khāditasamaye anāgāmī hutvā, hadayarūpe akhāditeyeve saha
 paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā imaṃ udānaṃ udānesi—

“Sīlavā vatasampanno, paññavā susamāhito.

Muhuttaṃ pamādamanvāya, byagghenoruddhamānaso.

Pañjarasmim gahetvāna, silāya uparīkato¹.

Kāmaṃ khādatu maṃ byaggho, bhakkho kāyo amittānaṃ.

Paṭiladdhe kammaṭṭhāne, maraṇaṃ hehiti² bhaddakaṃ”³ti.

Aparopi Pītamallatthero³ nāma gihikāle tīsu rajjesu paṭākāṃ gahetvā
 Tambapaṇṇidīpaṃ āgamma rājānaṃ disvā raññā katānuggaho ekadivasam
 kilañjakāpaṇasāladvārena gacchanto “rūpaṃ bhikkhave na tumhākaṃ, taṃ
 pajahatha, taṃ vo pahīnaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissati”⁴ti⁴
 natumhākavaggaṃ⁵ sutvā cintesi “neva kira rūpaṃ attano, na vedanā”⁵ti. So
 taṃyeve aṅkusaṃ katvā nikkhamitvā Mahāvihāraṃ gantvā pabbajjaṃ
 yācitvā pabbajito upasampanno dvemātikā paṇaṇaṃ katvā tiṃsa bhikkhū
 gahetvā gabalavāliya-aṅgaṇaṃ gantvā samaṇadhammaṃ akāsi. Pādesu
 avahantesu jaṇṇukehi caṅkamati. Tameṇaṃ rattiṃ eko migaluddako migoti
 maññaṃ sattiyaṃ pahari. Satti vinivijjhivā gatā. So taṃ sattiṃ harāpetvā
 pahāramukhāni tiṇavaṭṭiyaṃ pūrāpetvā pāsāṇapiṭṭhiyaṃ attānaṃ nisīdāpetvā
 okāsaṃ kāretvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā
 ukkāsitassaddena āgatānaṃ bhikkhūnaṃ byākaritvā imaṃ udānaṃ udānesi—

“Bhāsitaṃ Buddhasaṭṭhassa, sabbalokaggavādino.

Na tumhākamidam rūpaṃ, taṃ jaheyyātha bhikkhavo.

1. Upanītako (Sī, Syā) Dī-Ṭṭha 2. 340 piṭṭhe passitabbaṃ.

2. Hoti (Syā)

3. Dīpamallatthero (Syā)

4. Sam 2. 28 piṭṭhe.

5. Natumhākavākyaṃ (Dī-Ṭṭha 2. 340 piṭṭhe)

Aniccā vata saṅkhārā, uppādavayadhammino.
Uppajjitvā nirujjhanti, tesaṃ vūpasamo sukho”ti.

Atha naṃ bhikkhū āhaṃsu “sace bhante Sammāsambuddho arogo abhavissā, addhā te muddhamatthake hatthaṃ pasāretvā sīsaṃ parāmaseyyā”ti. Ettāvatā ayaṃ maggo Tissattherādīnaṃ viya dukkhassa atthaṅgamāya saṃvattati.

Sakko pana Devānamindo attano pañcavidhaṃ pubbanimittaṃ disvā maraṇabhayasantaṃjito domanassajāto Bhagavantaṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchi. So upekkhāpañhavissajjanāvasāne asītisahassāhi devatāhi saddhiṃ sotāpattiphale patiṭṭhāsi. Sā cassa¹ upapatti puna pakatikāva ahosi.

Subrahmāpi devaputto accharāsahassaparivāro saggasampattiṃ anubhoti, tattha pañcasatā accharāyo rukkhato pupphāni ocinantiyo cavitvā niraye upapannā. So “kiṃ imā cirāyanti”ti upadhārento tesaṃ niraye nibbattabhāvaṃ disvā “kittakaṃ nu kho mama āyū”ti upaparikkhanto attanopi āyuparikkhayaṃ viditvā tattheva niraye nibbattanabhāvaṃ disvā bhīto ativiya domanassajāto hutvā “imaṃ me domanassaṃ satthā vinayissati² na añño”ti avasesā pañcasatā accharāyo gahetvā Bhagavantaṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchi—

“Niccaṃ utrastamidaṃ cittaṃ, niccaṃ ubbiggidaṃ mano.
Anuppannesu kicchesu, atho uppatitesu ca.
Sace atthi anutrastaṃ, taṃ me akkhāhi pucchito”ti³.

Tato naṃ Bhagavā āha—

“Nāññatra bojjhā tapasā, nāññatrindriyasamvarā.
Nāññatra sabbanissaggā, sotthiṃ passāmi paṇinan”ti³.

So desanāpariyosāne pañcahi accharāsatehi saddhiṃ sotāpattiphale patiṭṭhāya taṃ sampattiṃ thāvaram katvā devalokameva

1. Sāpassa (Syā)

2. Vinodessati (Ka)

3. Saṃ 1. 52 piṭṭhe.

agamāsīti. Evamayam maggo bhāvito sakkādīnam viya domanassassa atthaṅgamāya saṁvattatīti veditabbo.

Ñāyassa adhigamāyāti ñāyo vuccati ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, tassa adhigamāya, pattiyāti vuttam hoti. Ayaṁ hi pubbabhāge lokiyo satipaṭṭhānamaggo bhāvito lokuttarassa maggassa adhigamāya saṁvattati. Tenāha “ñāyassa adhigamāyā”ti. **Nibbānassa sacchikiriyāyāti** taṇhāvānavirahitattā nibbānanti laddhanāmassa amatassa sacchikiriyāya, attapaccakkhatāyāti vuttam hoti. Ayañhi maggo bhāvito anupubbena nibbānasacchikiriyam sādheti. Tenāha “nibbānassa sacchikiriyāyā”ti.

Tattha kiñcāpi “sattānam visuddhiyā”ti vutte sokasamatikkamādīni atthato siddhāneva honti, ṭhapetvā pana sāsana yuttikovidā aññesaṁ na pākāṭāni, na ca Bhagavā paṭhamam sāsana yuttikovidam janam katvā pacchā dhammam deseti. Tena teneva pana suttena tam tam attham nāpeti. Tasmā idha yaṁ yaṁ attham ekāyanamaggo sādheti, tam tam pākāṭam katvā dassento “sokaparidevānam samatikkamāyā”ti-ādimāha. Yasmā vā yā sattānam visuddhi ekāyanamaggena saṁvattati, sā sokaparidevānam samatikkamena hoti, sokaparidevānam samatikkamo dukkhadomanassānam atthaṅgama, dukkhadomanassānam atthaṅgamo ñāyassādhigamena, ñāyassādhigamo nibbānassa sacchikiriyāya. Tasmā imampi kamaṁ dassento “sattānam visuddhiyā”ti vatvā “sokaparidevānam samatikkamāyā”ti-ādimāha.

Api ca vaṇṇabhaṇanametaṁ ekāyanamaggassa. Yatheva hi Bhagavā “dhammam vo bhikkhave desessāmi ādikalyāṇam majjhekalyāṇam pariyosānakalyāṇam sāttham sabyañjanam kevalaparipuṇṇam parisuddham brahmacariyam pakāsessāmi, yadidaṁ chachakkānī”ti¹ chachakkadesanāya aṭṭhahi padehi vaṇṇam abhāsī, yathā ca ariyavaṁsadesanāya “cattārome bhikkhave ariyavaṁsā aggaññā rattaññā vaṁsaññā porāṇā asaṁkiṇṇā asaṁkiṇṇapubbā na saṁkīyanti, na saṁkīyissanti, appaṭikuṭṭhā samaṇehi brāhmaṇehi

1. Ma 3. 327 piṭṭhe.

viññūhī”¹ti¹ navahi padehi vaṇṇaṃ abhāsi, evaṃ imassapi ekāyanamaggassa sattānaṃ visuddhiyāti-ādīhi sattahi padehi vaṇṇaṃ abhāsi.

Kasmā iti ce, tesaṃ bhikkhūnaṃ ussāhajanatthaṃ. Vaṇṇabhāsaṇaṃ hi sutvā te bhikkhū “ayaṃ kira maggo hadayasantāpabhūtaṃ sokaṃ, vācāvipphalāpabhūtaṃ paridevaṃ, kāyika-asātabhūtaṃ dukkhaṃ, cetasika-asātabhūtaṃ domanassanti cattāro upaddave hanati, visuddhiṃ nāyaṃ nibbānanti tayo visese āvahaṭī”ti ussāhajātā imaṃ dhammadesanaṃ uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabbaṃ dhāretabbaṃ vācetaṃ, imaṃca maggaṃ bhāvetabbaṃ maññissanti. Iti tesaṃ bhikkhūnaṃ ussāhajanatthaṃ vaṇṇaṃ abhāsi, kambalavāṇijādayo kambalādīnaṃ vaṇṇaṃ viya.

Yathā hi satasahassagghanikapāṇḍukambalavāṇijena kambalaṃ gaṇhathāti ugghositepi asukakambaloti na tāva manussā jānanti. Kesakambalavālakambalādayopi hi duggandhā kharasamphassā kambalātveva vuccanti. Yadā pana tena gandhārako rattakambalo sukhumo ujalo sukhasamphassoti ugghositaṃ hoti, tadā ye pahonti, te gaṇhanti. Ye na pahonti, tepi dassanakāmā honti, evamevaṃ “ekāyano ayaṃ bhikkhave maggo”ti vuttepi asukamaggoti na tāva pākaṭo hoti. Nānappakārakā hi anīyānamaggāpi maggātveva vuccanti. “Sattānaṃ visuddhiyā”ti-ādīmi pana vutte “ayaṃ kira maggo cattāro upaddave hanati”², tayo visese āvahaṭī”ti ussāhajātā imaṃ dhammadesanaṃ uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabbaṃ dhāretabbaṃ vācetaṃ, imaṃca maggaṃ bhāvetabbaṃ maññissanti¹ti vaṇṇaṃ bhāsanto “sattānaṃ visuddhiyā”ti-ādīmaḥ. Yathā ca satasahassagghanikapāṇḍukambalavāṇijopamā, evaṃ rattajambunadasuvaṇṇa-udakappasādakamaṇiratanaṃ visuddhamuttāratana dhotapavāḷādivāṇijūpamādayopettha āharitabbā.

Yadidanti nipāto, ye imeti ayamassa attho. **Cattāro**ti gaṇanaparichedo, tena na tato heṭṭhā na uddhanti satipaṭṭhānaparichedaṃ dīpeti. **Satipaṭṭhānāti** tayo satipaṭṭhānā satigocaropi, tidhā paṭipannesu sāvakesu Sattuno paṭighānunaṃ yavītivattatāpi, satipi.

1. Am 1. 336 piṭṭhe.

2. Harati (Sī, Syā)

“Catunnaṃ bhikkhave satipaṭṭhānānaṃ samudayañca atthaṅgamañca desessāmi, taṃ suṇātha. Ko ca bhikkhave kāyassa samudayo. Āhārasamudayā kāyassa samudayo”ti-ādīsu¹ hi satigocarō **satipaṭṭhānanti** vuccati. Tathā “kāyo paṭṭhānaṃ, no sati. Sati paṭṭhānañceva sati cā”ti-ādīsupi². Tassattho—paṭiṭṭhāti asminti paṭṭhānaṃ. Kā paṭiṭṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānaṃ **satipaṭṭhānaṃ**. Padhānaṃ ṭhānanti vā paṭṭhānaṃ. Satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ, hatthiṭṭhāna-assaṭṭhānādīni viya. “Tayo satipaṭṭhānā, yadariyo sevati, yadariyo sevamāno satthā gaṇamanusāsītumarahatī”ti³ etthāpi tiḍḍhā paṭipannesu sāvakesu Satthuno paṭighānūnayaṇṭivattatā “satipaṭṭhānaṃ”ti vuttā. Tassattho—paṭṭhapetabbato paṭṭhānaṃ, pavattayitabbatoti attho. Kena paṭṭhapetabbatoti, satiyā. Satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānanti. “Cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulikatā satta bojjhaṅge paripūrentī”ti-ādīsu⁴ pana satiyeva “satipaṭṭhānaṃ”ti vuccati. Tassattho—paṭiṭṭhātīti paṭṭhānaṃ, upaṭṭhāti okkantitvā⁵ pakkhanditvā pavattatīti attho. Satiyeva paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. Atha vā saraṇaṭṭhena sati, upaṭṭhānaṭṭhena paṭṭhānaṃ. Iti sati ca sā paṭṭhānañcātipi satipaṭṭhānaṃ. Idamidha adhippetam.

Yadi evaṃ, kasmā “satipaṭṭhānā”ti bahuvacanaṃ? Satibahuttā. Ārammaṇabhedena hi bahukā etā satiyo. Atha maggoti kasmā ekavacanaṃ? Maggaṭṭhena ekattā. Catassopi hi etā satiyo maggaṭṭhena ekattaṃ gacchanti. Vuttañhetarā “maggoti kenaṭṭhena maggo, nibbānagamaṇaṭṭhena, nibbānatthikehi maggaṇīyaṭṭhena cā”ti. Catassopi cetā aparabhāge kāyādīsu ārammaṇesu kiccaṃ sādhaṃyamaṇā nibbānaṃ gacchanti. Ādito paṭṭhāya ca nibbānatthikehi maggīyanti, tasmā catassopi eko maggoti vuccanti. Evaṃ ca sati vacanānusandhinā sānusandhikāva desanā hoti, “mārasenappamaddanaṃ vo bhikkhave maggaṃ desessāmi, taṃ suṇātha. Katamo ca bhikkhave mārasenappamaddano maggo, yadidaṃ sattabojjhaṅgā”ti-ādīsu⁶ viya hi yathā mārasenappamaddanoti ca sattabojjhaṅgāti ca atthato ekaṃ, byañjanaṃ evettha nānaṃ. Evaṃ ekāyanamaggoti ca cattāro satipaṭṭhānāti ca

1. Saṃ 3. 161 piṭṭhe.

2. Khu 9. 406 piṭṭhe.

3. Ma 3. 263 piṭṭhe.

4. Aṃ 3. 287 piṭṭhe.

5. Okkhanditvā (Sī)

6. Saṃ 3. 88 piṭṭhe.

atthato ekaṃ, byañjanamevettha nānaṃ. Tasmā maggaṭṭhena ekattā ekavacanaṃ, ārammaṇabhedenā satibahuttā bahuvacanaṃ veditabbaṃ.

Kasmā pana Bhagavatā cattārova satipaṭṭhānā vuttā anūnā anadhikāti. Veneyyahitattā. Taṇhācaritadiṭṭhicaritasamathayānikavipassanāyānikesu hi mandatikkhavasena dvedhā dvedhā pavattesu veneyyesu mandassa taṇhācaritassa oḷārikaṃ kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ Visuddhimaggo, tikkhassa sukhumaṃ vedanānupassanaṃ satipaṭṭhānaṃ. Diṭṭhicaritassāpi mandassa nātippabhedagataṃ cittānupassanāsatiṭṭhānaṃ Visuddhimaggo, tikkhassa atippabhedagataṃ dhammānupassanāsatiṭṭhānaṃ. Samathayānikassa ca mandassa akicchena adhigantabbanimittaṃ paṭhamāṃ satipaṭṭhānaṃ Visuddhimaggo, tikkhassa oḷārikārammaṇe asaṇṭhahanato dutiyaṃ. Vipassanāyānikassapi mandassa nātippabhedagatārammaṇaṃ tatiyaṃ, tikkhassa atippabhedagatārammaṇaṃ catutthaṃ. Iti cattārova vuttā anūnā anadhikāti.

Subhasukhanicca attabhāva vipallāsapahānatthaṃ vā. Kāyo hi asubho, tattha ca subhavipallāsavipallatthā sattā, tesāṃ tattha asubhabhāvadassanena tassa vipallāsassa pahānatthaṃ paṭhamāṃ satipaṭṭhānaṃ vuttaṃ. Sukhaṃ niccaṃ attāti gahitesupi ca vedanādisu vedanā dukkhā, cittaṃ aniccaṃ, dhammā anattā, tesu ca sukhanicca-attavipallāsavipallatthā sattā, tesāṃ tattha dukkhādibhāvadassanena tesāṃ vipallāsānaṃ pahānatthaṃ sesāni tīṇi vuttānīti evaṃ subhasukhanicca-attabhāvavipallāsapahānatthaṃ vā cattārova vuttā anūnā anadhikāti veditabbā.

Na kevalaṇca vipallāsapahānatthameva, atha kho caturoghayogāsavagantha-upādāna-agatipahānatthampi catubbidhāhārapariññatthaṇca cattārova vuttāti veditabbā. Ayam tāva pakaraṇanayo.

Aṭṭhakathāyaṃ pana saraṇavasena ceva ekattasamosaraṇavasena ca ekameva satipaṭṭhānaṃ ārammaṇavasena cattāroti etadeva vuttaṃ. Yathā hi catudvāre nagare pācīnato āgacchantā pācīnadisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā pācīnadvārena nagarameva pavisanti, dakkhiṇato pacchimoto uttarato āgacchantā uttaradisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā uttaradvārena nagarameva pavisanti, evaṃ sampadamidaṃ veditabbaṃ. Nagaraṃ viya hi

nibbānamahānagaraṃ. Dvāraṃ viya aṭṭhaṅgiko lokuttaramaggo.
Pācīnadisādayo viya kāyādayo.

Yathā pācīnato āgacchantā pācīnadisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā
pācīnadvārena nagaremeva pavisanti, evaṃ kāyānupassanāmukhena
āgacchantā cuddasavidhena kāyānupassanaṃ bhāvetvā
kāyānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva
osaranti.

Yathā dakkhiṇato āgacchantā dakkhiṇadisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ
gahetvā dakkhiṇadvārena nagaremeva pavisanti, evaṃ
vedanānupassanāmukhena āgacchantā navavidhena vedanānupassanaṃ
bhāvetvā vedanānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ
nibbānameva osaranti.

Yathā pacchimato āgacchantā pacchimadisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ
gahetvā pacchimadvārena nagaremeva pavisanti, evaṃ
cittānupassanāmukhena āgacchantā soḷasavidhena cittānupassanaṃ bhāvetvā
cittānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva
osaranti.

Yathā uttarato āgacchantā uttaradisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā
uttaradvārena nagaremeva pavisanti, evaṃ dhammānupassanāmukhena
āgacchantā pañcavidhena dhammānupassanaṃ bhāvetvā
dhammānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ
nibbānameva osaranti.

Evaṃ saraṇavasena ceva ekattasamosaraṇavasena ca ekameva
satipaṭṭhānaṃ ārammaṇavasena cattārova vuttāti veditabbā.

Katame cattāroti kathetukamyatāpucchā. **Idhā**ti imasmim sāsane.
Bhikkhaveti dhammapaṭigḡāhakaṃ puggalāpanametaraṃ. **Bhikkhū**ti
paṭipattisampādakaṃ puggalanidassanametaraṃ. Aññepi ca devamanussa
paṭipattiṃ sampādentiyeva, seṭṭhattā pana paṭipattiyā
bhikkhubhāvadassanato ca “bhikkhū”ti āha. Bhagavato hi anusāsaniṃ
sampaṭicchantesu¹ bhikkhu seṭṭho, sabbappakārāya anusāsaniyā
bhājanabhāvato, tasmā seṭṭhattā “bhikkhū”ti āha. Tasmim gahite pana sesā
gahitāva honti rājagamanādīsu rājaggahaṇena sesapariśā viya. Yo ca imaṃ
paṭipattiṃ paṭipajjati, so bhikkhu nāma

hotīti paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanatopi “bhikkhū”ti āha. Paṭipannako hi devo vā hotu manusso vā, bhikkhūti saṅkhaṃ gacchatiyeva. Yathāha—

“Alaṅkato cepi samaṃ careyya,
Santo danto niyato brahmacārī.
Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ,
So brāhmaṇo so samaṇo sa bhikkhū”ti¹.

Kāyeti rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṃ kesādīnañca dhammānaṃ samūhaṭṭhena hatthikāyarathakāyādayo viya kāyoti adhippeto. Yathā ca samūhaṭṭhena, evaṃ kucchitānaṃ āyaṭṭhena. Kucchitānañhi paramajegucchānaṃ so āyotipi kāyo. **Āyoti** uppattideso. Tatrāyaṃ vacanattho, āyanti tatoti āyo. Ke āyanti? Kucchitā kesādayo. Iti kucchitānaṃ āyoti kāyo. Kāyānupassīti kāyaṃ anupassanasīlo, kāyaṃ vā anupassamāno.

“Kāye”ti ca vatvāpi puna “kāyānupassī”ti dutiyaṃ kāyaggahaṇaṃ asammissato vavatthānaghanavinibbhogādīdassanatthaṃ katanti veditabbaṃ. Tena na kāye vedanānupassī vā, cittadhammānupassī vā, atha kho kāyānupassīyevāti kāyasaṅkhāte vatthusmiṃ kāyānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. tathā na kāye aṅgapaccaṅgavimutta-ekadhammānupassī, nāpi kesalomādivinimutta-itthipurisānupassī. Yopi cettha kesalomādiko bhūtopādāyasamūhasaṅkhāto kāyo, tatthapi na bhūtopādāyavinimutta-ekadhammānupassī, atha kho rathasambhārānupassako viya aṅgapaccaṅgasamūhānupassī, nagarāvayavānupassako viya kesalomādisamūhānupassī, kadalikkhandhapattavaṭṭivinibbhujanako viya rittamuṭṭhiviniveṭṭhako viya ca bhūtopādāyasamūhānupassīyevāti nānappakārato samūhavaseneva kāyasaṅkhātassa vatthuno dassanena ghanavinibbhogo dassito hoti. Na hettha yathāvuttasamūhavinimutto kāyo vā itthī vā puriso vā añño vā koci dhammo

1. Khu 1. 34 piṭṭhe.

dissati, yathāvuttadhammasamūhamatteyeva pana tathā tathā sattā micchābhinivesaṃ karonti. Tenāhu porāṇā—

“Yaṃ passati na taṃ diṭṭhaṃ, yaṃ diṭṭhaṃ taṃ na passati.
Apassaṃ bajjhate mūḷho, bajjhamāno na muccati”ti.

Ghanavinibbhogādidassanattanti vuttaṃ. Ādisaddena cettha ayampi attho veditabbo—ayañhi ekasmiṃ kāye kāyānupassīyeva, na aññadhammānupassī, kiṃ vuttaṃ hoti, yathā anudakabhūtāyapi marīciyā udakānupassino honti, na evaṃ aniccadukkhānatta-asubhabbhūteyeva imasmiṃ kāye niccasukha-attasubhabbhāvānupassī, atha kho kāyānupassī aniccadukkhānatta-asubhākārasamūhānupassīyevāti. Atha vā yvāyaṃ parato “idha bhikkhave bhikkhu araññagato vā -pa-. So satova assasati”ti-ādinā nayena assāsapassāsādicuṇṇikajāta-aṭṭhikapariyosāno kāyo vutto, yo ca “idhekacco pathavikāyaṃ aniccato anupassati āpokāyaṃ tejokāyaṃ vāyokāyaṃ kesakāyaṃ lomakāyaṃ chavikāyaṃ cammakāyaṃ maṃsakāyaṃ ruhirakāyaṃ nahārukāyaṃ aṭṭhikāyaṃ aṭṭhimiñjakāyaṃ”ti paṭisambhidāyaṃ¹ kāyo vutto, tassa sabbassa imasmiṃyeva kāye anupassanato “kāye kāyānupassī”ti evampi attho daṭṭhabbo.

Atha vā kāye ahanti vā mamanti vā evaṃ gahetabbassa yassa kassaci ananupassanato, tassa tasseva pana kesālomādikassa nānādhammasamūhassa anupassanato kāye kesādidhammasamūhasaṅkhātakāyānupassīti evamattho daṭṭhabbo. Api ca “imasmiṃ kāye aniccato anupassati, no niccato”ti-ādinā nayena paṭisambhidāyaṃ¹ āgatanayassa sabbasseva aniccalakkhaṇādino ākārasamūhasaṅkhātassa kāyassānupassanatopi “kāye kāyānupassī”ti evampi attho daṭṭhabbo.

Tathā hi ayaṃ kāye kāyānupassanāpaṭipadaṃ paṭipanno bhikkhu imaṃ kāyaṃ aniccānupassanādīnaṃ sattannaṃ anupassanānaṃ vasena aniccato anupassati, no niccado. Dukkhatō anupassati, no sukhato.

1. Khu 9. 406 piṭṭhe.

Anattato anupassati, no attato. Nibbindati, no nandati. Virajjati, no rajjati. Nirodheti, no samudeti. Paṭinissajjati, no ādiyati. So taṃ aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati, dukkhato anupassanto sukhasaññaṃ pajahati, anattato anupassanto attasaññaṃ pajahati, nibbindanto nandim pajahati, virajjanto rāgaṃ pajahati, nirodhento samudayaṃ pajahati, paṭinissajjanto ādānaṃ pajahatīti veditabbo.

Viharatīti iriyati. **Ātāpīti** tīsu bhavesu kilese ātāpetīti ātāpo, vīriyassetam nāmaṃ. **Ātāpo** assa atthīti **ātāpī**. **Sampajānoti** sampajaññasankhātena ñāṇena samannāgato. **Satimāti** kāyapariggāhikāya satiyā samannāgato. Ayaṃ pana yasmā satiyā ārammaṇaṃ pariggahetvā paññāya anupassati, na hi sativirahitassa anupassanā nāma atthi. Tenevāha “satiṃ ca khvāhaṃ bhikkhave sabbattikaṃ vadāmi”¹. Tasmā ettha “kāye kāyānupassī viharatī”² ti ettāvata kāyānupassanāsatiṭṭhānakammaṭṭhānaṃ² vuttaṃ hoti. Atha vā yasmā anātāpino antosaṅkhepo antarāyakaro hoti, asampajāno upāyapariggahe anupāyaparivajjane ca sammuyhati, muṭṭhassati upāyāpariccāge anupāyāpariggahe ca asamattho hoti, tenassa taṃ kammaṭṭhānaṃ na sampajjati, tasmā yesaṃ dhammānaṃ ānubhāvena taṃ sampajjati. Tesam dassanatthaṃ “ātāpī sampajāno satimāti idaṃ vuttan”³ ti veditabbaṃ.

Iti kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ sampayogaṅgaṇcassa dassetvā idāni pahānaṅgaṃ dassetuṃ **vineyya loke abhijjhādomanassanti** vuttaṃ. Tattha **vineyyāti** tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā vinayitvā. **Loketi** tasmimyeva kāye. Kāyo hi idha lujjanapalujjanaṭṭhena lokoti adhippeto. Yasmā panassa na kāyamatteyeva abhijjhādomanassaṃ pahīyati, vedanādīsupi pahīyatiyeva, tasmā “pañcapi upādānakkhandhā loko”³ ti Vibhaṅge³ vuttaṃ. Lokasaṅkhātattā vā tesam dhammānaṃ atthuddhāranayenetaṃ vuttaṃ. Yaṃ panāha “tattha katamo loko, sveva kāyo loko”³ ti. Ayamevettha attho, tasmim loke abhijjhādomanassaṃ vineyyāti evaṃ sambandho daṭṭhabbo. Yasmā panettha abhijjhāgahaṇena

1. Saṃ 3. 100 piṭṭhe.

2. ...satiṭṭhānaṃ (Sī, Ka)

3. Abhi 2. 202 piṭṭhe.

kāmacchando, domanassaggahaṇena byāpādo saṅgahaṃ gacchati, tasmā nīvaraṇapariyāpannabalavadhammadvayadassanena nīvaraṇappahānaṃ vuttaṃ hotīti veditabbaṃ.

Visesena cettha abhiṇṇāvinayena kāyasampattimūlakassa anurodhassa, domanassavinayena pana kāyavipattimūlakassa virodhassa, abhiṇṇāvinayena ca kāye abhiratiyā, domanassavinayena kāyabhāvanāya anabhiratiyā, abhiṇṇāvinayena kāye abhūtānaṃ subhasukhabhāvādīnaṃ pakkhepssa, domanassavinayena kāye bhūtānaṃ asubhāsukhabhāvādīnaṃ apanayanassa ca pahānaṃ vuttaṃ. Tena yogāvacarassa yogānubhāvo yogasamatthatā ca dīpitā hoti. yogānubhāvo hi esa, yadidaṃ anurodhavirodhavippamutto aratiratisaho abhūtapakkhepabhūtāpanayanavirahito ca hoti. Anurodhavirodhavippamutto cesa aratiratisaho abhūtaṃ apakkipanto bhūtaṃca anapanento yogasamattho hotīti.

Aparo nayo “kāye kāyānupassī”ti ettha anupassanāya kammaṭṭhānaṃ vuttaṃ. “Viharatī”ti ettha vuttavihārena kammaṭṭhānikassa kāyapariharaṇaṃ. “Ātāpī”ti-ādīsu ātāpena sammappadhānaṃ, satisampajaññaṇa sabbatthikakammaṭṭhānaṃ kammaṭṭhānapariharaṇūpāyo vā, satiya vā kāyānupassanāvasena paṭiladdhasamatho, sampajaññaṇa vipassanā, abhiṇṇādomanassavinayena bhāvanāphalaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Vibhaṅge pana “**anupassī**ti tattha katamā anupassanā. Yā paññā pajānanā -pa- sammādiṭṭhi. Ayaṃ vuccati anupassanā. Imāya anupassanāya upeto hoti samupeto upāgato samupāgato upaṇṇo sampanno samannāgato. Tena vuccati anupassīti.

Viharatīti iriyati vattati pāleti yapeti yāpeti carati viharati. Tena vuccati viharatīti.

Ātāpīti tattha katamo ātāpo. Yo cetasiko vīriyārambho -pa- sammāvāyāmo. Ayaṃ vuccati ātāpo. Iminā ātāpena upeto hoti -pa- samannāgato. Tena vuccati ātāpīti.

Sampajānoti tattha katamaṃ sampajāññaṃ. Yā paññā pajānanā -pa- sammādiṭṭhi. Idaṃ vuccati sampajāññaṃ. Iminā sampajāññena upeto hoti -pa- samannāgato. Tena vuccati sampajānoti.

Satimāti tattha katamā sati. Yā sati anussati -pa- sammāsati. Ayaṃ vuccati sati. Imāya satiyā upeto hoti -pa- samannāgato. Tena vuccati satimāti.

Vineyya loke abhijjhādomanassanti tattha katamo loko. Sveva kāyo loko, pañcapi upādānakkhandhā loko. Ayaṃ vuccati loko. Tattha katamā abhijjhā. Yo rāgo sārāgo anunayo anurodho nandī nandīrāgo cittassa sārāgo, ayaṃ vuccati abhijjhā. Tattha katamaṃ domanassaṃ. Yaṃ cetasaṃ asātaṃ, cetasaṃ dukkhaṃ, cetosamphassaṃ asātaṃ -pa- dukkhā vedanā. Idaṃ vuccati domanassaṃ. Iti ayañca abhijjhā idañca domanassaṃ imamhi loke vinītā honti paṭivinītā santā vūpasantā samitā vūpasamitā atthaṅgatā abbatthaṅgatā appitā byappitā sositā visositā byantikātā, tena vuccati vineyya loke abhijjhādomanassan”ti¹ evametesam padānaṃ attho vutto. Tena saha ayaṃ Aṭṭhakathānayo yathā saṃsandati, evaṃ veditabbo. Ayaṃ tāva kāyānupassanāsati paṭṭhānuddesassa atthavaṇṇanā.

Vedanāsu. Citte. Dhammesu dhammānupassī viharati -pa- vineyya loke abhijjhādomanassanti ettha pana **vedanānupassī**ti evamādisu vedanādīnaṃ puna vacane payojanaṃ kāyānupassanāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Vedanāsu vedanānupassī, citte cittānupassī, dhammesu dhammanupassī**ti ettha pana **vedanā**ti tisso vedanā, tā ca lokiyā eva. Cittampi lokiyaṃ, tathā dhammā. Tesam vibhāgo niddesavāre pākaṭo bhavissati. Kevalaṃ panidha yathā vedanā anupassitabbā, tathā anupassanto **vedanāsu vedanānupassī**ti veditabbo. Esa nayo cittadhammesupi. Kathaṃ ca vedanā anupassitabbāti. Sukhā tāva vedanā dukkhato, dukkhā sallato, adukkhamasukhā aniccato. Yathāha—

1. Abhi 2. 201 piṭṭhādisu.

“Yo sukhaṃ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato.
Adukkhamasukhaṃ santaṃ, adakkhi naṃ aniccato.
Sa ve sammaddaso bhikkhu, upasanto carissatī”ti¹.

Sabbā eva cetā dukkhātipi anupassitabbā. Vuttañhetam “yamkiñci vedayitam, sabbaṃ taṃ dukkhasminti vadāmī”ti². Sukhadukkhato pi ca anupassitabbā. Yathāha “sukhā vedanā ṭhitisukhā vipariṇāmadukkhā”ti³ sabbaṃ vitthāretabbaṃ. Api ca aniccādisattānupassanāvasenapi anupassitabbā. Sesam niddesavāreyeva pākaṭam bhavissati. Cittadhammesupi cittaṃ tāva ārammaṇādhipatisahajātabhūmikammavipākakiriyādinānattabhedānam aniccādisattānupassanānam niddesavāre āgatasarāgādibhedānañca vasena anupassitabbaṃ. Dhammā salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānam suññatadhammassa aniccādisattānupassanānam niddesavāre āgatasantāsantādibhedānam ca vasena anupassitabbā. Sesam vuttanayameva. Kāmañcetta yassa kāyasaṅkhāte loke abhiṇṇhādomanassaṃ pahīnam, tassa vedanādilokesupi taṃ pahīnameva. Nānāpuggalavasena pana nānācittakkhaṇikasatipaṭṭhānabhāvanāvasena ca sabbattha vuttam. Yato vā ekattha pahīnam sesesupi pahīnam hoti. Tenevassa tattha pahānadassanattampi evam vuttanti veditabbanti.

Uddesavārakathā niṭṭhitā.

Kāyānupassanā ānāpānappabbavaṇṇanā

107. Idāni seyyathāpi nāma cheko vilīvakārako thūlakilañjasaṇhakilañjacakaṇṇakapelaṇṇapūṭādīni upakaraṇāni kattukāmo ekaṃ mahāveṇuṃ labhivā catudhā bhindivā tato ekekaṃ veṇukhaṇḍam gahetvā phāletvā taṃ taṃ upakaraṇam kareyya, evameva Bhagavā satipaṭṭhānadesanāya sattānam anekappakāravisesādhigamaṃ kattukāmo ekameva sammāsatiṃ “cattāro satipaṭṭhānā. Katame cattāro, idha bhikkhave bhikkhu kāye kāyānupassī viharatī”ti-ādīnā nayena ārammaṇavasena catudhā bhindivā tato ekekaṃ satipaṭṭhānam gahetvā vibhajanto “kathañca bhikkhave”ti-ādīnā nayena niddesavāram vatthumāraddho.

1. Saṃ 2. 409 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 417 piṭṭhe.

3. Ma 1. 377 piṭṭhe.

Tattha **kathañcā**ti-ādi vitthāretukamyatāpucchā. Ayaṃ panettha saṅkhepattho—bhikkhave kena ca pakārena bhikkhu kāye kāyānupassī viharatīti. Esa nayo sabbapucchāvāresu. **Idha bhikkhave bhikkhūti** bhikkhave imasmiṃ sāsane bhikkhu. Ayañhettha idhasaddo sabbappakārakāyānupassanānibbattakassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpano aññasāsanassa tathābhāvapaṭisedhano ca. Vuttañhetam “idheva bhikkhave samaṇo -pa- suñña parappavādā samaṇebhi aññehī”ti¹. Tena vuttam “imasmiṃ sāsane bhikkhū”ti.

Araññagato vā -pa- suññāgāragato vā”ti idamassa satipaṭṭhānabhāvanānurūpasenāsanapariggahaparidīpanam. Imassa hi bhikkhuno dīgharattam rūpādīsu ārammaṇesu anuvisaṭam cittam kammaṭṭhānavīthim otaritum na icchatī, kūṭagoṇayuttaratho viya uppathameva dhāvati, tasmā seyyathāpi nāma gopo kūṭadhenuyā sabbam khīram pivitvā vaḍḍhitam kūṭavaccham dametukāmo dhenuto apanetvā ekamante mahantam thambham nikhaṇitvā tattha yottena bandheyya. Athassa so vaccho ito cito ca vipphanditvā palāyitum asakkonto tameva thambham upanisīdeyya vā upanipajjeyya vā, evameva imināpi bhikkhunā dīgharattam rūpārammaṇādirasapānavaḍḍhitam duṭṭhacittam² dametukāmena rūpādi-ārammaṇato apanetvā araññaṃ vā rukkhāmūlam vā suññāgāram vā pavesetvā³ tattha satipaṭṭhānārammaṇatthambhe satiyottena bandhitabbam. Evamassa tam cittam ito cito ca vipphanditvāpi pubbe āciṇṇārammaṇam alabhamānam satiyottam chinditvā palāyitum asakkontam tamevārammaṇam upacārappanāvasena upanisīdati ceva upanipajjati ca. Tenāhu porāṇā—

“Yathā thambhe nibandheyya, vaccham damam naro idha.
Bandheyyevam sakam cittam, satiyārammaṇe daḥhan”ti.

Evamassa tam senāsanam bhāvanānurūpam hoti. Tena vuttam “idamassa satipaṭṭhānabhāvanānurūpasenāsanapariggahaparidīpanam”ti.

1. Ma 1. 92 piṭṭhe.

2. Muṭṭhacittam (Ka)

3. Pavisetvā (Syā)

Api ca yasmā idaṃ kāyānupassanāya muddhabhūtaṃ
 sabbabuddhapaccekabuddhabuddhasāvakānaṃ
 viśesādhigamaḍṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānaṃ
 ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ itthipurisahaṭṭhi-assādisaddasamākulaṃ
 gāmantarā apariccajivā na sukaraṃ sampādetuṃ, saddakaṇṭakattā jhānassa.
 Agāmake pana araṇṇe sukaraṃ yogāvacarena idaṃ kammaṭṭhānaṃ
 pariggahetvā ānāpānacatutthajjhānaṃ nibbattetvā tadeva jhānaṃ pādakaṃ
 katvā saṅkhāre sammasitvā aggaṭṭhānaṃ arahattaṃ pāpuṇituṃ. Tasmāssa
 anurūpasenāsaṇaṃ dassento Bhagavā “araṇṇagato vā”ti-ādimāha.

Vatthuvijjācariyo viya hi Bhagavā. So yathā vatthuvijjācariyo
 nagarabhūmiṃ passitvā suṭṭhu upaparikkhitvā “ettha nagaraṃ māpethā”ti
 upadisati, sotthinā ca nagare niṭṭhite rājakulato mahāsakkāraṃ labhati,
 evameva yogāvacarassa anurūpaṃ senāsaṇaṃ upaparikkhitvā “ettha
 kammaṭṭhānaṃ anuyūñjitabbaṃ”ti upadisati. Tato tattha kammaṭṭhānaṃ
 anuyūñjantena yoginā anukkamena arahatte patte “Sammāsambuddho vata
 so Bhagavā”ti mahantaṃ sakkāraṃ labhati.

Ayaṃ pana bhikkhu dīpasadisoti vuccati. Yathā hi Mahādīpirājā araṇṇe
 tiṇagahanaṃ vā vanagahanaṃ vā pabbatagahanaṃ vā nissāya nilīyitvā
 vanamahimsagokaṇṇasūkarādayo mige gaṇhāti, evameva ayaṃ araṇṇādīsu
 kammaṭṭhānaṃ anuyūñjanto bhikkhu yathākkamena cattāro magge ceva
 cattāri ariyaphalāni ca gaṇhāti. Tenāhu porāṇā—

“Yathāpi Dīpiko nāma, nilīyitvā gaṇhatī mige.
 Tathevāyaṃ Buddhaputto, yuttayogo vipassako.
 Araṇṇaṃ pavisitvāna, gaṇhāti phalamuttamaṃ”ti.

Tenassa parakkamajavayoggabhūmiṃ araṇṇasenāsaṇaṃ dassento
 Bhagavā “araṇṇagato vā”ti-ādimāha. Ito paraṃ imasmiṃ tāva ānāpānapabbe
 yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ Visuddhimagge vuttameva.

Tassa pana imesaṃ “dīghaṃ vā assasanto dīghaṃ assasāmīti pajānāti
 -pa- passambhayaṃ kāyasāṅkhāraṃ passasissāmīti sikkhatī”ti evaṃ

vuttānaṃ assāsapassāsānaṃ vasena sikkhato assāsapassāsānimitte cattāri jhānāni uppajjanti. So jhānā vuṭṭhahitvā assāsapassāsē vā pariggaṇhāti jhānaṅgāni vā. Tattha assāsapassāsakammiko “ime assāsapassāsā kiṃ nissitā, vatthum nissitā, vatthu nāma karajakāyo, karajakāyo nāma cattāri mahābhūtāni upādārūpañcā”ti evaṃ rūpaṃ pariggaṇhāti, tato tadārammaṇe phassapañcamake nāmanti evaṃ nāmarūpaṃ pariggahetvā tassa paccayaṃ pariyesanto avijjādipaṭiccasamuppādaṃ disvā “paccayapaccayuppannadhammamattamevetam, añño satto vā puggalo vā natthi”ti vitiṇṇakaṅkho sapaccayanāmarūpe tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanaṃ vaḍḍhento anukkamena arahattaṃ pāpuṇāti. Idam ekassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhaṃ.

Jhānakammikopi “imāni jhānaṅgāni kiṃ nissitāni, vatthum nissitāni. Vatthu nāma karajakāyoti jhānaṅgāni nāmaṃ, karajakāyo rūpaṃ”ti nāmarūpaṃ vavatthapetvā tassa paccayaṃ pariyesanto avijjādipaccayākāraṃ disvā “paccayapaccayuppannadhammamattamevetam, añño satto vā puggalo vā natthi”ti vitiṇṇakaṅkho sapaccayanāmarūpe tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanaṃ vaḍḍhento anukkamena arahattaṃ pāpuṇāti, idam ekassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhaṃ.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ attano vā assāsapassāsakāye kāyānupassī viharati. **Bahiddhā vāti** parassa vā assāsapassāsakāye. **Ajjhattabahiddhā vāti** kālena attano, kālena parassa assāsapassāsakāye. Etenassa paṇṇakammaṭṭhānaṃ aṭṭhapetvā aparāparaṃ saṅcaraṇakālo kathito. Ekasmiṃ kāle pana idam ubhayaṃ na labbhati.

Samudayadhammānupassī vāti yathā nāma kammārabhastāṇa gaggaraṇāḷiṇa tājjaṇa vāyāmaṃ paṭicca vāto aparāparaṃ saṅcarati, evaṃ bhikkhuno karajakāyaṇa nāsāpuṭaṇa cittaṇa paṭicca assāsapassāsakāyo aparāparaṃ saṅcarati. Kāyādayo dhammā samudayadhammā, te passanto “samudayadhammānupassī vā kāyasmiṃ viharatī”ti vuccati.

Vayadhammānupassī vāti yathā bhaṭṭāya apanītāya gaggaraṇāḷiyā bhinnāya tājje ca vāyāme asati so vāto nappavattati, evameva kāye bhinne nāsāpuṭe viddhaste

citte ca niruddhe assāsapassāsakāyo nāma nappavattatīti kāyādinirodhā assāsapassāsanirodhoti evaṃ passanto “vayadhammānupassī vā kāyasmiṃ viharatī”ti vuccati. **Samudayavayadhammānupassī vā**ti kālena samudayaṃ, kālena vayaṃ anupassanto. **Atthi kāyoti vā pañassā**ti kāyova atthi, na satto, na puggalo, na itthī, na puriso, na attā, na attaniyaṃ, nāhaṃ, na mama, na koci, na kassacīti evamassa sati paccupaṭṭhitā hoti.

Yāvadevāti payo janaparicchedavavatthāpanametaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—yā sati paccupaṭṭhitā hoti, sā na aññatthāya. Atha kho yāvadeva ñāṇamattāya aparāparaṃ uttaruttari¹ ñāṇapamāṇatthāya ceva satipamāṇatthāya ca, satisampajaññānaṃ vuḍḍhatthāyāti attho. **Anissito ca viharatī**ti taṇhānissayadiṭṭhinissayānaṃ vasena anissito viharati. **Na ca kiñci loke upādiyatī**ti lokasmiṃ kiñci rūpaṃ vā -pa- viññānaṃ vā “ayaṃ me attā vā attaniyaṃ vā”ti na gaṇhāti. **Evampī**ti upari atthaṃ upādāya sampiṇḍanattho pikāro. Iminā pana padena Bhagavā ānāpānapabbadesanaṃ niyyātetvā dasseti.

Tattha assāsapassāsapariggāhikā sati dukkhasaccaṃ, tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, dukkhaparijānanaṃ samudayapajahanaṃ nirodhārammaṇo ariyamaggo maggasaccaṃ. Evaṃ catusaccavasena ussakkivā nibbutiṃ pāpuṇātīti idamekassa assāsapassāsavasena abhiniviṭṭhassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhanti.

Ānāpānapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā

108. Evaṃ assāsapassāsavasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni iriyāpathavasena vibhajitum **puna caparanti**-ādimāha. Tattha kāmaṃ soṇasiṅgālādayopi gacchantā “gacchāmā”ti jānanti, na panetaṃ evarūpaṃ jānanaṃ sandhāya vuttaṃ. Evarūpañhi jānanaṃ sattūpaladdhiṃ na pajahati, attasaññaṃ na

1. Uttaruttarim (Si)

ugghāṭeti, kammaṭṭhānaṃ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti. Imassa pana bhikkhuno jānanaṃ sattūpaladdhiṃ pajahati, attasaññaṃ ugghāṭeti, kammaṭṭhānañceva satipaṭṭhānabhāvanā ca hoti. Idañhi “ko gacchati, kassa gamanaṃ, kiṃ kāraṇa gacchatī”ti evaṃ sampajānanaṃ¹ sandhāya vuttaṃ. Thānādisupi eveda nayo.

Tattha **ko gacchatī**ti na koci satto vā puggalo vā gacchati. **Kassa gamananti** na kassaci sattassa vā puggalassa vā gamanaṃ. **Kiṃ kāraṇa gacchatī**ti cittakiriyavāyodhātuvipphārena gacchati. Tasmā esa evaṃ pajānāti “gacchāmi”ti² cittaṃ uppajjati, taṃ vāyaṃ janeti, vāyo viññattiṃ janeti, cittakiriyavāyodhātuvipphārena sakalakāyassa purato abhinīhāro gamananti vuccati. Thānādisupi eveda nayo.

Tatrāpi hi “tiṭṭhāmi”ti cittaṃ uppajjati, taṃ vāyaṃ janeti, vāyo viññattiṃ janeti, cittakiriyavāyodhātuvipphārena sakalakāyassa koṭito paṭṭhāya ussitabhāvo thānanti vuccati. “Nisīdāmi”ti cittaṃ uppajjati, taṃ vāyaṃ janeti, vāyo viññattiṃ janeti, cittakiriyavāyodhātuvipphārena hetṭhimakāyassa samīñjanaṃ uparimakāyassa ussitabhāvo nisajjāti vuccati. “Sayāmi”ti cittaṃ uppajjati, taṃ vāyaṃ janeti, vāyo viññattiṃ janeti, cittakiriyavāyodhātuvipphārena sakalasarīrassa tiriyato pasāraṇaṃ sayananti vuccatīti.

Tassa evaṃ pajānato evaṃ hoti “satto gacchati satto tiṭṭhatī”ti vuccati. Atthi³ pana koci satto gacchanto⁴ vā thito vā? Natthi. Yathā pana “sakaṭaṃ gacchati sakaṭaṃ tiṭṭhatī”ti vuccati, na ca kiñci sakaṭaṃ nāma gacchantam vā tiṭṭhantaṃ vā atthi. Cattāro pana goṇe yojetvā chekamhi sārathimhi pājente “sakaṭaṃ gacchati sakaṭaṃ tiṭṭhatī”ti vohāramattameva hoti, evameva ajānanaṭṭhena⁵ sakaṭaṃ viya kāyo. Goṇa viya cittajavātā. Sārathi viya cittaṃ. Gacchāmi tiṭṭhāmīti citte uppanne vāyodhātu viññattiṃ janayamānā uppajjati, cittakiriyavāyodhātuvipphārena gamanādīni pavattanti. Tato “satto gacchati,

1. Evarūpaṃ jānanaṃ (Sī)

2. Gacchissāmīti (Sī)

3. Atthato (Ka)

4. Gantā (Sī, Syā) Tīkā oloketabbā.

5. Ajavanaṭṭhena (Sī), pājanaṭṭhena (Ka)

satto tiṭṭhati, ahaṃ gacchāmi, ahaṃ tiṭṭhāmi”ti vohāramattaṃ hotīti.

Tenāha—

“Nāvā mālutavegena, jiyāvegena tejanam.

Yathā yāti tathā kāyo, yāti vātāhato ayam.

Yantaṃ suttavaseneva, cittasuttavasenidaṃ.

Payuttaṃ kāyayantaṃpi, yāti ṭhāti nisīdati.

Ko nāma ettha so satto, yo vinā hetupaccaye.

Attano ānubhāvena, tiṭṭhe vā yadi vā vaje”ti.

Tasmā evaṃ hetupaccayavaseneva pavattāni gamanādīni sallakkhento esa gacchanto vā gacchāmīti pajānāti, ṭhito vā, nisinno vā, sayāno vā sayānomhīti pajānātīti veditabbo.

Yathā yathā vā panassa kāyo paṇihito hoti, tathā tathā naṃ pajānātīti sabbasaṅgāhikavacanametaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—yena yena vā ākārena tassa kāyo ṭhito hoti, tena tena naṃ pajānāti. Gamanākārena ṭhitaṃ gacchatīti pajānāti. Ṭhānanisajjāsayanākārena ṭhitaṃ sayānoti pajānātīti.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ attano vā catu-iriyāpathapariggaṇaṇena kāye kāyānupassī viharati. **Bahiddhā vāti** parassa vā catu-iriyāpathapariggaṇaṇena. **Ajjhattabahiddhā vāti** kālena attano, kālena parassa catu-iriyāpathapariggaṇaṇena kāye kāyānupassī viharati.

Samudayadhammānupassī vāti—ādīsu pana “avijjāsamudayā rūpasamudayo”ti—ādīnā¹ nayena pañcahākārehi rūpakkhandhassa samudayo ca vayo ca nīharitabbo. Tañhi sandhāya idha “samudayadhammānupassī vā”ti—ādī vuttaṃ. **Atthi kāyoti vā panassāti**—ādī vuttasadisameva.

Idha pana catu-iriyāpathapariggāhikā sati dukkhasaccaṃ, tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ apavatti nirodhasaccaṃ, dukkha-parijānanaṃ samudaya-pajahanaṃ nirodhārammaṇo ariyamaggo maggasaccaṃ.

1. Khu 9. 53 Paṭisambhidāmagge.

Evam̐ catusaccavasena ussakkitvā nibbutim̐ pāpuṇātīti idamekassa catu-
iriyāpathapariggāhakassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhanti.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catusampajañṇapabbavaṇṇanā

109. Evam̐ iriyāpathavasena kāyānupassanam̐ vibhajitvā idāni
catusampajañṇavasena vibhajitum̐ **puna caparanti**-ādimāha. Tattha
abhikkante paṭikkanteti ettha tāva **abhikkantaṃ** vuccati gamanam̐.
Paṭikkantaṃ nivattanam̐. Tadubhayampi catūsu iriyāpathesu labbhati.
Gamane tāva purato kāyam̐ abhiharanto **abhikkamati** nāma. Paṭinivattento
paṭikkamati nāma. Thānepi thitakova kāyam̐ purato onāmento abhikkamati
nāma. Pacchato apanāmento paṭikkamati nāma. Nisajjāyapi nisinnakova
āsanassa purima-aṅgābhimukho saṃsaranto abhikkamati nāma. Pacchima-
aṅgappadesaṃ pacchā saṃsaranto paṭikkamati nāma. Nipajjāyapi ese-
vā nayo.

Sampajānakārī hotīti sampajañṇena sabbakiccakārī, sampajañṇameva vā
kārī. So hi abhikkantādisu sampajañṇam̐ karoteva, na katthaci
sampajañṇavirahito hoti. Tattha sātthakasampajañṇam̐ sappāyasampajañṇam̐
gocarasampajañṇam̐ asammohasampajañṇanti catubbidham̐ sampajañṇam̐.
Tattha abhikkamanacitte uppanne cittavaseneva agantvā “kiṃ nu me ettha
gatena attho atthi natthī”ti atthānattham̐ pariggaṇhitvā atthapariggahaṇam̐
sātthakasampajañṇam̐. Tattha ca atthoti
cetiya-dassanabodhi-dassana-saṃgha-dassana-thera-dassana-
asubha-dassanādivasena dhammato vaḍḍhi. Cetiyaṃ vā bodhiṃ vā disvāpi hi
Buddhārammaṇam̐ saṃgha-dassana-saṃghārammaṇam̐ pītiṃ uppādetvā
tadeva khayavayato sammāsanto arahattaṃ pāpuṇāti. There disvā tesam̐
ovāde patiṭṭhāya asubham̐ disvā tattha paṭhamajjhānam̐ uppādetvā tadeva
khayavayato sammāsanto arahattaṃ pāpuṇāti. Tasmā etesaṃ dassanam̐
sātthakaṃ. Keci pana “āmisatopi vaḍḍhi atthoyeva, taṃ nissāya
brahmacariyānuggahāya paṭipannattā”ti vadanti.

Tasmiṃ pana gamane sappāyāsappāyam̐ pariggaṇhitvā
sappāyapariggahaṇam̐ **sappāyasampajañṇam̐**. Seyyathidaṃ, cetiya-dassanam̐
tāva sātthakaṃ. Sace pana

cetiyassa mahāpūjāya dasadvādasayojanantare parisā sannipatanti. Attano vibhavānurūpaṃ itthiyopi purisāpi alaṅkatappaṭiyattā cittakammarūpakāni viya sañcaranti. Tatra cassa iṭṭhe ārammaṇe lobho, aniṭṭhe paṭigho, asamapekkhane¹ moho uppajjati, kāyasaṃsaggāpattim vā āpajjati, jīvitabrahmacariyānaṃ vā antarāyo hoti, evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ hoti. Vuttappakāra-antarāyābhāve sappāyaṃ. Bodhidassanepi eśeva nayo. Saṃghadassanampi sātthaṃ. Sace pana antogāme mahāmaṇḍapaṃ kāretvā sabbarattim dhammassavanaṃ kārentesu manussesu vuttappakāreneva janasannipāto ceva antarāyo ca hoti, evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ. Antarāyābhāve sappāyaṃ. Mahāparisaparivārānaṃ therānaṃ dassanepi eśeva nayo.

Asubhadassanampi sātthaṃ. Tadatthadīpanatthañca idaṃ vatthu—eko kira daharabhikkhu sāmaṇeraṃ gahetvā dantakaṭṭhatthāya gato. Sāmaṇero maggā okkamitvā purato gacchanto asubhaṃ disvā paṭhamajjhānaṃ nibbattetvā tadeva pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasanto tīṇi phalāni sacchikatvā uparimaggatthāya kammaṭṭhānaṃ pariggahetvā aṭṭhāsi. Daharo taṃ apassanto “sāmaṇerā”ti pakkosi. So “mayā pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhunā saddhim dve kathā nāma na kathitāpubbā. Aññasmimpi divase uparivisesaṃ nibbattessāmi”ti cintetvā “kiṃ bhante”ti paṭivacanaṃ adāsi. Ehīti ca vutte ekavacaneneva āgantvā “bhante iminā tāva maggena gantvā mayā ṭhitokāse muhuttaṃ puratthābhimukho ṭhatvā olokethā”ti āha. So tathā katvā tena pattavisesameva pāpuṇi. Evaṃ ekaṃ asubhaṃ dvinnarā janānaṃ atthāya jāyati. Evaṃ sātthampi panetaṃ purisassa mātugāmāsubhaṃ asappāyaṃ. Mātugāmassa ca purisāsubhaṃ sabhāgameva sappāyanti evaṃ sappāyapariggahaṇaṃ **sappāyasampajaññaṃ** nāma.

Evaṃ pariggahitasātthasappāyassa pana aṭṭhatimsāya kammaṭṭhānesu attano cittarucitakammaṭṭhānaṃsaṅkhātāṃ gocaraṃ uggahetvā bhikkhīcāragocare taṃ gahetvā gamanaṃ **gocarasampajaññaṃ** nāma. Tassāvibhāvatthaṃ idaṃ catukkaṃ veditabbaṃ. Idhekacco bhikkhu harati na paccāharati, ekacco na harati

1. Asamapekkhanena (Si)

paccāharati, ekacco neva harati na paccāharati, ekacco harati ca paccāharati ca.

Tattha yo bhikkhu divasaṃ caṅkameṇa nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhetvā tathā rattiyaṃ paṭhamañ yāmaṃ majjhime yāme seyyaṃ kappetvā pacchimayāmepeṇi nisajjācaṅkamehi vītināmetvā pageva cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇavattaṃ katvā rodhirukkhe udakaṃ abhisiñcitvā pāṇiyaṃ paribhojanīyaṃ paccupaṭṭhapetvā ācariyupajjhāyavattādīni sabbāni Khandhakavattāni samādāya vattati. So sarīraparikammaṃ katvā senāsanaṃ pavisitvā dve tayo pallaṅke usumaṃ gāhāpento kammaṭṭhānaṃ anuyuñjitvā bhikkhācāravelāya utṭahitvā kammaṭṭhānasīseneva pattacīvaramādāya senāsanaṭo nikkhamitvā kammaṭṭhānaṃ manasikarontova cetiyaṅgaṇaṃ gantvā sace Buddhānussatikammaṭṭhānaṃ hoti, taṃ avissajjetvāya cetiyaṅgaṇaṃ pavisati. Aññaṃ ce kammaṭṭhānaṃ hoti, sopānapādamūle ṭhatvā hatthena gahitabhaṇḍaṃ viya taṃ ṭhapetvā Buddhārammaṇaṃ pītiṃ gahetvā cetiyaṅgaṇaṃārūya mahantaṃ cetiyaṃ ce, tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā catūsu ṭhānesu vanditabbaṃ. Khuddakaṃ cetiyaṃ ce, tatheva padakkhiṇaṃ katvā aṭṭhasu ṭhānesu vanditabbaṃ. Cetiyaṃ vanditvā bodhiyaṅgaṇaṃ pattenāpi Buddhassa Bhagavato sammukhā viya nipaccakāraṃ dassetvā bodhi vanditabbo. So evaṃ cetiyaṅca bodhiṅca vanditvā paṭisāmitaṭṭhānaṃ gantvā paṭisāmitabhaṇḍakaṃ hatthena gaṇhanto viya nikkhattakammaṭṭhānaṃ gahetvā gāmasamīpe kammaṭṭhānasīseneva cīvaram pārupitvā gāmaṃ piṇḍāya pavisati.

Atha naṃ manussā disvā “ayyo no āgato”ti paccuggantvā pattaṃ gahetvā āsanasālāyaṃ vā gehe vā nisīdāpetvā yāguṃ datvā yāva bhattaṃ na niṭṭhāti, tāva pāde dhovitvā telena makkhetvā purato nisīditvā paṇhaṃ vā pucchanti, dhammaṃ vā sotukāmā honti. Sacepi na kathāpenti, janaśaṅgahatthaṃ dhammakathā nāma kātabbāyevāti Aṭṭhakathācariyā vadanti. Dhammakathā hi kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi. Tasmā kammaṭṭhānasīseneva dhammaṃ kathetvā kammaṭṭhānasīseneva āhāraṃ paribhuñjitvā anumodanaṃ katvā nivattiyamānehipi manussehi anugatova gāmato nikkhamitvā tattheva nivattetvā maggaṃ paṭipajjati. Atha naṃ puretaraṃ nikkhamitvā

bahigāme katabhattakiccā sāmaṇeradaharabhikkhū disvā paccuggantvā pattacīvaramassa gaṇhanti.

Porāṇā bhikkhū kira “na amhākaṃ upajjhāyo ācariyo”ti mukhaṃ ulloketvā vattaṃ karonti. Sampattaparicchadeneva karonti. Te taṃ pucchanti “bhante ete manussā tumhākaṃ kiṃ honti mātupakkhato sambandhā pitipakkhato”ti. Kiṃ disvā pucchathāti. Tumhesu etesaṃ pemaṃ bahumānanti. Āvuso yaṃ mātāpitūhipi dukkaraṃ, taṃ ete amhākaṃ karonti, pattacīvarampi no etesaṃ santakameva, etesaṃ ānubhāvena neva bhave bhayaṃ, na chātake chātaṃ jānāma, edisā nāma amhākaṃ upakārino natthīti tesāṃ guṇe kathento gacchati, ayaṃ vuccati **harati na paccāharatīti**.

Yassa pana pageva vuttappakāraṃ vattapaṭipattiṃ karontassa kammajatejo pajjalati, anupādinnaṃ muñcitvā upādinnaṃ gaṇhāti, sarīrato sedā muccanti, kammaṭṭhānavīthiṃ nārohati, so pageva pattacīvaramādāya vegasāva cetiyaṃ vanditvā gorūpānaṃ nikkhamanavelāyameva gāmaṃ yāgubhikkhāya pavisitvā yāguṃ labhitvā āsanasālaṃ gantvā pivati. Athassa dvattikkhattuṃ ajjhoharaṇamatteneva kammajatejo upādinnaṃ muñcitvā anupādinnaṃ gaṇhāti. Ghaṭasatena nhāto viya tejodhātuparilāhanibbāpanaṃ patvā kammaṭṭhānasīna yāguṃ paribhuñjitvā pattaṇca mukhaṇca dhovitvā antarābhatte kammaṭṭhānaṃ manasikatvā avasesaṭṭhāne piṇḍāya caritvā kammaṭṭhānasīna āhāraṃ paribhuñjitvā tato paṭṭhāya poṇkhānupoṇkhaṃ upaṭṭhahamānaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvāva āgacchati, ayaṃ vuccati **na harati paccāharatīti**. Edisā ca bhikkhū yāguṃ pivitvā vipassanaṃ ārabhitvā Buddhasāsane arahattaṃ pattā nāma gaṇanapathaṃ vītivattā, Sihaḷadīpeyeve tesu tesu gāmesu āsanasālāyaṃ na taṃ āsanaṃ atthi, yattha yāguṃ pivitvā arahattappattabhikkhū natthīti.

Yo pana pamādavihārī hoti nikkhattadhuro, sabbavattāni bhinditvā pañcavidhacetokhilavinibandhacitto viharanto “kammaṭṭhānaṃ nama atthī”tipi saññaṃ akatvā gāmaṃ piṇḍāya pavisitvā ananulomikena gihisaṃsaggena saṃsaṭṭho caritvā ca bhuñjitvā ca tuccho nikkhamati, ayaṃ vuccati **neva harati na paccāharatīti**.

Yo panāyaṃ harati ca paccāharati cāti vutto, so gatapaccāgatikavattavasena veditabbo. Attakāmā hi kulaputtā sāsane pabbajitvā dasapi vīsampi tiṃsampi cattālīsampi paññāsampi satampi ekato vasantā katikavattaṃ katvā viharanti āvuso tumhe na iṇaṭṭā na bhayaṭṭā na jīvikāpakatā pabbajitā, dukkhā muccitukāmā panettha¹ pabbajitā, tasmā gamane uppannakilesaṃ gamaneyeva niggaṇhatha, ṭhāne, nisajjāyaṃ, sayane uppannakilesaṃ sayaneyeva niggaṇhathāti. Te evaṃ katikavattaṃ katvā bhikkhācāraṃ gacchantā aḍḍha-usabha-usabha-aḍḍhagāvutagāvutantaesu pāsāṇā honti. Tāya saññāya kammaṭṭhānaṃ manasikarontāva gacchanti. Sace kassaci gamane kilesa uppajjati, tattheva naṃ niggaṇhāti. Tathā asakkonto tiṭṭhati. Athassa pacchato āgacchantopi tiṭṭhati. So “ayaṃ bhikkhu tuyhaṃ uppannavitakkaṃ jānāti, ananucchavikaṃ te etan”ti attānaṃ paṭicodetvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā tattheva ariyabhūmiṃ okkamati. Tathā asakkonto nisīdati. Athassa pacchato āgacchantopi nisīdatīti soyeva nayo. Ariyabhūmiṃ okkamituṃ asakkontopi taṃ kilesaṃ vikkhambhetvā kammaṭṭhānaṃ manasikarontova gacchati. Na kammaṭṭhānavippayuttaṃ cittaṃ pādaṃ uddharati. Uddharati ce, paṭinivattetvā purimapadesaṃyeva eti Ālindakavāsī Mahāphussadevatthero viya.

So kira ekūnavāsativassāni gatapaccāgatikavattaṃ² pūrento eva vihāsi. Manussāpi sudāṃ antarāmagge kasantā ca vapantā ca maddantā ca kammāni ca karontā therāṃ tathāgacchantāṃ disvā “ayaṃ thero punappunaṃ nivattitvā gacchati. Kiṃ nu kho maggamūlho udāhu kiñci pamuṭṭho”ti samullapanti. So taṃ anādiyitvā kammaṭṭhānayuttacitteneva samaṇadhammaṃ karonto vāsativassabbhantare arahattaṃ pāpuṇi. Arahattappattadivaseyevassa caṅkamanakoṭiyaṃ adhivattā devatā aṅgulīhi dīpaṃ ujjāletvā aṭṭhāsi. Cattāropi mahārājāno Sakko ca Devānamindo brahmā ca Sahampati upaṭṭhānaṃ agamaṃsu. Tañca obhāsaṃ disvā Vanavāsīmahātissatthero taṃ dutiyadivase pucchi “rattibhāge āyasmato santike obhāso ahosi, kiṃ so obhāso”ti. Thero vikkhepaṃ karonto “okāso nāma dīpobhāsoṃ hoti maṇi-obhāsoṃ”ti evamādimāha.

1. Panattha (Sī)

2. Gatapaccāgatavattaṃ (Ka)

Tato paṭicchādettha tumheti nibaddho āmāti paṭijānitvā ārocesi
kālavallimaṇḍapavāsī Mahānāgatthero viya ca.

Sopi kira gatapaccāgatikavattaṃ pūrento paṭhamam tāva Bhagavato
mahāpadhānam pūjessāmīti satta vassāni ṭhānacaṅkamanameva adhiṭṭhāsi.
Puna soḷasa vassāni gatapaccāgatikavattaṃ pūretvā arahattaṃ pāpuṇi. So
kammaṭṭhānayutteneva cittena pādam uddharanto viyuttana uddhate
paṭinivattanto gāmassa samīpaṃ gantvā “gāvī nu pabbajito nū”ti
āsaṅkanīyapadese ṭhatvā cīvaraṃ pārupitvā kacchakantarato udakena pattaṃ
dhovitvā udakaḡaṇḍūsaṃ karoti. Kiṃ kārāṇā, mā me bhikkhaṃ dātuṃ
vandituṃ vā āgate manusse dīghāyukā hothāti vacanamattenāpi
kammaṭṭhānavikkhepo ahoṣīti. Ajja bhante katimīti divasaṃ vā
bhikkhugaṇaṇam vā pañhe vā pucchito pana udakaṃ gilitvā ārocesi. Sace
divasādīpucchakā na honti, nikkhamanavelāya gāmadvāre niṭṭhubhitvāva
yāti Kalambatitthavīhāre vassūpagatapaññāsabhikkhū viya.

Te kira āsālhipuṇṇamāyaṃ katikavattaṃ akaṃsu “arahattaṃ appatvā
aññamaññaṃ na ālapissāmā”ti. Gāmaṇca piṇḍāya pavisantā udakaḡaṇḍūsaṃ
katvā pavisimsu. Divasādisu pucchitesu vuttanayeneva paṭipajjimsu. Tattha
manussā niṭṭhubhanaṃ disvā jānimsu “ajjeko āgato, ajja dve”ti. Evaṇca
cintesuṃ “kiṃ nu kho ete amhehiyeva saddhiṃ na sallapanti, udāhu
aññamaññaṃpi, yadi aññamaññaṃ na sallapanti, addhā vivādaḡatā
bhavissanti, ettha ne aññamaññaṃ khamāpessāmā”ti. Sabbe vihāraṃ gantvā
paññāsāya bhikkhūsu dvepi bhikkhū ekokāse nāddasaṃsu. Tato yo tesu
cakkhumā puriso, so āha “na bho kalahakāraḡaṇam okāso īdiso hoti,
susammaṭṭhaṃ cetiyaṅgaṇam bodhiyaṅgaṇam, sunikkhittā sammajjaniyo,
sūpaṭṭhapitaṃ¹ pānīyaṃ paribhojaniyaṃ”ti. Te tatova nivattā, tepi bhikkhū
antotemāseyeva arahattaṃ patvā mahāpavāraṇāya visuddhipavāraṇam²
pavāresuṃ.

Evam Kālavallimaṇḍapavāsī Mahānāgatthero viya Kalambatitthavīhāre
vassūpagatabhikkhū viya ca kammaṭṭhānayutteneva cittena pādam
uddharanto

1. Sūpaṭṭhitaṃ (Sī)

2. Visuddhipavāraṇāya (Ka)

gāmasamīpaṃ patvā udakagaṇḍūsaṃ katvā vīthiyo sallakkhetvā yattha surāsoṇḍadhuttādayo kalahakārakā caṇḍahatthi-assādayo vā natthi, taṃ vītiṃ paṭipajjati. Tattha ca piṇḍāya caramāno na turitaturito viya javena gacchati. Na hi javena piṇḍapāṭiyadhutaṅgaṃ nāma kiñci atthi. Visamabhūmibhāgappattaṃ pana udakasakaṭaṃ viya niccalo hutvā gacchati. Anugharaṃ pavittṭho ca taṃ dātukāmaṃ vā adātukāmaṃ vā sallakkhetuṃ tadanurūpaṃ kālaṃ āgamento bhikkhaṃ gahetvā antogāme vā bahigāme vā vihārameva vā āgantvā yathāphāsuke patirūpe okāse nisīditvā kammaṭṭhānaṃ manasikaronto āhāre paṭikūlasaññaṃ upaṭṭhāpetvā akkhabbhañjanavaṇalepanaputtamaṃsūpamāvasena naṃ paccavekkhanto aṭṭhaṅgasamannāgataṃ āhāraṃ āhāreti, neva davāya na madāya na maṇḍanāya na vibhūsanāya. Bhuttāvī ca udakakiccaṃ katvā muhuttaṃ bhattakilamathaṃ paṭippassambhetvā yathā purebhattaṃ, evaṃ pacchābhattaṃ. Yathā purimayāmaṃ, evaṃ pacchimayāmaṇca kammaṭṭhānameva manasikaroti, ayaṃ vuccati **harati ca paccāharati cāti**.

Idaṃ pana haraṇapaccāharaṇasaṅkhātāṃ gatapaccāgatikavattaṃ pūrento yadi upanissayasampanno hoti. Paṭhamavaye eva arahattaṃ pāpuṇāti. No ce paṭhamavaye pāpuṇāti, atha majjhimavaye. No ce majjhimavaye pāpuṇāti, atha pacchimavaye. No ce pacchimavaye pāpuṇāti, atha maraṇasamaye. No ce maraṇasamaye pāpuṇāti, atha devaputto hutvā. No ce devaputto hutvā pāpuṇāti, anuppanne Buddhē nibbatta paccekabodhiṃ sacchikaroti. No ce paccekabodhiṃ sacchikaroti, atha Buddhānaṃ sammukhībhāve khippābhiñño vā hoti seyyathāpi thero Bāhiyo Dārucīriyo, mahāpañño vā seyyathāpi thero Sāriputto, mahiddhiko vā seyyathāpi thero Mahāmoggallāno, dhutaṅgadhara vā seyyathāpi thero Mahākassapo, dibbacakkhuko vā seyyathāpi thero Anuruddho, vinayadhara vā seyyathāpi thero Upāli, dhammakathiko vā seyyathāpi thero Puṇṇo Mantāṇiputto, āraññiko vā seyyathāpi thero Revato, bahussuto vā seyyathāpi thero Ānando, sikkhākāmo vā seyyathāpi thero Rāhulo Buddhaputtoti. Iti imasmiṃ catukke yvāyaṃ harati ca paccāharati ca, tassa **gocarasampajaññaṃ** sikhāpattaṃ hoti.

Abhikkamādīsu pana asammuyhanam **asammohasampajaññaṃ**. Tam evam veditabban—idha bhikkhu abhikkamanto vā paṭikkamanto vā yathā andhaputhujjanā abhikkamādīsu “attā abhikkamati, attanā abhikkamo nibbattito”ti vā “aham abhikkamāmi, mayā abhikkamo nibbattito”ti vā sammuyhanti. Tathā asammuyhanto “abhikkamāmi”ti citte uppajjamāne teneva cittaena saddhim cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattim janayamānā uppajjati, iti cittakiriyavāyodhātuvipphārasena ayaṃ kāyasammato aṭṭhisanghāto abhikkamati, tassevaṃ abhikkamato ekekapāduddharaṇe pathavīdhātu āpodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo, tathā atiharaṇavītiaraṇesu. Vossajjane tejovāyodhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo. Tathā sannikkhepanasannirumbhanesu¹. Tattha uddharaṇe pavattā rūpārūpadhammā atiharaṇam na pāpuṇanti. Tathā atiharaṇe pavattā vītiaraṇam, vītiaraṇe pavattā vossajjanam, vossajjane pavattā sannikkhepanam, sannikkhepane pavattā sannirumbhanam² na pāpuṇanti. Tattha tattheva pabbam pabbam sandhi sandhi odhi odhi³ hutvā tattakapāle pakkhittatilāni viya paṭapaṭāyanta⁴ bhijjanti. Tattha ko eko abhikkamati, kassa vā ekassa abhikkamanam. Paramatthato hi dhātūnamyeva gamanam, dhātūnam ṭhānam, dhātūnam nisajjanam, dhātūnam sayanam, tasmim tasmiñhi koṭṭhāse saddhim rūpena—

Aññaṃ uppajjate cittaṃ, aññaṃ cittaṃ nirujjhati.

Avīcimanusambandho, nadīsotova vattatīti.

Evam abhikkamādīsu asammuyhanam **asammohasampajaññaṃ** nāmāti.

Niṭṭhito abhikkante paṭikkante sampajānakārī hotīti padassa attho.

Ālokite vilokiteti ettha pana **ālokitaṃ** nāma purato pekkhanam.

Vilokitaṃ nāma anudisāpekkhanam. Aññānīpi heṭṭhā upari pacchato pekkhanavasena olokita-ullokitaṭāpalokitāni

1. ...sannirujjhanesu (Ka)

2. Sannirujjhanam (Ka)

3. Pabbapabbam sandhisandhim odhi-odhim (Sī)

4. Taṭataṭāyanta (bahūsu)

nāma honti, tāni idha na gahitāni. Sāruppavasena pana imāneva dve gahitāni, iminā vā mukhena sabbānipi tāni gahitānevāti.

Tattha “ālokessāmī”ti citte uppanne cittavaseneva anoloketvā atthapariggahaṇaṃ sātthakasampajaññaṃ. Taṃ āyasmantaṃ Nandaṃ kāyasakkhim katvā veditabbaṃ. Vuttañhetuṃ Bhagavatā “sace bhikkhave Nandassa puratthimā disā āloketabbā hoti, sabbaṃ cetasā samannāharitvā Nando puratthimaṃ disaṃ āloketi, evaṃ me puratthimaṃ disaṃ ālokayato na abhiijhādomanassa pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyunti iti so tattha sampajāno hoti, sace bhikkhave Nandassa pacchimā disā, uttarā disā, dakkhiṇā disā, uddhaṃ, adho, anudisā āloketabbā hoti, sabbaṃ cetaso samannāharitvā Nando anudisaṃ āloketi. Evaṃ me anudisaṃ ālokayato -pa-sampajāno hoti”ti¹.

Api ca idhāpi pubbe vuttacetiyadassanādivaseneva sātthakatā ca sappāyatā ca veditabbā. Kammatthānassa pana avijahanameva gocarasampajaññaṃ. Tasmā khandhadhātu-āyatanakammattthānikehi attano kammatthānavaseneva, kaṣiṇādikammattthānikehi vā pana kammatthānasīseneva ālokanavilokanaṃ katabbaṃ. Abbhantare attā nāma āloketā vā viloketā vā natthi, ālokessāmīti pana citte uppajjamāne teneva cittaena saddhim cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattiṃ janayamānā uppajjati. Iti cittakiriyavāyodhātuvipphāravaseneva heṭṭhimaṃ akkhidalaṃ adho sīdati, uparimaṃ uddhaṃ laṅgheti, koci yantakena vivaranto nāma natthi, tato cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccaṃ sādheṇtaṃ uppajjatīti. Evaṃ sampajānanaṃ panettha **asammohasampajaññaṃ** nāma.

Api ca mūlapariññā-āgantukatāvakālikabhāvavasena pettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ. Mūlapariññāvasena tāva—

Bhavaṅgāvajjanaṃ ceva, dassanaṃ sampañcchanaṃ.
Santīraṇaṃ voṭṭhabbanaṃ, javanaṃ bhavati sattamaṃ.

Tattha bhavaṅgaṃ upapattibhavassa āṅgakiccaṃ sādhayamānaṃ pavattati, taṃ āvaṭṭetvā kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhayamānā, tannirodhā

1. Aṃ 3. 14 piṭṭhe.

cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccaṃ sādhayamānaṃ, tannirodhā vipākamanodhātu sampañicchanakiccaṃ sādhayamānā, tannirodhā vipākamanoviññāṇadhātu santīraṇakiccaṃ sādhayamānā, tannirodhā kiriyaṃmanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanakiccaṃ sādhayamānā, tannirodhā sattakkhattuṃ javanaṃ javati. Tattha paṭhamajavanepi “ayaṃ itthī, ayaṃ puriso”ti rajjanadussanamuyhanavasena ālokitavilokitaṃ na hoti. Dutiyajavanepi -pa-. Sattamajavanepi. Etesu pana yuddhamaṇḍale yodhesu viya heṭṭhupariyavasena bhijjivā patitesu “ayaṃ itthī, ayaṃ puriso”ti rajjanādivasena ālokitavilokitaṃ hoti. Evaṃ bhāvettha mūlapariññāvasena asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Cakkhudvāre pana rūpe āpāthagate bhavaṅgacalanato uddhaṃ sakakiccaṃ nipphādanavasena āvajjanādīsu uppajjitvā niruddhesu avasāne javanaṃ uppajjati. Taṃ pubbe uppannaṃ āvajjanādīnaṃ gehabhūte cakkhudvāre āgantukapuriso viya hoti. Tassa yathā paragehe kiñci yācituṃ pavittassa āgantukapurisassa gehasāmikesu tuṇhīmāsinesu āṇākaraṇaṃ na yuttaṃ. Evaṃ āvajjanādīnaṃ gehabhūte cakkhudvāre āvajjanādīsopi arajjantesu adussantesu amuyhantesu ca rajjanadussanamuyhanaṃ ayuttanti evaṃ āgantukabhāvavasena asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Yāni pana tāni cakkhudvāre voṭṭhabbanapariyosānāni cittāni uppajjanti, tāni saddhiṃ sampayuttadhammehi tattha tattheva bhijjanti, aññaṃaññaṃ na passantīti ittarāni¹ tāvakālikāni honti. Tattha yathā ekasmiṃ ghare sabbesu mānusakesu matesu avasesassa ekassa taṅkhaṇaṇṇeva maraṇadhammassa na yuttā naccagītādīsū abhirati nāma, evameva ekadvāre sasampayuttesu āvajjanādīsū tattha tattheva matesu avasesassa taṅkhaṇeyeva maraṇadhammassa javanassāpi rajjanadussanamuyhanavasena abhirati nāma na yuttāti evaṃ tāvakālikabhāvavasena asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Api ca khandhāyatanadhātupaccayapaccavekkhaṇavasena petaṃ veditabbaṃ. Ettha hi cakkhu ceva rūpaṇca rūpakkhandho, dassanaṃ viññāṇakkhandho, taṃsāmpayuttā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, phassādikā saṅkhārakkhandho.

Evametesam pañcannam khandhānam samavāye ālokanavilokanam paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi. Tathā cakkhu cakkhāyatanam, rūpam rūpāyatanam, dassanam manāyatanam, vedanādayo sampayuttadhammo dhammāyatanam. Evametesam catunnam āyatanānam samavāye ālokanavilokanam paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi. Tathā cakkhu cakkhudhātu, rūpam rūpadhātu, dassanam cakkhuviññādhātu, taṁsampayuttā vedanādayo dhammadhātu. Evametāsam catunnam dhātūnam samavāye ālokanavilokanam paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi. Tathā cakkhu nissayapaccayo, rūpam ārammaṇapaccayo, āvajjanam anantarasamanantarūpanissayanatthivigatapaccayo, āloko upanissayapaccayo, vedanādayo sahaajātapaccayo. Evametesam paccayānam samavāye ālokanavilokanam paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketīti evamettha khandhāyatanadhātupaccayapaccavekkhaṇavasenapi asammohasampajaññam veditabham.

Samiñjite pasāriteti pabbānam samiñjanapasāraṇe. Tattha cittavaseneva samiñjanapasāraṇam akatvā hatthapādānam samiñjanapasāraṇapaccayā atthānattham pariggahetvā atthapariggahaṇam sātthakasampajaññam. Tattha hatthapāde aticiram samiñjetvā pasāretvā eva vā t̥hitassa khaṇe khaṇe vedanā uppajjanti, cittaṁ ekaggaṁ na labhati, kammaṭṭhānam paripatati, visesam nādhigacchati. Kāle samiñjentassa kāle pasārentassa pana tā vedanā na uppajjanti, cittaṁ ekaggaṁ hoti, kammaṭṭhānam phātiṁ gacchati, visesamadhigacchatīti evaṁ atthānatthapariggahaṇam veditabham.

Atthe pana satipi sappāyāsappāyam pariggaṇhitvā sappāyapariggahaṇam sappāyasampajaññam. Tatrāyam nayo— mahācetiyaṅgaṇe kira daharabhikkhū sajjhāyam gaṇhanti. Tesam piṭṭhipasse daharabhikkhuniyo dhammam suṇanti. Tatreko daharo hattham pasārento kāyasamsaggaṁ patvā teneva kāraṇena gihi jāto. Aparopi bhikkhu pādam pasārento aggimhi pasāresi, atṭhim āhacca pādo jhāyi. Aparo vammike pasāresi, so āsīvisena daṭṭho. Aparo cīvarakuṭidaṇḍake pasāresi, taṁ

maṇisappo daṁsi. Tasmā evarūpe asappāye apasāretvā sappāye pasāretabbaṃ. Idamettha sappāyasampajaññaṃ.

Gocarasampajaññaṃ pana Mahātheravatthunā dīpetabbaṃ—mahāthero kira divāṭṭhāne nisinno antevāsikehi saddhiṃ kathayamāno sahasā hatthaṃ samiṇjetvā puna yathāṭṭhāne ṭhapetvā saṇikaṃ samiṇjesi. Taṃ antevāsikā pucchimāsu “kasmā bhante sahasā hatthaṃ samiṇjetvā puna yathāṭṭhāne ṭhapetvā saṇikaṃ samiṇjayitthā”ti. Yato paṭṭhāyāhaṃ āvuso kammaṭṭhānaṃ manasikātuṃ āraddho, na me kammaṭṭhānaṃ muñcitvā hattho samiṇjitapubbo, idāni pana tumhehi saddhiṃ kathayamānena kammaṭṭhānaṃ muñcitvā samiṇjito, tasmā puna yathāṭṭhāne ṭhapetvā samiṇjesinti. Sādhū bhante bhikkhunā nāma evarūpena bhavitabbanti. Evametthāpi kammaṭṭhānāvijahanameva gocarasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci samiṇjento vā pasārento vā natthi. Vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphārena pana suttākaḍḍhanavasena dāruyantassa hatthapādalaṇaṃ viya samiṇjanapasāraṇaṃ hotīti evaṃ pariṇānaṃ panettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Saṅghāṭipattacīvaradhāraṇeti ettha saṅghāṭicīvarānaṃ nivāsanapārūpanavasena pattassa bhikkhāpaṭiggahaṇādivasena paribhogo dhāraṇaṃ nāma. Tattha saṅghāṭicīvaradhāraṇe tāva nivāsetvā pārūpitvā ca piṇḍāya carato āmisalābho “sītassa paṭighātāyā”ti-ādinā nayena Bhagavatā vuttappakāroyeva ca attho attho nāma. Tassa vasena sātthakasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Uḥhapakatikassa pana dubbalassa ca cīvaraṃ sukhumaṃ sappāyaṃ. Sītālukassa ghaṇaṃ dupaṭṭaṃ. Viparītaṃ asappāyaṃ. Yassa kassaci jīṇṇaṃ asappāyameva. Aggaḷādidāne hissa taṃ palibodhakaraṃ hoti. Tathā paṭṭuṇṇadukūlādibhedāṃ lobhanīyacīvaraṃ. Tādisañhi araṇṇe ekakassa nivāsantarāyakaraṃ jīvitantarāyakaraṃ vāpi hoti. Nippariyāyena pana yaṃ nimittakammādimicchājīvavasena uppannaṃ, yaṃ cassa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, taṃ asappāyaṃ. Viparītaṃ

sappāyaṃ. Tassa vasenettha sappāyasampajaññaṃ,
kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca gocarasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci cīvaraṃ pārupanto natthi.
Vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphārenea pana cīvarapārupanaṃ hoti.
Tattha cīvarampi acetanaṃ, kāyopi acetano. Cīvaraṃ na jānāti “mayā kāyo
pāruto”ti. Kāyopi na jānāti “ahaṃ cīvarena pāruto”ti, dhātuyova
dhātusamūhaṃ paṭicchādenti paṭapilotikāya potthakarūpapaṭicchādane viya.
Tasmā neva sundaraṃ cīvaraṃ labhivā somanassaṃ kātappaṃ, na
asundaraṃ labhivā domanassaṃ. Nāgavammikacetiyarukkhādīsu¹ hi keci
mālāgandhadhūmavattadhīhi sakkāraṃ karonti, keci
gūthamuttakaddamaṇḍasatthappahārādīhi asakkāraṃ, na te
nāgavammikarukkhādayo somanassaṃ vā domanassaṃ vā karonti. Evameva
neva sundaraṃ cīvaraṃ labhivā somanassaṃ kātappaṃ. Na asundaraṃ
labhivā domanassanti evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasena panettha
asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Pattadhāraṇepi pattaṃ sahasāva aggahetvā imaṃ gahetvā piṇḍāya
caramāno bhikkhaṃ labhissāmīti evaṃ pattaggahaṇapaccayā paṭilabhitabba-
atthavasena sātthakasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Kisadubbalaśārīrassa pana garu patto asappāyo. Yassa kassaci
catupañcagaṇṭhikāhato dubbisodhanīyo asappāyova. Duddhotapatto hi na
vaṭṭati, taṃ dhovantasseva cassa palibodho hoti. Mañivaṇṇapatto pana
lobhanīyo cīvare vuttanayeneva asappāyo. Nimittakammādivasena laddho
pana yaṃ cassa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā
dhammā parihāyanti, ayaṃ ekanta-asappāyova. Viparīto sappāyo. Tassa
vasenettha sappāyasampajaññaṃ, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca
gocarasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci pattaṃ gaṇhanto natthi.
Vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphārenea pana pattaggahaṇaṃ nāma
hoti. Tattha pattopi acetano, hatthāpi acetanā. Patto na jānāti “ahaṃ hattheti
gahito”ti. Hatthāpi na jānanti “patto amhehi gahito”ti.

1. Nāgavammikacetiyarukkhādīsu (Syā)

Dhātuyova dhātusamūhaṃ gaṇhanti saṇḍāsena aggivaṇṇapattaggahaṇe viyāti evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Api ca yathā chinnaḥatthapāde vaṇamukhehi paggharitaḥpubbalohitakimikule nīlamakkhikasamparikiṇṇe anāthasālāyaṃ nīpanne anāthamanusse disvā dayālukā purisā tesaṃ vaṇapaṭṭaḥakāṇi ceva kapālādīhi ca bhesajjāni upanāmenti. Tattha ḥakāṇipi kesañci saṇhāni, kesañci thūlāni pāpuṇanti. Bhesajjakapālakāṇipi kesañci susaṇṭhānāni, kesañci dussaṇṭhānāni pāpuṇanti, na te tattha sumanā vā dummanā vā honti. Vaṇapaṭṭicchādanamatteneva hi ḥakena bhesajjapaṭṭiggaḥaṇamatteneva ca kapālakena tesaṃ attho, evameva yo bhikkhu vaṇaḥakāṇi viya cīvaram, bhesajjakapālakāṇi viya pattam, kapāle bhesajjamiva ca patte laddham bhikkham sallakkheti. Ayaṃ saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe asammohasampajaññaṇa uttamasampajānakārīti veditabbo.

Asitādīsu **asiteti** piṇḍapātabhojane. **Pītetī** yāgu-ādipāne. **Khāyitetī** piṭṭhakhajjakādikhādane. **Sāyitetī** madhuphāṇitādisāyane. Tattha “neva davāyā”ti-ādinā nayena vutto aṭṭhavidhopi attho attho nāma. Tassa vasena sātthakasampajaññaṃ veditabbaṃ. Lūkhapaṇītatittamadhurādīsu pana yena bhojanena yassa aphāsu hoti, taṃ tassa asappāyaṃ. Yaṃ pana nimittakammādivasena paṭiladdham, yaṃ cassa bhuñjato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusala dhammā parihāyanti, taṃ ekanta-asappāyameva. Viparītaṃ sappāyaṃ. Tassa vasenettha sappāyasampajaññaṃ, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca gocarasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci bhuñjako natthi, vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphāravaseneva pana pattapaṭṭiggaḥaṇaṃ nāma hoti. Cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva hatthassa patte otāraṇaṃ nāma hoti. Cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva ālopakaraṇaṃ ālopa-uddharaṇaṃ mukhavivaraṇaṃ ca hoti. Na koci kuñcikāya yantakena ca hanukaṭṭhīni vivarati, cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva ālopassa mukhe ṭhapanam, uparidantānaṃ musalakiccasādhanaṃ, heṭṭhādantānaṃ udukkhalakiccasādhanaṃ, jivhāya hatthakiccasādhanaṃ ca hoti.

Iti taṃ tattha aggajivhāya tanukakheḷo mūlajivhāya bahalakheḷo makkheti. Taṃ heṭṭhādanta-udukkhale jivhāhatthaparivattitaṃ kheḷa-udakatemitaraṃ uparidantamusalasañcuṇṇitaṃ koci kaṭacchunā vā dabbiyā vā antopavesento nāma natthi, vāyodhātuyāva pavisati. Pavittṭhaṃ pavittṭhaṃ koci palālasantharaṃ katvā dhārento nāma natthi, vāyodhātuvaseneva tiṭṭhati. Thitaṃ thitaṃ koci uddhanaṃ katvā aggim jāletvā pacanto nāma natthi, tejodhātuyāva paccati¹. Pakkaṃ pakkaṃ koci daḍḍena vā yaṭṭhiyā vā bahi nīhārako nāma natthi, vāyodhātuyeva nīharati.

Iti vāyodhātu atiharati ca vītiharati ca dhāreti ca parivatteti ca sañcuṇṇeti ca visoseti ca nīharati ca. Pathavīdhātu dhāreti ca parivatteti ca sañcuṇṇeti ca visoseti ca. Āpodhātu sineheti ca allattaṃ ca anupāleti. Tejodhātu antopavittṭhaṃ paripāceti. Ākāsadhātu añjaso hoti. Viññāṇadhātu tattha tattha sammāpayogamanvāya ābhujatīti² evaṃpavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Api ca gamanato pariyesanato paribhogato āsayato nidhānato aparipakkato paripakkato phalato nissandato sammakkhaṇatoti evaṃ dasavidhapaṭikūlabhāvapaccavekkhaṇatopettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ. Vitthārakathā panettha Visuddhimagge āhārapaṭikūlasaññāniddesato gahetabbā.

Uccārapassāvakkammeti uccārassa ca passāvassa ca karaṇe. Tattha pattakāle uccārapassāvaṃ akarontassa sakalasarīrato sedā muccanti, akkhīni bhamanti, cittaṃ na ekaggaṃ hoti, aññe ca rogā uppajjanti. Karontassa pana sabbaṃ taṃ na hotīti ayamettha attho. Tassa vasena sātthakasampajaññaṃ veditabbaṃ. Aṭṭhāne uccārapassāvaṃ karontassa pana āpatti hoti, ayaso vaḍḍhati, jīvitantarāyo hoti. Patirūpe ṭhāne karontassa sabbaṃ taṃ na hotīti idamettha sappāyaṃ. Tassa vasena sappāyasampajaññaṃ, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca gocarasampajaññaṃ veditabbaṃ.

1. Pacati (Ka)

2. Ābhujatīti (Sī)

Abbhantare attā nāma koci uccārapassāvaṃ karonto natthi. Cittakiriya-vāyodhātuvipphārenea pana uccārapassāvakkammaṃ hoti. Yathā pana pakke gaṇḍe gaṇḍabhedena pubbalohitaṃ akāmatāya nikkhamati, yathā ca atibharitā udakabhājanā udakaṃ akāmatāya nikkhamati, evaṃ pakkāsayamuttavattthiṣu sannicitā¹ uccārapassāvā vāyuegasamuppilīta akāmatāyapi nikkhamanti. So paṇāyaṃ evaṃ nikkhamanto uccārapassāvo neva tassa bhikkhuno attano hoti, na parassa. Kevalaṃ sarīranissandova hoti. Yathā kiṃ? Yathā udakatumbato² purāṇa-udakaṃ chaḍḍentassa neva taṃ attano hoti, na paresaṃ. Kevalaṃ paṭijagganamattameva hoti. Evaṃpavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Gatādīsu **gateti** gamane. **Ṭhiteti** ṭhāne. **Nisinneti** nisajjāya. **Sutteti** sayane. **Jāgariteti** jāgaraṇe. **Bhāsiteti** kathane. **Tuṇhībhāveti** akathane. “Gacchanto vā gacchāmīti pajānāti, ṭhito vā ṭhitomhīti pajānāti, nisinno vā nisinnomhīti pajānāti, sayāno vā sayānomhīti pajānāti”ti imasmiñhi ṭhāne addhāna-iriyāpathā kathitā. “Abhikkante paṭikkante ālokite vilokite samiñjite pasārite”ti imasmiṃ majjhima. “Gate ṭhite nisinne sutte jāgarite”ti idha pana khuddakacūṇṇika-iriyāpathā kathitā. Tasmā etesupi vuttanayenepa sampajānakāritā veditabbā.

Tipiṭakamahāsīvadthero paṇāha—yo ciraṃ gantvā vā caṅkamitvā vā aparabhāge ṭhito iti paṭisaṅcikkhati “caṅkamanakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā”ti, ayaṃ **gate sampajānakārī** nāma. Yo sajjhāyaṃ vā karonto pañhaṃ vā vissajjento kammaṭṭhānaṃ vā manasikaronto ciraṃ ṭhatvā aparabhāge nisinno iti paṭisaṅcikkhati “ṭhitakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā”ti, ayaṃ **ṭhite sampajānakārī** nāma. Yo sajjhāyādikaraṇavaseneva ciraṃ nisīditvā aparabhāge nipanno iti paṭisaṅcikkhati “nisinnakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā”ti, ayaṃ **nisinne sampajānakārī** nāma. Yo pana nipannako sajjhāyaṃ vā karonto kammaṭṭhānaṃ vā manasikaronto niddaṃ okkamitvā aparabhāge

1. Sannissitā (Syā)

2. Udakakumbhato (Syā)

vuṭṭhāya iti paṭisañcikkhati “sayanakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā”ti, ayaṃ **sutte jāgarite ca sampajānakārī** nāma.

Kiriyamayacittānañhi appavattaṃ suttaṃ nāma, pavattaṃ jāgaritaṃ nāmāti. Yo pana bhāsamāno “ayaṃ saddo nāma oṭṭhe ca paṭicca dante ca jivhañca tāluṃ ca paṭicca cittassa ca tadanurūpaṃ payogaṃ paṭicca jāyati”ti sato sampajāno bhāsati, ciraṃ vā pana kālaṃ sajjhāyaṃ vā katvā dhammaṃ vā kathetvā kammaṭṭhānaṃ vā parivattetvā pañhaṃ vā vissajjetvā aparabhāge tuṇhībhūto iti paṭisañcikkhati “bhāsita-kāle uppannā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā”ti, ayaṃ **bhāsite sampajānakārī** nāma. Yo tuṇhībhūto ciraṃ dhammaṃ vā kammaṭṭhānaṃ vā manasikatvā aparabhāge iti paṭisañcikkhati “tuṇhībhūta-kāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā, upādārūpapavattiyā sati **bhāsati** nāma, asati **tuṇhī bhavati** nāmā”ti, ayaṃ **tuṇhībhave sampajānakārī** nāmāti.

Tayidaṃ Mahāsīvattherena vuttaṃ asammohadhuraṃ imasmim Satipaṭṭhānasutte adhippetam. Sāmaññaphale pana sabbampi catubbidham sampajaññaṃ labbhati. Tasmā visesato ettha asammohasampajaññasseva vasena sampajānakārītā veditabbā. Sampajānakārī sampajānakārīti ca sabbapadesu satisampayuttasseva sampajaññassa vasenatto veditabbo. Vibhaṅgappakaraṇe pana “sato sampajāno abhikkamati, sato sampajāno paṭikkamati”ti¹ evaṃ etāni padāni vibhattāneva.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ catusampajaññapariggahaṇena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati. Idha **samudayavayadhammānupassī**ti-ādīsu rūpakkhandhasseva samudayo ca vayo ca nīharitabbo. Sesam vuttasadisameva.

Idha catusampajaññapariggāhikā sati dukkhasaccaṃ, tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, vuttappakāro ariyamaggo maggasaccaṃ. Evaṃ catusaccavasena ussakitvā nibbutiṃ pāpuṇātīti

1. Abhi 2. 259 Jhānavibhaṅge.

idamekassa catusampajaññapariggāhakassa bhikkhuno vasena yāva arahattā niyyānamukhanti.

Catusampajaññapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭikūlamanasikārapabbavaṇṇanā

110. Evaṃ catusampajaññavasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni paṭikūlamanasikāravasena vibhajitum **puna caparanti**-ādimāha. Tattha **imameva kāyanti**-ādīsu yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ sabbākārena vitthārato Visuddhimagge kāyagatāsaticammaṭṭhāne vuttaṃ. **Ubhatomukhā**ti heṭṭhā ca upari cāti dvīhi mukhehi yuttā. **Nānāvihitassā**ti nānāvidhassa.

Idaṃ panettha opammasaṃsandanaṃ—ubhatomukhā putolī¹ viya hi cātumahābhūtika kāyo, tattha missetvā pakkhittanānāvidhadhaññaṃ viya kesādayo dvattiṃsākārā, cakkhumā puriso viya yogāvacaro, tassa taṃ putolīm muñcitvā paccavekkhato nānāvidhadhaññassa pākāṭakālo viya yogino dvattiṃsākārassa vibhūtākāro² veditabbo.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ kesādipariggahaṇena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati, ito paraṃ vuttanayameva. Kevalaṃ hi idha dvattiṃsākārapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesāṃ purimasadisamevāti.

Paṭikūlamanasikārapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā

111. Evaṃ paṭikūlamanasikāravasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni dhātumanasikāravasena vibhajitum **puna caparanti**-ādimāha. Tatrāyaṃ

1. Mūtoḷi (Sī, Syā)

2. Vibhūtākālo (Ka)

opammasaṃsandanaena saddhiṃ atthavaṇṇanā—yathā koci goghātakō vā tasseva vā bhattavetanabhato antevāsiko gāviṃ vadhitvā vinivijjhivā catasso disā gatānaṃ mahāpathānaṃ vemajjhaṭṭhānasaṅkhāte catumahāpathe koṭṭhāsaṃ koṭṭhāsaṃ katvā nisinno assa, evameva bhikkhu catunnaṃ iriyāpathānaṃ yena kenaci ākārena ṭhitattā yathāṭhitaṃ, yathāṭhitattā ca yathāpaṇihitaṃ kāyaṃ “atthi imasmiṃ kāye pathavīdhātu -pa- vāyodhātū”ti evaṃ paccavekkhati.

Kim vuttaṃ hoti—yathā goghātakassa gāviṃ posentassāpi āghātanaṃ āharantassāpi āharitvā tattha bandhitvā ṭhapentassāpi vadhentassāpi vadhitaṃ mataṃ passantassāpi tāvadeva gāvīti saññā na antaradhāyati, yāva naṃ padāletvā bīlaso na vibhajati. Vibhajtvā nisinnassa pana gāvīti saññā antaradhāyati, maṃsasaññā pavattati, nāssa evaṃ hoti “ahaṃ gāviṃ vikkiṇāmi, ime gāviṃ haranti”ti. Atha khvassa “ahaṃ maṃsaṃ vikkiṇāmi, ime maṃsaṃ haranti”ccheva hoti, evameva imassāpi bhikkhuno pubbe bālaputhujjanakāle gihibhūtassāpi pabbajitassāpi tāvadeva sattoti vā puggaloti vā saññā na antaradhāyati, yāva imameva kāyaṃ yathāṭhitaṃ yathāpaṇihitaṃ ghanavinibbhogaṃ katvā dhātuso na paccavekkhati. Dhātuso paccavekkhato panassa sattasaññā antaradhāyati, dhātuvaseneva cittaṃ santiṭṭhati. Tenāha Bhagavā “imameva kāyaṃ yathāṭhitaṃ yathāpaṇihitaṃ dhātuso paccavekkhati, atthi imasmiṃ kāye pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātūti. Seyyathāpi bhikkhave dakkho goghātakō vā -pa- vāyodhātū”ti.

Goghātakō viya hi yogī, gāvīti saññā viya sattasaññā, catumahāpatho viya catu-iriyāpatho, bīlaso vibhajtvā nisinnabhāvo¹ viya dhātuso paccavekkhaṇanti ayamettha Pāḷivaṇṇanā, kammaṭṭhānakathā pana Visuddhimagge vitthāritā.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ catudhātupariggahaṇena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye

1. Nisinnagoghātakō (Syā)

kāyānupassī viharati. Ito param vuttanayameva. Kevalañhi idha catudhātupariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesam purimasadisamevāti.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Navasivathikapabbavaṇṇanā

112. Evaṃ dhātumanasikāravasena kāyānupassanaṃ vibhajtvā idāni navahi sivathikapabbehi vibhajitum **puna caparanti**-ādimāha. Tattha **seyyathāpi passeyyāti** yathā passeyya. **Sarīranti** matasarīraṃ. **Sivathikāya chaḍḍitanti** susāne apaviddhaṃ. Ekāhaṃ matassa assāti **ekāhamataṃ**. Dvīhaṃ matassa assāti **dvīhamataṃ**. Tīhaṃ matassa assāti **tīhamataṃ**. Bhastā viya vāyunā uddhaṃ jīvitapariyādānā yathānukkamaṃ samuggatena sūnabhāvena uddhumātattā **uddhumātakaṃ**. Vinīlaṃ vuccati viparibhinnavaṇṇaṃ. Vinīlameva **vinīlakaṃ**. Paṭikūlattā vā kucchitaṃ vinīlanti **vinīlakaṃ**. Maṃsussadaṭṭhānesu rattavaṇṇassa pubbasannicayaṭṭhānesu setavaṇṇassa yebhuyyena ca nīlavaṇṇassa nīlaṭṭhānesu nīlasāṭakapārutasseva chavasārīrassetaṃ adhivacanaṃ. Paribhinnatṭhānehi navahi vā vaṇamukhehi visandamānaṃ pubbaṃ vipubbaṃ. Vipubbameva **vipubbakaṃ**, paṭikūlattā vā kucchitaṃ vipubbanti **vipubbakaṃ**. Vipubbakaṃ jātaṃ tathābhāvaṃ gatanti **vipubbakajātaṃ**.

So imameva kāyanti so bhikkhu imaṃ attano kāyaṃ tena kāyena saddhiṃ ñāṇena upasaṃharati upaneti. Kathaṃ? Ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃanātītoti. Idaṃ vuttaṃ hoti—āyu, usmā, viññāṇanti imesaṃ tiṇṇaṃ dhammānaṃ atthitāya ayaṃ kāyo ṭhānagamanādikhamo hoti, imesaṃ pana vigamā ayampi evaṃdhammo evaṃpūtikasabhāvoyeva, **evaṃbhāvī** evaṃuddhumātādibhedo bhavissati, **evaṃanātīto** evaṃuddhumātādibhāvaṃ anātikkantoti.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ uddhumātādipariggahaṇena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati.

Khajjamānanti udarādīsu nisīditvā udaramaṃsa-oṭṭhamāṃsa-akkhikūṭādinī luñcitvā luñcitvā khādiyamānaṃ. **Samaṃsalohitanti** sesāvasesamaṃsalohitayuttaṃ. **Nimaṃsalohitamakkhanti** maṃse khīṇepi lohitaṃ na sussati, taṃ sandhāya vuttaṃ “nimaṃsalohitamakkhitaṃ”ti. **Aññenāti** aññena disābhāgena. **Hatthaṭṭhikanti** catusaṭṭhibhedampi hatthaṭṭhikaṃ pāṭi-ekkaṃ vippakiṇṇaṃ. **Pādaṭṭhikādisupi** eseva nayo. **Terovassikānī**ti atikkantasamvaccharāni. **Pūtīnī**ti abbhokāse ṭhitāni vātātapavutṭhisamphassena terovassikāneva pūtīni honti. Antobhūmigatāni pana cirataraṃ tiṭṭhanti. **Cuṇṇakajātānī**ti cuṇṇaṃ cuṇṇaṃ hutvā vippakiṇṇāni. Sabbattha so imamevāti vuttanayena khajjamānādīnaṃ vasena yojanā kātabbā.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ khajjamānādipariggahaṇena yāva cuṇṇakabhāvā attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati.

Idha pana ṭhatvā navasivathikā samodhānetabbā. “Ekāhamataṃ vā”ti-ādinā nayena vuttā sabbāpi ekā, “kākehi vā khajjamānaṃ”ti-ādikā ekā, “aṭṭhikasāṅkhalikaṃ samaṃsalohitaṃ nhārusambandhan”ti ekā, “nimaṃsalohitamakkhitaṃ nhārusambandhan”ti ekā, “apagatamaṃsalohitamnhārusambandhan”ti ekā, “aṭṭhikāni apagatasambandhānī”ti-ādikā ekā, “aṭṭhikāni setāni saṅkhavaṇṇapaṭibhāgānī”ti ekā, “puñjakitāni terovassikānī”ti ekā, “pūtīni cuṇṇakajātānī”ti ekā.

Evaṃ kho bhikkhaviti idaṃ navasivathikā dassetvā kāyānupassanaṃ niṭṭhapento āha. Tattha navasivathikapariggāhikā sati dukkhasaccaṃ, tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, dukkhaparijānanaṃ samudayapajahanaṃ nirodhārammaṇaṃ ariyamaggaṃ maggasaccaṃ. Evaṃ catusaccavaseneva ussakitvā nibbutiṃ pāpuṇātīti idaṃ navasivathikapariggāhakānaṃ bhikkhūnaṃ yāva arahattā niyyānamukhanti.

Navasivathikapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ettāvatā ca ānāpānapabbaṃ iriyāpathapabbaṃ catusampajaññapabbaṃ paṭikūlamanaṣikārapabbaṃ dhātumanasikārapabbaṃ navasivathikapabbānīti cuddasapabbā kāyānupassanā niṭṭhitā hoti.

Tattha ānāpānapabbhaṃ paṭikūlamanasikārapabbanti imāneva dve appanākammaṭṭhānāni. Sivathikānaṃ pana ādīnavānupassanāvasena vuttattā sesāni dvādasāpi upacārakammaṭṭhānānevāti.

Kāyānupassanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanāvaṇṇanā

113. Evaṃ Bhagavā cuddasavidhena kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṃ kathetvā idāni navavidhena vedanānupassanaṃ kathetuṃ **kathaṇca bhikkhavesi**-ādimāha. Tattha **sukhaṃ vedananti** kāyikaṃ vā cetasikaṃ vā sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno “ahaṃ sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī”ti¹ pajānātīti attho. Tattha kāmaṃ uttānaseyyakāpi dāraṇā thaṇṇapivanādikāle sukhaṃ vedayamānā “sukhaṃ vedayāmā”ti pajānanti, na panetaṃ evarūpaṃ jānanaṃ sandhāya vuttaṃ. Evarūpaṃ jānanaṃ hi sattūpaladdhiṃ na jahati, sattasaññaṃ na ugghāṭeti, kammaṭṭhānaṃ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti. Imassa pana bhikkhuno jānanaṃ sattūpaladdhiṃ jahati, sattasaññaṃ ugghāṭeti, kammaṭṭhānaṃ ceva satipaṭṭhānabhāvanā ca hoti. Idañhi “ko vedayati, kassa vedanā, kiṃ kāraṇā vedanā”ti evaṃ sampajānavediyanaṃ sandhāya vuttaṃ.

Tattha **ko vedayātīti** na koci satto vā puggalo vā vedayati. **Kassa vedanāti** na kassaci sattassa vā puggalassa vā vedanā. **Kiṃ kāraṇā vedanāti** vatthu-ārammaṇāva panassa vedanā. Tasmā esa evaṃ pajānāti “taṃ taṃ sukhādīnaṃ vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayati. Taṃ pana vedanāpavattiṃ upādāya ‘ahaṃ vedayāmī’ti vohāramattaṃ hotī”ti. Evaṃ vedanāva vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayātīti sallakkhento esa “sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī”ti pajānātīti veditabbo. Cittalapabbate aññataro thero viya. Thero kira aphāsukakāle balavavedanāya nitthunanto aparāparaṃ parivattati. Tameko daharo āha “kataraṃ vo bhante ṭhānaṃ rujjati”ti. Āvuso pāṭiyekkaṃ rujjanaṭṭhānaṃ nāma natthi, vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayātīti. Evaṃ

1. Veditāmīti (Sī, Syā)

jānanakālato paṭṭhāya adhivāsetum vaṭṭati no bhanteti. Adhivāsemi āvusoti. Adhivāsanā bhante seyyāti. Thero adhivāsesi. Tato vāto yāva hadayā phālesi, mañcake antāni rāsikatāni ahesum. Thero daharassa dassesi “vaṭṭatāvuso ettakā adhivāsanā”ti. Daharo tuṇhī ahosi. Thero vīriyasamataṃ yojetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇitvā samasīsī hutvā parinibbāyi.

Yathā sukhaṃ, evaṃ dukkhaṃ -pa- nirāmiṣaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayamāno “nirāmiṣaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayāmi”ti pajānāti. Iti Bhagavā rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā arūpakammaṭṭhānaṃ kathento vedanāvasena kathesi. Duvidhañhi kammaṭṭhānaṃ rūpakammaṭṭhānaṃca arūpakammaṭṭhānaṃca. Rūpapariggaho arūpapariggahotipi etadeva vuccati. Tattha Bhagavā rūpakammaṭṭhānaṃ kathento saṅkhepamanasikāravasena vā vitthāramanasikāravasena vā catudhātuvavatthānaṃ kathesi. Tadubhayampi sabbākārato Visuddhimagge dassitameva.

Arūpakammaṭṭhānaṃ pana kathento yebhuyyena vedanāvasena katheti. Tividho hi arūpakammaṭṭhāne abhiniveso phassavasena vedanāvasena cittavasenāti. Kathaṃ? Ekaccassa hi saṅkhittena vā vitthārena vā pariggahite rūpakammaṭṭhāne tasmiṃ ārammaṇe cittacetāsikānaṃ paṭhamābhiniṇṇapāto¹ taṃ ārammaṇaṃ phusanto uppajjamāno phasso pākaṭo hoti. Ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ anubhavantī uppajjamānā vedanā pākaṭā hoti. Ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ pariggahetvā vijānantāṃ uppajjamānaṃ viññānaṃ pākaṭaṃ hoti. Tattha yassa phasso pākaṭo hoti, sopi² “na kevalaṃ phassova uppajjati, tena saddhiṃ tadeva ārammaṇaṃ anubhavamānā vedanāpi uppajjati, sañjānanamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi, vijānanamānaṃ viññāṇampi uppajjati”ti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti. Yassa vedanā pākaṭā hoti. So “na kevalaṃ vedanāva uppajjati, tāya saddhiṃ tadevārammaṇaṃ phusamāno phassopi uppajjati, sañjānanamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi, vijānanamānaṃ viññāṇampi uppajjati”ti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti. Yassa viññāṇaṃ pākaṭaṃ hoti, so “na kevalaṃ viññāṇameva uppajjati, tena saddhiṃ tadevārammaṇaṃ phusamāno

1. Paṭhamābhiniṇṇapāte (Sī)

2. So (Ka)

phassopi uppajjati, anubhavamānā vedanāpi, sañjānanamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi uppajjati”ti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti.

So “ime phassapañcamakā dhammā kiṃ nissitā”ti upadhārento “vatthum nissitā”ti pajānāti. Vatthu nāma karajakāyo, yaṃ sandhāya vuttaṃ “idaṃca me viññāṇaṃ ettha sitaṃ ettha paṭibaddhaṃ”ti¹. So atthato bhūtāni ceva upādārūpāni ca. Evamettha “vatthu rūpaṃ, phassapañcamakā nāmaṃ”ti nāmarūpamattameva passati. Rūpaṃ cettha rūpakkhandho, nāmaṃ cattāro arūpino khandhāti pañcakkhandhamattaṃ hoti. Nāmarūpavinimuttā hi pañcakkhandhā, pañcakkhandhavinimuttaṃca nāmarūpaṃ natthi.

So “ime pañcakkhandhā kiṃ hetukā”ti upaparikkhanto “avijjādihetukā”ti passati. Tato paccayo ceva paccayuppannaṃca idaṃ, añño satto vā puggalo vā natthi, suddhasaṅkhārapuñjamattamevāti sappaccayanāmarūpavasena tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā “aniccaṃ dukkhaṃ anattā”ti sammasanto vicarati.

So “ajja ajjā”ti paṭivedhaṃ ākaṅkhamāno tathārūpe divase utusappāya puggalasappāya bhojanasappāya dhammassavanasappāyaṃ labhitvā ekapallaṅkena nisinno vipassanaṃ matthakaṃ pāpetvā arahatte paṭiṭṭhāti. Evaṃ imesampi tiṇṇaṃ janānaṃ yāva arahattā kammaṭṭhānaṃ kathitaṃ hoti.

Idha pana Bhagavā arūpakammaṭṭhānaṃ kathento vedanāvasena kathesi. Phassavasena vā hi viññāṇavasena vā kathīyamānaṃ na pākaṭaṃ hoti, andhakāraṃ viya khāyati. Vedanāvasena pana pākaṭaṃ hoti. Kasmā? Vedanānaṃ uppattipākaṭatāya. Sukhadukkhavedanānaṃhi uppatti pākaṭā. Yadā sukhaṃ uppajjati, sakalasarīraṃ khobhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ abhisandayamānaṃ satadhotāṃ sappiṃ khādāpayantaṃ viya satapākatelaṃ makkhayamānaṃ viya ghaṭasahassena pariḷāhaṃ nibbāpayamānaṃ viya “aho sukhaṃ aho sukhaṃ”ti vācaṃ nicchārayamānameva uppajjati. Yadā dukkhaṃ uppajjati, sakalasarīraṃ khobhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ abhisandayamānaṃ tattaphālaṃ pavesentaṃ viya vilīnatambalohena āsiṅcantaṃ viya sukkhatiṇavanappatimhi araṇṇe dāru-ukkākalāpaṃ khipamānaṃ²

1. Dī 1. 72; Ma 2. 209 piṭṭhesu.

2. Khipiyamānaṃ (Sī), pakkipayamānaṃ (Syā), pakkipamānaṃ (Ka)

viya “aho dukkhaṃ aho dukkhaṃ”ti vip̐palāpayamānameva uppajjati. Iti sukhadukkhavedanānaṃ uppatti pākaṭā hoti.

Adukkhamasukhā pana duddīpanā andhakārāva avibhūtā. Sā sukhadukkhānaṃ apagame sātāsātappaṭikkhepavasena majjhataṭṭhābhūtā adukkhamasukhā vedanāti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti. Yathā kiṃ? Yathā antarā piṭṭhipāsāṇaṃ ārohitvā palātassa migassa anupathaṃ gacchanto migaluddako piṭṭhipāsāṇassa orabhāgepi parabhāgepi padaṃ disvā majjhe apassantopi “ito āruḷho, ito oruḷho, majjhe piṭṭhipāsāṇe iminā padesena gato bhavissatī”ti nayato jānāti, evaṃ āruḷhaṭṭhāne padaṃ viya hi sukhavedanāya uppatti pākaṭā hoti. Oruḷhaṭṭhāne padaṃ viya dukkhavedanāya uppatti pākaṭā hoti. “Ito āruyha ito oruyha majjhe evaṃ gato”ti nayato gahaṇaṃ viya sukhadukkhānaṃ apagame sātāsātappaṭikkhepavasena majjhataṭṭhābhūtā adukkhamasukhā vedanāti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti. Evaṃ Bhagavā paṭhamāṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena nibbattetvā¹ dassesi.

Na kevalaṇca idheva evaṃ dassesi, Cūḷataṇhāsaṅkhaye, Mahātaṇhāsaṅkhaye, Cūḷavedalle, Mahāvedalle, Raṭṭhapālasutte, Māgaṇḍiyasutte, Dhātuvibhaṅge, Āneñjasappāye, **Dīghanikāyamhi** Mahānidāne, Sakkapaṇhe, Mahāsatipaṭṭhāne, **Samyuttamhi** Cūḷanidānasutte, Rukkhopame, Parivīmaṃsanāsutte, sakale Vedanāsamyutteti evaṃ anekesu suttesu paṭhamāṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena nibbattetvā dassesi. Yathā ca tesu, evaṃ imasmimpi Satipaṭṭhānasutte paṭhamāṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena nibbattetvā dassesi.

Tattha **sukhaṃ vedananti**-ādīsu ayaṃ aparopi pajānanapariyāyo—**sukhaṃ vedanaṃ vedayāmīti pajānātīti** sukhavedanākkhaṇe dukkhāya vedanāya abhāvato sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno “sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī”ti pajānāti. Tena yā pubbe anubhūtapubbā dukkhā vedanā, tassā idāni abhāvato imissā ca sukhāya vedanāya ito paṭhamāṃ

abhāvato vedanā nāma aniccā adhuvā vipariṇāmadhammā, itiha tattha sampajāno hoti.

Vuttampi cetam Bhagavatā—

“Yasmiṃ aggivessana samaye sukhaṃ vedanaṃ vedeti, neva tasmim samaye dukkhaṃ vedanaṃ vedeti, na adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedeti, sukhaṃ yeva tasmim samaye vedanaṃ vedeti, yasmiṃ aggivessana samaye dukkhaṃ -pa- adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedeti, neva tasmim samaye sukhaṃ vedanaṃ vedeti, na dukkhaṃ vedanaṃ vedeti, adukkhamasukhaññeva tasmim samaye vedanaṃ vedeti. Sukhāpi kho aggivessana vedanā aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā. Dukkhāpi kho -pa-. Adukkhamasukhāpi kho aggivessana vedanā aniccā -pa- nirodhadhammā. Evaṃ passaṃ aggivessana sutavā ariyasāvako sukhāyapi vedanāya dukkhāyapi vedanāya adukkhamasukhāyapi vedanāya nibbindati, nibbindaṃ virajjati, virāgā vimuccati, vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ ti pajānāti”¹.

Sāmisāṃ vā sukhanti-ādīsu sāmisā sukhā nāma

pañcakāmaguṇāmisaniissitā cha gehasitasomanassavedanā. **Nirāmisā sukhā** nāma cha nekkhammasitasomanassavedanā. **Sāmisā dukkhā** nāma cha gehasitadomanassavedanā. **Nirāmisā dukkhā** nāma cha nekkhammasitadomanassavedanā. **Sāmisā adukkhamasukhā** nāma cha gehasita-upekkhā vedanā. **Nirāmisā adukkhamasukhā** nāma cha nekkhammasita-upekkhā vedanā. Tāsaṃ vibhāgo uparipaṇṇāsake Pāliyaṃ āgatoyeva.

Iti ajjhataṃ vā ti evaṃ sukhavedanādipariggahaṇena attano vā vedanāsu, parassa vā vedanāsu, kālena vā attano, kālena vā parassa vedanāsu vedanānupassī viharati. **Samudayavayadhammānupassī vā** ti ettha pana “avijjāsamudayā vedanāsamudayo” ti-ādīhi² pañcahi pañcahi ākārehi vedanānaṃ samudayañca vayañca passanto samudayadhammānupassī

1. Ma 2. 168 piṭṭhe.

2. Khu 9. 54 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

vā vedanāsu viharati, vayadhammānupassī vā vedanāsu viharati, kālena samudayadhammānupassī vā, kālena vayadhammānupassī vā vedanāsu viharatīti veditabbo. Ito paraṃ kāyānupassanāyaṃ vuttanayameva.

Kevalañhi idha vedanāpariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā vedanāpariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesāṃ tādīsamevāti.

Vedanānupassanā niṭṭhitā.

Cittānupassanāvaṇṇanā

114. Evaṃ navavidhena vedanānupassanāsati paṭṭhānaṃ kathetvā idāni soḷasa vidhena cittānupassanaṃ kathetuṃ **kathaṇca bhikkhaveti**-ādimāha. Tattha **sarāganti** aṭṭhavidhaṃ lobhasahagataṃ. **Vītarāganti** lokiyakusalābyākataṃ. Idaṃ pana yasmā sammāsanaṃ na dhammasamodhānaṃ, tasmā idha ekapade pi lokuttaraṃ na labbhati. Sesāni cattāri akusalacittāni neva purima padaṃ, na pacchima padaṃ bhajanti. **Sadosanti** duvidhaṃ dosasahagataṃ. **Vītadosanti** lokiyakusalābyākataṃ. Sesāni dasākusalacittāni neva purima padaṃ, na pacchima padaṃ bhajanti. **Samohanti** vicikicchāsahagatañceva uddhaccasahagatañcāti duvidhaṃ. Yasmā pana moho sabbākusalesu uppajjati, tasmā tānapi idha vaṭṭantiyeva. Imasmiṃyeva hi duke dvādasākusalacittāni pariyādiṇṇānīti. **Vītamohanti** lokiyakusalābyākataṃ. **Samākhittanti** thinamiddhānupatitaṃ, etaṇhi saṃkuṭṭitacittaṃ nāma. **Vikkhittanti** uddhaccasahagataṃ, etaṇhi pasaṭṭacittaṃ¹ nāma.

Mahaggatanti rūpārūpāvacaraṃ. **Amahaggatanti** kāmāvacaraṃ. **Sa-uttaranti** kāmāvacaraṃ. **Anuttaranti** rūpāvacaraṇca arūpāvacaraṇca. Tatrāpi sa-uttaraṃ rūpāvacaraṃ, anuttaraṃ arūpāvacaraṃeva. **Samāhitanti** yassa appanāsamādhī upacārasamādhī vā atthi. **Asamāhitanti** ubhayasamādhivirahitaṃ. **Vimuttanti** tadanāgavikkhambhanavimuttīhi vimuttaṃ. **Avimuttanti** ubhayavimuttivirahitaṃ, samuccheda paṭippassaddhinissaraṇavimuttīnaṃ pana idha okāso va natthi.

1. Pasavacittaṃ (Syā)

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ sarāgādipariggahaṇena yasmim̐ yasmim̐ khaṇe yaṃ yaṃ cittaṃ pavattati, taṃ taṃ sallakkhento attano vā citte, parassa vā citte, kālena vā attano, kālena vā parassa citte cittānupassī viharati.

Samudayavayadhammānupassīti ettha pana “avijjāsamudayā viññāṇasamudayo”¹ evaṃ pañcahi pañcahi ākārehi viññāṇassa samudayo ca vayo ca nīharitabbo. Ito paraṃ vuttanayameva.

Kevalaṇhi idha cittapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā cittapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesam̐ tādīsamevāti.

Cittānupassanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanā nīvaraṇapabbavaṇṇanā

115. Evaṃ soḷasavidhena cittānupassanāsatipaṭṭhānaṃ kathetvā idāni pañcavidhena dhammānupassanaṃ kathetuṃ **kathaṇca bhikkhave**ti-ādimāha. Api ca Bhagavatā kāyānupassanāya suddharūpapariggaho kathito, vedanācittānupassanāhi suddha-arūpapariggaho. Idāni rūpārūpamissakapariggahaṃ kathetuṃ “kathaṇca bhikkhave”ti-ādimāha. Kāyānupassanāya vā rūpakkhandhapariggahova kathito, vedanānupassanāya vedanākkhandhapariggahova, cittānupassanāya viññāṇakkhandhapariggahovāti idāni saññāsaṅkhārakkhandhapariggahampi kathetuṃ “kathaṇca bhikkhave”ti-ādimāha.

Tattha **santanti** abhiṇhasamudācāravasena saṃvijjamānaṃ. **Asantanti** asamudācāravasena vā pahīnattā vā avijjamānaṃ. **Yathā cāti** yena kāraṇena kāmaccandassa uppādo hoti. **Taṇca pajānātīti** taṇca kāraṇaṃ pajānāti. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo.

Tattha subhanimitte ayonisomanasikārena kāmaccandassa uppādo hoti. Subhanimittaṃ nāma subhampi subhanimittaṃ, subhārammaṇampi subhanimittaṃ. **Ayonisomanasikāro** nāma anupāyamanasikāro uppathamanasikāro anicce niccanti vā dukkhe sukhanti vā anattani attāti vā

1. Khu 9. 54 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

asubhe subhanti vā manasikāro, taṃ tattha bahulaṃ pavattayato kāmaccando uppajjati. Tenāha Bhagavā “atthi bhikkhave subhanimittaṃ, tattha ayonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannassa vā kāmaccandassa uppādāya uppannassa vā kāmaccandassa bhiyyobhāvāya vepullāyā”ti¹.

Asubhanimitte pana yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti.

Asubhanimittaṃ nāma asubhampi asubhārammaṇampi. **Yonisomanasikāro** nāma upāyamanasikāro pathamanasikāro anicce aniccanti vā dukkhe dukkhanti vā anattani anattāti vā asubhe asubhanti vā manasikāro, taṃ tattha bahulaṃ pavattayato kāmaccando pahīyati. Tenāha Bhagavā “atthi bhikkhave asubhanimittaṃ, tattha yonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannassa vā kāmaccandassa anuppādāya uppannassa vā kāmaccandassa pahānāyā”ti².

Api ca cha dhammā kāmaccandassa pahānāya saṃvattanti asubhanimittassa uggaho asubhabhāvanānuyogo indriyesu guttadvāratā bhojane mattaññutā kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Dasavidhañhi asubhanimittaṃ uggaṇhantassāpi kāmaccando pahīyati, bhāventassāpi, indriyesu pihitadvārassāpi, catunnaṃ pañcannaṃ ālopānaṃ okāse sati udakaṃ pivitvā yāpanasīlatāya bhojane mattaññunopi. Tenetaṃ vuttaṃ—

“Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṃ pive.

Alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno”ti³.

Asubhakammikatissattherasadise asubhavanārate kalyāṇamitte sevantassāpi kāmaccando pahīyati, ṭhānanisajjādīsu dasa-asubhanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā kāmaccandassa pahānāya saṃvattantī”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa kāmaccandassa arahattamaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

Paṭighanimitte ayonisomanasikārena pana byāpādassa uppādo hoti. Tattha paṭighampi paṭighanimittaṃ, paṭighārammaṇampi paṭighanimittaṃ. Ayonisomanasikāro sabbattha ekalakkhaṇova. Taṃ tasmim nimitte bahulaṃ

1. Saṃ 3. 90 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 93 piṭṭhe.

3. Khu 2. 343 piṭṭhe.

pavattayato byāpādo uppajjati. Tenāha Bhagavā “atthi bhikkhave paṭighanimittam, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā byāpādassa uppādāya uppannassa vā byāpādassa bhiyyobhāvāya vepullāyā”¹.

Mettāya pana cetovimuttiyā yonisomanasikārenassa pahānam hoti. Tattha tattha “mettā”ti vutte appanāpi upacāropi vaṭṭati. “Cetovimutti”ti appanāva. Yonisomanasikāro vuttalakkaṇova. Tam tattha bahulam pavattayato byāpādo pahiyati. Tenāha Bhagavā “atthi bhikkhave mettā cetovimutti, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā byāpādassa anuppādāya uppannassa vā byāpādassa pahānāyā”².

Api ca cha dhammā byāpādassa pahānāya saṁvattanti mettānimittassa uggaho mettābhāvanānuyogo kammassakatāpaccavekkhaṇā paṭisaṅkhānabahutā kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Odhisaka-anodhisakadisāpharaṇānañhi aññataravasena mettam uggaṇhantassāpi byāpādo pahiyati, odhiso anodhiso disāpharaṇavasena mettam bhāventassāpi. “Tvaṁ etassa kuddho kiṁ karissasi, kimassa sīlādīni nāsetum sakkhissasi, nanu tvaṁ attano kammena āgantvā attano kammeneva gamissasi, parassa kujjhanam nāma vītaccitaṅgāra tatta-ayasalāka gūthādīni gahetvā param paharitukāmatāsadisam hoti. Esopi tava kuddho kiṁ karissati, kiṁ te sīlādīni vināsetum sakkhissati, esa attano kammeneva āgantvā attano kammena gamissati, appaṭicchitapaheṇakam viya paṭivātam khittarajomuṭṭhi viya ca etassevesa kodho matthake patissatī”ti evam attano ca parassa ca kammassakataṁ paccavekkhatopi, ubhayakammassakataṁ paccavekkhitvā paṭisaṅkhāne ṭhitassāpi, Assaguttattherasadise mettābhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi byāpādo pahiyati. Thānanisajjādīsu mettānissitasappāyakathāyapi pahiyati. Tena vuttam “cha dhammā byāpādassa pahānāya saṁvattanti”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa byāpādassa anāgāmimaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

1. Saṁ 3. 91 piṭṭhe.

2. Saṁ 3. 93 piṭṭhe.

Arati-ādīsu ayonisomanasikārena thinamiddhassa uppādo hoti. **Arati** nāma ukkaṇṭhitā. **Tandī** nāma kāyālasīyatā. **Vijambhitā** nāma kāyavināmanā. **Bhattasammado** nāma bhattamucchā bhattapariḷāho. **Cetaso līnattam** nāma cittassa līnākāro. Imesu arati-ādīsu ayonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato thinamiddhaṃ uppajjati. Tenāha “atthi bhikkhave arati tandī vijambhitā bhattasammado cetaso līnattam, tattha ayonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannassa vā thinamiddhassa uppādāya uppannassa vā thinamiddhassa bhiyyobhāvāya vepullāyā”¹.

Ārambhadhātu-ādīsu pana yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. **Ārambhadhātu** nāma paṭhamārambhavīriyaṃ. **Nikkamadhātu** nāma kosajjato nikkhantatāya tato balavataraṃ. **Parakkamadhātu** nāma paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanato tatopi balavataraṃ. Imasmiṃ tippabhede vīriye yonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato thinamiddhaṃ pahīyati. Tenāha “atthi bhikkhave ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu, tattha yonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannassa vā thinamiddhassa anuppādāya uppannassa vā thinamiddhassa pahānāyā”².

Api ca cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṃvattanti, atibhojane nimittaggāho iriyāpathasamparivattanatā ālokasaññāmanasikāro abbhokāsavāso kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Āharahatthaka tatravaṭṭaka alaṃsāṭaka kākamāsaka bhuttavamitaka bhojanaṃ bhuñjitvā rattiṭṭhāne divāṭṭhāne nisinnassa hi samaṇadhammaṃ karoto thinamiddhaṃ mahāhatthī viya ottharantaṃ āgacchati. Catupañca-ālopa-okāsaṃ pana ṭhapetvā pānīyaṃ pivitvā yāpanasīlassa bhikkhuno taṃ na hotīti evaṃ atibhojane nimittaṃ gaṇhantassāpi thinamiddhaṃ pahīyati. Yasmiṃ iriyāpathe thinamiddhaṃ okkamati, tato aññaṃ parivattentassāpi, rattiṃ candālokadīpāloka-ukkāloke divā sūriyālokaṃ manasikarontassāpi, abbhokāse vasantassāpi, Mahākassapattherasadise pahīnathinamiddhe kalyāṇamitte sevantassāpi thinamiddhaṃ pahīyati. Ṭhānanisajjādīsu dhutaṅganissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā thinamiddhassa

1. Saṃ 3. 91 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 92 piṭṭhe.

pahānāya saṁvattantī”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa thinamiddhassa arahattamaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

Cetaso avūpasame ayonisomanasikārena uddhaccakukkuccassa uppādo hoti. **Avūpasamo** nāma avūpasantākāro. Uddhaccakukkuccamevetam atthato. Tattha ayonisomanasikāram bahulam pavattayato uddhaccakukkuccam uppajjati. Tenāha “atthi bhikkhave cetaso avūpasamo, tattha ayonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppanna vā uddhaccakukkuccassa uppādāya uppanna vā uddhaccakukkuccassa bhiyyobhāvāya vepullāyā”ti¹.

Samādhisaṅkhāte pana cetaso vūpasame yonisomanasikārenassa pahānam hoti. Tenāha “atthi bhikkhave cetaso vūpasamo, tattha yonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppanna vā uddhaccakukkuccassa anuppādāya uppanna vā uddhaccakukkuccassa pahānāyā”ti².

Api ca cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṁvattanti bahussutatā paripucchakatā vinaye pakataññutā vuddhasevitā kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Bāhusaccenapi hi ekaṁ vā dve vā tayo vā cattāro vā pañca vā nikāye Pāḷivasena ca atthavasena ca uggaṇhantassāpi uddhaccakukkuccam pahīyati. Kappiyākappiyaparipucchābahulassāpi, vinayapaññattiyam ciṇṇavasibhāvatāya pakataññunopi, vuddhe mahallakattare upasaṅkamantassāpi, Upālittherasadise vinayadhare kalyāṇamitte sevantassāpi uddhaccakukkuccam pahīyati. Thānanisajjādīsu kappiyākappiyanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttam “cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṁvattantī”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīne uddhaccakukkuccassa arahattamaggena kukkuccassa anāgāmi maggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

Vicikicchāṭṭhānīyesu dhammesu ayonisomanasikārena vicikicchāya uppādo hoti. **Vicikicchāṭṭhānīyā** dhammā nāma punappunam vicikicchāya kāraṇattā vicikicchāva. Tattha ayonisomanasikāram bahulam pavattayato vicikicchā uppajjati. Tenāha “atthi bhikkhave vicikicchāṭṭhānīyā

1. Saṁ 3. 91 piṭṭhe.

2. Saṁ 3. 93 piṭṭhe.

dhammā, tattha ayonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannāya vā vicikicchāya uppādāya uppannāya vā vicikicchāya bhiyyobhāvāya vepullāyā”ti¹.

Kusalādīsu dhammesu yonisomanasikārena panassā pahānaṃ hoti. Tenāha “atthi bhikkhave kusalākusalā dhammā sāvajjānavajjā dhammā sevitabbāsevitabbā dhammā hīnappaṇītā dhammā kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannāya vā vicikicchāya anuppādāya uppannāya vā vicikicchāya pahānāyā”ti².

Api ca cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṃvattanti bahussutatā paripucchakatā vinaye pakataññutā adhimokkhabahulatā kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Bāhusaccenapi hi ekaṃ vā -pa- pañca vā nikāye Pāḷivasena atthavasena atthavasena ca uggaṇhantassāpi vicikicchā pahīyati. Tīṇi ratanāni ārabba paripucchābahulassāpi, vinaye ciṇṇavasibhāvassāpi, tīsu ratanesu okappaniyasaddhāsāṅkhātā-adhimokkhabahulassāpi, saddhādhimutte Vakkalītherasadise kalyāṇamitte sevantassāpi vicikicchā pahīyati. Thānanisajjādīsu tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṃvattanti”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahānāya vicikicchāya sotāpattimaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ pañcanīvaraṇapariggahaṇena attano vā dhammesu, parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena vā parassa dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha subhanimitta asubhanimittādīsu ayonisomanasikārayonisomanasikāravasena pañcasu nīvaraṇesu vuttanayena nīharitabbā. Ito param vuttanayameva.

Kevalaṇhi idha nīvaraṇapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā nīvaraṇapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesaṃ tādīsamevāti.

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Saṃ 3. 91 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 93 piṭṭhe.

Khandhapabbavaṇṇanā

116. Evaṃ pañcanīvaraṇavasena dhammānupassanaṃ vibhajitvā idāni pañcakkhandhavasena vibhajitum **puna caparanti**-ādimāha. Tattha **pañcasu upādānakkhandhesūti** upādānassa khandhā upādānakkhandhā, upādānassa paccayabhūtā dhammapuñjā dhammarāsayoti attho. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato pana Khandhakathā Visuddhimagge vuttā. **Iti rūpanti** “idaṃ rūpaṃ, ettakaṃ rūpaṃ, na ito paraṃ rūpaṃ atthī”ti sabhāvato rūpaṃ pajānāti, **vedanādīsūpi** eseva nayo. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārena pana rūpādāni Visuddhimagge Khandhakathāyameva vuttāni. **Iti rūpassa samudayoti** evaṃ avijjāsamudayādivasena pañcahākārehi rūpassa samudayo. **Iti rūpassa atthaṅgamoti** evaṃ avijjānirodhādivasena pañcahākārehi rūpassa atthaṅgamo, vedanādīsūpi eseva nayo. Ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana Visuddhimagge udayabbayañāṇakathāyaṃ vutto.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ pañcakkhandhapariggahaṇena attano vā dhammesu, parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena vā parassa dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha “avijjāsamudayā rūpasamudayo”ti-ādīnaṃ¹ pañcasu khandhesu vuttānaṃ paññāsāya lakkhaṇānaṃ vasena nīharitabbā. Ito paraṃ vuttanayameva.

Kevalaṇhi idha khandhapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā khandhapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ vedītabbāṃ. Sesāṃ tādīsamevāti.

Khandhapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āyatanapabbavaṇṇanā

117. Evaṃ pañcakkhandhavasena dhammānupassanaṃ vibhajitvā idāni āyatanavasena vibhajitum **puna caparanti**-ādimāha. Tattha **chasu ajjhattikabāhiresu āyatanesūti** cakkhu sotaṃ ghānaṃ jivhā kāyo manoti imesu chasu ajjhattikesu rūpaṃ saddo gandho raso phoṭṭhabbo dhammāti imesu

1. Khu 9. 53 Paṭisambhidāmagge.

chasu bāhiresu. **Cakkhum ca pajānātī**ti cakkhupasādam
yāthāvasarasalakkhaṇavasena pajānāti. **Rūpe ca pajānātī**ti bahiddhā
catusamutṭhānikarūpañca yāthāvasarasalakkhaṇavasena pajānāti. **Yañca
tadubhayaṃ paṭicca uppajjati saññojananti** yañca taṃ cakkhum ceva rūpe
cāti ubhayaṃ paṭicca kāmarāgasaññojanam
paṭighamānadiṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsabhavarāga-
issāmacchariyāvijjāsāññojananti dasavidham saññojanam uppajjati, tañca
yāthāvasarasalakkhaṇavasena pajānāti.

Katham panetaṃ uppajjati. Cakkhudvāre tāva āpāthagataṃ
iṭṭhārammaṇam kāmassādavasena assādayato abhinandato
kāmarāgasāññojanam uppajjati. Anīṭṭhārammaṇe kujjhato
paṭighasāññojanam uppajjati. “Ṭhapetvā maṃ na koci añño etaṃ
ārammaṇam vibhāvetuṃ samattho atthī”ti maññato mānasāññojanam
uppajjati. “Etaṃ rūpārammaṇam niccam dhuvan”ti gaṇhato
diṭṭhisāññojanam uppajjati. “Etaṃ rūpārammaṇam satto nu kho, sattassa nu
kho”ti vicikicchato vicikicchāsāññojanam uppajjati. “Sampattibhave vata no
idaṃ sulabham jātan”ti bhavaṃ patthentassa bhavarāgasāññojanam
uppajjati. “Āyatimpi evarūpaṃ sīlabbataṃ samādiyitvā sakkā laddhun”ti
sīlabbataṃ samādiyantassa sīlabbataparāmāsasāññojanam uppajjati. “Aho
vata etaṃ rūpārammaṇam aññe na labheyyun”ti usūyato¹ issāsāññojanam
uppajjati. Attanā laddham rūpārammaṇam aññassa maccharāyato
macchariyasāññojanam uppajjati. Sabbeheva sahaajāta-aññāṇavasena
avijjāsāññojanam uppajjati.

Yathā ca anuppanassāti yena kāraṇena asamudācāravasena
anuppanassa tassa dasavidhassāpi saññojanassa uppādo hoti, tañca kāraṇam
pajānāti. **Yathā ca uppanassāti** appahīnaṭṭhena pana samudācāravasena vā
uppanassa tassa dasavidhassāpi saññojanassa yena kāraṇena pahānam hoti,
tañca kāraṇam pajānāti. **Yathā ca pahīnassāti**
tadaṅgavikkhambhanappahānavasena pahīnassāpi tassa dasavidhassa
saññojanassa yena kāraṇena āyatim anuppādo hoti, tañca pajānāti. Kena
kāraṇena panassa āyatim anuppādo hoti? Diṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsa-
issāmacchariyabhedassa tāva pañcavidhassa saññojanassa

1. Usūyāyato (Syā)

sotāpattimaggena āyatim anuppādo hoti.

Kāmarāgapaṭighasaññojanadvayassa oḷārikassa sakadāgāmimaggena, aṇusahagatassa anāgāmimaggena, mānabhavarāgāvijjasaññojanattayassa arahattamaggena āyatim anuppādo hoti.

Sotañca pajānāti sadde cāti-ādīsupi eseva nayo. Apicettha āyatanakathā vitthārato Visuddhimagge Āyatananiddese vuttanayeneva veditabbā.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ ajjhattikāyatanapariggahaṇena attano vā dhammesu, bāhirāyatanapariggahaṇena parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena vā parassa dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha “avijjāsamudayā cakkhusamudayo”ti rūpāyatanassa rūpakkhandhe, arūpāyatanesu manāyatanassa viññāṇakkhandhe, dhammāyatanassa sesakkhandhesu vuttanayene nīharitabbā. Lokuttaradhammā na gahetabbā. Ito param vuttanayameva.

Kevalañhi idha āyatanapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā āyatanapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesam tādīsamevāti.

Āyatanapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā

118. Evaṃ cha-ajjhattikabāhirāyatanavasena dhammānupassanaṃ vibhajitvā idāni bojjhaṅgavasena vibhajituṃ **puna caparanti-ādimāha**. Tattha **bojjhaṅgesūti** bujjanakasattassa aṅgesu. **Santanti** paṭilābhavasena samvijjamānaṃ. **Satisambojjhaṅganti** satisaṅkhātaraṃ sambojjhaṅgaṃ. Ettha hi sambujjhati āraddhavipassakato paṭṭhāya yogāvacaroti sambodhi, yāya vā so sati-ādikāya sattadhammasāmaggiyā sambujjhati kilesaniddāto uṭṭhāti, saccāni vā paṭivijjhati, sā dhammasāmaggī sambodhi. Tassa sambodhissa, tassā vā sambodhiyā aṅganti **sambojjhaṅgaṃ**. Tena vuttaṃ “satisaṅkhātaraṃ sambojjhaṅgaṃ”ti. Sesasambojjhaṅgesupi imināva nayena vacanatto veditabbo.

Asantanti appaṭilābhavasena avijjamānaṃ. **Yathā ca anuppannassāti-**ādīsu pana satisambojjhaṅgassa tāva “atthi bhikkhave satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā satisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā satisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī”¹ evaṃ uppādo hoti. Tattha satiyeva satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā. Yonisomanasikāro vuttalakkaṇoyeva, taṃ tattha bahulaṃ pavattayato satisambojjhaṅgo uppajjati.

Api ca cattāro dhammā satisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti satisampajaññaṃ muṭṭhassatipuggalaparivajjanatā upaṭṭhitassatipuggalasevanatā tadadhimuttatāti. Abhikkantādīsu hi sattasu ṭhānesu satisampajaññaṇa bhattanikkhittakākasadise muṭṭhassatipuggale parivajjanena Tissadattatthera-abhayattherasadise upaṭṭhitassatipuggale sevanena ṭhānanisajjādīsu satisamuṭṭhāpanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittatāya ca satisambojjhaṅgo uppajjati. Evaṃ catūhi kāraṇehi uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotīti pajānāti.

Dhammavicayasambojjhaṅgassa pana “atthi bhikkhave kusalākusalā dhammā -pa- kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī”² evaṃ uppādo hoti.

Api ca satta dhammā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti paripucchakatā vatthuvisadakiriyā indriyasamattapaṭipādanā duppaññapuggalaparivajjanā paññavantapuggalasevanā gambhīraññācariyapaccavekkhaṇā tadadhimuttatāti. Tattha **paripucchakatāti** khandhadhātu-āyatana-indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgajhānaṅgasamathavipassanānaṃ atthasannissitaparipucchābahulatā.

Vatthuvisadakiriyāti ajjhattikabāhirānaṃ vatthūnaṃ visadabhāvakaraṇaṃ. Yadā hissa kesanakhalomā atidīghā honti, sarīraṃ vā ussanadosaṇceva sedamalamakkhitaṇca, tadā ajjhattikaṃ vatthu avisadaṃ hoti

1. Saṃ 3. 60 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 91 piṭṭhe.

aparissuddham. Yadā pana cīvaram jīṇam kiliṭṭham duggandham hoti, senāsanam vā uklāpam, tadā bāhiram vatthu avisadam hoti aparissuddham. Tasmā kesādicchedāpanena uddhamvirecana-adhovirecanādīhi sarīrasallahukabhāvakaraṇena ucchādananhāpanena ca ajjhattikam vatthu visadam kātabbam.

Sūcikkammadhovanarajanaparibhaṇḍakaraṇādīhi bāhiram vatthu visadam kātabbam. Etasmiṇhi ajjhattikabāhire vatthusmim avisade uppannesu cittacetasikesu ñāṇampi aparissuddham hoti, aparissuddhāni dīpakapallakavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Visade pana ajjhattikabāhire vatthumhi uppannesu cittacetasikesu ñāṇampi visadam hoti, parisuddhāni dīpakapallakavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Tena vuttaṃ “vatthuvisadakiriya dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya samvattati”ti.

Indriyasamattapaṭipādanā nāma saddhādīnam indriyānam samabhāvakaraṇam. Sace hissa saddhindriyam balavam hoti, itarāni mandāni. Tato vīriyindriyam paggahakiccam, satindriyam upaṭṭhānakiccam, samādhindriyam avikkhepakiccam, paññindriyam dassanakiccam kātuṃ na sakkoti. Tasmā taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena vā yathā vā manasikaroto balavam jātum, tathā amanasikārena hāpetabbam. Vakkalittherassa vatthu cettha nidassanam. Sace pana vīriyindriyam balavam hoti, atha neva saddhindriyam adhimokkhakiccam kātuṃ sakkoti, na itarāni itarakiccabhedam. Tasmā taṃ passaddhādibhāvanāya hāpebbam. Tatrāpi Soṇattherassa vatthu dassetabbam. Evaṃ sesesupi ekassa balavabhāve sati itaresam attano kiccesu asamatthatā veditabbā.

Visesato panettha saddhāpaññānam samādhivīriyānam ca samatam pasamsanti. Balavasaddho hi mandapañño mudhāpasanno¹ hoti, avatthusmim pasīdati. Balavapañño mandasaddho kerāṭikapakkham bhajati. Bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti. Cittuppadamatteneva kusalam hoti atidhāvitvā dānādīni akaronto niraye uppajjati. Ubhinnaṃ samatāya vatthusmimyeva pasīdati. Balavasamādhim² pana mandavīriyam samādhissa kosajjapakkhattā kosajjam adhibhavati. Balavavīriyam mandasamādhim³ vīriyassa

1. Muddhappasanno (Sī, Syā)

2. Balavasamādhī (Sī), balavā samādhī (Syā)

3. Mandasamādhī (Sī), mando samādhī (Syā)

uddhaccapakkhattā uddhaccaṃ adhibhavati. Samādhi pana vīriyena saṃyojito kosajje patitum na labhati. Vīriyaṃ samādhinā saṃyojitaṃ uddhacce patitum na labhati. Tasmā tadubhayaṃ samaṃ kātabbāṃ. Ubhayasamatāya hi appanā hoti.

Api ca samādhikammikassa balavatīpi saddhā vaṭṭati. Evaṃ saddahanto okappento appanaṃ pāpuṇissati. Samādhipaññāsu pana samādhikammikassa ekaggaṭā balavatī vaṭṭati, evaṃhi so appanaṃ pāpuṇāti. Vipassanākamikassa paññā balavatī vaṭṭati, evaṃhi so lakkhaṇappaṭivedhaṃ pāpuṇāti. Ubhinnaṃ pana samatāyapi¹ appanā hotiyeva. Sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati. Sati hi cittaṃ uddhaccapakkhikānaṃ saddhāvīriyapaññānaṃ vasena uddhaccapātato, kosajjapakkhikena ca samādhinā kosajjapātato rakkhati. Tasmā sā loṇadhūpanaṃ viya sabbabyañjanesu sabbakammika-amacco viya ca sabbarājakicesu sabbattha icchitabbā. Tenāha “sati ca pana sabbatthikā vuttā Bhagavatā. Kiṃ kārāṇā? Cittaṃhi sati paṭissaraṇaṃ, ārakkhapaccupaṭṭhānā ca sati, na ca vinā satiyā cittassa paggahaniggaho hoti”ti.

Duppaññapuggalaparivajjanā nāma khandhādibhede anogaḷhapaññānaṃ dummedhapuggalānaṃ ārakāva parivajjanāṃ. **Paññavantaṭṭapuggalasevanā** nāma samapaññāsalakkhaṇapariggāhikāya udayabbayapaññāya samannāgatapuggalasevanā. **Gambhīraññācariyapaccavekkhaṇā** nāma gambhīresu khandhādīsū pavattāya gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādīsū dhammavicayasambojjhaṅgasamuṭṭhāpanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittatā. Evaṃ uppannassa paṇassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotīti pajānāti.

Vīriyasambojjhaṅgassa “atthi bhikkhave ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī”ti² evaṃ uppādo hoti.

1. Samatāya ca (Syā)

2. Saṃ 3. 92 piṭṭhe.

Thero kira kassakaleṇe nāma paṭivasati. Tassa ca gocaragāme ekā mahā-upāsikā theram puttam katvā paṭijaggati. Sā ekadivasam araṇṇam gacchantī dhītaram āha “amma asukasmim ṭhāne purāṇataṇḍulā, asukasmim khīram, asukasmim sappi, asukasmim phāṇitam, tava bhātikassa ayyamittassa āgatakāle bhattam pacitvā khīrasappipphāṇitehi saddhim dehi, tvaṃ ca bhuñjeyyāsi, aham pana hiyyo pakkam pārivāsikabhattam kaṇḍikena bhuttāmhī”ti. Divā kim bhuñjissasi ammāti. Sākaṇṇam pakkhipitvā kaṇataṇḍulehi ambilayāgum pacitvā ṭhapehi ammāti.

Thero cīvaram pārupitvā pattam nīharantova tam saddam sutvā attānam ovadi “mahā-upāsikā kira kaṇḍiyena pārivāsikabhattam bhuñji, divāpi kaṇapaṇṇambilayāgum bhuñjissati, tuyham atthāya pana purāṇataṇḍulādini ācikkhati, tam nissāya kho panesā neva khetam na vatthum na bhattam na vattham paccāsīsatī, tisso pana sampattiyo patthayamānā deti, tvaṃ etissā tā sampattiyo dātum sakkhissasi na sakkhissasīti, ayaṃ kho pana piṇḍapāto tayā sarāgena sadosena samohena na sakkā gaṇhitunti pattam thavikāya pakkhipitvā gaṇṭhikam muñcitvā nivattitvā kassakaleṇameva gantvā pattam heṭṭhāmaṇce cīvaram cīvaravaṃse ṭhapetvā arahattam apāpuṇitvā na nikkhamissāmī”ti vīriyam adhiṭṭhahitvā nisīdi. Dīgharattam appamatto hutvā nivutthabhiikkhu vipassanam vaḍḍhetvā purebhattameva arahattam patvā vikasitam viya padumam mahākhīṇāsavo sitam karontova nikkhami. Leṇadvāre rukkhamhi adhivatthā devatā—

“Namo te purisājaṇṇa, namo te purisuttama.

Yassa te āsavā khīṇā, dakkhiṇeyyosi mārisā”ti—

Evam udānam udānetvā “bhante piṇḍāya pavitṭhānam tumhādisānam arahantānam bhikkham datvā mahallakittiyo dukkhā muccissanti”ti āha.

Thero uṭṭahitvā dvāram vivaritvā kālam olokento pātoyevāti ñatvā pattacīvaramādāya gāmaṃ pāvisi. Dārīkāpi bhattam sampādetvā “idāni me bhātā āgamissati, idāni āgamissati”ti dvāram olokayamānā nisīdi. Sā there gharadvāram sampatte pattam gaṇetvā sappipphāṇitayojitassa khīrapaṇḍapātassa pūretvā hatthe ṭhapesi. Thero “sukham hotū”ti anumodanam katvā pakkāmi. Sāpi tam

olokayamānāva aṭṭhāsi. Therassa hi tadā ativiya parisuddho chavivaṇṇo ahosi, vippasannāni indriyāni, mukhaṃ bandhanā pamuttatālapakkaṃ viya ativiya virocittha. Mahā-upāsikā araṇṇā āgantvā “kiṃ amma bhātiko te āgato”ti pucchi. Sā sabbaṃ taṃ pavattiṃ ārocesi. Sā upāsikā “ajja me puttassa pabbajitakiccaṃ matthakaṃ pattan”ti ñatvā “abhiramati te amma bhātā Buddhasāsane na ukkaṇṭhatī”ti āha.

“Mahantaṃ kho panetaṃ Satthu dāyajjaṃ, yadidaṃ satta-ariyadhaṇaṃ nāma, taṃ na sakkā kusītena gahetum. Yathā hi vippaṭipannaṃ puttaṃ mātāpitara ‘ayaṃ amhākaṃ aputto’ti paribāhiraṃ karonti, so tesāṃ accayena dāyajjaṃ na labhati, evaṃ kusītopi idaṃ ariyadhaṇadāyajjaṃ na labhati, āraddhavīriyova labhati”ti dāyajjamahattataṃ paccavekkhatopi uppajjati. “Mahā kho pana te Satthā, Satthuno hi mātukucchismiṃ paṭisandhiggahaṇakālepi abhinikkhamaneṃpi abhisambodhiyampi dhammacakkappavattanayamakapāṭihāriyadevorohaṇa-āyusaṅkhāravossajjanesupi parinibbānakālepi dasasahassilokadhātu kampittha, yuttaṃ nu te evarūpassa Satthuno sāsane ‘pabbajitvā kusītena bhavitun’ti evaṃ Satthumahattaṃ paccavekkhatopi uppajjati.

Jātiyāpi “tvaṃ idāni na lāmakajātiko, asambhinnāya mahāsammatapaveṇiyā āgato, Ukkākarājavaṃse jātosi, Suddhodhanamahārājassa Mahāmāyādeviyā ca nattā, Rāhulabhaddassa kaniṭṭho, tayā nāma evarūpena Jinaputtena hutvā na yuttaṃ kusītena viharitun”ti evaṃ jātimahattaṃ paccavekkhatopi uppajjati. “Sāriputtamoggallānā ceva asīti ca mahāsāvaka vīriyeneva lokuttaradhammaṃ paṭivijjhimsu, tvaṃ etesaṃ sabrahmacārīnaṃ maggaṃ paṭipajjissasi na paṭipajjissasi”ti evaṃ sabrahmacārimahattaṃ paccavekkhatopi uppajjati. Kucchiṃ pūretvā ṭhita-ajagarasadise vissatṭhakāyikacetasikavīriye kusītapuggale parivajjantassāpi, āraddhavīriye pahitatte puggale sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu vīriyuppādanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa paṇassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotīti pajānāti.

Pītisambojjhaṅgassa “atthi bhikkhave pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā

pītisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā pītisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī”¹ti evaṁ uppādo hoti. Tattha pītiyeva pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā nāma, tassa uppādakamanasikāro yonisomanasikāro nāma.

Api ca ekādasa dhammā pītisambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti Buddhānussati dhamma, saṅgha, sīla, cāga, devatānussati upasamānussati lūkhapuggalaparivajjanatā siniddhapuggalasevanatā pasādanīyasuttantapaccavekkhanatā tadadhimuttatīti.

Buddhaguṇe anussarantassāpi hi yāva upacārā sakalasarīraṁ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjati. Dhammasaṅghaguṇe anussarantassāpi, dīgharattaṁ akhaṇḍaṁ katvā rakkhitaṁ catupārisuddhisīlaṁ paccavekkhantassāpi, gihino dasasīlapaṇcasīlaṁ paccavekkhantassāpi, dubbhikkhabhayādīsu paṇītaṁ bhojanaṁ sabrahmacārīnaṁ datvā “evaṁ nāma adamhā”ti cāgaṁ paccavekkhantassāpi, gihinopi evarūpe kāle sīlavantānaṁ dinnadānaṁ paccavekkhantassāpi, yehi guṇehi samannāgatā devatā devattaṁ pattā, tathārūpānaṁ guṇānaṁ attani atthitaṁ paccavekkhantassāpi, “samāpattiyā vikkhambhitā kilesā saṭṭhipi, sattatipi vassāni na samudācarantī”ti paccavekkhantassāpi, cetiyadassanabodhidassanatheradassanesu asakkaccakiriyāya saṁsūcitalūkhabhāve Buddhādīsu pasādasinehābhāvena gadrabhapiṭṭhe rajasadise lūkhapuggale parivajjantassāpi, Buddhādīsu pasādabahule muducitte siniddhapuggale sevantassāpi, ratanattayaguṇaparidīpake pasādanīye suttante paccavekkhantassāpi, ṭhānanisajjādīsu pīti-uppādanatthaṁ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṁ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotīti pajānāti.

Passaddhisambojjhaṅgassa “atthi bhikkhave kāyapassaddhi cittapassaddhi, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī”ti evaṁ uppādo hoti.

Api ca satta dhammā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti paṇītabhojanasevanatā utusukhasevanatā iriyāpathasukhasevanatā

1. Saṁ 3. 92 piṭṭhe.

majjhataṭṭapayogatā sāraddhakāyapuggalaparivajjanatā
passaddhakāyapuggalasevanatā tadadhimuttatāti.

Paṇītañhi siniddham sappāyabhojanam bhuñjantassāpi, sītuphesu utūsu
ṭhānādīsu iriyāpathesu sappāyam utum ca iriyāpatham ca sevantassāpi
passaddhi uppajjati. Yo pana mahāpurisajātiko sabba-utu-
iriyāpathakkhamova hoti, na tam sandhāyetam vuttam. Yassa
sabhāgavisabhāgatā atthi, tasseva visabhāge utu-iriyāpathe vajjetvā sabhāge
sevantassāpi uppajjati. Majjhataṭṭapayogo vuccati attano ca parassa ca
kammassakatāpaccavekkhaṇā, iminā majjhataṭṭapayogena uppajjati. Yo
leḍḍudaṇḍādīhi param viheṭṭhayamānova vicarati. Evarūpaṁ sāraddhakāyam
puggalam parivajjantassāpi, samyatatāpādanam passaddhakāyam puggalam
sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu passaddhi-uppādanatthāya
ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṁ uppanna panassa
arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotīti pajānāti.

Samādhisambojjhaṅgassa “atthi bhikkhave samathanimittam
abyagganimittam, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro
anuppanna vā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppanna vā
samādhisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā
samvattatī”¹ti evaṁ uppādo hoti. Tattha samathova samathanimittam,
avikkhepaṭṭhena ca abyagganimittanti.

Api ca ekādasa dhammā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya samvattanti
vatthuvisadakiriyatā indriyasamattapaṭipādanatā nimittakusalatā samaye
cittassa paggahaṇatā samaye cittassa niggahaṇatā samaye sampahamsanā
samaye ajjuhekkhanatā asamāhitapuggalaparivajjanatā
samāhitapuggalasevanatā jhānavimokkhapaccavekkhaṇatā tadadhimuttatāti.
Tattha **vatthuvisadakiriyatā** ca **indriyasamattapaṭipādanatā** ca vuttanayeneva
veditabbā.

Nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa uggahaṇakusalatā. **Samaye
cittassa paggahaṇatā**ti yasmim samaye atisithilavīriyatādīhi līnam cittam
hoti, tasmim samaye dhammavicayavīriyasambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena
tassa paggahaṇam. **Samaye cittassa niggahaṇatā**ti yasmim samaye

1. Saṁ 3. 92 piṭṭhe.

accāraddhavīriyatādīhi uddhataṃ cittaṃ hoti, tasmim̐ samaye passaddhisamādhī-upekkhāsambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa niggahaṇaṃ. **Samaye sampahaṃsanatā**ti yasmim̐ samaye cittaṃ paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānadhigamena vā nirassādaṃ hoti, tasmim̐ samaye aṭṭhasaṃvegavatthupaccavekkhaṇena saṃvejeti. Aṭṭha saṃvegavatthūni nāma jātijarābyādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkhaṃ pañcamaṃ, atīte vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, anāgate vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhanti. Ratanattayaguṇānussaraṇena ca pasādaṃ janeti. Ayaṃ vuccati “samaye sampahaṃsanatā”ti.

Samaye ajjhupekkhanatā nāma yasmim̐ samaye sammāpaṭipattiṃ āgama alīnaṃ anuddhataṃ anirassādaṃ ārammaṇe samappavattaṃ samathavīthipaṭipannaṃ cittaṃ hoti, tadāssa paggahaniggahasampahaṃsanesu na byāpāraṃ āpajjati sārathi viya samappavattesu. Assesu. Ayaṃ vuccati “samaye ajjhupekkhanatā”ti. **Asamāhitapuggalaparivajjanatā** nāma upacāraṃ vā appanaṃ vā appattānaṃ vikkhittacittānaṃ puggalānaṃ ārakā parivajjanaṃ. **Samāhitapuggalasevanatā** nāma upacārena vā appanāya vā samāhitacittānaṃ sevanaṃ bhajānaṃ payirupāsanaṃ. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādisu samādhī-uppādanatthaṃyeva ninnapoṇapabbhāracittatā. Evañhi paṭipajjato esa uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotīti pajānāti.

Upekkhāsambojjhaṅgassa “atthi bhikkhave upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattati”¹ti evaṃ uppādo hoti. Tattha upekkhāyeva upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā nāma.

Api ca pañca dhammā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti sattamajjhataṭṭhā saṅkhāramajjhataṭṭhā
sattasaṅkhāraṭṭhāyanapuggalaparivajjanatā
sattasaṅkhāramajjhataṭṭhāpuggalasevanatā tadadhimuttatāti.

Tattha dvīhākārehi sattamajjhataṭṭhā samuṭṭhāpeti “tvaṃ attano kammena āgantvā attano kammena gamissasi, esopi attano kammena

1. Saṃ 3. 92 piṭṭhe.

āgantvā attano kammena gamissati, tvaṃ kaṃ kelāyasi”ti evaṃ kammassakatāpaccavekkhaṇena ca, “paramatthato sattoyeva natthi, so tvaṃ kaṃ kelāyasi”ti evaṃ nissattapaccavekkhaṇena ca. Dvīhevākārehi saṅkhāramajjhataṃ samuṭṭhāpeti “idaṃ cīvaraṃ anupubbena vaṇṇavikāraṃ ceva jiṇṇabhāvaṃ ca upagantvā pādapuñchanacoḷakaṃ hutvā yaṭṭhikoṭiyā chaḍḍanīyaṃ bhavissati, sace panassa sāmiko bhaveyya, nāssa evaṃ vinassitum dadeyyā”ti evaṃ asāmikabhāvaṃ paccavekkhaṇena, “anaddhaniyaṃ idaṃ tāvakālikan”ti evaṃ tāvakālikatāpaccavekkhaṇena ca. Yathā ca cīvare, evaṃ pattādīsupi yojanā kātābbā.

Sattasaṅkhāra kelāyanapuggalaparivajjanatāti ettha yo puggalo gihi vā attano puttadhītādike, pabbajito vā attano antevāsikasamānupajjhāyakādike¹ mamāyati, sahattheneva nesaṃ kesacchedanasūcikkammacīvaradhovanarajanapattapacanādīni karoti, muhuttampi apassanto “asuko sāmaṇero kuhiṃ, asuko daharo kuhin”ti bhantamigo viya ito cito ca āloketi, aññena kesacchedanādīnaṃ atthāya “muhuttaṃ tāva asukaṃ pesethā”ti yācīyamānopi “amhepi taṃ attano kammaṃ na kārema, tumhe taṃ gahetvā kilamessathā”ti na deti. Ayaṃ **sattakelāyano** nāma. Yo pana pattacīvarathālakakattarayaṭṭhi-ādīni mamāyati, aññassa hatthena parāmasitumpi na deti, tāvakālikaṃ yācito “mayampi idaṃ mamāyantā² na paribhuñjāma, tumhākaṃ kiṃ dassāmā”ti vadati. Ayaṃ **saṅkhāra kelāyano** nāma. Yo pana tesu dvīsupi vatthūsu majjhatto udāsino. Ayaṃ **sattasaṅkhāramajjhatto** nāma. Iti ayaṃ upekkhāsambojjhaṅgo evarūpaṃ sattasaṅkhāra kelāyanaṃ puggalaṃ ārakā parivajjantassāpi, sattasaṅkhāramajjhattapuggalaṃ sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu taduppādanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotīti pajānāti.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ attano vā satta sambojjhaṅge pariggaṇhitvā, parassa vā, kālena vā attano, kālena vā parassa bojjhaṅge

1. Antevāsikasaddhivihārikasamānupajjhāyakādike (Syā)

2. Noyantā (Ka)

pariggaṇhitvā dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha bojjaṅgānaṃ nibbattinirodhavasena veditabbā. Ito param vuttanayameva.

Kevalañhi idha bojjaṅgapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā bojjaṅgapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesāṃ tādīsamevāti.

Bojjaṅgapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catusaccapabbavaṇṇanā

119. Evaṃ sattabojjaṅgavasena dhammānupassanaṃ vibhajitvā idāni catusaccavasena vibhajitum **puna caparanti**-ādimāha.

Tattha **idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ pajānātīti** ṭhapetvā taṇhaṃ tebhūmake dhamme “idaṃ dukkhaṇ”ti yathāsabhāvato pajānāti, tasseva kho pana dukkhassa janikaṃ samuṭṭhāpikaṃ purimataṇhaṃ “ayaṃ dukkhasamudayo”ti, ubhinnāṃ appavattiṃ nibbānaṃ “ayaṃ dukkhanirodho”ti, dukkhaparijānaṇaṃ samudayapajahanaṃ nirodhasacchikaraṇaṃ ariyamaggaṃ “ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā”ti yathāsabhāvato pajānātīti attho. Avasesā ariyasaccakathā Visuddhimagge vitthāritāyeva.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ attano vā cattāri saccāni pariggaṇhitvā, parassa vā, kālena vā attano, kālena vā parassa cattāri saccāni pariggaṇhitvā dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha catunnaṃ saccānaṃ yathāsambhavato uppattinivattivasena veditabbā. Ito param vuttanayameva.

Kevalañhi idha catusaccapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā saccapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesāṃ tādīsamevāti.

Catusaccapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ettāvata ānāpānaṃ catu-iriyāpathaṃ catusampajaññaṃ dvattiṃsākāraṃ catudhātuvavatthānaṃ navasivathikā vedanānupassanā cittānupassanā nīvaraṇapariggaho khandhapariggaho āyatanapariggaho bojjhaṅgapariggaho saccapariggahoti ekavīsati kammaṭṭhānāni vuttāni. Tesu ānāpānaṃ dvattiṃsākāro navasivathikāti ekādasa appanākammaṭṭhānāni honti. Dīghabhāṇakamahāsīvatthero pana “navasivathikā ādīnavānupassanāvasena vuttā”ti āha. Tasmā tassa matena dveyeva appanākammaṭṭhānāni, sesāni upacārakammaṭṭhānāni. Kiṃ panetesu sabbesu abhiniveso jāyatīti. Na jāyati. Iriyāpathasampajaññaṇīvaraṇabojjhaṅgesu hi abhiniveso na jāyati, sesesu jāyatīti. Mahāsīvatthero panāha “etesupi abhiniveso jāyati, ayañhi atthi nu kho me cattāro iriyāpathā, udāhu natthi, atthi nu kho me catusampajaññaṃ, udāhu natthi, atthi nu kho me pañcanīvaraṇā, udāhu natthi, atthi nu kho me sattabojjhaṅgā, udāhu natthīti evaṃ pariggaṇhāti, tasmā sabbattha abhiniveso jāyatī”ti.

137. **Yo hi koci bhikkhavi** yo hi koci¹ bhikkhu vā bhikkhunī vā upāsako vā upāsikā vā. **Evaṃ bhāveyyāti** ādito paṭṭhāya vuttena bhāvanānukkamena bhāveyya. **Paṭikaṅkhaṇti** paṭikaṅkhitabbaṃ, avassaṃ bhāvīti attho. **Aññāti** arahattaṃ. **Sati vā upādiseseti** upādānasese vā sati aparikkhīṇe. **Anāgāmitāti** anāgāmiabhāvo.

Evaṃ sattannaṃ vassānaṃ vasena sāsanassa niyyānikabhāvaṃ dassetvā puna tato appatarepi kāle dassento “tiṭṭhantu bhikkhave”ti-ādīmāha. Sabbampi cetāṃ majjhimasseva neyyapuggalassa² vasena vuttaṃ. Tikkhapaññaṃ pana sandhāya “pāto anusīṭṭho sāyaṃ visesaṃ adhigamissati, sāyaṃ anusīṭṭho pāto visesaṃ adhigamissati”ti³ vuttaṃ.

1. Yo koci (Sī, Syā)

2. Veneyyapuggalassa (sabbattha), tikkhapaññaṃ panāti-ādivacanañca Majjhimaṇṇāsake Bodhirājakumārasuttaṭṭhakathā ca manasikātabbā.

3. Ma 2. 300 piṭṭhe.

Iti Bhagavā “evaṃniyyānikam bhikkhave mama sāsanan”ti dassetvā
 ekavīsatiyāpi ṭhānesu arahattanikūṭena desitam desanam niyyātento
 “ekāyano ayam bhikkhave maggo -pa- iti yam tam vuttam, idametam
 paṭicca vuttan”ti āha. Sesam uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Satipaṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sīhanādavagga

1. Cūlasīhanādasuttavaṇṇanā

139. **Evam me sutanti** Cūlasīhanādasuttam¹. Yasmā panassa atthupattiko nikkhepo, tasmā taṃ dassetvā cassa apubbapadavaṇṇanam karissāma. Katarāya pana idaṃ atthupattiyā nikkhittanti. Lābhasakkārapaccayā titthiyaparidevite. Bhagavato kira Dhammadāyādasutte vuttanayena mahālābhasakkāro uppajji. Catupamāṇiko hi ayaṃ lokasannivāso, rūpappamāṇo rūpappasanno, ghosappamāṇo ghosappasanno, lūkhappamāṇo lūkhappasanno, dhammappamāṇo dhammappasannoti imesaṃ puggalānam vasena catudhā ṭhito.

Tesaṃ idaṃ nānākaraṇam—katamo ca puggalo rūpappamāṇo rūpappasanno? Idhekacco puggalo āroham vā passivā pariṇāham vā passivā saṇṭhānam vā passivā pāripūrim vā passivā tattha pamāṇam gahetvā pasādam janeti, ayaṃ vuccati puggalo rūpappamāṇo rūpappasanno.

Katamo ca puggalo ghosappamāṇo ghosappasanno? Idhekacco puggalo paravaṇṇanāya parathomanāya parapasamsanāya paravaṇṇahārikāya tattha pamāṇam gahetvā pasādam janeti, ayaṃ vuccati puggalo ghosappamāṇo ghosappasanno.

Katamo ca puggalo lūkhappamāṇo lūkhappasanno? Idhekacco puggalo cīvaralūkham vā passivā pattalūkham vā passivā senāsanalūkham vā passivā vividham vā dukkarakārikam passivā tattha pamāṇam gahetvā pasādam janeti, ayaṃ vuccati puggalo lūkhappamāṇo lūkhappasanno.

Katamo ca puggalo dhammappamāṇo dhammappasanno? Idhekacco puggalo sīlam vā passivā samādhim vā passivā pañṇam vā passivā tattha pamāṇam gahetvā pasādam janeti, ayaṃ vuccati puggalo dhammappamāṇo dhammappasannoti.

1. Cullasīhanādasuttam (Syā)

Imesu catūsu puggalesu rūpappamāṇopi Bhagavato ārohapariṇāhasaṇṭhānapāripūriṇaṇṇapokkharataṃ asīti-anubyañjanappaṭimaṇḍitattā nānāratana-cittamiva suvaṇṇamahāpaṭaṃ dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇasamākiṇṇatāya tārāgaṇasamujjalaṃ viya gaganatalaṃ sabbaphāliphullaṃ viya ca yojanasatubbedhaṃ pāricchattakaṃ aṭṭhārasaratanubbedhaṃ byāmappabhāparikkhepaṃ sassirikaṃ anopamasarīraṃ disvā Sammāsambuddheya pasīdati.

Ghosappamāṇopi Bhagavatā kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkheyyāni dasa pāramiyo dasa upapāramiyo dasa paramatthapāramiyo pūritā, aṅgapariccāgo puttadārapariccāgo rajjapariccāgo attapariccāgo¹ nayanapariccāgo ca katoti-ādinā nayena pavattaṃ ghosaṃ sutvā Sammāsambuddheya pasīdati.

Lūkhappamāṇopi Bhagavato cīvaralūkhaṃ disvā “sace Bhagavā agāraṃ ajjhāvasissa, kāsikavatthameva adhārayissa. Pabbajitvā panānena sāṇapaṃsukūlacīvarena santussamānena bhāriyaṃ katan”ti Sammāsambuddheya pasīdati. Pattalūkhampi disvā “iminā agāraṃ ajjhāvasantena rattavarasuvaṇṇabhājanesu cakkavattibhojanārahaṃ sugandhasālibhojanaṃ paribhuttaṃ, pabbajitvā pana pāsāṇamayaṃ pattaṃ ādāya uccanīcakuladvāresu sapadānaṃ piṇḍāya caritvā laddhapīṇḍiyālopena santussamāno bhāriyaṃ karoti”ti Sammāsambuddheya pasīdati. Senāsanalūkhaṃ disvāpi “ayaṃ agāraṃ ajjhāvasanto tiṇṇaṃ utūnaṃ anucchavikesu tīsu pāsādesu tividhanāṭakaparivāro dibbasampattiṃ viya rajjasiriṃ anubhavitvā idāni pabbajjūpagato rukkhamaṇḍalasaṇḍānādisu dārupalakasilāpaṭṭapīṭhamañcakādīhi santussamāno² bhāriyaṃ karoti”ti Sammāsambuddheya pasīdati. Dukkarakārikamassa disvāpi “chabbassāni nāma muggayūsakulatthayūsahareṇuyūsādīnaṃ pasaṭamattena yāpessati, appāṇakaṃ jhānaṃ³ jhāyissati, sarīre ca jīvite ca anapekkho viharissati, aho dukkarakārako Bhagavā”ti Sammāsambuddheya pasīdati.

1. Dhanapariccāgo (Syā)

2. ...vidalamañcakādīsu sayamāno (Sī) ...vidalamañcakādīhi santussamāno (Syā)

3. Apāṇakajjhānaṃ (Syā, Ka)

Dhammappamāṇopi Bhagavato sīlaguṇaṃ samādhiguṇaṃ paññāguṇaṃ
jhānavimokkhasamādhisamāpattisampadaṃ abhiññāpāripūriṃ
yamakapāṭihāriyaṃ devorohaṇaṃ pāthikaputtadamanādīni¹ ca anakāni
acchariyāni disvā Sammāsambuddheya pasīdati, te evaṃ pasannā
Bhagavato mahantaṃ lābhasakkāraṃ abhiharanti. Titthiyānaṃ pana
bāverujātake kākassa viya lābhasakkāro parihāyittha. Yathāha—

“Adassanena morassa, sikhino mañjubhāṇino.
Kākaṃ tattha apūjesuṃ, maṃsena ca phalena ca.

Yadā ca sarasampanno, moro bāverumāgamā².
Atha lābho ca sakkāro, vāyasassa ahāyatha.

Yāva nuppajjati Buddho, Dhammarājā pabhaṅkaro.
Tāva aññe apūjesuṃ, puthū samaṇabrāhmaṇe.

Yadā ca sarasampanno, Buddho dhammadesayī.
Atha lābho ca sakkāro, titthiyānaṃ ahāyathā”ti³.

Te evaṃ pahīnalābhasakkārā rattiṃ ekadvaṅgulamattaṃ obhāsetvāpi
sūriyuggamane khajjopanakā viya hatappabhā ahesuṃ.

Yathā hi khajjopanakā, kālapakkhamhi rattiyā.
Nidassayanti obhāsaṃ, etesaṃ visayo hi so.

Yadā ca rasamisampanno, abbhudeti pabhaṅkaro.
Atha khajjupasaṃghānaṃ⁴, pabhā antaradhāyati.

Evaṃ khajjupasadisā, titthiyāpi puthū idha.
Kālapakkhūpame loke, dīpayanti sakaṃ guṇaṃ.

Yadā ca Buddho lokasmiṃ, udeti amitappabhā.
Nippabhā titthiyā honti, sūriye khajjupakā yathāti.

Te evaṃ nippabhā hutvā kacchupīlakādīhi kiṇṇasarīrā
paramapārijuññapattā yena Buddho yena dhammo yena saṃgho yena ca
mahājanassa sannipāto,

1. Pāṭikaputtadamanādīni (Syā)

3. Khu 5. 113 piṭṭhe.

2. Pāverumāgamā (Ka)

4. Khajjupasaṅkhānaṃ (Sī)

tena tena gantvā antaravīthiyampi siṅghāṭakepi catukkepi sabhāyampi ṭhatvā paridevanti—

“Kiṃ bho samaṇoyeva Gotamo samaṇo, mayaṃ assamaṇā. Samaṇasseva Gotamassa sāvakā samaṇā, amhākaṃ sāvakā assamaṇā. Samaṇasseva Gotamassa, sāvakānañcassa dinnāṃ mahapphalaṃ, na amhākaṃ, sāvakānañca no dinnāṃ mahapphalaṃ. Nanu samaṇopi Gotamo samaṇo, mayampi samaṇā. Samaṇassapi Gotamassa sāvakā samaṇā, amhākampi sāvakā samaṇā. Samaṇassapi Gotamassa sāvakānaṃ cassa dinnāṃ mahapphalaṃ, amhākampi ¹sāvakānaṃ ca no dinnāṃ mahapphalañceva. Samaṇassapi Gotamassa sāvakānañcassa detha karoṭha, amhākampi sāvakānañca no detha¹ sakkarōṭha. Nanu samaṇo Gotamo purimāni divasāni uppanno, mayaṃ pana loke uppajjamāneyeva uppannā”ti.

Evāṃ nānappakāraṃ viravanti. Atha bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyoti catasso parisā tesāṃ saddaṃ sutvā Bhagavato ārocesuṃ “titthiyā bhante idañcidañca kathenti”ti. Taṃ sutvā Bhagavā “mā tumhe bhikkhave titthiyānaṃ vacanena ‘aññatra samaṇo atthi’ti saññino ahuvatthā”ti vatvā aññatitthiyesu samaṇabhāvaṃ paṭisedhento idheva ca anujānanto imissā atthupattiyaṃ **idheva bhikkhave samaṇoti** idaṃ suttaṃ abhāsi.

Tattha **idhevāti** imasmiṃyeva sāsane. Ayaṃ pana niyamo sesapadesupi veditabbo. Dutiyādayopi hi samaṇā idheva, na aññattha. **Samaṇoti** sotāpanno. Tenevāha “katamo ca bhikkhave paṭhamo samaṇo, idha bhikkhave bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo, ayaṃ bhikkhave paṭhamo samaṇo”ti².

Dutiyoti sakadāgāmī. Tenevāha “katamo ca bhikkhave dutiyo samaṇo, idha bhikkhave bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā

1-1. Sāvakānaṃ ca no detha (Ka)

2. Am 1. 560 piṭṭhe.

rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī hoti sakideva imaṃ lokam āgantvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ bhikkhave dutiyo samaṇo”ti¹.

Tatiyoti anāgāmī. Tenevāha “katamo ca bhikkhave tatiyo samaṇo, idha bhikkhave bhikkhu pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā, ayaṃ bhikkhave tatiyo samaṇo”ti¹.

Catutthoti arahā. Tenevāha “katamo ca bhikkhave catuttho samaṇo, idha bhikkhave bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayam abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati, ayaṃ bhikkhave catuttho samaṇo”ti¹. Iti imasmiṃ thāne cattāro phalaṭṭhakasamaṇāva adhippetā.

Suññāti rittā tucchā. **Parappavādāti** cattāro sassatavādā, cattāro ekaccasassatikā, cattāro antānantikā, cattāro amarāvikkhepikā, dve adhiccasamuppannikā, soḷasa saññīvādā, aṭṭha asaññīvādā, aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā, satta ucchedavādā, pañca diṭṭhadhammanibbānavādāti ime sabbepi Brahmajāle āgatā dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo, ito bāhirānaṃ paresaṃ vādā **parappavādā** nāma, te sabbepi imehi catūhi phalaṭṭhakasamaṇehi suññā, na hi te ettha santi. Na kevalaṇca etheva suññā, catūhi pana maggaṭṭhakasamaṇehi catunnaṃ maggānaṃ atthāya āraddhavipassakehipīti dvādasahipi samaṇehi suññā eva. Imaeva atthaṃ sandhāya Bhagavatā Mahāparinibbāne vuttaṃ—

“Ekūnatimso vayasā Subhadda,
Yaṃ pabbajim kimkusalanu-esī.
Vassāni paññāsa samādhikāni,
Yato ahaṃ pabbajito Subhadda.
Ñāyassa dhammassa padesavattī,
Ito bahiddhā samaṇopi natthi.

Dutiyopi samaṇo natthi, tatiyopi samaṇo natthi, catutthopi samaṇo natthi, suññā parappavādā samaṇebhi aññehi”ti².

1. Am 1. 561 piṭṭhe.

2. Dī 2. 125 piṭṭhe.

Ettha hi padēsavattīti āradhāvīpassako adhippeto, tasmā sotāpattimaggassa āradhāvīpassakam maggaṭṭham phalaṭṭhanti tayopi ekato katvā samaṇopi natthīti āha. Sakadāgāmimaggassa āradhāvīpassakam maggaṭṭham phalaṭṭhanti tayopi ekato katvā dutiyopi samaṇo natthīti āha. Itaresupī dvīsu eśeva nayo.

Kasmā panete aññattha natthīti. Akhettatāya. Yathā hi na āragge sāsapo tiṭṭhati, na udakapiṭṭhe aggi jalati, na piṭṭhipāsāṇe bījāni ruhanti, evameva bāhiresu tiṭṭhāyatanesu na ime samaṇā uppajjanti, imasmimīyeva pana sāsane uppajjanti. Kasmā? Khettatāya¹. Tesam² akhettatā ca khettatā³ ca ariyamaggassa abhāvato ca bhāvato ca vedītabbā. Tenāha Bhagavā—

“Yasmim kho Subhadda dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo na upalabbhati, samaṇopi tattha na upalabbhati, dutiyopi tattha samaṇo na upalabbhati, tatiyopi tattha samaṇo na upalabbhati, catutthopi tattha samaṇo na upalabbhati. Yasmim ca kho Subhadda dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhati, samaṇopi tattha upalabbhati, dutiyopi tattha -pa-catutthopi tattha samaṇo upalabbhati. Imasmim kho Subhadda dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhati, idheva Subhadda samaṇo, idha dutiyo samaṇo, idha tatiyo samaṇo, idha catuttho samaṇo, suñña parappavādā samaṇebhi aññehī”^{ti}⁴.

Evam yasmā tiṭṭhāyatanaṃ akhettam, sāsanaṃ khettam, tasmā yathā surattahatthapādo sūrakesarako⁵ sīho migarājā na susāne vā saṅkārakūṭe vā paṭivasati, tiyojanasahassavīttatam pana Himavantaṃ ajjhogāhetvā maṇiguhāyaṃyeva paṭivasati. Yathā ca chaddanto nāgarājā na gocariyāhatthikulādīsu navasu nāgakulesu uppajjati, shaddantakuleyeva uppajjati. Yathā ca valāhako assarājā na gadrabhakule vā ghoṭakakule vā uppajjati, Sindhuyā tīre pana sindhāvakuleyeva uppajjati. Yathā ca sabbakāmadadaṃ manoharaṃ maṇīratanaṃ na

1. Sukhettatāya (Syā, Ka)

2. Sā panesā (Sī, Syā)

3. Sukhettatā (Syā, Ka)

4. Dī 2. 124 piṭṭhe.

5. Bhāsūrakesarasaṭo (Sī)

saṅkārakūṭe vā paṃsupabbatādīsu vā uppajjati,
 Vepullapabbatabbhantareyeva uppajjati. Yathā ca Timirapiṅgalo maccharājā
 na khuddakapokkharāṇīsu¹ uppajjati, caturāsītiyojanasahassagambhīre
 Mahāsamuddeyeva uppajjati. Yathā ca diyaḍḍhayojanasatiko supaṇṇarājā na
 gāmadvāre eraṇḍavanādīsu paṭivasati, Mahāsamuddam pana ajjhogāhetvā
 simbalidahavaneyeva paṭivasati. Yathā ca Dhataratṭho suvaṇṇaḥṃso na
 gāmadvāre āvāṭakādīsu paṭivasati, navutihaṃsasahassaparivāro hutvā
 Cittakūṭapabbateyeva paṭivasati. Yathā ca catuddīpissaro cakkavattirājā na
 nīcakule uppajjati, asambhinnajātikhattiyakuleyeva pana uppajjati.
 Evamevaṃ imesu samaṇesu ekasamaṇopi na aññatitthāyatane uppajjati,
 ariyamaggaparikkhitte pana Buddhasāsaneyeva uppajjati. Tenāha Bhagavā
 “idheva bhikkhave samaṇo -pa- suññā parappavādā samaṇebhi aññehī”ti.

Sammā sīhanādaṃ nadathāti ettha **sammāti** hetunā nayena kāraṇena.
Sīhanādanti seṭṭhanādaṃ abhītanādaṃ appaṭinādaṃ. Imesaṃ hi² catunnaṃ
 samaṇānaṃ idheva atthitāya ayaṃ nādo seṭṭhanādo nāma hoti uttamanādo.
 “Ime samaṇā idheva atthī”ti vadantassa aññato bhayaṃ vā āsaṅkā vā natthīti
 abhītanādo nāma hoti. “Amhākampi sāsane ime samaṇā atthī”ti pūraṇādīsu
 ekassāpi uttāhahitvā vatthum asamattatāya ayaṃ nādo appaṭinādo nāma
 hoti. Tena vuttaṃ “sīhanādanti seṭṭhanādaṃ abhītanādaṃ appaṭinādan”ti.

140. **Ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjatīti** imaṃ kho pana kāraṇaṃ vijjati.
Yaṃ aññatitthiyāti yena kāraṇena aññatitthiyā. Ettha ca titthaṃ jānitabbam,
 titthakaro jānitabbo, titthiyā jānitabbā, titthiyasāvakā jānitabbā. **Titthaṃ**
 nāma dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo. Ettha hi sattā taranti uppalavanti ummujjanimujjaṃ
 karonti, tasmā titthanti vuccanti. Tāsaṃ diṭṭhīnaṃ uppādetā **titthakaro** nāma.
 Tassa laddhiṃ gahetvā pabbajitā **titthiyā** nāma. Tesāṃ paccayadāyakā
titthiyasāvakāti veditabbā. **Paribbājakā**ti gihibandhanaṃ pahāya
 pabbajjūpagatā. **Assāsoti** avassayo patiṭṭhā upatthambho. **Balanti** thāmo.
Yena tumheti yena assāsena vā balena vā evaṃ vadetha.

1. Na āvāṭakhuddakapokkharāṇīsu (Sī, Syā) 2. Imesaṃ (Sī), imesaṅca (Syā, Ka)

Atthi kho no āvuso tena Bhagavatā jānatā passatā Arahatā

Sammāsambuddhenāti ettha ayaṃ saṅkhepattho—yo so Bhagavā samatimsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho, tena Bhagavatā tesāṃ tesāṃ sattānaṃ āsayānusayaṃ **jānatā**, hatthatale ṭhapitaṃ āmalakaṃ viya sabbaṃ ñeyyadhammaṃ **passatā**. Api ca pubbenivāsādihi jānatā, dibbena cakkhunā passatā. Tihi vijjāhi chahi vā pana abhiññāhi jānatā, sabbattha appaṭihatena samantacakkhunā passatā. Sabbadhammajānanasamatthāya paññāya jānatā, sabbasattānaṃ cakkhuvisayātītāni tirokuṭṭādigatāni vāpi rūpāni ativisuddhena maṇsacakkhunā passatā. Attahitasādhikāya samādhipadaṭṭhānāya paṭivedhapaññāya jānatā, parahitasādhikāya karuṇāpadaṭṭhānāya desanāpaññāya passatā. Arīnaṃ hatattā paccayādīnaṃ arahattā ca **arahatā**, sammā sāmaṇca saccānaṃ Buddhattā **Sammāsambuddhena**. Antarāyikadhamme vā jānatā, niyyānikadhamme passatā. Kilesārīnaṃ hatattā Arahatā, sammā sāmaṇ sabbadhammānaṃ Buddhattā **Sammāsambuddhenāti** evaṃ catuvesārajjasena catūhi ākārehi thomitena cattāro dhammā akkhātā, ye mayaṃ attani sampassamānā evaṃ vadema, na rājarājamahāmattādīnaṃ upatthambhaṃ kāyabalanti.

Satthari pasādoti “itipi so Bhagavā”ti-ādinā nayena Buddhaguṇe anussarantānaṃ uppannappasādo. **Dhamme pasādoti** “Svākkhāto Bhagavatā dhammo”ti-ādinā nayena dhammaguṇe anussarantānaṃ uppannappasādo. **Sīlesu paripūrakāritāti** ariyakantesu sīlesu paripūrakāritā. Ariyakantasīlāni nāma **pañcasīlāni**. Tāni hi bhavantaragatopi ariyasāvako attano ariyasāvakabhāvaṃ ajānantopi na vītikkamati. Sacepi hi naṃ koci vadeyya “imaṃ sakalaṃ cakkavattirajjaṃ sampaṭicchitvā khuddakamakkhikaṃ jīvitā voropehī”ti, aṭṭhānametaṃ, yaṃ so tassa vacanaṃ kareyya. Evaṃ ariyānaṃ sīlāni kantāni piyāni manāpāni. Tāni sandhāya vuttaṃ “sīlesu paripūrakāritā”ti.

Sahadhammikā kho panāti bhikkhu bhikkhunī sikkhamānā sāmaṇero sāmaṇerī upāsako upāsikāti ete satta **sahadhammacārino**. Etesu hi bhikkhu bhikkhūhi saddhiṃ sahadhammaṃ carati samānasikkhatāya.

Tathā bhikkhunī bhikkhunīhi -pa- upāsikā upāsikāhi, sotāpanno sotāpannehi, sakadāgāmī -pa- anāgāmīhi sahadhammaṃ carati. Tasmā sabbepe te **sahadhammikā**ti vuccanti. Apicettha ariyasāvakāyeva adhippetā. Tesam hi bhavantarepi maggadassanamhi vivādo natthi, tasmā te accantaṃ ekadhammacāritāya sahadhammikā. Iminā “suppaṭipanno Bhagavato sāvakaśaṃgho”ti-ādinā nayena saṃghaṃ anussarantānaṃ uppannappasādo kathito. Ettāvata cattāri sotāpannassa aṅgāni kathitāni honti.

Ime kho no āvusoti āvuso ime cattāro dhammā tena Bhagavatā amhākaṃ assāso ceva balañcāti akkhātā, ye mayaṃ attani sampassamānā evaṃ vadeva.

141. **Yo amhākaṃ satthāti** iminā Pūraṇakassapādike cha Satthāro apadissanti. Yathā pana idāni sāsane ācariya-upajjhāyādīsu “amhākaṃ ācariyo, amhākaṃ upajjhāyo”ti gehasitapemaṃ hoti. Evarūpaṃ pemaṃ sandhāya “Satthari pasādo”ti vadanti. Thero panāha “yasmā Satthā nāma na ekassa, na dvinnam hoti, sadevakassa lokassa ekova Satthā, tasmā titthiyā ‘amhākaṃ Satthā’ti ekapadeneva Satthāraṃ visuṃ katvā imināva padena viruddhā parājita”ti. **Dhamme pasādoti** idaṃ pana yathā idāni sāsane “amhākaṃ Dīghanikāyo amhākaṃ Majjhimanikāyo”ti mamāyanti, evaṃ attano attano pariyattidhamme gehasitapemaṃ sandhāya vadanti. **Sīlesūti** ajasīlagosīlamenḍakasīlakukkurasīlādīsu. **Idha no āvusoti** ettha **idhāti** pasādaṃ¹ sandhāya vadanti. **Ko adhippayāsoti** ko adhippayogo. **Yadidanti** yaṃ idaṃ tumhākaṃ ceva amhākaṃ ca nānākaraṇaṃ vadeyyātha, taṃ kiṃ nāma. Tumhākampi hi catūsu ṭhānesu pasādo, amhākampi. Nanu etasmiṃ pasāde² tumhe ca amhe ca dvedhā bhinnasuvaṇṇaṃ viya ekasadisāti vācāya samadhurā hutvā aṭṭhaṃsu.

Atha nesaṃ taṃ samadhurataṃ bhindanto Bhagavā **evaṃvādinoti**-ādimāha. Tattha **ekā niṭṭhāti** yā tassa pasādassa pariyosāna

1. Sāsanaṃ (Ka)

2. Ekasmiṃ pasādo (Syā, Ka)

bhūtā niṭṭhā, kiṃ sā ekā, udāhu puthūti evaṃ pucchathāti vadati. Yasmā pana tasmim tasmim samaye niṭṭhaṃ apaññapento nāma natthi, brāhmaṇānaṃ hi brahmaloko niṭṭhā, mahātāpasānaṃ Ābhassarā, paribbājakānaṃ subhakiṇhā, ājīvakānaṃ “anantamānaso”ti evaṃ parikappito asaṇṇibhavo. Imasmim sāsane pana arahattaṃ niṭṭhā. Sabbeva cete arahattameva niṭṭhāti vadanti. Diṭṭhivasena pana brahmalokādīni paññapenti. Tasmā attano attano laddhivasena ekameva niṭṭhaṃ paññapenti, taṃ dassetuṃ Bhagavā **sammā byākaramānāti**-ādimāha.

Idāni bhikkhūnampi ekā niṭṭhā, titthiyānampi ekā niṭṭhāti dvīsu aṭṭakārakesu viya ṭhitesu Bhagavā anuyogavattaṃ dassento **sā panāvuso niṭṭhā sarāgassa, udāhu vītarāgassāti**-ādimāha. Tattha yasmā rāgarattādīnaṃ niṭṭhā nāma natthi. Yadi siyā, soṇasiṅgālādīnampi siyāti imaṃ dosaṃ passantānaṃ titthiyānaṃ “vītarāgassa āvuso sā niṭṭhā”ti-ādinā nayena byākaraṇaṃ dassitaṃ.

Tattha **viddasunoti** paṇḍitassa. **Anuruddhapaṭiviruddhassāti** rāgena Anuruddhassa kodhena paṭiviruddhassa. **Papañcārāmassa papañcaratinoti** ettha āramanti etthāti ārāmo. Papañco ārāmo assāti **papañcārāmo**. Papañce¹ rati assāti **papañcarati**. **Papañcoti** ca mattapamattākārabhāvena pavattānaṃ taṇhādiṭṭhimānānametaṃ adhivacanaṃ. Idha pana taṇhādiṭṭhiyova adhippetā. **Sarāgassāti**-ādīsu pañcasu ṭhānesu ekova kilesa āgato. Tassa ākārato nānattaṃ veditabbaṃ. **Sarāgassāti** hi vuttaṭṭhāne pañcakāmaguṇikarāgavasena gahito. **Sataṇhassāti** bhavataṇhāvasena. **Sa-upādānassāti** gahaṇavasena. **Anuruddhapaṭiviruddhassāti** yugaḷavasena. **Papañcārāmassāti** papañcuppattidassanavasena. **Sarāgassāti** vā ettha akusalamūlavasena gahito. **Sataṇhassāti** ettha taṇhāpaccayā upādānadassanavasena. Sesāṃ purimasadisameva. Thero panāha “kasmā evaṃ viddhaṃsetha, ekoyeva hi ayaṃ lobho rajjanavasena rāgoti vutto. Taṇhākaraṇavasena **taṇhā**. Gahaṇaṭṭhena **upādānaṃ**. Yugaḷavasena **anurodhapaṭivirodho**. Papañcuppattidassanaṭṭhena **papañco**”ti.

1. Papañcova (Ka)

142. Idāni imesaṃ kilesānaṃ mūlabhūtaṃ diṭṭhivādaṃ dassento **dvemā bhikkhave diṭṭhiyoti**-ādimāha.

Tattha **bhavadiṭṭhi**ti sassatadiṭṭhi. **Vibhavadiṭṭhi**ti ucchedadiṭṭhi. **Bhavadiṭṭhiṃ allīnāti** taṇhādiṭṭhivasena sassatadiṭṭhiṃ allīnā. **Upagatāti** taṇhādiṭṭhivaseneva upagatā. **Ajjhositāti** taṇhādiṭṭhivaseneva anupaviṭṭhā. **Vibhavadiṭṭhiyā te paṭiviruddhāti** te sabbe ucchedavādihi saddhiṃ “tume andhabālā na jānātha, sassato ayaṃ loko, nāyaṃ loko ucchiṇṇatī”ti paṭiviruddhā niccaṃ kalahabhaṇḍanapasutā viharanti. Dutiyavārepi eseva nayo.

Samudayañcāti-ādīsu dve diṭṭhīnaṃ samudayā khaṇikasamudayo paccayasamudayo ca. **Khaṇikasamudayo** diṭṭhīnaṃ nibbatti. **Paccayasamudayo** aṭṭha ṭhānāni. Seyyathidaṃ, khandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ, avijjāpi, phassopi, saññāpi. vitakkopi, ayonisomanasikāropi, pāpamittopi, paratoghosopi diṭṭhiṭṭhānaṃ. “Khandhā hetu khandhā paccayo diṭṭhīnaṃ upādāya samuṭṭhānaṭṭhena. Evaṃ khandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ. Avijjā, phasso, saññā, vitakko, ayonisomanasikāro, pāpamitto, paratoghoso hetu paratoghoso paccayo diṭṭhīnaṃ upādāya samuṭṭhānaṭṭhena. Evaṃ paratoghosopi diṭṭhiṭṭhānaṃ”¹. Atthaṅgamāpi dveveva khaṇikatthaṅgamo paccayatthaṅgamo ca. **Khaṇikatthaṅgamo** nāma khayō vayo bhedo paribhedo aniccatā antaradhānaṃ. **Paccayatthaṅgamo** nāma sotāpattimaggo. Sotāpattimaggo hi diṭṭhiṭṭhānasamugghātōti vutto.

Assāḍanti diṭṭhimūlakaṃ ānisaṃsaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “yaṃdiṭṭhiko Satthā hoti, taṃdiṭṭhikā sāvakā hontī. Yaṃdiṭṭhikā Satthāraṃ sāvakā sakkaronti, garuṃ karonti, mānenti, pūjenti, labhanti tatonidānaṃ cīvarapiṇḍapātāsenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhāraṃ. Ayaṃ bhikkhave diṭṭhiyā diṭṭhadhammiko ānisaṃso”ti. **Ādīnavanti** diṭṭhiggahaṇamūlakaṃ upaddavaṃ. So vaggulivataṃ² ukkuṭikappadhānaṃ kaṇṭakāpassayatā pañcātapatappanaṃ³ sānupapātapatanaṃ⁴ kesamassuluṇcanaṃ appānakaṃ jhānanti-ādīnaṃ vasena veditabbo. **Nissaraṇanti** diṭṭhīnaṃ nissaraṇaṃ nāma nibbānaṃ.

1. Khu 9. 132 Paṭisambhidāmagge.

3. Pañcātapatappanaṃ (Sī)

2. Vaggulivataṃ (Syā)

4. Maruppapātapatanaṃ (Sī, Syā)

Yathābhūtaṃ nappajānantīti ye etaṃ sabbaṃ yathāsabhāvaṃ na jānanti. **Na parimuccanti dukkhasmā**ti sakalavaṭṭadukkhato na parimuccanti. Iminā etesaṃ niṭṭhā nāma natthīti dasseti. **Parimuccanti dukkhasmā**ti sakalavaṭṭadukkhato parimuccanti. Iminā etesaṃ niṭṭhā nāma atthīti dvinnam atṭakāraṇaṃ atṭam chindanto viya sāsanasmiṃ yeva niṭṭhāya atthitaṃ patiṭṭhāpeti.

143. Idāni diṭṭhicchedanaṃ dassento **cattārimāni bhikkhave upādānānī**ti-ādimāha. Tesam vitthāraṇakathā Visuddhimagge vuttāyeva.

Sabbupādānapariññāvādā paṭijānamānāti mayaṃ sabbesaṃ upādānānaṃ pariññaṃ samatikkamaṃ vadāmāti evaṃ paṭijānamānā. **Na sammā sabbupādānapariññanti** sabbesaṃ upādānānaṃ samatikkamaṃ sammā na paññāpenti. Keci kāmupādānamattassa pariññaṃ paññāpenti. Keci diṭṭhupādānamattassa paññāpenti, keci sīlabbatupādānassāpi. Attavādupādānassa pana pariññaṃ paññāpento nāma natthi. Tesam pana bhedaṃ dassento **kāmupādānassa pariññaṃ paññāpentī**ti-ādimāha. Tattha sabbepi kāmupādānassa pariññaṃ paññāpentiyeva, channavuti pāsaṇḍāpi hi “kāma kho pabbajitena na sevitabbā”ti vatthupaṭisevanaṃ kāmaṃ kappatīti na paññāpenti, akappiyameva katvā paññāpenti. Ye pana sevanti, te theyyena sevanti. Tena vuttam “kāmuṇupādānassa pariññaṃ paññāpentī”ti.

Yasmā “natthi dinnan”ti-ādīni gaḥetvā caranti. “Sīlena suddhi vatena suddhi bhāvanāya suddhī”ti gaṇhanti, attupaladdhiṃ na pajahanti, tasmā na diṭṭhupādānassa, na sīlabbatupādānassa, na attavādupādānassa pariññaṃ paññāpenti. **Tam kissa hetū**ti taṃ apaññāpanaṃ etesaṃ kissa hetu kiṃ kāraṇā. **Imāni hi te bhontoti** yasmā te bhonto imāni tīṇi kāraṇāni yathāsabhāvato na jānantīti attho. Ye panettha dvinnam pariññānaṃ paññāpanakāraṇaṃ diṭṭhiñceva sīlabbataṇca “etaṃ pahātabban”ti yathāsabhāvato jānanti. Te sandhāya parato dve vārā vuttā. Tattha ye “atthi dinnan”ti-ādīni gaṇhanti, te diṭṭhupādānassa pariññaṃ paññāpenti. Ye pana “na sīlena suddhi, na vatena suddhi, na bhāvanāya suddhī”ti gaṇhanti, te sīlabbatupādānassa pariññaṃ paññāpenti. Attavādupādānassa pariññaṃ pana ekopi paññāpetum na sakkoti. Atṭhasamāpattilābhinopi hi candimasūriye

pāṇinā parimajjitvā caramānāpi ca titthiyā tisso pariññā paññapenti. Attavādaṃ¹ muñcituṃ na sakkonti. Tasmā punappunaṃ vaṭṭasmiṃyeva patanti, pathavijigucchanasasako viya hi etc.

Tatthāyaṃ atthasallāpikā upamā—pathavī kira sasakaṃ āha “bho sasakā”ti. Sasako āha “ko eso”ti. “Kasmā mameva upari sabba-iriyāpathe kappento uccārapassāvaṃ karonto maṃ na jānāsī”ti. “Suṭṭhu tayā ahaṃ diṭṭho, mayā akkantaṭṭhānampi aṅgulaggehi phuṭṭhaṭṭhānaṃ viya hoti, vissatṭha-udakaṃ appamattakaṃ, karīsaṃ katakaphalamattaṃ. Hatthi-assādihi pana akkantaṭṭhānampi mahantaṃ, passāvopi nesaṃ ghaṭamatto hoti, uccāropi pacchimatto hoti, alaṃ mayhaṃ tayā”ti uppatitvā aññasmiṃ ṭhāne patito. Tato naṃ pathavī āha “are dūraṃ gatopi nanu mayhaṃ upariyeve patitosī”ti. So puna taṃ jigucchanto uppatitvā aññattha patito, evaṃ vassasahassampi uppatitvā patamāno sasako pathaviṃ muñcituṃ na sakkoti. Evamevaṃ titthiyā sabbupādānapariññā paññapentopi kāmupādānādīnaṃ tiṇṇaṃyeve samatikkamaṃ paññapenti. Attavādaṃ pana muñcituṃ na sakkonti, asakkontā punappunaṃ vaṭṭasmiṃyeve patantīti.

Evaṃ yaṃ titthiyā samatikkamituṃ na sakkonti, tassa vasena diṭṭhicchedavādaṃ vatvā idāni pasādapacchedavādaṃ dassento **evarūpe kho bhikkhave dhammavinayeti**-ādimāha. Tattha **dhammavinayeti** dhamme ceva vinaye ca, ubhayenapi aniyyānikasāsaṇaṃ dasseti. “Yo Satthari pasādo so na sammaggato”ti aniyyānikasāsaṇamhi hi Satthā kālaṃ katvā sihopi hoti, byaggopi hoti, dīpipi acchopi taracchopi. Sāvakaṃ panassa migāpi sūkarāpi pasadāpi honti, so “ime mayhaṃ pubbe upaṭṭhākā paccayadāyaka”ti khantiṃ vā mettaṃ vā anuddayaṃ vā akatvā tesaṃ upari patitvā lohitaṃ pivati, thūlathūlamaṃsānapi khādati. Satthā vā pana biḷāro hoti, sāvakaṃ kukkuṭaṃ vā mūsikā vā. Atha ne vuttanayeneva anukampaṃ akatvā khādati. Atha vā Satthā nirayapālo hoti, sāvakaṃ nerayikasattā. So “ime mayhaṃ pubbe upaṭṭhākā paccayadāyaka”ti anukampaṃ akatvā vividhā kammakāraṇā karoti, ādittepi rathe yojeti, aṅgārapabbatampi āropeti, Lohakumbhiyampi

1. Attavādupādānaṃ (Sī)

kipati¹, anekehipi dukkhadhammehi sampayojeti. Sāvakā vā pana kālaṃ katvā sīhādayo honti, Satthā migādāsu aññataro. Te “imaṃ mayaṃ pubbe catūhi paccayehi upaṭṭhahimhā, Satthā no ayan”ti tasmīṃ khantiṃ vā mettaṃ vā anuddayaṃ vā akatvā vuttanayeneva anayabyasanaṃ pāpentī. Evaṃ aniyyānikasāsane yo Satthari pasādo, so na sammaggato hoti. Kañci kālaṃ gantvāpi pacchā vinassatiyeva.

Yo dhamme pasādoti aniyyānikasāsanasmīṃ hi dhamme pasādo nāma, uggahitapariyāpuṭa² dhāritavācītamattake tantidhamme pasādo hoti, vaṭṭamokkho panettha natthi. Tasmā yo ettha pasādo, so punappunaṃ vaṭṭameva gambhīraṃ karotīti sāsana-smīṃ asammaggato asabhāvato akkhāyati.

Yā sīlesu paripūrakāritāti yāpi ca aniyyānikasāsane ajasīlādīnaṃ vasena paripūrakāritā, sāpi yasmā vaṭṭamokkhaṃ bhavanissaraṇaṃ na sampāpeti. Sampajjamānā pana tiracchānayaṇiṃ āvahati, vipaccamānā nirayaṃ, tasmā sā na sammaggatā akkhāyati. **Yā sahadhammikesūti** aniyyānikasāsanasmīṃ hi ye sahadhammikā, tesu yasmā ekacce kālaṃ katvā sīhādayopi honti, ekacce migādayo. Tattha sīhādibhūtā “ime amhākaṃ sahadhammikā ahesun”ti migādibhūtesu khanti-ādīni akatvā pubbe vuttanayeneva nesaṃ mahādukkhaṃ uppādentī. Tasmā ettha sahadhammikesu piyamanāpatāpi asammaggatā akkhāyati.

Idaṃ pana sabbampi kāraṇabhedaṃ ekato katvā dassento Bhagavā **taṃ kissa hetu evaṃ hetam bhikkhave hotīti**-ādīmāha. Tatrāyaṃ saṅkhepattho—evaṃ hetam bhikkhave hoti, yaṃ mayā vuttaṃ “yo Satthari pasādo so na sammaggato akkhāyati”ti-ādi, taṃ evameva hoti. Kasmā? Yasmā te pasādādayo durakkhāte dhammavinaye -pa- asammāsambuddhappaveditēti, ettha hi **yathā tanti** kāraṇatthe nipāto. Tattha **durakkhāteti** dukkathite, dukkathitattāyeva **duppavedite**. So panesa yasmā maggaphalattāya na niyyāti, tasmā **aniyyāniko**. Rāgādīnaṃ upasamāya asaṃvattanato **anupasamasamvattaniko**. Na Sammāsambuddhena

1. Lohakumbhiyaṃ sirāṃ kipati (Syā)

2. Uggahitapariyāpuṇita (Sī, Syā)

sabbaññunā pavidoti **asammāsambuddhappavedito**. Tasmim̐ aniyyānike anupasamasamvattanike asammāsambuddhappavedite. Ettāvatā Bhagavā titthiyesu pasādo surāpītasiṅgāle pasādo viya niratthakoti dasseti.

Eko kira Kāḷasiṅgālo¹ rattim̐ nagaram̐ pavittḥo surājallikam̐ khāditvā punnāgavane nipajjitvā niddāyanto sūriyuggamane pabujjhitvā cintesi “imasmin̐ kāle na sakkā gantum̐, bahū amhākam̐ verino, ekam̐ vañcetum̐ vaṭṭati”ti. So ekam̐ brāhmaṇam̐ gacchantam̐ disvā imam̐ vañcessāmīti “ayya brāhmaṇa”ti āha. Ko eso brāhmaṇam̐ pakkosatīti. Aham̐ sāmi ito tāva ehīti. Kim̐ bhoti. Mam̐ bahigāmam̐ nehi, aham̐ te dve kahāpaṇasatāni dassāmīti. Sopi nayissāmīti tam̐ pādesu gaṇhi. Are bāla brāhmaṇa na mayham̐ kahāpaṇa chaḍḍitakā atthi, dullabhā kahāpaṇa, sādḥukam̐ mam̐ gaṇhāhīti. Katham̐ bho gaṇhāmīti, uttarāsaṅgena gaṇṭhikam̐ katvā am̐se laggetvā gaṇhāhīti, brāhmaṇo tam̐ tathā gahetvā dakkhiṇadvārasamīpaṭṭhānam̐ gantvā ettha otāremīti pucchi. Kataratṭhānam̐ nāma etanti. Mahādvāram̐ etanti. Are bāla brāhmaṇa kim̐ tava ñātakā antaradvāre kahāpaṇam̐ ṭhapenti, parato mam̐ harāti. So punappunam̐ thokam̐ thokam̐ gantvā “ettha otāremi ettha otāremi”ti pucchitvā tena tajjito² khemaṭṭhānam̐ gantvā tattha otārehīti vutto otāretvā sātakam̐ gaṇhi. Kāḷasiṅgālo āha “aham̐ te dve kahāpaṇasatāni dassāmīti avocam̐, mayham̐ pana kahāpaṇa bahū, na dve kahāpaṇasatāneva, yāva aham̐ kahāpaṇe āharāmi, tāva tvaṃ sūriyam̐ olokeno tiṭṭhā”ti vatvā thokam̐ gantvā nivattetvā puna brāhmaṇam̐ āha “ayya brāhmaṇa mā ito olokehi, sūriyameva olokeno tiṭṭhā”ti. Evañca pana vatvā ketakavanam̐ pavisitvā yathārucim̐ pakkanto. Brāhmaṇassapi sūriyam̐ olokontasseva nalāṭato ceva kacchehi ca sedā muccim̐su. Atha nam̐ rukkhadevatā āha—

“Saddahāsi Siṅgālassa, surāpītassa brāhmaṇa.

Sippiyānam̐ satam̐ natthi, kuto kaṃsasatā duve”ti³.

Evam̐ yathā Kāḷasiṅgāle pasādo niratthako, evam̐ titthiyesupīti.

1. Kāṇasigālo (Sī, Syā)

2. Tajjitavañcito (Sī)

3. Khu 5. 27 piṭṭhe.

144. Aniyyānikasāsane pasādassa niratthakabhāvaṃ dassetvā niyyānikasāsane tassa sātthakataṃ dassetuṃ **Tathāgato ca kho bhikkhavi-** ādimāha. Tattha **kāmupādānassa pariññāṃ paññāpeti** arahattamaggena kāmupādānassa pahānapariññāṃ samatikkamaṃ paññāpeti, itaresaṃ tiṇṇaṃ upādānānaṃ sotāpattimaggena pariññāṃ paññāpeti. **Evarūpe kho bhikkhave dhammavinayeti** bhikkhave evarūpe dhamme ca vinaye ca. Ubhayenapi niyyānikasāsanaṃ dasseti. **Satthari pasādoti** evarūpe sāsane yo Satthari pasādo, so sammaggato akkhāyati, bhavadukkhaniissaraṇāya saṃvattati.

Tatrimāni vatthūni—Bhagavā kira Vedisakapabbate Indasālaguhāyaṃ paṭivasati. Atheko ulūkasakuṇo Bhagavati gāmaṃ piṇḍāya pavisante upaḍḍhamaggaṃ anugacchati, nikkhamante upaḍḍhamaggaṃ paccuggamaṃ karoti, so ekadivasaṃ Sammāsambuddhaṃ sāyanhasamaye bhikkhusaṃghaparivutaṃ nisinnaṃ pabbatā oruyha vanditvā pakkhe paṇāmetvā añjaliṃ paggayha sīsaṃ heṭṭhā katvā Dasabalaṃ namassamāno aṭṭhāsi. Bhagavā taṃ oloketvā sitaṃ pātvākāsi. Ānandatthero “ko nu kho bhante hetu ko paccayo sitassa pātukammāyā”ti pucchi. “Passānanda imaṃ ulūkasakuṇaṃ, ayaṃ mayi ca bhikkhusaṃghe ca cittaṃ pasādetvā satahassakappe devesu ca manussesu ca saṃsaritvā somanasso nāma Paccekabuddho bhavissatī”ti āha.

Ulūkamaṇḍalakkhika, Vedisake ciradīghavāsika.

Sukhitosi tvaṃ ayya Kosiya, kāluṭṭhitaṃ passasi Buddhavaraṃ.

Mayi cittaṃ pasādetvā, bhikkhusaṃghe anuttare.

Kappānaṃ satahassāni, duggateso na gacchati.

Devalokā cavitvāna, kusalamūlena codito.

Bhavissati anantañāṇo, somanassoti vissutoti.

Aññānipi cettha Rājagahanagare Sumanamālākāravatthu Mahābherivādakavatthu Morajikavatthu¹ Vīṇāvādakavatthu Saṅkhadhamakavatthūti evamādini

1. Morajātakavatthu (Ka)

vatthūni vitthāretabbāni. Evaṃ niyyānikasāsane Satthari pasādo sammaggato hoti.

Dhamme pasādoti niyyānikasāsanamhi dhamme pasādo sammaggato hoti, saramatte nimittam gahevā suṇantānam tiracchānagatānampi sampattidāyako hoti, paramatthe kim pana vattabbam. Ayamatto Maṇḍūkadevaputtādīnam vatthuvaseṇa veditabbo.

Sīlesu paripūrakāritāti niyyānikasāsanamhi sīlesu paripūrakāritāpi sammaggatā hoti, saggamokkhasampattiṃ āvahati. Tattha Chattamāṇavakavatthusāmaṇeravatthu-ādīni dīpetabbāni.

Sahadhammikesūti niyyānikasāsane sahadhammikesu piyamanāpatāpi sammaggatā hoti, mahāsampattiṃ āvahati. Ayamatto Vimānapetavatthūhi dīpetabbo. Vuttam hetam—

“Khīrodanamahamadāsīm, bhikkhuno piṇḍāya carantassa -pa-.

Phāṇitam -pa-. Ucchukhaṇḍikam.

Timbarusakam. Kakkārikam¹.

Eḷālukam. Vallipakkam.

Phārusakam. Hatthapatākam.

Sākamuṭṭhim. Pupphakamuṭṭhim². Mūlakam.

Nimbamuṭṭhim. Ambakañjikam.

Doṇinimajjanim. Kāyabandhanam.

Aṃsabaddhakam. Āyogapaṭṭam.

Vidhūpanam. Tālavaṇṭam.

Morahattham. Chattam. Upāhanam.

Pūvam. Modakam.

Sakkhalikam ahamadāsīm, bhikkhuno piṇḍāya carantassa -pa-.

Tassā me passa vimānam, accharā kāmavaṇṇinīhamasmī”ti³.

Tam kissa hetūti-ādi vuttanayānusāreṇeva yojetvā veditabbam.

1. Kakkārukam (Sī, Syā, Ka) 2. Puthukamuṭṭhim (Sī, Syā) 3. Khu 2. 44 piṭṭhādīsu.

145. Idāni yesaṃ upādānānaṃ titthiyā na sammā pariññaṃ paññapenti, Tathāgato paññapeti, tesaṃ paccayaṃ dassetuṃ **ime ca bhikkhavi-** ādimāha. Tattha **kiṃ nidānā**ti-ādīsu nidānādīni sabbāneva kāraṇavevacanāni. Kāraṇaṃ hi yasmā phalaṃ nideti handa naṃ gaṇhathāti appeti viya, tasmā **nidānanti** vuccati. Yasmā taṃ tato jāyati samudeti pabhavati, tasmā samudayo, jāti, pabhavoti vuccati. Ayaṃ panettha padattho—kiṃ nidānaṃ etesanti **kiṃnidānā**. Ko samudayo etesanti **kiṃ samudayā**. Kā jāti etesanti **kiṃ jātikā**. Ko pabhavo etesanti **kiṃpabhavā**. Yasmā pana tesaṃ taṇhā yathāvuttena atthena nidānañceva samudayo ca jāti ca pabhavo ca, tasmā “taṇhānidānā”ti-ādīmaḥa. Evaṃ sabbapadesu attho veditabbo. Yasmā pana Bhagavā na kevalaṃ upādānasseva paccayaṃ jānāti, upādānassa paccayabhūtāya taṇhāyapi, taṇhādipaccayānaṃ vedanādīnampi paccayaṃ jānātiyeva, tasmā **taṇhā cāyaṃ bhikkhavi-** ādimāha.

Yato ca khoti yasmiṃ kāle. **Avijjā pahīnā hotīti** vaṭṭamūlikā avijjā anuppādanīrodhena pahīnā hoti. **Vijjā uppannāti** arahattamaggavijjā uppannā. **So avijjāvirāgā vijjuppadāti** so bhikkhu avijjāya ca pahīnattā vijjāya ca uppannattā. **Neva kāmupādānaṃ upādiyatīti** neva kāmupādānaṃ gaṇhāti na upeti, na sesāni upādānāni. **Anupādiyaṃ na paritassatīti** evaṃ kiñci upādānaṃ aggaṇhanto taṇhāparitassanāya na paritassati. **Aparitassanti** aparitassanto taṇhaṃ anuppādento. **Paccattaṃyeva parinibbāyatīti** sayameva kilesaparinibbānena parinibbāyati. Evamassa āsavakkhayaṃ dassetvā idāni khīṇāsavassa bhikkhuno paccavekkhaṇaṃ dassento **khīṇā jātīti**-ādīmaḥa. Taṃ vuttatthamevāti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷasīhanādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mahāsīhanādasuttavaṇṇanā

Vesālinagaravaṇṇanā

146. **Evaṃ me sutanti** Mahāsīhanādasuttam. Tattha **Vesāliyanti** evaṃnāmake nagare. Taṃ kira aparāparam visālībhūtatāya “Vesālī”ti saṅkham gataṃ. Tatrāyaṃ anupubbakathā—Bārāṇasirañño kira aggamaheṣiyā kucchimhi gabbho saṅthāsi, sā ñatvā rañño nivedesi. Rājā gabbhaparīhāraṃ adāsi. Sā sammā parihaṛīyamānā gabbhaparipākakāle vijāyanagharaṃ pāvisi. Puññavantīnaṃ paccūsasamaye gabbhavuṭṭhānaṃ hoti, sā ca tāsāṃ aññatarā, tena paccūsasamaye alattakapaṭalabandhujīvakaupphasadisāṃ maṃsapesiṃ vijāyi. Tato “aññā deviyo suvaṇṇabimbasadise putte vijāyanti, aggamaheṣī maṃsapesinti rañño purato mama avaṇṇo uppajjeyyā”ti cintetvā tena avaṇṇabhayena taṃ maṃsapesiṃ ekasmiṃ bhājane pakkipitvā paṭikuḍḍitvā rājamuddikāya lañchetvā¹ Gaṅgāya sote pakkipāpesi. Manussehi chaḍḍitamatte devatā ārakkhaṃ saṃvidahiṃsu. Suvaṇṇapaṭṭakaṃ cettha jātihinḍulakena “Bārāṇasirañño aggamaheṣiyā pajā”ti likhitvā bandhiṃsu. Tato taṃ bhājanaṃ ūmibhayādīhi anupaddutaṃ Gaṅgāsotena pāyāsi.

Tena ca samayena aññataro tāpaso gopālakakulam² nissāya Gaṅgātīre viharati. So pātova Gaṅgaṃ otiṇṇo taṃ bhājanaṃ āgacchantam disvā paṃsukūlasaññāya aggahesi. Athettha taṃ akkharapaṭṭikaṃ rājamuddikālañchanam ca disvā muñcitvā taṃ maṃsapesiṃ addasa, disvānassa etadahosi “siyā gabbho, tathā hissa duggandhapūtikabhāvo natthī”ti assamaṃ netvā suddhe okāse ṭhapesi. Atha aḍḍhamāsaccayena dve maṃsapesiyo ahesuṃ. Tāpaso disvā sādhitaram ṭhapesi. Tato puna aḍḍhamāsaccayena ekamekissā maṃsapesiyā hatthapādasīsānamatthāya pañca pañca piḷakā uṭṭhahiṃsu. Atha tato aḍḍhamāsaccayena ekā maṃsapesi suvaṇṇabimbasadiso dārako, ekā dārikā ahosi.

Tesu tāpasassa puttasiṃho uppajji, aṅguṭṭhakato cassa khīraṃ nibbatti, tato pabhuti ca khīrabhataṃ alabhittha, so bhataṃ bhuñjitvā khīraṃ dārakānaṃ

1. Lañcetaṃ (Syā)

2. Gopakulam (Syā), gopakakulam (Sī)

mukhe āsiñcati. Tesam udaram yaṃ yaṃ pavisati, taṃ taṃ sabbaṃ maṇibhājanagataṃ viya dissati, evaṃ nicchavī ahesuṃ. Apare āhu “sibbetvā ṭhapitā viya nesaṃ aññaṃaññaṃ līnā chavī ahoṣī”ti. Evaṃ te nicchavitāya vā līnacchavitāya vā **Licchavīti** paññāyimsu.

Tāpaso dāyake posento ussūre gāmaṃ bhikkhāya¹ pavisati, atidivā paṭikkamati. Tassa taṃ byāpāraṃ ñatvā gopālakā āhaṃsu “bhante pabbajitānaṃ dāraposanaṃ palibodho, amhākaṃ dārake detha, mayaṃ posessāma, tumhe attano kammaṃ karoṭhā”ti. Tāpaso sādhuṭi paṭissuṇi. Gopālakā dutiyadivase maggaṃ samaṃ katvā pupphehi okiritvā dhajapaṭākā ussāpetvā tūriyehi vajjamānehi assamaṃ āgatā. Tāpaso “mahāpuñña dārakā appamādena vaḍḍhetha, vaḍḍhetvā ca aññaṃaññaṃ āvāhavivāhaṃ karoṭhā, pañcagorasena rājānaṃ tosetvā bhūmibhāgaṃ gahetvā nagaraṃ māpetha, tattha kumāraṃ abhisiñcathā”ti vatvā dārake adāsi. Te sādhuṭi paṭissuṇitvā dārake netvā posesuṃ.

Dārakā vuddhimanvāya kīḷantā vivādaṭṭhānesu aññe gopālakadārake hatthenapi pādenapi paharanti. Te rodanti. “Kissa rodathā”ti ca mātāpitūti vuttā “ime nimṃtāpitikā tāpasapositā amhe atipaharanti”ti vadanti. Tato tesam mātāpitāro “ime dārakā aññe dārake vināsenti dukkhāpenti, na ime saṅgahetabbā, vajjetabbā ime”ti āhaṃsu. Tato pabhūti kira so padeso **vajjīti** vuccati yojanasatiko parimāṇena. Atha taṃ padesaṃ gopālakā rājānaṃ tosetvā aggahesuṃ. Tattha ca nagaraṃ māpetvā soḷasavassuddesikaṃ kumāraṃ abhisiñcitvā rājānaṃ akaṃsu. Tāya cassa dārikāya saddhiṃ vivāhaṃ katvā katikaṃ akaṃsu “bāhirakadārikā na ānetabbā, ito dārikā na kassaci dātabbā”ti. Tesam paṭhamasaṃvāsena dve dārakā jātā dhītā ca putto ca. Evaṃ soḷasakkhattuṃ dve dve jātā. Tato tesam dārakānaṃ yathākkamaṃ vaḍḍhantānaṃ āramuyyānanivāsaṭṭhānaparivārasampattiṃ gahetuṃ appahontā² nagaraṃ tikkhattuṃ gāvutantarena gāvutantarena

1. Piṇḍāya (Sī)

2. Appahontaṃ (Sī, Syā)

parikkhipim̐su. Tassa punappunam̐ visālīkatattā Vesālītveva nāmaṃ jātam̐. Tena vuttam̐ “Vesāliyanti evaṃ nāmake nagare”ti.

Bahinagareti nagarassa bahi, na Ambapālivanam̐ viya antonagarasmiṃ. Ayam̐ pana Jīvakambavanam̐ viya nagarassa bahiddhā vanasaṇḍo. Tena vuttam̐ “bahinagare”ti. **Aparapureti** purassa apare, pacchimadisāyanti attho. **Vana saṇḍeti** so kira vanasaṇḍo nagarassa pacchimadisāyam̐ gāvutamatte ṭhāne. Tattha manussā Bhagavato Gandhakuṭim̐ katvā tam̐ parivāretvā bhikkhūnam̐ rattiṭṭhānadivāṭṭhānacaṅkamaleṇakuṭimaṇḍapādīni patiṭṭhapesum̐, Bhagavā tattha viharati. Tena vuttam̐ “aparapure vanasaṇḍe”ti. **Sunakkhattoti** tassa nāmaṃ. Licchavīnam̐ pana puttattā **Licchavi puttoti** vutto. **Acirapakkantoti** vibbhamitvā gihibhāvūpagamanena adhunāpakkanto. **Parisatīti** parisamajjhe. **Uttarimanussadhammāti** ettha **manussadhammā** nāma dasakusalakammapathā. Te paṭisedhetum̐ na sakkoti. Kasmā? Upārambhabhayā. Vesāliyam̐ hi bahū manussā ratanattaye pasannā Buddhamāmakā dhammamāmakā saṃghamāmakā. Te dasakusalakammapathamattampi natthi samaṇassa Gotamassāti vutte tvam̐ kattha Bhagavantam̐ pāṇam̐ hanantam̐ addasa, kattha adinnam̐ ādiyantanti-ādīni vatvā attano pamāṇam̐ na jānāsi, kim̐ dantā me atthīti pāsāṇasakkharā khādasi, ahinaṅgutṭhe gaṇhitum̐ vāyamasī, kakacadantesu pupphāvaḷikam̐ kīḷitum̐ icchasi, mukhato te dante pātessāmāti vadeyyum̐. So tesam̐ upārambhabhayā evaṃ vattum̐ na sakkoti.

Uttarimanussadhammādivaṇṇanā

Tato uttarim̐ pana visesādhigamam̐ paṭisedhento **uttari manussadhammā alamariyañāṇadassanavisesoti** āha.

Tattha alamariyam̐ nātunti **alamariyo**, ariyabhāvāya samatthoti vuttam̐ hoti. Ñāṇadassanameva **ñāṇadassanaviseso**. Alamariyo ca so ñāṇadassanaviseso cāti **alamariyañāṇadassanaviseso**. Ñāṇadassananti dibbacakkhupi vipassanāpi maggopi phalampi paccavekkhaṇañāṇampi sabbaññutaññānampi vuccati. “Appamatto samāno ñāṇadassanam̐ ārodheti”¹ti¹ hi ettha dibbacakkhu ñāṇadassanam̐ nāma. “Ñāṇadassanāya cittam̐

1. Ma 1. 257 Piṭṭhe.

abhinīharati abhininnāmeti”^{ti}¹ ettha vipassanāñāṇaṃ. “Abhabbā te ñāṇadassanāya anuttarāya sambodhāyā”^{ti}² ettha maggo. “Ayamañño uttari manussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsu vihāro”^{ti}³ ettha phalaṃ. “Ñāṇaṇca pana me dassanaṃ udapādi, akuppā me cetovimutti, ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo”^{ti}⁴ ettha paccavekkhaṇaṇāṇaṃ. “Ñāṇaṇca pana me dassanaṃ udapādi sattāhakālaṅkato Ālāro Kālāmo”^{ti}⁵ ettha Sabbaññutaññāṇaṃ. Idha pana lokuttaramaggo adhippeto. Taṃ hi so Bhagavato paṭisedheti.

Takkapariyāhatanti iminā ācariyaṃ paṭibāhati. Evaṃ kirassa ahosi— samaṇena Gotamena ācariye upasaṅkamitvā sukhumaṃ dhammantaraṃ gahitaṃ nāma natthi, takkapariyāhataṃ pana takketvā evaṃ bhavissati evaṃ bhavissatīti takkapariyāhataṃ dhammaṃ desetīti. **Vīmaṃsānucaritanti** iminā cassa lokiyapaññaṃ anujānāti. Samaṇo Gotamo paññavā, so taṃ paññāsāṅkhataṃ indavajirūpamaṃ vīmaṃsaṃ evaṃ vaṭṭissati evaṃ vaṭṭissatīti ito cito ca anucarāpetvā vīmaṃsāya anucaritaṃ dhammaṃ deseti. **Sayaṃpaṭibhānanti** imināssa dhammesu paccakkhabhāvaṃ paṭibāhati. Evaṃ hissa ahosi—samaṇassa Gotamassa sukhumaṃ dhammantaraṃ vipassanā vā maggo vā phalaṃ vā paccavekkhaṇā vā natthi, ayaṃ pana laddhapariso, rājānaṃ cakkavattiṃ viya naṃ cattāro vaṇṇā parivārenti, suphusitaṃ panassa dantāvaraṇaṃ, mudukā jivhā, madhuro saro, anelagaḷā vācā, so yaṃ yadevassa upaṭṭhāti, taṃ taṃ gahetvā sayaṃpaṭibhānaṃ kathento mahājanaṃ rañjetīti.

Yassa ca khvāssa atthāya dhammo desitoti yassa ca kho atthāya assa dhammo desito. Seyyathidaṃ, rāgapaṭighātattthāya asubhakammaṭṭhānaṃ, dosappaṭighātattthāya mettābhāvanā, mohappaṭighātattthāya pañca dhammā, vitakkūpacchedāya ānāpānassati.

So niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyāti so dhammo yo taṃ yathādesitaṃ karoti, tassa takkarassa sammā hetunā nayena kāraṇena vaṭṭadukkhakkhayāya niyyāti gacchati taṃ atthaṃ sādhetīti

1. Dī 1. 72 piṭṭhe.

2. Am 1. 521 piṭṭhe.

3. Ma 1. 268 piṭṭhe.

4. Vi 3. 16 piṭṭhe.

5. Ma 2. 294 piṭṭhe.

dīpeti. Idaṃ panesa na attano ajjhāsayena vadati. Buddhānaṃ hi dhammo aniyyānikoti evamevaṃ pavedeyya, na pana sakkoti vattum. Kasmā? Upārambhabhayā. Vesāliyaṃ hi bahū sotāpanna sakadāgāmi anāgāmi-upāsakā. Te evaṃ vadeyyum “Sunakkhatta tvaṃ Bhagavatā desito dhammo aniyyānikoti vadasi, yadi ayaṃ dhammo aniyyāniko, imasmiṃ nagare ime kasmā ettakā sotāpannā jātā, ettakā sakadāgāmī, ettakā anāgāmīti pubbe vuttanayena upārambhaṃ kareyyun”ti. So iminā upārambhabhayena aniyyānikoti vattum asakkonto ajjunena¹ vissatṭhakaṇḍaṃ viya assa dhammo amogho niyyāti, abbhantare panassa kiñci natthīti vadati.

Assosi khoti Vesāliyaṃ brāhmaṇakulasetṭhikulādīsu tattha tattha parisamajjhe evaṃ bhāsamānassa taṃ vacanaṃ suṇi, na pana paṭisedhesi. Kasmā? Kāruṇṇatāya. Evaṃ kirassa ahosi ayaṃ kuddho jhāyamānaṃ Veḷuvanaṃ viya pakkhittaloṇaṃ uddhanaṃ viya ca kodhavasena paṭapaṭāyati², mayā paṭibāhito pana mayipi āghātaṃ bandhissati, evamassa Tathāgate ca mayi cāti dvīsu janesu āghāto atibhāriyo bhavissatīti kāruṇṇatāya na paṭisedhesi. Api cassa evaṃ ahosi, Buddhānaṃ avaṇṇakathanāṃ nāma puṇṇacande dosāropanasadisāṃ, ko imassa kathaṃ gaṇhissati, sayameva kheḷe pacchinne mukhe sukkhe oramissatīti iminā kāraṇena na paṭisedhesi. **Piṇḍapāṭapaṭikkantoti** piṇḍapāṭapariyesanato apagato.

147. **Kodhanoti** caṇḍo pharuso. **Moghapurisoti** tucchapuriso. Yassa hi tasmim attabhāve maggaphalānaṃ upanissayo natthi, taṃ Buddhā “moghapuriso”ti vadanti. Upanissaye satipi tasmim khaṇe magge vā phale vā asati “moghapuriso”ti vadantiyeva. Imassa pana tasmim attabhāve maggaphalānaṃ upanissayo samucchinnoyeva, tena taṃ “moghapuriso”ti āha. **Kodhā ca panassa esā vācā bhāsītāti** esā ca panassa vācā kodhena bhāsītā.

1. Ajjhanena (Syā, Ka)

2. Taṭataṭāyati (bahūsu)

Kasmā panesa Bhagavato kuddhoti. Ayaṃ hi pubbe Bhagavantam upasaṅkamitvā dibbacakkhuparikammaṃ pucchi. Athassa Bhagavā kathesi. So dibbacakkhumṃ nibbattetvā ālokaṃ vaḍḍhetvā devaloke olokento Nandanavana Cittalatāvana Phārusakavana Missakavanesu dibbasampattim anubhavamāne devaputte ca devadhītaro ca disvā etesaṃ evarūpāya attabhāvasampattiyaṃ t̥hitānaṃ kīvamadhuro nu kho saddo bhavissatīti saddaṃ sotukāmo hutvā Dasabalaṃ upasaṅkamitvā dibbasotadhātuparikammaṃ pucchi. Bhagavā panassa dibbasotadhātuyā upanissayo natthīti ñatvā parikammaṃ na kathesi. Na hi Buddhā upanissayavirahitassa parikammaṃ kathenti. So Bhagavati āghātaṃ bandhitvā cintesi “ahaṃ samaṇaṃ Gotamaṃ paṭhamam dibbacakkhuparikammaṃ pucchim, so ‘mayhaṃ taṃ sampajjatu vā mā vā sampajjatū’ti kathesi. Ahaṃ pana paccattapurisakārena taṃ nibbattetvā dibbasotadhātuparikammaṃ pucchim, taṃ me na kathesi. Addhāssa evaṃ hoti ‘ayaṃ rājapabbajito dibbacakkhuññaṃ nibbattetvā dibbasotadhātuññaṃ nibbattetvā cetopariyaññaṃ nibbattetvā āsavānaṃ khayaññaṃ nibbattetvā mayā samasamo bhavissatī’ti issāmacchariyavasena mayhaṃ na kathetī”ti. Bhiyyoso āghātaṃ bandhitvā kāsāyāni chaḍḍetvā gihibhāvaṃ patvāpi na tuṇhībhūto vicarati. Dasabalaṃ pana asatā tucchena abbhācikkhanto vicarati. Tenāha Bhagavā “kodhā ca panassa esā vācā bhāsita”ti.

Vaṇṇo heso Sāriputtāti Sāriputta Tathāgatena satasahassakappādhikāni cattāri asaṅkheyyāni pāramiyo pūrantena etadatthameva vāyāmo kato “desanādhhammo me niyyāniko bhavissatī”ti. Tasmā yo evaṃ vadeyya, so vaṇṇaṃyeva Tathāgatassa bhāsati. Vaṇṇo heso Sāriputta Tathāgatassa, guṇo eso Tathāgatassa, na aguṇoti dasseti.

Ayampi hi nāma Sāriputtāti-ādinā kiṃ dasseti? Sunakkhattena paṭisiddhassa uttarimanussadhammassa attani atthitaṃ dasseti. Bhagavā kira ayaṃ¹ Sāriputta Sunakkhatto moghapuriso natthi Tathāgatassa uttarimanussadhammoti vadati. Mayhaṃ ca sabbaññutaññaṃ nāma atthi, iddhividhaññaṃ nāma atthi, dibbasotadhātuññaṃ nāma atthi, cetopariyaññaṃ nāma atthi,

dasabalaññaṇaṃ nāma atthi, catuvesārajjaññaṇaṃ nāma atthi, aṭṭhasu parisāsu akampanaññaṇaṃ nāma atthi, catuyoniparicchedakaññaṇaṃ nāma atthi, pañcagatiparicchedakaññaṇaṃ nāma atthi, sabbepi cete uttarimanussadhammāyeva. Evarūpesu uttarimanussadhammesu ekassāpi vijānanasamatthaṃ dhammanvayamattampi nāma etassa moghapurisassa na bhavissatīti etamatthaṃ dassetuṃ **ayampi hi nāma Sāriputtāti**-ādinā nayena imaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha anvetīti **anvayo**, jānāti anubujjhatīti attho. Dhammassa anvayo **dhammanvayo**, taṃ taṃ sabbaññutaññāṇādidhammaṃ jānanaṇaṇāyetaṃ adhivacanaṃ. “Itipi so Bhagavā”ti-ādīhi evarūpampi nāma mayhaṃ sabbaññutaññāṇasaṅkhātāṃ uttarimanussadhammaṃ vijjamaṇameva atthīti jānitum tassa moghapurisassa dhammanvayopi na bhavissatīti dasseti. Iddhividhaññāṇādisupi evaṃ yojanā veditabbā.

Dasabalaññādivaṇṇanā

148. Ettha ca kiñcāpi cetopariyaññānantaraṃ tisso vijjā vattabbā siyumu, yasmā pana tāsū vuttāsū upari dasabalaññaṇaṃ na paripūrati, tasmā tā avatvā Tathāgatassa dasabalaññaṇaṃ paripūraṃ katvā dassento **dasa kho panimāni Sāriputtāti**-ādimāha. Tattha **Tathāgatabalānīti** aññehi asādhāraṇāni Tathāgatasseva balāni. Yathā vā pubbabuddhānaṃ balāni puññussayasampattiya āgatāni, tathā āgatabalānīti attho. Tattha duvidhaṃ Tathāgatabalaṃ kāyabalaṇca ñāṇabalaṇca. Tesu kāyabalaṃ hatthikulānūsarena veditabbaṃ. Vuttam hetam porāṇehi—

“Kālāvakaṇca gaṅgeyyaṃ, paṇḍaraṃ tamba piṅgalaṃ.

Gandha maṅgala hemaṇca, uposathachaddantime dasā”ti.

Imāni hi dasa hatthikulāni. Tattha kālāvakanti pakatihatthikulaṃ daṭṭhabbaṃ. Yaṃ dasannaṃ purisānaṃ kāyabalaṃ, taṃ ekassa kālāvakahatthino. Yaṃ dasannaṃ kālāvakaṇaṃ balaṃ, taṃ ekassa gaṅgeyyassa. Yaṃ dasannaṃ gaṅgeyyānaṃ, taṃ ekassa paṇḍarassa. Yaṃ dasannaṃ paṇḍarānaṃ, taṃ ekassa tambassa. Yaṃ dasannaṃ tambānaṃ, taṃ ekassa piṅgalassa. Yaṃ dasannaṃ piṅgalānaṃ, taṃ ekassa gandhahatthino. Yaṃ dasannaṃ gandhahatthīnaṃ, taṃ ekassa maṅgalassa. Yaṃ dasannaṃ maṅgalānaṃ, taṃ ekassa hemavatassa. Yaṃ dasannaṃ hemavatānaṃ, taṃ ekassa uposathassa.

Yam dasannam uposathanam, tam ekassa Chaddantassa. Yam dasannam Chaddantanam, tam ekassa Tathāgatassa. Nārāyanasaṅghātabalantipi idameva vuccati. Tadetam pakatihatthigaṇanāya hatthīnam koṭisahassānam purisagaṇanāya dasannam purisakoṭisahassānam balaṃ hoti. Idam tāva Tathāgatassa **kāyabalaṃ**.

Ñāṇabalaṃ pana Pāliyam tāva āgatameva. Dasabalañāṇam, catuvesārajjāñāṇam, aṭṭhasu parisāsu akampanañāṇam, catuyoniparicchedakañāṇam, pañcagatiparicchedakañāṇam. Saṃyuttake¹ āgatāni tesattati ñāṇāni sattasattati ñāṇānīti evaṃ aññānīpi anekāni ñāṇasahassāni, etaṃ **ñāṇabalaṃ** nāma. Idhāpi ñāṇabalameva adhippetam. Ñāṇāñhi akampiyaṭṭhena upatthambhanaṭṭhena ca **balanti** vuttam.

Yehi balehi samannāgatoti yehi dasahi ñāṇabalehi upeto samupeto. **Āsabham** **ṭhānanti** seṭṭhaṭṭhānam uttamaṭṭhānam. Āsabhaṃ vā pubbabuddhā, tesam ṭhānanti attho. Api ca gavasatajeṭṭhako usabho, gavasahassajeṭṭhako vasabho. Vajasatajeṭṭhako² vā usabho, vajasahassajeṭṭhako vasabho, sabbagavaseṭṭho sabbaparissayasaho seto pāsādiko mahābhāravaho asanisatasaddehipi akampaniyo nisato, so idha usabhoti adhippeto. Idampi hi tassa pariyāyavacanam. Usabhassa idanti **āsabham**. **Ṭhānanti** catūhi pādehi pathaviṃ uppīletvā acalaṭṭhānam. Idam pana āsabham viyāti āsabham. Yatheva hi nisabhasaṅkhāto usabho usabhabalena samannāgato catūhi pādehi pathaviṃ uppīletvā acalaṭṭhānena tiṭṭhati, evaṃ Tathāgatopi dasahi Tathāgatabalehi samannāgato catūhi vesārajjapādehi aṭṭhaparisaṭṭhaviṃ uppīletvā sadevake loke kenaci paccatthikena paccāmittena akampiyo acalaṭṭhānena tiṭṭhati. Evaṃ tiṭṭhamānova tam āsabham ṭhānam paṭijānāti upagacchati na paccakkhāti attani āropeti. Tena vuttam “āsabham ṭhānam paṭijānāti”ti.

Parisāsūti aṭṭhasu parisāsu. **Sīhanādam** **nadatīti** seṭṭhanādam abhītanādam nadati, sīhanādasadisam vā nādam nadati. Ayamatto

1. Sam 1. 290 piṭṭhe.

2. Gavajasatajeṭṭhako (Syā)

Sīhanādasuttēna dīpetabbo. Yathā vā sīho sahanato hananato ca sīhoti vuccati, evaṃ Tathāgato lokadhammānaṃ sahanato parappavādānaṃ hananato sīhoti vuccati. Evaṃ vuttassa sīhassa nādaṃ sīhanādaṃ. Tattha yathā sīho sīhabalena samannāgato sabbattha visārado vigatalomahaṃso sīhanādaṃ nadati, evaṃ Tathāgatasīhopi Tathāgatabalehi samannāgato aṭṭhasu parisāsu visārado vigatalomahaṃso iti rūpanti-ādinā nayena nānāvidhadesanāvīlāsasampannaṃ sīhanādaṃ nadati. Tena vuttaṃ “parisāsu sīhanādaṃ nadati”ti. **Brahmacakkaṃ pavatteti**ti ettha **brahmanti** seṭṭhaṃ uttamaṃ visiṭṭhaṃ. Cakkasaddo paṇāyaṃ—

Sampattiyaṃ lakkhaṇe ca, rathaṅge iriyāpathe.

Dāne ratanadhammūra, cakkādīsū¹ ca dissati.

Dhammacakke idha mato², taṃ ca dvedhā vibhāvaye.

“Cattārimāni bhikkhave cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ”ti-ādīsū³ hi ayaṃ sampattiyaṃ dissati. “Pādatalesu cakkāni jātāni”ti⁴ ettha lakkhaṇe. “Cakkaṃva vāhato padan”ti⁵ ettha rathaṅge. “Catucakkaṃ navadvāraṇ”ti⁶ ettha iriyāpathe. “Dadaṃ bhuñja mā ca pamādo, cakkaṃ pavattaya sabbapaṇiṇaṃ”ti⁷ ettha dāne. “Dibbaṃ cakkaratanaṃ pāturahosi”ti⁸ ettha ratanacakke. “Mayā pavattitaṃ cakkaṃ”ti⁹ ettha dhammacakke. “Icchāhatassa posassa, cakkaṃ bhamati matthake”ti¹⁰ ettha uracakke¹¹. “Khurapariyāntena cepi cakkena”ti¹² ettha paharaṇacakke. “Asanivicakkaṃ”ti¹³ ettha asanimaṇḍale. Idha paṇāyaṃ dhammacakke adhippeto.

Taṃ pana dhammacakkaṃ duvidhaṃ hoti paṭivedhaññaṇceva desanāññaṇca. Tattha paññāpabhāvitā attano ariyabalāvahaṃ¹⁴ paṭivedhaññaṇaṃ. Karuṇāpabhāvitā sāvakaṇaṃ ariyabalāvahaṃ desanāññaṇaṃ. Tattha paṭivedhaññaṇaṃ uppajjamānaṃ uppannanti duvidhaṃ. Tañhi abhinikkhamaṇato yāva srahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Tusitabhavanato vā yāva

1. Ratanadhammakhuracakkādīsū (Ka)

3. Am 1. 341 piṭṭhe. 4. Dī 2. 14 piṭṭhe.

6. Saṃ 1. 15 piṭṭhe. 7. Khu 5. 173 piṭṭhe.

9. Khu 1. 368 piṭṭhe.

11. Khuracakke (Syā, Ka)

13. Dī 3. 36; Saṃ 1. 427 piṭṭhesu.

2. Dhamme idha adhippeto (Syā)

5. Khu 1. 13 piṭṭhe.

8. Dī 2. 141 piṭṭhe.

10. Khu 5. 24. 132 piṭṭhesu.

12. Dī 1. 49 piṭṭhe.

14. Ariyaphalāvahaṃ (Sī, Syā)

Mahābodhipallaṅke arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Dīpaṅkaradasabalato paṭṭhāya vā yāva arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Desanāññaṃpi pavattamānaṃ pavattanti duvidhaṃ. Tañhi yāva Aññātakonḍaññaṃ sotāpattimaggā pavattamānaṃ, phalakkhaṇe pavattaṃ nāma. Tesu paṭivedhaññaṃ lokuttaraṃ, desanāññaṃ lokiyaṃ. Ubhayampi panetaṃ aññehi asādhāraṇaṃ, Buddhānaṃyeva orasaññaṃ.

Idāni yehi balehi samannāgato Tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, yāni āditova “dasa kho panimāni Sāriputta Tathāgatassa Tathāgatabalāni”¹ tinikkhittāni, tāni vitthārato dassetuṃ **katamāni dasa, idha Sāriputta Tathāgato ṭhānaṃca ṭhānatoti**-ādimāha. Tattha **ṭhānaṃca ṭhānatoti** kāraṇaṃca kāraṇato. Kāraṇaṃhi yasmā tattha phalaṃ tiṭṭhati tadāyattavuttiyāya uppajjati ceva pavattati ca, tasmā ṭhānanti vuccati. Taṃ Bhagavā “ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ hetū paccayā uppādāya, taṃ taṃ ṭhānaṃ. Ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ na hetū na paccayā uppādāya, taṃ taṃ aṭṭhānaṃ”² ti pajānanto ṭhānaṃca ṭhānato aṭṭhānaṃca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānāti. Abhidhamme panetaṃ “tattha katamaṃ Tathāgatassa ṭhānaṃca ṭhānato aṭṭhānaṃca aṭṭhānato yathābhūtaṃ ñāṇaṃ”³ ti-ādinā¹ nayena vitthāritameva. **Yampīti** yena ñāṇena. **Idampi Sāriputta Tathāgatassāti** idampi ṭhānāṭṭhānaññaṃ Tathāgatassa Tathāgatabalaṃ nāma hotīti attho. Evaṃ sabbapadesu yojanā veditabbā.

Kammasamādānānanti samādiyitvā katānaṃ kusalākusalakammānaṃ, kammameva vā kammasamādānaṃ. **Ṭhānaso hetusoti** paccayato ceva hetuto ca. Tattha gati-upadhikālapayogā vipākassa ṭhānaṃ. Kammaṃ hetu. Imassa pana ñāṇassa vitthārakathā “atthekaccāni pāpakāni kammasamādānāni gatisampattiṭṭhānāni na vipaccanti”² ti-ādinā² nayena abhidhamme āgatāyeva.

Sabbatthagāmininti sabbagatigāminiṃ agatigāminiṃca. **Paṭipadanti** maggaṃ. **Yathābhūtaṃ pajānātīti** bahūsupi manussesu ekameva paṇaṃ ghātentesu

1. Abhi 2. 348 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 351 piṭṭhe.

imassa cetanā nirayagāminī bhavissati, imassa cetanā
tiracchānayanonigāminīti iminā nayena ekavattusmimpi
kusalākusalacetanāsāṅkhātānaṃ paṭipattīnaṃ aviparītato sabhāvaṃ jānāti.
Imassa ca ñāṇassa vitthārakathā “tattha katamaṃ Tathāgataṃ
sabbatthagāminiṃ paṭipadaṃ yathābhūtaṃ ñāṇaṃ, idha Tathāgato ayaṃ
maggo ayaṃ paṭipadā nirayagāminīti pajānāti”ti-ādinā¹ nayena abhidhamme
āgatāyeva.

Anekadhātunti cakkhudhātu-ādīhi kāmādhātu-ādīhi vā dhātūhi
bahudhātum. **Nānādhātunti** tāsāmyeva dhātūnaṃ vilakkhaṇatāya
nānappakāradhātum. **Lokanti** khandhāyatanadhātulokaṃ. **Yathābhūtaṃ
pajānāti**ti tāsāṃ tāsāṃ dhātūnaṃ aviparītato sabhāvaṃ paṭivijjhati. Idampi
ñāṇaṃ “tattha katamaṃ Tathāgataṃ anekadhātunānādhātulokaṃ
yathābhūtaṃ ñāṇaṃ, idha Tathāgato khandhanānattaṃ pajānāti”ti-ādinā¹
nayena abhidhamme vitthāritameva.

Nānādhimuttikatanti hīnādihi adhimuttīhi nānādhimuttikabhāvaṃ.
Idampi ñāṇaṃ “tattha katamaṃ Tathāgataṃ sattānaṃ nānādhimuttikataṃ
yathābhūtaṃ ñāṇaṃ, idha Tathāgato pajānāti santi sattā hīnādhimuttikā”ti-
ādinā¹ nayena abhidhamme vitthāritameva.

Parasattānanti padhānasattānaṃ. **Parapuggalānanti** tato paresaṃ
hīnasattānaṃ. Ekattameva vā etaṃ padadvayaṃ. Veneyyavasena pana
dvedhā vuttaṃ. **Indriyaparopariyattanti** saddhādīnaṃ indriyānaṃ
parabhāvaṃ aparabhāvaṃca, vuddhiṃca hāniṃcāti attho. Imassapi ñāṇassa
vitthārakathā “tattha katamaṃ Tathāgataṃ parasattānaṃ parapuggalānaṃ
indriyaparopariyattaṃ yathābhūtaṃ ñāṇaṃ, idha Tathāgato sattānaṃ āsayaṃ
pajānāti anusayaṃ pajānāti”ti-ādinā nayena abhidhamme āgatāyeva.

Jhānavimokkhasamādhisamāpattīnanti paṭhamādināṃ catunnaṃ
jhānaṇaṃ rūpī rūpāni passaṭṭi-ādināṃ aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ
savitakkasavicārādīnaṃ tiṇṇaṃ samādhīnaṃ paṭhamajjhānasamāpatti-
ādināṃca navannaṃ anupubbasaṃpattīnaṃ. **Saṃkilesanti**
hānabhāgiyadhammaṃ. **Vodānanti** visesabhāgiyadhammaṃ. **Vuṭṭhānanti**
“vodānampi vuṭṭhānaṃ.

1. Abhi 2. 352 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 353 piṭṭhe.

tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhānan”¹ti evaṃ
vuttapaguṇajjhānañceva bhavaṅgaphalasamāpattiyo ca. Heṭṭhimam
heṭṭhimañhi paguṇajjhānaṃ uparimassa uparimassa padaṭṭhānaṃ hoti.
Tasmā ‘vodānampi vuṭṭhānan”ti vuttaṃ. Bhavaṅgena pana sabbajjhānehi
vuṭṭhānaṃ hoti. Phalasamāpattiyā nirodhasamāpattito vuṭṭhānaṃ hoti. Taṃ
sandhāya “tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhānan”ti vuttaṃ.
Idampi ñāṇaṃ “tattha katamaṃ Tathāgatassa
jhānavimokkhasamādhisamāpattīnaṃ saṃkilesaṃ vodānaṃ vuṭṭhānaṃ
yathābhūtaṃ ñāṇaṃ, jhāyīti cattāro jhāyī, atthekacco jhāyī sampattiṃyeva
samānaṃ vipattīti pacceti”²ti-ādinā² nayena abhidhamme vitthāritaṃ.
Sattamaṃ ñāṇānaṃ vitthārakathāvinicchayo Sammohavinodaniyaṃ
Vibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ vutto. Pubbenivāsānussatidibbacakkhuñṇakathā
Visuddhimagge vitthāritā. Āsavakkhayakathā bhayaabherave.

149. **Imāni kho Sāriputtā**ti yāni pubbe “dasa kho panimāni Sāriputta
Tathāgatassa Tathāgatabalāni”ti avocaṃ, imāni tānīti appanaṃ karoti. Tattha
paravādīkathā hoti—**dasabalaññāṇaṃ** nāma pāṭiyekkaṃ natthi,
sabbaññutaññāṇassevāyaṃ pabhedoti. Taṃ na tathā daṭṭhabbaṃ. Aññaṃeva
hi dasabalaññāṇaṃ, aññaṃ sabbaññutaññāṇaṃ. Dasabalaññāṇaṃhi
sakasakakiccameva jānāti. Sabbaññutaññāṇaṃ tampi tato avasesampi
pajānāti. Dasabalaññāṇesu hi paṭhamaṃ kāraṇākāraṇameva jānāti. Dutiyaṃ
kammantaravipākantarameva. Tatiyaṃ kamma paricchedameva. Catutthaṃ
dhātunānattakāraṇameva. Pañcamaṃ sattānaṃ ajjhāsayādhimuttimeva.
Chaṭṭhaṃ indriyānaṃ tikkhamudubhāvameva. Sattamaṃ jhānādīhi saddhim
tesaṃ saṃkilesādimeva. Aṭṭhamaṃ pubbenivutthakhandhasantatimeva.
Navamaṃ sattānaṃ cutipaṭisandhimeva. Dasamaṃ saccaparicchedameva.
Sabbaññutaññāṇaṃ pana etehi jānitabbañca tato uttariñca pajānāti. Etesaṃ
pana kiccaṃ na sabbaṃ karoti. Tañhi jhānaṃ hutvā appetaṃ na sakkoti,
iddhi hutvā vikubbituṃ na sakkoti, maggo hutvā kilese khetuṃ na
sakkoti. Api ca paravādī evaṃ pucchitabbo “dasabalaññāṇaṃ nāma etaṃ
savitakkasavicāraṃ avitakkavicāramattaṃ avitakka-avicāraṃ kāmāvacaraṃ
rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ lokiyaṃ lokuttaraṃ”ti. Jānanto paṭipāṭiyā satta
ñāṇāni savitakkasavicārānīti vakkhati. Tato parāni

1. Abhi 2. 357 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 355 piṭṭhe.

dve avitakka-avicārānīti vakkhati. Āsavakkhayañāṇaṃ siyā savitakkasavicāraṃ, siyā avitakkavicāramattaṃ, siyā avitakka-avicāranti vakkhati. Tathā paṭipāṭiyā satta kāmāvacarāni, tato parāni dve rūpāvacarāni, avasāne ekaṃ lokuttaranti vakkhati, sabbaññutaññāṇaṃ pana savitakkasavicārameva kāmāvacarameva lokiyamevāti vakkhati.

Evamettha anupadavaṇṇanaṃ katvā idāni yasmā Tathāgato paṭhamameva ṭhānāṭṭhānañāṇena veneyyasattānaṃ āsavakkhayādhigamassa ceva anadhigamassa ca ṭhānāṭṭhānabhūtaṃ kilesavaraṇābhāvaṃ passati, lokiyasammādiṭṭhiṭṭhānadassanato niyatamicchādiṭṭhiṭṭhānābhāvadassanato ca. Atha nesaṃ kammavipākāñāṇena vipākāvaraṇābhāvaṃ passati, tihetukapaṭiśandhidassanato. Sabbatthagāminīpaṭipadāñāṇena kammāvaraṇābhāvaṃ passati, anantariyakammābhāvadassanato. Evaṃ anāvaraṇānaṃ anekadhātunānādhātuñāṇena anukūladhammadesanattamaṃ cariyavisesaṃ passati, dhātuvemattadassanato. Atha nesaṃ nānādhimuttikatañāṇena adhimuttiṃ passati, payogaṃ anādiyitvāpi adhimuttivasena dhammadesanattamaṃ. Athevaṃ diṭṭhādhimuttiṇaṃ yathāsatti yathābalaṃ dhammaṃ desetum indriyaparopariyattañāṇena indriyaparopariyattaṃ passati, saddhādīnaṃ tikkhamudubhāvadassanato. Evaṃ pariññātindriyaparopariyattā pana te sace dūre honti, paṭhamajjhānādīsu vasībhūtattā iddhivisesena te khippaṃ upagacchati. Upagantvā ca nesaṃ pubbenivāsānussatiñāṇena pubbjātibhāvanaṃ, dibbacakkhuñāṇānubhāvato pattabbena cetopariyañāṇena sampati cittavisesaṃ passanto āsavakkhayañāṇānubhāvena āsavakkhayagāminiyā paṭipadāya vigatasammohattā āsavakkhayāya dhammaṃ deseti. Tasmā iminā anukkamena imāni dasabalāni vuttānīti veditabbāni.

Taṃ Sāriputta vācaṃ appahāyāti—ādīsu puna evarūpiṃ vācaṃ na vakkhāmīti vadanto taṃ vācaṃ pajahati nāma. Puna evarūpaṃ cittaṃ na uppādessāmīti cintento cittaṃ pajahati nāma. Puna evarūpaṃ diṭṭhiṃ na gaṇhissāmīti pajahanto diṭṭhiṃ paṭinissajjati nāma, tathā akaronto neva pajahati na paṭinissajjati. **So yathābhatam nikkhitto evaṃ nirayeti** yathā nirayapālehi āharitvā niraye ṭhapito, evaṃ niraye ṭhapitoyevāti veditabbo.

Idānissa atthasādhakaṃ upamaṃ dassento **seyyathāpī**ti-ādimāha. Tattha **sīlasampannoti**-ādīsu lokiyalokuttarā sīlasamādhīpaññā veditabbā. Lokuttaravaseneva vinivattetumpi vaṭṭati. Ayañhi sammāvacākammantājīvehi sīlasampanno, sammāvāyāmasatisamādhīhi samādhisampanno, sammādiṭṭhisāṅkappehi paññāsampanno, so evaṃ sīlādisampanno bhikkhu yathā diṭṭheva dhamme imasmiṃyeva attabhāve aññaṃ ārādheti arahattaṃ pāpuṇāti, evaṃsāmpadamidaṃ Sāriputta vadāmi imampi kāraṇaṃ evarūpameva, yathā hi maggānantaraṃ avirajjhivāva phalaṃ nibbattati, evameva imassāpi puggalassa cuti-anantaraṃ avirajjhivāva niraye paṭisandhi hotīti dasseti. Sakalasmiñhi Buddhavacane imāya upamāya gāḥhataṃ katvā vutta-upamā nāma natthi.

150. **Vesārajjanī**ti ettha sārājjapaṭipakkho vesārajjaṃ, catūsu ṭhānesu sārājjābhāvaṃ paccavekkhantassa uppannasomanassamayaññāṇassetam nāmaṃ. **Sammāsambuddhassa te paṭijānatoti** ahaṃ Sammāsambuddho, sabbe dhammā mayā abhisambuddhāti evaṃ paṭijānato tava. **Anabhisambuddhāti** ime nāma dhammā tayā anabhisambuddhā. **Tatra vatāti** tesu vata anabhisambuddhāti evaṃ dassitadhammesu. **Sahadhammenāti** sahetunā sakāraṇena vacanena Sunakkhatto viya vippalapanto appamāṇaṃ. **Nimittametanti** ettha puggalopi dhammopi nimittanti adhippeto. Taṃ puggalaṃ na passāmi, yo maṃ paṭicodessati, taṃ dhammaṃ na passāmi, yaṃ dassetvā ayaṃ nāma dhammo tayā anabhisambuddhoti maṃ paṭicodessatīti ayamettha attho. **Khemappattoti** khemaṃ patto, sesapadadvayaṃ imasseva vevacanaṃ. Sabbaṃ hetarṃ vesārajjaññānameva sandhāya vuttaṃ. Dasabalassa hi ayaṃ nāma dhammo tayā anabhisambuddhoti codakaṃ puggalaṃ vā codanākāraṇaṃ anabhisambuddhadhammaṃ vā apassato sabhāvabuddhoyeva vā samāno ahaṃ Buddhosmīti vadāmīti paccavekkhantassa balavataraṃ somanassaṃ uppajjati. Tena sampayuttaṃ ñāṇaṃ **vesārajjaṃ** nāma. Taṃ sandhāya “khemappatto”ti-ādimāha. Evaṃ sabbattha attho veditabbo.

Antarāyikā dhammāti ettha pana antarāyaṃ karontīti **antarāyikā**, te atthato sañcicca vītikkantā satta āpattikkhandhā. Sañcicca vītikkantañhi antamaso dukkaṭa dubbhāsītampi maggaphalānaṃ antarāyaṃ karoti. Idha pana

methunadhammo adhippeto. Methunaṃ sevato hi yassa kassaci nissaṃsayameva maggaphalānaṃ antarāyo hoti. **Yassa kho pana tesu atthāyāti** rāgakkhayādīsu yassa atthāya. **Dhammo desitoti** asubhabhāvanādidhammo kathito. **Tatra vata manti** tasmim aniyyānikadhamme maṃ. Sesāṃ vuttanayeneva veditabbāṃ.

Aṭṭhapaṇṇasavāṇṇanā

151. “Aṭṭha kho imā Sāriputtā”ti idaṃ kasmā āradham? Vesārajjañāṇassa baladassanattamaṃ. Yathā hi byattaṃ parisāṃ ajjhogāhetvā viññūnaṃ cittaṃ āradhanasamatthāya kathāya dhammakathikassa chekabhāvo paññāyati, evaṃ imā aṭṭha parisā patvā¹ vesārajjañāṇassa vesārajjabhāvo sakkā ñātunti vesārajjañāṇassa balaṃ dassento **aṭṭha kho imā Sāriputtā**ti-ādimāha.

Tattha **khattiyapaṇṇasā**ti khattiyānaṃ sannipatitvā nisinnatṭhānaṃ, esa nayo sabbattha. Mārakāyikānaṃ pana sannipatitvā nisinnatṭhānaṃ māraparisā veditabbā, na mārānaṃ. Sabbāpi cetā parisā uggaṭṭhānadassanavasena gahitā. Manussā hi “ettha rājā nisinno”ti pakativacanampi vattuṃ na sakkonti, kacchehi sedā muccanti. Evaṃ ugga khattiyapaṇṇasā. Brāhmaṇā tīsu vedesu kusalā honti, gahapatayo nānāvohāresu ceva akkharacintāya ca. Samaṇā sakavādaparavādesu kusalā honti. Tesāṃ majjhe dhammakathākathanāṃ nāma ativiya bhāro. Amanussāpi ugga honti. Amanussoti hi vuttamattepi manussānaṃ sakalasarīraṃ saṅkampaṭi, tesāṃ rūpaṃ vā disvā saddaṃ vā sutvā satta visaññino honti. Evaṃ amanussapaṇṇasā ugga. Tāsupi dhammakathākathanāṃ nāma ativiya bhāro. Iti uggaṭṭhānadassanavasena tā gahitāti veditabbā.

Ajjhogāhatīti anupavisati. **Anekasataṃ khattiyapaṇṇasanti** Bimbisārasamāgama ñāṭisamāgama Licchavīsamāgamasadisāṃ. Aññesupi cakkavāḷesu labbhatiyeva. Kim pana Bhagavā aññāni cakkavāḷānipi gacchatīti, āma gacchatī. Kīdiso hutvā? Yādisā te, tādiso ye. Tenevāha

1. Imāhi aṭṭhahi parisāhipi (Syā, Ka)

“abhiñānāmi kho pañāhaṃ Ānanda anekasataṃ khattiyapariśaṃ upasaṅkamitā, tattha yādisako tesaṃ vaṇṇo hoti, tādīsako mayhaṃ vaṇṇo hoti. Yādisako tesaṃ saro hoti, tādīsako mayhaṃ saro hoti. Dhammiyā kathāya sandassemi samādapemi samuttejemi sampahaṃsemi. Bhāsamānañca maṃ na jānanti ‘ko nu kho ayaṃ bhāsati devo vā manusso vā’ti. Dhammiyā kathāya sandassetvā samādapetvā samuttejetvā sampahaṃsetvā antaradhāyāmi. Antarahitañca maṃ na jānanti ‘ko nu kho ayaṃ antarahito devo vā manusso vā’ti’¹.

Khattiyā keyūraṅgadamālāgandhādivibhūsitā nānāviraḡavasana āmukkamaṇikuṇḍalā² moḡidharā honti. Kiṃ Bhagavāpi evaṃ attānaṃ maṇḡeti. Te ca odātāpi honti kāḡapi maṅgulacchavīpi. Kiṃ Satthāpi evarūpo hotīti. Satthā attano pabbajitaveseneva gacchati, tesaṃ pana tādīsō hutvā upaṭṭhāti, gantvā rājāsane nisinnaṃ attānaṃ dasseti, tesaṃ “ajja amhākaṃ rājā ativiya virocati”ti hoti. Te ca bhinnassarāpi³ honti gaggassarāpi⁴ kākassarāpi. Satthā brahmāsareneva dhammaṃ katheti. Tādīsako mayhaṃ saro hotīti idaṃ pana bhāsantaraṃ sandhāya kathitaṃ. Manussānaṃ pana taṃ sutvā “ajja rājā madhurena sarena kathetī”ti hoti. Kathetvā pakkante ca Bhagavati puna rājānaṃ āgataṃ disvā “ko nu kho ayaṃ”ti vīmaṃsā uppajjati.

Idaṃ vuttaṃ hoti—ko nu kho ayaṃ imasmiṃ ṭhāne idāneva Māgadhabhāsāya Sīhaḡabhāsāya madhurena sarena kathento antarahito, kiṃ devo udāhu manussoti. Kimatthaṃ panevaṃ ajānantānaṃ dhammaṃ desetīti. Vāsanatthāya. Evaṃ sutopi hi dhammo anāgate paccayo hotiyevāti anāgataṃ paṭicca desetīti.

Sannisinnapubbanti saṅgama nisinnapubbaṃ. **Sallapitapubbanti** ālāpasallāpo katapubbo. **Sākacchāti** dhammasākacchāpi samāpajjitapubbā. **Anekasataṃ brāhmaṇapariśanti**-ādīnampi⁵ soṇadaṇḡasamāgamādivasena ceva aññacakkavāḡavasena ca sambhavo veditabbo.

1. Dī 2. 92 piṭṭhe.

2. Āmuttamaṇikuṇḍalā (Sī, Syā, Ka)

3. Chinnassarāpi (Sī)

4. Baddhassarāpi (Sī), gambhīrassarāpi (Syā)

5. Ādīnā hi (Syā), ādīnāpi (Ka)

Catuyonivaṇṇanā

152. Catasso kho imā Sāriputta yonisoti ettha yonīti

khandhakoṭṭhāsassapi kāraṇassapi passāvamaggassapi nāmaṃ. “Catasso nāgayoniyo catasso supaṇṇayoniyo”¹ ettha hi khandhakoṭṭhāso yoni nāma. “Yoni hesā bhūmija phalassa adhigamāyā”² ettha kāraṇaṃ. “Na cāhaṃ brāhmaṇaṃ brūmi, yonijaṃ mattisambhavan”³ ettha passāvamaggo. Idha pana khandhakoṭṭhāso yonīti adhippeto. Tattha aṇḍe jātā **aṇḍajā**. Jalābumhi jātā **jalābujā**. Saṃsede jātā **saṃsedajā**. Vinā etehi kāraṇehi uppatitvā viya nibbattā abhinibbattāti **opapātikā**. **Abhinibbhijja jāyantī**ti bhinditvā nikkhamanavasena jāyanti. **Pūrikunape vāti**-ādīhi anīṭṭhaṭṭhānāneva⁴ dassitāni. Itṭhesupi sappitelamadhuphāṇitādīsu sattā jāyanti eva. **Devāti**-ādīsu Cātumahārājikato paṭṭhāya uparidevā opapātikāva honti. Bhūmadevā⁵ pana catuyonikā. **Ekacce ca manussāti** manussesu keci devā viya opapātikā ca honti. Yebhuyyena panete jalābujāva, aṇḍajāpi ettha Kontaputtā⁶ Dvebhātiyattherā viya, saṃsedajāpi padumagabbhe nibbattapokkharasātibrāhmaṇa Padumavatidevī-ādayo viya, evaṃ vinipātikesu, nijjhāmatanḥhikapetā nerayikā viya opapātikāyeva, avasesā catuyonikāpi honti. Yathā te, evaṃ yakkhāpi sabbacatuppadapakkhijātīdīghajāti-ādayopi sabbe catuyonikāyeva.

Pañcagativaṇṇanā

153. Pañca kho imā Sāriputta gatiyoti ettha sukata dukkaṭakammavasena

gantabbāti gatiyo. Api ca gatigati nibbattigati ajjhāsaya gati vibhavagati nipphattigatīti bahuvidhā gati nāma. Tattha “taṃ gatiṃ pecca gacchāmi”⁷ ca, “yassa gatiṃ na jānanti, devā gandhabbamānusa”⁸ ca ayaṃ **gatigati** nāma. “Imesaṃ kho ahaṃ bhikkhūnaṃ sīlavantānaṃ neva jānāmi gatiṃ vā agatiṃ vā”⁹ ayaṃ **nibbattigati** nāma. “Evampi kho te ahaṃ

1. Saṃ 2. 202 piṭṭhādīsu.

3. Ma 2. 410; Khu 1. 70 piṭṭhādīsu.

5. Bhūmadevā (Sī, Syā)

7. Am 1. 494 piṭṭhe.

2. Ma 3. 182 piṭṭhe.

4. Ādīni anīṭṭhāneva (Sī)

6. Koṇḍaputtā (Ka)

9. Ma 1. 409 piṭṭhe.

8. Khu 1. 73 piṭṭhe.

brahme gatiṃ ca pajānāmi jutiṃ ca pajānāmi”^{ti}¹ ayaṃ **ajjhāsayagati** nāma. “Vibhavo gati dhammānaṃ, nibbānaṃ arahato gati”^{ti}² ayaṃ **vibhavagati** nāma. “Dveyeva gatiyo bhavanti anaññā”^{ti}³ ayaṃ **nipphattigati** nāma. Tāsu idha gatigati adhippetā.

Nirayoti-ādīsu nirati-atthēna nirassādaṭṭhēna **nirayo**. Tiriyaṃ añchitāti **tiracchānā**. Tesam yoni **tiracchānayoni**. Peccabhāvaṃ pattānaṃ visayoti **pettivisayo**. Manaso ussannattā **manussā**. Pañcahi kāmaguṇehi attano attano ānubhāvehi ca dibbantīti **devā**. **Nirayañcāhaṃ Sāriputtā**ti-ādīsu nirayoti saddhiṃ okāseṇa khandhā. **Tiracchānayoniṃ cāti**-ādīsūpi eseṇa nayo. **Maggaṃ paṭipadanti** ubhayenāpi vuttagatisaṃvattanikakammameva dasseti. **Yathā ca paṭipannoti** yena maggena yāya paṭipadāya paṭipannoti ubhayampi ekato katvā niddisati. **Apāyanti**-ādīsu vaḍḍhisāṅkhātā sukhasāṅkhātā vā ayā apetattā **apāyo**. Dukkassa gati paṭissaraṇanti **duggati**. Dukkaṭakārino ettha vinipatantīti **vinipāto**. **Nibbānañcāhanti** idaṃ pana na kevalaṃ gatigatimeva, gatinissaraṇaṃ nibbānaṃ paṭipadāya jānāmīti dassanattamaṃ āha. Idha **maggo paṭipadā**ti ubhayenāpi ariyamaggova vutto.

Ñāṇappavattākāravaṇṇanā

154. Idāni yathāvuttesu sattasu ṭhānesu aṭṭhasu ṭhānesu attano ñāṇappavattākāraṃ dassento **idhāhaṃ Sāriputtā**ti-ādimāha.

Tattha **ekanta dukkhā**ti nicca dukkhā nirantaradukkhā. **Tibbā**ti bahalā. **Kaṭukā**ti kharā. **Seyyathāpi**ti-ādīni opammadassanattamaṃ vuttāni. Tattha **kāsū**ti āvāṭopi vuccati rāsipi.

“Kinna santaramānova, kāsūṃ khaṇasi sārathi.

Puṭṭho me samma akkhāhi, kiṃ kāsuyā karissasī”^{ti}⁴—

Ettha hi āvāṭo kāsū nāma.

1. Ma 1. 404 piṭṭhe.

3. Dī 1. 83; Dī 2. 14 piṭṭhesu.

2. Vi 5. 263 piṭṭhe.

4. Khu 6. 149 piṭṭhe.

“Aṅgārakāsum apare phunanti, narā rudantā paridaḍḍhagattā”ti¹—

Ettha rāsi. Idha pana āvāto adhippeto. Tenevāha “sādhikaporisā”ti. Tattha sādhikam porisam pamāṇam assāti **sādhikaporisā**, atirekapañcaratanāti attho. **Vītaccikānam vītadhūmānanti** etam pariḷāhassa balavabhāvadīpanattham vuttam, acciyā vā sati dhūme vā sati vāto samuṭṭhāti, tena pariḷāho na balavā hoti. **Ghammaparetoti** ghammānugato. **Tasitoti** jātatanho. **Pipāsitoti** udakam pātukāmo. **Ekāyanena maggenāti** ekapatheneva maggena, anukkamaniyena ubhosu passesu nirantarakaṇṭakarukkhagahanena. **Paṇidhāyāti** aṅgārakāsuyam patthanā nāma natthi, aṅgārakāsum ārabha pana iriyāpathassa ṭhapitattā evam vuttam.

Evameva khoti ettha idam opammasamsandanam—aṅgārakāsu viya hi nirayo daṭṭhabbo. Aṅgārakāsumaggo viya nirayūpagam kammam. Maggārulho viya kammāsamaṅgīpuggalo. Cakkhumā puriso viya dibbacakkhuko Bhagavā. Yathā so puriso maggārulham disvā vijānāti “ayam iminā maggena gantvā aṅgārakāsuyam patissati”ti, evamevam Bhagavā paṇātipātādisu yamkiñci kammam āyūhantam evam jānāti “ayam imam kammam katvā niraye nibbattissati”ti. Yathā so puriso aparabhāge tam aṅgārakāsuyā patitam passati, evameva Bhagavā aparabhāge “so puriso tam kammam katvā kuhiṃ nibbatto”ti ālokaṃ vaḍḍhetvā dibbacakkhunā olokento niraye nibbattam passati pañcavidhabandhanādimahādukkham anubhavantaṃ. Tattha kiñcāpi tassa kammāyūhanakāle añño vaṇṇo, niraye nibbattassa añño, athāpi “so satto tam kammam katvā kattha nibbatto”ti olokentassa anekasahassānam sattānam majjhe ṭhitopi “ayam so”ti soyeva satto āpātham āgacchati, “dibbacakkhubalam nāma etan”ti vadanti.

Dutiya-upamāyam yasmā aṅgārakāsuyam viya gūthakūpe pariḷāho natthi, tasmā “ekantadukkhā”ti avatvā “dukkhā”ti-ādimāha. Etthāpi purimanayeneva opammasamsandanam veditabham. Imampi hi puggalam Bhagavā

1. Khu 6. 189 piṭṭhe.

hatthiyoni-ādīsu yattha katthaci nibbattaṃ vadhabandhana-
ākaḍḍhanavikaḍḍhanādīhi mahādukkhaṃ anubhavamānaṃ passatiyeva.

Tatiya-upamāyaṃ **tanupattapalāsoti** na abbhapaṭalaṃ viya tanupaṇṇo,
viraḷapaṇṇattaṃ panassa sandhāya idaṃ vuttaṃ. **Kabaracchāyoti**
viraḷacchāyo. **Dukkhabahulāti**¹ pettivisayasmim̐ hi dukkhameva bahulaṃ
sukhaṃ parittaṃ, kadāci anubhavitabbaṃ hoti, tasmā evamāha. Etthāpi
purimanayeneva opammasaṃsandanaṃ veditabbaṃ.

Catuttha-upamāyaṃ **bahalapattapalāsoti** nirantarapaṇṇo pattasañchanno.
Santandāyoti pāsāṇacchattaṃ viya ghanacchāyo. **Sukhabahulā vedanāti**
manussaloke khattiyakulādīsu sukhabahulā vedanā veditabbā hoti, tā
vedayamānaṃ nipannaṃ vā nisinnaṃ vā passāmīti dasseti. Idhāpi
opammasaṃsandanaṃ purimanayeneva veditabbaṃ.

Pañcama-upamāyaṃ **pāsādoti** dīghapāsādo. **Ullittāvalittanti** anto ceva
ullittaṃ bahi ca avalittaṃ. **Phusitaggalanti** dvārabāhāhi saddhim̐
supihitakavāṭaṃ. **Gonakatthato**ti caturaṅgulādhikalomena kāḷako javena
atthato. **Paṭikatthato**ti uṇṇāmayena seta-attharaṇena atthato. **Paṭalikatthato**ti
ghanapupphakena uṇṇāmaya-attharaṇena atthato.
Kadalimigapavarapaccattharaṇoti kadalimigacammamayena
uttamapaccattharaṇena atthato. Taṃ kira paccattharaṇaṃ setavatthassa upari
kadalimigacammaṃ attharivā sibbetvā karonti. **Sa-uttaracchadoti** saha
uttaracchadena, uttaribaddhena rattavitānena saddhinti attho.
Ubhatolohitakūpadhānoti sīsūpadhānaṃ pādūpadhānaṃcāti pallaṅkassa
ubhato ṭhapitalohitakūpadhāno. Idhāpi upamāsaṃsandanaṃ purimanayeneva
veditabbaṃ.

Ayaṃ panettha aparabhāgayojanā, yathā so puriso maggāruḷhameva
jānāti “ayaṃ etena maggena gantvā pāsādaṃ āruyha kūṭāgāraṃ pavisitvā
pallaṅke nisīdissati vā nipajjissati vā”ti, evamevaṃ Bhagavā dānādīsu
puñṇakiriyavatthūsu yaṃkiñci kusalakammaṃ āyūhantaṃyeva puggalaṃ
disvā “ayaṃ imaṃ katvā devaloke nibbattissati”ti jānāti. Yathā so puriso

1. Dukkhabahulanti (Syā, Ka)

aparabhāge taṃ pāsādaṃ āruyha kūṭāgāraṃ pavisitvā pallaṅke nisinnaṃ vā nipannaṃ vā ekantasukhaṃ nirantarasukhaṃ vedanaṃ vedayamānaṃ passati, evamevaṃ Bhagavā aparabhāge “so taṃ kalyāṇaṃ katvā kuhiṃ nibbatto”ti ālokaṃ vaḍḍhetvā dibbacakkhunā oloken to devaloke nibbattaṃ passati Nandanavanādīsu accharāsaṃghaparivutaṃ dibbasampattiṃ anubhavamānaṃ.

Āsavakkhayavāravaṇṇanā

Āsavakkhayavāre “dibbena cakkhunā”ti avatvā “tameṇaṃ passāmi”ti vuttaṃ. Taṃ kasmāti ce, niyamābhāvā. Imaṃ hi puggalaṃ dibbacakkhunāpi passissati, cetopariyaññāṇeṇāpi jānissati, sabbaññutaññāṇeṇāpi jānissatiyeva. **Ekantasukhā vedanā**ti idaṃ kiñcāpi devalokasukhena saddhiṃ byañjanato ekaṃ, atthato pana nānā hoti. Devalokasukhaṃ hi rāgapariḷāhādīnaṃ atthitāya na ekanteneva sukhaṃ. Nibbānasukhaṃ pana sabbapariḷāhānaṃ vūpasamāya sabbākārena ekantasukhaṃ. Upamāyampi “yathā pāsāde ekantasukhā”ti vuttaṃ. Taṃ maggapariḷāhassa avūpasantaṭāya chātājhattatāya pipāsābhibhūtatāya ca na ekantameva sukhaṃ. Vanasaṇḍe pana pokkharāṇiyaṃ oruyha rajojallassa pavāhitattā maggadarathassa vūpasantaṭāya bhisamūlakhādanena ceva madhurodakapānena ca khuppiṭpāsānaṃ vinītātāya udakasāṭakaṃ parivattetvā maṭṭhadukūlaṃ nivāsetvā taṇḍulatthavikaṃ ussīsake katvā udakasāṭakaṃ piḷetvā hadaye ṭhapetvā mandamandena ca vātena bījayaṃānassa nipannattā sabbākārena ekantasukhaṃ hoti.

Evameva khoti ettha idaṃ opammasaṃsandanaṃ—pokkharāṇī viya hi ariyamaggo daṭṭhabbo. Pokkharāṇimaggo viya pubbabhāgapāṭipadā. Maggārūḷho viya paṭipadāsamaṅgipuggalo. Cakkhumā puriso viya dibbacakkhu Bhagavā. Vanasaṇḍo viya nibbānaṃ. Yathā so puriso maggārūḷhaṃ disvā jānāti “ayaṃ iminā maggena gantvā pokkharāṇiyaṃ nhatvā ramaṇīye vanasaṇḍe rukkhamūle nisīdissati vā nipajjissati vā”ti, evamevaṃ Bhagavā paṭipadaṃ pūrentameva nāmarūpaṃ paricchindantameva paccayapariggahaṃ karontameva lakkhaṇārammaṇāya vipassanāya kammaṃ karontameva jānāti “ayaṃ imaṃ paṭipadaṃ pūretvā sabba-āsava khepetvā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttinti evaṃ vuttaṃ phalasamāpattiṃ

upasampajja viharissatī”ti. Yathāso puriso aparabhāge tāyaṃ pokkharāṇiyaṃ nhatvā vanasaṇḍaṃ pavisitvā nisinnaṃ vā nipannaṃ vā ekantasukhaṃ vedanaṃ vedayamānaṃ passati, evamevaṃ Bhagavā aparabhāge taṃ puggalaṃ paṭipadaṃ puretvā maggaṃ bhāvetvā phalaṃ sacchikatvā nirodhasayanavaragataṃ nibbānārammaṇaṃ phalasamāpattiṃ appetvā ekantasukhaṃ vedanaṃ vedayamānaṃ passati.

Dukkarakārikādisuddhivaṇṇanā

155. “Abhijānāmi kho paṇāhaṃ Sāriputta caturaṅgasamannāgatan”ti idaṃ kasmā āradḍhaṃ? Pāṭiyekkaṃ anusandhivasena āradḍhaṃ. Ayaṃ kira Sunakkhatto dukkarakārikāya suddhi hotīti evaṃladdhiko. Athassa Bhagavā mayā etasmiṃ attabhāve ṭhatvā caturaṅgasamannāgataṃ dukkaraṃ kataṃ, dukkarakāraṇaṃ nāma mayā sadiso natthi. Dukkarakāreṇa suddhiyā sati ahaṃeva suddho bhavyeyyanti dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Api ca ayaṃ Sunakkhatto dukkarakārikāya pasanno, so cassa pasannabhāvo “addasā kho Bhaggava Sunakkhatto Licchaviputto acelaṃ korakkhattiyaṃ catukkuṇḍikaṃ chamānikīṇṇaṃ bhakkhasaṃ mukhena khādantaṃ mukhena bhuñjantaṃ, disvānassa etadahosi ‘sādhu rūpo vata bho ayaṃ¹ samaṇo catukkuṇḍiko chamānikīṇṇaṃ bhakkhasaṃ mukheneva khādati, mukheneva bhuñjati’ti” evamādinā Pāthikasutte² āgatanayene veditabbo.

Atha Bhagavā ayaṃ dukkarakārikāya pasanno, mayā ca etasmiṃ attabhāve ṭhatvā caturaṅgasamannāgataṃ dukkaraṃ kataṃ, dukkarakāre pasīdantenāpi anena mayi pasīditabbaṃ siyā, sopissa pasādo mayi natthīti dassento³ imaṃ desanaṃ ārabhi.

Tatra **brahmacariyanti** dānampi veyyāvaccampi sikkhāpadampi brahmavihārāpi dhammadesanāpi methunaviratipi sadārasantosopi uposathopi ariyamaggopi sakalasāsanampi ajjhāsayopi vīriyampi vuccati.

1. Arahaṃ (Sī)

2. Dī 3. 5 piṭṭhe.

3. Dassentopi (Sī)

“Kiṃ te vataṃ kiṃ pana brahmacariyaṃ,
Kissa suciṇṇassa ayaṃ vipāko.
Iddhī jutī balavīriyūpapatti,
Idaṅca te nāga¹ mahāvīmānaṃ.

Ahaṅca bhariyā ca manussaloke,
Saddhā ubho dānapatī ahumhā.
Opānabhūtaṃ me gharaṃ tadāsi,
Santappitā samaṇabrāhmaṇā ca.

Taṃ me vataṃ taṃ pana brahmacariyaṃ,
Tassa suciṇṇassa ayaṃ vipāko.
Iddhī jutī balavīriyūpapatti,
Idaṅca me dhīra mahāvīmānaṃ”ti²—

Imasmiṇhi Puṇṇakajātake dānaṃ brahmacariyanti vuttaṃ.

“Kena pāṇi kāmadaḍḍo, kena pāṇi madhussavo.
Kena te brahmacariyena, puññaṃ pāṇimhi ijjhati.

Tena pāṇi kāmadaḍḍo, tena pāṇi madhussavo.
Tena me brahmacariyena, puññaṃ pāṇimhi ijjhati”ti³—

Imasmiṃ Aṅkurapetavatthusmiṃ veyyāvaccarāṃ brahmacariyanti vuttaṃ. “Evaṃ kho taṃ bhikkhave tittiriyaṃ nāma brahmacariyaṃ aho”ti⁴ imasmiṃ Tittirajātaka pañcasikkhāpadaṃ brahmacariyanti vuttaṃ. “Taṃ kho pana me pañcasikha brahmacariyaṃ neva nibbidāya na virāgāya na nirodhāya, yāvadeva brahmalokūpapattiyā”ti⁵ imasmiṃ Mahāgovindasutte brahmavihārā brahmacariyanti vuttā. “Ekasmiṃ brahmacariyasmiṃ, sahaṃsaṃ macchūhāyinaṃ”ti⁶ ettha dhammadesanā brahmacariyanti vuttā. “Pare abrahmacārī bhavissanti, mayamettha brahmācārī bhavissāmā”ti⁷ Sallekhasutte methunavirati brahmacariyanti vuttā.

1. Akkhāhi me nāga (Sī, Syā, Ka)

2. Khu 6. 303. 304 Vidhuraajātake.

3. Khu 2. 156 piṭṭhe.

4. Vi 4. 311 piṭṭhe.

5. Dī 2. 201 piṭṭhe.

6. Saṃ 1. 156 piṭṭhe.

7. Ma 1. 51 piṭṭhe.

“Mayañca bhariyā nātikkamāma,
Amhe ca bhariyā nātikkamanti.
Aññatra tāhi brahmacariyaṃ carāma,
Tasmā hi amhaṃ daharā na mīyare”^{ti}¹—

Mahādhammapālajātake sadārasantoso brahmacariyanti vutto.

“Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati.
Majjhimena ca devattaṃ, uttamaṇa visujjhati”^{ti}².

Evam Nimijātake attadamanavasena kato aṭṭhaṅgiko uposatho brahmacariyanti vutto. “Idaṃ kho pana me pañcasikha brahmacariyaṃ ekantanibbidāya virāgāya -pa-. Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”^{ti}³ Mahāgovindasuttasmiññeva ariyamaggo brahmacariyanti vutto. “Tayidaṃ brahmacariyaṃ iddhañceva phītañca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāva devamanussehi suppakāsitaṇ”^{ti}⁴ Pāsādikasutte sikkhattayasaṅgahaṃ sāsanaṃ brahmacariyanti vuttaṃ.

“Api ataramānānaṃ, phalāsāva samijjhati.
Vipakkabrahmacariyosmi, evaṃ jānāhi gāmaṇī”^{ti}⁵—

Ettha ajjhāsayo brahmacariyanti vutto. Idha pana vīriyaṃ brahmacariyanti adhippetam. Vīriyabrahmacariyassa hi idameva suttaṃ. Tadeva ekasmiṃ attabhāve catubbidhassa dukkarassa katattā caturaṅgasamannāgatanti vuttaṃ.

Tapassī sudam homīti sudanti nipātamattaṃ, tapanissitako homīti attho. **Paramatapassīti** paramo tapassī, tapanissitakānaṃ uttamo. **Lūkho sudam homīti** lūkho homi. **Jegucchīti** pāpajegucchiko. **Pavivitto sudam homīti** pavivitto aham homi. **Tatrāssu me idam Sāriputtāti** tatra caturaṅge brahmacariye idam mama tapassitāya hoti, tapanissitakabhāve mayham idam acelakāditapassitakataṃ hotīti dasseti.

1. Khu 5. 214 piṭṭhe.

2. Khu 5. 183 piṭṭhe.

3. Dī 2. 201 piṭṭhe.

4. Dī 3. 102 piṭṭhe.

5. Khu 5. 3 piṭṭhe.

Tattha **acelakoti** niccelo naggo. **Muttācāro**ti visaṭṭhācāro, uccārakammādīsu lokiyakulaputtācārena virahito, ṭhitakova uccāraṃ karomi, passāvaṃ karomi, khādāmi bhuñjāmi ca. **Hatthāpalekhanoti** hatthe piṇḍamhi ṭhite jivhāya hatthaṃ apalikhāmi, uccāraṃ vā katvā hatthasmiññeva daṇḍakasaññī hutvā hatthena apalikhāmīti dasseti. Te kira daṇḍakaṃ sattoti paññapenti, tasmā tesāṃ paṭipadaṃ pūrento evamakāsi. Bhikkhāgahaṇatthaṃ ehi bhaddanteti vutto na etīti **na-ehibhaddantiko**. Tena hi tiṭṭha bhaddanteti vuttopi na tiṭṭhatīti **natiṭṭhabhaddantiko**. Tadubhayampi titthiyā evaṃ etassa vacanaṃ kataṃ bhavissatīti na karonti. Ahampi evaṃ akāsinti dasseti. **Abhihaṭanti** puretaraṃ gahetvā āhaṭaṃ bhikkhaṃ. **Uddissakatanti** idaṃ tumhe uddissa katanti evaṃ ārocitabhikkhaṃ. **Na nimantananti** asukaṃ nāma kulaṃ vā vīthiṃ vā gāmaṃ vā paviseyyāthāpi evaṃ nimantitabhikkhampi na sādīyāmi na gaṇhāmi.

Na kumbhimukhāti kumbhito uddharitvā diyyamānaṃ bhikkhaṃ na gaṇhāmi. **Na kaḷopimukhā**ti **kaḷopī**ti ukkhali vā pacchi vā, tatopi na gaṇhāmi. Kasmā? Kumbhikaḷopiyo maṃ nissāya kaṭacchunā pahāraṃ¹ labhantīti. **Na eḷakamantaranti** ummāraṃ antaraṃ katvā diyyamānaṃ na gaṇhāmi. Kasmā? Ayaṃ maṃ nissāya antarakaraṇaṃ labhatīti. Daṇḍamusalesupi eseva nayo. **Na dvinnanti** dvīsu bhuñjamānesu ekasmiṃ utṭhāya dente na gaṇhāmi. Kasmā? Kabaḷantarāyo hotīti. **Na gabbhiniyāti-**ādīsu pana gabbhiniyā kucchiyaṃ dāraḷo kilamati, pāyantiyā dāraḷassa khīrantarāyo hoti, purisantaragatāya rati-antarāyo hotīti na gaṇhāmi. **Na saṃkittīsū**ti saṃkittetvā katabhattesu. Dubbhikkhasamaye kira acelakasāvakā acelakānaṃ atthāya tato tato taṇḍulādīni samādapetvā bhattaṃ pacanti. Ukkatṭhācelako tatopi na paṭiggaṇhāti.

Na yattha sāti yattha sunakho piṇḍaṃ labhissāmīti upaṭṭhito hoti, tattha tassa adatvā āhaṭaṃ na gaṇhāmi. Kasmā? Etassa piṇḍantarāyo hotīti. **Sanḍasaṇḍacārinī**ti samūhasamūhacārinī, sace hi acelakaṃ disvā imassa bhikkhaṃ dassāmāti mānusakā bhattagehaṃ pavisanti. Tesu ca pavisantesu kaḷopimukhādīsu nilīnā makkhikā uppatitvā sṇaḍasaṇḍā caranti.

1. Kaṭacchupahāraṃ (Ka)

tato āhaṭaṃ bhikkhaṃ na gaṇhāmi, kasmā? Maṃ nissāya makkhikānaṃ gocarantarāyo jātoti, ahampi tathā akāsiṃ. **Na thusodakanti** sabbasassasambhārehi¹ kataṃ loṇasovīraṇaṃ², ettha ca surāpānameva sāvajjaṃ, ayaṃ pana sabbesupi sāvajjasāññī.

Ekāgārikoti yo ekasmiññeva gehe bhikkhaṃ labhivā nivattati. **Ekālopikoti** yo ekeneva ālopena yāpeti. **Dvāgārikā**dīsupi eseva nayo. **Ekissāpi dattiyāti** ekāya dattiyā. **Datti** nāma ekā khuddakapāti hoti, yattha aggabhikkhaṃ pakkhipitvā ṭhapenti. **Ekāhikanti** ekadivasantarikaṃ. **Addhamāsikanti** addhamāsantarikaṃ. **Pariyāyabhattachabhojananti** vārabhattabhojanaṃ. Ekāhavārena dvīhavārena sattāhavārena aḍḍhamāsavārenāti evaṃ divasavārena ābhataṃ bhattachabhojanaṃ.

Sākabhakkhoti allasākabhakkho. **Sāmākabhakkhoti** sāmākataṇḍulabhakkho. **Nīvārādīsu nīvārā** nāma tāva araññe sayamjātavihiyāti. **Daddulanti** cammakārehi cammaṃ likhitvā chaḍḍitakasaṭaṃ. **Haṭaṃ** vuccati silesopi sevālopi kaṇikārādirukkhanīyyāsopi. **Kaṇanti** kuṇḍakaṃ. **Ācāmoti** bhata-ukkhaliṇāya laggo jhāma-odano, taṃ chaḍḍitattāhāne gahetvā khādati. “Odanakañjiyan”tipi. **Piññākā**dayo pākāṭa eva. **Pavattaphalabhōjī** patitaphalabhōjī.

Sāṇānīti sāṇavācakoḷāni. **Masāṇānīti** missakakoḷāni. **Chavadussānīti** matasarīrato chaḍḍitavatthāni. Erakatiṇāḍīni vā ganthetvā katanivāsanāni. **Paṃsukūlānīti** pathaviyaṃ chaḍḍitanantakāni. **Tiritānīti** rukkhattachavatthāni. **Ajinanti** ajinamigacammaṃ. **Ajinakkhipanti** tadeva majjhe phālitaṃ. Sakhurakantipi vadanti. **Kusacīranti** kusatiṇaṃ ganthetvā katacīraṃ. **Vākacīraphalakacīresūpi** eseva nayo. **Kesakambalanti** manussakesehi katakambalaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “yāni kānici bhikkhave tantāvutānaṃ vatthānaṃ, kesakambalo tesāṃ paṭikuṭṭho akkhāyati. Kesakambalo bhikkhave sīte sīto, uṇhe uṇho dubbaṇṇo duggandho dukkhasamphasso”ti³. **Vālakambalanti** assavālādihi katakambalaṃ. **Ulūkapakkhanti** ulūkapattāni ganthetvā katanivāsaṇaṃ. **Ubbhaṭṭhakoti** uddhaṃ ṭhitako. **Ukkuṭṭikappadhānamanuyuttoti** ukkuṭṭikavīriyaṃ anuyutto, gacchantopi ukkuṭṭikova hutvā

1. Sabbasambhārehi (Ka)

2. Suvīraṇaṃ (Sī), loṇasocīraṇaṃ (Syā)

3. Am 1. 290 piṭṭhe.

uppatitvā uppatitvā gacchati. **Kaṇṭakāpassayikoti** ayakāṇṭake vā pakatikaṇṭake vā bhūmiyaṃ koṭṭetvā tattha cammaṃ attharivitvā ṭhānacaṇkamādīni karomīti dasseti. **Seyyanti** sayantopi tattheva seyyaṃ kappemi. Sāyaṃ tatiyamassāti **sāyatatiyakam**. Pāto majjhanhike sāyanti divasassa tikkhattuṃ pāpaṃ pavāhessāmīti udakorohanānuyogaṃ anuyutto viharāmīti dasseti.

156. **Nekavassagaṇikanti** nekavassagaṇasañjākam. **Rajojallanti** rajamalaṃ, idaṃ attano rajojallakavatasamādānakālaṃ sandhāya vadati. **Jegucchisminti** pāpajigucchanabhāve. **Yāva udakabindumhipīti** yāva udakathevakepi mama dayā paccupaṭṭhitā hoti. Ko pana vādo aññesu sakkharakaṭṭhaladaṇḍakavālikādīsu. Te kira udakabindum ca ete ca sakkharakaṭṭhalādayo khuddakapāṇāti paññapenti. Tenāha “yāva udakabindumhipi me dayā paccupaṭṭhitā hotī”ti. Udakabindumpi na hanāmi na vināsemi, kiṃ kāraṇā. **Māhaṃ khuddake pāṇe visamagate saṅghātaṃ āpādesinti** ninnathalaṭṭhaṅgarukkhasākhādīsu visamaṭṭhāne gate udakabindusaṅkhāte khuddakapāṇe saṅghātaṃ vadhaṃ mā āpādesinti. Etamatthaṃ “satova abhikkamāmī”ti dasseti. Acelakesu kira bhūmiṃ akkantakālato pabhuti sīlavā nāma natthi. Bhikkhācāraṃ gacchantāpi dussīlavā hutvā gacchanti, upaṭṭhākānaṃ gehe bhuñjantāpi dussīlavā hutvā bhuñjanti. Āgacchantāpi dussīlavā hutvā āgacchanti. Yadā pana morapiñchena phalakaṃ sammajjitvā sīlaṃ adhiṭṭhāya nisīdanti, tadā sīlavantā nāma honti.

Vanakammikanti kandaṃ mūlaphalāphalādīnaṃ atthāya vane vicarantaṃ. **Vanena vananti** vanato vanaṃ, esa nayo sabbattha. **Sampatāmīti** gacchāmi. **Ārañṇakoti** araṇṇe jātavuddho, idaṃ attano ājīvakaṃ sandhāya vadati. Bodhisatto kira pāsandaṃ pariggahaṇatthāya taṃ pabbajjaṃ pabbajji, niratthakabhāvaṃ pana ñatvāpi na uppabbajjito, bodhisattā hi yaṃ yaṃ ṭhānaṃ upenti, tato anivattitadhammā honti, pabbajitvā pana mā maṃ koci addasāti tatova araṇṇaṃ pavīṭṭho. Tenevāha “mā maṃ te addasaṃsu ahaṇca mā te addasan”ti.

Goṭṭhāti govajā. **Paṭṭhitagāvoti** nikkhantagāvo. Tattha **catukkuṇḍikoti** vananteyeveva ṭhito gopālakānaṃ gāvīhi saddhiṃ apagatabhāvaṃ

disvā dve hatthe dve ca jaṇṇukāni bhūmiyaṃ ṭhapetvā evaṃ catukkuṇḍiko upasaṅkamitvāti attho. **Tāni sudam āhāremī**ti mahallakavacchakānaṃ gomayāni kasaṭāni nirojāni honti, tasmā tāni vajjetvā yāni taruṇavacchakānaṃ khīrapāneneva vaḍḍhantānaṃ sa-ojāni gomayāni, tāni kucchipūraṃ khāditvā puna vanasaṇḍameva pavisati. Taṃ sandhāyāha “tāni sudam āhāremī”ti. **Yāvakīvañca meti** yattakaṃ kālāṃ mama sakaṃ muttakarīsaṃ aparikkhīṇaṃ hoti. Yāva me dvāravaḷaṇḍo pavattittha, tāva tadeva āhāremīti attho. Kāle pana gacchante gacchante parikkhīṇamaṃsalohito upacchinnadvāravaḷaṇḍo vacchakānaṃ gomayāni āhāremi. **Mahāvikaṭabhojanasminti** mahante vikaṭabhojane, apakatibhojaneti attho.

157. **Tatrāssudam Sāriputta bhiṃsanakassa vanasaṇḍassa bhiṃsanakatasmim hotīti tatrāti** purimavacanāpekkhanaṃ. **Sudanti** padapūraṇamatte nipāto. **Sāriputtāti** ālapanāṃ. Ayaṃ panettha atthayojanā—**tatrāti** yaṃ vuttaṃ aññataṃ bhiṃsanakaṃ vanasaṇḍanti, tatra yo so bhiṃsanako vanasaṇḍo vutto, tassa bhiṃsanakassa vanasaṇḍassa bhiṃsanakatasmim hoti, bhiṃsanakakiriyāya hotīti attho. Kiṃ hoti, idaṃ hoti, yo koci avītarāgo -pa- lomāni haṃsantīti.

Atha vā **tatrāti** sāmi-atthe bhummaṃ. Su-iti nipāto, kiṃsu nāma te bhonto samaṇabrāhmaṇāti-ādisu viya. **Idanti** adhippetamatthaṃ paccakkhaṃ viya katvā dassanavacanāṃ. **Sudanti** su idaṃ, sandhivasena ikāralopo veditabbo cakkhundriyaṃ itthindriyaṃ anaññātaññassāmītindriyaṃ kiṃsūdhavittanti-ādisu viya. Ayaṃ panettha atthayojanā, tassa Sāriputta bhiṃsanakassa vanasaṇḍassa bhiṃsanakatasmim idaṃsu hotīti.

Bhiṃsanakatasminti bhiṃsanakabhāveti attho. Ekassa takārassa lopo daṭṭhabbo. “Bhiṃsanakattasmin”tiyeva vā pāṭho, bhiṃsanakatāya iti vā vattabbe liṅgavipallāso kato, nimittatthe cetaṃ bhumnavacanāṃ. Tasmā evaṃ sambandho veditabbo. Bhiṃsanakabhāve idaṃsu hoti, bhiṃsanakabhāvanimittaṃ bhiṃsanakabhāvaḥesu bhiṃsanakabhāvapaccayā idaṃsu hoti, yo koci avītarāgo taṃ vanasaṇḍaṃ pavisati, yebhuyyena lomāni

haṁsanti bahutarāṇi lomāṇi haṁsanti, uddhaṁ mukhāṇi sūcisadisāṇi kaṇṭakasadisāṇi ca hutvā tiṭṭhanti, appāṇi na haṁsanti, bahutarāṇaṁ vā sattānaṁ haṁsanti, appakāṇaṁ atisūrapurisāṇaṁ na haṁsanti.

Antaraṭṭhakāti māghamāsassa avasāṇe catasso, phagguṇamāsassa ādimhi catassoti evaṁ ubhinnaṁ antare aṭṭharatti. **Abbhokā**seti mahāsatto himapātasamaye rattim abbhokāse viharati, athassa lomakūpesu āvutamuttā viya himabindūni tiṭṭhanti, sarīraṁ setadukūlapārutaṁ viya hoti. **Divā vanasaṇḍeti** divā himabindūsu sūriyātapasamphassena vigatesu assāsopi bhavēyya, ayaṁ pana sūriye uggacchantēyyeva vanasaṇḍaṁ pavisati, tatrāpissa sūriyātapena paggharantaṁ himaṁ sarīreyyeva patati. **Divā abbhokāse viharāmi rattim vanasaṇḍeti** gimhakāle kiresa divā abbhokāse vihāsi, tenassa kacchehi sedadhārā muccimsu, rattim assāso bhavēyya, ayaṁ pana sūriye atthaṁ gacchantēyyeva vanasaṇḍaṁ pavisati. Athassa divā gahita-usme vanasaṇḍe aṅgarakāsuyaṁ pakkhitto viya attabhāvo paridayhittha. **Anacchariyā**ti anu-acchariyā. **Paṭibhāsī**ti upaṭṭhāsī.

Sotattoti divā ātapena rattim vana-usmāya sutatto. **Sosinnoti** rattim himena divā himodakena suṭṭhu tinto. **Bhimsanaketi** bhayajanake. **Naggoti** niccelo. Nivāsanapārupane hi sati sītaṁ vā uṇhaṁ vā na atibādheyya, tampi me natthīti dasseti. **Na caggimāsinoti** aggimpi na upagato. **Esanāpasutoti** suddhi-esanattāya pasuto payutto. **Munī**ti tadā attānaṁ munīti katvā katheti.

Chavaṭṭhikāṇīti upadḍhadadḍhāni aṭṭhīni. **Upadhāyā**ti yathā sīsūpadhānaṅca pādūpadhānaṅca paññāyati, evaṁ santharitvā tattha seyyaṁ kappemīti dasseti. **Gāmaṇḍalā**ti¹ gopālakadāyakā. Te kira bodhisattassa santikaṁ gantvā sumedha tvaṁ imasmim ṭhāṇe kasmā nisinnō, kathehīti vadanti. Bodhisatto adhomukho nisīdati, na katheti. Atha naṁ te akathetum na dassāmāti parivāretvā **oṭṭhubhanti** sarīre kheḷaṁ pātentī.

1. Gomaṇḍalāti (Sī, Syā, Ka)

Bodhisatto evampi na katheti. Atha naṃ tvaṃ na kathesīti **omuttenti** passāvamassa upari vissajjenti. Bodhisatto evampi na kathetiyeva. Tato naṃ kathehi kathehīti paṃsukena okiranti. Bodhisatto evampi na kathetiyeva. Athassa na kathesīti daṇḍakasalākā gahetvā kaṇṇasotesu pavesenti. Bodhisatto dukkhā tibbā kaṭukā vedanā adhivāsento kassaci kiñci na karissāmīti matako viya acchati. Tenāha “na kho paṇāhaṃ Sāriputta abhijānāmi tesu pāpakāṃ cittāṃ uppādetā”ti. Na mayā tesu pāpakāṃ cittāṃpi uppāditanti attho. **Upekkhāvihārasmiṃ hotīti** upekkhāvihāro hoti. Vihāro eva hi vihārasminti vutto. Teneva ca “idaṃsu me”ti etthāpi ayaṃsu meti evaṃ attho veditabbo. Iminā nayena aññānīpi evarūpāni padāni veditabbāni. Iminā ito ekanavutikappe pūritāṃ upekkhāvihāraṃ dasseti. Yaṃ sandhāyāha—

“Sukhapatto na rajjāmi, dukkhe na homi dummano.
Sabbattha tulito homi, esā me upekkhāpāramī”ti.

Āhārasuddhivaṇṇanā

158. **Āhārena suddhīti** kolādinā ekaccena parittaka-āhārena sakkā sujñhitunti evaṃdiṭṭhino honti. **Evamāhaṃsūti** evaṃ vadanti. **Kolehīti** padarehi. **Kolodakanti** kolāni madditvā katapānakāṃ. **Kolavikatinti** kolasāḷavakolapūvakolaguḷādikolavikāraṃ. **Etaparamoti** etaṃ pamāṇaṃ paramaṃ assāti etaparamo. Tadā ekanavutikappamatthake pana na beluvapakkatālapakkapamāṇo kolo hoti, yaṃ etarahi kolassa pamāṇaṃ, ettakova hotīti attho.

159. **Adhimattakasimānanti** ativiya kisabhāvaṃ. **Āsītikapabbāni vā kālāpabbāni vāti** yathā āsītikavalliyā vā kālāvalliyā vā sandhiṭṭhānesu milāyitvā majjhe unnatunnatāni honti, evaṃ mayhaṃ aṅgapaccaṅgāni hontīti dasseti. **Oṭṭhapadanti** yathā oṭṭhassa padaṃ majjhe gambhīraṃ hoti, evamevaṃ bodhisattassa milāte maṃsalohite vaccadvārassa antopaviṭṭhattā ānisadaṃ majjhe gambhīraṃ hoti. Athassa bhūmiyaṃ nisinnaṭṭhānaṃ

sarapoṅkhena akkantaṃ viya majjhe unnataṃ hoti. **Vaṭṭanāvaḷī**ti yathā rajjuyā āvunitvā katā vaṭṭanāvaḷī vaṭṭanānaṃ antaranāra ninnā hoti, vaṭṭanaṭṭhānesu unnatā, evaṃ piṭṭhikaṇṭako unnatāvanato hoti, **jarasālāya gopānasiyoti** jīṇṇasālāya gopānasiyo, tā vaṃsato muccitvā maṇḍale paṭiṭṭhahanti, maṇḍalato muccitvā bhūmiyanti evaṃ ekā upari hoti, ekā heṭṭhāti oluggaviluggā bhavanti. Bodhisattassa pana na evaṃ phāsuḷiyo, tassa hi lohite chinne maṃse milāte phāsuḷantarehi cammāni heṭṭhā otiṇṇāni, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Okkhāyikāti heṭṭhā anupaviṭṭhā. Tassa kira lohite chinne maṃse milāte akkhi-āvāṭakā matthaluṅgaṃ āhacca aṭṭhaṃsu, tenassa evarūpā akkhitārakā ahesuṃ. **Āmakacchinnoti** atitaruṇakāle chinno, so hi vātātapena saṃphusati ceva milāyati ca. **Yāvassu me Sāriputtā**ti Sāriputta mayhaṃ udaracchavi yāva piṭṭhikaṇṭakaṃ allinā hoti. Atha vā yāvassu me Sāriputta bhāriyabhāriyā ahosi dukkarakārikā, mayhaṃ udaracchavi yāva piṭṭhikaṇṭakaṃ allinā ahoṣīti evamettha sambandho veditabbo. **Piṭṭhikaṇṭakamyeva pariggaṇhāmī**ti saha-udaracchaviṃ gaṇhāmi. **Udaracchavimyeva pariggaṇhāmī**ti sahapīṭṭhikaṇṭakaṃ gaṇhāmi. **Avakujjo papatāmī**ti tassa hi uccārapassāvattḥāya nisinnassa passāvo neva nikkhamati, vaccaṃ pana ekaṃ dve kaṭakaṭṭhimattaṃ nikkhamati. Balavadukkhaṃ uppādeti. Sarīrato sedā muccanti, tattheva avakujjo bhūmiyaṃ patati. Tenāha “avakujjo papatāmī”ti. **Tameva kāyanti** taṃ ekanavutikappamatthake kāyaṃ. Mahāsaccakasutte pana pacchimabhavikakāyaṃ¹ sandhāya imeva kāyanti āha. **Pūtimūlānī**ti maṃse vā lohite vā sati tiṭṭhanti. Tassa pana abhāve cammakhaṇḍe lomāni viya hattheyeva lagganti, taṃ sandhāyāha “pūtimūlāni lomāni kāyasmā patantī”ti.

Alamariyañāṇadassanavisesanti ariyabhāvaṃ kātuṃ samatthaṃ lokuttaramaggaṃ. **Imissāyeva ariyāya paññāyāti** vipassanāpaññāya anadhiḡamā. **Yāyaṃ ariyāti** yā ayaṃ maggaḡaṇṇā adhiḡatā. Idaṃ vuttaṃ hoti—yathā etarahi vipassanāpaññāya adhiḡatattā maggaḡaṇṇā adhiḡatā, evaṃ

1. Pacchimabhavakāyaṃ (Ka)

ekanavutikappamatthake vipassanāpaññāya anadhigatattā lokuttaramaggapaññaṃ nidhigatosmiti, Majjhimabhāṇakattherā panāhu, imissāyevāti vuttapaññāpi yāyaṃ ariyāti vuttapaññāpi maggapaññāyeva. Atha ne bhikkhū āhaṃsu “evaṃ sante maggassa anadhigatattā maggaṃ nādhigatosmiti idaṃ vuttaṃ hoti bhante”ti, āvuso kiñcāpi dīpetuṃ na sakkomi, dvepi pana maggapaññāyevāti, etadeva cettha yuttaṃ. Itarathā hi yā ayanti niddeso ananurūpo siyā.

Saṃsārasuddhi-ādivaṇṇanā

160. **Saṃsārena suddhīti** bahukaṃ saṃsaritvā sujjhantīti vadanti. **Upapattiyā suddhīti** bahukaṃ upapajjitvā sujjhantīti vadanti. **Āvāsena suddhīti** bahūsu ṭhānesu vasitvā sujjhantīti vadanti. Tīsupi ṭhānesu saṃsaraṇakavasena **saṃsāro**. Upapajjanakavasena **upapatti**. Vasanakavasena **āvāsoti** khandhāyeva vuttā. **Yaññenāti** bahuyāge yajitvā sujjhantīti vadanti. **Muddhāvasittenāti** tihi saṅkhehi khattiyābhisekena muddhani abhisittene. **Aggipāricariyāyati** bahu-aggiparicaraṇena sujjhantīti vadanti.

161. **Daharoti** taruṇo. **Yuvāti** yobbanena samannāgato. **Susukāḷakesoti** suṭṭhu kāḷakeso. ¹ **Bhadrena yobbanena samannāgatoti** imināssa yena yobbanena samannāgato yuvā, taṃ yobbanam bhaddam laddhakanti dasseti. **Paṭhamena vayasāti** paṭhamavayo nāma tottiṃsa vassāni, tena samannāgatoti attho¹, **paññāveyyattiyenāti** paññāveyyattibhāvena. **Jiṇṇoti** jarājiṇṇo. **Vuddhoti** vaḍḍhitvā ṭhita-aṅgepaccaṅgo. **Mahallakoti** jātimahallako. **Addhagatoti** me bahu-addhānam gato cirakālātikkanto. **Vayo anuppattoti** vassasatassa tatiyakotṭhāsam pacchimavayam anuppatto. **Āsītiko me vayo vattatīti** imam kira suttaṃ Bhagavā parinibānasamvacchare kathesi. Tasmā evamāha. **Paramāyāti** uttamāya. **Satiyāti**-ādīsu padasatampi padasahassampi vadantasseva gahaṇasamatthatā **sati** nāma. Tadeva ādhāraṇa-upanibandhanasamatthatā **gati** nāma. Evaṃ gahitam dhāritam sajjhāyam

1-1. Natthi Syāma-potthake.

kāturū samatthavīriyaṃ **dhiti** nāma. Tassa atthañca kāraṇaṇca dassanasamatthataṃ **paññāveyyattiyaṃ** nāma.

Daḷhadhammā dhanuggahoti daḷhaṃ dhanuṃ gahetvā ṭhito issāso. **Daḷhadhanu** nāma dvisahassathāmaṃ vuccati, dvisahassathāmaṃ nāma yassa āropitassa jiyābaddho lohasīsādīnaṃ bhāro daṇḍe gahetvā yāva kaṇḍappamāṇā¹ ukkhittassa pathavito muccati. **Sikkhitoti** dasa dvādasa vassāni ācariyakule uggahitasippon. **Katahatthoti** koci sippameva uggaṇhāti. Katahattho na hoti, ayaṃ pana katahattho ciṇṇavasībhāvo. **Katūpāsānoti** rājakulādīsu dassitasippon. **Lahukena asanenāti** anto susiraṃ katvā tulādīni pūretvā katalākhāparikammaṇa sallahukakaṇḍena. Evaṃ kataṃ hi eka-usabhagāmī dve usabhāni gacchati, aṭṭha-usabhagāmī soḷasa-usabhāni gacchati. **Appakasirenāti** nidukkhena. **Atipāteyyāti** atikkameyya. **Evaṃ adhimattasatimantoti** yathā so dhanuggaho taṃ vidatthacaturaṅgulachāyaṃ sīghameva atikkameti, evaṃ padasatampi padasahassampi uggahetuṃ upadhāretuṃ sajjhāyituṃ atthakāraṇāni ca upaparikkhituṃ samatthāti² attho. **Aññatra asitapītakhāyitasāyitāti** asitapītādīni hi Bhagavatāpi kātabbāni honti, bhikkhūhi. Tasmā tesāṃ karaṇamattakālaṃ ṭhapetvāti dasseti.

Apariyādinnāyevāti aparikkhīṇā eva. Sace hi eko bhikkhu kāyānupassanaṃ pucchati, añño vedanānupassanaṃ, añño cittānupassanaṃ, añño dhammānupassanaṃ. Iminā puṭṭhaṃ ahaṃ pucchissāmīti eko ekaṃ na oloketi. Evaṃ santepi tesāṃ vāro paññāyati. Evaṃ Buddhānaṃ pana vāro na paññāyati, vidatthacaturaṅgulachāyaṃ atikkamanato puretaraṃyeva Bhagavā cuddasavidhena kāyānupassanaṃ, navavidhena vedanānupassanaṃ, soḷasavidhena cittānupassanaṃ, pañcavidhena dhammānupassanaṃ katheti. Tiṭṭhantu vā tāva ete cattāro. Sace hi aññe cattāro sammappadhānesu, aññe iddhipādesu, aññe pañca indriyesu³, aññe pañca balesu⁴, aññe satta bojjhaṅgesu, aññe aṭṭha maggaṅgesu pañhaṃ puccheyyuṃ, tampi Bhagavā katheyya. Tiṭṭhantu vā ete aṭṭha. Sace aññe sattatimsa janā bodhipakkhiyesu

1. Kaṇṭhappamāṇā (Sī, Syā, Ka)

2. Samatthoti (Ka)

3. Aññe indriyesu (Ka)

4. Aññe balesu (Ka)

pañham puccheyyūṃ, tampi Bhagavā tāvadeva katheyya. Kasmā? Yāvata hi lokiyamahājanā ekaṃ padaṃ kathenti. Tāva Ānandatthero aṭṭha padāni katheti. Ānandatthere pana ekaṃ padaṃ kathenteyeva Bhagavā soḷasa padāni katheti. Kasmā? Bhagavato hi jivhā mudukā dantāvaraṇaṃ suphusitaṃ vacanaṃ agalitaṃ bhavaṅgaparivāso lahuko. Tenāha “apariyādinñāyevassa Sāriputta Tathāgatassa dhammadesanā”ti.

Tattha **dhammadesanā**ti tantiṭṭhapanā. **Dhammapadabyañjananti** Pāḷiyā padabyañjanaṃ, tassa tassa atthassa byañjanaṃ akkharāṇi.

Pañhapaṭibhānanti pañhabyākaraṇaṃ. Iminā kiṃ dasseti? Tathāgato pubbe daharakāle akkharāṇi sampiṇḍetvā padaṃ vattuṃ sakkoti, padāni sampiṇḍetvā gāthaṃ vattuṃ sakkoti, catu-akkharehi vā aṭṭha-akkharehi vā soḷasa-akkharehi vā padehi yuttāya gāthāya atthaṃ vattuṃ sakkoti. Idāni pana mahallakakāle akkharāṇi sampiṇḍetvā padaṃ vā, padāni sampiṇḍetvā gāthaṃ vā, gāthāya atthaṃ vā vattuṃ na sakkotīti evaṃ natthi. Daharakāle ca mahallakakāle ca sabbametaṃ Tathāgatassa apariyādinñamevāti imaṃ dasseti. **Mañcakena cepi manti** idaṃ Buddhabaladīpanatthameva parikappetvā āha. Dasabalaṃ pana mañcake āropetvā gāmanigamarājadhāniyo parihaṇaṇakālo nāma natthi. Tathāgatā hi pañcame āyukoṭṭhāse khaṇḍiccādīhi anabhibhūtā suvaṇṇavaṇṇasarīrassa vevaṇṇiye ananuppatte devamanussānaṃ piyamanāpakāleyeva parinibbāyanti.

162. **Nāgasamāloti** tassa therassa nāmaṃ. Paṭhamabodhiyaṃ hi vīsativassabbhantare Upavānanāgitameghiyattherā viya ayampi Bhagavato upaṭṭhāko ahosi. **Bijayamānoti** mandamandena tālavaṇṭavātena Bhagavato utusukhaṃ samuṭṭhāpayamāno. **Etadavocāti** sakalasuttantaṃ sutvā Bhagavato pubbacaritaṃ dukkarakāraṇaṃ āgama pasanno etaṃ “acchariyaṃ bhante”ti-ādivacanaṃ avoca. Tattha accharaṃ paharituraṃ yuttanti **acchariyaṃ**. Abhūtapubbaṃ bhūtanti **abbhutaṃ**. Ubhayenapi attano vimhayameva dīpeti. **Ko nāmo ayaṃ bhanteti** idaṃ bhaddako vatāyaṃ dhammapariyāyo, handassa Bhagavantaṃ āyācitvā nāmaṃ gaṇhāpemīti adhippāyena āha. Athassa Bhagavā nāmaṃ gaṇhanto **tasmā tiha tvanti-**ādimāha. Tassattho, yasmā idaṃ suttaṃ sutvā tava lomāni haṭṭhāni, tasmā tiha

tvaṃ nāgasamāla imaṃ dhammapariyāyaṃ “Lomahaṃsanapariyāyo” tveva naṃ dhārehīti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāsīhanādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mahādukkhakkhandhasuttavaṇṇanā

163. **Evaṃ me sutanti** Mahādukkhakkhandhasuttaṃ. Tattha vinayapariyāyena tayo janā sambahulāti vuccanti, tato paraṃ saṃgho. Suttantapariyāyena tayo tayo eva, tato uddhaṃ sambahulāti vuccanti. Idha suttantapariyāyena sambahulāti veditabbā. **Piṇḍāya pāvisimsūti** paviṭṭhā, te pana na tāva paviṭṭhā, pavisissāmāti nikkhantattā pana pavisimsūti vuttā. Yathā gāmaṃ gamissāmīti nikkhantapuriso taṃ gāmaṃ appattopi “kuhiṃ itthannāmo”ti vutte “gāmaṃ gato”ti vuccati, evaṃ. **Paribbājakānaṃ ārāmoti** Jetavanato avidūre aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo atthi, taṃ sandhāya evamaḥaṃsu. **Samaṇo āvusoti** āvuso tumhākaṃ Satthā samaṇo Gotamo. **Kāmānaṃ pariññanti** kāmānaṃ pahānaṃ samatikkamaṃ paññāpeti. Rūpavedanāsupi eseva nayo.

Tattha titthiyā sakasamayaṃ jānantā kāmānaṃ pariññaṃ paññapeyyuṃ paṭhamajjhānaṃ vadamānā, rūpānaṃ pariññaṃ paññapeyyuṃ arūpabhavaṃ vadamānā, vedanānaṃ pariññaṃ paññapeyyuṃ asaññabhavaṃ vadamānā. Te pana “idaṃ nāma paṭhamajjhānaṃ ayaṃ rūpabhavo ayaṃ arūpabhavo”tipi na jānanti. Te paññāpetuṃ asakkontāpi kevalaṃ “paññāpema paññāpemā”ti vadanti. Tathāgato kāmānaṃ pariññaṃ anāgāmimaggena paññāpeti, rūpavedanānaṃ arahattamaggena. Te evaṃ mahante visese vijjamānepi **idha no āvuso ko visesoti**-ādimāhaṃsu.

Tattha **idhāti** imasmiṃ paññāpane. **Dhammadesanāya vā dhammadesananti** yadidaṃ samaṇassa vā Gotamassa dhammadesanāya saddhiṃ amhākaṃ dhammadesanaṃ, amhākaṃ vā dhammadesanāya saddhiṃ samaṇassa Gotamassa dhammadesanaṃ ārabha nānākaraṇaṃ vuccetha, taṃ kinnāmāti vadanti. Dutiyapadehi eseva

nayo. Iti vemajjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya sāsanaena saddhiṃ attano laddhivacanamattena samadhuraṃ ṭhapayim̐su. **Neva abhinandim̐sūti** evametanti na sampaṭicchim̐su. **Nappaṭikkosim̐sūti** nayidaṃ evanti nappaṭisedhesuṃ. Kasmā? Te kira titthiyā nāma andhasadisā¹, jānitvā vā ajānitvā vā katheyyunti nābhinandim̐su, pariññanti vacanena īsakaṃ sāsana-gandho atthīti nappaṭikkosim̐su. Janapadavāsino vā te sakasamayaparasamayesu na suṭṭhu kusalātipi ubhayaṃ nākaṃsu².

165. **Na ceva sampāyissantīti** sampādetvā kathetuṃ na sakkhissanti. **Uttariṇca vighātanti** asampāyanato uttarimpi dukkhaṃ āpajjissanti. Sampādetvā kathetuṃ asakkontānaṃ nāma hi dukkhaṃ uppajjati. **Yathā taṃ bhikkhave avisayasminti** ettha **yathāti** kāraṇavacanāṃ, **tanti** nipātamattaṃ. Yasmā avisaye pañho pucchito hotīti attho. **Sadevaketi** saha devehi sadevake. **Samārakādisupi** eseva nayo. Evaṃ tīṇi ṭhānāni loke pakkhipitvā dve pajjāyāti pañcahiṇi sattalokameva pariyādiyitvā etasmim̐ sadevakādibhede loke taṃ devaṃ vā manussaṃ vā na passāmīti dīpeti. **Ito vā pana sutvāti** ito vā pana mama sāsanaato sutvā atathāgatopi atathāgatasāvakopi ārādheyya paritoseyya. Aññathā ārādhanāṃ nāma natthīti dasseti.

166. Idāni attano tesāṃ pañhānaṃ veyyākaraṇena cittārādhanāṃ dassento **ko ca bhikkhaveli-ādimāha**. **Kāmaguṇāti** kāmayitabbaṭṭhena **kāmā**. Bandhanaṭṭhena **guṇā**. “Anujānāmi bhikkhave ahatānaṃ vatthānaṃ diguṇaṃ saṅghāṭin”³ ettha hi⁴ paṭalaṭṭho guṇaṭṭho. “Accenti kālā tarayanti rattiyo, vayoguṇā anupubbaṃ jahantī”⁵ ettha rāsaṭṭho guṇaṭṭho. “Sataguṇā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā”⁶ ettha ānisaṃsaṭṭho guṇaṭṭho. “Antaṃ antaguṇaṃ”⁷ kayirā mālāguṇe bahū”⁸ ettha bandhanaṭṭho guṇaṭṭho. Idhāpi eseva adhippeto, tena vuttaṃ “bandhanaṭṭhena guṇā”^{ti}.

1. Andhajātā (Sī)

2. Akarim̐su (Ka)

3. Vi 3. 403 piṭṭhe.

4. Ettha (Syā), idha (Ka)

5. Sam̐ 1. 3 piṭṭhe.

6. Ma 3. 298 piṭṭhe.

7. Khu 1. 2; Dī 2. 234 piṭṭhādīsu.

8. Khu 1. 21 piṭṭhe.

Cakkhuviññeyyāti cakkhuviññāṇena passitabbā. Etenupāyena **sotaviññeyyā**dīsupi attho veditabbo. **Itthā**ti pariyiṭṭhā vā hontu mā vā, iṭṭhārammaṇabhūtāti attho. **Kantā**ti kamanīyā. **Manāpā**ti manavaḍḍhanakā. **Piyarūpā**ti piyajātikā. **Kāmūpasamhitā**ti ārammaṇaṁ katvā uppajjamānena kāmena upasamhitā. **Rajanīyā**ti rajjaniyā, rāgupattikāraṇabhūtāti attho.

167. **Yadi muddāyā**ti-ādīsu **muddā**ti aṅgulipabbesu saññaṁ ṭhapetvā hatthamuddā. **Gaṇanā**ti acchiddagaṇanā. **Saṅkhānanti** piṇḍagaṇanā. Yāya khettaṁ oloketvā idha ettakā vīhī bhavissanti, rukkhaṁ oloketvā idha ettakāni phalāni bhavissanti, ākāsaṁ oloketvā ime ākāse sakuṇā ettakā nāma bhavissantīti jānanti. **Kasī**ti kasikammaṁ. **Vañijjā**ti jaṅghavañijjathalavañijjādivaṇippatho. **Gorakkhanti** attano vā paresaṁ vā gāvo rakkhitvā pañcagorasavikkayaena jīvanakammaṁ¹. **Issatto** vuccati āvudhaṁ gahetvā upaṭṭhānakammaṁ. **Rājaporisanti** āvudhena rājakammaṁ katvā upaṭṭhānaṁ. **Sippaṇṇataranti** gahitāvasesaṁ hatthi-assasippādi. **Sītassa purakkhatoti** lakkhaṁ viya sarassa sītassa purato, sītena bādhīyamānoti attho. Uṇhepi eseva nayo. **Ḍaṁsā**dīsu **ḍaṁsā**ti piṅgalamakkhikā. **Makasā**ti sabbamakkhikā, **sarīsapā**ti ye keci saritvā gacchanti. **Rissamānoti** ruppamāno² ghaṭṭiyamāno. **Mīyamānoti** maramāno. **Ayaṁ bhikkhave**ti bhikkhave ayaṁ muddādīhi jīvikakappaṇaṁ āgama sītādipaccayo ābādho. **Kāmānaṁ ādīnavoti** kāmesu upaddavo, upassaggoti attho. **Sandiṭṭhikoti** paccakkho sāmaṁ passitabbo. **Dukkakkhandhoti** dukkharāsi. **Kāmahetūti-**ādīsu paccayaṭṭhena kāmā assa hetūti kāmahetu. Mūlaṭṭhena kāmā nidānamassāti **kāmanidāno**. Liṅgavipallāsena pana kāmānidānanti vutto. Kāraṇaṭṭhena kāmā adhikaraṇaṁ assāti **kāmādhikaraṇo**. Liṅgavipallāseneva pana kāmādhikaraṇanti vutto. **Kāmānameva** hetūti idaṁ niyamavacanaṁ, kāmāpaccayā uppajjatiyevāti attho.

1. Jīvitakappaṇaṁ (Ka)

2. Rissamānoti kampamāno (Syā, Ka), rissamānoti pīliyamāno ruppamāno ghaṭṭiyamāno (Cūḷaniṭṭha)

Uṭṭhahatoti ājīvasamuṭṭhāpakavīriyena uṭṭhahantassa. **Ghaṭatoti** taṃ vīriyaṃ pubbenāparaṃ ghaṭentassa. **Vāyamatoti** vāyāmaṃ parakkamaṃ payogaṃ karontassa. **Nābhinipphajjantīti** na nipphajjanti, hatthaṃ nābhiruhanti. **Socatīti** citte uppannabalavasokena socati. **Kilamatīti** kāye uppannadukkhena kilamati. **Paridevatīti** vācāya paridevati. **Urattāḷinti** uraṃ tāḷetvā. **Kandatīti** rodati. **Sammohaṃ āpajjatīti** visaññī viya sammūḷho hoti. **Moghanti** tucchaṃ. **Aphaloti** nipphalo. **Ārakkhādhikaraṇanti** ārakkhakāraṇā. **Kintīti**¹ kena nu kho upāyena. **Yampi meti** yampi mayhaṃ kasikammādāni katvā uppāditaṃ dhanam ahoṣi. **Tampi no natthīti** tampi amhākaṃ idāni natthi.

168. “Puna caparaṃ bhikkhave kāmahetū”ti-ādināpi kāraṇaṃ dassetvāva ādinavaṃ dīpeti. Tattha **kāmahetūti** kāmappaccayā rājanopi rājūhi vivadanti. **Kāmanidānanti** bhāvanapuṃsakaṃ, kāme nidānaṃ katvā vivadantīti attho. **Kāmādhikaraṇanti** bhāvanapuṃsakameva, kāme adhikaraṇaṃ katvā vivadantīti attho. **Kāmānameva hetūti** gāmanigamanagarasenāpatipurohitaṭṭhānantarādīnaṃ kāmānameva hetu vivadantīti attho. **Upakkamantīti** pahaṇanti. **Asicammanti** asim ceva khetakaphalakādīni ca. **Dhanukalāpaṃ sannayhitvāti** dhanuṃ gahetvā sarakalāpaṃ sannayhitvā. **Ubhatobyūḷanti** ubhato rāsibhūtaṃ. **Pakkhandantīti** pavisanti. **Usūsūti** kaṇḍesu. **Vijjotalantesūti** viparivattantesu. **Te tatthāti** te tasmim saṅgāme.

Addāvalepanā upakāriyoti cettha manussā pākārapādaṃ assakhurasanṭhānena iṭṭhakāhi cinitvā upari sudhāya limpanti. Evaṃ katā pākārapādā upakāriyoti vuccanti. Tā tintena² kalalena sittā addāvalepanā nāma honti. **Pakkhandantīti** tāsāṃ heṭṭhā tikhīṇa-ayasulādīhi vijjhīyamānāpi pākārassa picchilabhāvena ārohituṃ asakkontāpi upadhāvantiyeva. **Chakaṇakāyāti** kuthitagomayena³. **Abhivaggenāti** satadantena. Taṃ aṭṭhadantākārena katvā “nagaradvāraṃ

1. Kinti meti (Syā, Ka)

2. Tattena (Ka)

3. Pakkaṭṭhiyāti kaṭhitagomayena (Sī), chakaṇaṭṭhiyāti kuṭṭhitagomayena (Syā)

bhinditvā pavisissāmā”ti āgate uparidvāre ʃhitā tassa bandhanayottāni chinditvā tena abhivaggena omaddanti.

169. **Sandhimpī chindantī**ti gharasandhimpī chindanti. **Nillopanti** gāme paharitvā mahāvilopaṃ karonti. **Ekāgārikanti** paṇṇāsamattāpi saṭṭhimattāpi parivāretvā jīvaggāhaṃ gahetvā āharāpentī. **Paripanthepī tiṭṭhantī**ti panthadūhanakammaṃ karonti. **Aḍḍhadaṇḍakehī**ti muggarehi pahārasāḍhanatthaṃ vā catuhatthadaṇḍaṃ dvedhā chetvā gahitadaṇḍakehi. **Bilaṅgathālikanti** kañjiya-ukkhalikammakāraṇaṃ¹, taṃ karontā sīsakapālaṃ uppāṭetvā tattaṃ ayoguḷaṃ saṇḍāsena gahetvā tattha pakkhipanti, tena matthaluṅgaṃ pakkuthitvā² upari uttarati. **Saṅkhamuṇḍikanti** saṅkhamuṇḍakammakāraṇaṃ, taṃ karontā uttarotṭha-ubhatokaṇṇacūlikagaḷavāṭakaparicchēdena cammaṃ chinditvā sabbakese ekato gaṇṭhiṃ katvā daṇḍakena vallitvā³ uppāṭenti, saha kesehi cammaṃ uṭṭhahati. Tato sīsakaṭāhaṃ thūlasakkharāhi ghaṃsitvā dhovantā saṅkhavaṇṇaṃ karonti.

Rāhumukhanti rāhumukhakammakāraṇaṃ, taṃ karontā saṅkunā mukhaṃ vivaritvā antomukhe dīpaṃ jālenti. Kaṇṇacūlikāhi vā paṭṭhāya mukhaṃ nikhādanena khaṇanti. Lohitaṃ paggharitvā mukhaṃ pūreti. **Jotimālikanti** sakalasarīraṃ telapilotikāya veṭhetvā ālīmpanti. **Hatthapajjotikanti** hatthe telapilotikāya veṭhetvā dīpaṃ viya jālenti⁴. **Erakavattikanti** erakavattakammakāraṇaṃ, taṃ karontā gīvato⁵ paṭṭhāya cammabaddhe kantitvā gopphake ʃhapenti. Atha naṃ yottehi bandhitvā kaḍḍhanti. So attano cammabaddhe akkamitvā akkamitvā patati. **Cīrakavāsikanti** cīrakavāsikakammakāraṇaṃ, taṃ karontā tatheva cammabaddhe kantitvā kaṭiyaṃ ʃhapenti. Kaṭito paṭṭhāya kantitvā gopphakesu ʃhapenti. Uparimehi heṭṭhimasarīraṃ cīrakanivāsananivatthaṃ viya hoti. **Eṇeyyakanti** eṇeyyakakammakāraṇaṃ. Taṃ karontā ubhosu kapparesu ca jāṇūsu ca ayavalayāni datvā ayasūlāni koṭṭenti. So catūhi ayasūlehi bhūmiyaṃ patiṭṭhahati. Atha naṃ parivāretvā aggaṃ karonti. “Eṇeyyako jotipariggaho

1. ...kammakāraṇaṃ (Syā)

2. Pakkaṭṭhitvā (Sī), pakkhipitvā (Syā)

3. Cāletvā (Sī), valitvā (Syā)

4. Pajjālenti (Sī)

5. Heṭṭhā gīvato (Sī)

yathā”ti āgataṭṭhānepi idameva vuttaṃ. Taṃ kālana kālāṃ sūlāni apanetvā catūhi aṭṭhikoṭṭhiyeva ṭhapenti. Evarūpā kāraṇā nāma natthi.

Baḷisamaṃsikanti ubhatomukhehi baḷisehi paharitvā cammamāṃsanhārūni uppāṇenti. **Kahāpaṇikanti** sakalasarīraṃ tiṇhāhi vāsīhi koṭito paṭṭhāya kahāpaṇamattaṃ kahāpaṇamattaṃ pātentā koṭṭenti. **Khārāpatacchikanti** sarīraṃ tattha tattha āvudhehi paharitvā kocchehi khāraṃ ghaṃsanti. Cammamāṃsanhārūni paggharitvā savanti. Aṭṭhikasāṅkhalikāva tiṭṭhati. **Palighaparivattikanti** ekena passena nipajjāpetvā kaṇṇacchidde ayasūlaṃ koṭṭetvā pathaviyā ekābaddhaṃ karonti. Atha naṃ pāde gahetvā āvijjhanti. **Palālapīṭhakanti** chekā kāraṇikā chavicammaṃ acchinditvā nisadapotehi aṭṭhīni bhinditvā kesesu gahetvā ukkhipanti. Maṃsarāsiyeva hoti, atha naṃ keseheva pariyonandhitvā gaṇhanti. Palālavaṭṭim viya katvā pana veṭhenti. **Sunakhehipīti** katipayāni divasāni āhāraṃ adatvā chātakehi sunakhehi khādāpenti. Te muhuttana aṭṭhisāṅkhalikameva karonti. **Samparāyikoti** samparāye dutiyattaḥvā vipākoti attho.

170. **Chandarāgavinayo chandarāgappahānanti** nibbānaṃ. Nibbānañhi āgamma kāmesu chandarāgo vinīyati ceva pahīyati ca, tasmā nibbānaṃ chandarāgavinayo chandarāgappahānanti ca vuttaṃ. **Sāmaṃ vā kāme parijānissantīti** sayāṃ vā te kāme tīhi pariññāhi parijānissantī. **Tathattāyāti** tathabhāvāya. **Yathāpaṭipannoti** yāya paṭipadāya paṭipanno.

171. **Khattiyakaññā vāti**-ādi aparittena vipulena kusalena gahitapaṭisandhikaṃ vatthālaṅkāradīni labhanaṭṭhāne nibbattaṃ dassetuṃ vuttaṃ. **Pannarasavassuddesikāti** pannarasavassavayā. Dutiyapadehi eseva nayo. Vayapadesaṃ kasmā gaṇhāti? Vaṇṇasampattidassanattamaṃ. Mātugāmassa hi duggatakule nibbattassāpi etasmim kāle thokaṃ thokaṃ vaṇṇāyatanam pasīdati. Purisānaṃ pana vīsativassakāle pañcavīsativassakāle pasannaṃ hoti. **Nātidighāti**-ādihi chadosavirahitaṃ sarīrasampattiṃ dīpeti. **Vaṇṇanibhāti** vaṇṇoyeva.

Jiṇṇanti jarājiṇṇaṃ. **Gopānasivaṅkanti** gopānasī viya vaṅkaṃ. **Bhogganti** bhaggaṃ, imināpissa vaṅkabhāvameva dīpeti. **Daṇḍaparāyaṇanti** daṇḍapaṭisaraṇaṃ daṇḍadutiyaṃ. **Pavedhamānanti** kampamānaṃ. **Āturanti** jarāturaṃ. **Khaṇḍadantanti** jiṇṇabhāvena khaṇḍitadantaṃ. **Palitakesanti** paṇḍarakesaṃ. **Vilūnanti** luñcitvā gahitakesaṃ viya khallātaṃ. **Khalitasiranti** mahākhallāṭasīsaṃ. **Valinanti** saṅjātavalim. **Tilakāhatagattanti** setakāḷatilakehi vikiṇṇasarīraṃ. **Ābādhikanti** byādhikaṃ. **Dukkhitanti** dukkhapattaṃ.

Bāḷhagilānanti adhimattagilānaṃ. **Sivathikāya chaḍḍitanti** āmakasusāne pātitaṃ. Sesamettha satipaṭṭhāne vuttameva. Idhāpi nibbānaṃyeva chandarāgavinayo.

173. **Neva tasmim samaye attabyābādhāyāti** tasmim samaye attanopi dukkhatthāya na ceteti. **Abyābajjhaṃyevāti** niddukkameva.

174. **Yaṃ bhikkhave vedanā aniccāti** bhikkhave yasmā vedanā aniccā, tasmā ayaṃ aniccādi-ākārova vedanāya ādīnavoti attho, nissaraṇaṃ vuttappakāramevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahādukkhakkhandhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Cūḷadukkhakkhandhasuttavaṇṇanā

175. **Evaṃ me sutanti** Cūḷadukkhakkhandhasuttaṃ. Tattha **Sakkesūti** evaṃnāmake janapade. So hi janapado Sakyānaṃ rājakumārānaṃ vasanaṭṭhānattā Sakyātveva saṅkhyāṃ gato. Sakyānaṃ pana uppatti Ambaṭṭhasutte āgatāva. **Kapilavatthusminti** evaṃnāmake nagare, tañhi Kapilassa isino nivāsaṭṭhāne katattā Kapilavatthūti vuttaṃ, taṃ gocaragāmaṃ katvā. **Nigrodhārāmeti** **Nigrodho** nāma sakko, so ñātisamāgamakāle Kapilavatthum āgate Bhagavati attano ārāme vihāraṃ kāretvā Bhagavato niyyātesi, tasmim viharatīti attho. **Mahānāmoti** Anuruddhattherassa bhātā Bhagavato Cūḷapituputto.

Suddhodano Sukkodano Sakkodano Dhotodano Amitodanoti ime pañca janā bhātaro. **Amitā** nāma devī tesaṃ bhaginī. Tissatthero tassā putto. Tathāgato ca Nandatthero ca Suddhodanassa puttā, Mahānāmo ca Anuruddhatthero ca Sukkodanassa. Ānandatthero Amitodanassa, so Bhagavato kaniṭṭho. Mahānāmo mahallakataro sakadāgāmī ariyasāvako.

Dīgharattanti mayhaṃ sakadāgāmiphaluppattito paṭṭhāya cirarattaṃ jānāmīti dasseti. **Lobhadhammā**ti lobhasaṅkhātā dhammā, nānappakāraṃ lobhaṃyeva sandhāya vadati. Itaresupi dvīsu eseṇa nayo. **Pariyādāya tiṭṭhanti**ti khepetvā tiṭṭhanti. Idaṃ hi pariyādānaṃ nāma “sabbaṃ hatthikāyaṃ pariyādiyivā sabbaṃ assakāyaṃ sabbaṃ rathakāyaṃ sabbaṃ pattikāyaṃ pariyādiyivā jīvantaṃyeva naṃ osajjeyyan”¹ ettha gahaṇe āgataṃ. “Aniccaṣaṇṇā bhikkhave bhāvitā bahulīkatā sabbaṃ kāmarāgaṃ pariyādiyati”² ettha khepane. Idhāpi khepane adhippetāṃ. Tena vuttaṃ “pariyādiyivāti khepetvā”³ti.

Yena me ekadā lobhadhammāpīti yena mayhaṃ ekekaṃ kālā lobhadhammāpi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti pucchati. Ayaṃ kira rājā “sakadāgāmimaggena lobhadosaṃmohā niravasesā pahīyanti”⁴ti saṇṇī ahosi, ayaṃ “appahīnaṃ me atthi”⁵tipi jānāti, appahīnaṃ upādāya pahīnakampi puna pacchatovāvattatīti⁶ saṇṇī hoti. Ariyasāvakassa evaṃ sandeho uppajjati. Āma uppajjati. Kasmā? Paṇṇattiyā akovidattā. “Ayaṃ kilesa asukamaggavajjho”⁷ti imissā paṇṇattiyā akovidassa hi ariyasāvakassapi evaṃ hoti. Kiṃ tassa paccavekkhaṇā natthīti. Atthi. Sā pana na sabbesaṃ paripuṇṇā hoti. Eko hi pahīnakilesameva paccavekkhati. Eko avasiṭṭhakilesameva, eko maggameva, eko phalameva, eko nibbānameva. Imāsu pana pañcasu paccavekkhaṇāsu ekaṃ vā dve vā no laddhuṃ na vaṭṭanti. Iti yassa paccavekkhaṇā na paripuṇṇā, tassa maggavajjhakilesapaṇṇattiyaṃ akovidattā evaṃ hoti.

1. Aggaḥesinti (Sī, Syā, Ka) Saṃ 1. 85 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 126 piṭṭhe.

3. Pahīnaṃ puna pucchanto vaṭṭatīti (Ka)

176. **So eva kho teti** soyeva lobho doso moho ca tava santāne appahīno, tvaṃ pana pahīnasaññī ahoṣīti dasseti. **So ca hi teti** so tuyhaṃ lobhadosamohadhammo. **Kāmeti** duvidhe kāme. **Na paribhuñjeyyāsīti** mayaṃ viya pabbajeyyāsīti dasseti.

177. **Appassādāti** parittasukhā. **Bahudukkhāti** diṭṭhadhammikasamparāyikadukkhamevettha bahukaṃ. **Bahupāyāsāti** diṭṭhadhammikasamparāyiko upāyāsakilesoyevettha bahu. **Ādīnavoti** diṭṭhadhammikasamparāyiko upaddavo. **Ettha bhiyyoti** etesu kāmesu ayaṃ ādīnavoyeva bahu. Assādo pana Himavantam upanidhāya sāsapo viya appo parittako. **Iti cepi Mahānāmāti** Mahānāma evaṃ cepi ariyasāvakassa. **Yathābhūtanti** yathāsabhāvaṃ. Sammā nayena kāraṇena paññāya suṭṭhu diṭṭhaṃ hotīti dasseti. Tattha **paññāyāti** vipassanāpaññāya, heṭṭhāmaggadvayañāṇenāti attho. **So cāti** so eva maggadvayena diṭṭhakāmādinavo ariyasāvako. **Pītisukhanti** iminā sappītikāni dve jhānāni dasseti. **Aññaṃ vā tato santataranti** tato jhānadvayato santataraṃ aññaṃ uparijhānadvayañceva maggadvayañca. **Neva tāva anāvaṭṭī kāmesu hotīti** atha kho so dve magge paṭivijjhivā ṭhitopi ariyasāvako upari jhānānaṃ vā maggānaṃ vā anadhigatattā neva tāva kāmesu anāvaṭṭī hoti, anāvaṭṭino anābhogo na hoti. Āvaṭṭino sābhogoyeva hoti. Kasmā? Catūhi jhānehi vikkhambhanappahānassa, dvīhi maggehi samucchadappahānassa abhāvā.

Mayhampi khoti na kevalaṃ tuyheva, atha kho mayhampi. **Pubbeva sambodhāti** maggasambodhito paṭhamatarameva. **Paññāya sudiṭṭhaṃ hotīti** ettha orodhanāṭakā pajahanapaññā adhippetā. **Pītisukhaṃ nājjhagamanti** sappītikāni dve jhānāni na paṭilabhim. **Aññaṃ vā tato santataranti** idha upari jhānadvayaṃ ceva cattāro ca maggā adhippetā. **Paccaññāsinti** paṭi-aññāsīm.

179. **Ekamidāhaṃ Mahānāma samayanti** kasmā āradham? Ayaṃ pāṭiyekko anusandhi. Heṭṭhā kāmānaṃ assādopi ādīnavopi

kathito, nissaraṇaṃ na kathitaṃ, taṃ kathetuṃ ayaṃ desanā āraddhā.
Kāmasukhallikānuyogo hi eko anto attakilamathānuyogo ekoti imehi antehi
muttaṃ mama sāsananti upariphalasamāpattisīsenā sakalasāsaṇaṃ
dassetumpi ayaṃ desanā āraddhā.

Gijjhakūṭe pabbateti tassa pabbatassa gijjhasadisāṃ kūṭaṃ atthi, tasmā
Gijjhakūṭoti vuccati. Gijjhā vā tassa kūṭesu nivasantīti Gijjhakūṭo
vuccati. **Isigilipasseti** Isigilipabbatassa passe. **Kālasilāyanti** kālavaṇṇe
piṭṭhipāsāṇe. **Ubbhaṭṭhakā** hontīti uddhamyeva¹ ṭhitakā honti anisinnā.
Opakkamikāti ubbhaṭṭhakādīnā attano upakkamena nibbattitā. **Nigaṇṭho**
āvusoti aññaṃ kāraṇaṃ vattuṃ asakkontā Nigaṇṭhassa upari pakkhipimsu.
Sabbaññū sabbadassāvīti so amhākaṃ Satthā atītānāgatapaccuppannaṃ
sabbaṃ jānāti passatīti dasseti. **Aparisesaṃ ñāṇadassanaṃ paṭijānātī**ti so
amhākaṃ Satthā aparisesaṃ dhammaṃ jānanto aparisesasaṅkhātāṃ
ñāṇadassanaṃ paṭijānāti, paṭijānanto ca evaṃ paṭijānāti “carato ca me
tiṭṭhato ca -pa- paccupaṭṭhitan”ti. Tattha **satatanti** niccaṃ. **Samitanti** tasseva
vevacanaṃ.

180. **Kiṃ pana tumhe āvuso Nigaṇṭhā jānātha ettakaṃ vā dukkhaṃ**
niṇṇanti idam Bhagavā puriso nāma yaṃ karoti, taṃ jānāti.
Vīsaticahāpaṇe iṇaṃ gahetvā dasa datvā “dasa me dinnā dasa avasiṭṭhā”ti
jānāti, tepi datvā “sabbaṃ dinnan”ti jānāti. Khetṭassa tatiyabhāgaṃ lāyitvā
“eko bhāgo lāyito, dve avasiṭṭhā”ti jānāti. Puna ekaṃ lāyitvā “dve lāyitā,
eko avasiṭṭho”ti jānāti. Tasmimpi lāyite “sabbaṃ niṭṭhitan”ti jānāti, evaṃ
sabbakiccesu katañca akatañca jānāti, tumhehipi tathā ñātābbaṃ siyāti
dasseti. **Akusalānaṃ dhammānaṃ pahānanti** iminā akusalaṃ pahāya
kusalaṃ bhāvetvā suddhantaṃ² patto Nigaṇṭho nāma tumhākaṃ sāsane
atthīti pucchati.

Evaṃ santeti tumhākaṃ evaṃ ajānanabhāve sati. **Luddāti** luddācārā.
Lohitapāṇinoti pāṇe jīvitaṃ voropentā lohiteṇa makkhitapāṇino. Pāṇaṃ hi
hanantassapi yassa lohiteṇa pāṇi na

1. Ubbhamyeva (Sī), ubbhāyeva (Syā)

2. Suddhattaṃ (Sī, Syā)

makkhiyati, sopi lohitaṇṭveva vuccati. **Kurūrakammantā**ti dāruṇakammā. Mātari pitari dhammikasamaṇabrāhmaṇādīsu ca katāparādhā. Māgavikādayo vā kakkhaḷakammā.

Na kho āvuso Gotamāti idaṃ nigaṇṭhā “ayaṃ amhākaṃ vāde dosaṃ deti, mayampissa dosaṃ āropemā”ti maññamānā ārabhiṃsu. Tassattho “āvuso Gotama yathā tumhe paṇītacīvarāni dhārentā sālīmaṃsodanaṃ bhuñjantā devavimānavaṇṇāya Gandhakuṭiyā vasamānā sukhena sukhaṃ adhigacchatha, na evaṃ sukhena sukhaṃ adhigantabbaṃ. Yathā pana mayaṃ ukkuṭikappadhānādīhi nānappakāraṃ dukkhaṃ anubhavāma, evaṃ dukkhena sukhaṃ adhigantabbaṃ”ti. **Sukhena ca hāvusoti** idaṃ sace sukhena ca sukhaṃ adhigantabbaṃ siyā. Rājā adhigaccheyyāti dassanattamaṃ vuttaṃ. Tattha **Māgadhō** Magadharaṭṭhassa issaro. **Seniyoti** tassa nāmaṃ. **Bimbī**ti attabhāvassa nāmaṃ. So tassa sārabhūto dassaniyo pāsādiko attabhāvasamiddhiyā **Bimbisāro**ti vuccati. **Sukhavihāritaro**ti idaṃ te Nigaṇṭhā rañño¹ tīsu pāsādesu tividhavaṇṇehi nātakehi saddhiṃ sampatti-anubhavanaṃ sandhāya vadanti. **Addhā**ti ekaṃsena. **Sahasā appaṭisaṅkhā**ti sāhasaṃ katvā appaccavekkhitvā yathā ratto rāgavasena duṭṭho dosavasena mūḷho mohavasena bhāsati, evamevaṃ vācā bhāsītāti dasseti.

Tattha paṭipucchissāmīti tasmīṃ atthe pucchissāmi. **Yathā vo khameyyāti** yathā tumhākaṃ rucceyya. **Pahotī**ti sakkoti.

Aniñjamānoti acalamāno. **Ekantasukhaṃ paṭisaṃvedī**ti nīrantarasukhaṃ paṭisaṃvedī. “Ahaṃ kho āvuso Nigaṇṭhā pahomi -pa-ekantasukhaṃ paṭisaṃvedī”ti idaṃ attano phalasamāpattisukhaṃ dassento āha. Ettha ca kathāpaṭiṭṭhāpanatthaṃ rājavāre satta ādīṃ katvā pucchā katā. Satta rattindivāni nappahotīti hi vutte cha pañca cattārīti sukhaṃ pucchitum hoti. Suddhavāre² pana sattāti vutte puna cha pañca cattārīti vuccamānaṃ anacchariyaṃ hoti, tasmā ekaṃ ādīṃ katvā desanā katā. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷadukkhakkhandhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Te rañño (Sī, Syā)

2. Buddhavāre (Sī, Syā, Ka)

5. Anumānasuttavaṇṇanā

181. **Evam me sutanti** Anumānasuttam. Tattha **Bhaggesūti** evaṃnāmake janapade, vacanattho panettha vuttānusāreneva veditabbo. **Susumāragireti** evaṃnāmake nagare. Tassa kira nagarassa vatthupariggahadivase avidūre udakarahade susumāro saddamakāsi, giram nicchāresi. Atha nagare niṭṭhite¹ **Susumāragiram** tvevassa nāmaṃ akaṃsu. **Bhesakaḷāvaneti** Bhesakaḷānāmake vane. “Bhesakaḷāvane”tipi pāṭho. **Migadāyoti** taṃ vanam migapakkhīnam abhayadinnaṭṭhāne jātam, tasmā **Migadāyoti** vuccati.

Pavāretīti icchāpeti. **Vadantūti** ovādānusāsanivasena vadantu, anusāsantūti attho. **Vacanīyomhīti** aham tumhehi vattabbo, anusāsītabbo ovaditabboti attho. **So ca hoti dubbacoti** so ca dukkhena vattabbo hoti, vutto na sahati. **Dovacassakaranehīti** dubbacabhāvakārakehi upari āgatehi soḷasahi dhammehi. **Appadakkhiṇaggāhī anusāsaninti** yo hi vuccamāno tumhe maṃ kasmā vadatha, aham attano kappiyākappiyam sāvajjānavajjam atthānattham jānāmīti vadati, ayaṃ anusāsaniṃ padakkhiṇato na gaṇhāti, vāmato gaṇhāti, tasmā **appadakkhiṇaggāhīti** vuccati.

Pāpikānam icchānanti lāmakānam asantasambhāvanapatthanānam. **Paṭippharatīti** paṭiviruddho, paccanīko hutvā tiṭṭhati, **apasādetīti** kim nu kho tuyham bālassa abyattassa bhaṇitena, tvampi nāma bhaṇitabbam maññissasīti evam ghaṭṭeti. **Paccāropetīti** tvampi khosi itthannāmaṃ āpattim āpanno, taṃ tāva paṭikarohīti evam paṭi-āropeti.

Aññenaññam paṭicaratīti aññena kāraṇena vacanena vā aññam kāraṇam vacanam vā paṭicchādeti, “āpattim āpannosī”ti vutte “ko āpanno, kim āpanno, kismiṃ āpanno, kam bhaṇatha, kim bhaṇathā”ti vā vadati, “evarūpaṃ kiñci tayā diṭṭhan”ti vutte “na suṇāmī”ti sotaṃ vā upaneti. **Bahiddhā katham apanāmetīti** “itthannāmaṃ āpattim āpannosī”ti puṭṭho “pāṭaliputtam gatomhī”ti vatvā puna “na tava Pāṭaliputtagamanam pucchāma,

1. Nimmite (Sī)

āpattiṃ pucchāmā”ti vutte “tato rājagehaṃ gatomhī”ti, rājagehaṃ vā yāhi brāhmaṇagehaṃ vā, āpattiṃ āpannosīti. Tattha me sukaramaṃsaṃ laddhanti-ādīni vadanto kathaṃ bahiddhā vikkhipati.

Apadāneti attano cariyāya. **Na sampāyatīti** āvuso tvaṃ kuhiṃ vasasi, kaṃ nissāya vasasīti vā, yaṃ tvaṃ vadesi “mayā esa āpattiṃ āpanno diṭṭho”ti. Tvaṃ tasmiṃ samaye kiṃ karosi, ayaṃ kiṃ karoti, kattha vā tvaṃ acchasi, kattha vā ayanti-ādīnā nayena cariyaṃ puṭṭho sampādetvā kathetuṃ na sakkoti.

183. **Tatrāvusoti** āvuso tesu soḷasasu dhammesu. **Attanāva attānaṃ evaṃ anuminitabbanti** evaṃ attanāva attā anumetabbo tuletabbo tīretabbo.

184. **Paccavekkhitabbanti** paccavekkhitabbo. **Ahorattānusikkhināti** divāpi rattimpi sikkhantena, rattiṃ ca divā ca kusalesu dhammesu sikkhantena pītipāmojjameva uppādetabbanti attho.

Acche vā udakapatteti pasanne vā udakabhājane. **Mukhanimittanti** mukhapaṭibimbaṃ. **Rajanti** āgantukarajaṃ. **Aṅgaṇanti** tattha jātakam tilakam vā piḷakam vā. **Sabbepime pāpake akusale dhamme pahīneti** iminā sabbappahānaṃ kathesi. Kathaṃ? Ettakā akusalā dhammā pabbajitassa nānucchavikāti paṭisaṅkhānaṃ uppādayato hi **paṭisaṅkhānappahānaṃ** kathitaṃ hoti. Sīlaṃ padaṭṭhānaṃ katvā kaṣiṇaparikkammaṃ ārabhitvā aṭṭha samāpattiyo nibbattentassa **vikkhambhanappahānaṃ** kathitaṃ. Samāpattiṃ padaṭṭhānaṃ katvā vipassanaṃ vadḍhentassa **tadaṅgappahānaṃ** kathitaṃ. Vipassanaṃ vadḍhetvā maggaṃ bhāventassa **samucchedappahānaṃ** kathitaṃ. Phale āgate **paṭippassaddhippahānaṃ**, nibbāne āgate **nissaraṇappahānanti** evaṃ imasmiṃ sutte sabbappahānaṃ kathitaṃva hoti.

Idaṃ hi suttaṃ **bhikkhupātimokkhaṃ** nāmāti porāṇā vadanti. Idaṃ divasassa tikkhattuṃ paccavekkhitabbaṃ. Pāto eva vasanaṭṭhānaṃ pavisitvā nisinnena “ime ettakā kilesā atthi nu kho mayhaṃ natthī”ti paccavekkhitabbā. Sace atthīti passati, tesam pahānāya vāyamitabbaṃ. No ce passati,

supabbajitosmīti attamanena bhavitabbaṃ. Bhattakiccaṃ katvā rattiṭṭhāne vā divāṭṭhāne vā nisīditvāpi paccavekkhitabbaṃ. Sāyaṃ vasanaṭṭhāne nisīditvāpi paccavekkhitabbaṃ. Tikkhattuṃ asakkontena dve vāre paccavekkhitabbaṃ. Dve vāre asakkontena pana avassaṃ ekavāraṃ paccavekkhitabbaṃ, appaccavekkhituṃ na vaṭṭatīti vadanti. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Anumānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Cetokhilasuttavaṇṇanā

185. **Evam me sutanti** Cetokhilasuttaṃ. Tattha **cetokhilāti** cittassa thaddhabhāvā kacavarabhāvā khāṇukabhāvā. **Cetasovinibandhāti** cittaṃ bandhitvā muṭṭhiyaṃ katvā viya gaṇhantīti cetasovinibandhā. **Vuddhinti-**ādīsu sīlena vuddhiṃ, maggena viruḷhiṃ, nibbānena vepullaṃ. Sīlasamādhīhi vā vuddhiṃ, vipassanāmaggehi viruḷhiṃ, phalanibbānehi vepullaṃ. **Satthari kaṅkhatīti** Satthu sarīre vā guṇe vā kaṅkhati. Sarīre kaṅkhamāno dvattiṃsavaralakkaṇappaṭimaṇḍitaṃ nāma sarīraṃ atthi nu kho natthīti kaṅkhati, guṇe kaṅkhamāno atītānāgatapaccuppannaajānanasamatthaṃ sabbaññutaññānaṃ atthi nu kho natthīti kaṅkhati. **Vicikicchati** vicinanto kicchati, dukkhaṃ āpajjati, vinicchetuṃ na sakkoti. **Nādhimuccati** evametanti adhimokkhaṃ na paṭilabhati. **Na sampasīdatīti** guṇesu otaritvā nibbicikicchabhāvena pasīdituṃ, anāvilo bhavituṃ na sakkoti. **Ātappāyāti** kilesasantāpakavīriyakaraṇatthāya. **Anuyogāyāti** punappunaṃ yogāya. **Sātaccāyāti** satatakiriya. **Padhānāyāti** padahanatthāya. **Ayaṃ paṭhamo cetokhiloti** ayaṃ Satthari vicikicchāsāṅkhāto paṭhamo cittassa thaddhabhāvo, evametassa bhikkhuṇo appahīno hoti. **Dhammeti** pariyattidhamme ca paṭivedhadhamme ca. Pariyattidhamme kaṅkhamāno Tepīṭakaṃ Buddhavacanaṃ caturāsītiddhammakhandhasahassānīti vadanti, atthi nu kho etaṃ natthīti kaṅkhati. Paṭivedhadhamme kaṅkhamāno vipassanānissando maggo nāma, magganissando phalaṃ nāma, sabbasaṅkhārappaṭinissaggo nibbānaṃ nāmāti vadanti, taṃ atthi nu kho natthīti kaṅkhati. **Samghe kaṅkhatīti** suppaṭipannoti-ādīnaṃ padānaṃ vasena evarūpaṃ paṭipadaṃ

paṭipannā cattāro maggaṭṭhā cattāro phalaṭṭhāti aṭṭhannaṃ puggalānaṃ samūhabhūto **saṃgho** nāma, so atthi nu kho natthīti kaṅkhati. **Sikkhāya kaṅkhamāno** adhisīlasikkhā nāma adhiccittasikkhā nāma adhipaññāsikkhā nāmāti vadanti, sā atthi nu kho natthīti kaṅkhati. **Ayaṃ pañcamoti** ayaṃ sabrahmacārīsu kopasaṅkhāto pañcamo cittassa thaddhabhāvo kacavarabhāvo khāṇukabhāvo.

186. Vinibandhesu **kāmeti** vatthukāmepe kilesakāmepe. **Kāyeti** attano kāye. **Rūpeti** bahiddhārūpe. **Yāvadatthanti** yattakaṃ icchatī, tattakaṃ. **Udarāvadehakanti** udarapūraṃ. Tañhi udaraṃ avadehanato udarāvadehakanti vuccati. **Seyyasukhanti** mañcapīṭhasukhaṃ, utusukhaṃ vā. **Passasukhanti** yathā samparivattakaṃ sayantassa dakkhiṇapassavāmapassānaṃ sukhaṃ hoti, evaṃ uppannasukhaṃ. **Middhasukhanti** niddāsukhaṃ. **Anuyuttoti** yuttappayutto viharati.

Paṇidhāyāti patthayitvā. **Sīlenāti**-ādīsu **sīlanti** catupārisuddhisīlaṃ. **Vatanti** vatasamādānaṃ. **Tapoti** tapacaraṇaṃ. **Brahmacariyanti** methunavirati. **Devo vā bhavissāmīti** mahesakkhadevo vā bhavissāmi. **Devaññatāro vāti** appesakkhadevesu vā aññatāro.

189. Iddhipādesu chandaṃ nissāya pavatto samādhi **chandasaṃādhi**. Padhānabhūtā saṅkhārā **padhānasaṅkhārā**. **Samannāgatanti** tehi dhammehi upetaṃ. Iddhiyā pādaṃ, iddhibhūtaṃ vā pādanti **iddhipādaṃ**. Sesesupi eseva nayo, ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana Iddhipādavibhaṅge āgato eva. Visuddhimaggepissa attho dīpito. Iti imehi catūhi iddhipādehi vikkhambhanappahānaṃ kathitaṃ. **Ussolīyeva pañcamīti** ettha **ussolīti** sabbattha kattabbavīriyaṃ dasseti. **Ussolīpannarasaṅgasamannāgatoti** pañca cetokhilappahānāni pañca vinibandhappahānāni cattāro iddhipādā ussolīhīti evaṃ ussolīhiyā saddhiṃ pannarasahi āngehi samannāgato. **Bhabboti** anurūpo anucchaviko. **Abhinibbhidāyāti** nāṇena kilesabhedāya. **Sambodhāyāti** catumaggasambodhāya. **Anuttarassāti** seṭṭhassa. **Yogakkhemassāti** catūhi yogehi khemassa arahattassa. **Adhigamayāti** paṭilābhāya. **Seyyathāti** opammatthe nipāto. **Pīti** sambhāvanatthe. Ubhayenāpi seyyathāpi nāma bhikkhaveti dasseti.

Kukkuṭiyā aṇḍāni aṭṭha vā dasa vā dvādasa vāti ettha pana kiñcāpi kukkuṭiyā vuttappakārato ūnādhikānīpi aṇḍāni honti, vacanasiliṭṭhatāya pana evaṃ vuttam. Evaṃ hi loke siliṭṭham vacanam hoti. **Tānassūti** tāni assu, bhaveyyunti attho. **Kukkuṭiyā sammā adhisayitānī**ti tāya janettiyā kukkuṭiyā pakkhe pasāretvā tesam upari sayantiyā sammā adhisayitāni. **Sammā pariseditānī**ti kālena kālam utum gāhāpentiyā suṭṭhu samantato seditāni usmikatāni. **Sammā paribhāvitānī**ti kālena kālam suṭṭhu samantato bhāvitāni, kukkuṭagandham gāhāpitānīti attho. **Kiñcāpi tassā kukkuṭiyā**ti tassā kukkuṭiyā imam¹ tividhakiriyākaraṇena appamādam katvā kiñcāpi na evam icchā uppajjeyya. **Atha kho bhabbāva teti** atha kho te kukkuṭapotakā vuttanayena sotthinā abhinibbhijjituṃ bhabbāva. Te hi yasmā tāya kukkuṭiyā evam tihākārehi tāni aṇḍāni paripālīyamānāni na pūṭini honti. Yopi nesam allasineho, sopi pariyādānam gacchati, kapālam tanukam hoti, pādanakhasikhā ca mukhatuṇḍakañca kharam hoti, sayam paripākam gacchati, kapālassa tanuttā bahi āloko anto paññāyati, tasmā “ciram vata mayam saṅkuṭitahatthapādā sambādhe sayimhā, ayañca bahi āloko dissati, ettha dāni no sukhavihāro bhavissati”ti nikkhamitukāmā hutvā kapālam pādena paharanti, gīvam pasārenti, tato tam kapālam dvedhā bhijjati. Atha te pakkhe vidhūnantā taṅkhaṇānurūpam viravantā nikkhamantiyeva, nikkhamitvā ca gāmakkhettam upasobhayamānā vicaranti.

Evameva khoti idam opammasampañipādanam. Tam evam atthena saṃsandetvā veditabbam—tassā kukkuṭiyā aṇḍesu tividhakiriyākaraṇam viya hi imassa bhikkhuno ussoḷhīpannarasehi aṅgehi samannāgatabhāvo. Kukkuṭiyā tividhakiriyāsampādanena aṇḍānam apūtibhāvo viya pannarasaṅgasamannāgatassa bhikkhuno tividhānupassanāsampādanena vipassanāñāṇassa aparihāni. Tassā tividhakiriyākaraṇena aṇḍānam allasinehapariyādānam viya tassa bhikkhuno tividhānupassanāsampādanena bhavattayānugatanikantisinehapariyādānam. Aṇḍakalāpānam tanubhāvo

1. Idha (Sī)

viya bhikkhuno avijjaṇḍakosassa tanubhāvo. Kukkuṭapotaḱānaṃ pādanakhamukhatuṇḍakānaṃ thaddhakharabhāvo viya bhikkhuno vipassanāñāṇassa tikkhakharavippasannasūrabhāvo. Kukkuṭapotaḱānaṃ pariṇāmakālo viya bhikkhuno vipassanāñāṇassa pariṇāmakālo vaḍḍhitakālo gabbhaggahaṇakālo. Kukkuṭapotaḱānaṃ pādanakhasikhāya vā mukhatuṇḍakena vā aṇḍakosaṃ padāletvā pakkhe papphoṭetvā sotthinā abhinikkhamanakālo viya tassa bhikkhuno vipassanāñāṇagabbhaṃ gaṇhāpetvā vicarantassa tajjātikaṃ utusappāyaṃ vā bhojanasappāyaṃ vā puggalasappāyaṃ vā dhammassavanasappāyaṃ vā labhitvā ekāsane nisinnasseva vipassanaṃ vaḍḍhentassa anupubbādhigatena arahattamaggena avijjaṇḍakosaṃ padāletvā abhiññāpakke papphoṭetvā sotthinā arahattapattakālo veditabbo. Yathā pana kukkuṭapotaḱānaṃ pariṇatabhāvaṃ ñatvā mātāpi aṇḍakosaṃ bhandati, evaṃ tathārūpassa bhikkhuno ñāṇaparipākāṃ ñatvā Satthāpi—

“Ucchinda sinehamattano, kumudaṃ sārādikaṃva pāṇinā.
Santimaggameva brūhaya, nibbānaṃ Sugatena desitaṃ”¹—

Ādinā nayena obhāsaṃ pharitvā gāthāya avijjaṇḍakosaṃ paharati, so gāthāpariyosāne avijjaṇḍakosaṃ bhinditvā arahattaṃ pāpuṇāti. Tato paṭṭhāya yathā te kukkuṭapotaḱā gāmakkhettaṃ upasobhayamānā tattha tattha vicaranti, evaṃ ayampi mahākhīṇāsavo nibbānārammaṇaṃ phalasamāpattiṃ appetvā saṃghārāmaṃ upasobhayamāno vicarati.

Iti imasmim sutte cattāri pahānāni kathitāni. Kathaṃ, cetokhilānañhi cetovinibandhānaṃ pahānena **paṭisaṅkhānappahānaṃ** kathitaṃ, iddhipādehi **vikkhambhanappahānaṃ** kathitaṃ, magge āgate **samucchedappahānaṃ** kathitaṃ, phale āgate **paṭippassaddhippahānaṃ** kathitaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cetokhilasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vanapatthapariyāyasuttavaṇṇanā

190. **Evaṃ me sutanti** Vanapatthapariyāyaṃ. Tattha vanapatthapariyāyanti vanapatthakāraṇaṃ, vanapatthadesanaṃ vā.

191. **Vanapatthaṃ upanissāya viharatīti** manussūpacārātikkantaṃ vanasaṇḍasenāsaṇaṃ nissāya samaṇadhammaṃ karonto viharati. **Anupaṭṭhitāti**—ādīsu pubbe anupaṭṭhitā sati taṃ upanissāya viharatopi na upaṭṭhātī, pubbe asaṃhitaṃ cittaṃ na samādhīyati, pubbe aparikkhīṇā āsavā na parikkhayaṃ gacchanti, pubbe ananupattāṃ anuttaraṃ yogakkhemaśaṅkhātāṃ arahattaṅca na pāpuṇātīti attho. **Jīvitaparikkhārātī** jīvitasambhārā. **Samudānetabbātī** samāharitabbā. **Kasirena samudāgacchantīti** dukkhena uppajjanti. **Rattibhāgaṃ vā divasabhāgaṃ vāti** rattikoṭṭhāse vā divasakoṭṭhāse vā. Ettha ca rattibhāge paṭisaṅcikkhamānena ñatvā rattimīyeva pakkamitabbāṃ, rattim caṇḍavāḷādīnaṃ paribandhe¹ sati aruṇuggamaṇaṃ āgametabbāṃ. Divasabhāge ñatvā divāva pakkamitabbāṃ, divā paribandhe¹ sati sūriyatthaṅgamaṇaṃ āgametabbāṃ.

192. **Saṅkhāpīti** evaṃ samaṇadhammassa anipphajjanabhāvaṃ jānitvā. Anantaravāre pana saṅkhāpīti evaṃ samaṇadhammassa nipphajjanabhāvaṃ jānitvā.

194. **Yāvajīvanti** yāva jīvitaṃ pavattati, tāva vatthabbameva.

195. **So puggaloti** padassa nānubandhitabboti iminā sambandho. **Anāpucchātī** idha pana taṃ puggalaṃ anāpucchā pakkamitabbanti attho.

197. **Saṅkhāpīti** evaṃ samaṇadhammassa anipphajjanabhāvaṃ ñatvā so puggalo nānubandhitabbo, taṃ āpucchā pakkamitabbāṃ.

198. **Api panujjamānenāpīti** apinikkaḍḍhīyamānenāpi. Evarūpo hi puggalo sacepi dārukalāpasataṃ vā udakaghaṭasataṃ vā vālikambaṇasataṃ vā daṇḍaṃ āharāpeti, mā idha vasīti nikkadḍhāpeti vā, taṃ taṃ khamāpetvā yāvajīvaṃ vattabbamevāti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Vanapatthapariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Paripantho (Sī, Syā)

8. Madhupiṇḍikasuttavaṇṇanā

199. **Evam me sutanti** Madhupiṇḍikasuttam. Tattha **mahāvananti** Himavantena saddhim ekābaddham aropimam¹ jātivanam, na yathā Vesāliyam ropitāropitamissakam. **Divāvihārāyāti** divā paṭisallānatthāya. **Beluvalatṭhikāyāti** taruṇabeluvarukkhasa. **Daṇḍapāṇīti** na jarādubbalatāya daṇḍahattho. Ayañhi taruṇo paṭhamavaye ṭhito, daṇḍacittatāya pana suvaṇṇadaṇḍam gahetvā vicarati, tasmā **daṇḍapāṇīti** vutto. **Jaṅghāvihāranti** jaṅghākilamathavinodanattam jaṅghācāram. **Anucaṇkamamāno anuvicaramānoti** āramadassana vanadassana pabbatadassanādīnam atthāya ito cito ca vicaramāno. Adhiccanikkhamano kiresa kadāci deva nikkhamitvā evam vicarati. **Daṇḍamolubbhāti** daṇḍam olumbhitvā gopālakadāyako viya daṇḍam purato ṭhapetvā daṇḍamatthake dve hatthe paṭiṭṭhāpetvā piṭṭhipāṇim hanukena uppīletvā ekamantaṃ aṭṭhāsi.

200. **Kimvādīti** kimdiṭṭhiko. **Kimakkhāyīti** kim katheti. Ayaṃ rājā Bhagavantaṃ avanditvā paṭisanthāramattakameva katvā pañham pucchati. Tampi na aññātukāmatāya, acittikārena pucchati. Kasmā? Devadattassa pakkhiko kiresa, Devadatto attano santikaṃ āgacchamāne Tathāgate bhindati. So kira evaṃ vadeti “samaṇo Gotamo amhākaṃ kulena saddhim verī, na no kulassa vuddhim icchati, bhaginīpi me cakkavattiparibhogā, taṃ pahāya ‘nassatesā’ti nikkhamitvā pabbaji, bhāgineyyopi me cakkavattibījanti ñatvā amhākaṃ kulassa vaḍḍhiyā atussanto ‘nassatetan’ti tampi daharakāleyeva pabbājesi. Ahaṃ pana tena vinā vattitum asakkonto anupabbajito, evaṃ pabbajitampi maṃ pabbajitadivasato paṭṭhāya na ujukehi akkhīhi oloketi, parisamajjhe bhāsantopi mahāpharasunā paharanto viya āpāyiko Devadattoti-ādīni bhāsati”ti. Evam ayampi rājā Devadattena bhinno, tasmā evamakāsi.

Atha Bhagavā yathā ayaṃ rājā mayā pañhe pucchite na kathetīti vattum na labhati, yathā ca bhāsitassa attam na jānāti,

1. Aropitam (Syā, Ka)

evamassa kathessāmīti tassānucchavikaṃ kathento **yathāvādī khoti**-ādimāha.

Tattha **na kenaci loke viggayha tiṭṭhatīti** loke kenaci saddhiṃ viggāhikakathaṃ na karoti na vivadati. Tathāgato hi lokena saddhiṃ na vivadati, loko pana Tathāgatena saddhiṃ aniccanti vutte niccanti vadamāno, dukkhaṃ, anattā, asubhanti vutte subhanti vadamāno vivadati. Tenevāha “nāhaṃ bhikkhave lokena vivadāmi, lokova kho bhikkhave mayā vivadati, tathā na bhikkhave dhammavādī kenaci lokasmiṃ vivadati, adhammavādīva kho bhikkhave vivadati”¹. **Yathāti** yena kāraṇena. **Kāmehi**ti vatthukāmehipi kilesakāmehipi. **Taṃ brāhmaṇanti** taṃ khīṇāsavaṃ brāhmaṇaṃ. **Akatharīkathinti** nibbicikicchaṃ. **Chinnakukkuccanti** vippaṭisārakukkuccassa ceva hatthapādakukkuccassa ca chinnattā chinnakukkuccaṃ. **Bhavābhaveti** punappunabbhave, hīnapaṇīte vā bhave, paṇīto hi bhavo vuddhippatto abhavoti vuccati. **Saññāti** kilesasaññā. Kilesāyeva vā idha saññānāmena vuttā, tasmā yena kāraṇena kāmehi viśaṃyuttaṃ viharantaṃ taṃ loke nibbānavādī² khīṇāsavabrāhmaṇaṃ kilesasaññā nānusenti, taṃca kāraṇaṃ ahaṃ vadāmīti ayamettha attho. Iti Bhagavā attano khīṇāsavabhāvaṃ dīpeti. **Nillāletvāti** nīharitvā kilāpetvā. **Tivisākhanti** tisākhaṃ. **Nalāṭikanti** valibhaṅgaṃ³ nalāṭe tisso rājiyo dassento valibhaṅgaṃ vuṭṭhāpetvāti attho. **Daṇḍamolubbhāti** daṇḍaṃ uppīletvā. “Daṇḍamālubbhā”³tipi pāṭho, gahetvā pakkāmīti attho.

201. **Aññataroti** nāmena apākaṭo eko bhikkhu. So kira anusandhikusalo, Bhagavatā yathā daṇḍapāṇī na jānāti, tathā mayā kathitanti vutte kinti nu kho Bhagavatā aviññeyyaṃ katvā pañho kathitoti anusandhiṃ gahetvā Dasabalaṃ yācitvā imaṃ pañhaṃ bhikkhusaṃghassa pākaṭaṃ karissāmīti uṭṭhāyāsanaṃ ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā dasanakhasamujjalaṃ añjalaṃ paggayha **kimvādī pana bhante Bhagavāti**-ādimāha.

1. Saṃ 2. 113 piṭṭhe.

2. Nibbivādaṃ (Sī)

3. Valibhaṅge (Ka)

Yatonidānanti bhāvanapuṁsakam etaṁ, yena kāraṇena yasmiṁ kāraṇe satīti attho. **Papañcasaññāsāṅkhāti** ettha **saṅkhāti** koṭṭhāsā. **Papañcasaññāti** taṇhāmānadiṭṭhipapañcasampayuttā saññā, saññānāmena vā papañcāyeva vuttā. Tasmā papañcakotṭhāsāti ayamettha attho. **Samudācarantīti** pavattanti. **Ettha ce natthi abhinanditabbanti** yasmiṁ dvādasāyatanaśāṅkhāte kāraṇe sati papañcasaññāsāṅkhā samudācaranti, ettha ekāyatanampi ce abhinanditabbam abhivaditabbam ajjhositabbam natthīti attho. Tattha **abhininditabbanti** ahaṁ mamanti abhinanditabbam. **Abhivaditabbanti** ahaṁ mamanti vattabbam. **Ajjhositabbanti** ajjhositvā gilitvā pariniṭṭhapetvā gahetabbayuttam. Etenettha taṇhādīnaṁyeva appavattim katheti. **Esevantoti** ayaṁ abhinandanādīnaṁ natthibhāvova rāgānusayādīnaṁ anto. Eseva nayo sabbattha.

Daṇḍādānādisu pana yāya cetanāya daṇḍam ādiyati, sā **daṇḍādānam**. Yāya sattham ādiyati parāmasati, sā **satthādānam**. Matthakappattam **kalaham**. Nānāgāhamattam¹ **viggaham**. Nānāvādamattam² **vivādam**. **Tuvarṁ** **tuvanti** evaṁ pavattam tuvarṁ tuvarṁ. Piyasuññakaraṇam **pesuññam**. Ayathāsabhāvaṁ musāvādam karoti, sā **musāvādoti** veditabbā. **Ettheteti** ettha dvādasasu āyatanesu ete kilesā. Kilesā hi uppajjamānāpi dvādasāyatanāni nissāya uppajjanti, nirujjhamānāpi dvādasasu āyatanesuyeva nirujjhanti. Evaṁ yatthuppannā, tattheva niruddhā honti. Svāyamatto samudayasaccapañhena dīpetabbo—

“Sā kho panesā taṇhā kattha uppajjamānā uppajjati, kattha nivisamānā nivisatī”ti vatvā “yaṁ loke piyarūpaṁ sātārūpaṁ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati. Kiñca loke piyarūpaṁ sātārūpaṁ. Cakkhu loke piyarūpaṁ sātārūpaṁ”ti-ādina³ nāyena dvādasasuyeva āyatanesu tassā uppatti ca nirodho ca vutto. Yattheva ca taṇhā dvādasasu āyatanesu uppajjitvā nibbānaṁ āgama niruddhāpi āyatanesu puna samudācārassa abhāvato āyatanesuyeva niruddhāti vuttā, evamimepi pāpakā akusalā dhammā āyatanesu nirujjhantīti veditabbā. Atha vā yvāyam abhinandanādīnaṁ abhāvova

1. Nānāgāhappattam (Sī, Syā) 2. Nānāvādapattam (Sī, Syā) 3. Abhi 2. 106 piṭṭhe.

rāgānusayādīnaṃ antoti vutto. Etthete rāgānusayādīnaṃ antoti laddhavohāre nibbāne pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti. Yañhi yattha natthi, taṃ tattha niruddhaṃ nāma hoti, svāyamattho nirodhapañhena¹ dīpetabbo. Vuttaṃ hetuṃ “dutiyaṃ jhānaṃ samāpannassa vitakkavicārā vacīsaṅkhārā paṭippassaddhā hontī”ti-ādi².

202. **Satthu ceva saṃvaṇṇitoti** Satthārā ca pasaṃsito. **Viññūnanti** idampi karaṇatthe sāmivacanaṃ, paṇḍitehi sabrahmacārīhi ca sambhāvitoti attho. **Pahotīti** sakkoti.

203. **Atikkammeva mūlaṃ atikkamma khandhanti sāro** nāma mūle vā khandhe vā bhaveyya, tampi atikkamitvāti attho. **Evaṃsampadanti** evaṃsampattikaṃ, īdisanti attho. **Atisitvāti** atikkamitvā. **Jānaṃ jānātīti** jānitabbameva jānāti. **Passaṃ passatīti** passitabbameva passati. Yathā vā ekacco viparītaṃ gaṇhanto jānantopi na jānāti, passantopi na passati, na evaṃ Bhagavā. Bhagavā pana jānanto jānātiyeva, passantop passatiyeva. Svāyaṃ dassanapariṇāyakaṭṭhena **cakkhubhūto**. Veditakaraṇaṭṭhena **ñāṇabhūto**. Aviparītasabhāvaṭṭhena pariyattidhammappavattanato vā hadayena cintevā vācāya nicchāritadhammamayoti **dhammabhūto**. Setṭhaṭṭhena **brahmabhūto**. Atha vā cakkhu viya bhūto **cakkhubhūto**ti evametesu padesu attho veditabbo. Svāyaṃ dhammassa vattanato **vattā**. Pavattāpanato **pavattā**. Atthaṃ nīharitvā dassanasamatthatāya **atthassa ninnetā**. Amatādhigamāya paṭipattiṃ dadātīti **amatassa dātā**. **Agaruṃ katvāti** punappunaṃ āyācāpentopi³ hi garuṃ karoti nāma, attano sāvakaṇāramiṇāṇe ṭhatvā Sinerupādato vālukaṃ uddharamāno viya dubbhiṇṇeyyaṃ katvā kathentopi garuṃ karotiyeva nāma. Evaṃ akatvā amhe punappunaṃ āyācāpetvā suviññeyyampi no katvā kathehīti vuttaṃ hoti.

204. **Yaṃ kho no āvusoti** ettha kiñcāpi “yaṃ kho vo”ti vattabbaṃ siyā, te pana bhikkhū attanā saddhiṃ saṅgaṇhanto “yaṃ kho no”ti āha. Yasmā vā uddesova tesāṃ uddiṭṭho. Bhagavā pana therassāpi

1. Abhi 2. 109 piṭṭhe.

2. Khu 9. 96 piṭṭhe.

3. Yācāpentopi (Sī)

tesampi Bhagavāva. Tasmā Bhagavāti padaṃ sandhāyapi evamāha, yaṃ kho amhākaṃ Bhagavā tumhākaṃ saṃkhittena uddesaṃ uddisivāti attho.

Cakkhuñcāvusoti-ādīsu ayamattho, āvuso nissayabhāvena cakkhupasādañca ārammaṇabhāvena catusamuṭṭhānikarūpe ca paṭicca cakkhuviññāṇaṃ nāma uppajjati. **Tiṇṇaṃ saṅgati phassoti** tesaṃ tiṇṇaṃ saṅgatiyā phasso nāma uppajjati. Taṃ phassaṃ paṭicca sahaajātādivasena phassapaccayā vedanā uppajjati. Tāya vedanāya yaṃ ārammaṇaṃ vedeti, tadeva saññā sañjānāti, yaṃ saññā sañjānāti, tadeva ārammaṇaṃ vitakko vitakketi. Yaṃ vitakko vitakketi, tadevārammaṇaṃ papañco papañceti. **Tatonidānanti** etehi cakkhurūpādīhi kāraṇehi. **Purisaṃ papañcasaññāsāṅkhā samudācarantīti** taṃ apariññātakāraṇaṃ purisaṃ papañcakoṭṭhāsā abhibhavanti, tassa pavattantīti attho. Tattha phassavedanāsaññā cakkhuviññāṇena sahaajātā honti. Vitakko cakkhuviññāṇānantarādīsu savitakkacittesu daṭṭhabbo. Papañcasaṅkhā javanena sahaajātā honti. Yadi evaṃ kasmā atītānāgataggahaṇaṃ katanti. Tathā uppajjanato. Yatheva hi etarahi cakkhudvāriko papañco cakkhuñca rūpe ca phassavedanāsaññāvitakke ca paṭicca uppanno, evamevaṃ atītānāgatesupi cakkhuviññeyyesu rūpesu tassuppattim dassento evamāha.

Sotañcāvusoti-ādīsupi eseva nayo. Chaṭṭhadvāre pana **mananti** bhavaṅgacittaṃ. **Dhammeti** tebhūmakadhammārammaṇaṃ. **Manoviññāṇanti** āvajjanaṃ vā javanaṃ vā. Āvajjane gahite phassavedanāsaññāvitakkā āvajjanasahaajātā honti. Papañco javanasahaajāto. Javane gahite sahāvajjanakaṃ bhavaṅgaṃ mano nāma hoti, tato phassādayo sabbepi javanena sahaajātāva. Manodvāre pana yasmā atītādibhedaṃ sabbampi ārammaṇaṃ hoti, tasmā **atītānāgatapaccuppannesūti** idaṃ yuttameva.

Idāni vaṭṭaṃ dassento **so vatāvusoti** desanaṃ ārabhi. **Phassapaññattim paññāpessatīti** phasso nāma eko dhammo uppajjatīti evaṃ phassapaññattim paññāpessati, dassessatīti attho. Esa nayo sabbattha. Evaṃ imasmiṃ sati idaṃ hotīti dvādasāyatanavasena sakalaṃ vaṭṭaṃ dassetvā idāni dvādasāyatanapaṭikkhepavasena vivaṭṭaṃ dassento **so vatāvuso**

cakkhusmim asatīti desanam ārabhi. Tattha vuttanayeneva attho veditabbo.

Evam pañham vissajjetvā idāni sāvakena pañho kathitoti mā nikkāṅkhā ahuvattha, ayaṃ Bhagavā sabbaññutaññānatulaṃ gahetvā nisinno, icchamānā tameva upasaṅkamitvā nikkāṅkhā hothāti uyyojento **ākaṅkhamānā ca paṇāti**-ādimāha.

205. **Imehi ākārehīti** imehi kāraṇehi papañcuppattiyā pāṭiyekakāraṇehi ceva vaṭṭavivaṭṭakāraṇehi ca. **Imehi padehīti** imehi akkharasampiṇḍanehi. **Byañjanehīti** pāṭiyekka-akkharehi. **Paṇḍitoti** paṇḍiccena samannāgato. Catūhi vā kāraṇehi paṇḍito dhātukusalo āyatanakusalo paccayākārakusalo kāraṇākāraṇakusaloti. **Mahāpaññoti** mahante atthe mahante dhamme mahantā niruttiyo mahantāni paṭibhānāni pariggahaṇasamatthāya mahāpaññāya samannāgato. **Yathā taṃ Mahākaccānenāti** yathā Mahākaccānena byākatam, taṃ sandhāya **tanti** vuttam. Yathā Mahākaccānena byākatam, ahampi taṃ evamevaṃ byākareyyanti attho.

Madhupiṇḍikanti mahantam guḷapūvaṃ baddhasattuguḷakam vā. **Asecanakanti** asecitabbakam. Sappiphāṇitamadhusakkarāḍisu idam nāmettha mandam idam bahukanti na vattabbam samayojitarasam. **Cetasoti** cintakajātiko. **Dabbajātikoti** paṇḍitasabhāvo. **Ko nāmo ayanti** idam thero “atibhaddako¹ ayaṃ dhammapariyāyo, Dasabalassa sabbaññutaññānenevassa nāmaṃ gaṇhāpessāmī”ti cintetvā āha. **Tasmāti** yasmā madhupiṇḍiko viya madhuro, tasmā madhupiṇḍikapariyāyotveva nam dhārehīti vadati. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Madhupiṇḍikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Atigaruko (Syā)

9. Dvedhāvitakkasuttavaṇṇanā

206. **Evam me sutanti** Dvedhāvitakkasuttaṃ. Tattha **dvidhā katvā dvidhā katvāti** dve dve bhāge katvā. **Kāma**vitakkoti kāmapaṭisaṃyutto vitakko. **Byāpāda**vitakkoti byāpādapaṭisaṃyutto vitakko. **Vihimsā**vitakkoti vihimsāpaṭisaṃyutto vitakko. **Ekaṃ bhāganti** ajjhataṃ vā bahiddhā vā oḷāriko vā sukhumo vā sabbopāyaṃ vitakko akusalapakkhikoyevāti tayopi kāmabyāpādavihimsāvitakke ekaṃ koṭṭhāsamakāsiṃ. Kāmehi nissaṭo nekkhammapaṭisaṃyutto vitakko **nekkhamma**vitakko nāma, so yāva paṭhamajjhānā vaṭṭati. Abyāpādapaṭisaṃyutto vitakko **abyāpāda**vitakko, so mettāpubbabbhāgato paṭṭhāya yāva paṭhamajjhānā vaṭṭati. Avihimsāpaṭisaṃyutto vitakko **avihimsā**vitakko, so karuṇāpubbabbhāgato paṭṭhāya yāva paṭhamajjhānā vaṭṭati. **Dutiyaṃ bhāganti** sabbopāyaṃ kusalapakkhikoyevāti dutiyaṃ koṭṭhāsamakāsiṃ. Iminā bodhisattassa vitakkaniggahaṇakālo kathito.

Bodhisattassa hi chabbassāni padhānaṃ padahantassa nekkhamavitakkādayo puñjapuñjā mahānadiyaṃ oghā viya pavattiṃsu. Satisammosena pana sahasā kāmaavitakkādayo uppajjitvā kusalavāraṃ pacchinditvā sayāṃ akusalajavanavārā hutvā tiṭṭhanti. Tato bodhisatto cintesi “mayhaṃ ime kāmaavitakkādayo kusalavāraṃ pacchinditvā tiṭṭhanti, handāhaṃ ime vitakke dve bhāge katvā viharāmi”ti kāmaavitakkādayo akusalapakkhikāti ekaṃ bhāgaṃ karoti nekkhamavitakkādayo kusalapakkhikāti ekaṃ. Atha puna cintesi “akusalapakkhato āgataṃ vitakkaṃ mantena kaṇhasappaṃ uppīletvā gaṇhanto viya amittaṃ gīvāya akkamanto viya ca niggaḥessāmi, nāssa vaḍḍhituṃ dassāmi. Kusalapakkhato āgataṃ vitakkaṃ megghasamaye megghaṃ viya sukhette sālakalyāṇipotakaṃ viya ca sīghaṃ vaḍḍhessāmi”ti. So tathā katvā akusalavitakke niggaṇhi, kusalavitakke vaḍḍhesi. Evam iminā bodhisattassa vitakkaniggahaṇakālo kathitoti veditabbo.

207. Idāni yathāssa te vitakkā uppajjiṃsu, yathā ca ne niggaḥesi, taṃ dassento **tassa mayhaṃ bhikkh**aveti-ādimāha. Tattha **appamattassāti**

satīyā avippavāse ʒhitassa. **Ātāpinoti** ātāpavīriyavantassa. **Pahitattassāti** pesitacittassa. **Uppajjati kāmavitakkoti** bodhisattassa chabbassāni padhānaṃ padahato rajjasukhaṃ vā ārabba, pāsāde vā nāṭakāni vā orodhe vā kiñcideva vā sampattiṃ ārabba kāmavitakko nāma na uppannapubbo.

¹Dukkarakārikāya panassa āhārūpacchedena adhimattakasimānaṃ² pattassa etadahosi “na sakkā āhārūpacchedena¹ visesaṃ nibbattetuṃ, yaṃ nūnāhaṃ oḷārikaṃ āhāraṃ āhāreyyaṃ”ti. So Uruvelaṃ piṇḍāya pāvisi. Manussā “mahāpuriso pubbe āharitvā dinnampi na gaṇhi, addhāssa idāni manoratho matthakaṃ patto, tasmā sayameva āgato”ti paṇṭapaṇṭitaṃ āhāraṃ upaharīṃsu. Bodhisattassa attabhāvo nacirasseva pākātiko ahosi. Jarājiṇṇattabhāvo hi sappāyabhojanaṃ labhītvāpi pākātiko na hoti. Bodhisatto pana daharo. Tenassa sappāyabhojanaṃ bhuñjato attabhāvo nacirasseva pākātiko jāto, vippasannāni indriyāni, parisuddho chavivaṇṇo, samuggatatārāgaṇaṃ viya nabhaṃ paripuṇṇadvattiṃsamahāpurisalakkhaṇappaṭimaṇḍitasarīraṃ ahosi. So taṃ oloketvā “tāva kilanto nāma attabhāvo evaṃ paṭipākātiko jāto”ti cintetvā attano paññāmahantatāya evaṃ parittakampi vitakkaṃ gahetvā kāmavitakkoti akāsi.

Paṇṇasālāya purato nisinno camarapasadagavaya rohitamigādike magagaṇe manuññasaddaravane moravanakukkuṭādike pakkhigaṇe nīluppalakumudakamalādīsañchannāni pallalāni nānākusumasañchannaviṭapā vanarājiyo maṇikkhandhanimmalajalapavāhañca nadiṃ Nerañjaraṃ passati. Tassa evaṃ hoti “sobhanā vatime migajātā pakkhigaṇā pallalāni vanarājiyo nadi Nerañjarā”ti. So tampi evaṃ parittakaṃ vitakkaṃ gahetvā kāmavitakkaṃ akāsi, tenāha “uppajjati kāmavitakko”ti.

Attabyābādhāyapīti attadukkhāyapi. Eseva nayo sabbattha. Kiṃ pana mahāsattassa ubhayadukkhāya saṃvattanakavitakko nāma atthīti. Natthi. Apariññāyaṃ ʒhitassa pana vitakko yāva ubhayabyābādhāya saṃvattatīti etāni tīṇi nāmāni labhati, tasmā evamāha. **Paññānirodhikoti**

1-1. Dukkarakārikāya panassa āhārūpacchedena (Ka)

2. Adhimattakasamādānaṃ (Syā, Ka)

anuppannāya lokiyalokuttarāya paññāya uppajjitum na deti, lokiyapaññaṃ pana aṭṭhasamāpattipaṇcābhiññāvasena uppannampi samucchinditvā khipatīti **paññānirodhiko**. **Vighātapakkhiko**ti dukkhakoṭṭhāsiko. Asaṅkhatam nibbānam nāma, tam paccakkham kātum na detīti **anibbānasamvattaniko**. **Abbhattham gacchatīti** khayam natthibhāvam gacchati. Udakapupphulako¹ viya nirujjhati. **Pajahamevāti** pajahimeva². **Vinodamevāti** nīharimeva³. **Byantameva nam akāsinti** vigatantam nissesaṃ parivaṭumaṃ paricchinnameva nam akāsim.

208. **Byāpādavitakkoti** na bodhisattassa parūpaghātappaṭisaṃyutto nāma vitakko citte uppajjati, athassa ativassa-accuṇḥa-atisītādīni pana paṭicca cittavipariṇāmaabhāvo hoti, tam sandhāya “byāpādavitakko”ti āha. **Vihimsāvitakkoti** na mahāsattassa paresaṃ dukkhuppādanappaṭisaṃyutto vitakko uppajjati, citte pana uddhatākāro anekaggatākāro hoti, tam gahetvā vihiṃsāvitakkaṃ akāsi. Paṇṇasāladvāre nisinnō hi sīhabyagghādike vālamige sūkarādayo khuddamige vihiṃsante passati, atha bodhisatto imasmimpi nāma akutobhaye araṇṇe imesaṃ tiracchānagatānaṃ paccatthikā uppajjanti, balavanto dubbale khādanti, balavantakhādītā⁴ vattantīti kārūṇṇaṃ uppādeti. Aññepi biḷārādayo kukkuṭamūsikādīni khādante passati, gāmaṃ piṇḍāya pavitṭho manusse rājakammikehi upaddute vadhabandhādīni anubhavante attano kasivāṇijjādīni kammāni katvā jīvītum na labhantīti kārūṇṇaṃ uppādeti, tam sandhāya “uppajjati vihiṃsāvitakko”ti āha. **Tathā tathāti** tena tena ākārena. Idaṃ vuttaṃ hoti—kāmavitakkādīsu yaṃ yaṃ vitakketi, yaṃ yaṃ vitakkaṃ pavatteti, tena tena cassākārena kāmavitakkādibhāvo cetaso na hi hotīti. **Pahāsi nekkhammavitakkanti** nekkhammavitakkaṃ pajahati. **Bahulamakāsīti** bahulaṃ karoti. **Tassa taṃ kāmavitakkāya cittanti** tassa taṃ cittaṃ kāmavitakkatthāya. Yathā

1. Udakabubbūlako (Sī, Syā)

2. Chaḍḍitameva (Syā, Ka)

3. Nīharitameva (Syā, Ka) Pāliyaṃ “pajahameva, vinodamevā”ti imāni dve “kāmavitakkaṃ”ti kammaṃ aṭṭhakālikakiriyapadāni, pacchato nanti kammaṃ visum dassanato.

4. Dubbalakhādakā (Sī, Syā)

kāmavitakkasampayuttaṃ hoti, evamevaṃ namatīti attho. Sesapadesupi eseva nayo.

Idāni atthadīpikaṃ upamaṃ dassento **seyyathāpīti**-ādimāha. Tattha **kiṭṭhasambādheti** sassasambādhe. **Ākoṭeyyāti** ujukaṃ piṭṭhiyaṃ pahareyya. **Paṭikoṭeyyāti** tiriyaṃ phāsukāsu pahareyya. **Sannirundheyyāti** āvaritvā tiṭṭheyya. **Sannivāreyyāti** ito cito ca gantuṃ na dadeyya. **Tatonidānanti** tena kāraṇena, evaṃ arakkhitānaṃ gunnaṃ paresaṃ sassakhādanakāraṇeṇāti attho. Bālo hi gopālako evaṃ gāvo arakkhamāno “ayaṃ amhākaṃ bhattavetaṇaṃ khādati, ujuṃ gāvo rakkhitumpi na sakkoti, kulehi saddhiṃ veraṃ gaṇhāpeti”ti gosāmikānampi santikā vadhādīni pāpuṇāti, kiṭṭhasāmikānampi. Paṇḍito pana imāni cattāri bhayāni sampassanto gāvo sādhuṃ rakkhati, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Ādīnavanti** upaddavaṃ. **Okāraṇti** lāmakam¹, khandhesu vā otāraṃ². **Saṃkilesanti** kiliṭṭhabhāvaṃ. **Nekkhammeti** nekkhammamhi. **Ānisaṃsanti** visuddhipakkhaṃ. **Vodānapakkhanti** idaṃ tasseva vevacanaṃ, kusalānaṃ dhammānaṃ nekkhammamhi visuddhipakkhaṃ addasanti attho.

209. **Nekkhammanti** ca kāmehi nissaṇaṃ sabbakusalaṃ, ekadhamme saṅgayhamāne nibbānameva. Tatridaṃ opammaṃsandanaṃ—kiṭṭhasambādhaṃ viya hi rūpādi-ārammaṇaṃ, kūṭagāvo viya kūṭacittaṃ, paṇḍitagopālako viya bodhisatto, catubbidhabhayaṃ viya attaparūbhayaabyābādāya saṃvattanavitakko, paṇḍitagopālakassa catubbidhaṃ bhayaṃ disvā kiṭṭhasambādhe appamādena gorakkhaṇaṃ viya bodhisattassa chabbassāni padhānaṃ padahato attabyābādādibhayaṃ disvā rūpādīsu ārammaṇesu yathā kāmavitakkādayo na uppajjanti, evaṃ cittarakkhaṇaṃ. **Paññāvuddhikoti**-ādīsu anuppannāya lokiyalokuttarapaññāya uppādāya, uppannāya ca vuddhiyā saṃvattatīti **paññāvuddhiko**. Na dukkhakoṭṭhāsāya saṃvattatīti **avighātapakkhiko**. Nibbānadhātusacchikiriyāya saṃvattatīti **nibbānasamvattaniko**. **Rattim cepi naṃ bhikkhave anuvitakkeyyanti** sakalarattim cepi taṃ vitakkaṃ pavatteyyaṃ. **Tatonidānanti** taṃmūlakaṃ. **Ohaññeyyāti** ugghātīyeyya, uddhaccāya

1. Lāmakabhāvaṃ (Sī, Syā, Ka)

2. Okāraṃ (Sī, Syā, Ka)

saṁvatteyyāti attho. **Ārāti** dūre. **Samādhimhāti** upacārasamādhitopi appanāsamādhitopi. **So kho ahaṁ bhikkhave ajjhattameva cittanti** so ahaṁ bhikkhave mā me cittaṁ samādhimhā dūre hotūti ajjhattameva cittaṁ saṇṭhapemi, gocarajjhatte ṭhapemīti attho. **Sannisādemīti** tattheva ca naṁ sannisīdāpemi. **Ekodim karomīti** ekaggaṁ karomi. **Samādahāmīti** sammā ādahāmi, suṭṭhu āropemīti attho. **Mā me cittaṁ ūhaññīti** mā mayhaṁ cittaṁ ugghātīyittha, mā uddhaccāya saṁvattatūti attho.

210. **Uppajjati abyāpādavitakko -pa- avihimsāvitakkoti** ettha yo so imāya heṭṭhā vuttataruṇavipassanāya saddhim uppannavitakko kāmāpaccanīkaṭṭhena **nekkhammavitakkoti** vutto. Soyeva byāpādapaccanīkaṭṭhena **abyāpādavitakkoti** ca, vihiṁsāpaccanīkaṭṭhena **avihiṁsāvitakkoti** ca vutto.

Ettāvatā bodhisattassa samāpattiṁ nissāya vipassanāpaṭṭhapanakālo kathito. Yassa hi samādhipi taruṇo, vipassanāpi. Tassa vipassanaṁ paṭṭhapetvā aticiraṁ nisinnassa kāyo kilamati, anto aggi viya utṭhahati¹, kacchehi sedā muccanti, matthakato usumavaṭṭi viya utṭhahati¹, cittaṁ haññati vihaññati vipphandati. So puna samāpattiṁ samāpajjitvā taṁ paridametvā mudukaṁ katvā samassāsetvā puna vipassanaṁ paṭṭhapeti. Tassa puna aticiraṁ nisinnassa tattheva hoti. So puna samāpattiṁ samāpajjitvā tattheva karoti. Vipassanāya hi bahūpakārā samāpatti.

Yathā yodhassa phalakakoṭṭhako nāma bahūpakāro hoti, so taṁ nissāya saṅgāmaṁ pavisati, tattha hatthīhipi assehipi yodhehipi saddhim kammaṁ katvā āvudhesu vā khīṇesu bhuñjitukāmatādibhāve vā sati nivattitvā phalakakoṭṭhakaṁ pavisitvā āvudhānipi gaṇhāti, vissamatipi, bhuñjatipi, pānīyampi pivati, sannāhampi paṭisannayhati, taṁ taṁ katvā puna saṅgāmaṁ pavisati, tattha kammaṁ katvā puna uccārādipīlito vā kenacideva vā karaṇīyena phalakakoṭṭhakaṁ pavisati. Tattha santhambhitvā

1. Upaṭṭhahati (Sī)

puna saṅgāmaṃ pavisati, evaṃ yodhassa phalakakoṭṭhako viya vipassanāya bahūpakārā samāpatti.

Samāpattiyā pana saṅgāmaṃ nittharaṇakayodhassa phalakakoṭṭhakatopi vipassanā bahūpakāratarā. Kiñcāpi hi samāpattiṃ nissāya vipassanaṃ paṭṭhapeti, vipassanā pana thāmajātā samāpattimpi rakkhati. Thāmajātaṃ karoti.

Yathā hi thale nāvampi nāvāya bhaṇḍampi sakaṭabhāraṃ karonti. Udakaṃ patvā pana sakaṭampi sakaṭabhaṇḍampi yuttaḡeṇepi nāvābhāraṃ karonti. Nāvā tiriyaṃ sotaṃ chinditvā sotthinā supaṭṭanaṃ gacchati, evamevaṃ kiñcāpi samāpattiṃ nissāya vipassanaṃ paṭṭhapeti, vipassanā pana thāmajātā samāpattimpi rakkhati, thāmajātaṃ karoti. Thalaṃ patvā sakaṭaṃ viya hi samāpatti. Udakaṃ patvā nāvā viya vipassanā. Iti bodhisattassa ettāvataṃ samāpattiṃ nissāya vipassanāpaṭṭhapanakālo kathitoti veditabbo.

Yaññadevāti-ādi kaṇhapakkhe vuttānusāreṇeva veditabbaṃ, idhāpi atthadīpikaṃ upamaṃ dassetuṃ **seyyathāpīti**-ādimāha. Tattha **gāmantasambhatesūti** gāmantaṃ āhaṭesu. **Satikaraṇīyameva hotīti etā gāvoti** sati-uppādanamattameva kātabbaṃ hoti. Ito cito ca gantvā ākoṭānadikiccaṃ natthi. **Ete dhammāti** ete samathavipassanā dhammāti satuppādanamattameva kātabbaṃ hoti. Iminā bodhisattassa samathavipassanānaṃ thāmajātakālo kathito. Tadā kirassa samāpattiṃ appanattāya nisinnassa aṭṭha samāpattiyo ekāvajjanena āpāthaṃ āgacchanti, vipassanaṃ paṭṭhapetvā nisinno satta anupassanā ekappahāreṇeva āruḷhova hoti.

215. **Seyyathāpīti** idha kiṃ dasseti? Ayaṃ pāṭiyekko anusandhi, sattānañhi hitūpacāraṃ attano Satthubhāvasampadañca dassento Bhagavā imaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **araññeti** aṭaviyaṃ. **Pavaneti** vanasaṇḍe. Atthato hi idaṃ dvayaṃ ekameva, paṭhamassa pana dutiyaṃ vevacanaṃ. **Ayogakkhemakāmoti** catūhi yogehi khemaṃ nibbhayaṭṭhānaṃ anicchanto bhayaṃ eva

icchanto. **Sovatthikoti** suvatthibhāvāvaho. **Pītigamanīyoti** tuṭṭhiṃ gamanīyo. “Pītigamanīyo”ti vā pāḥo. **Pidaheyyāti** sākḥādīhi thakeyya. **Vivareyyāti** visadamukhaṃ katvā vivaṭaṃ kareyya. **Kummagganti** udakavanapabbatādīhi sanniruddhaṃ amaggaṃ. **Odaheyya okacaranti** tesāṃ oke caramānaṃ viya ekaṃ dīpakamigaṃ ekasmiṃ ṭhāne ṭhapeyya. **Okacārikanti** dīgharajjuyā bandhitaṃyeva migiṃ.

Migaluddako hi araṇṇaṃ migānaṃ vasanaṭṭhānaṃ gantvā “idha vasanti, iminā maggena nikkhamanti, ettha caranti, ettha pivanti, iminā maggena pavisanti”ti sallakkhetvā maggaṃ pidhāya kummaggaṃ vivaritvā okacaraṇca okacārikaṇca ṭhapetvā sayāṃ paṭicchannaṭṭhāne sattiṃ gahetvā tiṭṭhati, atha sāyanhasamaye migā akutobhaye araṇṇe caritvā pānīyaṃ pivitvā migapotakehi saddhiṃ kīḷamānā vasanaṭṭhānasantikāṃ āgantvā okacaraṇca okacārikaṇca disvā “sahāyakā no āgatā bhavissantī”ti nirāsaṅkā pavisanti, te maggaṃ pihitaṃ disvā “nāyaṃ maggo, ayaṃ maggo bhavissati”ti kummaggaṃ paṭipajjanti. Migaluddako na tāva kiñci karoti, pavitṭhesu pana sabbapacchimāṃ saṅikaṃ paharati, so uttasati, tato sabbe uttasitvā “bhayaṃ uppannaṃ”ti purato oloketā udakena vā vanena vā pabbatena vā sanniruddhaṃ maggaṃ disvā ubhohi passehi aṅgulisāṅkhalikaṃ viya gahanavanaṃ pavisituṃ asakkontā pavitṭhamaggeneva nikkhamituṃ ārabhanti. Luddako tesāṃ nivattanabhāvaṃ ñatvā ādito paṭṭhāya tiṃsampi cattālīsampi mige ghātetī. Idaṃ sandhāya **evaṃ hi so bhikkhave mahāmigasaṃgho aparena samayena anayabyasanaṃ āpajjeyyāti** vuttaṃ.

“Nandīrāgassetāṃ adhivacanaṃ, avijjāyetaṃ adhivacanaṃ”ti ettha yasmā ime sattā avijjāya aññāṇā hutvā nandīrāgena ābandhitvā rūpārammaṇādīni upanītā vaṭṭadukkkhasattiyā ghātaṃ labhanti. Tasmā Bhagavā okacaraṃ nandīrāgoti, okacārikaṃ avijjāti katvā dassesi.

Migaluddako hi ekadāpi tesāṃ sākḥābhaṅgena sarīraṃ puñchitvā manussagandhaṃ apanetvā okacaraṃ ekasmiṃ ṭhāne ṭhapetvā okacārikaṃ saha rajjuyā vissajjetvā attānaṃ paṭicchādetvā sattiṃ ādāya okacarassa santike tiṭṭhati, okacārikā migagaṇassa caraṇaṭṭhānābhimukhī

gacchati. Taṃ disvā migā sīsāni ukkhipitvā tiṭṭhanti, sāpi sīsāni ukkhipitvā tiṭṭhanti, te “amhākaṃ samajātikā ayaṃ”ti gocaraṃ gaṇhanti. Sāpi tiṇāni khādantī viya saṇikaṃ upagacchati. Ārañṇiko yūthapatimigo tassā vātaṃ labhitvā sakabhariyaṃ¹ vissajjtvā tadabhimukho hoti.

Sattānañhi navanavameva piyaṃ hoti. Okacārikā ārañṇikassa migassa accāsannabhāvaṃ adatvā tadabhimukhīva pacchato paṭikkamitvā okacarassa santikaṃ gacchati, yattha yatthassā rajju laggati, tattha tattha khurena paharitvā moceti, ārañṇiko migo okacaraṃ disvā okacārikāya sammatto hutvā okacare usūyaṃ katvā piṭṭhiṃ nāmetvā sīsāni kampaṇaṃ tiṭṭhanti, tasmīṃ khaṇe sattiṃ jivhāya lehantopi “kiṃ etaṃ”ti na jānāti, okacaropi sacassa uparibhāgena taṃ migāni paharituṃ sukhaṃ hoti, piṭṭhiṃ nāmeti. Sacassa heṭṭhābhāgena paharituṃ sukhaṃ hoti, hadayaṃ unnāmeti. Atha luddako ārañṇikaṃ migāni sattiyaṃ paharitvā tattheva ghātetvā maṃsaṃ ādāya gacchati. Evameva yathā so migo okacārikāya sammatto okacare usūyaṃ katvā sattiṃ jivhāya lehantopi kiñci na jānāti, tathā ime sattā avijjāya sammattā andhabhūtā kiñci ajānantā rūpādīsu nandirāgaṃ upagamma vaṭṭadukkhāsattiyaṃ vadhaṃ labhantīti Bhagavā okacaraṃ nandirāgoti, okacārikaṃ avijjāti katvā dassesi.

Iti kho bhikkhave vivaṭo mayā khemo maggoti iti kho bhikkhave mayā imesaṃ sattānaṃ hitacaraṇena sammāsambodhiṃ patvā ahaṃ Buddhosmīti tuṇhībhūtena anisīditvā dhammacakkappavattanato paṭṭhāya dhammaṃ desentena vivaṭo khemo ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, pihito kummaggo, Aññātakonḍaññādīnaṃ bhabbapuggalānaṃ ūhato okacaro nandirāgo dvedhā chetvā pātito, nāsita okacārikā avijjā sabbena sabbāni samugghātītīti attano hitūpacāraṃ dassesi. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Dvedhāvitakkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Sakapariyaṃ (Sī, Syā)

10. Vitakkasaṇṭhānasuttavaṇṇanā

216. **Evam me sutanti** Vitakkasaṇṭhānasuttam. Tattha **adhicittamanuyuttenā**ti dasakusalakammamāpathavasena uppannam cittaṃ cittameva, vipassanāpādaka-aṭṭhasamāpatticittaṃ tato cittato adhikaṃ cittanti **adhicittam**. **Anuyuttenā**ti taṃ adhiccittam anuyuttena, tattha yuttappayuttenāti attho.

Tatrāyaṃ bhikkhu purebhattam piṇḍāya caritvā pacchābhattam piṇḍapātappaṭikkanto nisīdanam ādāya asukasmim rukkhamūle vā vanasaṇḍe vā pabbatapāde vā pabbhāre vā “samaṇadhammam karissāmī”ti nikkhamanto pi, tattha gantvā hatthehi vā pādehi vā nisajjaṭṭhānato tiṇapaṇṇāni apanento pi¹ adhiccittam anuyutto yeva. Nisīditvā pana hatthapāde dhovitvā pallaṅkam ābhujitvā mūlakammaṭṭhānam gahetvā viharantopi adhiccittam anuyutto yeva.

Nimittāti kārāṇāni. **Kālena kālanti** samaye samaye. Nanu ca kammaṭṭhānam nāma muhuttampi achaḍḍetvā nirantaram manasikātabbam? Kasmā Bhagavā “kālena kālan”ti āhāti? Pāliyaṃ hi aṭṭhatimsa kammaṭṭhānāni vibhattāni, tesu bhikkhunā attano cittarucitaṃ kammaṭṭhānam gahetvā nisinnena yāva kocid eva upakkilesa nuppajjati, tāva imesaṃ nimittānam manasikāra-kiccaṃ natthi. Yadā pana uppajjati, tadā imāni gahetvā citte uppannam abbudam nīharitabbanti dassento evamāha.

Chandūpasaṇhitāti chandasahagatā rāgasampayuttā. Imesaṃ pana tiṇṇam vitakkānam khettaṇca ārammaṇaṇca jānitabbam. Tattha chandūpasaṇhitānam aṭṭha lobhasahagatacittāni khettaṃ, dosūpasaṇhitānam dve domanassasahagatāni, mohūpasaṇhitānam dvādasapi akusalacittāni. Vicikicchā-uddhaccasampayuttacittāni pana dve etesaṃ pāṭipuggalikaṃ khettaṃ. Sabbesampi sattā ceva saṅkhārā ca ārammaṇam, iṭṭhāniṭṭha-asamapekkhitesu hi sattesu ca saṅkhāresu ca te uppajjanti. **Aññampi nimittam manasi kātabbam kusalūpasaṇhitanti** tato nimittato aññaṃ kusalanissitaṃ nimittam manasikātabbam. Tattha **aññaṃ nimittam** nāma chandūpasaṇhite vitakke sattesu uppanne asubhabhāvanā aññaṃ nimittam nāma, saṅkhāresu uppanne aniccamanasikāro aññaṃ

nimittam nāma. Dosūpasañhite sattesu uppanne mettābhāvanā aññaṃ nimittam nāma, sañkhāresu uppanne dhātumanasikāro aññaṃ nimittam nāma. Mohūpasañhite yattha katthaci uppanne pañcadhammūpanissayo aññaṃ nimittam nāma.

“Imassa hatthā vā sobhanā pādā vā”ti-ādinā nayena hi sattesu lobhe uppanne asubhato upasamharitabbam. “Kimhi sāratto’si, kesesu sāratto’si, lomesu -pa- muttesu sāratto’si. Ayam attabhāvo nāma tīhi aṭṭhisatehi ussāpito, navahi nhārusatehi ābaddho, navahi maṃsapesisatehi anulitto, allacammena pariyonaddho, chavirāgena paṭicchanno, navahi vaṇamukhehi navaṇavutilomakūpasahasseehi ca asuci paggharati, kuṇapapūrito, duggandho, jeguccho, paṭikūlo, dvattimsakuṇapasañcayo, natthettha sāram vā varam vā”ti evaṃ asubhato upasamharantassa sattesu uppanno lobho pahīyati, tenassa asubhato upasamharaṇam aññaṃ nimittam nāma hoti.

Pattacīvarādīsu sañkhāresu lobhe uppanne dvīhākārehi sañkhāramajjhataṃ samuṭṭhāpetīti Satipaṭṭhānavaṇṇanāyaṃ vuttanayena assāmikatāvakālikabhāvavasena manasikaroto so pahīyati, tenassa aniccato manasikāro aññaṃ nimittam nāma hoti. Sattesu dose uppanne pana āghātavinayakakacopamovādādīnaṃ vasena mettā bhāvetabbā, taṃ bhāvayato doso pahīyati, tenassa mettābhāvanā aññaṃ nimittam nāma hoti. Khāṇukaṇṭakatiṇapaṇṇādīsu pana dose uppanne “tvaṃ kassa kuppassi? Kim pathavīdhātuyā, udāhu āpodhātuyā? Ko vā panāyaṃ kuppasi nāma? Kim pathavīdhātu udāhu āpodhātu? ti-ādinā nayena dhātumanasikāram karontassa doso pahīyati, tenassa dhātumanasikāro aññaṃ nimittam nāma hoti.

Mohe pana yattha katthaci uppanne—

“Garusaṃvāso uddeso, uddiṭṭhaparipucchanam,
Kālena dhammassavanam, ṭhānāṭṭhānavinicchayo.
Pañca dhammūpanissāya, mohadhātu¹ pahīyatī”ti—

Ime pañca dhammā upanissitabbā. Garuṃ upanissāya viharanto hi bhikkhu¹ “ācariyo gāmappavesanaṃ anāpucchantassa pattakāle vattaṃ akarontassa ghaṭasata-udakāharaṇādidaṇḍakammaṃ karotī”ti yattappaṭiyatto hoti, athassa moho pahīyati. Uddesaṃ gaṇhanto pi² “ācariyo uddesakāle uddesaṃ aggaṇhantassa asādhukaṃ sajjhāyantassa ca daṇḍakammaṃ karotī”ti yattappaṭiyatto hoti, evampissa moho pahīyati. Garubhāvaniye bhikkhū upasaṅkamitvā “idaṃ bhante kathaṃ? Imassa ko attho”ti paripucchantopi kaṅkhaṃ vinodeti, evampissa moho pahīyati. Kālena Dhammassavanaṭṭhānaṃ gantvā sakkaccaṃ Dhammaṃ suṇantassāpi tesu tesu ṭhānesu attho pākaṭo hoti. Evampissa moho pahīyati. “Idamassa kāraṇaṃ, idaṃ na kāraṇaṃ”ti ṭhānāṭṭhānavinicchaye cheko hoti, evampissa moho pahīyati, tenassa pañcadhammūpanissayo aññaṃ nimittaṃ nāma hoti.

Api ca aṭṭhatimsāya ārammaṇesu yaṃ kiñci bhāventassāpi ime vitakkā pahīyanti eva. Imāni pana nimittāni ujuvipaccanīkāni paṭipakkhabhūtāni. Imehi pahīnā rāgādayo suppahīnā honti. Yathā hi aggaṃ allakattṭhehipi paṃsūhipi sākḥādīhipi pothetvā nibbāpenti yeva, udakaṃ pana aggissa ujuvipaccanīkaṃ, tena nibbuto sunibbuto hoti, evamimehi nimittēhi pahīnā rāgādayo suppahīnā honti. Tasmā etāni kathitānīti veditabbāni.

Kusalūpasamhitaṃ kusalanissitaṃ kusalassa paccayabhūtaṃ **ajjhataṃ** evāti gocarajjhataṃ eva. **Palagaṇḍoti** vaḍḍhakī. **Sukhumāya āṇiyāti** yaṃ āṇiṃ nīharitukāmo hoti, tato sukhumatarāya sārādāru-āṇiyā. **Oḷārikaṃ āṇinti** candaphalake vā sārāphalake vā ākoṭitaṃ visamāṇiṃ. **Abhinihaneyyāti** muggarena ākoṭento haneyya. **Abhinīhareyyāti** evaṃ abhinihananto phalakato nīhareyya. **Abhinivatteyyāti** “idāni bahu nikkhantā”ti³ ṇatvā hatthena cāletvā

1. Viharato hi (Syā, Ka)

2. Gaṇhatopi (Syā, Ka)

3. Idāni ime bahū nikkhantāti (Syā, Ka)

nikkaḍḍheyya. Tattha phalakaṃ viya cittaṃ, phalake visamāṇī viya akusalavitakkā, sukhumāṇī viya aññaṃ asubhabbhāvanādikusalanimittāṃ, sukhumāṇiyā oḷārikāṇinīharaṇaṃ viya asubhabbhāvanādīhi kusalanimittēhi tesāṃ vitakkānaṃ nīharaṇaṃ.

217. **Ahikuṇapenā**ti-ādi atijegucchapaṭikūlakūṇapadassanattamaṃ vuttaṃ. **Kaṇṭhe āsattenā**ti kenacid eva paccatthikena ānetvā kaṇṭhe baddhena paṭimukkena. **Aṭṭiyeyyā**ti aṭṭo dukkhito bhaveyya. **Harāyeyyā**ti lajjeyya. **Jiguccheyyā**ti sañjātajiguccho bhaveyya.

Pahīyantīti evaṃ imināpi kāraṇena “ete akusalā dhammā sāvajjā dukkhavipākā”ti attano paññābalena upaparikkhato ahikuṇapādāni viya jigucchantassa pahīyanti. Yo pana attano paññābalena upaparikkhituṃ na sakkoti, tena ācariyaṃ vā upajjhāyaṃ vā aññataraṃ vā garuṭṭhāniyaṃ sabrahmacāriṃ saṃghattheraṃ vā upasaṅkamitvā ghaṇḍim paharitvā Bhikkhusaṃghameva vā sannipātetvā ārocetabbaṃ. Bahūnaṃ hi sannipāte bhavissateva eko paṇḍitamanusso, svāyaṃ “evaṃ etesu ādīnavao datṭhabbo”ti kathessati, kāyavicchindanīyakathādīhi¹ vā pana te vitakke niggaṇhissatīti.

218. **Asati-amanasikāro āpajjitabboti** neva so vitakko saritabbo na manasikātabbo, aññavihitakena bhavitabbaṃ. Yathā hi rūpaṃ apassitukāmo puriso akkhīni nimīleyya, evameva mūlakammaṭṭhānaṃ gahetvā nisinnena bhikkhunā cittaṃhi vitakke uppanne aññavihitakena bhavitabbaṃ, evamassa so vitakko pahīyati, tasmim pahīne puna kammaṭṭhānaṃ gahetvā nisīditabbaṃ.

Sace na pahīyati, uggahito dhammakathāpabandho hoti, so mahāsaddena sajjhāyitabbo. Evampi ce aññavihitakassa sato so na pahīyati. Thavikāya muṭṭhipotthako hoti, yattha ca Buddhavaṇṇāpi dhammavaṇṇāpi likhitā honti, taṃ nīharitvā vācentena aññavihitakena bhavitabbaṃ. Evampi ce na pahīyati, thavikato araṇisahitāni nīharitvā

1. Kāyavicchandaniyakathādīhi (Sī)

2. Uggāṇhato (Syā, Ka)

“ayaṃ uttrāraṇī, ayaṃ adharāraṇī”ti āvajjantena aññavihitakena bhavitabbaṃ. Evampi ce na pahīyati, sipāṭikaṃ nīharitvā “idaṃ āraṇṇakāraṇaṃ nāma, ayaṃ pipphalako nāma, idaṃ nakhacchedanaṃ nāma, ayaṃ sūci nāmā”ti parikkhāraṃ samannānentena aññavihitakena bhavitabbaṃ. Evampi ce na pahīyati, sūciṃ gahetvā cīvare jiṇṇaṭṭhānaṃ sibbantena aññavihitakena bhavitabbaṃ. Evaṃ yāva na pahīyati, tāva taṃ taṃ kusalakammaṃ karontena aññavihitakena bhavitabbaṃ. Pahīne puna mūlakammaṭṭhānaṃ gahetvā nisīditabbaṃ, navakammaṃ pana na paṭṭhapetabbaṃ. Kasmā? Vitakke pacchinne kammaṭṭhānamanasikārassa okāso na hoti.

Porāṇakapaṇḍitā pana navakammaṃ katvāpi vitakkaṃ pacchindimsu. Tatridaṃ vatthu—Tissasāmaṇerassa kira upajjhāyo Tissamahāvihāre vasati. Tissasāmaṇero “bhante ukkaṇṭhitomhī”ti āha. Atha naṃ thero “imasmiṃ vihāre nhāna-udakaṃ dullabhaṃ, maṃ gahetvā Cittalapabbataṃ gacchāhī”ti āha. So tathā akāsi. Tattha naṃ thero āha “ayaṃ vihāro accantasamghiko, ekaṃ puggalikaṭṭhānaṃ karohī”ti. So “sādhu bhante”ti ādito paṭṭhāya Saṃyuttakanikāyaṃ pabbhārasodhanaṃ tejodhātukasiṇaparikkamanti tīpi ekato ārabhitvā kammaṭṭhānaṃ appanaṃ pāpesi, Saṃyuttakanikāyaṃ pariyosāpesi, leṇakammaṃ niṭṭhāpesi, sabbaṃ katvā upajjhāyassa saññaṃ adāsi. Upajjhāyo “dukkhena te sāmaṇera kataṃ, ajja tāva tvaṃ yeva vasāhī”ti āha. So taṃ rattiṃ leṇe vasanto utusappāyaṃ labhitvā vipassanaṃ vadḍhetvā arahattaṃ patvā tattheva parinibbāyi. Tassa dhātuyo gahetvā cetiyaṃ akaṃsu, ajjāpi **Tissattheracetiyaṃ** paññāyati. Idaṃ pabbaṃ asatipabbaṃ nāma.

219. Imasmiṃ ṭhatvā vitakke niggaṇhituṃ asakkonto “idha ṭhatvā niggaṇhissatī”ti vitakkamūlabhedam pabbaṃ dassento puna **tassa ce bhikkhavesi**-ādimāha. Tattha **vitakkasaṅkhārasaṇṭhānaṃ manasikātabbanti** saṅkharotīti **saṅkhāro**, paccayo, kāraṇaṃ mūlanti attho. Santiṭṭhati etthāti **saṇṭhānaṃ**, vitakkasaṅkhārassa saṇṭhānaṃ **vitakkasaṅkhārasaṇṭhānaṃ**, taṃ manasikātabbanti. Idaṃ vuttaṃ hoti, ayaṃ vitakko kiṃ hetu kiṃ paccayā kiṃ kāraṇa uppannoti vitakkānaṃ mūlaṇca mūlamūlaṇca manasikātabbanti. **Kiṃ nu kho ahaṃ**

sīghaṃ gacchāmiti kena nu kho kāraṇena ahaṃ sīghaṃ gacchāmi? **Yaṃ nūnāhaṃ saṇikaṃ gaccheyyanti** “kiṃ me iminā sīghagamanena, saṇikaṃ gacchissāmi”ti cintesi. **So saṇikaṃ gaccheyyāti** so evaṃ cintetvā saṇikaṃ gaccheyya. Esa nayo sabbattha.

Tattha tassa purisassa sīghagamanakālo viya imassa bhikkhuno vitakkasamāruḥhakālo, tassa saṇikagamanakālo viya imassa vitakkacārapacchedakālo, tassa ṭhitakālo viya imassa vitakkacāre pacchinne mūlakammaṭṭhānaṃ cittotaraṇakālo, tassa nisinnakālo viya imassa vipassanaṃ vadḍhetvā arahattappattakālo, tassa nipannakālo viya imassa nibbānārammaṇāya phalasamāpattiyā divasaṃ vītivattanakālo. Tattha “ime vitakkā kiṃhetukā kiṃpaccaṃyāti? Vitakkānaṃ mūlamūlaṃ gacchantassa vitakkacāro sithilo hoti. Tasmim sithilībhūte matthakaṃ gacchante vitakkā sabbaso nirujjhanti. Ayamatto Duddubhajātakena¹ dīpetabbo—

Sasakassa kira beluvarukkhamūle niddāyantassa beluvapakkaṃ vaṇṭato chijjitvā kaṇṇamūle patitaṃ². So tassa saddena “pathavī bhijjati”ti saññāya uṭṭhahitvā vegena palāyi. Taṃ disvā purato aññepi catuppadā palāyimsu. Tadā bodhisatto siho hoti, so cintesi “ayaṃ pathavī nāma kappavināse bhijjati, antarā pathavībhedo nāma natthi, yaṃ nunāhaṃ mūlamūlaṃ gantvā anuvijjeyyan”ti. So hatthināgato paṭṭhāya yāva sasakaṃ pucchi “tayā tāta pathavī bhijjamānā diṭṭhā”ti. Saso “āma devā”ti āha. Siho “ehi bho dassehi”ti. Saso “na sakkomi sāmī”ti. “Ehi re mā bhāyī”ti saṇhamudukena gahetvā gato saso rukkhasa avidūre ṭhatvā—

“Duddubhāyati bhaddante, yasmim dese vasāmahaṃ.

Ahampetaṃ na jānāmi, kimetaṃ duddubhāyati”ti³—

Gāthāmāha. Bodhisatto “tvaṃ ettheva tiṭṭhā”ti rukkhamūlaṃ gantvā sasakassa nipannaṭṭhānaṃ addasa, beluvapakkaṃ addasa, uddhaṃ oloketvā vaṇṭaṃ addasa, disvā “ayaṃ saso ettha nipanno, niddāyamāno imassa

1. Daddabhajātakena (Sī)

2. Pati (Sī)

3. Khu 5. 104 piṭṭhe.

kaṇṇamūle patitassa saddena ‘pathavī bhijjati’ ti evaṃsaññī hutvā palāyī” ti
ñatvā taṃ kāraṇaṃ sasaṃ pucchi. Saso “āma devā” ti āha. Bodhisatto imaṃ
gāthamāha—

“Beluvaṃ patitaṃ sutvā, duddubhanti saso javi.
Sasassa vacanaṃ sutvā, santattā migavāhini” ti¹.

Tato bodhisatto “mā bhāyathā” ti migagaṇe assāsesi. Evaṃ vitakkānaṃ
mūlamūlaṃ gacchantassa vitakkā pahīyanti.

220. “Imasmiṃ vitakkamūlabhedapabbe ṭhatvā vitakke niggaṇhituṃ
asakkontena pana evaṃ niggaṇhitabbā” ti aparampi kāraṇaṃ dassento puna
tassa ce bhikkhaveti-ādimāha.

Dantebhidantamādhāyāti heṭṭhādante uparidantaṃ ṭhapetvā. **Cetasā
cittanti** kusala-cittena akusala-cittaṃ abhiniggaṇhitabbaṃ. **Balavā purisoti**
yathā thāmasampanno mahābālo puriso dubbalaṃ purisaṃ sīse vā gale vā
khandhe vā gahetvā abhiniggaṇheyya abhinippīleyya abhisantāpeyya,
santattaṃ kilantaṃ mucchāparetaṃ viya kareyya, evameva bhikkhunā
vitakkehi saddhiṃ paṭimallena hutvā “ke ca tumhe ko cāhan” ti abhibhavitvā
“kāmaṃ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatu sarīre upasussatu
maṃsalohitaṃ” ti² evaṃ mahāvīriyaṃ paggayha vitakkā niggaṇhitabbāti
dassento imaṃ atthadīpikaṃ upamaṃ āhari.

221. **Yato kho bhikkhaveti** idaṃ pariyādānabhājanīyaṃ nāma, taṃ
uttānatthameva. Yathā pana satthācariyo tiroraṭṭhā āgataṃ rājaputtaṃ
pañcāvudhasippaṃ uggaṇhāpetvā “gaccha, attano raṭṭhe rajjaṃ gaṇha, sace
te antarāmagge corā uṭṭhahanti, dhanunā kammaṃ katvā gaccha, sace te
dhanu nassati vā bhijjati vā sattiya asinā” ti evaṃ pañcahipi āvudhehi
kattabbaṃ dassetvā uyyojeti, so tathā katvā sakaraṭṭhaṃ gantvā rajjaṃ
gahetvā rajjasiriṃ anubhoti, evamevaṃ Bhagavā adhiccittamanuyuttaṃ
bhikkhuṃ arahatta-gaṇaṭṭhāya uyyojento “sacassa antarā akusala-vitakkā
uppajjanti, aññaṇimittapabbe ṭhatvā te niggaṇhitvā vipassanaṃ vadḍhetvā

1. Khu 5. 104 piṭṭhe.

2. Am 1. 52 piṭṭhe.

arahattaṃ pāpuṇissati, tattha asakkonto ādīnavapabbe ṭhatvā, tatrāpi asakkonto asatipabbe ṭhatvā, tatrāpi asakkonto vitakkamūlabhedapabbe ṭhatvā, tatrāpi asakkonto abhiniggaṇhanapabbe ṭhatvā vitakke niggaṇhitvā vipassanaṃ vadḍhetvā arahattaṃ pāpuṇissatī”ti imāni pañca pabbāni desesi¹.

Vasī vitakkapariyāyapathesūti vitakkavārāpathesu ciṇṇavasī paṇṇavasīti vuccati. **Yaṃ vitakkaṃ ākaṅkhissatī**ti idamassa vasībhāvākāradassanattamaṃ vuttaṃ. Ayaṃ hi pubbe yaṃ vitakkaṃ vitakketukāmo hoti, taṃ na vitakketi. Yaṃ na vitakketukāmo hoti, taṃ vitakketi. Idāni pana vasībhūtattā yaṃ vitakkaṃ vitakketukāmo hoti, taṃ yeva vitakketi. Yaṃ na vitakketukāmo, na taṃ vitakketi. Tena vuttaṃ “yaṃ vitakkaṃ ākaṅkhissati, taṃ vitakkaṃ vitakkessati. Yaṃ vitakkaṃ nākaṅkhissati, na taṃ vitakkaṃ vitakkessatī”ti. **Accechi taṇhanti**-ādi Sabbāsavasutte vuttamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Vitakkasaṇṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mūlapaṇṇāsattakathāya paṭhamo bhāgo niṭṭhito.

Mūlapaṇṇāsattḥakathāya paṭhamabhāge

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akathamkathim	378	Ajjhositā	317
Akasiralābhī	166	Aññataro	185, 378
Akicchālābhī	166	Aññā	305
Akusalamūlaṁ	206	Aññāṇaṁ	229
Akusalaṁ	117	Aññenaññaṁ paṭicarati	370
Aṅgaṇaṁ	144, 371	Attīyeyya	394
Aggaṇiṇaṁ	150	Aḍḍhadaṇḍakehi	363
Agaruṁ katvā	380	Aṇḍajā	341
Agārasmā	115, 184	Aṇumattesu	160
Agāriyaṁ	184	Attanāva attānaṁ	73
Aggipāricariyāya	356	Attabyābādḥāyapi	384
Agocaro	84	Attamanā te bhikkhū	90
Acirapakkantassa	103	Attamanavācaṁ nicchāresi	156
Acelako	349	Antaraṭṭhakā	353
Acchariyaṁ	358	Antaradhānaṁ	221
Accheccchi taṇhaṁ	90	Antarāpaṇaṁ	154
Acchaṁ	179	Antarāyikā	338
Ajjatagge	141	Antarena sinānena	181
Ajinakkhipaṁ ajinaṁ	350	Attavādappaṭisaṁyuttā	186
Ajjhattameva	393	Attavādupādānaṁ	224
Ajjhattaṁ	161	Atikkamma rūpe	166
Ajjhattaṁ kathamkathī	72	Atipāteyya	357
Ajjhogāhati	339	Atimānī	193
Ajjhositabbaṁ	379	Atimāno	111, 175

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Atirekadhammo	97	Aniyyāniko	320
Atisitvā	380	Anirākatajjhāno	161
Attukkaṃsanakā	120	Anukampitarūpā	133
Atha	113	Anukampaṃ upādāya	199
Athakhvāhaṃ	156	Anucaṅkamamāno	377
Atthavedaṃ	178	Anuttaraṃ	43, 56, 284
Atthassa ninnetā	380	Anuddhaṃsessati	147
Atthi me attā	73	Anupaṭṭhitā	376
Attho	178	Anuppattasadattho	45
Adanto	197	Anuppannā ceva āsavā	
Adinnādāyī	191	up pajjanti	68
Andhakāre	134	Anuppanno vā kāmāsavo	69
Addhagato	356	Anupassanā nāma	161
Addhamāsikaṃ	350	Anupassī	249
Addhā	369	Anupādiyaṃ na paritassati	324
Addhānaṃ	71	Anumodeyyaṃ	151
Addhāvalepanā		Anuyutto	373
upakāriyo	362	Anuyogāya	372
Adhimattakasimānaṃ	354	Anuruddhapaṭiviruddhassa	316
Adhimattasatimanto	357	Anurodhapaṭivirodho	316
Adhimānikā	187	Anuvicaramāno	377
Anagāriyaṃ	115, 184	Anusenti	187
Anacchariyā	353	Anekadhātum	335
Anabhāvaṃ gameti	85	Anekavihitā	186
Anāgāmitā	305	Anekasataṃ khattiyapariṣaṃ	339
Anāthapiṇḍikassa ārāme	62	Anodhi	177
Anāpucchā	376	Appakasirena	357
Anāvaṭṭi kāmesu	367	Appaṭipuggalo	149
Anāvattidhammo	168	Appadakkhiṇaggāhī	370
Aniñjamāno	369	Apadāne	371

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Appamattassa	130, 383
Aparapure	327
Aparitassaṃ	324
Apariyādinnāyeva	357
Aparisuddhakāyakammanta-	
sandosahetu	117
Aparisuddhakāyakammantā	117
Aparisesaṃ ñāṇadassanaṃ	
paṭijānāti	368
Appassādā	367
Apasādeti	370
Appassutā	193
Appaharite	98
Apāpuritvā	154
Apāyo	342
Api panujjamānenāpi	376
Appeva nāma passeyyaṃ	123
Abyāpādavitaṅko	383, 387
Abbhatthaṃ gacchati	385
Abhi	122
Abhikkantaṃ bho Gotama	133
Abhiceto	165
Abhiṃjhā	173, 205
Abhiṃjhālu	119, 192
Abhiññāya samvattati	108
Abhinanditabbam	379
Abhinibbhijja jāyanti	341
Abhinibbhidāya	373
Abhininnāmesin	129
Abhinivatteyya	393

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Abhinihaneyya	393
Abhinīhareyya	393
Abhibhū	37
Abhivaditabbam	379
Abhivādetvā	185
Abhisambuddho	57
Abhihaṭaṃ	349
Abbhutaṃ	358
Amatassa dātā	380
Ayogakkhemakāmo	388
Ayoniso	
manisikāro	66, 285
Ayaṃ vo amhākaṃ	
anusāsani	199
Araññavanapatthāni	116
Arati	164
Arahatā	314
Arahatam	185
Araham Sammāsambuddho	44, 54
Ariyadhammassa akovido	23
Ariyā	118
Alamariyañāṇadassana-	
viseso	327, 355
Avakujjo papatāmi	355
Avhāyanti	117
Avijjāsamudayā	228-229
Avijjāsavo	70
Avinipātadhammo	167
Avinīto	197

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[A]

Asati-amanasikārā	
āpajjitabbo	394
Asantaṃ	285, 294
Assaddhā	156, 193
Asampajānā	121
Asammāsambuddhappavedito	321
Asamāhitā	121, 284
Asammohadhammo	127
Asallīnaṃ	128
Asātā	82
Assādaṃ	317
Asāraddho	128
Assāso	313
Asicammaṃ	362
Assutavā puthujjano	21
Asecanakaṃ	382
Assosi kho	329
Ahrikā	193
Aho vata	149
Ahorattānusikkhinā	371
Ahosimnukho	71

[Ā]

Ākaṅkheyya ce	161
Ākoṭeyya	386
Ācāmo	350
Ācāragocarasampannā	160
Ājīvako	156
Ātappāya	372
Ātāpino	130, 384
Ātāpī	248, 249

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ā]

Āturaṃ	365
Ādīnavaṃ	317, 367, 386
Ādhānaggāhī	194
Āpaṇā vā kammārakulā vā	145
Āpādiṃ	118
Āpādesiṃ	351
Ābādhikaṃ	365
Ābhata	145
Ābhassarā	36
Āmakacchinno	355
Āmisaññataraṃ	98
Āyasmantaṃyeva Sāriputtaṃ	
paṭibhātu	104
Āyo	246
Ārakkhādhikaraṇaṃ	362
Ārañṇako	351
Āraddhavīriyā	194
Ārambhadhātu	288
Ārā	387
Ārāmacetiyaṇi	123
Āvāsena suddhi	356
Āvuso bhikkhave	103
Āsabhaṃ ṭhānaṃ	332
Āsavasamudayā	229
Āsavā	63
Āsavānaṃ khayañāṇāya	131
Āsavānaṃ khayaṃ	65
Āsavā vighātapaṇiḷāhā	80
Āhārena suddhi	354
Āhāraṃ	210

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[I]

Icchāvacarānaṁ	147
Itthā	361
Iti	57
Iti rūpassa atthaṅgamo	291
Iti rūpassa samudayo	291
Itthattāya	185
Indriyaparopariyattaṁ	335
Indriyesu aguttadvārā	157
Idaṁ dukkhanti yathābhūtaṁ pajānāti	304
Idaṁ vatvāna Sugato	102
Idha 78, 105, 191, 245, 315	
Idha bhikkhave bhikkhu	252
Iddhipādaṁ	373
Idheva	310
Issā	110, 174
Issukī	193

[U]

Ukkaṭṭhāyaṁ viharati	12
Ukkāmukhaṁ	179
Ukkujjeyya	134
Ukkuṭṭikappadhānaṁ amanuyutto	350
Uṭṭahato	362
Uṭṭhāyāsanaṁ vihāraṁ pāvīsi	102
Uttarimanussadhammā	327
Udaracchaviṁṣeva pariggaṇhāmi	355
Udarāvadehakaṁ	373
Uddhatā	120, 193
Unnaḷā	156

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[U]

Upaṭṭhitassatī	194
Upadhāya	353
Upanāhī	193
Upanāho	110, 173
Uppannaṁ	164
Upapatti	356
Upapattidevā	35
Upapattiyā suddhi	356
Upasampajja	169, 184
Upasamāya saṁvattati	108
Upādāya	227
Upādānaṁ	316
Upāsakaṁ maṁ	139
Upekkhāvihārasmiṁ	354
Uposatho sadā	183
Ubbhaṭṭhako	350, 368
Ubhatobyūḷaṁ	362
Ubhatomukhā	275
Ubho mahānāgā	157
Urattāḷiṁ	362
Ussolhī	373

[E]

Ekattaṁ	39, 116
Ekantadukkhā	342
Ekantasukhaṁ paṭisaṁvedi	369
Ekamantaṁ	114
Ekamidāhaṁ	367
Ekāgāriko	350
Ekāgārikaṁ	363

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[E]

Ekā niṭṭhā	315
Ekāyanena maggena	343
Ekālopiko	350
Ekāhamataṃ	277
Ekāhikaṃ	350
Ekissāpi dattiyā	350
Ekodiṃ karomi	387
Ettāvatāpi	201, 219
Etaparamo	354
Evametaṃ	187
Evameva kho	343, 345, 374
Evam	4-6, 11
Evambhāvī	277
Evam bhāveyya	305
Evam me sutam	91, 185
Evamsa te	80
Evamsampadam	380
Esevanto	379

[O]

Okappeyyum	84
Okkamanam	105
Okkhāyikā	355
Okāram	386
Oṭṭhapadam	354
Oṭṭhubhanti	353
Odaheyya okacaram	389
Odhi	177
Opakkamikā	368
Opapātikā	168, 341

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[O]

Opilāpessāmi	98
Omuttenti	354
Ohaññeyya	386
Oḷāriko	211
Oḷigallam	83

[Ka]

Kiñcāpi	99
Kaṇṭakāpassayiko	351
Kaṇṭakattānāṃ	83
Kaṇṭhe āsattena	394
Kaṇam	350
Katakaraṇīyo	44
Katakibbisam	183
Katahattho	357
Katūpāsano	357
Kataṃ karaṇīyam	132, 185
Kantāro	74
Kandati	362
Kabaracchāyo	344
Kabaḷikāro āhāro	211
Kammasamādānāṃ	334
Kalaham	379
Kalyāṇamittā	193
Kasirena samudāgacchanti	376
Kahāpaṇikam	364
Kaḷopi	349
Kāmavitakko	383
Kāmahetu	362
Kāmanidāno	361

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ka]

Kāmā	360
Kāmādhikaraṇo	361
Kāmānaṃ ādīnavo	361
Kāmānaṃ pariññaṃ	359
Kāmāsavo	70
Kāmupādānaṃ	223
Kāmūpasamhitā	361
Kāmesu tibbasārāgā	119
Kāmesumicchācāro	202
Kāyasaṅkhāro	227
Kāye	246, 373
Kāyena phusitvā	166
Kāyo passambhati	178
Kālakiriyā	221
Kāḷasilāyaṃ	368
Kālena kālaṃ	391
Kālo	60, 221
Kālaṃ karissati	145
Kiṭṭhasambādhe	386
Kittāvatā	104
Kissa hetu	154
Kimjātikā kimnidānā	324
Kuṇapaṃ	154
Kupito	150-151
Kummaggaṃ	389
Kulaputtā	115, 184
Kurūrakammantā	369
Kusacīraṃ	350
Kusalamūlaṃ	209
Kusalūpasamhitam	393

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ka]

Kusalaṃ	208
Kusītā	121, 193
Ketabino	156
Kesakambalaṃ	350
Kodhanā	193
Kodho	110, 173
Ko nāmo ayaṃ	382, 358
Kolavikatiṃ	354
Kolodakaṃ	354
Kaṃsapāti	145

[Kha]

Khajjamānaṃ	278
Khaṇḍadantaṃ	365
Khaṇḍiccaṃ	220
Khattiyaparisā	339
Khayā	45, 56
Kharā	82
Khalitasiraṃ	365
Khāṇum	83
Khīṇāsavo	44
Khemataṃ	183
Khemappatto	338
Kho	14, 113
Kho pana	177, 191

[Ga]

Gati	356
Gate	273
Gayā	182

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ga]

Garuṃ kareyyuṃ	152
Gahanam	74
Gāthāhi ajjhabhāsi	182
Gāmaṇḍalā	353
Gāmantasambhatesu	388
Gārayhā	106
Gijjhakūṭe pabbate	368
Goṭṭhā	351
Gopānasivaṅkam	365
Gorakkham	361

[Gha]

Ghaṭato	362
Ghammapareto	343

[Ca]

Cakkhukaraṇī	108
Cakkhundriyasamvarasamvuto	78
Cakkhuviññeyyā	361
Cakkhubhūto	380
Catukkuṇḍiko	351
Cattam	177
Candanikam	83
Capalā	157
Cittasaṅkhāro	228
Cittam abhininnāmesim	131
Cittam samādhīyati	178
Cuṇṇakajātāni	278
Cetaso vinibandhā	372
Cetiyaṇi	123

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ca]

Cetokhilā	372
Cetovimuttim paññāvimuttim	169
Cetosamathanuyutto	161

[Cha]

Chakaṇakāya	362
Chaḍḍaniyadhammo	97
Chandarāgavinayo	
chandarāgappahānam	364
Chandasamādhi	373
Chandūpasamhitā	391
Chambhī	120
Chavaṭṭhikāni	353
Chavadussāni	350
Chinnakukkucam	378
Jaṅghāvihāram	377
Jaññaññaṇam viya	154

[Ja]

Jalābujā	341
Jāgarite	273
Jāgariyam ananuyuttā	157
Jāṇussoṇī	113
Jānatā	314
Jānato	65
Jānam jānāti	380
Jiguccheyya	394
Jighacchā dubbalyaparetā	98
Jighacchitānampi	155
Jiṇṇo	356

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ja]

Jīvikatthā	156
Jīvitaparikkhārā	376
Jegucchī	348
Jegucchismiṁ	351
Jetavane	62

[Jha]

Jhānavimokkhasamādhī- samāpattīnaṁ	335
Jhāyatha	199

[Ña]

Ñāṇakaraṇī	108
Ñāṇabhūto	380
Ñāṇabalaṁ	332
Ñātapariññā	30
Ñāti	164
Ñāyassa adhiḡamāya	241

[Tha]

Thitīyā	211
Thānañca thānato	334
Thānaso hetuso	334
Thānaṁ kho panetaṁ vijjati	313

[Da]

Daṁsā	361
-------	-----

[Ta]

Takkapariyāhataṁ	328
Tatra	14, 107, 145
Tatonidānaṁ	381, 386
Tathāgatabalāni	331

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ta]

Tathāgato	47
Tathā tathā	385
Tathābhūtaṁ tathābhūto vā	124
Tadaṅgappahānaṁ	371
Tadanuttaraṁ	184
Tandi	288
Tanupattapalāso	344
Tapo	373
Tasmātiha	56
Tasito	343
Tassetāṁ pāṭikaṅkhaṁ	145
Tāni sudaṁ āhāremi	352
Tānassu	374
Tiṇṇaṁ saṅgati phasso	381
Titthakaro	313
Titthiyasāvaka	313
Titthiyā	313
Tibbā	82, 342
Tiracchānayoni	342
Tiritāni	350
Tilakāhatagattaṁ	365
Tivisākhaṁ	378
Tīraṇapariññā	30
Tesamahaṁ aññataro	118
Tesaṁ te kārā	163
Tesaṁ tesaṁ	219
Taṁ	130, 360
Taṁ kissa hetu	171, 318
Taṁ brāhmaṇaṁ	378
Taṁ suṇātha	19

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Tha]

Thaddhā 193
Thambho 111, 174

[Da]

Daṇḍaparāyaṇaṃ 365
Daṇḍapāṇī 377
Daṇḍamolubbha 377
Daṇḍādānaṃ 379
Dantebhidantamādhāya 397
Dabbajātiko 382
Dassanā pahātabbā 69, 77
Diṭṭhadhammo 165
Diṭṭhānugatiṃ āpajjati 115
Diṭṭhigataṃ 74
Diṭṭhimānānusayaṃ 209
Diṭṭhiyo 186
Diṭṭhupādānaṃ 223
Diṭṭheva dhamme 169, 184
Diṭṭhaṃ maññati 38
Divāyeva samānaṃ 125
Divāvihārāya 377
Dīgharattaṃ 366
Dukkaraṃ pavivekaṃ 116
Dukkakkhandho 361
Dukkhadomanassānaṃ
atthaṅgamāya 237
Dukkhabahulā 344
Dukkassantaṃ kareyya 168
Dukkhitāṃ 365
Dukkhe aññānaṃ 228

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Da]

Dukkhaṃ 55, 75, 219
Duggati 342
Duggati pāṭikaṅkhā 172
Duppaṭinissaggī 194
Duppañña 121, 194
Duppavedite 320
Dubbacā 193
Durakkhāte 320
Durattavaṇṇamevassa 171
Durabhiramaṃ 116
Durabhisambhavāni hi 116
Dūratopi 104
Devaññataro vā 373
Devā 341-342
Desessāmi 19
Dovacassakaraṇehi 370
Doso 107, 206

[Dha]

Dhanukalāpaṃ sannayhitvā 362
Dhammadesanā 358
Dhammanvayo 331
Dhammapadabyañjanaṃ 358
Dhammapariyāyena 157
Dhammabhūto 380
Dhammavicayo 87
Dhammavinaye 319
Dhammavedaṃ 178
Dhāressanti 104

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Dha]

Dhiti	357
Dhuvo	74
Dhammūpasaṇhitam	
pāmojjaṁ	178
Dhamme	85, 372
Dhamme pasādo	314-315, 323
Dhammo	135, 178

[Na]

Na-chibhaddantiko	349
Nacirasseva	184
Na ceva sampāyissanti	360
Natiṭṭhabhaddantiko	349
Natthi me attā	73
Nandī	55
Nalāṭikaṁ	378
Na sampāyati	371
Na saṁkittīsu	349
Nāgā	157
Nānattam	39
Nānādhātuṁ	335
Nānādhimuttikataṁ	335
Nānāvihitassa	275
Nāparaṁ itthattāya	132, 185
Nāmarūpasamudayā	226
Nāmaṁ	226
Nikkamadhātu	288
Nikāmayamānā	120
Nikāmalābhī	165
Nikkujjitaṁ	134
Nikkhittadhurā	105

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Na]

Nigrodhārāme	365
Nibbānasaṁvattaniko	386
Nibbānāya saṁvattati	108
Nibbānassa sacchikiriyāya	241
Nibbānaṁ	40, 108
Nimittāni	391
Nimaṁsalohitamakkhitaṁ	278
Nirayo	342
Nirāmisā	283
Nillāḷetvā	378
Nillopaṁ	363
Nivāsetvā	156
Nissaraṇaṁ	317
Nissaraṇappahānaṁ	371
Nīvārā	350
Nu	104
Nekavassagaṇikaṁ	351
Nekkhammavitakko	383, 387
Nekkhammaṁ	386
Netam mama	187
Nemantaniko	155
Nevassa taṁ hoti	
antarāyāya	179

[Pa]

Pakkhando	182
Pakkhandanti	362
Pakkhassa	123
Paccāropeti	370
Pacchimaṇca janataṁ	
anukampamāno	133

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pañcasu upādānakkhandhesu	291
Pajāpatiṃ	35
Pajahati	175
Paccavekkhitabbaṃ	371
Paccupaṭṭhito	156
Paññānirodhiko	384-385
Paññāya sudiṭṭhaṃ hoti	367
Paññāveyyattiyena	356
Paññāvuddhiko	386
Paññāsampannā	194
Pañhapaṭibhānaṃ	358
Paṭikujjhivā	154
Paṭikoṭeyya	386
Paṭinissaggi	194
Paṭinissattṭhaṃ	177
Paṭipajjeyyūṃ	154
Paṭipadā	108, 334
Paṭippharati	370
Paṭibhāsi	353
Paṭilābho	222
Paṭisaṅkhānappahānaṃ	371, 375
Paṭisaṅkhā yoniso	78
Paṭisallānaṃ	185
Paṭhamena vayasā	356
Paṭṭhitagāvo	351
Paṇḍito	382
Paṇipāto	137
Paṇidhāya	373
Paṇītānaṃ cīvarānaṃ	153
Paṇṇasakaṭaṃ ereti	124

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pattacīvaramādāya	156
Pantāni	116
Pathaviṃ pathavito	26
Pathaviṃ maññati	27
Pathaviṃ abhinandati	30
Paduṭṭhamanasāṅkappā	119
Padhānāya	372
Padhānasāṅkhārā	373
Pannarasavassuddesikā	364
Papañcasaññā	379
Papañcārāmo	316
Papātaṃ	83
Pabbajitā	115
Pabbajanti	184
Pamattā	193
Pamādo	111, 175
Pamuditassa pīti jāyati	178
Payāgā	182
Parakkamadhātu	288
Parappavādā	311
Paramatapassī	348
Paramāya	356
Paramatthadesanā	142
Pariññātaṃ tassa	45
Pariññeyyaṃ tassa	43
Paripanthepi tiṭṭhanti	363
Parinibbāyī	168
Paripucchakatā	294
Paribbājakā	313

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Parimuccanti dukkhasmā	318	Passaṃ passati	380
Pariyantānaṃ	116	Passaddhakāyo sukhaṃ	178
Pariyādāya tiṭṭhanti	366	Passaddhi	87
Pariyāya	19	Passaddho kāyo	128
Pariyāyabhattabhojanaṃ	350	Pahitattassa	130, 384
Pariyodapeyyuṃ	146	Pahīnaṃ	177
Pariyodātaṃ	179	Pahoti	369, 380
Pariyonaddhā	145	Paḷāso	110, 174
Pariyosito	97	Pāṭikaṅkhaṃ	305
Pariññātantaṃ Tathāgatassa	54	Pātimokkhasaṃvarasaṃvutā	160
Parisati	327	Pātubhāvo	222
Parisāsu	332	Pāṇātipātī	191
Parisuddhakāyakammantā	118	Pāṇupetaṃ	141
Parisuddhaṃ	179	Pāṇaharā	82
Pare	191	Pāsādo	344
Palagaṇḍo	393	Pāpakammaṇaṃ	183
Palitakesaṃ	365	Pāpake akusale	85
Palipaṃ palipanno	197	Pāpikānaṃ icchānaṃ	370
Pallomaṃ	118	Pāpake mitte	84
Pavane	388	Pāpamittā	193
Pavattaphalabhojī	350	Pi	373
Pavattā	380	Piññāka	350
Pavivitto sudaṃ homi	348	Piṇḍapātapaṭikkanto	329
Pavedhamānaṃ	365	Piṇḍāya pāvisimsu	359
Paviveke	105	Piyo ca assaṃ	161
Pavārito	97	Pisuṇavācā	192, 203
Pavāheti	182	Pīti	87
Passatā	314	Pītigamanīyo	389
Passato	65	Pītimaṇassa	178
Passasukhaṃ	373	Pītisukhaṃ	367

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pa]

Puggalā	142
Puññasammata	182
Pubbaṅgamo	115
Pubbaṇhasamayam	156
Pubbeva sambodhā	117, 367
Purakkhatvā purakkhatvā	150
Purāṇayānakāraputto	156
Purisaṃ -pa- samudācaranti	381
Pettivisayo	342
Pesuññaṃ	379
Pūjeyyumaṃ	152
Pūtikuṇape vā	341
Pūtimūlāni	355
Paṃsukūlāni	350

[Pha]

Pharusavācā	192, 203
Phassapaññattim	
paññapessati	381
Phusitaggaḷaṃ	344

[Ba]

Balavā puriso	397
Balaṃ	313
Bahalapattapalāso	344
Bahiddhā katham apanāmeti	370
Bahiddhā vā	254, 257
Bahinagare	327
Bahukāro	115
Bahujanasukhāya	127
Bahupāyāsā	367
Bahulamakāsi	385

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ba]

Bahussutā	193
Byañjanchi	382
Byañjanam	155
Byantameva nam akāsim	385
Byantīkaroti	85
Brahmacakkaṃ	333
Brahmacariyapariyosānam	184
Brahmacariyam 132, 185, 346, 373	
Brahmacārī	192
Brahmabhūto	380
Bālo	182
Bāhukaṃ	182
Bāhulikā	105
Bāḷhagilānānam	365
Byāpannacittā	119, 192
Byāpādo	173, 205
Byāpādavitakko	383, 385
Brāhmaṇo	113
Bimbisāro	369
Bījayamāno	358
Bujjhati	86
Brūhetā suññāgārānam	161
Beluvalattṭhikāya	377
Bojjhaṅgesu	293
Bodhi	56
Bodhisattasseva sato	117

[Bha]

Bhagavā	11-14
Bhagavantam abhivādetvā	185

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Bha]	
Bhaggesu	370
Bhattagge	150
Bhattasammado	288
Bhadante	16
Bhadrena yobbanena	356
Bhabbo	373
Bhayadassāvī	160
Bhayabheravaṃ	117
Bhavataṇhā	224
Bhavadiṭṭhi	317
Bhavasamyojanāni	45
Bhavābhava	378
Bhavāsavo	70
Bhavantaṃ Gotamaṃ saraṇaṃ	
gacchāmi	135
Bhāvanānayo	112
Bhāvanīyo	161
Bhāveti	88
Bhāsissāmi	20
Bhikkhave	19, 21, 245
Bhikkhavo	15
Bhikkhupātimokkhaṃ	371
Bhiyyo	118
Bhīrukaḷātikā	120
Bhuttāvī	97
Bhūte abhinandati	34
Bhūte bhūtato sañjānāti	33
Bheravaṃ	117
Bhesakaḷāvane	370
Bhojane amattaññuno	157
Bhimsanakatasmiṃ	352

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Bha]	
Bhimsanakāni	123
Bhimsanake	353
[Ma]	
Makasa	361
Makkho	110, 173
Maggo	75, 109, 236
Maggo paṭipadaṃ	342
Maggaraṃ ācikkheyya	134
Macchariyaṃ	174
Maccharī	193
Maccheraṃ	111
Mado	111, 175
Madhupiṇḍikaṃ	382
Manasikaraṇīye dhamme	69
Manasikaroto	69
Manasikarotha	20
Manāpo	161
Manussā	342
Mano	116
Manaraṃ	381
Mamaṃ uddissa	116
Masāṇāni	350
Mahapphalā mahānisaṃsā	163
Mahallako	356
Mahācundo	185
Mahānāgā	158
Mahāpañño	382
Mahābhūtāni	227
Mahāvanaṃ	377

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Mahāvikaṭabhojanasmim	352
Mānasaṃ	42
Mānābhisamayā	90
Māno	111-112
Māneyyūṃ	152
Mā pacchā vippaṭisārino	
ahuvattha	199
Mā pamādattha	199
Mā me cittaṃ ūhaññi	387
Māyā	111, 174
Māyāvī	193
Māro	35
Migadāye	370
Micchāññāṇī	192
Micchādiṭṭhi	205
Micchādiṭṭhī	192
Micchāsati	192
Micchāsāṅkappā	192
Micchāvimuttī	192
Middhasukhaṃ	373
Mīyamāno	361
Mukhanimittaṃ	371
Mukharā	157
Muni	353
Muṭṭhassatī	121, 194
Muttācāro	349
Muttaṃ	39, 177
Muddā	361
Muddhāvasittena	356
Mūlaṃ	13, 55

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Musāvādī	192
Musāvādo	203, 379
Mūḷhassa	134
Moghapuriso	329
Moghaṃ	362
[Ya]	
Yañhissa	79-80, 83-84
Yaññena	356
Yato	176-177
Yato kho	200
Yato ca kho	324
Yatonidānaṃ	379
Yathā	130, 360
Yathā ca	285
Yathā taṃ	320
Yathābhūtaṃ	187, 367
Yathābhūtaṃ pajānāti	334
Yathābhūtaṃ yāthābhūtaṃ	124
Yathā vo khameyya	369
Yathodhi kho	177
Yadidaṃ	242
Yadi nīlakāya	171
Yāva udakabindumhipi	351
Yassa	69
Yassa ca khvāssa atthāya	328
Yānakāraputto	156
Yāvakīvañca me	352
Yāvajīvaṃ	376
Yāvadattho	97

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ya]

Yāvadatthaṃ	373
Yāvadeva	255
Yāvassu me Sāriputta	355
Yā sīlesu paripūrakāritā	320
Yuvā	356
Yogakkhemassa	373
Yoni	341
Yoniso manasi-	
kāro	66, 286
Yo hi koci bhikkhave	305
Yaṃ aññatitthiyā	313
Yaṃ idhekaccassa	147
Yaṃnūnāhaṃ	98
Yaṃ bhikkhave vedanā	
aniccā	365

[Ra]

Raṅgaṇāte	171
Racayitvā	154
Rājagahaṃ	155
Rajanīyā	361
Rajāpathe	145
Rajojallaṃ	351
Rati	164
Rattimyeva samānaṃ	125
Rāgadosamohānaṃ	
tanuttā	167
Rāgavirāgo	135
Rājaporiṣaṃ	361
Rāhumukhaṃ	363
Rissamāno	361
Rukkhacetiyaṇi	123

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[La]

Lahukena asanena	357
Lābhasakkārasilokaṃ	120
Lūkhabhāvaṃ	182
Lūkho sudāṃ homi	348
Lokyasammata	182
Lokkhasammata	182
Lokānukampāya	127
Lokadhammā	366
Lohitapāṇino	368

[Va]

Vajjesu	228
Vacīsaṅkhāro	160
Vatṭanāvaḷi	355
Vaṇijjā	361
Vattā	380
Vataṃ	373
Vantaṃ	177
Vado	73
Vadhukā	154
Vanakammikaṃ	351
Vanacetiyaṇi	123
Vanapatthaṃ	116, 376
Vanaṣaṇḍe	327
Vayo anupatto	356
Valinaṃ	365
Vasavattirājā	35
Vassaṃvuṭṭhapavāraṇā	97
Vālakambalaṃ	350
Vikiṇṇavācā	157

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Vikkhittam	284
Viggaham	379
Vighātapakkhiko	385
Vicikicchāṭṭhānīyā	289
Vicikicchati	372
Vicikicchī	193
Vicitakālakam	155, 179
Vijambhitā	288
Vijjā	130
Vijjam uppadetvā	210
Viññātam	39
Viññūnam	380
Vitakkasaṅkhārasaṅṭhānam	395
Viddasuno	316
Vinipāto	342
Vinīlakam	277
Vineyya	248, 250
Vinodameva	385
Vipassanāya samannāgato	161
Vipubbakajātam	277
Vipphanditam	74
Vibbhantacittā	121
Vibhavataṇhā	224
Vibhavadiṭṭhi	317
Vimuccittha	131
Vimuttasmiṃ vimuttamiti	
ñāṇam	131
Vimokkhā	166
Vivareyya	134
Vivattayi samyojanam	90
Vivādam	379

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Vivekanissitam	88
Vivekam nānusikkhanti	104-105
Visamalobho	173
Visuddhidevā	35
Visūkam	74
Viharati	43, 248-249
Vihimsakā bhavissanti	191
Vihimsāvitakko	383, 385
Vītaccikānam vītadhūmanam	343
Vītarāgam	284
Vītināmeyyam	98
Vīmaṃsānucaritam	328
Vīriyam	87
Vuddho	356
Vuddhiṃ	372
Vusitam	132, 185
Vusitavā	44
Vūpakaṭṭho	184
Vedanā	225-226, 250
Vedanākāyā	225
Vedeyyo	73
Vedo	178
Veramaṇī	206
Veriṃ	183
Vesārajjāni	338
Vesāliyam	325
Vehapphalā	37
Vo	19, 118, 191
Vodānam	335
Vodānapakkham	386

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sa-upādānassa	316	Santā	166
Sa-uttaram	284	Santā ete viharā	190
Sa-uttaracchaddo	344	Santike	104
Sakadāgāmī	168	Sandacchāyo	344
Sakkareyyum	152	Salomahaṁsāni	123
Sakkāro	120	Sassatisamaṁ	74
Sakideva imaṁ lokam		Sassato	74
āgantvā	168	Sahadhammikā	314-315
Saṅkhāpi	376	Sahadhammikesu	323
Saṅkhānam	361	Sahadhammena	338
Saṅkhāro	227	Sahadhammacārino	314
Saccato thetato	73	Sahasā appaṭisaṅkhā	369
Saññā	226, 378	Sācacchā	340
Saṭṭhā	156, 193	Sākabhakkho	350
Saṇḍasaṇḍacārini	349	Sāṅgaṇo	144-145
Sattaniḱāye	220	Sāṭṭheyyam	111, 174
Sati	356	Sāṇāni	350
Satikaraṇīyameva	388	Sātaḱcāya	373
Satipaṭṭhānā	242	Sāthalikā	105
Satimā	248, 250	Sādhikaporisā	343
Sati vā upādisese	305	Sādhuvā	157
Satisambojjhaṅgaṁ	293	Sādhukaṁ manasi karoṭṭha	19
Satthari kaṅkhati	372	Sāmākabhakkho	350
Satthari pasādo	314, 322	Sāmisā	283
Satthā dānaṁ	379	Sāyatatiyakam	351
Saddahāno amaccharī	183	Sāraṇīyam	114
Sadā phaggū	183	Sārambho	111, 174
Saddhā	115-116	Sāro	380
Sadevake	360	Sālarājā	13
		Sālīnam	179

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sālohitā	164	Suhito	97
Sāvattihī	62	Sekkhō	42
Sikkhito	357	Seniyo	369
Sippaññataram	361	Seyyathāpi	373, 388
Siloko	120	Seyyasukham	373
Sivathikāya chaḍḍitam	277, 365	Seyyam	351
Sītassa purakkhato	361	Sokaparidevānam	
Silabbatupādānam	224	samatikkamāya	237
Sīlasampanno	338	Sotatto	353
Sīlasamvaro	23	Sotāpanno	166
Sīlesu	315	Sobbham	83
Sīlesvevassa paripūrakārī	161	Sovatthiko	389
Sīlesu paripūrakāritā	314	Sosinno	353
Sīlam	158, 373	Samkiliṭṭhacitto	145
Sīhanādam	313	Samkiliṭṭham malaggahitam	171
Sukhabahulā vedanā	344	Samkilesam	335, 386
Sukhavihāritaro	369	Samkhittam	284
Sukhumāya āṇiyā	393	Samghe kaṅkhati	372
Sukham vedanam	279	Samgho	135, 373
Suññā	311	Sampatāmi	351
Suññāgārāni	199	Samyojanāni	166
Sutte	273	Samvaro	64
Sutam	5-8, 11-12, 39	Samsārena suddhi	356
Sudam	352	Samsāro	356
Suddhassa	183	Samsedajā	341
Subhakiṇhā	37	[Ha]	
Subhagavane	12	Haṭam	350
Subharatāya	100	Hatthapajjotikam	363
Suvacā	193	Hatthāpalekhano	349
Susumāragire	370	Hatthaṭṭhikam	278

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ha]		[Ha]	
Haranti maññe	116	Hitāya	127
Harāyeyya	394	Hitesinā	199
Have	117	Hirimanā	193
Hi	104	Hīnavīriyā	121

Mūlapaṇṇāsattḥakathāya paṭhamabhāge

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapothhakam, Syā = Syāmapothhakam,
Kaṁ = Kambojapothhakam, I = Inḡalisapothhakam, Ka = kesuci
Marammapothhakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapothhakesu
dissamānapāṭho, Ṭṭha = Aṭṭhakathā.

Mūlapaṇṇāsattḥakathāya

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Agatim̐ = Agatipatham̐ (Sī)	238
Aggakulassa = Aggakulikassa (Sī, Syā, Ka)	115
Agorasamaṁsatāya = Agorasatāya (Ka, Sī)	
Agocaratāya (Ka-Sī) Abhogamaṁsatāya (Syā)	216
Ajjunena = Ajjhanena (Syā, Ka)	329
Ajjhosannā = Ajjhāpannā (Sī)	22
Attapariccāgo = Dhanapariccāgo (Syā)	308
Atibhaddako = Atigaruko (Syā)	382
Adhiṭṭhāsi = Aṭṭhāsi (Ka)	207
Adhimattakasimānam̐ = Adhimattakasamādānam̐ (Syā, Ka)	384
Adhimuccantoyeva = Amuñcantoyeva (Sī, Syā)	43
Adhobhāgaṅgamanīyāti = Adhobhāvaṅgamanīyāti (Sī, Syā)	196
Ananuyuttanti = Anupaddutanti (Sī, Syā)	43
Apadisitabbā = Avadisitabbā (Sī, Syā)	95
Abhikantam̐ = Atikantam̐ (Sī)	134
Ariyakoṭiyavāsī Mahādattathero = Pāṭiyakoṭiyavāsī	
Mahādattathero (Ka)	165
Ariyabalāvaham̐ = Ariyaphalāvaham̐ (Sī, Syā)	333

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Aruṇuggaṃ = Aruṇaggaṃ (Sī) 8

Aropimaṃ = Aropitaṃ (Syā, Ka) 377

[Ā]

Ācikkhantena = Āvikarontena (Sī, Syā) 135

Ādiyā = Ādissā (Sī, Syā) 95

Ābhujaṭīti = Ābhuñjaṭīti (Sī) 272

Āmukkamaṇikuṇḍalā = Āmuttamaṇikuṇḍalā (Sī, Syā, Ka) 340

Āyatanamaccho = Ānandamaccho (Sī, Syā) 174

Āyācāpentopi = Yācāpentopi (Sī) 380

[I]

Ittarāni = Itarāni (Sī) 267

Itthabhāvāya = Itthambhāvāya (Sī, Syā) 132

[U]

Uṭṭhahati = Upaṭṭhahati (Sī) 387

Uttaruttari = Uttaruttariṃ (Sī) 255

Uttānīkaromīti = Uttāniṃ karomīti (Ka) 57

Udakatumbato = Udakakumbhato (Syā) 273

Udakapupphuḷako = Udakabubbūḷako (Sī, Syā) 385

Uddhaṃyeva = Ubbhaṃyeva (Sī) Ubbhāyeva (Syā) 368

Uparipatantaṃ = Uparipatanaṃ (Ka) 204

Uparibhāgaṅgamanīyataṃ = Uparibhāvaṅgamanīyataṃ (Sī, Syā) 196

Uparīkato = Upanītato (Sī, Syā) 239

Uracakke = Khuracakke (Syā, Ka) 333

Usūyato = Usūyāyato (Syā) 292

[E]

Etarahi kathāya = Antarākathāya (Sī, Syā, Ka) 59

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[O]

Okkantitvā = Okkhanditvā (Sī)	243
Otāraṃ = Okāraṃ (Sī, Syā, Ka)	386
Ovādiyamānattherānaṃ = Ovāditattherānaṃ (Ka)	188
Osajjeyyanti = Aggahesinti (Sī, Syā, Ka) Saṃ 1. 85 piṭṭhe.	366

[Ka]

Kakkārikaṃ = Kakkārukaṃ (Sī, Syā, Ka)	323
Kaṭacchunā pahāraṃ = Kaṭacchupahāraṃ (Ka)	349
Kaṇḍappamāṇā = Kaṇṭhappamāṇā (Sī, Syā, Ka)	357
Kampi maññe = Tampi aññe (Ka)	105
Kammaṃ vā phalena = Kammaphalena saṃyojenti yasmā (Ka)	166
Kāyavicchindaniyakathādīhi = Kāyavicchandaniyakathādīhi (Sī)	394
Kāḷasiṅgālo = Kāṇasigālo (Sī, Syā)	321
Kurūsu janapade = Kurujanapade (Sī, Syā, Ka)	230
Ketabinoti = Ketubhinoti (Bahūsu)	156
Kontaputtā = Koṇḍaputtā (Ka)	341

[Kha]

Khajjupasaṃghānaṃ = Khajjupasaṅkhānaṃ (Sī)	309
Khipamānaṃ = Khipiyamānaṃ (Sī), Pakkhipayamānaṃ (Syā), Pakkhipamānaṃ (Ka)	281
Khettatā = Sukhettatā (Syā, Ka)	312
Khettatāya = Sukhettatāya (Syā, Ka)	312

[Ga]

Gaggarassarāpi = Baddhassarāpi (Sī), Gambhīrassarāpi (Syā)	340
Gacchanto = Gantā (Sī, Syā) Tīkā oloketabbā.	256
Gatapaccāgatikavattaṃ = Gatapaccāgatavattaṃ (Ka)	262
Gāmaṇḍalāti = Gomaṇḍalāti (Sī, Syā, Ka)	353
Gūthādī viya = Sāva (Sī, Syā)	41
Gopayitāti = Gopāyitāti (Syā) Gopāpayitāti (Ka)	127
Gopālakakulaṃ = Gopakulaṃ (Syā) Gopakakulaṃ (Sī)	325

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Gha]

Ghasanti = Gilanti (Sī, Syā) 157

[Ca]

Cittacāraṃ = Cittavāraṃ (Syā) 18

Cūlasīhanādasuttaṃ = Cullasīhanādasuttaṃ (Syā) 307

Cetovinīvaraṇasappāyā = Cetovivaraṇasappāyā (Ka) 101

Cokkhacokkhaṃ = Mokkhamokkhaṃ (Syā) 154

[Cha]

Chakaṇākāyāti kuthitagomayena = Pakkaṭṭhiyāti kaṭhitagomayena (Sī)

Chakaṇāṭiyāti

kuṭṭhitagomayena (Syā) 362

[Ja]

Jālenti = Pajjālenti (Sī) 363

Jīvanakammaṃ = Jīvitakappanaṃ (Ka) 361

Jīvamānāpi = Jīvantīpi (Syā) 233

[Ta]

Taṇhāvicaritāni = Taṇhānaṃ vicaritāni (Sī) 224

Tadatthāya = Tathattāya (Sī, Syā) 96

Tantiyā = Pariyattiyā (Syā, Ka) 58

Tappaccanīyakilese = Tappaccanīkakilese (Syā) 109

Talaṅgara = Vālaṅgara (Ka) 188

Tātā = Hantā (Sī, Syā) 135

Tintena = Tattena (Ka) 362

Tirokkhakāle = Parokkhakāle (Syā) 153

[Tha]

Theravaṃsadīpānaṃ = Theravaṃsappadīpānaṃ (Syā) 2

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Da]

Dassento = Desento (Sī, Syā)	11
Diṭṭhadhammassa sukhavihāraṇti = Diṭṭhadhammassa sukhavihāraṇ diṭṭhadhammasukha- vihāraṇti (Sī, Syā)	133
Duddubhajātakena = Daddabhajātakena (Sī)	396

[Dha]

Dhane dhañṇe = Thane thañṇaṇ (Sī)	39
Dhātā = Dhatā (Sī, Syā)	8

[Na]

Natumhākavaggaṇ = Natumhākavākyaṇ (Dī-Tṭha 2. 340 piṭṭhe).	239
Nānāgāhamattaṇ = Nānāgāhappattaṇ (Sī, Syā)	379
Nānāvādamattaṇ = Nānāvādappattaṇ (Sī, Syā)	379
Niṭṭhite = Nimmite (Sī)	370
Nibbattetvā = Vinivaṭṭetvāva (Sī)	282
Niyyātento = Niyyādentō (Ka)	96
Nirassati = Nidassati (Ka)	83
Niraṇkatvā = Nirākatvā (?)	161
Nissineho = Nisneho (Sī)	174
Nīharimeva = Nīharitameva (Syā, Ka)	385
Neyyapuggalassa = Veneyyapuggalassa (sabbattha)	305

[Pa]

Pakkuthitvā = Pakkaṭṭhitvā (Sī) Pakkhipitvā (Syā)	363
Pañcātapatappanaṇ = Pañcātāpatappanaṇ (Sī)	317
Pajahimeva = Chaḍḍitameva (Syā, Ka)	385
Paṭapaṭāyantaṇ = Taṭataṭāyantaṇ (bahūsu)	265
Paṭapaṭāyati = Taṭataṭāyati (bahūsu)	329
Paṭisallo = Paṭimallo (Sī, Syā)	149
Paṇipātenāti = Pāṇipātenāti (Syā, Ka)	136

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Patikuṭṭho = Patikiṭṭho (Sī)	140
Patitaṁ = Pati (Sī)	396
Patiṭṭhito = Pahito (Sī, Syā)	231
Pabbatakandarasarasākhā = Pabbatakandarapadarasākhā (Sī, Syā)	102
Pabbam pabbam sandhi sandhi odhi odhi = Pabbapabbam sandhisandhim odhi-odhim (Sī)	265
Pariccātipi = Paṭiccātipi (Sī, Syā)	199
Paribandhe = Paripanthē (Sī, Syā)	376
Pasaṭacittaṁ = Pasavacittaṁ (Syā)	284
Pahīnakampi puna pacchato vāvattatīti = Pahīnakaṁ puna pucchanto vaṭṭatīti (Ka)	366
Pāṭibhogam = Pātibhogam (Ka)	238
Pāṭhikaputtadamanādīni = Pāṭikaputtadamanādīni (Syā)	309
Pāpappahānam = Pāpappavāhanam (Sī)	181
Pāribandhike = Pāripanthike (Sī, Syā)	166
Pītamallatthero = Dīpamallatthero (Syā)	239
Puṭoli = Mūṭoli (Sī, Syā)	275
Pupphakamuṭṭhim = Puthukamuṭṭhim (Sī, Syā)	323

[Pha]

Phuṭṭhagatto = Phuṭitagatto (Sī)	231
----------------------------------	-----

[Ba]

Balavantakhādītā = Dubbalakhādakā (Sī, Syā)	385
Bālhaso = Bāliṣo (Sī, Syā)	41
Bondhissa = Mandassa (Sī) Bimbassa (Syā)	41

[Bha]

Bhikkhāya = Piṇḍāya (Sī)	326
Bhinnassarāpi = Chinnassarāpi (Sī)	340
Bhūmadevā = Bhummadevā (Sī, Syā)	341
Bhojanavelāya = Bhojanasālāya (Sī, Syā)	126

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ma]

Maṅgulabhaddā = Maṅkulabhaddaṃ (Ka) Maṅkuṇabhaddā (Sī)	199
Madhurarasam	
dhammadesanaṃ = Madhurasamaṃ dhammadesanaṃ (Sī)	
Madhurasaddhammadesanaṃ (Syā)	115
Manussabhāvo = Manussattabhāvo (Syā)	231
Mamāyanta = Dhanāyanta (Ka)	303
Mammāni tuditvā = Mammāni bhinditvā tuditvā (Sī)	118
Mahāvihāre nivāsīnaṃ = Mahāvihārādhivāsīnaṃ (Sī)	
Mahāvihāravāsīnaṃ (Syā)	2
Mahāvāḷo = Mahāsappo (Syā)	208
Mukhe bandhaṃ = Mukhabandhanaṃ (Sī)	58
Mudhāpasanno = Muddhappasanno (Sī, Syā)	295
Morajikavatthu = Morajātakavatthu (Ka)	322

[Ya]

Yathāpi = Yathā hi (Sī)	253
Yojanānaye = Yojanānayaena (Syā)	31
Yvāhaṃ bhāvanīyassa garuno = Sāhaṃ Buddharakkhitattherassa (Ka)	207

[Ra]

Ratanadhammūracakkādīsu = Ratanadhammakhuracakkādīsu (Ka)	333
Rissamānoti ruppamāno = Rissamānoti kampamāno (Syā, Ka)	
Rissamānoti pīḷiyamāno ruppamāno	
ghaṭṭiyamāno (Cūḷani-Tṭha)	361
Romanthayamāno = Romatthayamāno (Syā, Ka)	120

[La]

Lañchetvā = Lañcetvā (Syā)	325
Lāmakadhammaṃ = Lāmakakammaṃ (Ka)	191
Loṇasovīraṇṇaṃ = Loṇasuvīraṇṇaṃ (Sī)	
Loṇasociraṇṇaṃ (Syā)	350

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Va]

Vaggulivataṃ = Vaggulivattaṃ (Syā)	317
Vañcaniyaṭṭhena = Paccanikaṭṭhena (Sī, Syā)	228
Vattapaṭipattiṃ = Vattapaṭivattaṃ (Sī, Syā)	23
Vanayatīti = Vanatīti (Ka)	12
Vallitvā = Cāletvā (Sī) Valitvā (Syā)	363
Valibhaṅgaṃ = Valibhaṅge (Ka)	378
Vicikiccho = Vicikicchī (Sī, Syā)	72
Vijambhita = Pavijumbhita (Sī)	16
Vibhūtākāro = Vibhūtakālo (Ka)	275
Vimuttattā = Vimuttā (Sī)	166
Visuddhipavāraṇaṃ = Visuddhipavāraṇāya (Ka)	263
Vuccissanti = Bujjhissanti (Ka)	77
Vedayāmīti = Vedyāmīti (Sī, Syā)	279
Voṭṭhabbanakiccaṃ = Votthapanakiccaṃ (Sī)	78

[Sa]

Sakabhariyaṃ = Sakapariṣaṃ (Sī, Syā)	390
Saṭṭhihattha-asītihatthappamāṇena = Sattatihattha-asīti- hatthappamāṇena (Ka)	297
Sanṭhātum = Sandhāretum (Ka)	165
Sadvārā = Sannadvārā (Ka)	170
Santharitvā = Pattharitvā (Sī, Syā)	69
Sannirumbhanesu = Sannirujjhanesu (Ka)	265
Sannirumbhanaṃ = Sannirujjhanaṃ (Ka)	265
Sappitelamadhusakkarāḍipūritānaṃ = Sappitelamaṃsasakkarāḍi- pūritānaṃ (Ka), Sappitelamaṃsarasāḍi- pūritānaṃ (Syā)	153
Sabbasassasambhārehi = Sabbasambhārehi (Ka)	350
Sampaṭicchantesu = Paṭipannesu (Syā)	245
Sānupapāṭapātanaṃ = Maruppapāṭapātanaṃ (Sī, Syā)	317
Suddhantaṃ = Suddhattaṃ (Sī, Syā)	368

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Suddhavāre = Buddhavāre (Sī, Syā, Ka)

369

Sūpaṭṭhapitaṃ = Sūpaṭṭhitaṃ (Sī)

263

[Ha]

Haṅkanavihāraṃ = Taṅkhaṇavihāraṃ (Ka)

188

Mūlapaṇṇāsattḥakathāyaṃ

Āhaṭṭāni aniddiṭṭhāni sesasādhakasuttāni

Sādhakasuttāni

Piṭṭhaṅkā

Evam dhammā te Bhagavanto (Dī 2. 7; Ma 3. 160 piṭṭhesu)	18
Yo bhikkhave pathavīdhātum abhinandati (Saṃ 1. 383 piṭṭhe)	30
Sotānaṃ saṃvaram brūmi (Khu 1. 434; Khu 8. 30 piṭṭhesu)	65
Vijjā ca kho bhikkhave pubbaṅgamā (Khu 1. 218 piṭṭhe)	112
Passelaṃgamaṃ uragaṃ dujjivhaṃ (Khu 5. 161 piṭṭhe Jātake)	122
Sāriputto bhikkhave pahoti cattāri (Ma 3. 291 piṭṭhe)	210
Seyyathāpi bhikkhave ayaṃ kāyo (Saṃ 3. 58 piṭṭhe)	213
Tathā “Phassapaccayā vedanā, saṅkhārapaccayā (Saṃ 2. 243 piṭṭhādīsu)	213
Yathā mahārāja gehe patante aññena (Khu 11. 35 Milindapañhe)	214
Tassa saṃghāṭipi ādittā sampajjalitā (Saṃ 1. 451 piṭṭhe)	215
Seyyathāpi bhikkhave gāvī nīccammā (Saṃ 1. 323 piṭṭhe)	215
Seyyathāpi bhikkhave aṅgarakāsu (Saṃ 1. 324 piṭṭhe)	215
Seyyathāpi bhikkhave coraṃ āgucāriṃ (Saṃ 1. 324 piṭṭhe)	215
Ulūkamaṇḍalakkhika -pa- vissuto (Khuddaka-Tīṭha 1 Maṅgalasutte samaṇānañca dassananti padavaṇṇanāyaṃ)	322

Imā pana pāliyo gavesitabbā

Senāya pasuto	5
Yāva majjhanhike kāle chāyā pharati -pa- rukkhamūlaṃ	13
Sabbaṃ rūpaṃ aniccaṃ sabbā vedanā -pa- dhammesu	18
Jātidhammā jarādhammā atho maraṇadhammino (Aṃ 1. 145 piṭṭhe thokaṃ visadisaraṃ)	18
Sabbe dhammā sabbākārena Buddhassa Bhagavato (Khu 9. 376 piṭṭhe thokaṃ visadisaraṃ)	18
Yeva te ariyā teva te sappurisā -pa- tajjāte taññevāti	25
Cattāro āsavā kāmāsavo -pa- tena vuccati khīṇāsavoti	44
Thambhaṃ niraṃ katvā nivātavutti	161

Sādhakasuttāni

Piṭṭhaṅkā

Yo hissa bhikkhave samādhi -pa- paññāvimuttīti.	169
Putto yadā homi jayadisassa -pa- pasādayim.	232
Ubho pādāni bhinditvā, -pa- arahattamapāpuṇim	238
Yandiṭṭhiko Satthā hoti -pa- dhammiko ānisaṁsoti.	317
Sukhapatto na rajjāmi -pa- esā me upekkhāpāramīti	354